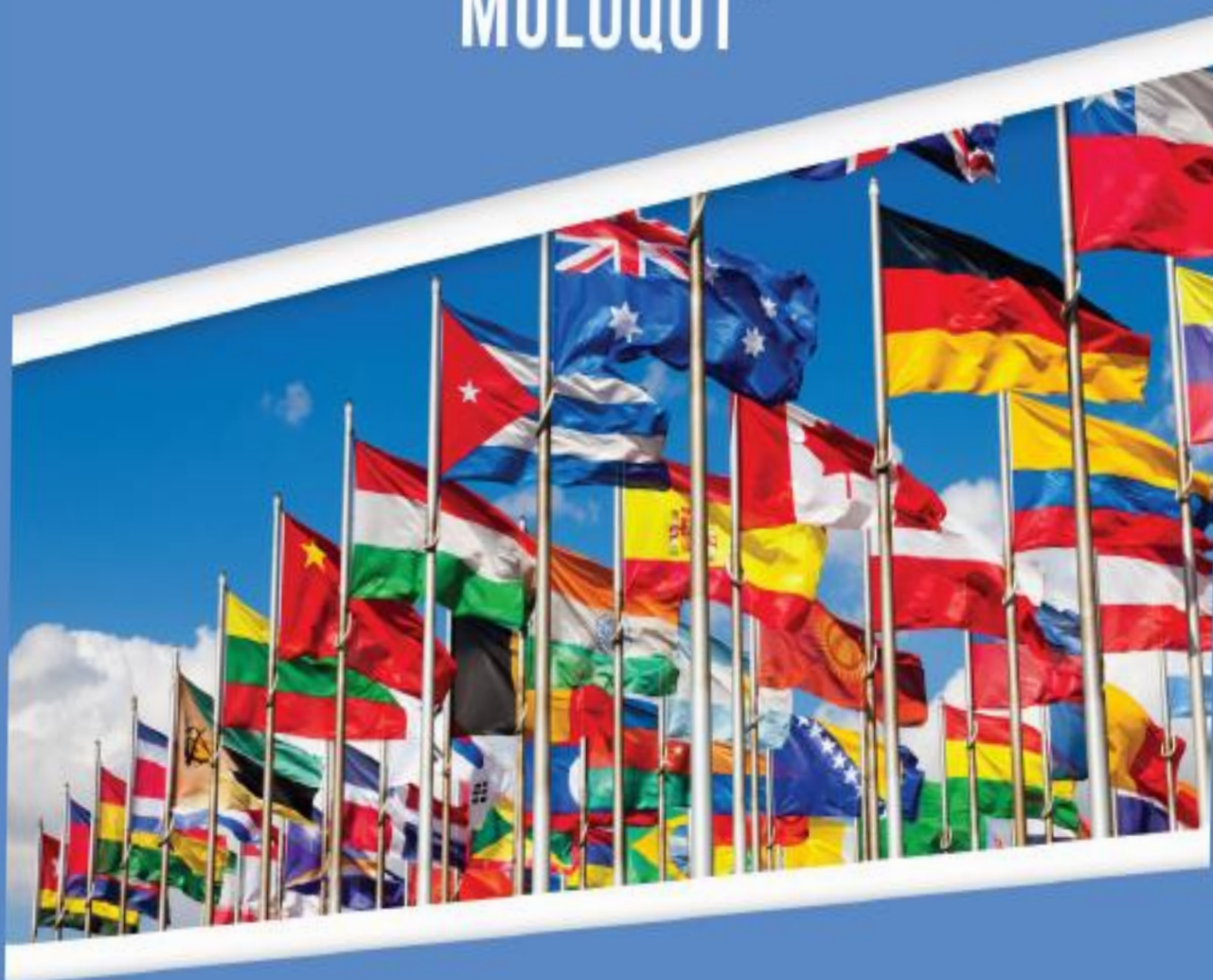

“TİL VA MADANIYATLARARO MULOQOT”

XALQARO ONLAYN ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA

TOSHKENT APREL 26, 2024

**THE MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND
INNOVATIONS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
INSTITUTE OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES
DEPARTMENT OF UZBEK AND FOREIGN LANGUAGES**

ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY

(TURKEY)

KARABUK UNIVERSITY

(TURKEY)

**Proceedings of the international scientific online conference on
“LANGUAGE AND INTERCULTURAL COMMUNICATION”**

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И
ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
ИНСТИТУТ СОЦИАЛЬНЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ НАУК
КАФЕДРА УЗБЕКСКОГО И ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

УНИВЕРСИТЕТ ОНДОКУЗ-МАЙИС

(ТУРЦИЯ)

УНИВЕРСИТЕТ КАРАБУК

(ТУРЦИЯ)

**Материалы международной дистанционной научной конференции
«ЯЗЫК И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ»**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
IJTIMOIY VA SIYOSIY FANLAR INSTITUTI
O‘ZBEK VA XORIJIY TILLAR KAFEDRASI**

ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITETI

(TURKIYA)

KARABUK UNIVERSITETI

(TURKIYA)

**“TIL VA MADANIYATLARARO MULOQOT”
mavzusidagi xalqaro masofaviy- onlayn ilmiy-amaliy konferensiya materiallari**

Tashkent April 26, 2024

UO‘K 811;37.0;801.8

KBK 81.2

T-22

Anjuman O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 7-martdagi 101-f-sonli farmoyishi bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasida 2022-yilda xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik anjumanlar rejasi” hamda “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonlariga muvofiq tashkil etilmoqda.

Anjuman maqsadi: mamlakatimizda ta’lim va filologik sohalarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarining samarasini ochib berish, professor o‘qituvchilar, doktrant va mustaqil izlanuvchilar hamda talaba yoshlar orasida turizm sohasida tilning muhim jihatlarini targ‘ib etish, til ta’limida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, o‘zbek va xorijiy tillarni qiyosiy o‘rganish masalalarini ta’limning yetakchi mutaxassislar bilan tajriba almashish hamda ushbu sohadagi so‘nggi tadqiqot usullarini ommalashtirishdan iborat.

DASTURIY QO‘MITA

M.B.Axmad – ISFI rektori, PhD, rais;

Dr.Prof.Yavuz Ünal – Ondokuz Mayis Universiteti rektori;

Dr.Prof.Fatih Kirişik – Karabuk Universiteti rektori;

Akademik Azamat Ziyo – O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti direktori, senator;

Akademik Ne‘matilla Ibrohimov – O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi;

Akademik Gulyamov Saidahrór – O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi;

Akademik Yusupova Diloram – O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi;

Akademik Gulyamov Saidasror - TDAU, Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari ilmiy maktabi rahbari;

B.J.Rajabov – ISFI, O‘quv va ilmiy innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, t.f.n., dotsent, rais o‘rinbosari, a‘zo;

N.A.Pardayev – ISFI, Yoshlar masalalari va ma‘naviy va ma‘rifiy ishlar bo‘yicha prorektor,

O‘.X.Islamov – ISFI, DSc, f.f.d. professor, O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasida professori, a‘zo;

Y.A. Shukurov – O‘zXIA, PhD, p.f.f.d, v.b dotsent, a‘zo;

TASHKILY QO‘MITA

Ch.B.Abdullayeva - ISFI, O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasida mudiri, PhD, dotsent;

F.F.Tairova – ISFI, O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasida katta o‘qituvchisi, a‘zo;

D.B.Umarova – ISFI, O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasida katta o‘qituvchisi, a‘zo;

M.T.Jobborov – ISFI, O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasida o‘qituvchisi, a‘zo;

M.G‘.Raxmatjonova – kotiba.

Ma‘sul muharrir:

M.B. Axmad – ISFI rektori, PhD.

Taqrizchilar:

Z.G‘. Karimova– ISFI, O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasida dotsenti, PhD;

N.I. Xursanov – ISFI, O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasida dotsenti, PhD.

Welcoming speech

Good afternoon, dear participants and observers of today's international scientific-practical online conference!

We are pleased to welcome you on behalf of the Institute of Social and Political Sciences. Despite the fact that our institute is the youngest in Uzbekistan, it is considered one of the promising higher education institutions, and successfully conducting research and educational activities in the fields of teaching Philology and languages (Uzbek, English, Arabic, Russian), Pedagogy and psychology, International relations, Economy, Hotel management and organization.

It is worth mentioning that intercultural communication is an integral part of human professional culture. The culture of business communication promotes effective cooperation between business partners. It is interesting that in many foreign countries such a scientific direction as "communication science" is developing. This scientific direction studies different types and forms of communication from the perspective of linguistics, psycholinguistics, sociolinguistics, rhetoric, linguistics and cultural studies, etc. Studying this topic is a long and difficult process.

It is no secret to all of us that in today's rapidly growing globalization, the integration between countries and peoples is reaching a new, higher level than ever before. Proximity between countries and peoples, mutual neighborly relations, results of strategic cooperation, citizens traveling around the world for various purposes, researching and learning new languages and cultures serve as the basis for a new field of humanitarian research called language and intercultural communication.

The name of today's international scientific and practical online conference "Language and Intercultural Communication" was chosen taking into account the above-mentioned extralinguistic factors.

In this place, the topics related to language and culture, which will be the cause of wide discussions within the framework of today's conference, are that people understand each other in the process of mutual communication, not only know the language well, but it also demands to have detailed knowledge about the culture of the people who speak the learned language.

I think that this international - online scientific-practical conference, organized in the harmony of language and culture, will further develop these fields in our Republic.

**Thank you for your attention
Rector of ISPS, Ph.D, prof. M.B. Akhmad**

**TOPICAL PROBLEMS OF MODERN LINGUISTICS AND
COMMUNICATION THEORY**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ И
ТЕОРИИ КОММУНИКАЦИИ**

**ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK VA KOMMUNIKATSIYA
NAZARIYASINING DOLZARB MUAMMOLARI**

ANALYSIS OF FIGURATIVE LANGUAGE IN ADVERTISING DISCOURSE

Abdullaeva Charos Bakhromovna

PhD, associate professor
Institute of Social and Political Sciences
E-mail: charos82@list.ru

Abstract. The given article delves into the multifaceted use of figurative language in advertising, examining its strategic deployment and cognitive impact on consumers. Through an analysis of diverse examples drawn from contemporary advertising campaigns, this study elucidates how metaphors, similes, personification, hyperbole, and symbolism contribute to persuasion, engagement, and brand differentiation. By unraveling the intricate mechanisms through which figurative language operates in advertising, this paper offers insights into optimizing communication strategies for effective consumer engagement. Understanding the cognitive processes and persuasive effects of figurative language in advertising enables marketers to craft compelling narratives that resonate with target audiences and drive desired consumer actions. This research sheds light on the pivotal role of figurative language in shaping consumer perceptions and behaviors in the dynamic landscape of advertising.

Keywords: *figurative language, advertising, metaphors, similes, personification, hyperbole, symbolism, persuasion, engagement, brand differentiation.*

Advertising discourse represents a unique domain where figurative language plays a pivotal role in shaping persuasive messages aimed at influencing consumer behavior. One more essential aspects of advertising are figurative language, which serve as a cornerstone of advertising discourse, enabling marketers to convey abstract concepts and evoke sensory experiences effectively. [2] Metaphors, similes, personification, hyperbole, and symbolism are among the various forms of figurative language extensively employed in advertising campaigns worldwide. By crafting compelling narratives and evoking powerful emotions, figurative language plays a crucial role in shaping consumer perceptions, attitudes, and behaviors towards advertised products and brands. [4]

The valuable part of this article is that it explores the multifaceted use of figurative language in advertising, delving into its strategic deployment and cognitive impact on consumers. [7] Through an analysis of diverse examples drawn from contemporary advertising campaigns, this study aims to elucidate how metaphors, similes, personification, hyperbole, and symbolism contribute to persuasion, engagement, and brand differentiation. [5] All above-mentioned we can see in the diagram below:

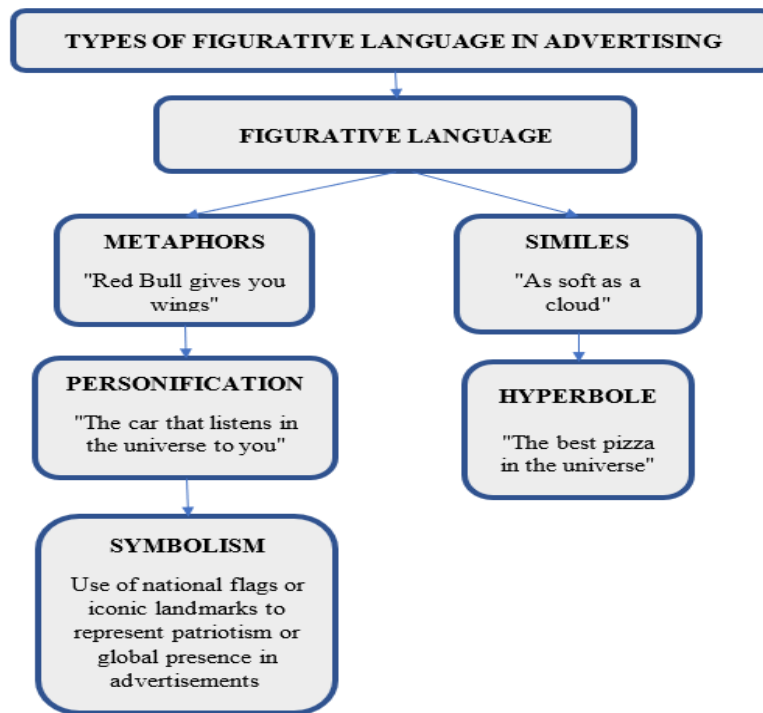

Diagram.1

Based on the above we can move on to the main part of the article, in other words, to the analysis of examples.

Firstly, Metaphors in advertising serve as powerful tools to establish imaginative connections between disparate concepts, enabling advertisers to effectively communicate abstract ideas and brand attributes.[6] By associating a product or brand with a metaphorical concept, marketers can evoke specific emotions and perceptions in consumers' minds, ultimately shaping their attitudes and behaviors towards the advertised product. **Example:** Apple's *"Think Different"* campaign is a quintessential example of metaphorical advertising. By employing the metaphor of thinking differently, Apple associates its brand with innovation, creativity, and breaking conventional norms. The slogan not only communicates Apple's commitment to innovation but also fosters a sense of individuality and uniqueness among consumers. Through this metaphor, Apple positions itself as a brand that champions creativity and encourages consumers to embrace their uniqueness.

Other type of figurative meaning are **similes** play a crucial role in advertising by drawing explicit comparisons between the advertised product or service and a familiar entity, using "like" or "as" to establish the comparison. Similes make abstract concepts more concrete and relatable to consumers, facilitating their understanding and identification with the advertised offering.

Example: Dove's *"As soft as silk"* simile effectively communicates the moisturizing properties of Dove's skincare products. By comparing the texture of the product to the softness of silk, Dove creates a vivid sensory image in consumers' minds, emphasizing the luxurious and gentle nature of its skincare line. This simile not only conveys product benefits but also appeals to consumers' desire for soft, smooth skin, thereby enhancing the brand's appeal and differentiation in the competitive skincare market.

Next type is **Personification**, which involves attributing human characteristics to non-human entities, such as objects, animals, or concepts.[3] In advertising, personification is commonly used to humanize brands or products, fostering emotional connections with consumers and eliciting empathy or affection towards the advertised offering.

Example: M&M's iconic anthropomorphic characters, such as the colorful talking candies, exemplify the use of personification in advertising. By endowing the candies with human-like traits, such as personalities, voices, and emotions, M&M's creates a playful and relatable brand persona. Consumers develop emotional attachments to the characters, associating M&M's with qualities like friendliness, humor, and fun. This personification strategy not only enhances brand recognition and memorability but also fosters positive brand associations, ultimately driving consumer preference and loyalty.

Hyperbole involves the use of exaggerated statements or claims to emphasize product benefits or qualities, capturing consumers' attention and leaving a lasting impression. Hyperbolic language in advertising is designed to evoke strong emotional responses and create a sense of urgency or excitement among consumers.

Example: Burger King's "*Whopper of a Deal*" is a classic example of hyperbolic advertising. By describing the promotional offer as a "whopper," Burger King exaggerates its size, value, and impact, emphasizing the exceptional nature of the deal. This hyperbolic language not only grabs consumers' attention but also reinforces the perception of the offer as being substantial and highly desirable. By amplifying the promotional message, Burger King effectively motivates consumers to take advantage of the limited-time offer, driving sales and foot traffic to its restaurants.

Lastly, **Symbolism** plays a significant role in advertising by imbuing objects, colors, or concepts with deeper meanings and cultural associations, eliciting emotional responses and influencing consumer perceptions.[1] Symbolic imagery in advertising communicates messages implicitly, tapping into consumers' subconscious minds and evoking specific emotions or associations.

Example: The use of a heart symbol in Valentine's Day advertisements is a prevalent example of symbolic advertising. The heart symbolizes love, affection, and romance, conveying the emotional essence of the holiday and evoking sentimental feelings in consumers. Whether it's a heart-shaped box of chocolates, a romantic dinner for two, or a bouquet of red roses, advertisers leverage the heart symbol to reinforce the message of love and express affection towards loved ones. Through this symbolism, brands create emotional connections with consumers and position their products or services as ideal gifts for Valentine's Day, ultimately driving sales and brand engagement during the holiday season.

Through the strategic use of metaphors, similes, personification, hyperbole, and symbolism, advertisers craft compelling narratives and evoke powerful emotions, ultimately influencing consumer perceptions, attitudes, and behaviors towards the advertised product or brand.[6] These examples illustrate the diverse ways in which figurative language enhances advertising effectiveness, contributing to brand differentiation, engagement, and persuasion in the competitive marketplace.

Thus, the analysis of figurative language in advertising underscores its pivotal role in shaping consumer perceptions, attitudes, and behaviors towards advertised products and brands. Metaphors, similes, personification, hyperbole, and symbolism serve as potent linguistic devices, enabling advertisers to convey abstract concepts, evoke sensory experiences, and establish emotional connections with target audiences. Moreover, through the strategic deployment of metaphors, advertisers create imaginative associations that resonate with consumers, effectively communicating brand values and positioning. Similes, on the other hand, facilitate consumer understanding by drawing explicit comparisons, making product benefits more tangible and relatable. Personification humanizes brands, fostering emotional connections and eliciting empathy or affection from consumers towards the advertised offering. [1] Hyperbole captures consumers' attention through exaggerated statements, emphasizing product attributes or benefits and creating a sense of urgency or excitement. Symbolism imbues advertisements with deeper meanings and cultural associations, evoking specific emotions and eliciting subconscious responses from consumers. Collectively, these forms of figurative language enhance advertising effectiveness by enhancing persuasion, engagement, and brand differentiation.[4] By tapping into consumers' cognitive and emotional processes, figurative language creates memorable and impactful brand messages that resonate with target audiences. Moving forward, marketers must continue to harness the power of figurative language in advertising, ensuring that it aligns with brand identity, resonates with target demographics, and drives desired consumer actions. Summarizing, figurative language stands as a cornerstone of advertising discourse, enabling brands to craft compelling narratives, evoke powerful emotions, and ultimately influence consumer perceptions and behaviors in meaningful ways. As advertising continues to evolve, the strategic use of metaphors, similes, personification, hyperbole, and symbolism will remain essential tools for captivating audiences, driving engagement, and achieving marketing objectives in an increasingly competitive landscape.

REFERENCES:

1. Katz, A. N. (2018). *Cognitive Approaches to Figurative Language in Advertising: Conceptual Integration Theory and Beyond*. Routledge.
2. Stern, B. B. (1998). An Integrative Framework for Understanding the Role of Affect in Advertising. *Psychology & Marketing*, 15(6), 477-500.
3. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. John Wiley & Sons.
4. Kotler, P., & Armstrong, G. (2017). *Principles of Marketing*. Pearson Education.
5. Forceville, C. (2017). *Creativity in Advertising: A Metaphor-Oriented Analysis*. Cambridge University Press.
6. McQuarrie, E. F., & Phillips, B. J. (2005). Indirect Persuasion in Advertising: How Consumers Process Metaphors Presented in Pictures and Words. *Journal of Advertising*, 34(2), 7-20.
7. Абдуллаева Ч. Б. Структурные компоненты рекламного дискурса //Мировая наука. – 2021. – №. 6. – С. 29.

CONTENT OF DEVELOPMENT OF MONOLOGIC SPEECH COMPETENCE IN FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

N.M. Akhmedova

associate professor., PhD

Toshkent state pedagogical university

+998997877501

ms.nodira.87@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the consideration of the structure and content of English-language speech competence of schoolchildren in the educational web space. The particular relevance of the work is determined by the accelerated development of information and communication technologies, the demand for young personnel who are fluent in a foreign language and able to communicate in a foreign language on everyday and professional topics.

Key words: *speech competence; educational web space; speaking; listening; reading; letter; components, students.*

In our republic, based on foreign experiences, normative foundations for learning languages in a multilingual environment, developing students' interference ability, improving educational content based on international educational standards, and expanding the material and technical base of educational institutions have been created. In the strategy of Actions for the further development of the Republic of Uzbekistan, "further improvement of the education system, increasing the possibilities of quality education services, training of highly qualified personnel in accordance with the modern needs of the labor market" [1; p. 38] is defined as a priority task. As a result, opportunities to develop students' interfering skills in a multilingual environment are created.

Interactivity among students learning a foreign language in modern information and communication conditions plays a leading role in the formation of a new type of teacher - a socio-cultural personality.

In order to integrate into the international education space in the continuing education system, the CEFR pan-European recommendations for language proficiency, which envisage 6 levels of users, are used: elementary - A1, A2; free - B1, B2; professional - C1, C2. In order to identify directions for adaptation of CEFR recommendations, researches were conducted, testing each stage of language learning by introducing different forms, methods and tools of foreign language teaching, promoting the development of innovative teaching methods. studying and evaluating the level of mastering foreign languages, organizing and conducting various motivational competitions on the above-mentioned processes in the continuing education system, which allows to create a platform for the quality of education in general.

Based on the above, many experts suggest paying special attention to the development of speech skills on the basis of socio-cultural dialogue, which includes

the development of a set of knowledge about the history and modern realities of the society that speaks a foreign language, and in that language the importance of knowing the cultural characteristics, customs and rituals present in the speaking community.

Despite the fact that honey has been sufficiently theoretically studied, the need to ensure the results of training students at all levels is to look for new ways to involve teachers in the educational process, to provide them with high-quality language, and foreign language teachers, professional training. According to the researchers, working in such groups requires a lot of time and effort in preparing lessons, in which it is important to give all students the opportunity to actively participate using a variety of techniques, strategies and teaching materials.

E.S. Polat, by multi-level teaching of foreign languages, we understand the organization of "an educational process in which each student has the opportunity to master the educational material at different levels in individual subjects of the program." [2]. According to the researchers, "multilevel" is not only the different level of knowledge of a foreign language, but also the different age of students, learning styles, motivation, professional interests, cultural, socio-economic background, etc. From this point of view, to one degree or another, any group is multi-level[3]. These differences make each new group unique and qualitatively different for the teacher. In this work, we focus on different language levels of students (multilevel groups). The main difficulty is presented by groups where the difference is two or more levels (for example, beginners and students at level B1 and above). In modern university practice, the problem of multi-level groups of students is often the large number of groups (15-20 students or more), as well as insufficient hours allocated for work in the auditorium). This problem and possible ways to solve it lie in the level of a differentiated approach, which allows to achieve proven quality educational results [4].

A differentiated approach to teaching foreign languages is leading in higher education institutions. However, as noted above, in modern socio-economic conditions, we are increasingly dealing with multi-level groups and language specializations, where traditionally groups can be divided into linguistic subgroups. , it was possible to prepare for them in depth and quality. Despite the obvious difficulties in working with such groups, some researchers argue that classrooms inevitably create an atmosphere of mutual tolerance and respect for "others", cooperation and interaction. The latter is important in working with students of pedagogical education (in particular, with future teachers of foreign languages). Analysis of methodological literature and observation of the educational process made it possible to identify the following main principles of working in multi-level groups in foreign language teaching, which formed the basis of the methodology proposed below:

- ✓ Provide a differentiated approach at each stage of the lesson;
- ✓ Creation and use of bases: linguistic for beginners, logical-communicative for advanced students;
- ✓ Creating opportunities for continuing education with peers;
- ✓ Combine different forms of work (including frontal work at the initial and final stages);

✓ Speaking as a mandatory part of the lesson (even in language classes, its purpose is to practice lexical or grammatical units). Identification, monologue speech skills.

The principles of teaching monologue speech is "a special type of speech activity characterized by a detailed, logical, coherent presentation of ideas, aimed at one or more listeners and aimed at successful intercultural communication" [5]. The ability of monologue speech includes the ability to express one's point of view in a convincing and reasoned way, phonetically correct formation of sentences, ensure the structural and logical organization of sentences, and ensure the adequate speed of speech. To work in multi-level groups, we focus students' attention on various skills: for elementary students, the ability to think logically, expressively, correctly intonation, pause, and independent speech is the most relevant. We focus on the ability of speaking students to prove, give their own examples, argue and speak for themselves. For this, it is important to ensure consistency and knowledge of the speech of all students, using the necessary linguistic tools.

In the methodology of teaching foreign languages, three levels of development of monologue skills are distinguished: reproductive-productive. In multi-level groups, students demonstrate different initial levels of development of speech skills, including monologue speech skills. We also plan different outcomes: we focus beginners on the reproductive-productive level, which includes an element of creativity; the sequence and structure of the statement can be changed. Students should demonstrate an effective level of skills characterized by a creative approach to speech design and self-assessment. As mentioned above, communication skills are an important component of linguistic and methodological competence in the context of teaching monologue speech to future foreign language teachers.

In the nomenclature of linguo-didactic skills of students - future foreign language teachers, communicative skills (in particular, monologue speech skills) are a component of communicative-methodical and professional-organizational skills [2]. It is clear that the foreign language teacher's professional knowledge of a foreign language does not come from mastering the methodological terms and expressions used in the lesson. Communicative-educational function includes, among other things, mastering different registers, reorganizing one's speech according to specific educational conditions, the ability to switch from one form of speech to another, from monologue to dialogue, etc. takes

Description of the methodology In the proposed methodology, we consider TED video lectures as a reference text (oral and written) for creating your own monologue statement. TED lectures have taken a firm place in the practice of teaching foreign languages: educational websites and teaching-methodical sets have been developed based on them. Their use in the educational process is aimed not only at the formation of listening skills of a foreign language, but also at the formation of speech competence, as well as at the development of lexical and grammatical skills. TED lectures allow students to fully develop critical thinking skills and contribute to the development of communicative motivation [6; 13]. In this sense, they are a logical-syntactic scheme, after listening (or reading) students construct their own statements using language,

speech material and lecture problem, i.e. recognize the situation and information content. aimed at riding.

The use of the text as a basis for teaching speech is a characteristic feature of the top-down approach [3]. Researchers say that this is effective with already well-formed reading and listening skills, so beginning students may need additional teacher support in selecting material. In the development of speaking, listening or reading skills, if the student uses the transcript, in this case it works as a tool [5].

Thus, multi-level groups of students are more of an organizational-pedagogical problem, so its solution should be mainly organizational (dividing into small groups according to the level of language preparation of students, increasing the hours of work in the classroom) . However, the systematic, consistent work of the teacher helps to acquire and strengthen not only language material, but also high-quality oral and speech skills, which are very important for students. The practical value of the research is in the methodology developed for teaching monologues in a foreign language based on TED lectures in many multi-level groups of students. The main perspective of the research can be considered the use of the proposed work algorithm for the formation of other types of effective speech activity, as well as optimization for use in master's and postgraduate studies, taking into account the professional or research direction of education.

REFERENCES:

1. On the Action Strategy for further development of the Republic of Uzbekistan. Decree of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 dated February 7, 2017 // Collection of legal documents of the Republic of Uzbekistan. – No. 6 (766) - Article 70. - T.: Adolat, 2017. - P. 38.
2. Polat E.S. Multi-level training / E.S. Polat // Foreign languages at school. – 2000. – No. 6. – P. 6–11.
3. Parnyuk N.V. Features of teaching a foreign language in groups of different levels / N.V. Parnyuk, Yu.V. Kryuchkova, A.I. Barkova // Questions of pedagogy. – 2021. – No. 11–2. – pp. 338–342.
4. Nikonova E.N. Differentiated approach to teaching students professionally oriented reading within the framework of the “foreign language” discipline / E.N. Nikonova, K.M. Yakhyaeva // Questions of teaching methods at universities. – 2020. – T. 9. No. 35. – pp. 62–73.
5. Guz Yu.A. Linguistic and psychological foundations of teaching monologue speech in a foreign language / Yu.A. Guz, E.Yu. Yurkina // Modern scientific research and innovation. – 2015. – No. 12 [Electronic resource]. – Access mode: <https://web.snauka.ru/issues/2015/12/61486> (access date: 12/17/2022).

TOPICAL PROBLEMS OF MODERN LINGUISTICS AND COMMUNICATION THEORY

Tairova Feruza Fayzullayeva

Senior English teacher

Uzbek and foreign languages department

ISPS

f-tairova@mail.ru

Abstract. The article “Topical Problems of Modern Linguistics and Communication Theory” explores the pressing issues at the intersection of language study and communication frameworks in contemporary society. It delves into the challenges posed by technology's impact on language evolution, the dynamics of multimodal communication in the digital age, the complexities of global communication amidst linguistic diversity, the nuances of intercultural communication, and the ethical considerations emerging in language and communication practices. By examining these critical topics, the article emphasizes the importance of addressing these modern challenges to advance the fields of linguistics and communication theory towards more effective and ethical language understanding and communication strategies in today's rapidly changing world.

Key words: *Modern linguistics, Communication theory, Language, Human interaction, Technological advancements, Global interconnectedness, Scholarly inquiry, Practical solutions, Significant issues.*

The fusion of modern linguistics and communication theory represents a vital nexus where the complexities of language and the dynamics of human interaction converge. In the current era characterized by rapid technological advancements and global interconnectedness, the study of language and communication faces numerous topical challenges that demand scholarly inquiry and practical solutions.

This introduction sets the stage for an exploration of the significant issues shaping the landscape of modern linguistics and communication theory. The aim is to shed light on the critical problems that researchers, educators, and practitioners encounter in navigating the intricate interplay between language structures, communication modalities, and societal contexts.

In the following sections, this article will delve into key areas of concern within contemporary linguistics and communication theory. It will examine the impact of technology on language evolution, the complexities of multimodal communication in the digital age, the challenges of global communication amidst linguistic diversity, the subtleties of intercultural communication, and the emerging ethical considerations in language practices.

By addressing these topical problems, scholars and professionals in the fields of linguistics and communication theory can gain deeper insights into the evolving nature of language use and human interaction. [3] Through a comprehensive exploration of these challenges, this article aims to contribute to the advancement of knowledge and

the development of effective strategies to navigate the intricate terrain of modern language and communication dynamics.

Evolution of Communication Modes: Technology has facilitated the emergence of diverse communication modes that transcend traditional linguistic boundaries. Text messaging abbreviations, popularized through platforms like SMS and instant messaging apps, have streamlined communication by condensing complex ideas into concise expressions. The brevity and informality of these abbreviations have not only accelerated the pace of communication but have also given rise to new linguistic conventions and expressions.[5]

Development of Machine Translation: The development of machine translation systems represents a watershed moment in language evolution, enabling seamless communication across linguistic barriers. [4]Machine translation tools such as Google Translate leverage artificial intelligence and neural networks to interpret and translate text instantaneously. These systems have not only facilitated cross-cultural communication but have also influenced language structures by standardizing translations and linguistic norms.

Emergence of New Forms of Communication: Technology has ushered in a plethora of new communication channels, each with its unique linguistic characteristics. Social media platforms, blogging sites, and microblogging services have redefined the way individuals interact and express themselves online. Emoticons, hashtags, and memes have become integral components of digital communication, shaping language use and fostering new modes of expression.[4]

Impact on Language Structures and Meanings: The impact of technology on language evolution encompasses a wide spectrum of changes, ranging from the adoption of text messaging abbreviations to the development of sophisticated machine translation systems. These technological advancements not only shape language dynamics but also introduce novel forms of communication that redefine traditional linguistic structures and meanings. Technology continues to be a driving force in the evolution of language, heralding a new era of linguistic innovation and digital expression.[7]

Multimodal Communication in the Digital Age: Impact of Technology on Language Evolution. The advent of technology has indeed revolutionized communication, catalyzing significant changes in the evolution of language. From the proliferation of text messaging abbreviations to the advancements in machine translation systems, technology has profoundly reshaped the linguistic landscape. This section will delve into how technology influences language dynamics, introduces novel forms of communication, and impacts language structures and meanings. [1]

Technology has ushered in a plethora of new communication channels, each with its unique linguistic characteristics. Social media platforms, blogging sites, and microblogging services have redefined the way individuals interact and express themselves online. Emoticons, hashtags, and memes have become integral components of digital communication, shaping language use and fostering new modes of expression.[6]

Impact on Language Structures and Meanings: The continuous integration of technology into daily communication practices has had a profound impact on language structures and meanings. The adaptability of language to digital mediums has led to the evolution of hybrid linguistic forms that blend traditional grammar rules with digital conventions. Moreover, the rapid dissemination of information through online platforms has influenced the creation of neologisms, slang, and vernacular expressions that reflect contemporary socio-cultural trends.

The contemporary landscape of linguistics and communication theory is marked by a confluence of challenges and opportunities stemming from rapid technological advancements, cultural shifts, and evolving societal dynamics. In this synthesis, we have explored key themes at the intersection of language, communication, and ethics in the digital age, shedding light on the nuanced complexities faced by language users, communicators, and society at large.

From the intricacies of multimodal communication to the nuances of intercultural interaction and the ethical considerations embedded in language practices, modern linguistics and communication theory grapple with multifaceted dilemmas that demand thoughtful engagement and innovative solutions. The advent of digital platforms, social media, and virtual spaces has not only revolutionized the modes of communication but has also accentuated the need for ethical vigilance, responsible discourse, and inclusive practices in linguistic interactions.[7]

As we navigate the realm of modern linguistics and communication theory, it becomes evident that addressing challenges such as misinformation, hate speech, and privacy concerns necessitates a collective commitment to upholding ethical standards, fostering intercultural understanding, and promoting respectful dialogue across linguistic boundaries. Embracing the diversity of languages, cultures, and communication modalities enriches our communicative experiences, broadens our perspectives, and cultivates a shared sense of global citizenship grounded in empathy, mutual respect, and ethical awareness.[2]

In conclusion, the topical problems of modern linguistics and communication theory underscore the imperative of adapting to a rapidly changing communication landscape while upholding core principles of ethical conduct, intercultural sensitivity, and responsible communication practices. By engaging with these challenges constructively, embracing linguistic inclusivity, and promoting ethical decision-making in our linguistic interactions, we pave the way for a more harmonious, interconnected, and ethically conscious communication environment that transcends linguistic barriers and fosters a culture of understanding and solidarity in our diverse and interconnected world.

REFERENCES:

1. Crystal, David. (2016). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press.
2. Spolsky, Bernard. (2012). *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Cambridge University Press.
3. Gudykunst, William B., & Kim, Young Yun. (2003). *Communicating with Strangers: An Approach to Intercultural Communication*. McGraw-Hill.

4. Wodak, Ruth, & Meyer, Michael. (2009). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage Publications.
5. Grice, H. P. (1975). "Logic and Conversation". In Cole, P., & Morgan, J. (Eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. Academic Press.
6. Ehrenberg, Andrew. (2016). *The Problem with Relevance: Toward a Relevance-Based Theory of Communication*. MIT Press.
7. Абдуллаева Ч. Б. Лингвокреативная деятельность в антропоцентрическом аспекте // Академическая публицистика. – 2021. – №. 2. – С. 133-151.

ÖZBEKÇE YAZI SİSTEMİ TARTIŞMALARI: BİR DİL İÇİN EN UYGUN ALFABE VAR MI?

Saidbek BOLTABAYEV
Doç. Dr., Karabük Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
sboltabayev@karabuk.edu.tr

Giriş

Yazı insanlık tarihinin en önemli keşiflerinden biridir. Bir dilde kelimelerin birden fazla sembol kullanılarak ifade edilmesinin tarihi milattan önceki dönemlere uzanır. 1300 yılı aşkın bir yazılı edebi dil olma geçmişine sahip olan Türk dilinin çeşitli alfabelerle yazılmış metinleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların arasında az sayıda Brahmi, Soğd, Tibet, Süryani, İbrani, Yunan ve Mani yazılara dayalı metinler bulunurken, geniş çapta kullanılan yazılar arasında ise Gök Türk, Uygur ve Arap alfabelerinden sonra daha sonraki dönemlerde Kiril ve Latin alfabeleri gösterilebilmektedir. Özellikle geçmişte bu kadar çok sayıdaki çoklu yazı sisteminin kabul edilmesi büyük ölçüde dini inançlarla açıklanmaktadır. Türkolojide de bu durum başlı başına bazı zorluklar yaratıyor.

Günümüzde Özbekistan’da tartışılan alfabe meselesinden bahsetmeden önce bir dil için uygun bir alfabe olup olmadığına değinmek gerekir. Bir dil herhangi bir alfabe ile resmi veya gayri resmi olmak üzere iki farklı şekilde yazılabilir. Resmi kullanımda toplum belli bir alfabeyi genişçe kullanır, bu alfabe ile metinler oluşturulur, eserler yazılır, vesikalar düzenlenir. Bu kullanım kısa veya uzun müddetli; geniş veya dar çevreli olabilir. Örneğin dilimiz tarihindeki Uygur ve Arap yazısı uzun süre geniş çevre tarafından kullanılan yazılar olarak tarihe geçmiş ise Soğd, Brahmi, Tibet, Süryani, Mani gibi yazılar dar çevrenin kısa süre boyunca tercih ettiği alfabeler olmuştur. Gayri resmi kullanımda ise yaygın olmayan, bireysel yazımlar söz konusudur. Bu durum Türk olmayan milletlerin bireyleri tarafından yazılan metinleri kapsar. Örneğin dilimiz ile yazılan en eski metinlerden biri M.S. 329 tarihine ait iki cümle olup Çin karakterleriyle yazılmıştır. Asya Hunlarına ait bu cümle Talat Tekin (1993, s. 46-53) tarafından *Süke talıking (talıkang) bügüg (ügeg) tutang* “Savaşa çıkın, bögüyü (düşman hükümdarını ya da küçük geyiği, liderciği) tutun!” şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Bu iki cümle doğrudan bir Türk tarafından kaleme alınmamış, büyük ihtimalle Çinliler tarafından yazılmıştır. Sonraki dönemlerde gayri resmi

kullanımlar arasında Latin alfabesine rastlamak mümkündür. Türk dilinin Latin harfleriyle ilk yazılışı XIV. yüzyıla dayanmaktadır. Bu yazılış Türkler tarafından yapılmamış, Alman ve İtalyan Fransiskan misyonerlerine aittir. *Codex Cumanicus* adını taşıyan bu eser Gotik harflerle farklı kişiler tarafından yazılmıştır (Şirin User, 2015, s. 368). Daha sonra Latin harfleriyle yine bireysel kullanım olarak Johannes Schildtberger adlı Macar askerinin seyahatname niteliğindeki eserinde görülür. İlk önce Anadolu'da daha sonra Semerkant'ta esirlik hayatı yaşayan Schildtberger (1983) Tatarca dua metinlerini Latin harfleriyle aktarmıştır. Sonraki dönemlerde Macar, Fransız, İtalyan, Alman müellifler Latin harfleriyle Türkçe gramer, sözlük, metin çalışmaları yapmışlardır.

Türk olmayanlar tarafından başvuru bu tür kullanımlarda imla ve harf bakımından tutarsızlar bulunmaktadır. Bu durum hatta aynı eserde dahi görülebilir. Müellifin kendi kanaati ile seslerin harf değerleri karşılanmaya çalışıldığından tutarsızlıklar olağan bir durumdur. Ancak doğrudan Türklerin kullandığı alfabelerde ise sistem söz konusu olmuştur. Bu yazı sistemlerini düzenleyen, uygulayan kurumların olduğu muhakkaktır. Bu sebeple belirli bir düzene sahip yazı sistemleri birer standart dile, yazı diline ait olmuştur.

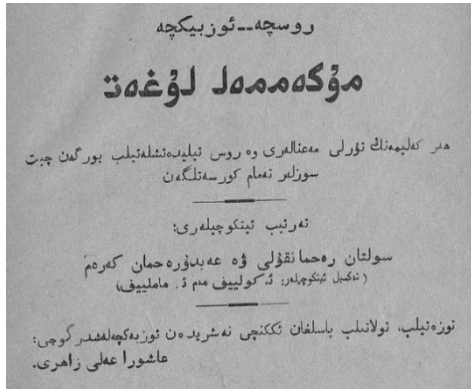
Yazı Dili ve Yazı Sistemi

Bir yazı dili oluşturulurken her zaman bir ağız esas alınmıştır. Başka bir deyişle bir yazı dili o dilin bir ağızına dayalı olarak oluşturulur. Yazı diline kaynak olan ağız genellikle diğer ağızlara göre kültür bakımından daha etkili ve güçlü olur. Bununla birlikte siyasi açıdan merkezde bulunan ağız da yazı dilinin kaynağı olabilmektedir. Bu durum her dil için böyle olmuştur. Yunanca eski Yunan'da konuşulan Attike, Latince Latium eyaletinin lehçesine, Fransızca Paris, İngilizce Londra, İspanyolca önce Toledo, sonra Madrid ağızına, İtalyanca ise Floransa lehçesine dayanır (Aksan, 1978, s. 84). Bu doğal sürecin dışında bazen siyasî kararlarla herhangi bir dilin yazı dili durumuna getirildiği de görülebilir. Çağdaş Türk lehçelerinin önemli bir bölümü Sovyetler Birliği döneminde böyle kararlarla yazı dili durumuna getirilmişlerdir.

Bir yazı dili o dilin tek bir ağızı temelinde geliştiği gibi bazen dilin çeşitli ağız ve lehçelerinin birleşiminden de oluşturulabilmektedir. Nitekim Martin Luther Almancanın farklı ağız, ve lehçelerinden yararlanarak Incil'i Almancaya çevirmiş ve Yukarı Saksonya eyaletinin ağızı üzerine oturan bu yazı dili, daha sonra ortak Alman dili haline gelmiştir (Buran, 2002, s. 98).

Özbek yazı dilinin oluşumuyla ilgili Cirtautas (1976, s. 81-82) 1923'te Farsça etkisindeki şehir ağızlarının, 1929'da Türkistan havalisinde konuşulan Kıpçak-Özbek ağızının, 1934'te ise Farsça etkisindeki Taşkent ağızının yazı diline esas alındığını kaydeder. Tekin ve Ölmez'in görüşüne göre ise 1930'dan 1937'ye kadar söyleyişte Kuzey Özbek ağızına dilbilgisi ve söz varlığı bakımından Taşkent ağızına dayanmaktaydı. 1937'den sonra yapılan değişiklikle söyleyiş bakımından İran etkisi altındaki Taşkent ağızına dilbilgisi ve söz varlığı bakımından ise Fergana vadisi ağızına dayandırılmıştır (Tekin, Ölmez, 2003, s. 132-133). Genel olarak Özbek yazı dilinin birden fazla ağıza dayandığı, bu ağızların hangileri olduğu tespiti, alfabe, yazı ve dil arasındaki uyumsuzluk gibi meseleler sahanın en çok tartışılan ve bir an önce

çözülmesi gereken konularındandır. Bu meseleler en son Koraş ve Akman'ın (2023) çalışmasında ele alınmıştır.

Özbek yazı dili için günümüzde iki alfabe (Latin ve Kiril) paralel kullanılmaktadır. Ancak her iki alfabede bulunan tutarsızlıklar Latin alfabesinde değişim eşliğinde olan dört harf ile tekrar gündeme gelmiştir. 1993 yılında kabul edilen Latin alfabesi 1995 yılında bazı değişiklikler ile Kiril alfabesinin bir kopyası hâline getirilmiştir. Bu sebeple genç nesil Özbekistan'da hem Kiril hem Latin alfabesini öğrenmekte, Latin alfabesi tam olarak kullanım sahasını genişletmemektedir. Bazı (ş, ç) seslerin iki

harf ile (sh, ch) karşılanması, bazılarının ise birkaç kombinasyondan oluşması (g', o') alfabedeki tutarsızlık olarak gösterildiğinden değiştirilmesi gündeme gelmiş, ancak bu değişim henüz gerçekleşmemiştir. Bu harflerdeki tutarsızlıklar internet ortamında özellikle gençlerin de dikkatini çekmiş olacak ki çok ilginç bir çıkış yoluna sebep olmuştur. Görüldüğü kadarıyla internet ortamındaki Özbekçede alfabedeki *sh* harfi yerine *w*; *ch* yerine *4* veya *c*; *o'* yerine *ö* veya *õ* gibi kullanımlar dikkat çekmektedir. İngilizce klavyede yer almadığı ve özel olarak klavye üretmeye gerek olmaması gibi gerekçelerle kullanımı reddedilen ve *sh*, *ch*, *o'*, *g'* şeklinde kabul edilen harflerin klavyede olsa dahi günlük ağ ortamındaki Özbekçede her zaman kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda klavyede hazır mevcut olan harflerden alfabe oluşturmanın yeterli olamayacağı, birkaç kombinasyonlardan oluşan harflerin her zaman için bir sorun teşkil etmeye devam edeceğini anlaşılmaktadır. Nitekim geleceğin Özbekçesi dünyadaki diğer dillerde olduğu gibi bilişim dilinin etkisi altında olacak, internet ortamındaki Özbekçe önemli rol üstlenecektir. Ancak şu an internet ortamındaki dil Özbekçe için pek iç açıcı değildir.

Latin alfabesini ıslah etme tartışmaları sürerken Kiril alfabesinin korunmasını teşvik edenlerin sayısı da bir hayli fazladır. Onlara göre zaten Özbekçe için Latin yazısı tam olarak oturmamış, yeni yapılacak olan değişiklikler hem maddi açıdan devlete fazla külfet getirecek hem de karmaşıklıklar devam ederek birden üç çeşit yazının kullanımı söz konusu olacaktır. Bütün bunlar beraberinde Özbekçe için hangi alfabenin uygun olacağı tartışmalarını da getirmiştir. Ancak şöyle bir gerçek var ki dünyada hiçbir dil konuşulduğu gibi yazılmaz ya da yazıldığı gibi konuşulmaz. Bunu belli bir süre için başarmak mümkündür. Yani belli bir süre bir dil konuşulduğu gibi yazılabilir. O da bir dilin yazı diline kaynak olan ağız için geçerlidir. Ancak zaman geçince dil konuşulduğu gibi yazılmamaya, yazıldığı gibi konuşulmamaya başlar. Çünkü dil canlı bir varlık olarak o dili konuşan milletin yapısına bağlı bir şekilde her zaman değişim ve gelişim içerisinde. Oysa yazı cansızdır. Bir dilin belli bir zamandaki şeklini, görüntüsünü

BİRLƏŞDİRİLMİŞ JENI TYRK ALFABASI

A a	B b	C c	Ç ç	D d	E e	Ə ə
А а	В в	С с	Ч ч	Д д	Е е	Ə ə
2 1	б	с	с	д	е	е (Gəlməyep)
F f	G g	Q q	H h	I i	J j	K k
Ғ ғ	Г г	Қ қ	Ҳ ҳ	И и	Җ җ	К к
ف	گ	ق	-	ی	ی (ای)	ک
L l	M m	N n	Ŋ ŋ	O o	Ө ө	P p
Л л	М м	Н н	Ŋ ŋ	О о	Ө ө	Җ җ
ل	م	ن	د (اولی)	و (اولد)	و (اولد)	پ
Q q	R r	S s	Ş ş	T t	U u	V v
Қ қ	Р р	С с	Ш ш	Т т	У у	В в
ق	ر	س	ش	ت	د (اوزون)	د (اوز)
X x	Y y	Z z	Ẓ ẓ	б б		
Х х	Ү ү	З з	Ẓ ẓ	б б		
خ	د (اوزون)	з	з	ی (ای)		

başkalarından etkilenme ve özümseme olduğu) ileri sürerek gerekli uyarılama ve düzeltmeleri geciktirmek, bizden sonraki nesillere bırakmak doğru değildir. Yazı sistemindeki sorunlar ötelendiği müddetçe bunlar daha da karmaşık hâle gelecek ve yazı, konuşma ve edebî dili olumsuz yönden etkilemeye devam edecektir.

KAYNAKÇA:

1. Aksan, D. (1987). *Her Yönüyle Dil I*. Ankara: TDK Yayınları.
2. Buran, A. (2002). “Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri”, *Türkbilig*, 4, 97-104.
3. Circautas, İ. L. (1976). “Son Elli Yılda Edebî Özbekçenin Gelişmesi Üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2, 77-92.
4. Eltazarov, J. (2017). *O‘zbekistonda XX asrda amalga oshirilgan yozuv va imlo islohotlari tarixidan (sotsiolingvistik tahlil)*. Samarqand: SamDU.
5. Koraş, H., Akman K. (2023). “Özbek Yazı Dilinin Meseleleri”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi/International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*, 7, 2, 223-238.
6. Schiltberger, J. (1983). *Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren, 1394-1427*.
7. Şirin User, H. (2015). *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
8. Tekin, T. (1993). *Hunların dili*. İstanbul: Doruk Yayınları.
9. Tekin, T., Ölmez, M. (2003). *Türk Dilleri Giriş*. İstanbul: Yıldız.

EŞ DIZIMLILIK İLKESİNE GÖRE KİTÂB-I MELHAME’DE FİİL

Nimet Kara Kütükçü
Doç. Dr., Karabük Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet: Melhame; ay ve güneş tutulması, şiddetli kar veya yağmur yağması, yeni ay görünmesi, yıldırım düşmesi. deprem olması, gibi doğa olaylarından hareketle gelecekte haber veren metinlerin adıdır. Kitâb-ı Melhame, Batı Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınan geleneksel melhamelerde olduğu gibi ayların Ekim ayından başlayarak fasıllar şeklinde dizildiği telif-tercüme diye adlandırılacak bir eserdir. Eserin müellifi ve yazılış tarihi belli değildir. Fakat ses şekil özelliklerine ve söz varlığına bakıldığında Orta Oğuz Türkçesinin etkilerinin devam ettiği Klasik Osmanlı Türkçesinin giriş evresinde kopya edildiği düşünülmektedir. Bu çalışmada eser fiil eş dizimliliği açısından incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Kitâb-ı Melhame, eş dizimlilik, fiil.*

VERB IN KİTÂB-I MELHAME ACCORDING TO THE PRINCIPLE OF COLLOCATION

Abstract: Melhame; lunar and solar eclipses, heavy snow or rain, the appearance of a new moon, lightning strikes. It is the name of the texts that inform the future based on natural events such as earthquakes. Kitâb-ı Melhame is a work that can be called copyright-translation, in which the months are arranged in chapters starting from October, as in the traditional melhames written in the Western Turkish and Ottoman Turkish periods. The author and date of writing of the work are unknown. However, when we look at the sound shape features and vocabulary, it is thought that the effects of Middle Oghuz Turkish continued, and that it was copied in the introductory phase of Classical Ottoman Turkish. In this study, the work was examined in terms of verb collocation.

Key words: *Kitâb-ı Melhame, principle of collocation, verb.*

Oğuz Türkçesinin yazı dili olma sürecinden sonra Anadolu ve Rumeli’de (Osmanlı topraklarında) başlatılan bu coğrafyaları birer kültür merkezi hâline getirme çabasının basamaklarından biri olan telif ve tercüme faaliyetleri sonucunda birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de Kitâb-ı Melhame’dir. 16. yüzyılda başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ülkesinin önemli şehirlerinde kültür, sanat ve edebiyat faaliyetlerinin yoğun biçimde gerçekleştiği görülmektedir (Kara, 2013, s. 2). 16. yüzyılda kaleme alınan eserler arasında tıp, matematik, cebir, astronomi konulu metinler geniş yer tutar. Astronomi alanında telif veya tercüme edilen eserlerin başında melhameler gelmektedir. Melhame, büyük kayıplar veya bozgunla sonuçlanan çatışma, savaş demektir; fakat bir terim olarak, özellikle astronomik ve meteorolojik olgulardan- Daniyal Peygamber söz konusu olduğunda, rüyalardan ve rüyetlerden- yararlanmak suretiyle bir sultanın, bir toplum veya topluluğun bir devletin geleceğine ilişkin kehanetlerde bulunma anlamına gelir. Melhame olarak nitelendirilebilen gelecekteki olayları kendine has üslup ve yöntemlerle önceden haber veren eserler “melhame”, “mülhime/mülheme” olarak adlandırılır. Melhamenin çoğulu “melâhim”dir (Kara, 2013, s. 8). Eserde Oğuzcanın yazı dili olma sürecinde hem Anadolu’ya değişik zamanlarda gelen farklı Türk boylarının ses-şekil özelliklerinin etkisiyle ortaya çıkan ikili kullanımlar (eklerin düz ve yuvarlak şekillerinin bir arada kullanılması vs...) hem de din ve kültür çevresi değişikliği sebebiyle Arapça ve Farsçanın dile etkisi görülmektedir. İncelenen eser *Kitâb-ı Melhame*, TC. Turizm ve Kültür Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı’nın 06 Mil Yz A 2010/1 nolu arşivinden temin edilmiştir. 70 varaklık mensur bir metindir. Varaklarında 17 satır bulunan eserin tamamı harekeli nesihle yazılmıştır. Eserin kütüphane kaydında adı *Melheme-i Danyal Peygamber Tercemesi* olarak verilmiştir. Eserin adı, yazmanın 2a varağında *Kitâb-ı Melhame* olarak geçmektedir. Sonunda temmet kaydı bulunmayan eserin yazıldığı tarih veya yazarı hakkında herhangi bir kayıt da bulunmamaktadır. Eser mecmuatü’r-resâil (risaleler mecmuası) örneğidir. Kitâb-ı Melhame, Batı Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınan geleneksel melhamelerde olduğu gibi

ayların Ekim ayından başlayarak fasıllar şeklinde dizildiği telif-tercüme diye adlandırılabilir bir eserdir.

Eserin ses şekil özelliklerine ve söz varlığına bakıldığında Orta Oğuz Türkçesinin etkilerinin devam ettiği Klasik Osmanlı Türkçesinin giriş evresinde kopya edildiği düşünülmektedir. Eserde ay, yıldız, doğa olayları ve gezegen adlarının ve astronomi ile ilgili terimlerin Rumca, Süryanice, Arapça ve Farsçaları sonra varsa Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bu yüzden konusu itibari ile yazma metinlerden söz varlığı bakımından birleşik fiiller ve eş dizimlilik konusunda ayrılmaktadır. Ayrıca eserin Orta Oğuz Türkçesi ses-şekil özelliklerini taşımasından dolayı bugünkü ölçünlü Türkiye Türkçesinin birleşik fiil yapısından ve fiil eş dizimliliğinden farklı olduğu da belirtilmelidir.

Fiillerde eş dizimlilik genellikle birleşik fiil ve deyimlerle karıştırılmaktadır. *Birleşik fiil* Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte “Birden fazla kelimedenden oluşarak yeni bir kavramı karşılayan fiil; mürekkep fiil: reddetmek, tedavi etmek, namaz kılmak, naz eylemek, içivermek, öleyazmak, kokusu çıkmak, hoşla gitmek, etekleri zil çalmak vb.” şeklinde tanımlanırken *deyim* “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir” şeklinde tanımlanır.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te “anlam ve söz dizimi bakımından birbirleriyle yakından ilişkili, belli bir kullanım sıklığına sahip iki veya daha çok dil biriminin aynı dizimde kullanılması” şeklinde açıklanan *eş dizimlilik* J. R. Firth tarafından “bir sözcüğü devam ettirdiği arkadaşlıklarla yargılamalısınız” cümlesi ile açıklanmıştır. “Sözlüksel parçacıkların dizimsel ilişkisinin, bir sözcüğün diğer sözcüklerle bir araya gelme yeteneğiyle ilişkili” olduğunu ileri sürmüştür (Pilten Ufuk, 2009; 244). Daha sonra Firth eş dizimlemeyi “verilen bir sözcüğün eş dizimlilikleri, o sözcüğün alışkanlığa bağlı veya geleneksel yerleridir.” şeklinde tanımlamıştır. Halliday sözcüklerin eş dizimlenebilirliklerine yeni bir boyut ekleyerek “takım” görüşünü ortaya atmıştır. Bu görüş uyarınca eş dizimlenmeyi “birlikte bulunan sözlüksel parçacıklar arasındaki doğrusal bir birlikte bulunma ilişkisi” olarak tanımlamış ve “eş dizimlenmede birlikte bulunma ayrıcalığına sahip üyelerin gruplaşmasını” “takım” olarak nitelemiştir. Hoey’e göre ise eş dizimlilik “sözlüksel bir parçacığın metinsel bağlamında diğer parçacıklarla rastlantısal orandan çok daha fazla birlikte kullanılma ilişkisine verilen addır” (Pilten Ufuk, 2009; 244).

Eserde tespit edilen birleşik fiiller ve fiil eş dizimlilik örnekleri şöyledir:

ağılan-/ ağıllan-: Ay, güneş harmanlanmak, halelenmek.

- bu ayda *ay ağılansa* şular şoğıla (64b/7/)
- bu ayda *gün ağılansa* begler ortasında uğraş ola (64a/17/)
- faşlü’r-râbi’ mâhı *ay ağıllanmak* eger bu ayda ay ağıllansa ‘ayın çevresinde ayla oluşmak’ (06a/5/)
- *gün ağıllanmak* ay calıoyun görünmek... (04a/6/)

al-: Almak.

- bu ayda ot icmek *kan almak* cimâ’ itmek 04b/1/

➤ mağrib bâdişâhı kuvvet duta nice düşmânın zebûn ide *intikâmın ala* 59b/16/

al- fiili ile kurulan *kan al-* örneği *Türkiye Türkçesinde* “damardan bir miktar kan çekmek veya akıtmak.” anlamında kullanılırken eserde sağlık için *hacamat yapmak*

anlamında kullanılmış fiil eş dizimliliği örneği iken *intikāmin al-* birleşik fiil olarak Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

aldur-: Aldırmak.

- ot icmek hacāmat *kan aldurmak* sarımsak ekşilerden şakınalar (31b/5/)

kan al- örneği Türkiye Türkçesinde “damardan bir miktar kan çekmek veya akıtmak” anlamında kullanılırken eserde sağlık için *hacamat yapmak* anlamında kullanılmış fiil eş dizimliliği örneğidir.

bağla-: Bağlamak.

- bābil ili üç yıl *yağılık bağlaya* “düşmanlık etmek”(16b/14/)

baş-: Basmak.

- ile yād *yağı başa* (40a/17/)
- *fetret yol başmak* korku çok ola (34b/8/)

baş- fiili ilk örnekte eş dizimlilik örneği sergilerken ikinci örnekte ‘*yol kesmek*’ anlamında birleşik fiil olarak kullanılmıştır.

belür-: Belirmek, ortaya çıkmak.

- havāda ‘*acāyib nesne belürse* ... (04a/9/)
- eger bu ayda gökde bir ‘*alāmet belürse*’ arabda fitne cenk ola (12a/4/)
- ba‘ zı yerlerde *hastalık belüre* (14a/7/)
- bu ayda gökden *hayvān gibi nesne belürse* kan çok ola (29a/13/)
- bu ayda maşrıq tarafından *kızılılık belürse* il halk qarçaşa (17b/8/)
- eger bu ayda gökde hayvān gibi *şekil belürse* kış katı ola (24a/14/)
- eger bu ayda *şimşek belürse* mağrib tarafından yañayısa ekin eyü ola (17b/1/)
- ziyān çok ola *tā‘ ün belüre* (07b/17/)
- ikliminde *kızılılık ve fetret belüre* (10a/17/)

belür- fiili hemen hemen bütün melhamelerde yukarıdaki örneklerde olduğu gibi fasıllarda bir bab olarak eş dizimlilik örneği sergileyen yapılar kurmuştur.

bırak(ğ)-: Bırakmak, düşürmek.

- yüklü ‘avratlar *hamlin birağa* ‘*çocuk düşürmek*’ (22a/5/)
- yüklü ‘avratlar *oğlan birağa* ‘*çocuk düşürmek*’ (49a/8/)
- ‘avratlar *oğlanın birağa* ‘*çocuk düşürmek*’ (45a/3/)

Türkiye Türkçesinde *çocuk düşürmek* veya *çocuğunu düşürmek* şeklinde birleşik fiil olarak kabul gören bu yapı eserde *oğlan/hamlin bırak-* şeklinde fiil eş dizimlilik örneği olarak alınabilir.

çıkar-: Çıkarmak.

- oğul evermek *kız çıkarmak* çok ola “*evlendirmek*” 44a/4/

oğul ever- ve *kız çıkar-* fiilleri eserdeki fasıllarda bir bab olarak eş dizimlilik örneği sergileyen yapılar kurmuştur.

debren-: Deprenmek, kımıldamak.

- her tarafda *ceriler debrene* (48a/10/)
- bābil ikliminde *yer debrenmek* vākı‘ ola (38b/7/)
- *yir debrenmek* kan dökülmek ve yollar emīn olmaya (42b/10/)

debren- fiili yukarıdaki şekilleriyle Kitāb-ı Melhame’deki fasıllarda çeşitli bablarda eş dizimlilik örneği sergileyen yapılar kurmuştur.

debreş-: Depreşmek, kımıldamak.

- *ceriler debreşe* il em̄nlik olmaya (29b/11/) 34a/17/, 38a/16/, 42a/12/, 54a/17/
- bu ayda *ķurbaġa ya Őoġulcan yaġsa iklim debreşe* (61a/17/)

debreş- fiili yukarıdaki Őekilleriyle eserde çeŐitli bablarda eŐ dizimlilik rneęi sergilemiŐtir.

deġŐür-: DeġiŐtirmek.

- *taġ Őaġra tonın deġŐürüb* yabraķlar sararub dkölme baŐlar (04b/4/)

Türkiye Türkçesinde kullanılmayan eskicil unsur olarak deġerlendirililecek *deġŐür-* fiili *ton deġŐür-* Őeklinde *renk deġiŐtirmek/mevsim deġiŐtirmek* anlamında fiil eŐ dizimlilięi rneęi sergilemiŐtir.

doġ-: Doġmak.

- bu ayda *ķuyruklu yıldız doġsa* begler arasında *ķorķu ola* (37a/16/)
- eger bu ayda *saclu yıldız doġsa* halk icre renc fitne ve gönöl *ķayġusu* ok ola (06a/16/)

doġ- fiili yukarıdaki Őekilleriyle Kitâb-ı Melhame'deki fasıllarda çeŐitli bablarda eŐ dizimlilik rneęi sergileyen yapılar kurmuŐtur.

dk-/dköl-: Dkmek; dkölme.

- bu ayda *yıldız dkölse* halk icinde fitne *ķayġu cenk ve ķan dkölme* ok ola (6b/4/)
- *ķan dökme* halk ortasında fitne rācīf haberler çok ola (68a/16/)
- *ķan dkölmesinde* yemen baġdād ilinde fetret ola (63a/12/)

dk-ve dköl- fiilleri iki örnekte birleŐik fiil olarak yapı kurmuŐ; *yıldız dköl-* rneęinde ise bütün melhamelerde geçtięi Őekliyle bab olarak eŐ dizimlilik rneęi sergilemiŐtir.

dn-: Dönmek.

- bu ayuġ on ikinci güni *gn döner* (45b/9/)

Türkiye Türkçesinde "*gn dönümü*" Őeklinde belirtisiz isim tamlaması yapısında bulunan *gn dn-* yapısı eserde eŐ dizimlilik rneęi olarak geçmektedir.

dndür-: Döndürmek.

- bādiŐāhdan niceler *yüz dndüre* (66a/6/)

Türkiye Türkçesinde '*yüz çevirmek*' Őeklinde "*gösterdięi ilgiyi kesmek*" kullanılan bu yapı eserde ve dięer melhamelerde *yüz dndür-* Őekliyle eŐ dizimlilik örneęidir.

dŐendür-: Donatmak.

- bādiŐāhlar ra' iyyetden māl alub *cerisin dŐendüre* (46a/14/)

Türkiye Türkçesinde kullanılmayan arkaik fiillerden biri olan *dŐendür-* fiili eserde tek örnek bablarda eŐ dizimlilik rneęi sergilemiŐtir.

dut-: Tutmak.

- bādiŐāhlar ra' iyyeti *ķōŐ duta* (08a/14/)
- bir ulu yıldız düŐse *fetret iklim duta* 60b/4/
- ayruk ikliminde *ķarār duta* (46a/7/)
- bādiŐāhlar *ķuvvet duta* (11a/4/)
- türük ikliminde yaġı cıķub Őām iline *yüz dutub* beglerin ala (19b/10/)
- *ķarāc dutanlar* ziyān ideler '*haraca kesmek*' (67b/16/)

dut- fiili *ķōŐ dut-* fiilinde birleŐik fiil kurarken kalan örneklerde eserde fiil eŐ dizimlilięi

olarak tespit edilmiştir.

dutıl-/dudul-/ dutul-/tutul-: Tutulmak.

- eger bu ayda *ay dutulsa* yıl cekirgelü ola (10a/15/)
- eger bu ayda *gün dutulsa* kışı katı ola (15b/13/)

dutıl-/dudul-/ dutul-/tutul- fiilleri yukarıdaki şekilleriyle Kitâb-ı Melhame'deki fasıllarda çeşitli bablarda eş dizimlilik örneği sergileyen yapılar kurmuştur.

dutuş-: Tutuşmak.

- yanlış haberler ve *ceri dutuşmağ* ola (28b/15/)

dürtün-: Sürünmek.

- *hōş koçulu nesne dürtünmek* hastalık getirür (45b/6/)

Türkiye Türkçesinde kullanılmayan arkaik dürtün- fiili '*hōş koçulu nesne dürtünmek*' şekliyle eserde eş dizimlilik örneğidir.

düş-: Düşmek.

- katı gürlense halk arasında '*adāvet düşe* (48b/7/)
- niceleri '*āşī düşe* (42a/8/)
- yeller çok ese hayvānāt *aruğ düşe* (26b/4/)
- islāmıla firenk ortasında *cenk düşe* (63a/8/)
- nice melik issileri milkinden *cüdā düşe* 10b/7/
- bu ayda od inse halk icinde *fitne düşe* (24b/13/)
- habeş ilinde *fitret düşe* (05b/3/)
- mışır ilinde fitne *korğu düşe* (53b/10/)
- begler ortasında *ihtilāf düşüb* bir ulu beg düşe (12a/7/)
- bu ayuğ yigirmi toközuncü günü *cih düşdümi* yire baqalar (46a/1/)
- istanbul vilāyetinde *od düşe* (23b/17/)
- eger gürlerken bir ulu *yılduz düşse* fetret iklim duta (60b/4/)
- gerek yedinci gününde yire *cemre düşer* (26b/11/)

düş- fiili kurulan eserdeki 13 örnekten 9'u Orta Oğuz Türkçesinde birleşik fiil olarak kullanılırken 4 örnek melhamelerdeki bablarda fiil eş dizimlilik örneği sergiler.

eyle-: Eylemek.

- bādişāhlar birbirile *yağılık eyleye* 67b/1/
- hānümānın *yağma eyleye* 08a/10/

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Orta Oğuz Türkçesinde de birleşik fiil kuran eyle-yardımcı fiili ile eserde çok sayıda birleşik fiil örneği tespit edilmiştir. *yağılık eyle-* ve *yağma eyle-* yapıları ise eserdeki bablarda eş dizimlilik örneği sergilemektedir.

gedil-: Eksilmek.

- eger *ay gedilürken* gürlense bu yıl qarqay yılı ola (12b/9/)

gedil- fiili yukarıdaki şekilleriyle Kitâb-ı Melhame'deki fasıllarda çeşitli bablarda eş dizimlilik örneğidir.

gel-: Gelmek.

- ne iş-kim dutalar *rāst gele* 09b/16/
- mağrib şāhı *gālib gelüb* mışır şāhı kaçub ili vilāyeti yağmaya vire 53b/8/
- 'ākıbet sultān gālib olub *hağlarından gele* 64a/13/
- her ne iş işlersen *muvāfiğ gele* 36a/17/
- anuñcün gün miqdārı *artuğ gelür* (18a/3/)

3 örnekte birleşik fiil kuran *gel-* fiili eserdeki 2 örnekte fiil eş dizimliliği olarak tespit edilmiştir. *muvāfiḳ gel-* yapısı Türkiye Türkçesinde *denk gel-*, *rast gel-* anlamlarında kullanılmıştır.

getür-: Getirmek.

- bādişāh üzere *el getüreler* baş kalduralar 08a/9/

el getür- yapısı melhamelerde *baş kaldur-* ile birlikte ‘*asi olmak*’ anlamında kullanılan eş dizimlilik örneğidir.

git(d)-: Gitmek; göçmek.

- eger bu ayda katı yıl esse bir ulu bādişāh *dünyādan gide* 08b/16/
- meryem ananın atası anası *dünyādan gitdi* (63a/4/)

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*’te ‘*dünyadan çekilmek*’ şeklindeki birleşik fiilin eserdeki karşılığı *dünyādan git-* şeklinde eş dizimlilik örneğidir.

gör-: Görmek.

- her təcir kumaşından *aşşı göre* 08a/4/
- halk ve il *zahmet göreler* 08a/5/
- bu ayda yıldız dökülse key *kahtlık göreler* 17a/5/
- hāmile ‘ avratlar *ziyān görmeye* 08a/5/
- halk bu yıl icre *rāhatlık göreler* 08a/5/

Türkiye Türkçesinde farklı yardımcı fiillerle birleşik fiil yapısında kullanılan ‘*aşşı, zahmet, kahtlık ziyān, rāhatlık*’ isimleri eserde *gör-* fiiliyle eş dizimlilik örnekleri oluşturmuştur.

gümle-: Gümlemek, gürlmek.

- bu ayda *gök gümlerse* bir ulu beg dünyādan gide 04a/13/
- eger bu ayda *yer gümlerse* kış katı ola 09a/10/

gümle- fiili yukarıdaki şekilleriyle Kitāb-ı Melhame’deki fasıllarda çeşitli bablarda eş dizimlilik örneğidir.

gürle-: Gürlmek.

- *gök gürlmek* yıldırım şakımağ çok ola 20b/17/
- bu ayda *havā gürlerse* mağrib kızılığ ola (56b/1/)

gürle- fiili *gök ve hava gürl-* şekilleriyle Kitāb-ı Melhame’deki fasıllarda çeşitli bablarda eş dizimlilik örneğidir.

ic-: İçmek.

- bu ayda *ot icmek* kan almağ cimā‘ itmek 04b/1/

ot iç- eş dizimliliği Kitāb-ı Melhame’deki fasıllarda çeşitli bablarda sık geçen eş dizimlilik örneğidir.

in-: İnnek.

- on ikinci gün nīl ırmağına *kurān indügi* gündür 63a/6/
- bu ayda gökden yere *od indügi* yerde ...60b/13/
- faşlü’r-rābi‘ ‘ aşer *yıldurum inse* yıl şonı eyü gele 24b/8/

Eserde sıkça geçen *yıldurum in-*, *od in-* yapıları melhamelerde sık geçen doğa olaylarıdır ve eş dizimlilik örneğidir.

işidil-: İşitilmek.

- eger bu ayda gökden *āvāz işidilse* ya‘ nī gürler gibi 09a/4/

Kitâb-ı Melhame'deki her fasılda çeşitli bablarda geçen *āvāz işidil-* bir doğa olayı ve eş dizimlilik örneğidir.

kal-: Kalmak.

- hürmetlü kişiler belüre hemân *adı kala* 53a/7/
- anıñ öcünden il *ayağda kala* (47a/5/)
- ziyân eyleye uğrı harāmī elinden halk *‘āciz kala* 18b/13/
 - seyl çok ola şöyle-ki halk *‘acebe kalalar* (22b/6/)

kal- fiili geçen yukarıdaki örneklerin ilk üçü günümüzde olduğu gibi eserde de birleşik fiil olarak geçerken son örnek *‘acebe kal-* *‘şaşırmak’* anlamında eş dizimlilik örneğidir.

kaldur-: Bulunduğu yerden almak.

- bu yıl fitne *baş kaldura* 41b/6/

‘isyan etmek, asi olmak’ anlamında kullanılan *baş kaldur-* fiili eserde ve günümüzde eş dizimlilik örneğidir.

karcaş-: Karışmak, karmakarışık olmak, dolaşmak, bozulmak.

- bu ayda ay ağıllansa ulu kişiler kayğuya düşe *iklīm karcaşa* 06a/6/
- rüm vilāyetinde cenk ola *iller karcaşa* 22b/7/
- yıl şonında āksine döne *vilāyet karcaşa* 29b/11/
- zulümleri bī-hād zāhir ola *ra‘iyyet karcaşa* 46a/14/

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde kullanılmayan *karcaş-* fiili eserdeki bablarda sık geçen olayları işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

kır-/ kırıl-: Öldürmek, yok olmasına neden olmak; kırılmak; öldürülmek.

- ol bādişāh hor haķir ide nice *beglerin kıra* 23b/4/
- kendü *kulların kıra* 43a/8/
- halk ortasında fitne ola *birbirin kıra* 29a/9/
- ol tarafında fitne cenk kızılılık *hayvān kırılmaķ* 48a/4/
- ilde vebā ve hastalıklar *ılkı kırılmaķ* 25a/11/
- bādişāhlar ortasında cenk ve *halk kırılmaķ* 12a/14/
- denizlerde gemiler ğarķ ola *sipāhī kırılmaķ* 44a/1/
- iklimde korku talģalık *ceri kırılmaķ* 55b/9/

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde ‘öldürmek/öldürülmek’ anlamıyla da kullanılan *kır-* fiili eserdeki bablarda sık geçen olayları işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

kızar-: Kırmızı veya ona yakın bir renk almak.

- bu ayda *gök kızarsa* eger maşrıķ tarafından kızarsa 59b/13/

Eserdeki bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kuran *kızar-* fiili *gök kızar-* şeklinde tespit edilmiştir.

kob-: Kopmak; çıkmak.

- eger bu ayda katı *toz kobsa* halk icre fitne cenk ve hüzün beydā ola 08b/5/

Eserdeki bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kuran *kob--* fiili *katı toz kob-* şeklinde tespit edilmiştir.

otur-: Oturmak.

- bir bādişāh helāk ola anuñ *yerine* bir beg *otura* 28a/17/

Türkiye Türkçesinde *“iyi yerleşmek; bir durum, bir düşünce vb. benimsenmek, yaygın duruma gelmek, yerleşmek”* anlamlarında birleşik fiil olarak kullanılan *yerine otur-* eş

dizimliliği eserde ‘*tahta geçmek*’ anlamında kullanılmıştır.

oyna-:Oynamak, kımıldamak, hareket etmek.

- *denizler oynamaya* ve bulanmaya başlar ve *bulutlar oynamaya* başlar
- bu ayda delim *yıldırım oynasa* maşrıq tarafından mağrib tarafına ceri vara 12b//14/

oyna- fiili Kitâb-ı Melhame’deki bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

şoğıl-:Kurumak, çekilmek.

- benbeh olmaya ve *şular şoğıla* 07a/11/
- nice *bınarlar şoğıla* 08b/10/

şoğıl- fiili eserdeki bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

şakı-: Şimşek ve yıldırım gibi çakmak.

- *yıldırım şakıma* çok ola 20b/17/

şakı- fiili Kitâb-ı Melhame’deki bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

toğ-: Doğmak; yükselmek.

- yigirmi sekiz ‘ alâmetdir *ay yıldızlar toğma*da ve *tolunma*da 02b/3/
- bu ayda *sac lu yıldız toğsa* halk kızılık göre 16b/17/
- faşlü’s-sâdis *kuyruklu yıldız toğsa* 23a/4/

Kitâb-ı Melhame’de *toğ-* fiili bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

tolun-: Bedr haline gelmek.

- on iki ayda yigirmi beş faşıl beyân idelim kim gün tutulma *ay tolunma* ay ağıllanma 04a/5/
- yigirmi sekiz ‘ alâmetdir *ay yıldızlar toğma*da ve *tolunma*da sa‘ dın ve naşsın bildürür 02b/3/

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde kullanılmayan *tolun-* fiili eserdeki bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

uyan-:Işık parlamak, yanmak; ortaya çıkmak.

- uğrı *harâmî uyana* 55b/15/
- bu ayda *şimşek uyansa* maşrıqdan yaña ise yağmur çok yağa 42a/14/
- eger bu ayda *yıldırım uyansa* yağmur az ola 34b/2/, 48b/15/
- faşlü’l-hâmis ‘ işrîn *zelzele uyansa* ... 50b/1/

uyan- fiili Kitâb-ı Melhame’deki bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

var-: Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasıl olmak; belli bir duruma veya düzeye gelmek.

- ekin *fesâda vara* 27a/13/
- denizlerde gemiler *garğa vara* 50a/4/
- yağmur az ve cenk çok ola il *harâba vara* 65a/1/
- ola il *yağmaya vara* 29a/14/

Türkiye Türkçesinde asıl fiil olarak kullanılan *var-* fiili Orta Oğuz Türkçesi

metinlerinde sık kullanılan yardımcı fiillerden biridir ve eserde birleşik fiil örnekleriyle birlikte doğa olayları ve sonuçlarıyla ilgili eş dizimlilik örnekleri yapmıştır.

yağ-: Yağmur, kar, dolu gökten düşmek.

- bu ayda havādan *kızıl tobrağ yağsa* dörüt ayaklu hayvān tendürüst eyü 8a/12/
- eger bu ayda *tolu yağsa* hastalık merg-i mefācān çok ola 13a/9/
- eger bu ayda *katı yağmur yağsa* yıl eyü gele 8a/2/

Kitāb-ı Melhame'de *yağ-* fiili bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

yıldır-/ yıldur-: Parlamak.

- bu ayda *yıldurum yıldır*sa yemiş oğat gele 18a/8/

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde kullanılmayan *yıldır-/ yıldur-* fiili eserdeki bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

yi-yi-: Kokmak.

- bu ayda ot icmek *hōş koçulu nesnelere yiyimek* eyüdür 62b/16/

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde kullanılmayan *yi-yi-* fiili eserdeki bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

yüri-/yürü-: Yürümek, gitmek.

- yer yüzi ısınmağa başlar ağaçlara *şu yürümeğe* başlar 26b/13/
- kızılılık şām ilinde bir ulu *düşmān yürüye* 58a/10/

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde kullanılmayan *yürü-* fiili eserdeki bablarda sık geçen doğa olaylarını işaret eden eş dizimlilik örnekleri kurmuştur.

Sonuç

Klasik Osmanlı Türkçesinde giriş evresinde kaleme alındığı düşünülen Kitāb-ı Melhame adlı eser taranarak tespit edilen 50 fiilin eş dizimlilik ilkesine incelendiği bu çalışmada bazı fiillerin hem birleşik fiil hem de kullanım sıklığı bakımından ve Firth'in de deyimiyle *kurulan arkadaşlıklar* bakımından eş dizimlilik örnekleri sergiledikleri görülmüştür.

KAYNAKÇA:

1. BOYRAZ, Şeref (2006), *Fal Kitabı Melhameler ve Türk Halk Kültürü*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
2. BOZ, Erdoğan (2002), "Türkçe Asıllı Kelimelerde Son Ses Ç, K, P, T Ünsüzlerinin Ötümlüleşme veya Ötümsüz Kalma Sorunu", *Türk Dili, Mayıs 2002, 605: 447-455*, Ankara: TDK Yayınları.
3. BOZ, Erdoğan (2019), *Türkiye Türkçesi I Ses Bilgisi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
4. BURAN, Ahmet (2002), "Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri", *Türkbilig, (4), 97-104*. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52779/696896>.
5. DEMİR, Necati (2019), *Türkçe Ses ve Biçim Bilgisi*, Ankara: Altınordu Yayınları.
6. DEMİR, Remzi (1999), "Melhameler ve Bir On yedinci Yüzyıl Osmanlı Alim ve Edibi Cevri Çelebi'nin Melhamesi", İstanbul: *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.8, 431.
7. DEVELLİOĞLU, Ferit (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

8. DOĞAN, Nuh (2023), *Türkçede Eş Dizimlilik Türkiye Türkçesinde Fiil Eş Dizimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
9. DURSUNOĞLU, H. (2010), “Türkiye Türkçesinde Konuşma Dili ile Yazı Dili Arasındaki İlişki”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12 (30), 1-21. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2869/39214>.
10. EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
11. ERGİN, Muharrem (2007), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
12. FIRTH, J. (1957) *Papers in Linguistic*, London, Oxford University Press.
13. FIRTH, J. (1968) “A Synopsis of Linguistic Theory 1930-1955”, Palmer (ed.) *Selected Papers of J.R. Firth 1952-1959*, London, Longman.
14. FODOR, A., *Malhamat Daniyal, The Muslim East Studies In Honour Of Julius Germanus*, haz. G. Y. Kaldy-Nagy, Lorand Eötvös University, Budapeşt 1974.
15. GÖKDEMİR, Atilla. (2020). “Abdulganî Bin Abdulcelîl Geredevî'nin Risâle-i Segürnâme'si”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, -(44), 45-60. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/issue/54937/677417>
16. GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK , s. 845.
17. KARA KÜTÜKÇÜ, Nimet (2023), *Kitab-ı Melhame Giriş, Notlar, Metin, Dizin/Sözlük*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
18. KARA, Nimet (2013), *Pervâne Bin Abdullah'ın Kitâb-ı Melhame'si Üzerinde Tarihî Dil Bilgisi Çalışması*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi).
19. KORKMAZ, Zeynep (2005), “Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları, 296-303.
20. KORKMAZ, Zeynep (2005), “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları, 205-216.
21. KORKMAZ, Zeynep (2019), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
22. KÖKSAL, Hasan, (2013), “Doğa Olaylarını Gözlemleyerek Yapılan Tahminler: Melhameler”, *Acta Turcica, Yıl V, Sayı 1, Ocak 2013*.
23. ÖZKAN, Mustafa (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
24. PARLATIR, İsmail (2011), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
25. PİLTEN UFUK, Şahru (2009), Eş Dizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde “Temiz” Sözcükleri, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4 (Aralık 2008), ss. 24-46 DOI: 10.1501/MTAD.5.2008.4.48.
26. SINCLAIR, J. (1966) “Beginning the study of lexis”, C. Bazell et al. (eds) In Memory of J.R. Firth, London, Longman, s. 410-30.
27. SİYAMOĞLU, Ersin (2021), *Melheme-i Dânyâl Peygamber Tercemesi*, İstanbul Kültür Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
28. STEİNGASS, Francis Joseph (2005), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

29. Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
30. Yeni Tarama Sözlüğü (1983), Ankara: TDK Yayınları.
31. <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
32. <https://sozluk.gov.tr/>

BÂBÜR DIVANI'NDA GEÇEN “KÖNÜL” KELİMESİNİN KÜLTÜRDİLBİLİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nesrin Gezici

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Kültürdilbilim, dil ve kültür arasındaki ilişkiyi inceleyen ve kelimelerin kültür hazinesi içinde yerlerini değerlendiren bir inceleme alanına sahiptir. “köñül” kelimesinin farklı anlam değerleriyle geçmişten günümüze kullanıldığı görülmektedir. Babür, Çağatay Türkçesinin önemli bir şahsiyetidir. Babür Divanı, Babür’ün şiirlerinin bir arada yer aldığı kültür hazinelerimizden biridir. Bu çalışmada, Babür Divanı’nda yer alan “köñül” kelimesi kültürdilbilim açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *köñül, Babür Divanı, kültürdilbilim.*

Abstract

Cultural linguistics is a field of study that analyses the relationship between language and culture and evaluates the place of words in the cultural treasury. It is seen that the word “köñül” is used from past to present with different meaning values. Babür is an important figure of Chagatai Turkish. Divan of Babür is one of our cultural treasures which contains Babür’s poems together. In this study, the word “köñül” in Divan of Babür is analysed in terms of cultural linguistics.

Key Words: *köñül, Divan of Babür, cultural linguistics.*

Dil, insanların kendini ifade edişinde önemli bir araçtır. Dilin nasıl doğduğu konusunda kesin bir şey söyleyemediğimiz yüzyıllarca birikimli şekilde ilerleyen dil, bir toplumun yaşam serüveninin malzemelerini nesilden nesile aktarır. Kültürün hem aktarıcısı hem taşıyıcısı olan dil, ait olduğu toplumun aynası gibidir.

Türkçe, Köktürkçeden itibaren yazılı olarak varlığına tanık olduğumuz, “Moğolistan ve Çin içlerinden Orta Avrupa’ya, Sibiryadan Hindistan ve Kuzey Afrika’ya geniş bir coğrafyada” (Ercilasun, 2010: 13) varlığını gördüğümüz bir dil hazinesine sahiptir. Türkler, başlangıcından günümüze kadar sahip olduğu kültürel birikimi önemli dil yadigarlarıyla günümüze kadar getirmişlerdir. Bu önemli dil yadigarlarının sahip olduğu dil hazinesi araştırmacılar tarafından farklı bakış açılarıyla incelenmektedir.

XX. yüzyılın sonunda oluşmaya başlayan *kültürdilbilim* bu farklı bakış açılarından biridir. “Dil ve kültür etkileşim sorunları üzerinde odaklanan

kültürbilim, disiplinlerarası alan olarak XX. yüzyılın sonunda oluşmaya başlamıştır” (Kozan, 2014: 1). Kültürdilbilim yaklaşımında dilin kültürle olan etkileşimi, bu etkileşim dilin temel malzemelerinde nasıl yer aldığı incelenmektedir.

Farklı dillerin konuşurları ve farklı kültürel değerlere sahip toplumlar, gerçeği birbirinden farklı bir şekilde algılar ve ana dillerinde yorumlar. Bunun sonucu olarak da dilbilimin bir alt inceleme dalı olan kültürdilbilim çalışmaları ortaya çıkar (Kara Kütükçü, 2022: 262).

“Kültürdilbilim, dil ve kültür ilişkilerini inceleyen, kültürbilimsel yaklaşım içerisinde oluşmuş bir disiplindir” (Kozan, 2014: 4). Kültürdilbilim incelemede kültür bilgilerinin yer aldığı dil birimlerinin betimlenmesi söz konusudur.

“Kültürün izlerini taşıyan dil birimlerini temel alan ve kültürdilbilimin anahtarı kabul edilen sözcüklerinden biri konsept”tir. Söz varlığını oluşturan ögeler, gerçek anlamlarıyla birlikte içinde doğduğu kültürle yoğrularak anlam ve değer kazanır. Bu değer, sözcüğün konsepti (kavram) ile ilgilidir. Konsept, kültürdeki değerler/inançlar sistemi tarafından belirlenen, olaylar ve nesnelere hakkında dil taşıyıcısının zihinsel düşüncesini yansıtan ve dile getirilen kavramın sembolik bir görüntüsüdür” (Armağan, 2022: 39). Bu sembolik görüntü içinde dili kullananların ve taşıyanların hayat biçimi, dünyayı algılayış biçimi, soyut ve somut ifadeler yer almaktadır.

“Kültürün dil üzerindeki görünürlüğüne ortaya koymaya çalışan kültürdilbilimin en temel amacı; kültürün dile nasıl yansıdığını, nasıl korunduğunu ve nasıl aktarıldığını yöntemleriyle birlikte incelemektir” (Armağan, 2022: 39). Bu yansıma, korunma ve aktarma biçimleri dilin her türlü kullanım alanında karşımıza çıkmaktadır. Kültürdilbilimde dil birimlerinin içinde yer alan söz varlığı ortaya konmaktadır.

“Kültürdilbilimde dil ve kültür sürekli etkileşim içinde olan iki gösterge sistemi olarak değerlendirilmektedir. Kültürdilbilimin amaçlarından biri bu etkileşim mekanizmasının betimlenmesidir. Kültürdilbilimsel çözümleme, kültür göstergelerinin dilde nasıl yansiyabildiği sorusunu yanıtlamaya çalışmaktadır. Kültürdilbilimin araştırma alanı, kültür bilgilerinin taşıyıcı olarak tanımlanan dil ile halkın hafızası olarak değerlendirilen kültür arasındaki etkileşimdir. Kültürdilbilimsel çözümlemede kültür bilgilerini taşıyan dil birimleri üzerine odaklanılmaktadır” (Kozan, 2014: 4). Bu dil birimleri, kültür göstergelerini nasıl yansıttığını göstermektedir.

“Kültürdilbilimsel çözümleme milli dünya görüşünün özelliklerini, yapısını ve dile yansımalarını ortaya çıkartarak araştırmacıya dil ve kültür topluluğunun bilişsel alanına erişim olanağı sunmaktadır” (Kozan, 2014: 8). Geçmişten günümüze kullanılan farklı dil birlikleri kültürümüzün yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Gönül sözcüğü, Türkçenin yazı dili olarak tespit ettiğimiz Köktürk döneminden itibaren kullanılan bir sözcüktür. “köñül, gönül, gönül” biçimlerinin varlığı görülmektedir. Kültürdilbilim açısından incelenilmesi gereken bir değeri vardır. Araştırmacılar, bu sözcüğün kavram alanını incelemiştirlerdir. “Türkçenin

tarihi boyunca oluşturulmuş neredeyse her eserde özel bir gösterge olarak kullanılmış ve Türkçede her düzeyde karşımıza çıkan geniş bir kavram alanına sahip olmuştur” (Güven, 2018: 227).

“Gönül” sözcüğü Türkçenin söz varlığı içinde farklı görevlerde ve anlamlarda kullanılmaktadır. Güncel Türkçe Sözlük’te bu kelimenin anlamı şöyle verilmektedir:

“**1. isim** Sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. duyguların kaynağı; içeri, yürek, dil (II), kalp (I): “Gönüllerin birbirine kaynaştığı o günler millî bayramlarımızdan biriydi.” - Orhan Seyfi Orhon; **2. isim**, mecaz ► istek: Okumaya gönlün var mı?; **3. isim**, mecaz ► sine.” [https://sozluk.gov.tr/\(16.04.2024\)](https://sozluk.gov.tr/(16.04.2024))

Kubbealtı Lügati’nde ise bu sözcük şöyle açıklanmaktadır:

“1. İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin mânevî yönü, yürek, dil: Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül / Ehl-i aşkın hâsılı sâhib-mezâkîdır gönül (Nefî’den). Estikçe bâd-ı subh perîşansın ey gönül / Benzer ki esîr-i turra-ı cânansın ey gönül (Nedim’den).

2. tasavvuf. Cenâb-ı Hakk’ın insanda tecellî ettiği yer, tasavvufî aşkın kaynağı: Gönül Çalabın tahtı / Çalap gönüle bahtı / İki cihan bedbahtı / Kim gönül yıkar ise (Yûnus Emre’den). Yürük değirmenler gibi dönerler / El ele virmişler Hakk’a giderler / Gönül Kâbe’sini tavaf ederler / Muhammed’in kösü çalınır bunda (Yûnus Emre – Ş.A.D.). Mü’minin Kâbe’si gönlü evidir / Kudret hazînesi Hakk’ın yeridir (...).

3. Gönül kelimesi aşağıda bâzı örnekleri görüldüğü üzere çeşitli deyimlerde, a) Sevgi, aşk, muhabbet; b) İstek, arzu, meyil, heves; c) Kabul, râzî olma, rızâ; d) Cesâret, cüret; e) Hatır; f) Mîde vb. anlamlar da kazanmıştır” <https://www.lugatim.com/s/g%C3%B6n%C3%BCl> (16.04.2024).

Türkçenin en eski yazılı belgeleri olarak değerlendirilen Orhun Abideleri’nden itibaren “gönül” kavramı kullanılmaktadır. Orijinal yapısı “köñül” olan bu sözcüğün kültürdilbilim açısından incelenmesi gereken bir değeri vardır. “Nitekim gönül kavramı, eski Türklerde insan varlığının merkezi yerine bilinmiş ve kullanılmıştır. Orkun Kitâbeleri dâhil, kaynaklarda bu hal kolayca görülebiliyor... Kutadgu Bilig girişinde “(Tanrı) Seçti, yarattı ve gönüllü aydınlattı; gönlümü iman içinde doğru yol üzerinde tuttu (KB 382)” diyip insana verilen nimetleri sayarken en başta gönlü zikretmiştir” (Başer, 2019: 48). “Aslında soyut bir kelime olan köñül, “akıl, düşünce” gibi anlamlara sahiptir. Daha sonra somut olarak da “yürek” anlamının kelimeye eklendiği görülür” (Ayazlı, 2016: 163).

Dîvânu Lügati’t-Türk’te Kaşgarlı Mahmud, gönül kavramını önemli bir yere konumlandırmaktadır. “oduà er” maddesinde uyanık olan veya başka şeyler. Kalbi uyanık adam için oduà köñüllüg er denir; “akıllı adam” demektedir (Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, 2014: 30). Bu kullanım Kutadgu Bilig’de de görülmektedir. “köñli odug” kavramını uyanık gönüllü insan anlamında kullanmaktadır. “Köñli odug” olan kişinin ölüm karşısında gaflete düşmeyeceğinden söz açılmaktadır (Başer, 2019: 52).

Serkan Şen’in “Eski Türkçenin Deyim Varlığı” adlı deyimleri konu edinen çalışması VI-XIII. yüzyıllar arasında şekillenen Eski Türkçe Dönemi’ne ait

metinleri kapsamaktadır (Şen, 2017: 14). Söz konusu çalışmada “köñül” ile yapılan deyimlerin sayısının çokluğu (127. sayfadan 143. sayfaya kadar “köñül”den meydana gelen madde başı bulunmaktadır), “köñül” kelimesinin Eski Türkçeden itibaren metinlerimizde tanıklandığını göstermektedir.

Gönül kavramı, Tasavvufta kullanılan önemli bir kavramdır. “Farsça “dil”, Arapça “kalb” karşılığı bir sözdür. İnsanın manevî varlığına, manevî gücüne, sevginin, nefretin, inancın, iyi ve kötü bütün duyguların tümünün varlığına ve ifadesine verilen addır (Gölpınarlı, 2023: 129).

Çalışmamızın esasını Babür Divanı oluşturmaktadır. Bu eserde “köñül”le ilgili kullanılan yapıların metindeki örnekleri, Türkiye Türkçesinde kullanımı ve anlamı verilerek geçmişten günümüze kullanım alanları kültürelbilim açısından değerlendirilmiştir. Babür Divanı’nda yer alan “köñül”le ilgili örnekler çalışmamızın kapsamı gereği beş örnekle sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden eserin sahibi Babür, Çağatay Türkçesinin Klasik döneminde yer alan önemli şahsiyetlerinden biridir. Babür İmparatorluğu’nun kurucu hükümdarı olan Babür hem önemli bir hükümdar hem önemli bir şairdir. “Babür’ün Hindistan’da kurmuş olduğu Babür İmparatorluğu’nun dünya tarih ve kültür sahnesinde önemli bir yeri vardır” (Karataş, 2023: 14). Babür’ün kendi hayatını anlattığı içinde dönemin sosyal hayatına dair önemli malzemelerin bulunduğu *Babür-nâme’si (Vekâyi)* edebiyatımızda ilk hatırat olarak anılmaktadır. Babür hem önemli bir hükümdar hem önemli bir şairdir. Babür Divanı, Babür’ün şiirlerinin bir arada yer aldığı kültür hazinelerimizden biridir.

“Bâbü’ün şiiri, maddî ve manevî varlığının ayrılmaz bir unsuru, kişiliğinin vazgeçilmez bir parçasıdır” (Yücel, 1995: 15).

“Bâbü’ün, aşk, tabiat, güzellik şiirlerinin yanı sıra içtimaî, ahlâkî ve tasavvufî şiirlerinin yer aldığı *Dîvân*, Bâbü’ün hayat görüşünü, karakterini ve sanat gücünü göstermesi bakımından son derece önemlidir (Yücel, 1995: 19). Babür’ün hayatından izleri içeren şiirleri “hükümdar şairin şöhretinden de büyük gönlünün bir aynası” (Yücel, 1995: 19) olarak değerlendirilebilir.

Babür Divanı’nda “köñül”le ilgili kullanımlar alt başlıklar hâlinde şöyledir:

İnsanı İfade Eden Kullanımlar

“köñül” kavramının metinlerimizde insanı, insandaki öz ve anlamı ifade eder şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım Babür Divanı’nda şöyledir:

4/154: áayrdın munúaùè olàaç bu köñül

6/2: BÀrì baray işikige bu nevbet iy köñül

38/3: Köñül gÿyÀ ki mundın dÿr tutuptur àonçe endÀmın

54/2: İy köñül yüzün körüp zülf-i perîşÀnın saàın

83/4: İy köñül bil kim arada óÀyil uşbu perdedür

Kutadgu Bilig’de “nasılsın” şeklinde çevrilen “köñlün neteg” kullanımı şöyledir:

“Ayıttı ilig emdi köñlüg neteg

Negü ol igiñ emde idkuñ neteg” (Hükümdar (Küntogdı-Töre) sordu (Aytoldı’ya): Nasılsın, bu hastalığın nedir, uykun nasıl?” Hâl ve hatır sorulurken

insanda muhatap alınan deęerin gönöl olması; řirin, anlamlı ve insandaki asıl öze ve öznenin ne olduęuna dair açıklayıcı bir tutumdur. Bir başka örnek de řöyledir:

“Nelük köñlüñni artatur sen özüñ” (Sen neden maneviyatını bozuyorsun). “maneviyat” řeklinde Reřit Rahmeti Arat tarafından çevirilen gönöl kavramı, gönölü hissiyatın merkezi sayıldıęı anlamına gelmektedir (Bařer, 2019: 50).

Kutadgu Bilig’de “İnsan gönölle hareket etmelidir” fikri hâkimdir. “Bazı işler vardır ki insanlarla (kişilerle) istiřâre (kingeř) etmek lâzımdır fakat sonuçta gönöl tarafından uygun görölen işi yapmalıdır” “Önce gönölüne danıř, sonra istiřâre et; gönölüne yatmıyorsa o işe girme” sözleri hem istiřâre hem de gönölün önemine vurgu yapmaktadır (Bařer, 2019: 50).

Kutadgu Bilig’de bilginin kaynaęı ya da cevheri de gönölde aranmaktadır. Bu düşünce: “İnsan gönölü, dibi olmayan bir deniz gibidir; bilgi onun dibindeki inciye benzer, çıkarmadıkça işe yaramaz” sözleriyle anlatılmaktadır. Burada aklın, gönöl bağlamındaki işlevi açıkça ifade edilmektedir. İnsan yapısında gönölü yüklenen görev, merkezî konumdadır. Örneęin eserde akılı temsil eden Ögdülmiř’e göre: Eęer Tanrı, “Türetirken gönöl vermezse o kimse hiçbir dileęine erişemez”. Bu ifadeden de anlaşıldıęı üzere akıl ancak gönöl zemininde önem arz eder. Akıl ve gönöl baęı eserde beraber yer almıřtır. Gönöl de tek başına yetersizdir. Gönöl olmazsa sözün faydasızlıęı gibi akıl yoksa da gönölün yeteneklerinden yeterince yararlanılamaz. Kutadgu Bilig’de řöyle söylenir: Gönöl, akıl ve bilgi ile donatılmalıdır. Bilgisiz kişinin gönölü kumsal gibidir. Gönölsüz insanlar, kuru bir kalıptan ibarettir, çünkü insan her işini gönöl ile yapar (Bařer, 2019: 53-54).

Kutadgu Bilig’de hükümdarı temsil eden Kün Togdı řöyle söyler: “İnsan, gönölünü çıkarıp avucuna koyarak başkaları önünde mahcup olmadan dolařabilmelidir” Eserde hükümdarda aranan özellikler Ögdülmiř’in aęzından “Bey’in gönölü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa ku o dilde dolařamaz, kaçar” řeklinde verilir. “Kut gelince gönölle hâkim olunmalıdır”. Gönöl ve nefis yan yana barınamayan iki deęer olarak verilir. Kut, ancak alçakgönöl ile tutulabilir (Bařer, 2019: 54-55).

Bu kullanım, Dîvânu Lüğati’t-Türk’te de görölmektedir: köñlüñ neteg denir; “gönölün nasıl?” demektir.

Gönölün Deęerine Dair Kullanımlar

könli úÀbil ol- gönölü makbul olmak.

4/147: Köñli úÀbil özi maúbýl olàay

İslamiyet etkisinde yazılan ilk eserlerimizden olan Kutadgu Bilig’de “köñöl” kavramı insanın bilgiye ulaşmasında etkin bir rolü olduęuyla ifade edilir:

“Könöl birdi köz hem ukuř öę bilig/ Aça birdi sözüm yorıttı bilig” (Gönöl göz, anlayıř, akıl ve bilgi verdi; dilimi açtı ve bana ifade kudreti ihsan etti.) beyitinde insana verilen ilk deęer gönöldür. Gönöl; gözle temsil edilen duyular, anlayıř yeteneęiyle anlam kurma, akıl ile hüküm oluřturma ve bütün bu sürecin sonunda bilgiye ulaşmanın bütün aşamalarında asıl özne olarak görölmektedir. Bu yaklařım Kutadgu Bilig penceresinden insan ve bilgi problemine nasıl bakılmakta olduęunu da dile getirmektedir” (Bařer, 2019: 48).

Gönüle verilen değer Babür Divanı'nda orada yer edinmekle ilgili ifade edilmektedir:

köñlide meévÀ úil- gönülde yer etmek, sığınmak.

17/6: Anıñ köñlide tÀ meévÀ úılıp sin

Kaşgarlı Mahmud, gönüle meyletme kavramını şu şekilde kullanmıştır:

“köñlü mañar emitti

yüzüm meniñ saràarur” Diyor ki: Sevgiliye duyduğum özlem sevgi beni heyecanlandırdı. Gönlüm ona meyletti ve kaygı bende toplandı. Yüzüm bu yüzden sarardı (Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, 2014: 33).

Kaşgarlı, bir başka yerde (emit-) maddesinde **tÀm emitti** ifadesini açıklarken “Köñlüm añar emitti” gönlüm ona meyletti, örneğini vermiştir (Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, 2014: 103).

Karahanlı Türkçesi İlk Kuran Tercümesi'nde ise köñül kelimesi ile birlikte emit- fiilinin birlikte kullanıldığına tanık olunmaktadır. **“köñülerini islÀmúa emiti úil-:** kalpleri İslama ısındırmak”: *Bütünlükin āadaúalar çiaaylarúai yoúsuzlarúa ... anın üze köñüllerini islÀmúa emiti úilàularúa* (Ata, 2019: 490).

Dîvânu Lügati't-Türk'te “gönlü meylettirmek” anlamı **“köngül yay-”** tabiriyle kullanılmıştır: *“Ol mening köngül yaydı”* “O, benim gönlümü meylettirdi” (Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, 2014: 456).

Emeline Ulaşamama, Hayal Kırıklığı İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñül heveside çürü- (bir şeye) sürekli arzu duymak ancak ona kavuşamamak.

132/12: Ni köñül kim heveside çürügey

köñli úal- isteyip de elde edemediği şeyde gözü kalmak.

125/11: Birevniñ kim birevdin köñli úalur

köñüldin úaùè-ı ümmid iyle- gönülden ümit kesmek

81/3: Köñüldin úaùè-ı ümmid iyledim ol vaút kim bildim

Çok Acı Çekmek İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñli çÀk çÀk ir- gönlü parça parça olmak.

114/3: Miónet-i hicrÀn ki andın çÀk çÀk irdi köñül

köñli úan yut- çok acı çekmek, üzülmek.

349: Yutadur teéessüfdin firÀúıda köñlüm úan

köñli yan- gönlü yanmak, acı çekmek.

128/26: Hicr otiàa niçe yansun bu köñül

Bu kullanım Eski Türkçede görülmektedir: “Eski Türkçede tespit edilen örneklerde yoğun üzüntü duyma durumu *köñül* sözcüğüyle beraber kagrul-, köy- ve örten- fiillerinin dâhil olduğu yanmak kavram alanına ait fiillerle somutlaştırılmıştır. Organ adlarıyla kurulan Eski Türkçe deyimlerde ateş sadece üzüntü duygusunu kavramlaştırmada tanıklanmamış, arzu ve sevgi duygularında da ATEŞ kaynak alanı tespit edilmiştir” (Karadavut, 2023: 92).

Ayrılık İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñli yıraú tüş- gönülden uzak düşmek, özlemek.

4/210: Kim yıraú tüşe bu il köñlidin

Dîvânu Lügati't-Türk'te Kaşgarlı Mahmud, "köñül" maddesinde bir atasözü vermiş ve gönülden uzak düşmek anlamını kullanılmıştır: Atasözü: *Közden yırasa köñülde yırar*. Anlamı: Dostlar, gönülden uzak kalırlarsa gönülden uzaklaşır (Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, 2014: 496). Kutadgu Bilig'de de bu kullanım "köngülde yırak tut-" şekliyle "gönülden uzak tutmak, sevgiden yoksun bırakmak" anlamında görülmektedir: "*köngülde yırak tutgu okşag mengiz*" "Ona benzer suret (düşünmek) gönülden uzak tutulmalıdır" (KB: 3720) (Şen, 2017: 137).

köñlini cemè it- gönlünü toplamak, toparlanmak.

4/40: Köñlini cemè iter ottın bu kişi

köñlini cemè úıl- gönlünü toplamak, toparlanmak.

4/197: Cemè úılâay köñlini barıdın

hicr ile **köñül**ni buz- *ayrılık ile gönlü hüsrana uğratmak, ayrılık acısıyla gönlü perişan etmek*.

489: Hicr ile köñlümni buzduñ vaâl birle tüz mini

Naz İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñlini saòla- gönlünü saklamak, naz yapmak.

58/5: Köñlini saòlar imiş her kimge kim dil-dÂr imiş

Kötü Tanımlar, Acımasız, Merhametsiz İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñlün ü baàrıñ taştur taş kalpli, acımasız.

233/1: PylÂd durur köñlün ü baàrıñ taştur

pülÂd köñül çelik gibi sert gönül, sert mizaca sahip.

407: Salâay ÒudÂy raómni pylÂd köñlige

Karahanlı Türkçesi İlk Kuran Tercümesi'nde "köñüllüg" kelimesi "kalpli" anlamında kullanılmaktadır. "irig köñüllüg", taş kalpli, taş yürekli, acımasız anlamıyla yer almaktadır. **irig köñüllüg**: *Eger bolsa sen irig, irig köñüllüg tarılâatılar seniñ yöregeñdin, keçürgil olardın* (Ata, 2019: 410). "úatià köñüllüg", "kötü kalpli" anlamında kullanılmıştır. **úatià köñüllüg**: *Vayl úatià köñüllerke Tañrı yÂdındın* (Ata, 2019: 427). Ayrıca "köñlü úatià úıl-" kullanımı görülmektedir: *Úıldımız köñülerini úatià* (Ata, 2019: 426).

Kutadgu Bilig'de "köngli katıg" (gönlü katı) acımasız anlamında kullanılmaktadır: *sewügsüz bolur köngli katkı kişi* "Katı yürekli kimse sevimsiz olur" (KB: 5713) (Şen, 2017: 129).

köñlüne al- gönlüne almak, kalbinde yer vermek.

4/46: Kişi bilmes munı sin köñlüne al

4/211: ol köñüllerdin idi köñlüne al

köñlüne istilÀ tap- gönlü ele geçirmek.

4/148: Tapsa köñlüne siniñ istilÀ

Gönül, değerli bir eşya olarak görülmektedir. Bu sebeple "alınması, çalınması, istila edilmesi" gibi ifadelerle bir arada kullanılmaktadır.

Sevginin hırsızlık anlamına işaret eden *köñül kun-* (gönül çalmak) "Aşık etmek". *Ögin köñülin kun-* (Aklını ve gönlünü çalmak) "Aşık etmek". gibi deyimler Eski Türkçede kullanılmaktadır: "Örnek deyimlerde görüldüğü gibi

Eski Türkçede insanın akli ve kalbi değerli bir eşya olarak kavramlaştırılmış ve bu organların kun- “çalmak” eylemiyle bir araya gelmesi sonucu SEVGİ HIRSIZLIKTIR kavramsal metaforu ortaya çıkmıştır” (Karadavut, 2023: 97).

Gönlün Ferahlığı ile İlgili Kullanımlar

köñül açıl- ferahlamak.

10/4: Köñüller açılır açılsa ol úara saçın

10/5: Açıldı köñli çü açtın saçın BÂbüriñ

487: Açıldı köñlüm uşal gül-èiöÂr kilgenidin

558/35: Ni yaz u ni küzdin köñül açılır

Ni yazı vü tüzdin köñül açılır

Bu kullanım Dîvânu Lügati't-Türk'te köñül açıl- şeklinde geçmektedir:

Köñül açıldı: Gönül ferahladı (Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, 2014: 96).

köñül açılma- ferahlamamak.

63/1: áam bile bütken köñül gül-geşt ile açılmaàay

Kubbealtı Lügati'nde fiil şekliyle değil isim şekliyle geçmektedir:

“Gönül ferahlığı ile: Gönül huzûru ile.”; Gönül huzûru (ferahlığı, rahatlığı) ile: İçine sine sine, isteye isteye, huzurla.

köñül 'adem yoluàa kir- ölme durumuna gelmek.

66/6: èAdem yolıda köñül kirdi èişú dÀaı bile

Kutadgu Bilig'de köngül ölür“gönül ölür” (KB, 4912) kullanımı görülmektedir.

Gönül Almak, Bir Kişiyi Memnun Etmek İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñül al- (birisinin) gönlünü almak.

31/2: Çün bir kişi köñlini alıptur

58/1: Aldı köñlümni saàındım kim maña dil-dÀr imiş

69/1: TÀ alàalı köñlümni ol yüz bile ol gîsü

124/4: Bu Hind yiri óÂaılıdın köp köñül aldım

125/3: Alıp köñlümni közdin mini saldıñ

Karahanlı Türkçesinde “köñül al-” tabiri Kutadgu Bilig'de “kendine hayran bırakmak” anlamında kullanılırken Atebetü'l-Hakâyık'ta ise “karşındakini sevindirmek” anlamıyla kullanılmıştır. “*Bezenip kör etnip köñüllüg alır*” “Bezenip süslenerek gönül alır” (KB: 5232) (Şen, 2017: 132). “*Tiril edgü fièilin köñüller alıp*” “İyi hareket et, gönüller alarak yaşa” (AH: 365) (Şen, 2017: 132) .

köz ü köñlige sürÿri bir- *göz ve gönlünü sevindirmek, görmekten zevk alınacak (kimseyi) görmek.*

4/87: Köz ü köñlige sürÿri birgey

maèrifet birle **köñül** yarut- *ustalık ile gönlünü parlatma, ustalık ile gönlünü alma.*

132/38: áamlarıñ birle avut köñlümni

Maèrifet birle yarut köñlümni

Aşık Olmak İçin Kullanımlar

köñül bir/bér- gönül vermek, aşık olmak.

9/2: Min òod ol ùfl perì-veşúa köñül birdim velì

218: Bir èişve bile köñül birip BÂbüràa

Bir bÿse bile köñlini alsañ nitkey

Karahanlı Türkçesinde de “köñül ber-” “sevgi ile bağlanmak” anlamıyla kullanılmaktadır (Şen, 2017: 133).

köñülni ‘ işú otı birle yarut- gönlü aşk ateşiyile parlatmak, aşık olmak.

79/2: Tìre durur zühd demidin köñül

èİşú otı birle yarutmaú kirek

Atebetü'l-Hakâyık'ta “yaru-” fiilinin köñül ile birlikte kullanıldığı da görülmektedir. “**köñli yaru-**” (gönlü ışımak, mutlu olmak): “*äafalıà aceb yer köñüller yarur*” “Gönülleri ışıtan safalı bir hoş yerdir” (AH: 494) (Şen, 2017: 130).

Kutadgu Bilig'de ise “köñli yaruú” (gönlü aydın, gönlü ferah olan) kullanımı vardır: “Negü ter eşitgil ay köñli yaruú” “Gönlü aydın olan ne der, dinle” (KB: 5599) (Şen, 2017: 130).

“**Gönül (Gönlünü) kaptırmak:** Âşık olmak: Amca Bey ile Şemi'nin mürebbiyeye gönül kaptırmış olmalarına ihtimal veriyordu (Hüseyin R. Gürpınar). Fakat ne çâre ki gönlünü Efe Ahmet isminde bir yeniçeriye kaptırmıştır (Reşat N. Güntekin). Köyüne, köyünün dağına taşına gönül kaptırmıştır (Sâmiha Ayverdi)”

<https://www.lugatim.com/s/g%C3%B6n%C3%BCl> (16.04.2024).

köñülni baàla- gönlü bağlamak, gönlü kapatmak.

96/4: Köñülni baàlasam ol nÀme yañlıà perr ü bÀliñàa

“**Gönül bağlamak:** Candan bağlanmak, sevmek, âşık olmak, gönül vermek: Çaldığım bağlama / Elâ gözlüm ağlama / Ben buralı değilim / Bana gönül bağlama (Türkü – Ş.A.D.). Görüp konuştuğça, düşünüp anladıkça bu Anadolu insanlarına öyle gönül bağlıyorum ki! (Rûşen E. Ünaydın). Kız bir tânesine gönül bağlamış, ona gitmek dilerdi (Safiye Erol)” <https://www.lugatim.com/s/g%C3%B6n%C3%BCl> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).

Karahanlı Türkçesi İlk Kuran Tercümesi'nde “**köñgöl baàlamak**” “sebat göstermek” anlamıyla kullanılmıştır: *äabr úliñ... köñül baàlañ, úoruñlar Tañrıda* (Ata, 2019: 489).

Dîvânu Lügati't-Türk'te ise “bir şeye sevgi beslemek” anlamıyla kullanılmıştır: “*yelgin bolup bardukı köñlüm añar baglayu/kaldım erinç kadguka işim udu yıglayu*” “Diyor ki: Sevgilim yolcu olup gitti. Ben de gönlümü onun sevgisine bağladım. Onun arkasından sanki hüznün içinde kaldım ve sahibimin ardından ağladım” (Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, 2014: 476).

“Dünya dillerinde sevginin kavramlaştırılmasında kullanılan pek çok kavram alanı vardır. Sevgi, organ adlarıyla kurulan Eski Türkçe deyimlerde ise şu kavramsal metaforlarla kavramlaştırılmıştır: SEVGİ BİR BAĞDIR *Köñül ba-* (Gönül bağlamak) “Sevgi duymak”. *Köñülü ilin-* (Gönlü bağlanmak) “Sevgi duymak”. *Köñülinte sap-* (Gönlüne saptırmak) “Bağlılık duymak, sevgi duymak” (Karadavut, 2023: 97).

Eski Türkçeden günümüze köñül sözcüğünün gönül bağı, sevgi ifadesi taşıdığı bu Babür Divanı'nda da tespit edilmektedir.

köñülni giriftÀr tapma- gönlü düşkün bulmamak.

6/2: Könlüm kibi köñülni giriftÀr tapmadım

köñülge tüş- gönüle düşmek, gönüle girmek.

46/3: TÀ óayÀl-i èaríoñ tüşti köñülge iy úuyaş

“Gönül düşürmek: E. T. Türk. ve halk ağızı. Gönül vermek, âşık olmak

[Eskimiştir]: Şunda bir dilbere gönül düşürdüm / Beyler dîvâneyim deliyim şimdi (Kul Mustafa). Ben de bir yavruya gönül düşürdüm / Yanağın benzettim nar tânesine (Erzurumlu Emrah)” <https://www.lugatim.com/s/g%C3%B6n%C3%BCl> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).

köñülge kir- gönüle düşmek, gönüle girmek.

59/2: Köksümni çünki yardım kirgil köñülge kim bar

köñülge yit- gönle ulaşmak, gönülde yer edinmek.

3/6: Yitti köñlümge anı naôm itsem

Aşık Olmamak, Gönül Vermemek Anlamında Kullanımlar

köñül birme/bërme- gönül vermemek, âşık olmamak.

99/5: Bu meh-veşlerâa köñlün birmegil kim asray almaslar

Kutadgu Bilig’de “köñül birme-”, “gönül bağlama” kullanılmaktadır (KB, 4272),

Aşk Acısı Çekmek Anlamında Kullanımlar

köñül çal- kalp kırmak.

156: Köñlümni iliglediñ çalıp çeng iy yÀr

köñül derdi aşk acısı.

11/3: Yarar bu òaste köñül derdiâa oúı yarası

422: Oúı yarar irdi köñlüm derdiâa

köñül derdini bilme- aşk acısını çekmemek.

84/1: sini iy bi-derd niyley kim köñül derdini bilmey sin

köñül àamda úalma- gönlün gamdan kurtulması, gam derdini çekmemek.

455: Úalmasun àamda köñül köñlümde ÀrmÀn úalmasun

köñül içre Àteş i- gönlü ateş sarması, dert ve acı çekmek.

129/1: Közde su köñlüm içre Àteş idi

köñül mübtelÀ bol- acı çekmek.

6/3: Ösrük közige tÀ ki köñül boldı mübtelÀ

köñül otı gönül ateşi, aşk.

57/4: Çikip ger Àh dýdını köñül otını butratsam

207: Köz yaşı vü köñül otı birle min dik

köñülni ‘ışú buz- aşk acısı çekmek.

20/6: Köñülni eışú buzdı ni asiâa pend ü naâioáattın

köñülge ot sal- gönle ateş düşürmek, üzme.

327: Ot saldı köñülge renc ü bi-tÀbliâım

339: Köñülge ot salur ol gülniñ ikki yiziniñ alı

köñülge ot ur- gönle ateş düşürmek, üzme.

69/4: Köñlümge uruptur ot cÀnımni úılıptur su

köñlüm örten-: gönlü yanmak, aç çekmek

74/4: Köñlüm örtendi her dem Àhımdın

Dîvânu Lügatî't-Türk'te *acı çekmek* olarak geçen ifadeler şunlardır: “köñli küy-, köñlin açıt-, köngül bert- / köñlin bertiş-, köñlüm örtedi, köñlü baş kıl-, köñül argıt-, köñül sı / sın-”.

Aşk Acısından Uzaklaştırmak İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñlümni àam çengidin ÀzÀd iyle-: gönlü gam pençesinden uzaklaştırmamak, gam çektirmemek (40/3) (177/2) (179/2)

40/3: Bî-nevÀ köñlümni àam çengidin ÀzÀd iylegil (zavallı gönül)

köñülni àamdın ÀzÀd it-/iyle-: gönlü gamda uzaklaştırmamak, gam çektirmemek

177/2: Mehcÿr köñülni àamdın ÀzÀd ittiñ (terk edilmiş gönül)

179/2: Mehcÿr köñülni àamdın ÀzÀd iyle

Mutluluk İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñül kÀm tap- gönlün lezzet bulması, mutlu olma.

558/14: Çü óamd ü àenÀdın köñül taptı kÀm

Darılmak, Küsmek İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñül úoy- darılmak, gücenmek.

79/5: Úoyma meşauúat ara BÀbür köñül

146: Zülfiàa köñül úoyup perişÀn boldum

Bu kullanım, Kutadgu Bilig'de “köñli kal-” (gönlü kalmak, gücenmek) şeklinde geçmektedir: “*Köñül kalmaàay kör anıñda basa*” “Ondan sonra köñlü kalmayacaktır” (KB: 4650) (Şen, 2017: 129). Ayrıca “köñli aàır úıl-” (gönlünü ağır kılmak, darılmak, gücenmek, kızmak) kullanımı da görülmektedir: “*Aàır úılma köñlüñ maña ay úadaş*” “Ey kardeş! Bana kızma” (KB: 4873) (Şen, 2017: 131).

Sevgi İfadesi Yaşıyan Kullanımlar

köñül úuşı kalp, sevgi.

383: Köñül úuşı dil-beste cÀnın bile

köñül kÀşÀnesi gönül köşkü, kalp.

17/1: Köñül kÀşÀneside cÀ úılıp sin

köñül kişveride şÀh bol- gönül ülkesinde şah olmak, sevgili olmak, sevmek.

547/2: Bolsa cÀn birle köñülñiñ kişveride şÀh èişú

köñül öyi gönül evi, kalp.

150: Közim öyi yüzidin muãavver boldı

óubbı birle **köñül** tol- *gönlün sevgi ile dolması, sevgi duymak.*

4/163: Óubbı birle köñlüñ tolàusıdur

köñül ravøası gönül bahçesi, kalp.

545/4: Köñül ravøasıàa nihÀl iltedür

Kutadgu Bilig'de köñül kavramı bizzat insan üzerindeki en etkili ve merkezi role sahip olduğu görülmektedir. “köñli tüşük” “üzgün”, “köñli sözi” “sır” olarak çevirilmektedir (Başer, 2019: 50).

“Beg ol bu köñül kör kamug öz kulu

Begi kaçça barsa udu kul yolu” (Gönül beydir, bütün vücut onun kuludur; bey nereye giderse kul onu takip eder) Bu beyitte gönül, insan varlığındaki özü, kudret anlamıyla kullanılmaktadır. “Köñül beg turur bu et öz kul esir” ifadesinde

de Yusuf Has Hâcib, gönül kavramını merkezde değerlendirmektedir (Başer, 2019: 51).

Karahanlı Türkçesi İlk Kuran Tercümesi'nde "**köñüler içindeki**: kalpteki niyet ve sırlar": *Ol Tañrı ... bilgen köñüller içindekini*. "**köñüllerdeki**: kalplerde olan, sırlar, gizler": *Ol bilgen köñüllerdekini*. "**köñüllerdeki rAzlar**: gönüllerdeki sırlar. *Ol Tañrı bilgen turur köñüllerdeki rAzlarını* (Ata, 2019: 489-490).

Kendine Gelememek İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñül öziğe kilme- kendine gelememek, ayılamamak.

Úaşıàa baràalı köñül öziğe kilmedi nitey

Vazgeçmek Anlamı Taşıyan Kullanımlar

köñül sal- vazgeçmek.

397: Savuú u úar asru bì-óad üçün il köñül saldı

köñül salma- gönül vermemek, vazgeçmek.

85/3: Egerçi yÂr eîşúı nÂ-tüvÂn köñlümge ot saldı

Velî min nÂ-tüvÂn ol yÂr eîşúıda köñül salman

köñül savutma- gönlün (sevdiğinden) uzaklaşmaması

438: Mini hicrÂnda köydürseñ köñül sindin savutmas min

Bu kullanım Dîvânu Lügati't-Türk'te Kaşgarlı Mahmud, "sawul-" maddesinde "köñlüm sawuldı" şeklinde kullanılmaktadır: *köñlüm añar sawuldı göñlüm ona meyletti* (Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, 2014: 496).

köñül tındur- dertten arınmak, rahatlamak.

551/8: Terk itip meyni köñül tındurdum

Dîvânu Lügati't-Türk'te köñül tun boldı "gönül rahatladı" (Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, 2014: 403) kullanımı görülmektedir.

köñülni savutma- gönlünü soğutmak, gönlü uzaklaştırmak.

275: Tuúúanlıàdın köñülni savutmaàa sin

438: Mini hicrÂnda köydürseñ köñül sindin savutmas min

köñülünğdin yıraú it- gönlünden uzaklaştırmak, unutmak

4/133: Yıraú itkil köñülünğdin muùlaú

köñül yumşa- gönlün yumuşaması.

127/19: Köñlünğ iy yÂr munça yumşar imiş

köñülde menzil úıl- gönülde konaklamak, kalbe girmek.

19/1: Közüm içre yir tutup köñlümde menzil úılàu dik

köñülde àam i-: gönülde gam olması

549/1: Sini körmeslik köñülde àam idi cÂnımàa hem

köñüldin dür it- gönülden uzaklaştırmak, yüz vermemek.

4/107: YÂr àayrımı köñüldin dÿr it

köñüldin úayàu zÂyil úıl- gönülden kaygıyı yok etmek

19/3: eîş ü eîşretni köñüldin úayàu zÂyil úılàu dik

köñüldin tîrelik kit- gönlünü şüpheden arındırmak, şüphesiz olmak, inanmak.

3/9: Tîrelik köñlidin anıñ kitse

köñüldin tüş- gönülden düşmek, artık sevmemek.

4/209: Uşbu il köñlidin ol tüşküsidür

könlümdin ÀzÀrı barma- gönülden üzüntü gitmemek

106/3: Bardım ammÀ barmadı könlümdin ÀzÀrı anıñ

köñülge belÀ bol- gönle bela olmak, sıkıntı duymak.

10/1: Köñülge boldı èacÀyib belÀ úara saçıñ

10/1: Şikeste köñlüme irmiş úara belÀ saçıñ

köñülge cevr úıl- gönüle eziyet etmek, eziyet çektirmek.

127/6: Youú ki köñlümge cevr úılàay sin

İstemek Anlamı Taşıyan Kullanımlar

köñülge kil- istemek.

128/30: Her ni kim köñlüñe kilse iy perì

köñülge kilme- gönle gelmemek, istememek.

47/4: Kilmedi köñlümge èişúınıñ sürýr u devleti

köñülni tıyma- gönlü alıkoyamamak, istemek.

87/5: èİşú ile meydin köñülni tıymaàıñ ni sýd kim

İstemek İfadesi Taşıyan Kullanımlar

köñül tile- istemek.

237: Zaòmıñni köñül tiler aña úılàay sin

köñül tileki istek, arzu

137/1: Köñlüm tileki viãÀl imiştüñ bildim

Karahanlı Türkçesi İlk Kuran Tercümesi'nde "**köñli/ün**": gönüllü, istekli, kendi rızasıyla bir şey yapan" anlamıyla verilmiştir: *Ayàl: hezine úılıñ köñ[l]in azu küçün, hiç pezirlenmez sizdin* (Ata, 2019: 489).

Şüphe Anlamı Taşıyan Kullanımlar

köñülge şübhe kiç- şüphelenmek.

573/3-5: ÔÀùıràa yiter irdi kim, muãùalaóatını daàì bir kişi úaşıda körülse, köñülge/ kiçken şübheni andın sorulsa, taúdır óasebi aña tevfiú tapılmadı ve bu, bì-taóúúú/ úaldı

köñüllerge ÀzÀr yitiş- (birilerini) azarlamak, çıkışmak.

310: Munça ki köñüllerge yitişti ÀzÀr

Üzmek/Üzgün Anlamı Taşıyan Kullanımlar

Fiiil Şeklinde Kullanımlar

köñülni aàrıt- gönlü ağrıtmak, üzmek.

76/1: Úaysı bir aàrıtúanın köñlümni diy dil-dÀrnıñ

84/1: Miniñ köñlümni her dem aàrıtıp pervÀy úılmay sin

509: YÀr aàrıtıttı àamìn köñülni ammÀ

Bu kullanım Karahanlı Türkçesi İlk Kuran Tercümesi'nde "**köñül aàrıàì**: geçimsizlik, dargınlık" şeklinde kullanılmaktadır: *Eger uraàut úorúsa cüftidin köñül aàırıàıña azu yüz ewürmekke yime yazuú youú* (Ata, 2019: 489).

köñülni aldur- gönül aldirmek.

67/6: Saña köñlümni aldurdum cihÀnda

köñül üz- kalp kırmak.

236/2: Serrişte-i èiýşdın köñülni zinhÀr

Üz Àh ÔÀhìr-i dìn Muóammed BÀbür

534: Her niçe didim ki kün kündin üzey sindin köñül

Bu kullanım, Kutadgu Bilig’de de görülmektedir. “gönül kesmek, ilgisini kesmek, gönülden çıkarmak” anlamı taşımaktadır: “Katılğan köngül mundın üzgil bura” “Gayret et, bunu gönlünden çıkar” (KB: 6630) (Şen, 2017: 136).

köñül üzül- gönlün kırılması, kalbi kırılmak.

83/1: TÀ üzüldi köñlüm ol ay úaddidin efsürdedür

Kutadgu Bilig’de “gönlün kırılması, kalbi kırılmak” anlamında “köñli sın-” (kalbi kırılmak, darılmak) kullanımı görülmektedir: “Adaş köñli sinsa bolur kır yağı” “Arkadaşının kalbi kırılırsa sana düşman kesilir” (KB: 3396) (Şen, 2017: 129).

köñlümni perişÀn iyle- gönlü perişan etmek

143/2: Zülfün kibi köñ”lümni perişÀn iylep

İsim Şeklinde Kullanılanlar:

ÀzÀr köñül incinmiş gönül, kırık gönül.

64/1: YÀrdın ÀzÀr köñlüm içre bì-óad bÀrdur

çÀk köñül yırtılmış gönül, kırık kalp.

54/4: ÇÀk köñlüm heyéeti gül àonçesi endÀmıda

óazın köñül kederli gönül, incinmiş gönül.

265: İy yÀr óazın köñülni yÀd iylemediñ

dìvÀne köñül deli gönül

41/1: Miniñ dìvÀne köñlümge naãíoat sud-mend irmes

41/2: Niçe dìvÀne köñlümni úlur sin nefy iy èÀúil

115/4: Her sarı barsa bu dìvÀne köñül éayb itmes

şikeste **köñül** kırık kalp.

10/1: Şikeste köñlüme irmiş úara belÀ saçıñ

10/4: Saçıñ şikestide bardur şikeste köñüller

tìre köñül *karanlık gönül, içi kararmış gönül.*

322/1: Bar tìre köñülge her zaman derhemliú

Gönlün kararması, metinlerde görülen bir kullanımdır. *Köñül* sözcüğünün Eski Türkçe *kara* sözcüğünden türeyen *karar-* fiiliyle bir araya gelmesiyle derin üzüntü durumu ifade edilmiştir (Karadavut, 2023: 95).

tilbe köñül deli gönül.

8/4: Vaãlınıñ úadrini çün bilmedi bu tilbe köñül

40/1: Tilbe köñlüm kim siniñ çeniñdedür yÀd iylegil

56/4: Közleri áayd iyler üçün tilbe köñlüm miniñ

241: Bu tilbe köñül ki èişú anıñ sýdıdur

356/1: Tilbe köñülni alduruptur biz

Bu kullanım, Türkiye Türkçesinde “deli gönül”, “divane gönül” kullanımlarıyla görülmektedir,

Deli gönül: Her zaman âşık olmaya hazır coşkun gönüllü kimsenin kendi durumu ve gönlü için kullandığı tatlı bir serzeniş sözü.

<https://www.lugatim.com/s/deli> (Erişim Tarihi: 16.04.2024)

“Deli gonul gezer gezer gelirsın

Arı gibi her çiçekten alırsın

Nerde güzel görsen orda kalırsın

Ben senin derdini çekemem gönül" (Karacođlan)

"Dünyâdan el çek ey dîvâne gönlüm" (Pir Sultan Abdal)

<https://www.lugatim.com/s/divane> (Eriřim Tarihi: 16.04.2024)

mecrûh köñül yaralı gönül, kalbi kırık.

20/6: Miniñ mecrÿó köñlümge yarařmas uřbu merhemler

161/2: Mecrÿó köñülge niřterim hem sin sin

Ařkı Gizlemek Anlamı Tařıyan Kullanımlar

köñülni asra- gönlü gizlemek, ařkını gizlemek.

99/5: Köñülni asraàıl bolâay ki bir dil-dÂr tapúay sinç

Gönlün Hoř Tutulması/ Razı Olması Anlamı Tařıyan Kullanımlar

köñül òoř i- gönül hoř olmak, razı olmak

277/1: Köñül òoř idi siniñ viãÂliñ birle (òoř köñül)

"Gönlü hořluđu ile (rızasıyla): İsteye isteye, seve seve: Al al, uzatma, gönül hořluđu ile verilen řeyi almamak delilik (Ahmed Vefik Pařa). Hiç kimse dört sene için seçildiđi milletvekilliđini gönül rızası ile bırakmaz (Burhan Felek)"

<https://www.lugatim.com/s/g%C3%B6n%C3%BCl> (16.04.2024).

köñülni hoř tut- (birisinin) gönlünü hoř tutmak, ona uymak.

31/5: BÂbür niçe kün köñülni òoř tut

Kařgarlı Mahmut, sıg- açıklamasında verdiđi örnekte "bu söz köñülke sıadı" "Bu söz göñüle hoř geldi" řeklinde vermiřtir (Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, 2014: 237).

köñülni řÂd it-/úıl-/iyle-: gönlü mutlu etmek

149: Bir nÂme bile köñülni řÂd itkey sin

126/27: Mehcÿr köñülni řÂd úılmay

286: Mehcÿr köñülni iyledi řÂd óabîb

Aklını Kaybetmek İfadesi Tařıyan Kullanımlar

'aúl u köñülni yilge bir- akıl ve gönlünü yeledirmek, aklını ve kalbini kaybetmek.

56/5: CÂn bile èaúl u köñülni yilge birdim savurup

Engellemek İfadesi Tařıyan Kullanımlar

dîvâne köñli tıyma- deli gönlü alıkoymamak, engellemek.

16/4: Tıymaàıl dîvâne köñlümni ki rüsvÂ bolma dip

Yalnızlık İfadesi Tařıyan Kullanımlar

mehcÿr köñül ayrı düřmüş gönül, yalnız gönül.

126/27: Mehcÿr köñülni řÂd úılmay

177: Mehcÿr köñülni àamdın ÂzÂd ittiñ

179/2: Mehcÿr köñülni àamdın ÂzÂd iyle

286: Mehcÿr köñülni iyledi řÂd óabîb

Merhamet İfade Eden Kullanımlar

yupúa **köñül yufka yürekli.**

4/95: Köñlige yupúa óicÂbı óÂâil

Türkiye Türkçesinde bu kullanım, "yufka yürekli" (Kötü olaylardan çok çabuk etkilenen, üzölen; bađrı yufka: "Yufka yüreklilerle çetin yollar ařılmaz" -

Hüseyin Nihal Atsız), “yüreği yufka” (Üzütülü, acıklı durumlara dayanamayan, merhametli olan (kimse).) (<https://sozluk.gov.tr/>)

Karahanlı Türkçesi İlk Kuran Tercümesi’nde “köñüllüg” kelimesi “kalpli” anlamında kullanılmaktadır. “yumşau köñüllüg”, “yumuşak kalpli, yumuşak, ılımlı” anlamlarında yer almaktadır: *hem sewerler anı, yumşau köñüllügler müéminler üze* (Ata, 2019: 790). Kutadgu Bilig’de ise “**köñli yuwúa**” (**gönlü yufka, hassas, düşünceli**) şeklinde geçmektedir: “*Bodun köñli yuwúa küdezme ki āarp*” “Halkın gönlü hassastır, gözetmesi güçtür” (KB: 3351) (Şen, 2017: 131).

“köñül” sözcüğü “Kalp, fikir, istek, tefekkür, arzu, ülkü” anlamındaki köngül kelimesi Türk Dilinin ilk yazılı metinlerinden itibaren kullanılır. En yaygın ve zengin kullanımları ise Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilir. Ağırlıklı olarak dini içerikli metinler olan Uygur Türkçesi metinlerinde köngül kelimesi daha çok duyu, duygu, idrak ve açıklama anlamlı mental fiillerle kullanım alanına çıkmıştır. Köngül kelimesi yaygın olarak bireye ve davranışlarına dönük söylemlerin yer aldığı metinlerde bir anlam alanı oluşturur” (Günay, 2015: 126).

Karahanlı Türkçesi döneminde yaygın olarak “köngül” “kalp, gönül, anlayış, zihin açıklığı ve idrak sürati” anlamlarında kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde, gönül kelimesi, temel ve yan anlamlarıyla deyimlerde, atasözlerinde zengin kullanım alanlarıyla karşımıza çıkar. Bu kullanımlara baktığımızda, Uygur Türkçesi metinlerine benzer biçimde, insana has manevi yönleri köngül kelimesinin etrafında anlamını bulur (Günay, 2015: 126).

Suat Ünlü, Çağatay Türkçesinde kaleme alınan eserlerden oluşturduğu sözlüğünde köñül ile ilgili şu açıklamaları vermektedir:

köñül dÀa: “gönül yarası”, köñül derd ü dÀa: “gönül derdi ve yarası”, köñül dermÀnı: “gönül ilacı”, köñül efÀnı: “gönül inlemesi, acı çekmesi”, köñül fikr-i muóalı: “imkansız, olanaksız düşünce”, köñül àamı: “gönül kederi, gönül tasası”, köñül àÀreti: “gönlü yağmalama”, köñül òadengi: “gönlü yaralayan ok”, köñül éwi: “gönül evi”, köñül hücre: “gönül evi, gönül odası”, köñül igi: “gönül hastalığı”, köñül èilÀcı: “gönül devası” köñül ili: “gönül ülkesi, kalb”, köñül işi: “gönül işi”, köñül úaş u közi: “sevgilinin gözü ve kaşı”, köñül kişveri: “gönül ülkesi”, köñül memleketi: “gönül ülkesi, kalb”, köñül menzili: “gönül ülkesi, kalb”, köñül meyli: “aşk, gönül isteği”, köñül murÀdı: “gönül isteği”, köñül naúdı: “en kıymetli şey”, köñül öyi: “gönül evi”, köñül rÀzı: “gönül sırrı”, köñül āaydı: “sevgili, gönül çalıcı”, köñül şerh-i óÀlı: “gönlün mevcut durumu anlatma, açıklama”, köñül tarlıaı: “gönül sıkıntısı”, köñül baàla-: “güvenmek”, köñül bér-: “gönül vermek”, köñül bir-: “gönül vermek”, köñül úoy-: “gönlü kovmak, uzaklaştırmak”, köñül úoyul-: “hazırlanmak”, köñül salmak: “gönül vermek” (Ünlü, 2013: 656-657).

Bu kullanımların dışında “köñül” sözcüğünden türemiş kelimeler ise şunlardır:

köñüllen: “gönüllenenmek”, köñüllük: “gönüllü”, köñülsiz: “gönülsüz”, köñülsizlià: “gönülsüzlük”, köñülsizlik: “gönülsüzlük”, köñülsüz: “köñülsüz” (Ünlü, 2013: 657).

Dođu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümelere Sözlüğü'nde köñül ve gönül sözcüklerinin kullanımı ise şöyledir:

köñül: 1. "gönül, kalp, yürek, iç krş. gönül" 2. "göğüs" ; köñül aarıai "geçimsizlik, dargınlık"; köñül amrulmaı "sükûnet, ferahlık"; köñül ba- "gönül bağlamak, inanmak, tevekkül etmek (her şeyi Allah'tan beklemek)"; köñül baála- "sebat göstermek"; köñül ber-: "hoşlukla vermek, güzellikle vermek"; köñül bulâaştur-: "kışkırtmak, kalbi saptırmak"; köñül bulâaşturmaı: "dürtükleme, vesvese"; köñül içindeki nirse: "sırlar"; köñül úalmaı: "hırçınlık etmek"; köñül kiri: "aldatma yolu, hile, fesat"; köñül közi: "kalp gözü, basiret, idrak kuvveti"; köñül tarlıúı içinde bol-: "gönül darlığı içinde olmak, huzursuz olmak"; köñül tilÊki: "gönül dileđi, heves"; köñül ur-: "tevekkül etmek, güvenmek, dayanmak"; köñül uruálılar: "tevekkül edenler (Allah'a dayananlar, işini Allah'a bırakanlar)"; köñül yumşadılıúı: "derin saygı ve tevazu"; köñüldeki nirseler: "sırlar"; köñli aarıa tişi: "saf ve temiz kadın"; köñ(ü)l i açuí: "fani, geçici"; köñlinÊ suú-: "korku düşürmek"; köñüller içindeki: "gönüldeki, kalpteki niyet ve sırlar"; köñüllÊri içinde úıl-: "kuşku ve şüphe sokmak"; köñüllÊri içinde úorúınç: "kalbi dolduran korku, yüređi hoplatan ürperti, dehşete kapılma"; köñüllÊri iêisi: "kalplerin özünü bilen Allah"; köñüllerdeki: "kalplerde olan sırlar, gizler"; köñüllerdeki rÂzlar: "gönüllerdeki sırlar"; köñüllÊri úuruà: "hava, boşluk/teşbih yoluyla: bomboş"; köñüllÊri úatıà úıl-: "kalplerini katılaştırmak"; köñüllÊri küsÊr úıl-: "gönüllerini meyledici kılmak"; köñlin: "gönüllü, istekli, kendi rızasıyla bir şey yapan"; köñlün: "gönüllü, istekli, kendi rızasıyla bir şey yapan"; köñlün azu küçün: "isteki yahut isteksiz"; köñlün úıl-: "gönüllü vermek"; köñüllü: "kalpli, gönül sahibi"; köñüllü: "gönül sahibi"; köñülsüz: "gönülsüz, istemeyerek, kerhen"; köñülsüzün: "zorla, istemeyerek"; (Ünlü, 2012: 458-459). **gönül:** "kalp, gönül"; gönül baála-: "kati karar vermek, azmetmek"; gönül baáalan-: "azmedilmek"; gönül baáalanmış: "azmedilmiş, azim ve sabır isteyen, zor"; gönül dileđi: "gönül rızası, istek, arzu, hoşnutluk"; gönül gözi: "basiret, idrak, keskin görüş"; gönül nýrı: "gönül aydınlığı, kalp gözünü açan basiret"; gönüle bıraál-: "ilham etmek, bildirmek"; gön(ü)line bıraú-: "ilham etmek, bildirmek"; gön(ü)line úorúu bıraú-: "içine korku düşürmek, korku hissetmek"; gönüllü: "gönül sahibi" (Ünlü, 2012: 280-281).

Deyimlerde Kullanılan "gönül" Sözcükleri

Gönül sözcüğü ile kullanılan deyimler, önemli bir yere sahiptir. Bu kullanımlar şöyledir: Kültürel açıdan ayrı bir "değere" sahip olan "gönül" sözcüklerinin deyimlerdeki yeri şu şekildedir:

"gönlü akmak (gönlü ilişmek)", "gönlü bol (gani)", "gönlü bulanmak", "gönlü büyük", "gönlü çekmek", "gönlü çelinmek (gönül kaptırmak)", "gönlü ile oynamak (birinin)", gönlü ilişmek (takılmak), (gönlü akmak)", "gönlü kalmak", "gönlü kara", "gönlü (içi) kararmak", "gönlüm yoktur vermeye, un sererim örmeye", "gönlünden geçirmek (geçmek)", "gönlünden kopmak. (İçinden doğmak). (İçinden gelmek)", "gönlüne göre", "gönlünü avlamak (çelmek, kapmak), "gönlünü etmek", "gönlünü görmek", "gönlünü (hatırını) hoş etmek", "gönlünü kırmak", "gönlünün dümeni bozuk olmak", "gönlünü pazara çıkarmak", "gönlü olmak", "gönlü takılmak", "gönlü (gözü) tok", "gönül açmak", "gönül

alçaklığı (alçakgönüllülük)", "gönül (hatır) almak (hatır almak), "gönül bağlamak (gönül vermek)", "gönül belâsı", "gönül çekmek", "gönül darlığı", "gönülden (hatırdan) çıkarmak (çıkarmamak) (Birini) (hatırdan çıkarmamak)", "gönül eğlencesi", "gönül eğlendirmek", "gönül eri", "gönül ferahlığı", "gönül gezdirmek (dolaştırmak)", "gönül hoşluğu ile (rızasıyla)", "gönül indirmek", "gönül kaptırmak (krş. gönlü takılmak)", "gönül (kalp) kırmak (yıkamak)", "gönül koymak", "gönüllü gönülsüz", "gönül okşamak", "gönül vermek", "gönül yapmak (krş. gönlünü etmek)", "gönül yarası" (Aksoy, 2021b: 799-804).

"gönül" Sözcüğü ile Yapılan Atasözleri

"gönlün pasını gözyaşı siler", "gönlün yazı, var kışı var", "gönül alma bir elma (benzeri: yarım elma, gönül alma)", "gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz", "gönülden gönüle yol vardır (benzeri: kalpten kalbe yol vardır; kalp kalbe karşıdır", "gönül düştü bir boka, o da misk gibi koka (benzeri: gönül kimi severse güzel odur), "gönül ferman dinlemez", "gönül gönüle köprüdür (benzeri: gönlüden gönüle yol vardır)", "gönül kimi severse odur", "gönül kocamaz", "gönüller bir olunca samanlık seyran olur (benzeri: iki gönül bir olunca samanlık seyran olur), "gönül sineğe benzer, hem güle konar hem boka konar (benzeri: gönül kimi severse odur)", "gönülsüz namaz göğe ağmaz", "gönül yarası onulmaz (benzeri: bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez)", "gönülsüz yenen aş, ya karın ağrıtır ya baş", "gönül ummadığı yere küser (karşıtı: kişi umduğuna küser)", "gönül var otluğa, gönül var bokluğa konar", "gönül verme evliye, eve gider unuttur" (Hengirmen, 2017: 307-309).

Tasavvufta kullanılan deyimler ve atasözleri ise şunlardır: "Can-ı gönülden dua, niyaz; can-ı gönülden sevmek, sevmek; gönül altında kalmak; gönülden çağırma, çağırılmak; gönülden çıkarmak, çıkarmamak, çıkarılmak, çıkarılmamak; gönülden geçirmek, geçmek; gönül gözetmek; gönül kalmak; gönül kırmak; gönül koymak; gönüllenenmek; gönüllü; gönül pazarı; gönül vermek; gönül yarası; gönül yapmak; gönül yıkmak; gönül beklemek; gönül ehli; gönül haline varmak; gönül bir sırça kadehtir, kırılırsa yapılmaz; gönülden gönüle yol var; gönül hoşluğuyla olur ibadet; gönül Hak binasıdır (gönül kaidesi); gönül kalsın, yol kalmasın; gönül sultan, aşk iradet; gönül yapmak, arş yapmaktır; gönlüne danış; her gönülde bir arslan yatar; herkesin gönlünce yaz olmaz; gözden ırağ olan, gönülden de ırağ olur; el işte, gönül oynışta gerek" (Gölpınarlı, 2023: 129-130).

Türk dilinde gönül kavramı, dualarda ve beddualarda da kullanılmaktadır. Beddualar: "Gönlünce muradın almayasın" (gönlünün istediği gerçekleşmeye, dileğine kavuşamayasın); "Gönül mülkü boran olsun, kar olsun" (içi kararsın, sıkıntıya, bunalıma düşsün, sevinç nedir bilmesin, huzur bulmasın); "Gönül ocağında nârda yanasın" (gönül ocağında ateşte yanasın, felakete uğrayasın; aşka düşsesin, aşk acısı çekesin). Dualar: "Gönlün safada olsun" (için huzur dolu olarak yaşa, rahatlık içinde, gönül şenliği ile bir ömür sür, üzüntüden, sıkıntıdan uzak bir hayatın olsun); "gönlünüz hoş ola" (dileğinize kavuşasınız, istediğiniz gerçekleşse, arzunuz yerine gelerek sevinç duymuş olasınız) (Ersoylu, 2012: 88, 231).

SONUÇ

Sonuç olarak şöyle söyleyebiliriz yüzyıllardır önemli eserlerimizde varlığını gördüğümüz “köñül” kavramı Çağatay Türkçesinin önemli şahsiyetlerinden olan Babür’ün Divanı’nda kapsamlı bir şekilde kullanılmaktadır. köñül”ün kavram alanı Babür Divanı’nda çeşitli şekillerde yer almaktadır. Birleşik unsurlar içinde kullanıldığı gibi deyim şeklinde kullanılan yapılar da bulunmaktadır. Bu kullanımların kimi zaman aynı kimi zaman başka şekillerde dil yadigarlarımızda kullanıldığı görülmektedir. “köñül” kavramının Babür Divanı’nda kültürdilbilimi açısından değerinin olduğu tespit edilmektedir.

KAYNAKÇA:

1. Aksoy, Ö. A. (2021a). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü -1- Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
2.(2021b). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü- 2- Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
3. Arat, R. R..(1991). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (=KB)
4., (1992). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (=AH)
5. Armağan, S. (2022). Ana ve Anne Sözcükleri Üzerine Kültürdilbilim İncelemesi, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. Haziran, s.38-53.
6. Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
7. Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
8. Başer, S. (2019). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. İstanbul: Post Yayın.
9. Ercilasun, A.B. (2010). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
10. Ercilasun, A. B, Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't Türk. Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
11. Ersoylu, H. (2012). *Türk Dilince Dualar Beddualar Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
12. Gölpınarlı, A. (2023). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
13. Günay, N. (2015). “Türk Dilinde Eş Anlamlılık ve “Gönül, Yürek, Kalp” Kelimeleri”, *Türkbilig*, 2015/29: 121-146.
14. Güven, A. Ş. (2018). “Türkçede Gönül Kavramı ve Kullanım Alanı”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute TAED-63*, Eylül, 227-242.
15. Gölpınarlı, A. (2023). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
16. Hengirmen, M. (2017). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.

18. Kara Kütükçü, N. (2022). "Sezai Karakoç'un Köşe" Şiirinin Kültürdilbilim Açısından İncelenmesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2022, 261-282.
19. Karadavut, A. (2023). *Organ Adlarıyla Kurulan Eski Türkçe Deyimlerde Duygular*. Konya: Palet Yayınları.
20. Karataş, A. (2023). "Babur Dîvânı ile Bayram Han Dîvânında Deyimler." *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni*, İMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, Cilt: 3, 2023, s. 10-34.
21. Kozan, O. (Edt.) (2014). *Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
22. Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
23. Ünlü, S. (2012). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümelere Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
24. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
25. Yücel, Bilal. (1995). *Bâbü'r Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
26. Zülfe, Ö. (2011). *Şiirin İzinde Sözü'n Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

İnternet Kaynakları

27. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 16.04.2024)
28. <https://www.lugatim.com/s/divane> (Erişim Tarihi: 16.04.2024)
29. <https://www.lugatim.com/s/deli> (Erişim Tarihi: 16.04.2024)
30. <https://www.lugatim.com/s/g%C3%B6n%C3%BC> (Erişim Tarihi: 16.04.2024)

تدريس المفردات بين اللغة الوسيطة والاستراتيجيات البديلة

الدكتور / عبيد محمد عبد الحليم عبد الجواد
المدرس بأكاديمية أوزبكستان الإسلامية الدولية
ملخص الدراسة :

تهدف الدراسة إلى إبراز أهمية المفردات في تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها، وكيفية تدريسها، والوقوف على أهم مشكلاتها، ومعايير اختيارها في ضوء أساليب التدريس الحديثة، وكيف يمكن للمتعلم استخدامها في سياقات مختلفة بشكل صحيح. وتساءلت الدراسة عدة أسئلة أهمها: ما المفردات؟ ما أهمية المفردات؟ ماذا تشمل كلمة مفردات؟ ما الموقف من استخدام اللغة الوسيطة في تعليم المفردات؟ ما أهم النظريات المعتمدة في تدريس المفردات؟ ما الأساليب والوسائل في تعليم المفردات؟

The study aims to highlight the importance of vocabulary in teaching the Arabic language to non-Arabic speakers, and how it is taught. And stand on the most important problems, and criteria for choosing them in light of modern teaching methods, and how the learner can use them correctly in different contexts. The study asked several questions, the most important of which is: What are the vocabulary? What is vocabulary? What does the vocabulary word include? What is the position on the use of intermediate language in teaching vocabulary? What are the most important theories

adopted in teaching vocabulary? What are the methods and means for teaching vocabulary?

المقدمة :

تحظى اللغة العربية بأهمية كبيرة عند الناطقين بلغات أخرى ، نظراً لما تحمله للإنسانية من ميراث ثقافي كبير ، فهي وعاء حضارة واسعة النطاق ، عميقة الأثر ، ممتدة التاريخ ، جديرة بالدراسة والتحليل والتعلم ، وتشهد المؤسسات التعليمية في جميع أنحاء العالم إقبالاً كبيراً في تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها وتعلمها، وتتعدد دوافع المتعلمين (دينية – ثقافية – اقتصادية – وظيفية) إلا أن المتابع لمناهج تعليم اللغة العربية يجد العديد من الإشكالات في كيفية عرض المفردات من ناحية وطرق تدريسها من ناحية أخرى؛ ومن خلال التجربة هناك مشكلات عديدة يعاني منها المتعلمون للغة العربية من الناطقين بغيرها على أوجه مختلفة منهم من يحفظ الكثير من المفردات إلا أنه يعجز عن توظيفها في عمليات التعلم من خلال المهارات المكتسبة ، ومنهم من يفشل في استخدامها في سياقات مختلفة؛ ويرجع السبب في ذلك إلى الاعتماد على النظرية التقليدية: تعرف أيضاً بنظرية النحو والترجمة، وتقوم على تقديم قائمة من المفردات مع مقابلاتها في لغة المتعلم الأصلية، ثم يعمل على حفظها. ورغم أن هذه النظرية اعتمدت زمناً طويلاً في التدريس، إلا أن الممارسة الفعلية بينت أنها طريقة غير مجدية كونها تعتمد على الحفظ والتخزين، وهو ما لا يجعل من المتعلم متكلماً جيداً باللغة الثانية. وهذه النظرية أصبحت متجاوزة الآن في التطبيقات اللغوية، والممارسات التربوية ، إلا أن معظم المعلمين في أوزبكستان مازالوا يصرون على التدريس بها ، لهذا السبب تحاول هذه الورقة البحثية تقديم بدائل عن الترجمة في تقديم المفردات ، وتحاول هذه الورقة البحثية أن تجيب عن التساؤلات التالية: ما المفردات؟ ما أهية المفردات؟ ماذا تشمل كلمة مفردات؟ ما الموقف من استخدام اللغة الوسيطة في تعليم المفردات؟ ما أهم النظريات المعتمدة في تدريس المفردات؟ ما الأساليب والوسائل في تعليم المفردات؟

تعريف المفردات:

واحدة مفردة وهي اللفظة أو الكلمة التي تتكون من حرفين فأكثر وتدل على معنى، سواء أكانت فعلاً أو اسماً أو أداة (ناصر عبد الغني وآخرون، 1991) عرفت كذلك بأنها وسيلة للتفكير ، وأداة من أدوات حمل المعنى، وهي إحدى العناصر اللغوية المهمة التي ينبغي لمتعلمي اللغة العربية من الناطقين بغيرها تعلمها كي يحصلوا على الكفاءة اللغوية، وتختلف طرق تدريسها من معلم إلى آخر وفقاً لقواعد المنهج وطريقة عرضه للمفردات.

أهمية المفردات:

أوضح عبد النور الماحي أن جميع المشتغلين في مجال تعليم اللغات يعلمون مدى أهمية تعليم المفردات ؛ لأنه بواسطتها نستطيع أن نقيس مستوى المتعلم في اللغة الهدف، ولكن القضية في تعليم المفردات ليس هي أن يتعلم الطالب نطق الحروف فحسب أو فهم معانيها مستقلة أو معرفة طريقة الاشتقاق منها أو مجرد وصفها في تركيب لغوي صحيح؛ إن معيار الكفاءة في تعليم المفردات أن يكون الطالب قادراً على هذاكله [1]. وتعد المفردات المكون الأساسي للكفاءة اللغوية التي تمكن المتعلمين من الاستماع، والتحدث والقراءة، والكتابة، وبالتالي التواصل مع أبناء اللغة، فامتلاك ذخيرة واسعة من المفردات ضروري للوصول إلى المستويات المتقدمة بل المتفوقة.

ومع ذلك، لم تنعكس هذه الأهمية الهائلة والملحة للمفردات بشكل صحيح في مناهج اللغة العربية [2].

ماذا تشمل كلمة " مفردات " ؟

لاحظ المجموعات الأربع التالية:

1- أحمد – علي – خالد – تركيا – مصر

2- قلم – كتاب – يأكل – في – علي

3- السلام عليكم – و عليكم السلام – مع السلامة – الحمد لله – بأمان الله –

كيف الحال – لو سمحت

4- محمد طالب – سعيد يكتب الدرس – يسافر سعد بالطائرة

لاحظ المجموعة الأولى تجدها أعلاماً لا تختلف في دلالتها من لغة إلى أخرى، ولكنها قد تنطق بنطق مختلف؛ إذن هذه المجموعة ليست من المفردات التي يتم استهدافها بالتعليم، ولا تكون من قوائم المفردات في الأصل .

لاحظ المجموعة الثانية تجدها مفردات تختلف في دلالتها من لغة إلى أخرى؛ إذن هذه المجموعة تعد من المفردات التي يتم استهدافها بالتعليم، وتكون من قوائم المفردات في الأصل. لاحظ المجموعتين الثالثة والرابعة تجدهما جملاً وتراكيب، ولكن ارتباط مكونات المجموعة الثالثة ببعضها قوي، وتسمى " تعبيرات "؛ ولذا تعلم في برامج تعليم اللغة مع المفردات؛ لأن الهدف هو معرفة السياق الذي ترد فيه، ولا يشترط معرفة الطالب لكامل دلالتها؛ إذن هذه المجموعة تعد من المفردات التي يتم استهدافها بالتعليم، وتكون من قوائم المفردات في الأصل. بخلاف المجموعة الرابعة، التي تعد من الجمل ومن موضوعات التراكيب، وتدرس بدروس التراكيب [2].

ما الموقف من استخدام اللغة الوسيطة في تعليم المفردات ؟

يشير الدكتور رشدي طعيمة إلى أن استخدام اللغة الوسيطة يكون في المستوى المبتدئ ، ويقال كلما تقدم الدارسون في تعلمهم للغة ، كما يمكن توظيفها عند شرح مفهوم ثقافي عربي لا تسعف الوسائل الأخرى في شرحه [1]

ولقد خرج المجلس الأمريكي لتعليم اللغات الأجنبية (ACTFL) بنتيجة الابتعاد عن الترجمة في تعليم اللغات ، واستخدام اللغة الهدف بقدر كبير يصل إلى حدود 90% في حين تترك النسبة الباقية لمعالجة المشكلات الناتجة عن صعوبات الفهم [1]

كما يشير الفوزان إلى مبررات تجنب استخدام اللغة الوسيطة فيما يأتي:

- لتدريب الدارسين على بذل الجهد في اللغة الهدف.
- لتدريب الدارسين على التفكير باللغة الهدف .
- استخدامها يفقد الدارسين التركيز على اللغة الهدف .
- استخدامها يؤخر عملية التعليم، فما يتعلم سريعاً دون تفكير يفقد سريعاً.
- استخدامها يعيق تعلم اللغة الهدف.
- يكتسب الأطفال لغتهم الأم دون ترجمة، وطالما أنهم استطاعوا أن يتعلموها دون ترجمة، ففي الإمكان فعل نفس الشيء عند تعلم لغة أجنبية.
- إذا استخدم الدارس اللغة الوسيطة مرّة عفته بعدة مراحل، وإذا لم يستخدمها يمر عفته بمرحلة واحدة، وينصب تفكيره على اللغة الهدف فقط [1]

ويضيف العيدان : إن المعاني الدقيقة للعديد من كلمات أي لغة وتعابيرها وجملها هي صفات تنفرد بها تلك اللغة من الناحية الثقافية ؛ لذلك ليس بالإمكان تعلم تلك المعاني وفهمها إلا من خلال تلك اللغة نفسها ، ومن هذا المنطلق فإن ترجمة الكلمات والعبارات والجمل من لغة إلى أخرى سوف يعيق متعلم اللغة الأجنبية عن الفهم السليم والدقيق لمعانيها [1]

ما أهم النظريات المعتمدة في تدريس المفردات ؟

أهم هذه النظريات من وجهة نظري ، هي النظرية التواصلية النظرية التواصلية : هي نظرية لسانية يمكن إرجاع أصولها ومنطلقاتها إلى الباحث اللساني ديل هايمز في كتابه القدرة التواصلية 1975 ، وتصورات النحو الوظيفي مع سيمون ديك في كتابه النحو الوظيفي 1979 ، فهي، إذن، نظرية تنطلق من مجموعة من المبادئ والأسس اللسانية تسعى إلى إعطاء روح للمفردات من خلال الاستعمال الحقيقي والسياق التواصلية لها حسب مجالات الحياة المختلفة. فما هي أسس هذه النظرية؟ يمكن إجمال أهم أسس هذه النظرية في أربعة أسس هي:

أ- الأساس الأول: طبيعة متعلم العربية وأهدافه من التعلم

تعطي النظرية اللسانية التواصلية الحديثة في التعليم قيمة كبيرة للمتعلمين وتعتبرهم عنصراً أساسياً في هذه العملية، يسهمون فيها بشكل فعال. لهذا، ينبغي أن نأخذ طبيعتهم بعين الاعتبار؛ فهذا مبدأ أساسي تتبنى عليه طبيعة الاستراتيجيات والتقنيات التي سيعتمدها المدرس في التدريس، وطبيعة المفردات التي قد يوظفها في كل درس. لهذا، فإن تدريس المفردات يتأثر - بشكل مباشر - بطبيعة هؤلاء المتعلمين وبأهدافهم من التعلم. وعليه، ينبغي أن نفرق بين صنفين كبيرين من المتعلمين:

- متعلمو اللغة للأغراض العامة: وهم الذين يتعلمون العربية في البرامج العامة التي تشمل قطاعاً من الجمهور متعدد الوظائف، والخصائص، والاهتمامات، وغير

ذلك من أمور يختلف فيها هذا الجمهور، باستثناء شيء واحد يلتقون عنده، ويمثل القدر المشترك بينهم، ألا وهو أنهم يتعلمون اللغة لقضاء شؤونهم في الحياة بشكل عام». وطبيعي أن نجد اختلافات في المفردات في كتب تعليم العربية للأغراض العامة، لأن المفردة التي قد تعتبر أساسية في هذا الكتاب، قد لا تكون كذلك في كتاب آخر. لذلك، ينبغي التركيز على القدر المشترك والأساسي في هذه المفردات، مع إمكانية توسيعها أو إغنائها بحسب ما يستجد من حاجات المتعلمين وميولهم.

- متعلمو اللغة للأغراض الخاصة: وهم الذين يتعلمون اللغة لتحقيق حاجات خاصة ترتبط بمجال من مجالات الحياة المختلفة. وفي هذا الصنف يمكن أن نتحدث عن تعليم اللغة للأغراض الطبية أو الدبلوماسية أو الدينية أو العلمية أو التقنية.. وهنا، عادة ما تكون المفردات مشتركة ومحصورة نسبياً، وتحقق حاجات المتعلمين لاشتراكهم في نفس الحاجات والدوافع.

ب- الأساس الثاني: تعليم اللغات الأجنبية محاك لطريقة اكتساب اللغة الأم:

ينطلق هذا المبدأ من واقع حقيقي يرتبط باكتساب اللغة الأم. لقد أثبتت الدراسات اللسانية والمعرفية والنفسية أن الطفل يكتسب لغته الأم بناء على مراحل من بينها مرحلة الكلمة الجملة، كما أوضح ذلك جون بياجي في نظريته البنائية؛ حيث يستطيع المتكلم أن يعبر عن حاجاته باستعمال كلمات ومفردات دون الحاجة إلى التعبير بالجملة والتراكيب. ونلاحظ أن أي متعلم للغة أجنبية، كيفما كانت، يستطيع أن يعبر عن حاجاته باستعمال مفردات مستقلة دون أن يخل ذلك بمبدأ التواصل مع المتكلمين الأصليين، لأنهم يكونون قادرين على فهم مقصده فيتجاوبون معه بناء على ذلك. وقد بين «مايكل ولاس» أن معرفة كلمة باللغة الهدف كمعرفة الناطق الأصلي بها قد تعني الاقتدار على:

- تعرف المفردة في صورتها المنطوقة أو المكتوبة

- الاستدعاء وقت الحاجة

- ربطها بموضوع أو مفهوم مناسب

- استعمالها في صورتها النحوية الملائمة

- رسمها رسماً كتابياً صحيحاً

- استعمالها استعمالاً صحيحاً مع الكلمات التي تتضام معها (المتلازمات اللفظية)

ج. الأساس الثالث: اللغة انعكاس للواقع وتعبير حقيقي عنه وحاملة لثقافته:

إن الهدف الأساس من اللغات جميعها هو تحقيق التواصل بين الناس، وتمكين المتكلمين من التعبير عن حاجاتهم المختلفة وتبليغ أفكارهم ومناقشة القضايا التي تهمهم. لهذا، تركز اللسانيات التطبيقية في التدريس على أن يستعمل المدرس لغة حقيقية بعيدة عن التكلفة والصعوبة، وتتسم بالتنوع بين ما ينتمي إلى الجوانب الحياتية التواصلية والثقافية والحضارية والدينية للغة المتعلمة.

إن هذا المبدأ يقتضي، إذن، أن يأخذ المدرس جملة من الخصائص بعين الاعتبار، في

تدريس المفردات، يبينها بلقاسم اليوبي (2009) في ما يلي:

- الواقعية اللغوية: وتعني عدم تجاهل الواقع الذي تعلم فيه اللغة الأجنبية؛ إذ لا فائدة من تعليم الطلاب لغة مصطنعة لا تنتمي إلى الواقع الاجتماعي الفعلي الذي تعكسه في مستوياته المختلفة.

- اللغة تداول واستعمال: ويقصد بهذا أن «تقدم هذه المفردات في سياقات لغوية

يسهل محاكاتها؛ كالحوارات والنصوص السهلة، فهي وسيلة لعرض المفردات في مواقف وسياقات مختلفة.» كما يقتضي الاستعمال أيضاً توظيفها في جمل وتراكيب وأساليب لغوية سليمة تعكس الوظيفة أو الوظائف اللغوية التي نسعى إلى تحقيقها خلال عملية التعلم.

إن الهدف هنا هو إعطاء حياة للمفردات من خلال تحفيز المتعلم على توظيفها في جمل

وسياقات حقيقية، يسهل معها تذكرها واستعمالها مرة أخرى. وتعتبر المفردات، إذن،

مهمة في جميع المستويات؛ فعوض أن نقدم للمتعلم في المستوى المتوسط الأول مثلاً

أفعالاً من قبيل (ولج) أو (خرج على) مثلاً - وهي أفعال مخصوصة بسياقات ثقافية محددة - فالأولى أن نقدم له (دخل) لسهولة استعماله وكثرة وروده في كلام الناس، وكتاباتهم. أما الفعلان الأولان فلا يستعملان كثيراً، كما أنهما يستعملان في سياقات ثقافية مخصوصة قد لا يدرك المتعلم الفروق بينها.

- التراكم اللغوي: وهو أن يعرف مدرس العربية كيف ينطلق من مفردات سابقة ليبنى معجماً جديداً لمتعلميه، ويسهل عليهم تذكر المفردات بربط سابقها بلحقها. إن اللغة في مجملها هي عبارة عن تراكم معرفي متعدد الجوانب يرتبط سابقه بلحقه، ويستدعي بعضه بعضاً. «والمعلم المتقن يزود طلابه ببعض الاستراتيجيات التي تعينهم على التعلم)... (ويمكنه تشجيعهم على إعداد قوائم بالكلمات الجديدة أو لا بأول". -الألفة: يفضل «استعمال الكلمة التي تكون مألوفة عند الأفراد)... (فكلمة (شمس) تفضل بلا شك على كلمة (ذكاء) وإن كانتا متفقتين في المعنى". - الأهمية: «تفضل الكلمة التي تشبع حاجة معينة عند الدارس على تلك العامة التي قد لا يحتاجها أو يحتاجها قليلاً» فليس شرطاً أن ندرس للمتعلم كل المفردات التي ترد في كل درس، بل يمكن تغيير كلمة بأخرى، أو إضافة ما يراه المدرس أنسب لمتعلميه ويستجيب لحاجاتهم اللغوية والوظيفية.

- الأصالة: نؤمن إيماناً قوياً بأنه عندما يتعلم الأجنبي اللغة العربية فهو يحرص بشكل كبير على تعلمها وفق مبدأ الأصالة الذي نعني به استعمال الكلمات العربية الأصيلة عوضاً عن الكلمات الأجنبية المعربة أو اللهجية ذات الاستعمال الجغرافي الضيق. ولذلك، نعتقد أن إدخال مفردات وكلمات أجنبية أو لهجية خاصة بقطر أو مكان جغرافي بعينه، أمر غير سليم بناتاً في تعليم العربية الفصحى لعدة أسباب، منها: - إن للعربية من الكلمات ما تستطيع به التعبير عن مختلف الحاجات والمعاني. ولا حاجة للدليل على هذا الأمر لوضوحه

- إن استعمال بعض المفردات التي تنتمي إلى اللهجة في التدريس لا يعكس حقيقة اللغة العربية الفصحى التي نتعاقد مع المتعلم على تعليمه إياها، من جهة. كما أن اللهجة لها برامجها وطرق تدريسها ومفرداتها وأساليبها. هذا، فضلاً عن أن المتعلم لا يرى أن الفصحى واللهجة نسفاً لغوياً واحداً، فهما بالنسبة له نسقان لغويان مختلفان، ولا حاجة للتدليل على هذا أيضاً

وكما أن متعلم العربية الفصحى لا يكون هدفه الوحيد هو تحقيق التواصل، وإنما يسعى إلى أن يصير قادراً على فهمها سماعاً في وسائل الإعلام وقراءة الكتب والمجلات وكتابة الرسائل والمقالات وغيرها..

د. الأساس الرابع: العقل البشري عقل إبداعي يعمل وفق نظام نفسي معقد: لقد بين نعوم تشومسكي في نظريته التوليدية التحويلية 1965-1975 أن المتعلم ليس مجرد صفحة بيضاء نستطيع أن نكتب عليها ما نشاء كما ذهبنا إلى ذلك المدرسة السلوكية من قبل، وإنما هو ذات مفكرة وعقل يتفاعل مع اللغة إنتاجاً وفهماً، يستطيع أن يوظف استراتيجياته الخاصة في التخزين والاسترجاع والتذكر. هكذا، إذن، فإن المتعلم ليس مجرد مستقبل للمعرفة (لغة وأفكاراً) فقط، وإنما هو فاعل في إنتاجها واختبارها وتقييمها وتطويرها، ومن ثم استعمالها استعمالاً فعالاً. ويهدف هذا المبدأ، إذن، إلى تغيير نظرتنا القديمة في التدريس والتي تعتمد على تقنيات تقليدية كالتلقين ومطالبة المتعلم بترديد المفردات المدرسة، أو حفظها عن ظهر قلب دون معرفة كيف ومتى ومع من يمكنه توظيفها [1]. وسنعرض بعض الأساليب والوسائل التي تعرض بها المفردات

ما الأساليب والوسائل في تعليم المفردات ؟

تشكل المفردات (أي الكلمات) جزءاً رئيسياً من المقدرة اللغوية للطالب و الطريقة التعليمية تلعب دوراً هاماً في تعليمها ، ومن أساليب توضيح معنى المفردات، ما ذكره طعيمة بالترتيب التالي :
1- إبراز ما تدل عليه الكلمة من أشياء (النماذج) كأن نعرض قلماً أو كتاباً عندما ترد كلمة قلم أو كتاب .
2- تمثيل المعنى (dramatization) كأن يقوم المعلم بفتح الباب عنما ترد جملة "فتح الباب"

- 3- لعب الدور (role playing) كأن يلعب المعلم دور مريض يحس بألم في بطنه ويفحصه طبيب .
- 4- ذكر المتضادات (antonym) كأن يذكر لهم كلمة "بارد" في مقابل "ساخن" إن كان لهم سابق عهد به
- 5- ذكر المترادفات (sinonim) كأن يذكر لهم كلمة "السيف" لتوضيح معنى كلمة "صمصام" إن كان لهم سابق عهد بكلمة سيف
- 6- تداعي المعاني (association) وذلك بذكر الكلمات التي تثيرها في ذهن الكلمة الجديدة. كأن يذكر عند ورود كلمة "عائلة" الكلمات الآتية : زوج، زوجة، أسرة، أولاد، إلخ.
- 7- ذكر أصل الكلمة (root) ومشتقاتها. وهذا أيضاً من أساليب توضيح المعنى فعند ورود كلمة "مكاتبة" مثلاً يستطيع المعلم بيان أصلها "كتب." وما يشتق من هذا الأصل من كلمات ذات صلة بالكلمة الجديدة "كاتب، مكتوب، كتاب
- 8- شرح معنى الكلمة العربية وذلك بشرح المقصود من الكلمة
- 9- تعدد القراءة، في حالة ورود كلمة جديدة في نص يقرؤه الطلاب يمكن تكليفهم بقراءة صامته عدة مرات حتى يستكشف أحدهم معناها.
- 10- البحث في القاموس، يمكن تكليف الطلاب في المستويات المتوسطة والمتقدمة بالبحث في القواميس العربية لتوضيح معنى الكلمة الجديدة
- 11- الترجمة إلى لغة وسيطة (intermediate language) وهذا آخر أسلوب يمكن أن يلجأ إليه المعلم لتوضيح معنى الكلمة وعلى المعلم ألا يتعجل في هذا الأمر [1]

الخاتمة :

يشكل تدريس المفردات جزءاً رئيسياً، وعلى المعلم أن ينطلق من بعض الأسس التربوية التي تساعد على تنمية المفردات لدى متعلم اللغة، وعليه أن يستخدم الطريقة التي تناسب المستوى التعليمي، فيمكنه أن يعرض المفردات الجديدة عن طريق الحركة أو الصورة أو السبورة أو من خلال الرسم والعينات أو الاعتماد على عنصر التمثيل والحوار وذلك عن طريق السؤال والجواب، واستخدام العروض المشوقة، وتعويد الطلبة على توظيف المفردات في جملة مفيدة.

المصادر والمراجع

- 1- خالد أبو عمشة وآخرون ، الدليلّ التدريبي في تدريس مهارات اللغة العربية وعناصرها للناطقين بغيرها ، الطبعة الأولى 1439 هـ ، المملكة العربية السعودية
- 2- رشدي أحمد طعيمة ، تعليم العربية لغير الناطقين بها ، مناهجه وأسسه ، المنظمة العربية للتربية والثقافة والعلوم ، الإيسيسكو
- 3- عبد الرحمن العيدان ، دراسة ميدانية لاستخدام اللغة العربية في تدريس اللغة الإنجليزية بالمدارس السعودية ، المجلد الخامس ، العدد 2
- 4- عبد الرحمن بن إبراهيم الفوزان ، إضاءات لمعلمي اللغة العربية لغير الناطقين بها ، 1431 هـ
- 5- الماحي عبد التّور محمد- سلسلة جامعة إفريقيا العالمية لتعليم اللّغة العربيّة للناطقين بغيرها- مجلّة - العدد الثّاني عشر

المواقع الإلكترونية

<http://www.wata.cc/forums/showthread>

LINGUACULTURAL ASPECTS OF PARALINGUISTIC COMPONENTS IN PHONE CONVERSATION DISCOURSE

Urinboyeva Saodatxon Maxammadjon qizi
Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti
muslimagolibqizi@gmail.com

Abstract. Phone conversations represent a significant mode of human communication, where the transmission of information relies not only on verbal content but also on paralinguistic features. This paper explores the paralinguistic features of phone conversations, encompassing vocal cues such as tone, pitch, tempo, and nonverbal sounds. By examining the role of paralinguistic cues in conveying emotions, intentions, and social dynamics, this article sheds light on the complex interplay between verbal and nonverbal elements in telephonic communication

Keywords: *Paralinguistics, linguaculturology, discourse analysis, vocal cues, telephonic communication.*

Introduction: This study investigates the linguacultural dimensions of paralinguistic components in phone conversation discourse. Paralinguistic features play a crucial role in communication, often serving as non-verbal cues that convey meaning, emotion, and cultural nuances. Through a comprehensive analysis of phone conversations across different linguistic and cultural contexts, this research aims to shed light on how paralinguistic elements are utilized, interpreted, and culturally influenced in phone discourse. Communication in phone conversations is not solely reliant on verbal content; rather, it encompasses a plethora of paralinguistic elements such as tone, pitch, volume, and pauses, which contribute to the richness and depth of discourse. These paralinguistic components are deeply intertwined with linguistic and cultural factors, shaping the way messages are encoded, transmitted, and decoded. Understanding the linguacultural aspects of paralinguistic features in phone discourse is essential for effective cross-cultural communication and intercultural competence. “.....Phone conversations serve as a fundamental means of communication in various contexts, including personal, professional, and social interactions. While the exchange of words forms the backbone of verbal communication, the richness of human interaction extends beyond lexical content to encompass paralinguistic and paralinguistic features. Paralinguistic, a term coined to describe the nonverbal aspects of speech, encompasses a wide array of vocal cues such as intonation, pitch, rhythm, and vocal qualities that influence the interpretation and effectiveness of communication.” [10;234]

Methods: Paralinguistic components are the aspects of spoken communication that do not involve words. They're often used to convey meaning and emotion alongside language. Here are some examples:

1. **Tone of Voice:** The way something is said can greatly affect the meaning. For instance, a sarcastic tone can change a positive statement into a critical one.

2. **Pitch:** High pitch can convey excitement or urgency, whereas a low pitch can be soothing or authoritative.

3. **Volume:** Speaking loudly can express enthusiasm or anger, while a soft voice might be used to convey secrecy or intimacy.

4. **Rate of Speech:** Talking quickly can show excitement or nervousness, while speaking slowly can emphasize importance or indicate sadness.

5. **Pauses:** Strategic pauses can add emphasis, show uncertainty, or create a dramatic effect.

6. **Intonation:** The rise and fall of the voice can affect the message's emotional tone and clarity.

7. **Laughter:** It can indicate joy, but in different contexts, it might express nervousness or sarcasm.

8. **Sighs:** Often a sign of fatigue, relief, or sometimes frustration.

9. **Yawns:** Typically indicating tiredness but can be perceived as boredom.

10. **Gestures:** Hand movements or facial expressions can emphasize points or convey emotions non-verbally. [11;248]

These components are crucial in understanding the full context and emotional subtext of spoken communication. They can significantly alter the message's intended meaning and are an essential part of effective communication. The research methodology employed a qualitative approach, utilizing discourse analysis techniques to examine phone conversations across diverse linguistic and cultural settings. Sample data were collected from recorded phone conversations in various languages, including English, Spanish, Mandarin, and Arabic, among others. Transcripts were analyzed to identify patterns and variations in the use of paralinguistic features, considering cultural norms, communicative strategies, and contextual factors.

Results: The analysis revealed significant findings regarding the linguacultural aspects of paralinguistic components in phone conversation discourse. Cross-cultural differences were evident in the use of prosody, with variations in intonation patterns, rhythm, and pitch reflecting cultural preferences and communicative styles. Moreover, non-verbal cues such as laughter, sighs, and hesitations were found to carry different connotations across cultures, highlighting the importance of contextual interpretation in understanding paralinguistic signals.

The role of paralinguistic cues:

Paralinguistic cues play a pivotal role in shaping the dynamics of phone conversations. Tone of voice, for instance, can convey a spectrum of emotions ranging from excitement to anger, even in the absence of explicit verbal cues. Pitch variations serve as markers of emphasis, signaling the importance or relevance of certain information. Tempo and rhythm contribute to the overall flow and dynamics of the conversation, influencing turn-taking and engagement. Moreover, nonverbal sounds such as laughter, sighs, or hesitations convey additional layers of meaning and facilitate rapport between interlocutors.

Interpretation of paralinguistic signals:

Interpreting paralinguistic signals during phone conversations relies heavily on contextual and situational cues. Studies in linguistics and psychology have highlighted

the role of prosody in conveying pragmatic information, such as sarcasm, politeness, or emphasis. Additionally, individual differences in vocal patterns and cultural norms shape the perception and interpretation of paralinguistic cues. For instance, a rising intonation at the end of a statement may indicate uncertainty or a question in some cultural contexts, while in others, it may convey assertiveness or conviction

Production and perception of paralinguistic cues:

The production and perception of paralinguistic cues are influenced by various factors, including biological, psychological, and sociocultural variables. Biological factors such as vocal anatomy and physiology contribute to individual differences in vocal pitch, timbre, and resonance. Psychological factors such as personality traits and emotional state influence vocal modulation and expressiveness. Sociocultural factors, including language norms, regional accents, and social roles, shape the encoding and decoding of paralinguistic cues within specific communicative contexts

Implications for communication and interaction:

Understanding the paralinguistic features of phone conversations has significant implications for communication effectiveness and interpersonal dynamics. Professionals in fields such as customer service, sales, and counseling can leverage paralinguistic cues to enhance rapport, empathy, and persuasion during phone interactions. Moreover, awareness of paralinguistic cues can facilitate cross-cultural communication and mitigate misunderstandings arising from differences in vocal expression and interpretation. [16;114]

Discussion: The findings underscore the intricate relationship between language, culture, and paralinguistic communication in phone conversations. Cultural norms and values influence the expression and interpretation of paralinguistic features, shaping the communicative dynamics between interlocutors. Additionally, technology-mediated communication platforms introduce new challenges and opportunities for cross-cultural interaction, as digital communication lacks many of the non-verbal cues present in face-to-face interaction. In phone conversation discourses to demonstrate means of non-verbal communication are quite more challenging as they often consist of some gestures, cues or tone of voices. In such cases it is preferable to give the description of actions or add some explanation according to the meaning. In the following example it is easy to convey:

Mobile transcript:

K: *Hello you*

H: *Hi (.) just calling about later*

K: *Cool*

H: *What time shall we head out*

K: *7ish*

H: *Sounds good to me*

K: *Shall I come to you*

H: *Um(.) Meet at the corner*

K: *The corner(.) yep (.) can do*

H: *See you later*

K: *See you [17]*

Thus, enhancing intercultural awareness and sensitivity to linguacultural nuances is crucial for effective communication in diverse linguistic and cultural contexts.[15;11]

Conclusion: In conclusion, this study highlights the importance of considering linguacultural aspects in the analysis of paralinguistic components in phone conversation discourse. By understanding how language and culture intersect in communication, individuals can navigate cross-cultural interactions more effectively and foster mutual understanding and respect. Future research could explore the impact of emerging technologies on paralinguistic communication and investigate strategies for enhancing intercultural competence in digital communication contexts. In conclusion, paralinguistic features play a crucial role in shaping the dynamics and outcomes of phone conversations. By attending to vocal cues such as tone, pitch, tempo, and nonverbal sounds, individuals can enhance the clarity, expressiveness, and effectiveness of their communication. Future research in this area should continue to explore the mechanisms underlying the production, perception, and interpretation of paralinguistic cues across diverse contexts and populations, ultimately enriching our understanding of human communication.

REFERENCES:

1. Gafforov, Xasan Shuhratovich. "No Verbal Muloqot Jarayonida Gender Farqlarning Namoyon Bo'lishi." International Scientific Research Conference, Belarus, International scientific-online conference, 2022, pp. 107. www.interonconf.com.
2. Kadirbekova D.X. Ingliz va o'zbek tillarida axborot texnologiyalari terminologiyasining lingvistik xususiyatlari. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – B.128;
3. Kadirbekova. D.X - Inglizcha-o'zbekcha axborot-kommunikatsiya texnologiyalari terminologiyasi va uning leksikografik xususiyatlari – avtoref. diss... f.f.n – Toshkent, 2017;
4. Mahammadov B.I. Android mobil operatsion tizimi ilovalari terminlarining o'zbek, rus, ingliz tilida berilishi: Filol. fan. bo'yicha falsafa d-ri(PhD) dis. avtoref.- Andijon,2023
5. McFarland, D. A., Jurafsky, D., & Rawlings, C. (2013). Making the connection: Social bonding in courtship situations. *American Journal of Sociology*, 118(6), 1596–1649.
6. Tannen, Deborah. *Conversational Style: Analyzing Talk Among Friends*. Revised edition, Oxford University Press, 2005. P. 265
7. Zaki Y. Future mobile communication: LTE optimization and mobile network virtualization.- Springer Science & Business media: 2012. -199 p
8. www.ziyonet.uz

SO‘Z-GAPLARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Karimova Zулnura G‘ulamqodirovna

Toshkent davlat agrar universiteti

Purelight16.09@mail.ru

Tel: +998 97 733 73 09

Annotatsiya

Ushbu maqolada lingvopoetik talqinlar va qarashlar hamda so‘z-gaplarning badiiy matnlarda ishlatilishi xususida so‘z boradi. O‘zbek tilshunosligida lingvopoetik tahlilga doir salmoqli ishlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, hali tahlil qilinishi lozim bo‘lgan bir qator masalalar mavjud. Shuningdek, mazkur maqolada o‘zbek va turli tillarda so‘z-gaplarning badiiy matnda ishlatilishi hamda ularning lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilingan.

***Kalit so‘zlar:** lingvopoetik, so‘z-gaplar, badiiy asar, matn, obraz, emotsional.*

O‘zbek tilshunosligida muayyan bir ijodkorning tildan foydalanish mahorati, yozuvchining u yoki bu til sathi birliklarini qo‘llashdagi o‘ziga xosliklarini mufassal ko‘rsatishga bag‘ishlangan juda ko‘plab tadqiqotlar yuzaga kelganligi quvonarlidir. [2:13] Binobarin, jahon tilshunosligida ham muayyan til birliklarini lingvopoetik tahlilga bag‘ishlangan bir qator tadqiqotlarni kuzatishimiz mumkin. Masalan, rus tilshunosligida G.V.Borisova syujet-kompozision usullar va individual mualliflik texnikasi tizimini, shuningdek, bitta muallifning asarida keksa odamlarning obrazlarini yaratishda ishtirok etadigan ingliz tilining lingvistik (fonografik, leksik-frazeologik, morfosintaktik) vositalarini tahlilini amalga oshirgan. Tilshunos lingvopoetik ahamiyatga ega vositalarni o‘rganish orqali R.Pilchening roman ijodida keksa odamning umumlashtirilgan obrazini yaratishda muallifning g‘oyalari va uslubi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berishga harakat qilgan va zamonaviy ingliz romanidagi personaj obraziga taalluqli tilshunoslik va adabiyotshunoslikda mavjud bo‘lgan har bir parametr va toifaga muvofiqligini aniqlagan. [4:21] V.Ya.Zadornova doktorlik ishida tarjima qilingan asarlarni bir-biri bilan taqqoslar ekan, badiiy tarjima boshqa til vositalaridan foydalangan holda adabiy va badiiy tarkibni etkazish uchun turli xil texnikalarning murakkab to‘plamini etkazish hisoblanadi va bunda o‘sha so‘zning aynan ekvivalenti olinsa to‘g‘ri tarjima chiqmasligini ta’kidlaydi. Misol tariqasida Shekspir satrlarining bir nechta tarjimalarini tahlilga tortadi. [5:5]

To-morrow, and to-morrow, and to-morrow

Creeps in this petty pace from day to day

To the last syllable of recorded time.

(Macbeth; v.5.19-21).

Да, завтра, завтра - и все то же завтра

Скользит невидимо со дня на день

И по складам отсчитывает время; ...

(А.Кронеберг).

*Завтра, завтра, завтра, -
А дни ползут, и вот уж в книге жизни
Читаем мы последний слог...*

(Ю.Корнеев).

Все завтра, да все завтра, да все завтра...

Плетутся мелкими шажками дни

До слов последних в книге нашей жизни.

(А.Радлова).

Shu borada M.Volosov tomonidan tarjima qilingan amerikalik yozuvchi Teodor Drayzerning “*Kerri opa*” asari tarjimasiga e’tibor qaratamiz. Asarda 19 asrning oxiri voqeliklari tasvirlangan bo‘lib, asar rus tiliga tarjima qilingan. Tarjimom M.Volosov muvaffaqiyatli tarjimoni amalga oshirgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Nazarimizda tarjimada so‘z-gaplarning muqobillaridan rus tili etiketlariga asosan to‘g‘ri foydalangan va bu o‘z samarasini bergan. Zotan, yozuvchi uslubini mahorat bilan etkazib berish ham tarjimondan kuchli mahorat talab qiladi.

“*Damn it all!*” he said. “I can get something. I’m not down yet.” (Th. Dreiser. *Sister Carrie*, 1900)

– *Черт!* – вырвалось у него. – Я еще могу найти работу! Я еще не выбыл из строя! (Сестра Керри. Перевод Марка Волосова (1927) Ushbu parchada M.Volosov “*Damn it all!*” haqorat birligiga kontekstual ma’no jihatdan – *Chert!* so‘kish so‘zini muqobil qilib tanlagan. O‘zbek tilida esa bu birliklarni muqobili sifatida *La'nati!* yoki *Jin ursin!* so‘z-gaplari mavjud. Tarjimada qahramonlar nutqini yanada boyitish maqsadida so‘z-gaplardan ustalik bilan foydalanganini kuzatamiz:

Inglizcha: “Now, don’t forget about that,” said one of the mannish women.

“I won’t,” said the portly woman. “Let’s see,” she added, “where are you the first week in February?”

“Pittsburg,” said the woman.

“I’ll write you there.”

“*All right,*” said the other, and the two passed out.

Ruscha tarjiması: – Так вы, *пожалуйста*, не забудьте, – сказала ей на прощание одна из женщин.

– *Нет*, не забуду, – ответила дородная дама и тотчас добавила: – *Погодите-ка*, где вы будете в начале февраля?

– В Питсбурге.

– *Хорошо*, я вам напишу туда.

– *Отлично*, – согласилась клиентка и вышла вместе со своей спутницей.

Asarning aslidagi qisqacha dialogda faqat *All right* so‘z-gapi ishtirok etgan bo‘lsa, tarjima qilishda qo‘llangan *пожалуйста*, *Нет*, *Хорошо*, *Отлично* so‘z-gaplari qahramonlar nutqini boyitishga xizmat qilgan.

Badiiy asar lingvopoetikasini tadqiq qilgan olim A.A.Lipgart lingvopoetikaga ta’rif berar ekan, lingvopoetika - filologiyaning og‘zaki badiiy matnda qo‘llaniladigan stilistik jihatdan belgilangan til birliklarini, ularning vazifalari va badiiy mazmunni

etkazish va estetik effekt yaratishdagi nisbiy ahamiyati nuqtai nazaridan o'rganadigan bo'limi deb ta'kidlaydi. [6:377]

Badiiy matn boshqa uslubdagi matnlardan estetik vazifa bajarish xususiyatiga ko'ra farqlanadi. Boshqa uslubdagi matnlar estetik vazifa bajarishi ham, bajarmasligi ham mumkin. Lekin badiiy matn o'zida estetiklikning muntazamligi va muqarrarligi bilan boshqa uslubdagi matnlardan keskin ajralib turadi. [1:26]

Turli tizimli tillarda so'z-gaplar guruhiga mansub birliklarni tadqiq etish jahon tilshunosligi oldida yangi imkoniyatlar yaratadi, har qanday til lug'at tarkibining boyishiga sabab bo'ladi. Jahon tilshunosligida so'z-gaplar borasida bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilgan hamda muhim xulosalar berilgan. Biroq badiiy asarlar tilida mazkur til birliklarining tadqiqi dolzarb masalalardan biridir.

Maqola mualliflarining ta'kidlashicha, undov so'zlarning qayd etilgan barcha funksional tasniflari so'zlashuv nutqi bilan bog'liq. Ammo, roman va pesalar o'quvchilariga yaxshi ma'lumki, so'zlashuvlar yozma nutqda ham o'z-o'zidan paydo bo'lgan og'zaki dialogning simulyasiyasi sifatida uchraydi. Biroq, bugungi kungacha ularning shakli va adabiyotdagi vazifasi deyarli o'rganilmagan. [7]

So'z-gaplar u yoki bu xalqning tarixi, dini, madaniyati, urf-odati, yashash tarzi, badiiy adabiyoti, kabilar bilan chambarchas bog'liq. Barcha tillarda so'z-gaplarning konnotativ ma'nosida turli xil nozikliklarni kuzatishimiz mumkin: so'z-gaplarda emosionallik mavjud bo'lib, ular orqali ijobiy va salbiy bahoga ega ottenkalar o'z ifodasini topadi, mazkur birliklarda ekspressivlik bo'lib, ular orqali voqealar tez va obrazli gavdalanadi, bu birliklar stilistik jihatdan bo'yoqdor bo'lib, asar qahramonining nutqida ham turli rang-baranglikni ifodalash uchun xizmat qiladi.

So'z-gaplar og'zaki nutq bilan bir qatorda badiiy adabiyotda ham keng ishlatilib, ular kontekstga badiiy bo'yoqdorlik, ekspressivlik va emosionallik baxsh etadi. Badiiy matnlarda yozuvchi imkon qadar nutqda ko'p iste'molda bo'lgan birliklardan foydalanishga harakat qiladi. Chunki badiiy asarlarda deyarli hayotiy obrazlar, real manzaralar aks ettiriladi. So'z-gaplar ham shunday nutqiy faol birliklar bo'lib, badiiy matn yaratishda asosiy qurol sifatida xizmat qiladi.

— *Yo, pirim!* — dedi.

Davra qariyalarga qarab jo'shib ketdi.

— *Ha-ha, bo'sh kelmang, polvon bova!* — dedi. (*Tog'ay Murod. "Yulduzlar mangu yonadi"*)

"*Oh, certainly, certainly,*" said Amblecope hastily (H.H. Munro. "A Defensive Diamond")

— *Гм!.. Хорошо...* — говорит Очумелов строго, кашляя и шевеля бровями. — *Хорошо... Чья собака?* (А.Чехов. "Хамелион")

So'z-gaplarning lingvopoetik jihatlarini tadqiq qilar ekanmiz, avvalo matn va uning turlariga e'tibor qaratmoqchimiz. Tilshunos olim M.Yo'ldoshev matn deganda nutqiy jarayon mahsuli bo'lgan, tugallangan, yozma shaklda mavjud bo'lgan, adabiy shakllangan, superfrazali birliklardan tuzilgan, leksik, grammatik, logik, stilistik aloqalar bilan bog'langan, aniq maqsadli va pragmatik qurilmali nutqiy asarni tushunmoq kerakligini ta'kidlaydi. [3:12] Shuningdek, muallifning ko'rsatishicha, matn uslubiy mohiyatiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: ilmiy, badiiy, rasmiy va

ommabop matn. Zotan, so‘z-gaplar his-hayajonni ifodalagani sababli, matnning badiiy va ommabop turlarida faol qo‘llanadi. Buni quyidagi misollarda ko‘rish mumkin:

Yo‘q-yo‘q, bu kutishlar emasdir najot,

Yo‘q-yo‘q, sevgi yolg‘on, yo‘q-yo‘q, ishq bir lof.

Yo‘q-yo‘q, axir dengiz emasdir hayot —

Qayg‘ulari — teran, tashvishlari — sof. (R. Bobojon. “Dengiz va qiz haqida ballada”)

Men bir chetda g‘ijinib turardim, onamning ba‘zi gaplari ko‘nglimning kaerigadir yoqib-yoqib ketsa-da, bari bir g‘ashimni keltirardi.

— Qani, domlasi, o‘tiring, ustalga o‘tiring, — dedi onam. Zokir O‘rinovich stulga o‘tirib, uyni ko‘zdan kechira boshladi.

— Yaxshi, yaxshi, — dedi u kishi. — Endi, xola, hammamiz ham shular odam bo‘lsin deymiz-da.

— Rahmat, o‘rgilay, rahmat. Domlasi, siz bemalol o‘tiravering, men hozir kelaman. (Sh. Xolmirzaev. Saylanma.)

Ingliz tilida:

Alas, alas, oh Golden Eyes,

So cruel and so gay,

You went to shine in other skies,

Smiled once and passed away. (L. Hope. “Golden Eyes”)

“No, no, my friend, no, no!” The doctor was so distressed that he sprang across the veranda and seized Flory by the arm. “You shall not explain! Please never mention it! I understand perfectly — but most perfectly. (G.Orwell. Burmese Days)

Вдруг двери настезь. Ленский входит,

И с ним Онегин. «Ах, творец! —

Кричит хозяйка: — *наконец!*» (А. С. Пушкин. “Евгений Онегин”)

Xullas, so‘z-gaplarning lingvopoetik tahlili namunasi har bir millat nasri va nazmiy asarlarining lisoniy badiiyati tamoyillarning qo‘llanilishi borasida ma‘lum tasavvur beradi. Barcha tillarda yaratilgan badiiy asarlarda so‘z-gaplar ekspressivlik, ta‘sirchanlik va reallikni yaratish uchun xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Аллаёров Т. Р. Ўзбек тилидаги буйруқ ва сўроқ конструкцияларининг лингвопоэтик хусусиятлари: филол.фан.фалс.док.(PhD). - Гулистон, 2020. – 26 б.

2. Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. – Ташкент: “Ўзбекистон”, 2019. – Б.13

3. Йўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик тахлили асослари. Фан - 2007. Б.12.

4. Борисова Г.В. Лингвопоэтические средства создания образов пожилых англичан в романном творчестве Р. Пилчер: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Самара, 2011. 21 с.

5. Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. М., 1992. С.5.

6. Липгарт А. А. Лингвопоэтическое исследование художе-ственного текста: Теория и практика (на материале англий-ской литературы XVI–XX вв.): Дис. ... докт. филол. наук. – М., 1996. 377 с.

7. O'Connell, D.C Kowal S. and K. Scott P. Interjections In Literary Readings And Artistic Performance. September 2007 Pragmatics Quarterly Publication of the International Pragmatics Association (IPrA) 17(3)

A CONTRASTIVE ANALYSIS OF RHETORICAL STRUCTURES OF ENGLISH AND UZBEK LINGUISTIC RESEARCH ARTICLES

Sotiboldiyeva Gulcharos Murat qizi

Teacher of translation theory department
Uzbekistan State World Languages University
gulcharos.muratovna@gmail.com
+99893 5115752

Annotation. This article presents a comprehensive analysis of the rhetorical structures employed in English and Uzbek linguistic research articles. Through a contrastive approach, the author examines the differences and similarities in how information is organized and presented in academic writing in these two languages. By exploring the distinct rhetorical patterns and conventions that shape scholarly discourse in English and Uzbek, the study offers valuable insights into the cultural and linguistic influences that influence the communication of research findings. The analysis delves into various rhetorical elements such as introductions, literature reviews, methodology sections, results, and discussions, highlighting the ways in which authors in English and Uzbek construct their arguments and convey information. The author's meticulous examination of these rhetorical structures provides a nuanced understanding of the strategies employed by researchers in each language to engage readers, establish credibility, and present their research effectively. Moreover, the article sheds light on the broader implications of these rhetorical differences, offering valuable contributions to cross-cultural communication and language studies. By uncovering the unique rhetorical conventions of English and Uzbek academic writing, the study enhances our understanding of how language and culture influence scholarly communication practices. Overall, this article serves as a valuable resource for researchers, educators, and students interested in the nuances of academic writing in English and Uzbek. Its detailed analysis of rhetorical structures not only deepens our understanding of linguistic research articles but also underscores the importance of considering cultural and linguistic factors in cross-cultural communication.

Keywords: *research articles; rhetorical structure; move; genre; contrastive analysis.*

Introduction

In the era of increasing globalization and international research collaboration, proficiency in reading and writing research articles in English is crucial for academic and professional success. Consequently, scholars worldwide have shown significant interest in academic writing, particularly in the genre of research articles. The genre analysis of research articles has been a longstanding focus of study globally, as both journals and researchers recognize the importance of facilitating scientific discourse. Research on the structure of research articles indicates a notable evolution in this genre over time, encompassing changes in content, length, format, linguistic characteristics, and disciplinary variations. Various corpora of research articles have been examined across diverse disciplines and languages, such as Business Administration in English and Russian, Accounting in Thai, Applied Linguistics from a cross-cultural perspective, and linguistics written in English by Egyptians. Scientific writing in Uzbek has not received much attention from linguists in the country. There have been few studies conducted on the corpus of scientific writing or articles in Uzbekistan so far. While some studies have approached articles from various perspectives, none appears to be dominant. Lâm Quang Đông (2017) highlighted the lack of theoretical studies on scientific writing in Uzbek, indicating that aspects such as writing style, expression of ideas, content format, and language style in scientific texts have not been thoroughly explored to provide detailed guidance for writers[2]. Consequently, there are deficiencies in Uzbek scientific writing, leading to texts that do not fully adhere to international standards. This inadequacy may contribute to the limited number of Vietnamese publications in international journals. To address these issues, a comparative analysis of the rhetorical structures of research articles in English and Uzbek linguistic journals is being conducted to offer insights into the design of English and Uzbek research reports. This endeavor aims to improve the quality of research articles and elevate the status of Uzbek scientists in the global context of academic integration. The study is expected to enrich the theoretical foundations of genre analysis in Uzbek and beyond, with potential benefits for teaching and applied research activities.

METHODS

The research is based on a dataset of 35 English and 35 Uzbek research articles that were randomly selected from reputable linguistic journals in Vietnam and globally. Specifically, the Uzbek articles were chosen from three highly regarded linguistic journals in Uzbekistan, which are the Journal of Language, Journal of Lexicography and Encyclopedia, and Journal of Language & Life. The English articles were selected from five journals within the top 10 International Scientific Scimago Journal and Country Ranking, namely Applied Linguistics, Applied Psycholinguistics, Sociolinguistics, Language, and Functional Linguistics. These datasets were collected over a five-year period from 2015 to 2019 to ensure a diverse range of materials for analysis. Each corpus was labeled with codes: Eres 1- Eres 35 for English articles and Vres 1- Vres 35 for Uzbek articles.[4]

RESULTS

Previous research indicates that the structure of research articles varies across disciplines, but generally follows the main sections outlined by Swales (1990): Introduction, Methods, Results, and Discussion. Each section serves specific functions: the introduction provides background information and study aims, the methods detail data collection and analysis procedures, the results present findings, and the discussion offers author commentary on results and comparisons with prior studies.[6] In the current datasets, most articles include Introduction, Methods, and Results sections, with variations in the final parts: 9 out of 35 separate Discussion and Results, 3 combine them, and 4 merge Discussion and Conclusion. Some articles include additional sections like Further discussion or General discussion. A few lack a Methods section. Additionally, some articles feature Implications, Further study, or Recommendations sections. Following the macro-structure model proposed by Fazilatfar & Naseri (2016) and Pho (2008), it is common for articles to include a Theoretical background or Literature review in the introduction.[1] However, in recent articles, there is typically a dedicated section for presenting related theories, literature reviews, or study context. This study introduces a new section called Theoretical Background after the introduction and before the Methods section to complement the traditional rhetorical model.

DISCUSSION

The findings reveal some adding features not found in Pho's model[3]. Based on the findings of this study, we suggest a rhetorical structure of linguistic research articles with some changes to Pho's: there are 15 moves; the Theoretical background section is added between the Introduction and Methods sections (this section includes Literature review and/or context of the study); in the Methods section, Move ``Describing the overall design of the study`` [5] is added; Results is separated as a single section; Discussion and Conclusion are combined into one section. Thus, the results of our study are presented according to the following model:

Section	Rhetorical moves
Introduction	Establishing a territory Establishing a niche Presenting the present work [6]
Theoretical background	Literature review. And/or Background of the study. Methods Describing the overall design of the study (methods adopted, introduction, etc.) Describing the data collection procedure Describing the data analysis procedure Results. Preparing for the presentation of results Reporting specific/individual results Commenting on specific results
Discussion/ Conclusion	Preparing for the presentation of the discussion section.

	Highlighting overall research outcome Discussing the findings of the study. Drawing conclusions of the study / Stating research conclusions. Evaluating the study. Deductions from the research[6]
--	--

TABLE 1. Rhetorical structure of linguistic research articles applied in this study

CONCLUSION

The results indicate that Uzbek and English articles share similar structures, but English articles typically have more sections, with discussions often combined into one. English articles focus on analyzing data, discussing findings, identifying the study's niche, and positioning it within existing literature, as well as drawing out implications. In contrast, Uzbek articles are more general, emphasizing the research topic, findings, and conclusions. The study highlights that Uzbek authors understand how to structure research articles but may differ from English authors in organizing and evaluating each section. This variance could stem from Uzbek researchers, particularly novices, lacking training in scientific report writing. They may rely on personal writing habits or References from Uzbek journals, potentially hindering their ability to effectively present their research findings and demonstrate their study's value within the field. To support Uzbek researchers in publishing in international journals, specific guidelines on crafting effective scientific reports are essential. Overall, the study's findings can benefit linguistic writers worldwide by enhancing their comprehension of the rhetorical structures of linguistic research articles, not limited to those in Uzbekistan. They are advised that the articles should encompass an Introduction section, a Theoretical background section, a Methods section, a Results section, and a Discussion/Conclusions section, each adhering to a specific rhetorical structure. This guidance is not commonly found in writers' manuals or writing guides. Additionally, the English corpus comprises genuine papers from the top 10 linguistic journals globally (as per Scimago journal rank), making the rhetorical characteristics of English articles a beneficial resource for postgraduate students in Linguistics and non-native English researchers worldwide seeking to enhance the acceptability of their research articles for publication.

REFERENCES:

1. Fazilatfar, A. M., & Naseri, Z. S. (2016). The study of rhetorical moves in applied linguistics research-based articles written by Iranian researchers. *International Journal of Linguistics*, 8(6), 154-173.
2. Lâm, Quang Đông. (2017). Evaluation of language used in Vietnamese academic papers: Preliminary results. *Language & Life*, 26(17), 3–14.
3. Pho, P. D. (2008). How can learning about the structure of research articles help international students? Paper presented at The 19th International ISANA International Education Conference, Auckland, New Zealand.
4. Posteguillo, S. (1999). The schematic structure of computer science research articles. *English for specific purposes*, 18(2), 139-158.

5. Rabie, H., & Boraie, D. (2021). The Rhetorical Structure of Literature Reviews in Egyptian-Authored English Research Articles in Linguistics, Asian Social Science and Humanities Research Journal, 3(1), March 2021, 55-72.

6. Salager-Meyer, F. (1992). A text-type and move analysis study of verb tense and modality distribution in medical English abstracts. English for specific purposes, 11, 93-113.

SUBSTANDARD VOCABULARY IN HUMOR DISCOURSE: ANALYSIS OF SLANGS IN ENGLISH AND UZBEK

Dilafroz Satimova Numonjonovna

PhD of Philological Sciences, Associate Professor of ASIFL

DSc student of Andijan State University, Uzbekistan

dilmus09@gmail.com

Abstract. Humour discourse often involves informal language and substandard vocabulary, including slang terms. This article presents a comparative analysis of slang usage in English and Uzbek humour discourse aiming to explore linguistic patterns, cultural influences, and communicative functions of substandard vocabulary in humorous contexts. Through a comprehensive examination of humour texts and linguistic resources, this study sheds light on the role of slang in humour construction and its implications for language understanding and cultural representation.

Keywords: *Humour discourse, substandard vocabulary, cross-cultural communication, pragmatics and humour, isomorphic features, allomorphic features*

Introduction. Humour discourse serves as a fertile ground for the exploration of language creativity and expression. Within humorous contexts, speakers often utilize substandard vocabulary, such as slang terms to evoke amusement, establish rapport, and convey nuanced meanings. This article delves into the phenomenon of substandard vocabulary in humour discourse focusing on the analysis of slang usage in both English and Uzbek languages. By examining linguistic features and cultural nuances, this study aims to provide insights into the diverse ways in which substandard vocabulary contributes to humorous communication.

Literature Review. The integral role of humour in human communication has been a subject of extensive scholarly interest, particularly within the field of discourse analysis. Kyratzis [3] and Long & Graesser [4] underscore humour's significance in enhancing interpersonal interactions, making it a focal point in discourse analysis studies. Traditionally, research in this area has concentrated on conversational settings, exploring humour through various linguistic lenses—semantic [1].

A seminal contribution to the field comes from Attardo, Pickering, and Baker [2], and Attardo, Pickering, Lomotey, and Menjo [1], who have extensively analyzed humorous exchanges in conversation. Their work delineates two primary forms of humorous expressions: “canned jokes”, narratives distinct from the conversational

flow, culminating in a punchline; and ‘conversational witticisms’, brief remarks, often reactive or spontaneously introduced, sometimes referred to as ‘jab lines’. These elements, as they posit, are critical to the text’s development and may incorporate irony with their absence notably detracting from the humorous quality of the discourse.

Ruiz-Madrid and Fortanet-Gómez [6] approach the topic of humour in conference presentations from a Multimodal Discourse Analysis (MDA) perspective. They emphasise the complexity of humour in human-to-human interactions, particularly in the academic context of conference presentations. Their viewpoint highlights the importance of considering both linguistic and non-linguistic features to fully understand how humour functions in spoken academic discourse. They argue that humour, especially when entwined with autobiographic References plays a significant role in enhancing the delivery and reception of academic presentations.

Researcher Ahdi Riyono [7] provides a detailed examination of humour within the context of pragmatics focusing on how humour is employed in discourse and its functions in social interactions. The study emphasizes the significant role humour plays in alleviating fatigue, and stress, and facilitating elegant and gentle communication without offending others. The theoretical framework draws extensively on pragmatic theories, especially the politeness principle, to analyze how violations of these principles can generate humorous discourse.

Humour often contravenes the established principles of communication as outlined by pragmatic theories, both in textual and interpersonal contexts. This concept aligns with T.G.A Nelson’s [5, 125] observations where he notes that jokes, which are commonly found in daily conversations, intensify or complicate the use of language in ways that are not essential for and can indeed disrupt, the usual pragmatic and informational purposes of language. Nelson further suggests that many, if not most, jokes originate from situations that, in pragmatic terms, introduce a potential for confusion.

Research methodology. To conduct this analysis a corpus of humorous texts in English and Uzbek was compiled, encompassing a variety of sources including comedy literature work, stand-up routines, and social media posts. Slang terms and expressions were identified and categorised based on their semantic domains and cultural connotations. Additionally, qualitative analysis techniques, such as discourse analysis and linguistic pragmatics were employed to examine the communicative functions and contextual meanings of slang usage in humour discourse.

Analysis and results. The analysis revealed a plethora of slang terms and expressions used in English and Uzbek humour discourse reflecting diverse linguistic repertoires and cultural contexts. Slang usage in humour discourse serves various functions including comedic effect, identity construction, and social bonding. Furthermore, linguistic creativity and playfulness are evident in the incorporation of slang into humorous texts highlighting the dynamic nature of language in humorous communication.

English slang usage: *Zaphod’s just this guy, you know?* (The Hitchhiker’s Guide to the Galaxy, Douglas Adams)

This line uses the casual phrase “*just this guy*” to understate the importance of Zaphod, a central character. In Douglas Adams’ humorous science fiction universe, such nonchalant descriptions play against expectations creating a comedic effect. The slang “*guy*” colloquially refers to a man but is used here to inject a laid-back, informal tone that is characteristic of the book’s overall irreverent style. Linguistically, this use of slang serves to make the narrative voice more relatable and less formal enhancing the humorous tone of the dialogue.

Uzbek slang usage: *Yotgan joyida xonani boshiga ko‘tarib kulib yubordi.* - *Hazillashgan edim, jinni.* – *O‘zing jinni ekansan.* - *Lekin Hoshim, meni sotmaysana?* - *Sotmayman.* - *Oltinni olishga yordamlashasanmi?* - *Yordamlashaman.* - *Olma yeysanmi?* - *Olmang boshingda qolsin!* - *deb xalatimni yelkamga soldim-da, yolakka chiqib ketdim.* (Xudoyberdi To‘xtaboyev. *Sariq devni o‘limi*, 43)

The scene describes a playful yet intense altercation between two characters, likely friends, where one feigns aggression, and the situation escalates until it's revealed to be a joke. The dialogue ends with a series of teasing and banter that reveals the friendly nature of their relationship.

“*Hazillashgan edim, jinni.*” - This translates to “*I was just kidding, you stupid.*” The term “*jinni*” (stupid or crazy) is used affectionately here to tease the other character about his overreaction. It’s a common slang term in Uzbek used to express disbelief or amusement at someone’s actions.

“*O‘zing jinni ekansan.*” This translates to “*It turns out you are the crazy one.*” This retort flips the initial tease back onto the first speaker, continuing the playful exchange with a common colloquial term “*jinni*,” enhancing the humour through reciprocal teasing.

“*Olma yeysanmi? Olmang boshingda qolsin!*” - This can be translated as “*Do you want an apple? Keep the apple on your head!*” This phrase plays on the idiomatic expression turning a simple question about eating an apple into a humorous rebuff, suggesting absurdly that the apple should just remain on the person’s head. It’s an example of using hyperbole for comedic effect.

The use of slang here serves to highlight the dynamics between the characters, indicating familiarity and comfort in their interactions. Their quick banter and use of playful insults are indicative of close relationships where such exchanges are taken in good humour. In Uzbek culture, as in many others, humour often involves a bit of playful teasing among friends. The use of slang terms like “*jinni*” (stupid or crazy) in a lighthearted context reflects a cultural way of dealing with conflict or tension through humour, which serves to diffuse the situation and strengthen social bonds.

Both examples utilize slang to establish a tone and connect with the audience on an informal level. In humor discourse, slang terms often subvert formal language expectations exploiting pragmatic norms to elicit laughter or smiles. They function as socio-linguistic markers that signal group belonging or cultural insight making the humour accessible only to those familiar with the language nuances.

English slang contributes to creating a breezy narrative style that aligns with Douglas Adams’ satirical tone. In Uzbek slang strengthens social bonds through shared linguistic norms often used to playfully tease or show affection. These linguistic tactics

are crucial in humour, as they rely heavily on shared cultural and linguistic knowledge, making jokes and humorous remarks resonate more deeply with the audience. This use of slang not only enlivens the text but also underscores cultural identities and social dynamics enriching the literary work's engagement with its readers.

Another Example from Uzbek literature: *Go 'sht ko 'tarib yo 'lakdan kirgan Solih maxdumning ko 'zi Ra 'noning shu holiga tushdi: — Balli Ra 'no, ana jinnilik! — dedi maxdum, — atlas ko 'ylak senga hayf, senga bo 'zdan boshqasi albatta hayf! Ra 'no o 'rnidan turdi, dadasidan uyalib loyliq qo 'llarini orqasig 'a yashirdi. — Uyat emasmi, yuv oq 'lingni, yuv! Ukalariningni bola desam, sen ulardan ham oshib tushasan!*

Ra 'no yugurib ariqqa ketdi, Nigor oyim o 'lturgan joyidan "Ra 'noning aqli tushsin" deb kulib qo 'ydi. Solih maxdum hanuz Ra 'nodan koyib kelar edi: — Ishing bo 'lmasa kitob o 'qi, hustixat ol, sen kulolning qizi emassanki... ()

The provided text from an Uzbek literary work offers a rich tableau for analyzing the use of slang within a humorous discourse. The scene describes a humorous domestic exchange involving *Solih maxdum* (a respected figure, possibly a father or elder) and *his daughter Ra 'no*, along with other family members. *Solih maxdum* reacts humorously to *Ra 'no*'s messy appearance as she comes into contact with him while he's carrying meat.

"Balli Ra 'no, ana jinnilik!" - This phrase can be translated as *"Good job, Ra 'no, that's some madness!"* The use of *"jinnilik"* (*madness*) here is slang for outrageous or absurd. This exaggeration serves to humorously criticize *Ra 'no*'s dishevelled state in a light-hearted manner. It's a playful rebuke that uses hyperbole for comedic effect.

"atlas ko 'ylak senga hayf, senga bo 'zdan boshqasi albatta hayf!" - Translates to *"Silk dresses are a waste on you, for you, anything other than homespun is certainly a waste!"* The expression *"hayf"* (*waste*) here is used colloquially to humorously underscore the inappropriateness of *Rano* wearing fine clothing when she cannot keep them clean. The repetition and the use of traditional clothing References (*atlas and bo 'z*) underscore traditional values humorously highlighting generational and lifestyle contrasts.

"Uyat emasmi, yuv oyog 'ingni, yuv!" - This means, *"Aren't you ashamed, wash your legs, wash!"* The use of *"uyat emasmi"* (*aren't you ashamed*) is a common expression in Uzbek, often used to humorously scold someone while also poking fun at their situation. It reflects a cultural emphasis on cleanliness and propriety turning a moment of discipline into a humorous interaction.

"sen kulolning qizi emassanki..." - Meaning *"You are not a potter's daughter..."* This phrase humorously implies that *Ra 'no* isn't accustomed to or shouldn't be engaged in muddy or dirty work, contrasting her actual behavior with the expectation. It's a humorous way to comment on someone's actions that are seen as below their social standing or usual behavior using profession-based stereotypes to deliver humour.

Another Example from "Great Expectations" by Charles Dickens: Joe Gargery, the kindly blacksmith, is having a conversation with Pip, the protagonist. Joe is known

for his simple-mindedness and often uses the wrong words or phrases, which unintentionally creates humor.

Which I mean to say, Pip, it might be that her meaning were - Make a short, of it, Pip, Joe says when he tries to give advice to Pip about his love interest, Estella. (Charles Dickens. *Great Expectations*, Chapter 15)

"Which I mean to say" – Joe's version of *"What I mean to say,"* which he frequently uses to correct himself when he realizes he's not making sense. This repeated phrase becomes a humorous element throughout the novel, emphasizing Joe's lack of education but good intentions.

"Make a short, of it, Pip" – Joe's malapropism for *"make short work of it"* or *"get to the point"*. His consistent misuse of phrases adds to the humour, especially when juxtaposed against the more articulate and educated characters in the novel.

Discussion. The findings of this study underscore the significance of substandard vocabulary, particularly slang, in shaping humour discourse in both English and Uzbek languages. Slang usage not only adds humour and spontaneity to communication but also reflects cultural norms and social identities. Moreover, the comparative analysis of slang usage across languages reveals intriguing similarities and differences in humour construction and linguistic practices. Overall, this study contributes to a deeper understanding of the role of substandard vocabulary in humour discourse and its implications for language use and cultural representation.

In both languages, slang serves to create rapport among speakers and audiences, establish in-group identity, and enhance the entertainment value of humour through relatability and informality. Slang serves not only to entertain but also to reinforce social bonds and cultural identity among speakers. It acts as a linguistic tool that enables individuals to navigate social interactions more effectively by breaking down formal barriers and fostering a sense of belonging and mutual understanding. This is evident in how both English and Uzbek speakers use slang to create rapport and negotiate social dynamics, although the specific strategies and expressions vary significantly between the two cultures.

Conclusion. In conclusion, substandard vocabulary, particularly slang, plays a pivotal role in humour discourse serving as a vehicle for linguistic creativity, cultural expression, and social interaction. Through the analysis of slang usage in English and Uzbek humour discourse, this study elucidates the multifaceted nature of substandard vocabulary in shaping humorous communication. Both English and Uzbek use slang to reduce the formality of discourse, enhance relatability among speakers, and navigate complex social dynamics. In humour, these isomorphic features help to establish rapport, soften potential social transgressions, and make the content more engaging and memorable. Allomorphic features arise from the unique linguistic and cultural contexts of each language. For example, Uzbek slang often incorporates more direct References to communal and familial ties reflecting the society's collective values. English slang, meanwhile, may include more ironic or sarcastic expressions, indicative of a cultural appreciation for indirect humour and the nuanced play on words.

REFERENCES:

1. Attardo S., Pickering L., Lomotey F., Menjo S. // The Dynamics of Humor in Conversation. *Journal of Pragmatics*, vol. 43, no. 8, 2011, – Pp. 2153–2169.
2. Attardo S. Semantic and Pragmatic Aspects of Humor in Conversation. // *Humor: International Journal of Humor Research*, vol. 26, no. 2, 2013, – Pp. 299–327.
3. Kyratzis S. Talk and Interaction Among Children and the Co-Construction of Peer Groups and Peer Culture. // *Annual Review of Anthropology*, vol. 32, 2003, – Pp. 625–649.
4. Long D., and Graesser A. Wittiness and Humor in Discourse. // *Discourse Processes*, vol. 46, no. 6, 2009, – Pp. 539–560.
5. Nelson T.G.A. *Comedy: the Theory of Comedy in Literature, Drama, and Cinema*. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 197 p.

YANGILIKLAR MATNINING SEMANTIK KLASSIFIKATSIYASI

Qayumova Nilufar Xotam-Qizi
Andijon Davlat Tibbiyot Instituti
Mustaqil izlanuvchi (PhD),
Xorijiy tillar kafedrası o‘qituvchisi
nilufarxonkayumova@gmail.com
tel: +99897 053 52 22

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tadqiqot ingliz va o‘zbek tillarida yangiliklar matnining semantik klassifikatsiyasini solishtirma tahlil qilishga hamda farqlarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot yangiliklarning ifodalanishida til xususiyatlari va madaniy kontekstlarning ta’sir oqimlarini, shuningdek yangiliklarning kontekstiga binoan tasniflanishini, ularni aniqlashda leksik birliklarni yangiliklar sarlafhasida aks etish jihatlarini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: *yangiliklar diskursi, struktural-semantik tahlil, ommaviy axborot vositalari, yaxshi-yomon yangiliklar, og‘ir-yengil yangiliklar, klassifikatsiya.*

Zamonaviy jahon tilshunosligida axborot almashinuvining asosiy vositasi sifatida ommaviy axborot vositalari, xususan matbuot va internet nashrlari zarur ahamiyat kasb etadi. Yangiliklar matni uning struktural va semantik xususiyatlari bilan har bir tilning lingvistik va madaniy kontekstini aks ettiradi. Yangiliklar matnining klassifikatsiyasi esa yangiliklarning qurilishi va qaysi semantik strategiyalar qo‘llanilishini aniqlashda ham muhim o‘rin tutadi.

Globalizatsiya jarayonlari va axborot texnologiyalarining keng tarqalishi yangiliklarni qabul qilish va interpretatsiya qilish usullariga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatmoqda. Mazkur kontekstda turli madaniyatlarda yangiliklarni qanday qabul qilinishi va uni samarali tarzda yetkazish mumkinligi haqida chuqurroq bilimlarni olish ahamiyatlidir.

Literature Review (Adabiyotlar sharhi). Tadqiqot turli tillarda media diskursini tahlil qilish bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni ko'rib chiqadi. Diqqat markazida T.G. Dobrosklonskayaning "Yangiliklar klassifikatsiyasi" nazariyasi [2] va M.N. Volodinaning "Media til" [1] borasidagi nazariyasi, shuningdek, madaniy qiymatlar media amaliyotlariga qanday ta'sir qilishini o'rganuvchi tadqiqotlar turadi. G'arb va Sharq media manzaralari o'rtasidagi taqqoslashlar kiritiladi.

Research methodology (Tadqiqot metodologiyasi). Metodologiya ingliz va o'zbek gazetalaridan yig'ilgan yangiliklar matnini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Tadqiqot har ikki tilda yangilik matnlarining struktur va semantik xususiyatlarining tabiatini o'rganish uchun sifatli kontent tahlilidan foydalanadi, bu esa statistik ma'lumotlar bilan qo'llab-quvvatlanadi.

Analysis and results (Tahlil va natijalar). George Gerbner 1970-yillarda ommaviy axborot vositalarining, ayniqsa televizion kontentning, jamiytdagi insonlarning dunyoqarashini shakllantirishni tahlil qilish uchun "Cultivation Theory"ni ishlab chiqdi [3]. Ushbu nazariya televizion kontent tomoshabinlarning hayot haqidagi qarashlarini va ijtimoiy haqiqatni qanday qabul qilishlarini asta-sekin, ammo izchil ravishda shakllantirishini ta'kidlaydi. Shundan keyin, television nutq, xususan yangiliklar matniga qiziqish keskin ortib bordi.

Ma'lumki, yangiliklar umumiy obyekt sifatida ikki oqimdan iborat bo'ladi: *hard news or bad news* – o'g'ir yoki yomon yangiliklar, *soft news or good news* – yengil yoki yaxshi yangiliklar. *Og'ir yangiliklar* global ayamiyatli, muhim masalarni qamrab oluvchi, ijtimoiy-siyosiy, sotsium diqqatini tortuvchi hamda tushkun kayfiyatni targ'ib etuvchi voqea-hodisalar bilan to'la masalalardan iborat bo'ladi. *Yengil yangiliklar* esa inson qiziqishlaridan kelib chiqqan holda kunlik hayotimizga tegishli bo'lgan quvonchli haqiqatlarni mujassam etgan ko'ngilga yaqin xushhabarlar majmuasidan tashkil topadi.

T.G. Dobrosklonskaya yangiliklar klassifikatsiyasini mazmuniga ko'ra 2 ta dixotomiyali toifalarga ajratadi: 1. "*hard news — soft news*" (*og'ir yangiliklar-yengil yangiliklar*) va 2. "*home news — world news*" (*uy yangiliklari – jahon yangiliklari*), shuningdek, siyosat, biznes, sport, ta'lim, madaniyat va boshqalar [2, 55].

"Hard news — soft news" toifasi aniq faktik asosga ega bo'lgan va nima, qayerda, qachon (*hard news*) savollariga javob beradigan xabarlar va inson qiziqish omiliga asoslangan hamdardlik, hayrat, hayrat uyg'otishga qaratilgan xabarlar (*soft news*). "Hard news" turidagi xabarlar odatda har qanday yangilik matnining asosini tashkil qiladi, "soft news" tipidagi xabarlar esa umuminsoniy qadriyatlar va hissiyotlarga murojaat qilib, faktlarni to'ldiradi, yumshatadi.

"Home news — world news" toifasi mamlakatdagi (*uy yangiliklari*) va chet eldagi (*jahon yangiliklari*) voqealar haqidagi xabarlar bilan ifodalanadi. Ushbu turkumning milliy ommaviy axborot vositalarida tatbiq etilishi milliy dunyoqarashning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirgani uchun milliy-madaniyatga xosdir [2, 56].

Amerikaning eng yirik va nufuzli kunli gazetalaridan biri "**The Wall Street Journal**" [4] ida *Tech Giants Face Increased Regulatory Scrutiny Over Privacy Breaches - Texnologiya gigantlari shaxsiy daxlsizlikning buzilishi ustidan nazoratni kuchaytirmoqda* nomi ostida nashr etilgan yangilik texnologiyaning yirik

kompaniyalari iste'molchilarning maxfiylik huquqlarini buzgani sababli hukumatlar tomonidan qanday chora-tadbirlar ko'rilayotgani haqida batafsil ma'lumot beradi. Ushbu buzilishlar jarimalar va maxfiylik qonunchiligiga keng ta'sirlari haqida tushuncha beradi. Sarlavhada "Tech Giants", "Regulatory Scrutiny", and "Privacy Breaches" kabi kalit so'zlar qo'llanilgan, bu atamalar texnologiya, biznes va huquqiy masalalarga qiziquvchi o'quvchilarning e'tiborini tortish uchun mo'ljallangan hamda murakkablik va jiddiylilikni anglatish uchun semantik strategiya sifatida tanlangan. *Hard news* xususiyatlariga muvofiq neytral uslubda, faktlarga asoslangan, biroq subyektiv sharhlardan hamda sensatsionizmdan yiroq holatda bo'ladi. Bu jurnalistik yaxlitlik va ishonchlilikni saqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

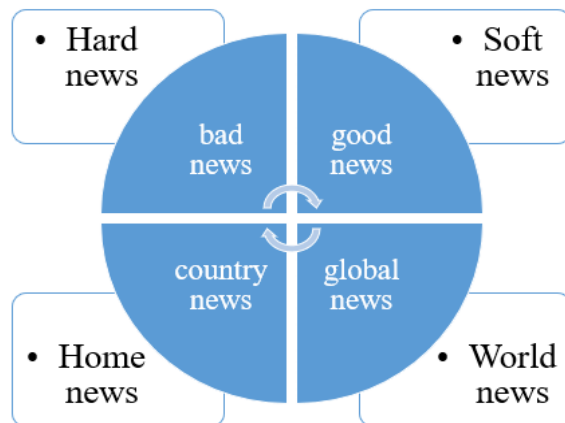
Soft news deb atalgan yangiliklar, odatda, jiddiy siyosiy yoki iqtisodiy masalalarni qamrab olmaydigan, balki ko'proq shaxsiy manfaatlar, madaniyat, san'at, ko'ngil ochish va boshqa insoniy mavzularni o'z ichiga oladi. *Soft news* maqolalari o'quvchilarni shaxsiy yoki hissiy jihatdan jalb qiluvchi mavzular orqali o'ziga tortadi. Masalan, turmush tarzi, sayohat, mashhur shaxslar hayoti, va h.k. kabi mavzular bu kategoriyaga kiradi. Agar *hard news* tezkor va muhim yangiliklar, masalan, siyosiy voqealar, tabiiy ofatlar yoki global iqtisodiy inqirozlar haqida xabar beradigan bo'lsa, *soft news* ko'pincha vaqtga bog'liq bo'lmagan, shoshilinch emas, chuqurroq hikoyat tarzida taqdim etiladi. Shuningdek, *soft news* matnlari o'quvchilarning hissiyotlariga ta'sir qilishga mo'ljallangan. Ular kulgili, ta'sirchan yoki ilhomlantiruvchi bo'lishi mumkin, bu borada o'quvchilarni o'zlarining hayotlariga oid mavzular bilan bog'lashga harakat qiladi. Undagi hikoyalar boy tasvirlar va tafsilotlar bilan to'ldiriladi, bu esa o'quvchilarga voqea-hodisalarni yaxshiroq tasavvur qilishga yordam beradi. Bular, masalan, bir shahardagi yashirin bog'lar kabi jozibali joylarni kashf qilish haqida bo'lishi mumkin.

Britaniyaning "**The Telegraph**" gazetasidagi *London's Hidden Gardens: Discovering Tranquility in the Heart of the City* [5] - Londonning yashirin bog'lari: Shahar markazida osoyishtalikni kashf qilish sahifasi ostidagi yangilik o'quvchilarni Londonning bog'lari va yashil maydonlariga sayohatga olib chiqadi, ularning tarixi, noyoblighi va shahar hayotidan yiroqda dam olish joyi sifatida nima uchun muhim ekanligini tushuntiradi. "*Hidden Gardens*" va "*Discovering Tranquility*" birikmalari ingliz tilida ijobiy konnotatsiyalarga ega, dam olish va sayohat kontentini izlayotgan o'quvchilarni jalb qilish uchun mo'ljallangan. Muallif tomonidan tanlangan leksik elementlarga boy ushbu sarlavha sarguzasht va kashfiyot hissini uyg'otib matn bilan uyg'unlashtiradi — o'quvchilarning tassavur qilish qobiliyatini kuchaytiradi, o'z navbatida tabiatni qadrlash va shahar hayotidan uzilib illyustrativ obrazni his qilishlariga yordam beradi.

O'zbek yangiliklaridan misol oladigan bo'lsak, **Gazeta.uz.** xabarlariga ko'ra "*O'zbekistonda yangi investitsiya loyihalari amalga oshirilmoqda*" [6] yangiliklarida O'zbekistonda amalga oshirilayotgan yangi investitsiya loyihalari haqida batafsil ma'lumot beradi. Yangilikda ushbu loyihalar mamlakat iqtisodiyotini qanday qilib rivojlantirishi, yangi ish o'rinlari yaratishi va turli hududlardagi infratuzilmani qanday yaxshilashi kutilayotgani muhokama qilinadi.

“O‘zbekistonda yangi investitsiya loyihalari” kabi atamalar yangilikni mamlakatning iqtisodiy rivojlanishga qiziqqan mahalliy aholiga qaratilganini ko‘rsatadi. Bu esa uning *Home news* negizida mamalakatga aloqador *Country news* ekanligidan dalolat beradi.

Discussion (Muhokama) and Conclusion (Xulosa). Biz yangiliklarning struktural-semantik jihatiga ko‘ra quyidagi tasnifini taklif etamiz:

1-rasm. Yangiliklarning struktural-semantik jihatiga ko‘ra tasnifi

Chunonchi, ommaviy axborot vositalarining asosiy “ta’sir etuvchi omili” ular yordamida yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirish ekanligini ko‘rsatishga intilishadi. Bu shuni anglatadiki, ommaviy axborot vositalari insonga nima o‘ylashi kerakligini emas, balki nima haqida o‘ylash kerakligini aytadi [1, 76].

Shu jihatdan kelib chiqib, olamda bo‘layotgan o‘zgarishlar, voqea-hodisalarni oldindan bashorat qilish mushkul, uni vizuallashtirishning eng original holati yangiliklar tabiatida gavdalanadi. Masofani yaqinlashtirish, axborotlardan voqif bo‘lish, atrofimizdagi global bilimlarni uzatish va qabul qilishning yetakchi media unsuri sifatida yangiliklarni ko‘ra olamiz. Yangiliklar orqali biz global jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatib borish imkoniyatiga ega bo‘lamiz, bu esa bizga jahon sahnasidagi o‘zgarishlarni tez va samarali baholashga yordam beradi. Yangiliklar tahlili orqali olingan ma’lumotlar bizni atrof-muhitdagi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy o‘zgarishlarga tezkor javob berishga undaydi va shu tariqa global voqealar rivojiga ta’sir qiluvchi muhim qarorlar qabul qilinishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mazkur holatda esa leksik birliklar va semantik elementlar yangiliklar matnining tasniflanishi va sarlavhalar shakllanishiga ta’sir etuvchi omil bo‘la oladi, deyishimiz mumkin. Bundan tashqari, yangiliklar matni va uning semantik tahlili orqali biz turli madaniy kontekstlarda ma’lum bir voqea yoki hodisaning qanday qabul qilinishi mumkinligini prognoz qilishimiz mumkin. Bu, o‘z navbatida, axborotni qayta ishlash va uni taqdim etish jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi hamda media matnlarni yanada samarali va maqsadga muvofiq qiladi. Media tahlilchilar uchun mazkur jarayon axborotning ta’sirini maksimal darajada oshirish va auditoriyaning e’tiborini qaratish uchun zarur bo‘lgan strategik yondashuvlarni aniqlashda kalit ahamiyatga ega. Demak, yangiliklar mediadiskursi lingvistik tahlili global miqyosda axborot almashinuvi va kommunikatsiya samaradorligini oshirishga hissa qo‘shadi.

REFERENCES:

1. Володина М.Н. Язык СМИ – Основное средство воздействия на массовое сознание. // Наука о средствах массовой информации. – М.: Изд-во. МГУ, 2003. – С. 261-268. <http://evartist.narod.ru/text12/03.htm>
2. Добросклонская Т.Г. Медиадискурс: теория, методы, направление: Паратаип, Ridero, 2020. – 180 с.
3. Gerbner George. Toward 'Cultural Indicators': The Analysis of Mass Mediated Public Message Systems. // AV Communication Review, vol. 17, no. 2, 1969. - Pp. 137-148.
4. The Wall Street Journal. <https://things2doindxb.com/tech-giants-face-increased-scrutiny-over-data-privacy-concerns-regulatory-reforms-proposed/>
5. The Telegraph. <https://www.telegraph.co.uk/travel/galleries/amazing-secret-gardens-around-the-world/>
6. Gazeta.uz. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/04/05/direct-investments/>

STRATEGIC PRESUPPOSITIONS IN BUSINESS DISCOURSE: BALANCING PERSUASIVE IMPACT WITH ETHICAL CONSIDERATIONS

Mashkhura Tursunova

Andijan State University, PhD student

Email: mashkhura03@gmail.com

Abstract. This paper examines the role of presuppositions in business discourse, exploring their frequency and impact across different communication contexts such as negotiations, marketing, and internal communications. Through analyzing recorded sessions and surveying business professionals, the study identifies a significant correlation between the strategic use of presuppositions and increased communicative effectiveness. However, it also highlights ethical concerns about their potential manipulative use, emphasizing the need for guidelines to ensure integrity in business communications.

Key words: *presupposition, business discourse, linguistic features, manipulative use, nuanced grasp, pragmatic features.*

Introduction. In the realm of business communication, the subtle yet powerful tool of presupposition can significantly influence perceptions and decision-making. Presuppositions—implicit assumptions within spoken or written language—shape the context of a dialogue and can guide the recipient's thoughts and responses. This linguistic phenomenon is particularly pivotal in business discourse, where strategic communication is key to negotiation, marketing, leadership, and stakeholder engagement. Understanding how presuppositions operate allows business professionals to craft messages that preemptively address concerns, reinforce positive assumptions, and subtly align stakeholders towards desired outcomes. However, the misuse of presuppositions can lead to misunderstandings, resistance, or ethical

dilemmas. Thus, a nuanced grasp of this aspect of pragmatics is essential for effective business communication. This article explores the role of presupposition in business contexts, demonstrating its implications through practical examples and offering insights into its strategic deployment.

Literature Review. The concept of presupposition in linguistics, initially articulated by philosophers such as Frege and later developed by theorists like Stalnaker (1974), has been extensively examined in the field of pragmatics. Presupposition involves assumptions that a speaker believes are accepted by the listener as the conversation begins. Stalnaker asserts that these are not merely linguistic cues but are central to the cooperative principle of conversation (Stalnaker, 1974). In the context of business, presupposition has been studied as a strategic tool in discourse. Burton and Collins (2001) explore how managers use presuppositions to subtly shape stakeholders' perceptions and expectations during presentations and meetings. They argue that effective use of presuppositions can lead to more persuasive and compelling business communication. Another significant contribution comes from Zhao (2010), who focuses on marketing communications. Zhao demonstrates that advertisers frequently use presuppositions to create a reality for consumers, suggesting that certain qualities of a product are given and focusing discussion on secondary attributes. This technique, according to Zhao, often goes unnoticed by consumers but significantly influences their decision-making process. Furthermore, in the realm of negotiation, Thompson and Hastie (1990) analyze how negotiators use presuppositions to establish a baseline for discussions, often steering outcomes in subtle yet impactful ways. By presupposing certain concessions or conditions, negotiators can limit the scope of the debate and guide the direction of compromise.

Investigation. The primary objective of this investigation was to empirically analyze how presuppositions are used in different business contexts—such as negotiations, marketing, and internal communications—and to determine their impact on the effectiveness of communication and decision-making processes.

In the discussion section, we delve into how different industries might utilize presuppositions based on their unique communication needs. Cultural differences also play a significant role in the effectiveness and reception of presuppositions in global business contexts. There is a strong case for including training on presuppositions in professional development programs to enhance communication skills across the board.

The rise of digital platforms changes the dynamics of how presuppositions are used and interpreted, especially given the absence of non-verbal cues. It's crucial to establish clear ethical guidelines to prevent manipulative uses of presuppositions, ensuring communication remains transparent and integrity-driven.

Further research is encouraged to better understand the specific effects of presuppositions on decision-making and the long-term impacts on business relationships. This exploration could extend into how presuppositions influence stakeholder relationships and negotiation strategies, potentially leading to more favorable outcomes.

Methodology. A mixed-method approach was adopted for this study. Initially, 100 hours of recorded business meetings, negotiations, and marketing presentations

from a diverse set of industries were analyzed. The recordings were coded for types and frequencies of presuppositions. Subsequently, a survey was distributed to 300 business professionals who participated in these recorded sessions, asking them to report on their perceptions of clarity, persuasiveness, and effectiveness of the communication they experienced.

Data Analysis: Both qualitative and quantitative methods were employed for data analysis. Presuppositional content was quantitatively assessed to identify patterns and frequencies, while the survey responses were analyzed using a Likert scale to measure perceptions of communicative effectiveness. Correlations between the use of presuppositions and perceived communication outcomes were also explored.

Quantitative Finding

Frequency of Presuppositions: Presuppositions were most frequently used in marketing communications, accounting for 40% of all instances, followed by negotiations (35%) and internal communications (25%).

Types of Presuppositions: Existential presuppositions were the most common in negotiations, while value-laden presuppositions dominated marketing communications.

Qualitative Findings:

Perceived Effectiveness: Participants rated communications that employed presuppositions as more persuasive than those that did not. The average effectiveness rating for marketing communications using presuppositions was 4.2 out of 5, compared to 3.5 for those without.

Impact on Decision-Making: In negotiations, the strategic use of presuppositions was correlated with a quicker reach of agreement, as reported by 60% of participants.

Survey Insights:

A significant correlation was found between the use of positive presuppositions (such as assuming company success or product quality) and high scores in communication effectiveness ($r = 0.85, p < 0.01$).

However, ethical concerns were raised by respondents, with 30% expressing discomfort when they detected manipulative use of presuppositions in business discourse.

Figure 1. Survey result of presupposition usage in business discourse

Conclusion. The results indicate a robust link between the strategic use of presuppositions in business discourse and enhanced communicative outcomes. While

presuppositions can steer conversations and influence decisions effectively, their ethical application remains a concern, highlighting the need for careful consideration in their deployment. This investigation offers a foundation for further scholarly examination of presuppositional use in business communications, suggesting that while effective, ethical guidelines are crucial to maintain trust and integrity in business relations.

REFERENCES:

1. Stalnaker, R. (1974). Pragmatic Presuppositions. Context and Content.
2. Burton, G., & Collins, R. (2001). Presupposition in Business Communication: A Cognitive Approach. Journal of Business Communication.
3. Zhao, X. (2010). Presuppositions in Advertising: Creating Consumer Reality. Journal of Advertising Research.
4. Thompson, L., & Hastie, R. (1990). Social Perception in Negotiation. Organizational Behavior and Human Decision Processes.
5. Levinson, S. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.
6. Gumperz, J. (1982). Discourse Strategies. Cambridge University Press.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ОЦЕНОЧНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ КОНЦЕПТА “СЕРДЦА” В УЗБЕКСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Валиева Наргизахон Замир кизи

Узбекский государственный университет мировых языков
rakhmankulovanargizakhon@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена вербализации оценочной составляющей концепта «сердца» (“yurak”) в узбекской языковой картине мира. Для анализа был использован метод когнитивной карты, который был применен в группировке фразеологических единиц с компонентом «сердце» (“yurak”) исходя из их значений на основе структуры концепта, представленной В. Карасиком и Г. Слышкиным: смысловая, образная и оценочная составляющие.

Ключевые слова: *концепт, структура концепта, оценочная составляющая, сердце, языковая картина мира.*

В последнее время в мировой лингвистике особое внимание уделяется проблематике концепта и его вербализации, поскольку концепт является одним из основных понятий таких современных направлений лингвистики, как когнитивная лингвистика, лингвокультурология, лингвоконцептология. Данные современные направления лингвистики изучают взаимоотношения языка и культуры, языка и ментальных процессов человека.

Наше исследование выполнено в рамках когнитивной лингвистики, которую Д. Ашурова и М. Галиева определяют, как «отрасль когнитивных наук, занимающуюся изучением связей между языковым выбором и психическими процессами, человеческим опытом и его результатами – знаниями;

рассматривающими язык как когнитивный механизм организации, представления, обработки, хранения и передачи структур знаний» [7, 12].

Область исследования когнитивной лингвистики охватывает широкий круг проблем, в рамках вопросов, касающихся взаимоотношений языка и мышления, языкового отношения к процессам познания. Наиболее существенными являются следующие проблемы:

- концептуальная теория значения;
- понятие концепта и его виды;
- проблемы концептуализации и категоризации;
- структуры знаний и их типы;
- семантика фреймов;
- теория прототипов;
- когнитивный учет грамматических категорий;
- концептуальная теория метафор.

На наш взгляд для рассмотрения вербализации того или иного концепта необходимо для начала понять, что представляет собой концепт. Для этого обратимся к краткому словарю когнитивных терминов Е. Кубряковой, В. Демьянкова, Ю. Панкраша и Л. Лузины.

Авторы словаря определяют концепт как «оперативную единицу памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира, квант знания» [3, 90].

С перспективы отечественных ученых Д. Ашуровой и М. Галиевой, концепт «сложная ментальная сущность, составная часть концептуальной картины мира, концептуально релевантная либо индивидуальной языковой личности или всего лингвокультурного сообщества» [7, 38].

Существует два подхода к проблеме концепта: когнитивный и культурологический.

С позиций когнитивной лингвистики «концепт» рассматривается как сложная ментальная единица, средство представления структур знаний, многоплановая когнитивная структура, оперативная единица памяти.

С позиций лингвокультурологии «концепт» определяется как базовая единица культуры, ее ядро; ментальная, культурная и национально-специфическая единица, характеризующаяся комплексом эмоционально-экспрессивных и оценочных компонентов; составная часть национальной концептосферы.

Для полного понятия концепта, также необходимо рассмотреть его структуру. Существует ряд подходов к структуре концепта, мы остановились на подходе В.Карасика и Г.Слышкина [2].

Ученые-когнитивисты предложили разделить концепт на три составляющие:

- смысловую;
- образную;
- оценочную.

Понятийная составляющая концепта включает в себя минимум его основных характеристик, которые обычные фиксируются в словарных дефинициях.

Образная составляющая представлена метафорическими лингвистическими выражениями, такими, как:

- идиомы;
- словообразовательные единицы;
- пословицы;
- поговорки;
- цитаты;
- афоризмы;
- тексты.

Оценочная составляющая выявляет отношение к понятию, его аксиологической значимости.

Целью данной работы является рассмотрение вербализации оценочной составляющей концепта «сердце» (“*yurak*”) в узбекской языковой картине мира.

Следует также отметить, что вербализация концепта осуществляется с помощью различных языковых единиц, которые относятся к разным языковым уровням, то есть концепт может выразаться:

- лексическими единицами;
- словообразовательными единицами;
- фразеологическими единицами;
- пословицами и поговорками;
- цитатами и афоризмами;
- текстами.

Основным методом исследования в данной работе является метод когнитивной карты. Метод когнитивной карты применен в группировке фразеологических единиц с компонентом «сердце» (“*yurak*”) исходя из их значений. Этот метод применен на основе структуры концепта, представленной В. Карасиком и Г. Слышкиным: смысловая, образная и оценочная составляющие, однако в данной статье мы сфокусируемся на оценочной составляющей концепта «сердце» (“*yurak*”).

Исходя из анализа материала лексикографических данных приведенных в фразеологических словарях узбекского языка, мы можем прийти к выводу, что оценочная составляющая концепта представлена следующими характеристиками:

1) сердце доброе:

- *yuragida kiri yo ‘q* [1];

2) сердце храброе:

- *sheryurak; dovyurak; yurakli; yurak yutib* [1];

3) сердце испуганное:

- *yuragi yo ‘q; yuragi yorilmoq; yuragi zir etmoq; yuragi orziqmoq; yuragi orqasiga tortmoq; yuragi po ‘killamoq; yuragi taka-puka bo ‘lmoq; yuragi chiqmoq; yuragi shuv etmoq; yuragi shig ‘ etmoq; yuragi shuvullamoq; yuragi shig ‘illamoq,*

yuragi uynamoq; yuragini yormoq; yuragi chanlallamoq yuragini hovuchlab; yuragini oldirmoq; yurakzada; yuraksiz [1];

4) сердце радостное:

- yuragi jiz etmoq; yuragi jig' etmoq; yuragi shuv etmoq [1];

5) сердце тревожное.

- yuragi qinidan chiqmoq; yuragini tirnamoq; yurak tepishi; yurak o'ynog'i; yuragi tipirchilamoq [1];

6) сердце милосердное:

- yuragida kiri yo'q; yuragi keng [1];

7) сердце бесчувственное:

- yuragiga chiroq yoqsa yorimaydi [1].

На основании сделанного исследования можно прийти к следующим выводам, что основную роль вербализации образной и оценочной составляющих концепта берут на себя именно фразеологические единицы, поскольку будучи одним из видов лингвокультурем они отображают национальную специфику того или иного народа.

Фразеологические единицы с компонентом «сердце» выявляют 7 групп-характеристик концепта (доброе, храброе, испуганное, радостное, тревожное, милосердное, бесчувственное), которые составляют оценочную составляющую концепта в английской языковой картине мира.

Теоретический аспект этого исследования может быть практически реализован на лекциях по модулю когнитивной лингвистики для студентов лингвистических вузов, а практический – на семинарских занятиях во этому же модулю.

Перспективы дальнейших исследований заключаются в межкультурном анализе вербализации концепта «сердце» в различных языковых картинах мира.

ЛИТЕРАТУРА:

1. O'zbek tili frazeologik lug'ati [Matn]: lug'at / Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov, Z. Xolmatova, I. O'razova, K. Rixsiyeva. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. – 636 bet.

2. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования// Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб.науч. тр./Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С.75-80.

3. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М., 1996. 245 с.

4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.

5. Галиева М.Р. Вербализация концептосферы Word/Сўз/Слово в английской, узбекской, русской языковых картинах мира. Автореф.дисс. филол.наук. – Ташкет, 2010. – 24 с.

6. Валиева Н. Исследование когнитивной перспективы в фразеологии: антропоцентрический подход. Zamonaviy tilshunoslikda madaniyatlararo muloqot, 2024. – 434-437.

SOCIALLY LIMITED LEXICON IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES AS A BRANCH OF LINGUISTICS

Raimova Nafosat Olimovna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti Mustaqil izlanuvchisi
Yakkasaroy tumani 26-maktab 2-toifali ingliz tili o‘qituvchisi

E-mail: nafosatraimova85@gmail.com

Abstract. This article examines the concept of socially limited lexicon in both the Uzbek and English languages, aiming to provide a comparative analysis of the phenomena observed in these linguistic systems. Socially limited lexicon refers to vocabulary that is specific to certain social groups, professions, or contexts, often inaccessible or unfamiliar to those outside of these groups. Understanding socially limited lexicon is crucial for effective communication, language learning, and sociolinguistic research.

Key words: *socially limited lexicon, Uzbek language, English language, sociolinguistics, language variation, cross-cultural communication.*

The study employs a qualitative approach, drawing on linguistic theory, sociolinguistic research, and language corpora analysis. It investigates various aspects of socially limited lexicon, including its formation, usage patterns, and implications for language learners and intercultural communication. Additionally, the article explores cultural factors influencing the development and evolution of socially limited lexicon in Uzbek and English.

In sociolinguistics, the concept of "restricted code" was introduced by sociologist Basil Bernstein to describe a style of speech associated with working-class or minority communities. This style of speech typically involves a limited vocabulary and simplified grammar compared to the more complex and formal language used in academic or formal settings, which Bernstein termed "elaborated code." The socially restricted lexicon refers to the specific set of vocabulary and linguistic features characteristic of the restricted code. It often includes colloquialisms, slang, and expressions that are common within certain social groups but may not be readily understood or accepted outside of those groups.

For example, in English, the socially restricted lexicon of a particular urban neighborhood might include slang terms like "homie," "chill," or "dope," which are understood and used by members of that community but might not be as familiar to outsiders. In the context of Uzbek, socially restricted lexicon could involve specific terms, idioms, or expressions used within certain social or cultural groups in Uzbekistan, such as regional dialects, youth subcultures, or professional communities. Understanding socially restricted lexicons is crucial for sociolinguists because it sheds light on how language is shaped by social factors and how different groups use

language to express their identities and establish solidarity. It also highlights the importance of context and audience awareness in effective communication.

A "socially limited lexicon" refers to a set of vocabulary that is specific to certain social groups, contexts, or domains. These lexicons often contain jargon, slang, or specialized terminology that is not commonly used in everyday conversation. Here, let's explore examples of socially limited lexicons in Uzbek and English:

Uzbek Language:

1. Political Jargon: This includes terms specific to Uzbekistan's political landscape, such as "Oliy Majlis" (Supreme Assembly), "prezident" (president), "milliy majlis" (parliament), etc.

2. Religious Vocabulary: Uzbekistan has a significant Muslim population, so terms related to Islam like "namaz" (prayer), "mosque" (masjid), "imom" (religious leader), etc., might be part of a socially limited lexicon.

3. Traditional Customs and Festivities: Words like "navruz" (New Year festival), "doira" (frame drum), "somsa" (a type of pastry), and "plov" (pilaf) might be included.

4. Youth Slang: Uzbek youth might have their own slang terms for various things, including popular culture References, internet slang, etc.

English Language:

1. Academic Jargon: In academic circles, there's a vast array of specialized vocabulary, such as "meta-analysis," "hypothesis," "quantitative research," etc.

2. Medical Terminology: Medical professionals use terminology like "diagnosis," "symptomatology," "prognosis," etc., which might not be commonly understood outside of the medical field.

3. Legal Jargon: Terms like "affidavit," "plaintiff," "defendant," etc., are part of legal lexicon used in courts and legal documents.

4. Technology and Internet Slang: This includes terms like "meme," "viral," "hashtag," "emojis," etc., which are commonly used in digital communication and internet culture.

5. Corporate Jargon: In business environments, there's a plethora of specialized terms such as "ROI" (Return on Investment), "synergy," "outsourcing," etc.

These are just a few examples, and the socially limited lexicon can vary greatly depending on the specific community or context.

Through comparative analysis, the article identifies similarities and differences between socially limited lexicon in Uzbek and English. It examines how factors such as historical context, cultural norms, and language contact shape the lexicon of each language, leading to unique patterns of social variation and linguistic diversity.

Furthermore, the article discusses practical implications for language education and cross-cultural communication. It suggests strategies for language learners to navigate socially limited lexicon and highlights the importance of cultural competence in effective communication across linguistic and cultural boundaries. The Uzbek and English systems of terms of kinship primarily characterized by the fact that they clearly preserved the features of the classification system.

Usually, social lexicon belong to a certain stratum are words related to persons and their profession. About it linguists have many opinions. Including a Russian

linguist B. Serebrennikov considers them not as dialects, but as variants of social speech, says that they are speech styles. At the same time, these speech options are social recognizing that they serve as dialects, their phonetic system and that it differs from literary language in terms of grammatical structure will be recorded. Hence, social dialects are also variants of social speech in terms of literary language, phonetic, lexical, and grammatical aspects, even in the case of speech styles is different. Therefore, thinking about this issue is in some sense social based on one or another of the laws of lifestyle is increased.

After all, a wide and comprehensive study of these issues is the emergence of a language stages of language development up to the present time covers the laws, according to which the dialectic layer of different periods of language it should be noted that it is specific for development. It is known that in the lexicon of the Uzbek language, social dialects belong to different classes serves for persons with Their social origin, tradition - customs, traditions, professions are an important source for revealing various aspects is considered.

Of course, social dialects (literary language, regional dialects, live colloquial language) is inextricably linked with certain language forms. According to this, social dialects appear on the basis of different language forms. Highlight that is, social dialects serve the representatives of a certain person or group, serves as a source for us to study their views, behavior, characteristics in social professions. It seems that social dialects individuals belonging to different castes and their social serves as a unique means of expressing one's position in marriage.

There is such a limited layer in our language that we call non-literary language tools we will learn under the name. When we say non-literary language means, it is not characteristic of literary language, rarely used in colloquial speech or almost we understand language tools that are not used. If we classify non-literary language tools in the lexicological aspect, this is our opinion becomes clearer. The available words in the language vary according to the scope of use will be. Most of them are used in the same way by the majority of the population.

In this respect, the lexicon of the Uzbek language can be divided into two large parts:

1. *Vocabulary in general use;*
2. *Vocabulary with a limited scope of use.*

Overall, this article contributes to the understanding of socially limited lexicon in Uzbek and English languages, offering insights into the complex interplay between language, society, and culture. It underscores the significance of sociolinguistic research in illuminating the diverse ways in which language reflects and shapes social reality.

REFERENCES:

1. Jamolkhonov H. Modern Uzbek literary language. T.2006.
2. Rahmatullayeva Sh. Modern Uzbek literary language. T. : 2006. P.358
3. Sayfullayeva R. and team authors. Modern Uzbek literary language. T.2009.
4. Umrkulov B. Word in fiction. T.1993. p.6
5. Usmanova Sh. Linguoculturology. Textbook. T.:2019.

6. Usmanova Sh. Linguocultural aspects of translation. - Tashkent: Tashkent State Institute of Oriental Studies, 2015.
7. Explanatory dictionary of the Uzbek language. Volume 1 T.:2006.
8. Annotated dictionary of the Uzbek language. Volume 2 T.:2006.
9. Annotated dictionary of the Uzbek language. Volume 3 T.:2007.
10. Annotated dictionary of the Uzbek language. Volume 1 T.:2007.
11. Annotated dictionary of the Uzbek language. Volume 1 T.:2008.

THE CONCEPT OF LEXICAL COMPETENCE AND LEXICAL SKILL IN THE METHODOLOGY OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Sh.T. Karimova, teacher
Tashkent State Pedagogical University
Foreign Languages faculty, Department of
"English Language Practical Course"
Email: ms.nodira.87@mail.ru

Abstract. In this article, the issues of developing the lexical competence of a future foreign language expert and taking into account the communicative and personal activity requirements, the components for the consistent acquisition of speech lexical skills and the development of the lexical competence of speech are defined.

Key words: *lexical competence, educational process, teaching foreign language, lexical and grammatical composition, lexical skill.*

The main goal of teaching English, according to the Standard, is seen in the practical mastery of speech skills by students at a level sufficient to carry out foreign language communication in four types of speech activities: listening, speaking, reading and writing in typical situations, that is, the formation of a certain level of communicative competence in them .

The competency-based approach as an achievement of pedagogical thought extends to today's educational space. Let us note that this approach was an educational response to the current needs of modern society, especially the labor market. The emergence of the competence approach is associated with the research of the famous American linguist N. Chomsky, who formulated the concept of competence in the theory of language, and then R. White filled the category of competence with personal components, including motivation.

Speaking about the competence approach, it is necessary to clarify such concepts as "competence" and "competency".

Competency is a person's possession of the relevant competence, including his personal relationship to this competence and the subject of activity [1; p.47].

Competence - includes a set of interrelated personality qualities (knowledge, abilities, skills, methods of activity) specified in relation to a certain range of objects and processes necessary for high-quality productive activity in relation to them.

According to E.F. Zeer, “competencies are generalized methods of action that ensure the productive performance of professional activities” [2; p.40].

According to A.V. Khutorskoy, “competence is an alienated, predetermined, social requirement (norm) for the mandatory preparation of a student necessary for his effective productive activity in a certain field” [3; p.65].

The implementation of a competency-based approach in the educational process requires compliance with a number of didactic conditions. The first of them is a clear awareness by the participants of the educational process of the didactic specificity inherent in the concept of “competence” as a pedagogical category, which can characterize both a certain stage in the educational process and its final result - the result of education [4; p.22].

The acquisition of competencies occurs gradually during the learning process; the student’s level of competence at different stages of training will be different. This vision indicates the level-based nature of the competency-based approach to teaching, and the advisability of determining certain successive levels in the formation of student competence. Obtaining a positive final result in training involves periodic monitoring of its achievement at certain stages of this process. Depending on the type of competencies (subject, social, personal), the ways and terms of their formation among students differ. Such formation can be special (direct) or contextual (indirect) and carried out over any period of time - one academic topic or throughout the entire period of study at school. From this fact, the following condition emerges for the implementation of a competency-based approach to teaching: a clear definition of the requirements for the final level of development of students’ basic competencies and for the main stages of their formation. The third condition is the sequence of implementation of the competency-based approach at different stages and levels of formation of the content of school education [5; p.68].

The goal of teaching English in the context of a competency-based approach is the formation of subject competencies that arise in the process of implementing the holistic content of education in a comprehensive school. To ensure key communicative competence, students need to develop a readiness to communicate with other people. To this end, in the process of learning English, schoolchildren must master:

- different types of speech activities (listening, speaking, reading, writing);
- language as a means of communication.

General cultural key competence concerns the development of individual culture in all its aspects. The implementation of this competence in the process of teaching English involves, first of all, the formation of:

- culture of interpersonal relations;
- tolerant behavior;
- moral qualities.

Applicable to a foreign language, 2 types of competencies are considered: general competencies and communicative competence. General competencies include the ability to learn, declarative knowledge, abilities and skills, and procedural knowledge. Communicative competence includes linguistic: lexical, phonological,

grammatical, semantic; sociolinguistic; pragmatic: functional, discursive and competence in the schematic construction of speech.

The lexical and grammatical composition of any language is its basis.

Therefore, lexical competence is an integral component of foreign language communicative competence, the purpose of which is to develop the ability to successfully solve problems of mutual understanding and interaction with native speakers of the target language, in accordance with the norms and cultural traditions in conditions of direct and indirect contacts.

Lexical competence is knowledge of the vocabulary of a language, including lexical elements, and the ability to use them in speech.

Lexical elements include words, regular messages of words, stable combinations (phrasal verbs), complex prepositions, phraseological units [6; p.51]. By lexical competence we understand the ability of an individual, on the basis of lexical knowledge, to use a language vocabulary, instantly recalling from long-term memory a standard word depending on a specific speech task, appropriately using selected expressions, sayings, proverbs and phraseological units within the limits of development, as well as providing support the functioning of these skills at the required level and constantly monitor the process of lexical filling of speech.

One of the important tasks that students face when learning a foreign language is mastering lexical skills, since it is a component of the psychophysiological basis of students' lexical competence.

The lexical side of foreign language speech has always been the focus of attention in the practical activities of foreign language teachers. All knowledge of a foreign language largely depends on mastery of vocabulary [7; p.90].

Before considering the concept of "lexical skill", let's analyze the concept of "lexis". Vocabulary in the system of linguistic means is the main component that carries meaningful connections. Vocabulary is understood as a set of words that make up a language or dialect.

Mastering vocabulary in the context of teaching a foreign language is of system-forming importance. Vocabulary is one of the main components of verbal communication. It is closely related to phonetics and grammar. However, when teaching various aspects of a language, special preference should be given to lexical, since at the initial stage or in colloquial speech one can communicate in individual words without having knowledge of grammar. However, full communication requires the interaction of all of the above aspects [8; p.705].

Lexical skills are divided into receptive (listening and reading) and productive (speaking and writing). Productive lexical skills are understood as the skills of intuitively correct word use and word formation in oral and written speech in accordance with situations and communication goals. Receptive lexical skills refer to the skills of recognition and understanding when listening or reading lexical phenomena. Thus, lexical speech skill includes two main components: word usage and word formation (correlate the visual/sound image of a word with semantics, differentiate words that are similar in sound and spelling, reveal the meaning of words

using context, recognize and understand learned words and phrases in speech stream/graphic text).

The following elements of a lexical skill (operation) are generally recognized: 1) recalling a lexical unit from memory; 2) a combination of a lexical unit with previous and subsequent units; 3) determining whether the choice of lexical unit corresponds to the context.

Lexical skill in the methodology of teaching foreign languages is considered from various points of view.

According to the dictionary of methodological terms, a lexical skill is an automated action of choosing a lexical unit adequately to the design and its correct combination with other units in productive speech and automated perception and association with meaning in receptive speech.

Lexical competence is defined as the presence of a certain stock of lexical units, taking into account the age of schoolchildren, the ability to adequately use them: pronounce and write correctly, correctly organize grammatically, understand by ear and in the process of reading, operate with them in acts of communication at the right pace and in different meanings, appropriately use figurative expressions, proverbs, sayings, phraseological units to achieve the appropriate communicative and functional result. Thus, the formed lexical competence becomes the basis for the implementation of speech, sociocultural and sociolinguistic competencies of schoolchildren, since the correct use of vocabulary and a rich vocabulary is the key to free foreign language communication.

In our work, we defined a lexical skill as a synthesized action of choosing a lexical unit adequate to the plan and its correct combination with others, performed within skill parameters and ensuring the situational use of this lexical unit in speech.

We also presented the components of the formation of a lexical skill, which consists of the ability to instantly recall a word standard from long-term memory depending on a specific speech task and include it in the speech chain. Lexical skill is characterized by automation, stability, flexibility and consciousness.

REFERENCES:

1. Chomsky N. Language and thinking / N. Chomsky. – M.: Publishing house Mosk. unta, 1972. – P.122
2. Zeer E.F. Self-regulated learning as a psychological and didactic technology for developing competence among students / E.F. Zeer // Psychological science and education. - 2004. - No. 3. - P. 5–40.
3. Khutorskoy A.V. Technology of designing key and subject competencies. Innovations in secondary schools. Teaching methods // Sat. scientific works / Ed. A. V. Khutorskogo. – 2006.
4. Andreev A.L. Competence-based paradigm in education: experiments in philosophical and methodological analysis / A.L. Andreev // Pedagogy. – 2005. – No. 4. – pp. 19-27.)

5. Milrud R.P. Competence and foreign language education / R.P. Milrud // Collection of scientific articles of the Taganrog State Radio Engineering University. Taganrog, 2004. - P.65-79.

DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS BASED ON THE COMPETENCE APPROACH

Dilafuza Sandibayeva

Lecturer, Profi university, department of "Languages"
ms.nodira.87@mail.ru

Abstract. The essence of the concept of a competence approach includes the justification of the leading idea of holistic personal development of future foreign language teachers in the educational process, and the importance of a competence approach in the process of foreign language teaching methodology is analyzed.

Key words: *competence approach, teaching foreign language, future foreign language teachers, methodological competence.*

In recent years in our republic, as part of the development of students' foreign language skills, in order to organize professional, moral, civil, cultural self-management, the normative foundations of improving the pedagogical mechanisms of teaching foreign languages to students based on the requirements of the Pan-European CEFR and material and technical base is being created. Also, learning English is one of the most relevant directions among foreign languages, and in order to communicate, it is required, first of all, to master the language units, the language unit is the main element of speech. In the development strategy of the new Uzbekistan for 2022-2026 of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022, "Raising the process of training highly qualified personnel with modern knowledge and high moral and ethical qualities to a new level in terms of quality" [1] is defined as an important task. As a result, future foreign language teachers have methodical competence and allow to realize the personal aspect in a certain communication and become mature specialists.

In the process of modernization of education, it is necessary to implement a competency-based approach, its principles imply the definition of new goals and tasks of education, its new organization and new content. The principles of the competency approach can be summarized as follows:

- the educational process should be aimed at developing the ability of students to independently solve issues/problems in various fields and activities based on the use of personal experience;
- components of educational content should reflect didactically adapted social experience of solving cognitive, ideological, moral, political and other problems;

- the organization of the educational process includes the creation of conditions for the formation of students' experience in solving the above-mentioned problems independently;

- the evaluation of educational results should be based on the analysis of the educational levels achieved by students at a certain stage of education [2].

Modern educational standards of general school and vocational education have a competency-based format: in these documents, the educational results determined by the social order are determined through competencies.

It can be said with confidence that currently all conditions are created for the full implementation of the competence approach in the practice of teaching foreign language and culture. These conditions include:

- availability of variability in educational standards and programs that allow for the development and application of individual educational strategies;

- the emergence of a radically different cohort of schoolchildren and students who are bright representatives of the "network generation" and strive for innovation according to their psychological structure;

- the presence of a virtual environment that is potentially important for the process of learning a foreign language.

According to scientific literature, "professional competence is a psychological concept that includes cognitive and behavioral aspects as well as long-term readiness for professional activity as an integral property of a person" [3].

Thus, professional competence is understood as a complex personal resource that provides an opportunity to effectively cooperate with the outside world in a certain professional field and depends on a certain set of competencies necessary for this.

The analysis of national and foreign psychological-pedagogical literature allows us to emphasize that the quantitative structure of competence in the teaching profession is not clearly defined. Different authors have developed different models of the structural composition of the teacher's professional competence and their variants[4].

Thus, within the framework of professional competence, its five elements are distinguished:

- special competence in the subject field;

- methodological competence in the field of methods of formation of students' knowledge, skills and qualifications;

- psychological and pedagogical competence in the field of education;

- differential psychological competence in the field of students' motives, abilities, direction;

- auto psychological competence [5].

The introduction of the state educational standard puts new demands on the teacher in the modern educational environment. The professional competence of the teacher will be of decisive importance in the implementation of the provisions of this directive.

The state educational standard determines the professional competencies of future foreign language teachers, which structurally include certain skills of students, their abilities and readiness for professional training activities:

1. The group of skills consists of the following skills:

- development and implementation of educational programs of basic and optional courses in various educational institutions;
- use of foreign language textbooks, training manuals and didactic materials for the development of new educational materials on a specific topic;
- use of local and foreign methods, modern methodological directions and concepts of teaching foreign languages in solving specific methodological problems of a practical nature;
- critical analysis of the educational process and educational materials in terms of effectiveness;
- effective construction of the educational process by implementing pedagogical activities in pre-school, general, primary and secondary special vocational education institutions, as well as additional linguistic education in accordance with the goals of a specific educational course and the conditions of teaching foreign languages;
- creative use and development of knowledge in various fields of professional activity and in the process of solving professional tasks;
- see the interdisciplinary connections of the studied subjects and understand their importance for future professional activities.

2. The group of abilities should include the following abilities:

- solving the tasks of educating students' personality and spiritual and moral development;
- Pedagogical support of the processes of socialization and professional self-determination of students, preparing them for a conscious career choice;
- to use the opportunities of the educational environment to form universal types of educational activities and ensure the quality of the educational process;
- organization of student cooperation, support of students' activity and initiative, independence, creative abilities;
- development and implementation of cultural and educational programs taking into account local and foreign experience;
- to identify and use the opportunities of the regional cultural and educational environment for the organization of cultural and educational events;
- development of modern pedagogical technologies, taking into account the specific features of the educational process, the tasks of education and personal development;
- use of the main methods of scientific research in educational activities.

3. Students should be ready:

- to use modern methods and technologies, methods of diagnosing students' achievements to ensure the quality of the educational process;
- communicate with students, parents, colleagues and social partners;
- to ensure the protection of life and health of students during the educational process and extracurricular activities;
- to use systematic theoretical and practical knowledge to identify and solve research problems in the field of education.

4. The desire of students to constantly develop themselves, improve their qualifications and skills; they should have the ability to critically evaluate their strengths and weaknesses, identify and choose methods of self-development.
5. Students should understand the social importance of their future profession, have high motivation to carry out professional activities.
6. Students should know the theoretical foundations of teaching foreign languages, the rules of formation of intercultural communication skills, as well as the tools and methods of the foreign language teacher's professional activity, the nature and rules of the processes of teaching and learning foreign languages.

Thus, integrative and competence-based approaches can be considered as a scientific-methodological basis for the formation of methodological competence of future foreign language teachers.

REFERENCES:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 "On the development strategy of New Uzbekistan for 2022-2026" No. PF-60 / <https://lex.uz/docs/5841063>.
2. Lebedeva O.V. Development of a teacher's methodological competence as a means of increasing the effectiveness of the educational process in a secondary school: dis. ...cand. ped. Sci. – Nizhny Novgorod, 2007. – 184 p.
3. Bezukladnikov K.E., Krasnoborova A.A., Kruse B.A. Criteria-based assessment of educational outcomes. – Perm: Perm. state ped. univ., 2012. – 127 p.
4. Stebenyaeva T.V., Baranov E.F., Yuryatina N.N. Pedagogical conditions and component composition of the methodological system for the formation of professional competence of future specialists, ANO VPO Institute of International Accounting and Management, Moscow, Russia, 2012.
5. Kuzmina N.V. Professionalism of the personality of the teacher and master of industrial training. – M.: Higher School, 1990. – 117 p.

YANGI O'ZBEKISTONDA TA'LIM SOHASIDAGI AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHATLAR: MUAMMO VA YECHIMLAR

Zakirova Nigora Xolmuxammadovna

katta o'qituvchi

Ijtimoiy va siyosiy fanlar insituti

zokirovanigora166@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O'zbekistonda ilm fan sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar hamda zamonaviy ta'lim tizimlarini takomillashtirish haqida bayon qilinadi. Hozirgi kunning dolzarb mavzusiga aylanib ulgurgan ta'lim muammolariga adikvat yechimlar keltirilib o'tiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, taraqqiyot, strategiya, intellektual ma'daniyat, zamonaviy ta'lim, Yangi O'zbekiston.

*Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros - bu yaxshi tarbiya,
eng katta qashshoqlik - bu bilimsizlikdir.*
Shavkat Mirziyoyev

Ma'lumki, bugungi kunda mamlakatimizda har bir sohada keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O'z navbatida, mazkur islohotlarning salmoqli qismini ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar tashkil etmoqda. So'nggi yillarda ta'lim sohasining barcha bosqichlarini amalga oshirilmoqda. Shu jumladan, Oliy ta'lim tizimida islohotlar va amaliy-chora tadbirlar judayam keng ko'lamli amalga oshirilmoqda. [1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Shavkat Miromonovich ta'kidlaganlaridek: "Hammamizga ayonki taraqqiyotning tamal boshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu-ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug' istiqboli, birinchi navbatda ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq. [2]

Prezidentimizning farmoni bilan "Ta'lim to'g'risidagi" qonunning yangi tahririga turli xil qonunlarga o'zgartirishlar va yangi normalar kiritildi. Misol uchun: birinchida ta'lim olish shaklining tasnifi kengaytirildi:

- ishlab chiqarishdan ajralgan (kunduzgi) va ajralmagan holda (sirtqi, kechki, masofaviy);

- nazariy - ta'lim tashkiloti negizida, amaliy - ta'lim oluvchining ish joyida birga olib boriladigan dual ta'lim;

- oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish;

- katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish;

- jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun inklyuziv ta'lim;

- eksternat tartibidagi ta'lim - o'quv dasturlarini mustaqil ravishda o'zlashtirishni o'z ichiga olib, uning yakunlari bo'yicha ta'lim oluvchilardan davlat ta'lim muassasalarida yakuniy va davlat attestatsiyalaridan o'tish;

- mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash.

ikkinchidan, Vazirlar Mahkamasi, Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi (Ta'lim inspeksiyasi), Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish agentligi, shuningdek soha vazirliklari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari tafsilotlari bilan aniqlashtirildi.

uchinchidan, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining huquqiy maqomiga ko'proq e'tibor qaratilgan:

- ta'lim tashkilotlari – ularni tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish, ustavga talablar;

- pedagogik xodimlar, ta'lim oluvchilar, ularning ota-onalari va boshqa qonuniy vakillari – huquqlar, majburiyatlar va kafolatlar bo'yicha. Ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarini ijtimoiy himoya qilish chora-tadbirlari belgilangan.

to'rtinchidan, davlat ta'lim standartlari va talablari, o'quv jarayoniga o'quv rejalari va dasturlarini, ta'lim sohasiga eksperimental va innovatsion faoliyat ta'limni joriy etish bilan bog'liq masalalar tartibga solingan. O'qishga qabul qilish, jumladan maqsadli qabul qilish mexanizmi bayon etilgan;

beshinchidan, davlat tomonidan tartibga solish va nazorat qilish dastaklari reglamentlangan:

a) birinchilarga quyidagilar kiradi:

nodavlat ta'lim tashkilotlarining faoliyatini litsenziyalash – litsenziyalar Ta'lim inspeksiyasi tomonidan cheklanmagan muddatga, har bir ta'lim turi uchun alohida beriladi;

ta'lim tashkilotlarini attestatsiyadan va davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish – Ta'lim inspeksiyasi tomonidan 5 yil muddatga amalga oshiriladi. Bunda nodavlat ta'lim tashkilotlari litsenziya olingan kundan e'tiboran 5 yil davomida akkreditatsiyadan o'tgan deb hisoblanadi, bu muddat tugagach, ushbu attestatsiya va akkreditatsiyadan o'tkaziladi. Davlat akkreditatsiyasidan o'tgan tashkilotlar maxsus reyestruga kiritiladi, bu haqdagi ma'lumotlar Ta'lim inspeksiyasining saytiga joylashtiriladi;

xorijiy davlatda 1992 yil 1 yanvardan keyin olingan ta'lim to'g'risidagi hujjat tan olish, shuningdek ta'lim sohasidagi rasmiy hujjatlarga apostil qo'yish. Tan olish va apostil qo'yish ham Ta'lim inspeksiyasi vakolatiga kiradi;[2]

b) Ta'lim inspeksiyasi quyidagilarga haqli:

nodavlat ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini nazorat qilish va monitoringini amalga oshirish – biznes-ombudsmanni xabardor qilgan holda;

ta'lim tashkilotlari tomonidan berilayotgan ta'limning mazmuni va sifati ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlariga nomuvofiqligini aniqlagan hollarda – ularni bartaraf etish yuzasidan ularga taqdimnomalar kiritish. Taqdimnoma bajarilmagan taqdirda - ta'lim tashkilotining davlat akkreditatsiyasi to'g'risidagi sertifikatini bekor qilish.[3]

Ta'lim-tarbiya bolalikdan boshlanishi shubhasiz. Ta'lim tizimini isloh qilishni avvalo maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlanishi ham bejizga emas. Ta'limni avvalo bog'chalardan boshlash kerak. Jumladan, joriy yilda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni bog'chalarga qamrab olish ko'rsatgichlari 50 foizgacha o'sgani kuzatildi. Shu bilan birga, 6 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash tizimini joriy qilish davom ettirildi. Shu maqsadda 130 mlr so'm mablag'lishtirildi. Ushbu ishlarga esa 1,7 mlrd so'm mablag' sarflanishi rejalashtirilgan.

Ko'rib turganingizdek har tomonlama ilm fanni qo'llab quvvatlash hamda limni keng targ'ib qilish turli xil chora tadbirlar olib borilmoqda. Hozirda ta'lim olmaslik uchun hech qanday baxona qolmadi desak adashmagan bo'lamiz. Masalan talaba to'lov kontrakti bilan o'qishga qabul qilinadigan bo'lsa va to'lov kontraktini to'lashga molivaiy tomondan qiynaloyotgan bo'lsa, yoki boquvchisi yuqotgan ijtimoiy resursga muhtoj talaba bo'lsa davlatimiz tomonidan ularga turli xil shart-sharoitlar yaratilib berilmoqda. Misol uchun agarda qizlarimiz to'lov kontrakti asosida o'qishga qabul qilinsa, to'lov kontrakti miqdori qancha miqdorda bo'lishiga qaramay, O'zbekiston Respublikasi Davlat banklaridan foiz stavkasiz "Ta'lim-kredit" olishlari mumkin. Xattoki, ayol-qizlarimizning magistratura uchun to'lov kontraktlari 100% davlat tomonidan qoplanib kelinmoqda. Shu jumladan, bunday sharoitlardan

yigitlarimiz ham mustasno emaslar. Yigitlar uchun 14% li “Ta’lim kredit” mavjud va kreditni so‘ndirish davomiyligi o‘qishni bitirgandan so‘ng 7 yil davomiyligidadir. Bundan tashqari chet elda ta’lim olishni xohlagan talabalar uchun “El yurt umidi” jamg‘armasi ham mavjud. Bu jamg‘arma yoshlarimizga 100% grantlarni taqdim qilmoqda. Yana bir ta’limga qo‘shilgan yangiliklardan biri nodavlat ta’lim tashkilotlarining keng tarmoqda ochilishi bo‘ldi desak adashmagan bo‘lamiz. Ayni damda, nodavlat ta’lim tashkilotlari chet el standartlari bo‘yicha ish olib bormoqdalar. Ya’ni o‘qishga kirish oson ammo o‘qish qiyin. Imtihondan ko‘ra o‘qisha ko‘proq e’tibor qaratmoqdalar. Undan tashqari, nodavlat ta’lim tashkilotlari ham “Hemis” dasturiga kiritilgan va to‘laqonli litsensiyalangan. Qo‘shimcha qilib aytadigan bo‘lsak Oliy ta’limga ham turli xil o‘zgarishlar va shart sharoitlar qilib berilmoqda. Masalan hozirgi kunda har bir oliy talim dargohida Internet mavjud va internetdan talabar va o‘qituvchilar birdek foydalanmoqdalar. Ammo shuncha erkinlik va sharoitlarga qarmay yoshlarimizni ilmga jalb qilish tobora qiyinlashib bormoqda. Chunki, ilm fan bilan birgalikda texnologiya, internet tarmoqlari ham kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Online ta’lim tizimlari qo‘shildi lekin yoshlarning ko‘p vaqti bekor qoldi deb o‘ylaymiz. Internet bo‘lgani va undan yoshlarning foydalangani yaxshi, lekin faqat to‘g‘ri yo‘lda. Yoshlarimiz internet tarmoqlaridan turli xil saytlar orqali qimor o‘yinlari, ekstrimistik oqimlar, tanishuv chatlari, buzg‘unchi g‘oyalarni o‘zlariga yod qilmoqdalar. Tez fursat ichida ommalashib ketgan “SUN’IY INTELEKT” ham qaysidir ma’noda yoshlarning qiyinchiligini “oson” qilmoqda. Bu biz uchun haqiqiy mag‘lubiyatdir. Deylik talabaga bir mavzu berildi va uni prezintatsiya qilib yoritib berish kerak. Talaba o‘ylab ham o‘tirmay “SUN’IY INTELEKT” ga murojaat qilyapti va natijasini minutlarga yetmasdan olmoqda. Bu ham tom ma’noda tubanlikdir. Agar yoshlarimizga ilmga shu tomonlama yondashayotgan yokida olmning qadrini suv iste’mol qilayotgan bo‘lsa natijasi “ILMNING TANAZZULIGA” olib keladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, jamiyat va davlat taraqqiyoti ertasining qanday bo‘lishi sifatli ta’limga bo‘g‘liq. Muvaffaqiyatga erishish yo‘lidan bizga faqatgina ta’lim tarbiya ko‘maklashadi. Bog‘cha, maktablar esa bo‘lg‘usi olim va akademiklarni tayyorlashning birinchi bosqichlaridir. Chunki bolaning ta’lim olish davridagi eng ko‘p vaqti maktabda o‘tadi. O‘quvchining ta’limga, hayotga moslashishi ham asosan maktab ostonasidan boshlanadi. Shu sababdan ta’limdagi yangi islohotlarni maktab va bog‘chalardan boshlashimiz zarur.

ADABIYOTLAR:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/fan-va-ta-limda-amalga-oshirilayotgan-islohotlar-yaratilgan-sharoitlar-natijalar-muammolar-va-yechimlari/viewer>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Shavkat Miromonovichning nutqlari.
3. <https://kun.uz/uz/88878429>

ПАТТЕРНЫ КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ КАК ОБЪЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И МЕЖКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Махкамова Г.Т. и Ахмедова Д.А.

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

e-mail: maxkamovagulya@gmail.com

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению паттернов коммуникативного поведения народа носителя языка. В статье анализируется понятие «паттерн коммуникативного поведения» и определяются структурные элементы его содержания. Помимо этого, даются некоторые примеры паттернов коммуникативного поведения в сравнении с узбекской и русской лингвокультурами, которые несомненно должны стать объектами обучения на занятиях по английскому языку.

Ключевые слова: *межкультурное образование, коммуникативное поведение, коммуникативный стиль, паттерны, стратегии, модели*

За последние время в исследованиях по межкультурной коммуникации и контрастивной лингвистике особое место занимает коммуникативное поведение различных лингвокультур. Изучение под таким ракурсом стало возможным благодаря становлению теориям коммуникации, коммуникативного поведения и коммуникативного стиля, вклад в развитие которой внесли D.Tannen; H.C. Triandis; M.V. Bergelson; Т.Н.Астафурова; П. Вацлавик; И.А.Стернин, Т.В.Ларина, М.А.Стернина; И.А.Стернин; Л.В.Куликова; Ю.Е. Прохоров и И. А. Стернин [17, 18, 15, 1, 2, 12, 13, 6, 11] и многие другие. В исследованиях этих ученых были заложены методологические основания самой методики исследования и описания коммуникативного поведения и актуальности изучения национально окрашенной специфики коммуникативного поведения и коммуникативного стиля в лингвистическом и лингводидактическом планах.

Коммуникативное поведение трактуется как совокупность норм и традиций общения, которое может быть описано и объяснено [13, с.158], а в качестве коммуникативного стиля воспринимаются стили говорения и поведения как устойчивые способы речевого и неречевого поведения в контексте взаимодействия [17, 6, 15]. Следовательно, коммуникативное поведение обусловлено социокультурным контекстом и поэтому имеет свою национальную окраску. Безусловно, это сказалось на необходимости широкого внедрения межкультурной образовательной парадигмы в обучении иностранным языкам и выработки специальной методики обучения паттернам коммуникативного поведения народа носителя изучаемого языка.

В ходе анализа психологической и лингвистической литературы, так или иначе связанных с исследованием коммуникативного поведения и коммуникативного стиля, нами выявлено, что под паттернами коммуникативного поведения ученые понимают

1) вербальные средства или коммуникативный стиль общения, или же семантические паттерны (речевые клише, речевые акты, речевой этикет) [15, 8, 6, 14, 10];

2) невербальные способы организации взаимодействия (язык тела, тон, манера, аффективный элемент) и поведенческий этикет, стереотипы или модели поведения [8, 9, 12, 13, 14];

3) ритуализированные стратегии и тактики коммуникативного поведения, обусловленные социокультурными нормами и правилами поведения, а также «речевыми гештальтами» и принципами вежливости [1, 8, 5, 3, 10];

4) паттерны мышления в виде образа/гештальта и специфичной организации и развертывания мыслей, использования методов познания (структурирование, обобщение, логические умозаключения и т.п.) [7, 2, 6, 4, 9].

Как видно, коммуникативное поведение соотносится с широким спектром речевых и поведенческих образов и моделей, а также коммуникативных стратегий общения с учетом установленных норм вежливости и традиций общения. Отсюда вытекает, что паттерн коммуникативного поведения имеет разноуровневый характер и охватывает речевую, поведенческую, стратегическую и когнитивную единицы или когнитивно-коммуникативные действия. При этом, идет их синергетика, где речевая неотделима от поведенческой и когнитивной, но в то же время когнитивная составляющая доминирует и влияет на выбор вербальных и невербальных средств общения, а также стратегий действия соответственно когнитивной базе народа изучаемого языка. Видимо поэтому Г.М. Сучкова с позиции «прагматической избыточности» выделяет лингвистический паттерн, который выступает «в виде свойства языка/речи, явления в языковой/речевой практике и процесса речевого взаимодействия, имеющего форму гештальта, включающего повторяющиеся черты» [14, с.149]. В то время как Г.И. Герасимова интерпретирует поведение под углом общественной активности, получения и обмена информации, где, безусловно, прослеживаются специфичные «модели и социально-психологические установки общения в рамках принятых в данном социуме нормативных правил и принципов» [4, с.7). Отсюда следует вывод, что паттерны коммуникативного поведения в когнитивном сознании структурируются в виде гештальта, фрейма и сценария/скрипта, которые отличаются в зависимости от национальной специфики когнитивной базы контактируемых лингвокультур.

Приведем примеры национально окрашенных особенностей некоторых отмеченных паттернов коммуникативного поведения:

1. В когнитивном плане англичане и американцы используют индуктивный способ организации речи или развертывания мысли, а в русской и узбекской лингвокультурах используется больше дедуктивный способ. Англосаксы предпочитают открытый стиль общения [17, 1, 6], а у узбеков используется не прямой стиль общения, поскольку в их речи много намеков, подтекста, смысл которого выводится из вербальных и невербальных средств общения [16]. В английском языке вся информация передается вербальными средствами и предпочтительна линейная структурированность, логическая

последовательность и четкая аргументация сказанного, что порой не наблюдается в узбекской речи. Так можно наблюдать в ходе общения в узбекской лингвокультуре резкое переключение с одной темы на другую, больше транслируется общая информация.

2. Когнитивный уровень находится в тесной связи со стратегическим характером общения. В стратегическом плане можно привести следующие примеры:

1) стратегия «недооценки» (*understatement*), которая присуща английской речи [5], например, в английском *I feel a bit unwell*, а в узбекской культуре дается избыточная информация о своем самочувствии [16];

2) стратегии гиперболизации/преувеличения [1, 8, 3] в обращении к адресату в письме «*Dear ...*», в то время как в узбекской и русской лингвокультурах используется обращение «*Уважаемый...*» и «*Hurmatli...*». Или же использование английских фраз типа: *It is brilliant idea! You have a beautiful mind*, а в узбекской культуре подобные фразы, как правило, не используются [9, 16];

3) стратегия оптимизма является характерной особенностью американского народа, они всегда выражают оптимизм в силу действия коммуникативного правила “*Positive thinking*”, благодаря которому они всегда надеются на улучшение трудной ситуации или решения проблем: *You will be OK. Tomorrow is another day. Everything is going to be all right*. Конечно, узбеки и русские также используют стратегию оптимизма для подбадривания, но все же они пессимисты, поскольку относятся к иррациональному типу культуры и думают, что все улучшится по желанию бога – «*Xudo bersa/saqlasin, hammasi yaxshi bo'ladi*» [9, 16].

2. На поведенческом уровне в качестве иллюстрации можно взять пунктуальность, которая характерна носителям британской и американской лингвокультур. Они делают все в свое время, планируют заранее свою деятельность, о чем свидетельствуют активное использование таких понятий как *deadline, schedule* и поговорки *Time is money*. Пунктуальность у них воспринимается как материальный ресурс и поэтому она приобрела для них форму коммуникативного правила и стратегии *ценить время и не опаздывать* [1, 18, 9, 16]. В то время как в узбекской лингвокультуре, время воспринимается как нескончаемый ресурс и узбеки в большей степени демонстрируют непунктуальность, чем пунктуальность не только по отношению запланированной встречи, но и в несвоевременности выполнения дел, давая реакцию типа: *men kasal bo'lib qoldim, vaqt yo'q edi, qila olmadim, ertaga qilaman*. Или же коммуникативные правила англоязычного народа “*Turn taking*” и “*Don't interrupt*” в ходе беседы или дискуссии часто нарушается как русскими, так и узбеками, не дождавшись своей очередности они прерывают разговор своими суждениями, мнением или другими отвлеченными элементами речи и поведения. В качестве другого примера можно привести следующее: в англоязычном обществе люди в ходе общения находятся на определенной дистанции – это коммуникативная норма. Узбеки же общаются на очень близком

расстоянии и могут касаться друг друга во время общения, что недопустимо в англоязычной культуре [18, 16].

Как видим, все уровни в когнитивном плане переплетаются и нельзя говорить лишь о вербальной или невербальной его составляющей. Представленные примеры демонстрируют расхождения в коммуникативном поведении и, соответственно, являются источниками межкультурной интерференции или культурного шока, что в результате приводит к срыву коммуникации.

Все описанное выше свидетельствует о важности и рациональности использования подобного материала в межкультурном образовании, в частности, в коммуникативно-прагматическом плане и избегания межкультурной интерференции. Тем не менее, в современных образовательных программах для всех ступенях обучения иностранному языку отмеченные паттерны коммуникативного поведения не отражаются. Уверены, что установленные элементы/единицы коммуникативного поведения в рамках данной статьи должны стать объектами специального обучения и изучения для развития и усовершенствования межкультурного аспекта коммуникативной компетенции обучаемых и продуктивности самой межкультурной коммуникации как с носителями, так и неносителями английского языка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Астафурова Т.Н. Стратегии коммуникативного поведения в профессионально-значимых ситуациях межкультурного общения: лингвистический и дидактический аспекты: Дисс. ... докт. пед. – М., 1997.
2. Вацлавик П. Прагматика человеческих коммуникаций / П. Вацлавик, Дж. Бивин, Д. Джексон; пер. с англ. А. Суворовой. – М., 2000. – 320 с.
3. Власова Е.В. Ритуализированные стратегии коммуникативного поведения англичан. // *Lingua mobilis*. №1 (40), 2013. – С.127-134. Режим доступа: <file:///C:/Users/USER/Downloads/ritualizirovannye-strategii-kommunikativnogo-povedeniya-anglichan.pdf>
4. Герасимова Г.И. Характеристика паттернов коммуникативного поведения поколения Z. // *Медиа и образование. Знак: проблемное поле медиобразования*. 2020, №4. – С.7-10. DOI: 10.24411/2070-0695-2020-10401. Режим доступа: <file:///C:/Users/USER/Downloads/harakteristika-patternov-kommunikativnogo-povedeniya-pokoleniya-z.pdf>
5. Ивушкина Т.А. Недооценка и переоценка в речи современного англичанина: социолингвистический аспект: Монография. /Т.А.Ивушкина и Е.В.Власова. – Волгоград, Перемена, 2005. – 149 с.
6. Куликова Л.В. Коммуникативный стиль в межкультурном общении. – М.: Флинта-Наука, 2009. – 288 с.
7. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты. // *Новое в зарубежной лингвистике*. – М., 1981. – Вып. 10: Лингвистическая семантика. – С. 350– 368.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA DISKURS VA KINODISKURS ATAMALARI TAHLILI: TURLI YONDASHUVLAR

Mashrabova Buviniso Nurbek Qizi
Andijon Davlat Pedagogika Instituti
buvinisomeliboyeva@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi zamonaviy tilshunoslik sohasida ‘Diskurs’ va unga yondosh bo‘lgan atamalar tahlili tilshunos olimlarning diqqat markasida bo‘lib kelmoqda. Ushbu maqolada hozirgi davr tilshunosligida keng o‘rganilayotgan ‘Diskurs’ va unga yondosh bo‘lgan ‘Kinodiskurs’ atamalarini tahlili ko‘rib chiqiladi, turli yondashuvlar tadqiqi xususida to‘xtalib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: ommaviy axborot vositalari, media, mediamatn, diskurs, kinodiskurs, kino, kinomatografiya, kino nutqi, dialogik muloqot.

Diskurs – fanlararo tadqiqotlar mavzusi, obykti yoki yo‘nalishi hisoblanadi. Zamonaviy yondashuvlar nuqtai nazaridan, diskurs murakkab kommunikativ hodisa bo‘lib, matnni tushunish zarur bo‘lgan qo‘shimcha lingvistik omillarni (fikrlar, dunyo haqidagi bilimlar, qabul qiluvchining maqsadlari, munosabatlar) o‘z ichiga oladi. [14]

‘Diskurs’ atamasi lotin tilidan o‘zlashgan so‘z bo‘lib, ‘Discursus’ – hissiy, bevosita, intuitiv, ya‘ni muhokama orqali hosil qilinadigan mantiqiy dalil-isbotli bilim degan ma‘noni anglatadi. [15] Bu atama ilk bor 1952-yilda Zellig Harrisning ‘Discourse analysis’ maqolasida ishlatilgan va u diskursni og‘zaki va yozma nutqni tahlil qilish metodi deb ta‘riflaydi. [9, 1-30]

Bugungi zamonaviy tilshunoslik sohasida ‘Diskurs’ atamasi juda keng qo‘llanilmoqda. ‘Diskurs – bu ekstralingvistik-pragmatik, sotsial-madaniy, psixologik omillar bilan birgalikdagi izchil matn hisoblanib maqsadli ijtimoiy harakat sifatida qaraladigan nutq, odamlarning o‘zaro ta‘siri va ularning ongi mexanizmlari (kognitiv jarayonlar)da ishtirok etuvchi komponent sifatida qaraladi. Shu sababli ‘diskurs’ atamasi, ‘matn’ atamasidan farqli o‘laroq, hayot bilan aloqasi tiklanmagan qadimiy va boshqa matnlarga qo‘llanilmaydi’ [2,75] Y.S.Stepanov diskursni quyidagicha ta‘riflaydi: Diskurs – bu ‘tilda til’, lekin maxsus ijtimoiy shaklda berilgan.[1,3]

Diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o‘tgan asrning o‘rtalarida tilshunoslikka kirib keldi. Tilshunoslikda u, dastlab, gap yoki nutqda bog‘langan va kelishilgan oqibat sifatida tushunilgan bo‘lsa, zamonaviy lingvistikada murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanmoqda. Tilni pragmatik nuqtai nazardan tadqiq etishga bag‘ishlangan ishlarda diskurs atamasi sakkiz xil ma‘noda qo‘llangan:

- 1) so‘z muqobili;
- 2) frazalardan o‘lchami bo‘yicha ortadigan birlik;
- 3) nutq vaziyati hisobga olingan holda fikrning adresatga ta‘siri;
- 4) suhbat, nutqda so‘zlovchi pozitsiyasi;
- 6) lisoniy birliklardan foydalanish;
- 7) fikrning ijtimoiy yoki mafkuraviy cheklangan turi;

8) matn hosil bo'lish shartlarini tadqiq etishga mo'ljallangan nazariy qurilmalar. [2,82]

Diskurs tushunchasi Yevropa, Amerika va Avstraliya tilshunosligida o'rganishni talab qiladigan dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi va mashhur frantsuz olimlari M.Fuko, S.Todorov, Y.Kristeva, R.Bart va Golland tilshunosi T.A. van Deyk asarlarida, shuningdek, rus olimlari M.M.Baxtin, Y.M.Lotman, V.I.Tyup, S.N.Broytman, I.P.Smirnov, I.V.Samorukov, Y.Rudnev, P.A. Kovalev tadqiqotlarida ko'rib chiqilgan.

Golland tilshunosi T.A.van Deyk diskursni bir nechta bosqichda nazar solishni taklif qiladi. U keng ma'noda diskursga majmuaviy kommunikativ hodisa, tor ma'noda esa kommunikativ faoliyatning yozma yoki nutqiy muloqot mahsuloti sifatida qarash kerakligini ta'kidlab o'tadi. T.A.van Deyk diskurs va matn o'rtasidagi farqni shunday belgilaydi: diskurs – aktual aytilgan matn, ya'ni faol nutqiy harakat, matn esa til tizimiga yoki shakliy lisoniy bilimlarga tegishli fikrlarning mavhum grammatik tuzilishidir.[1,5]

Ingliz tilshunosi Parkerning ta'rifiga ko'ra, diskurs bu butun bir tizimni (matnni) hosil qiladigan elementlar jamlanmasidir va u diskurs atamasini doimo matn tushunchasi bilan yonma-yon qo'yadi. [11,5] Hall esa diskurga kommunikatsiyaning bir elementi sifatida qaraydi va uni yozma yoki og'zaki nutqni ifoda qilishni muayyan usullarining to'plami deb izohlaydi. [8,72-81]

O'zbek tilshunosligida diskurs maxsus tadqiqotlar tilshunos Sh.Safarov tomonidan amalga oshirilgan. Tilshunos matn va diskurs muammolari to'g'risida quyidagilarni qayd etadi: "agarda matn va diskursning har ikkalasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo'lsa, ularni faqatgina zohiriy – formal ko'rsatkichga asosan "og'zaki" va "yozma" sifatlari bilan farqlash imkoniga gumonim bor. Xuddi shuningdek, ularning birini moddiy ko'rinishli hodisa, ikkinchisini bu xususiyatdan xoli ko'rinishda tasavvur qilish qiyin masala. Axir bularning ikkalasi ham natijali faoliyat mahsuli bo'ladigan bo'lsa, erishilgan natija moddiy ko'rinish olishi kerakku? Maqsadli ifodalanadigan kommunikativ mazmun va so'zlovchi istagi bilan bogliq bo'lmagan holda tinglovchi idrokida (qabulida) hosil bo'ladigan informativ mazmun bir-birini inkor qilmaydi, aksincha, ular o'zaro qorishib, birikib, muloqotning samaraliligini ta'minlovchi omilga aylanadilar. Kommunikativ va informativ mazmunlar uygunligi muloqot tizimi makrobirligining yaxlitligini ta'minlaydi. Hozirgi paytda bunday yaxlitlik xususiyatiga faqatgina diskurs ega ekanligi e'tirof etilmoqda." [4, 98-113]

Tilshunos olim A. Pardayev esa diskursni insoniyatning faoliyat turi deb hisoblaydi va uni quyidagicha e'tirof etadi: "Diskurs bu so'zlovchi va tinglovchining o'zaro fikr almashish, bir-biriga ta'sir ko'rsatish maqsadida lisoniy va nolisoniy vositalardan o'zlari eng samarali deb hisoblagan shakl va turda amaliy foydalanish jarayoni. Diskurs lisoniy va yuzlan nolisoniy omillarning mushtarak shaklda bir maqsad yo'lida voqealanishidir." [1,3]

Yuqorida ta'kidlanganidek. Diskurs tushunchasi juda keng ma'noda qo'llanila oladi va u tilning, nutqning turli sathlarida o'z ifodasini topa oladi, jumladan kino nutqida ham. Tilshunoslikda kino nutqining diskursiv tahlil etilishi, diskurs

tushunchasiga yangicha qarashlarni paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Kinodiskurs atamasi qo'llanilgunigacha, Diskurs bu og'zaki va yozma yozma nutqni turli til sathlaridagi tahlili deb ta'riflangan bo'lsa, endilikda visual element tahlili ham diskurs tarkibiga kiritildi.

Kinomatografiyaga ommaviy axborot vositalarining ajralmas bir qismi sifatida qaraladi. Gazeta, jurnal va radio kabi ommaviy axborot vositalarining boshqa turlariga qaraganda, kinomatografiya eng jadal sur'atlarda rivojlanmoqda va tomoshabinga ham ta'sir doirasi keng deya ayta olamiz. Bu soha o'z navbatida, adabiyot, rassomlik, musiqa, teatr va fotografiya bilan uzviy bogliq va ularning yutuqlaridan o'z rivojlanish jarayonida samarali foydalanadi. Kino 1880-yilda paydo bo'lgandan beri madaniyatshunoslar, psixologlar, sotsiologlar va kino tanqidchilarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Kino sohasini o'rganish, o'z navbatida, tilshunoslarning ham e'tibor markazidan chetda qolmadi va ular kinoga butun bir diskurs sifatida qaradilar. Shu tariqa, tilshunoslik faniga "kinodiskurs" atamasi kirib keldi. Ingliz tilshunos olimi K. Richardson kin ova kinodiskurs atamalariga quyidagicha izoh beradi: "Kino har bir millatning madaniyati, uning tili, tarixi hamda tafakkur dunyosini aks ettiruvchi noyob aloqa vositasi sanaladi.

Kinodiskursni tadqiq qilish deganda, uning eng muhim komponentlari, ularning bir-biri bilan aloqasi, shuningdek, mahalliy va xorijiy kinotomoshabinlar mansub bo'lgan mentalitet va madaniyatni hisobga olgan holda kino matnini idrok etish jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish tushuniladi." [12, 63-105] J. Wildfeuer va J. Batemanning talqiniga ko'ra esa, kinodiskursi bu filmlardagi matnlarni, film qahramonlarini hissiy kechinmalarini, filmdagi badiiy tasvirni so'z orqali ifodalanishning ilmiy tahlilidir. Shubhasiz, kinofilmlardagi matnlar va kino diskursi lingvistik xususiyatlarga ega bo'lish bilan bir qatorda, ular ekstralingvistik xususiyatlarni ham o'z ichiga oladi: masalan, madaniyatni, tarixni bayon qilish, noverbal muloqot vositalaridan foydalanish. [13, 190-195]

Kinonutqi semiotik jihatdan ingliz tilshunos olimi J.Mitry va rus tilshunosi Svetlana Zaichenko tomonidan tahlil qilingan va kinodiskursga murakkab multisemiotik tizim sifatida qaraldi. Kinonutqi bu belgilar tizimidir va har bir belgi bir-biri bilan o'zaro bog'langan bo'ladi. Bu belgilar bir-birini boyitadi va kinoning multisemiotik tabiatini tashkil qiladi. [6, 3-5] Kinonutqini tashkil etuvchi belgilar ochiq va yashirin ma'noga ega bo'ladi. Ochiq ma'no tomoshabin tomonidan tezda anglashiladi va u ma'lum darajada chegaralangan bo'ladi, yashirin ma'no esa kinoqahramonning hissiyotlarida, kechinmalarida, ruhiy dunyosida aks ettiriladi va u chegaralanmagan tarzda tomoshab tomonidan anglashila oladi.[10,6] G. Slushkin va M. Efremova talqiniga ko'ra, film nutqida belgilar ikki turga bo'linadi: lingvistik va non-lingvistik. Kino tarkibidagi lingvistik komponentlar (aktyorlarning so'zlari, ekrandagi matnlar va qo'shiqlar) ning salmog'i non-lingvistik komponentlardan (musiqa, aktyorlarning imidji, hayvonlar va predmetlarning harakati, imo-ishoralar, yuz ifodalari, tabiat hodisalaridagi tovushlar) anchagini kam va tomoshabinga ta'sir doirasi ham tor. [5, 102-105]

Kino matnini kognitiv jihatdan tahlili ham ko'plab tilshunos olimlarning e'tibor markazi bo'lib kelmoqda. Jumladan, ingliz tilshunoslari J. Wildfeuer va J.Bateman

kognitiv jihatdan kino nutqi tahlil qilinganda, bir nechta komponentlarni hisobga olish kerakligini ta'kidlaydi:

- Kino nutqidagi dialogik muloqotlar (kino qahramonlarning kinodagi ijtimoiy holati)
- Kinodiskursdagi kommunikatsion maqsadlar (kinoqahramonlarning tomoshabinlarga ta'sir qilish doirasi)
- Kinodiskursdagi kommunikatsion vaziyatlar (dialogik muloqot sodir bo'layotgan joy, vaqt, muhit)
- Kinodiskursdagi kommunikatsion usul (dialogik nutq ohangi, tembri) [13,205-210]

I.N. Lavrinenko kinodiskursni kognitiv-kommunikativ shakllanish, yaxlitlik, izchillik, tugallanganlik va maqsadlilik jihatlarini bilan ajralib turadigan turli semiotik birliklar majmuidi sifatida izohlaydi. Shuningdek u kinomatnni kinodiskursning bir bo'lagi sifatida o'rganish kerakligini ta'kidlaydi va kinodiskurs tahlili kinomatnlarining butun bir komponentlarning yaxlit tadqiq etish degan xulosaga keladi. [3,41-44]

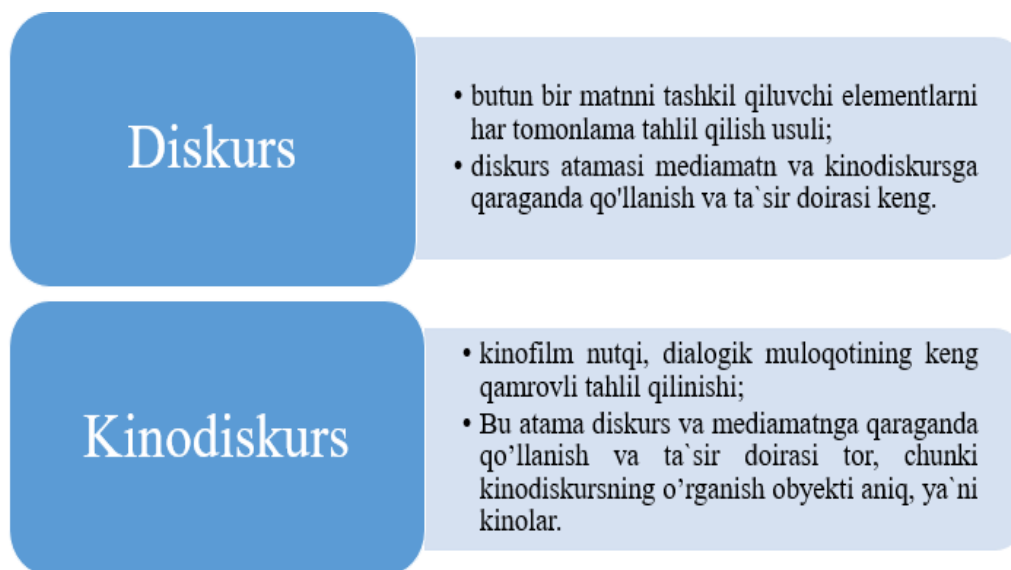
Jumladan, Y.G.Soroka kinodiskursni sotsiologiya fani bilan uzviy bog'liq ekanligiga urg'u beradi: "Kinodiskurs liberal qadriyat, modernizatsiya g'oyalari va inson huquqlari diskursi hisoblanadi; liberal mafkurani global masshtabda targ'ib qilishning shakli va vositasi. Kinodiskurs milliy xarakteri va vizual, audiovizual vositalari orqali zamonaviy odam ongi va tafakkuriga ta'sir etishning eng so'nggi uslubidir." [7,6]

O'zbek tilshunosligida kinodiskurs yangi yo'nalish bo'lishiga qaramasdan, salmoqli izlanishlar olib borilmoqda. M.Rabiyeva kinodiskursni tahlil qilayotganda avvalo, uning vizual aspektiga e'tiborni qaratish zarur deb hisoblaydi, chunki faqat shu orqali filmni idrok etishda tomoshabinlarning miyasida sodir bo'layotgan kognitiv jarayonlarni yanada chuqurroq anglash imkoni mavjud deya izoh beradi. Shuningdek u kinodiskursni quyidagilar omillar bilan izchil va yaxlit aloqada deb biladi:

- Madaniyat hodisasi;
- Kino matni, uni yaratish va kinoda qo'llash jarayoni;
- Muallif va tomoshabin o'rtasida o'zaro ta'sir;
- Filmni ko'rish va idrok etish jarayoni;
- Audiovizual diskurs;
- Filmning verbal va noverbal komponentlari;
- Aktyorlarning verbal va noverbal muloqoti;
- Kino sohasi mutaxassislarining muloqoti; [7,8]

Kino diskursni o'rganish ko'p hollarda madaniyatshunoslik va sotsiologiya fanlariga ham asoslanadi. Hozirgi kunda Filmlar dunyoning istalgan joyida olinayotganligi va turli tillarga tarjima qilinib, keng ommaga namoyish etilayotganligi sababli film matnining tarjimasi va kino diskursning lingvistik va madaniy jihatlarini tadqiq qilishga katta qiziqish bildirilmoqda. Filmlar turli tillarga tarjima qilinganda, ularning matnini mahalliyashtirish va uning elementlarini tarjima qilish va maqsadli auditoriya madaniyatiga moslashtirish har tomonlama ko'rib chiqilishi kerak.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, mediamatn, diskurs va kinodiskurs tushunchalarini izohlari va bir biri bilan solishtirilishi 1-jadvalda beriladi:

ADABIYOTLAR:

1. Абдуназарова Н. “Дискурс”ни изохлашга бўлган турлича ёндашувлар. Academic research in educational sciences. 2021, №4. 3 bet.
2. Арутюнова Н. Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : 1990. 82 bet.
3. Лавриненко И.Н. Критерии классификации кинодискурса. – Вестник Харьковского национального университета. – Дискурсология: семантика и прагматика. № 1003, 2012. С. 41–44.
4. Сафаров Ш. Прагмалингвистика.-Тошкент,2008.-Б.С. 98-113 betlar
5. Slyshkin, G. G., & Efremova M. A. (2004). *Kinotekst (opyt lingvokulturologicheskogo analiza)* [Film as a text (a lingua-cultural approach)]. Moscow: Vodolei Publishers. 102-105 betlar.

LOTIN TILI VA TIBBIY TERMINOLOGIYA MODULINI O‘QITISHDA MUAMMOLI TA’LIMNING NAZARIY ASOSLARI

**Maxmudov Zafar Mardanovich,
Usarov Shaxboz Bektosh o‘g‘li**

Samarqand davlat tibbiyot universiteti Tillar kafedrasida assistenti,
Tibbiy pedagogika fakulteti 5-kurs talabasi
maxmudovzafar4510@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tibbiyot universitetida lotin tili va tibbiy terminologiya modulini o‘qitishda muammoli ta’limning nazariy va amaliy asoslari sanab o‘tildi. Talabalarning kreativ fikrlashlari uchun muammoli ta’limdan samarali foydalanish haqida so‘z yuritildi.

***Kalit so‘zlar:** talaba, ta’lim, muammoli ta’lim, kreativ ta’lim, o‘qitish, lotin tili va tibbiy terminologiya.*

Lotin tili va tibbiy terminologiya modulini o‘qitishda muammoli ta’lim texnologiyalari talaba faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Muammoli ta’lim texnologiyasining asosi – talabaning fikrlashi muammoli vaziyatni hal etishdan boshlanishi hamda uning muammolarni aniqlash, tadqiq etish va yechish qobiliyatiga ega ekanligidan kelib chiqadi. Muammoli ta’lim talabalarning ijodiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini o‘stirishda jiddiy ahamiyatga ega [1].

Lotin tili va tibbiy terminologiya modulini o‘qitishda muammoli ta’limning bosh maqsadi – talabalarning o‘rganilayotgan mavzuga doir muammolarni to‘liq tushunib yetishiga erishish va ularni hal eta olishga o‘rgatishdan iborat. Muammoli ta’limni amaliyotda qo‘llashda asosiy masalalardan biri o‘rganilayotgan mavzu bilan bog‘liq muammoli vaziyat yaratishdan iborat.

Lotin tili va tibbiy terminologiya modulini bo‘yicha o‘qituvchi darslar jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullarini oldindan ko‘zda tutadi [2].

Lotin tili va tibbiy terminologiya modulini o‘qitishda muammoli vaziyat yaratish usullari:

- o‘qituvchi talabalarga dars mavzusi bilan bog‘liq ziddiyatli holatni tushuntiradi va uni yechish yo‘lini topishni taklif qiladi;
- bir masalaga doir turli nuqtai-nazarlarni bayon qiladi;
- hal etish uchun yetarli bo‘lmagan, ortiqcha ma’lumotlar bo‘lgan yoki savolning qo‘yilishi noto‘g‘ri bo‘lgan masalalarni yechishni taklif etadi va boshqalar.

Fanda muammoli vaziyatni hal etish darajalari:

- o‘qituvchi muammoni qo‘yadi va o‘zi yechadi;
- o‘qituvchi muammoni qo‘yadi va uning yechimini talabalar bilan birgalikda topadi;
- talabalarning o‘zlari muammoni qo‘yadilar va uning yechimini topadilar.

Lotin tili va tibbiy terminologiya modulini o‘qitishda muammoli vaziyatni yechishda qo‘llaniladigan usullar:

- ✓ muammoni turli nuqtai-nazardan o‘rganish, tahlil qilish;
- ✓ solishtirish, umumlashtirish;
- ✓ faktlarni aniqlash va qiyoslash;
- ✓ vaziyatga bog‘liq xulosalar chiqarish;
- ✓ talabalarning o‘zlari aniq savollar qo‘yishi va boshqalar.

Muammoli ta’lim texnologiyasi juda qadim zamonlardan shakllanib kelmoqda. Jumladan, qadimgi Grestiyada muammoli savol-javoblar, qadimgi Hindiston va Xitoyda muammoli bahs-munozaralardan keng foydalanilgan. Muammoli ta’limni amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog Dj. Dyui 1894 yilda Chikagoda tashkil etgan tajriba maktabida qo‘llagan. XX asrning 60-yillarida bu yo‘nalishda tadqiqotlar olib borildi. 70-80-yillarga kelib, amaliyotga keng joriy etildi [1, 3].

Muammoli ta'limning asosiy g'oyasi bilimlarni talabalarga tayyor holda berish emas, ular tomonidan dars mavzusiga tegishli muammolar bo'yicha o'quv-tadqiqotlarini bajarish asosida o'zlashtirilishini ta'minlashdan iborat [4].

O'zbekistonda muammoli ta'limni qo'llash bo'yicha bir necha asrlar davomida maktab va madrasalarda suqrotona savol-javob usulidan keng foydalanish asosida talabalarda ziyraklik, hozirjavoblik sifatlari hamda go'zal nutq tarkib toptirilgan.

Suqrotona savol-javob usuli hozirgacha eng samarali ta'lim usullaridan biri sifatida qo'llaniladi [1, 5]. Bunda talaba chuqur mantiqiy fikrlashga, ziyraklikka, aniq va to'g'ri so'zlashga, nutqning mantiqiyliigi va ravonligiga hamda tanqidiy, ijodiy fikrlashga o'rgatilgan. Masalan, suqrotona suhbatlar deganda o'qituvchining talabani mustaqil va faol fikrlash jarayoniga olib kirishi hamda uning fikrlashidagi noto'g'ri jihatlarni ziyraklik bilan aniqlagan holda ularni tuzatish yo'liga olib chiqishdan iborat usullar nazarda tutiladi. Bunday suhbat bosqichlarini quyidagicha soddalashtirib ifodalash mumkin:

1. Savol-javoblar orqali talabani bilim darajasi va fikrlash qobiliyatini umumiy tarzda aniqlash.

2. O'rganilayotgan mavzuning mazmunini talaba motivlariga muvofiqlashtirish. Bu, asosan, talabani qiziqish va qobiliyatlariga mos bo'lgan misollar tanlash orqali amalga oshiriladi.

3. Talabani faol muloqotga olib kirish. Bunda asosan rag'batlantirish usullaridan foydalaniladi.

4. O'qituvchi o'zini bilmaydigan odamdek, talabadek tutib, savollar berib boradi.

5. Talabani to'g'ri fikrlarini maqtash orqali uni yanada erkin va chuqurroq fikrlashga, so'zlashga jalb qilish.

Talabani xato fikrlarini aniqlab borish.

Talabani xato fikrlariga nisbatan to'g'ri fikrni o'qituvchi tomonidan yaqqol mantiqiy asoslangan shaklda bayon qilish yoki tushuntirish orqali talaba uchun muammoli vaziyat yaratiladi va talabani o'z xatolarini o'zi tuzatishiga yo'naltiriladi [1, 6, 10].

Bundan ko'rinib turibdiki, ushbu usul yuqori natija berishi shubhasiz bo'ladi, ammo buning jiddiy shartlari ham mavjud. Bular o'qituvchining keng bilimiga va ijodiy fikrlash qobiliyatiga, yuqori muloqot madaniyatiga, pedagogik mahoratga ega bo'lishi kabilardan iborat.

Muammoli ta'lim mashg'ulotlarini tashkil etish va boshqarish

Muammoli ta'lim mashg'ulotlarini tashkil etish va boshqarish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

✓ o'quv fani va darslar mavzusini o'rgatishda ular bilan bog'liq muammoli masalalarni belgilash;

✓ ulardan muammoli vaziyatlar hosil qilish va amalda foydalanishni oldindan rejalashtirib borish;

✓ talabalarining tayyorgarlik darajasini hisobga olish;

✓ zarur o'quv vositalarini tayyorlash;

✓ muammoli vaziyatdagi mavjud ziddiyatni ko'rsatish;

✓ topshiriqni va uni yechish uchun yetarli shartlarni aniq bayon qilish;
✓ talabalarning muammoni hal etishda yo‘l qo‘yayotgan xatolarini, ularning sababini va xususiyatini ko‘rsatish;

✓ talabalarning noto‘g‘ri taxminlari asosida chiqargan xulosalari oqibatini muhokama etib, to‘g‘ri yo‘lni topishlariga ko‘maklashish va boshqalar.

Muammoli ta‘lim jarayonini quyidagi uchta asosiy bosqichga ajratish mumkin:

1. Muammoli vaziyat hosil qilish.
2. Muammoni yechish taxminlarini shakllantirish.
3. Yechimning to‘g‘riligini tekshirish (olingan yechim bilan bog‘liq axborotni tizimlashtirish orqali).

Muammoli vaziyat hosil qilishda quyidagilar hisobga olinishi lozim:

Muammolar nazariy yoki amaliy yo‘nalishda bo‘ladi.

Darsda hosil qilinadigan muammoli vaziyat hamda talabalarga hal etish taklif etiladigan muammoga qo‘yiladigan eng asosiy talab – talabalarning qiziqishini oshiradigan, eng kamida esa, talabalarda qiziqish hosil qiladigan bo‘lishi kerakligidan iborat [7, 2, 9]. Aks holda ko‘zda tutilgan natijaga erishish imkoni bo‘lmaydi.

Muammo talabalarning bilim darajalariga hamda intellektual imkoniyatlariga mos bo‘lishi shart.

Hosil bo‘lgan muammoli vaziyatni yechish uchun topshiriqlar yangi bilimlarni o‘zlashtirishga yoki muammoni aniqlab, yaqqol ifodalab berishga yoki amaliy topshiriqni bajarishga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Talabalarning muammoli vaziyatni tushunishlari, uning kelib chiqishi sabablari hamda nimalarga, qanchalik darajada bog‘liqligini idrok qila olishlari natijasida hosil bo‘ladi. Bunday tushuna olish esa talabalarga mustaqil ravishda muammoni ifodalay olish imkoniyatini beradi.

Muammoni yechish taxminlarini shakllantirishda talaba o‘zlashtirgan bilimlari asosida kuzatish, solishtirish, tahlil, umumlashtirish, xulosa chiqarish kabi aqliy faoliyatlarni bajaradi.

Aqliy faoliyatdagi asosiy jarayon fikrlash jarayoni bo‘lib, fikrlashning sifati uning mantiqiyliqi, mustaqilligi, ijodiyliqi, ilmiyligi, asosiligi, uzviyligi, tejamliqligi, maqsadliliqi, tezligi, tahliliyligi, qiyosiyliqi, umumlashtirilganligi, xususiylashtirilganligi, kengligi, chuqurligi, ishonarliligi, realligi, haqqoniyliqi darajasi bilan belgilanadi [8].

Shu bilan birga intellektual sifatlar xotira, tasavvur, anglash va shu kabi psixologik jarayonlarning tezligi hamda boshqa parametrlari bilan bog‘liq.

Intellektual taraqqiyot darajasi o‘qituvchilarda hamda talabalarda qancha yuqori bo‘lsa, shunchalik yaxshi natijalarga erishish imkoniyati hosil bo‘ladi.

Shunga ko‘ra talabalarda muammoni sezish, uni aniqlash, yechimiga doir taxmini to‘g‘ri belgilash va yechimning to‘g‘riligini tekshirish qobiliyatlari rivojlanib boradi.

Muammoni hal etishni 3 ta bosqichga ajratish mumkin:

1. Isbotlash – bu muammoning ilgari to‘g‘ri deb tan olingan sabablar bilan bog‘liqliklarini topish asosida amalga oshiriladi.

2. Tekshirish – buni tanlangan sababning oqibatida hal etilayotgan muammo hosil bo‘lishi to‘g‘riligini asoslash bilan amalga oshiriladi.

3. Tushuntirish – bu muammoning yechimi nima uchun to‘g‘riligini tasdiqlovchi sabablarni aniqlash asosida amalga oshiriladi.

Talabalarning ijodiy tafakkur va ijodiy gobiliyatlarini ostirishda muammoliy talimdan unumli foydalanish uchun uning ayrim nazariy asoslari sifatida B.Blumning yuqorida keltirilgan bilish va emotsional sohalardagi pedagogik maqsadlar taksonomiyasi (tafakkurning bilish qobiliyatlari rivojlanishiga muvofiq ravishdagi oltita darajasi)ga hamda G.Gardnerning intellekt koplgi nazariyasiga asoslanish maqsadga muvofiq.

Ayrim talabalar o‘zlaridagi eng ustun intellekt tipi orqali boshqalarga nisbatan osonroq o‘qishlari mumkin [5, 8]. Har bir talabadagi o‘z vaqtida aniqlangan va rivojlantirilgan talant unga hayotda yuksak cho‘qqilarga erishish uchun yo‘l ochib beradi.

Xulosa qilib aytganda, ta‘lim jarayoni talabalarga intellektning har xil tiplarini jalb qilishni talab etadigan tajribalar orttirish imkoniyatini beradigan holda tashkil etilishi lozim. Lotin tili va tibiy terminologiya modulini o‘qitishda muammoli ta‘limning nazariy asoslari to‘liq o‘rganib chiqilib, amaliyotga joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. Петюков В.Ю. Основы педагогической технологии.- М.: «Gnom-Press», 1999 г.

2. Zafar Mardanovich Maxmudov, & Bobur Salimovich Sharipov (2021). Lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning didaktik tamoyillari va uning asosi haqida fikrlar. *Academic research in educational sciences*, 2 (6), 1028-1033. doi: 10.24412/2181-1385-2021-6-1028-1033

3. Maxmudov, Z. M. Lotin tili va tibbiyot terminologiyasi fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish istiqbollari. *Urganch davlat universiteti, "Ilm sarchashmalari"*, 118-120.

4 Qurbonova, Z., & Maxmudov, Z. . (2023). Lotin tilida klinik terminlarning to‘g‘ri qo‘llanish yuzasidan fikrlar. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(3 Part 3), 23–27. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/11503>

5. Maxmudov, Z. M. (2022). Lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘rganishda o‘zbek tili grammatikasining o‘rni. *Science and Education*, 3(11), 756-759.

6. Maxmudov Zafar Mardanovich. (2023). Lotin tilining zamonaviy tillarga bevosita va bilvosita ta’siri. *Research Focus International Scientific Journal*, 2(6), 132–136. Retrieved from <https://refocus.uz/index.php/1/article/view/288>

A CROSSLINGUAL STUDY OF THE MODALITY

Muzaffar Obilov

University of Business and Science

m-obilov@mail.ru

Annotation. The article researches the connection of modality with human mind, speech and psychology, its study in philosophy, logic, psychology, linguistics, functional-semantic features and differences of modality in English and Uzbek languages.

Key words: *modality, thought, attitude, subjectivity, objectivity, category, Aristotle, antiquity, stylistic, expressive, intonation*

The concept of modality is deeply intertwined with human cognition, speech, and psychology, illustrating its complexity and the impossibility of restricting its study to just one academic field. Therefore, modality emerges as a research subject across diverse disciplines such as philosophy, logic, psychology, and linguistics. It plays a crucial role in the process of human interaction, offering speakers the means to express their attitudes, beliefs, and reflections regarding their surrounding reality. The investigation into how modality is manifested in languages and the meanings it encompasses has been a point of interest for scholars over many years. The ubiquitous presence of modality across all languages and its significant role in human communication highlight the importance of exploring its theoretical underpinnings to gain a deeper understanding of the complex mechanisms used to express modal concepts.

Theoretical studies aimed at elucidating the linguistic features of the modality category necessitate cross-linguistic research, going beyond the confines of individual languages. As emphasized by Anna Wierzbicka, comparative studies on modality can uncover both the shared traits and the distinct forms found within the languages under investigation [7; 87 p.]. This approach illuminates the diversity and commonality in how languages conceptualize and articulate modal notions, reflecting on the variegated yet universal nature of modality. Wierzbicka's insights affirm the significance of comprehending the intricate nature of modality, showing how it varies across languages while also pointing towards universal elements in human cognition and communication. Through cross-linguistic comparison, scholars are able to identify the fundamental principles that guide the structuring and expression of modal concepts, offering valuable perspectives on human thought and the linguistic manifestation of modality.

This exploration of modality emphasizes its relevance not only in the field of linguistics but also in understanding the cognitive and communicative faculties of humans. By analyzing how different cultures and languages articulate notions of possibility, necessity, obligation, and beyond, researchers can unravel the universally shared and culturally specific ways through which humans perceive and engage with their environment. Thus, the study of modality extends beyond a mere scholarly

endeavor, serving as a portal into the human psyche and the intricate relationship between language, thought, and societal interaction.

The functional-semantic analysis of modality in different languages—identifying its forms, modes of expression, and conducting comparative and typological analyses—is crucial. It's worth noting that significant scholarly work has been done on the category of modality in the English language from a scientific-theoretical perspective. This can be associated with English's role as a language of international communication and its significant position in the process of modern globalization.

In Uzbek linguistics, numerous studies have also been conducted on the category of modality. However, there has been insufficient research on the comparative analysis of the modality category between English and Uzbek languages. From this perspective, the comparative study of modality in English and Uzbek remains a pressing issue. Despite belonging to different language families, the presence of commonalities in modality between these two languages provides a starting point for exploring the semantic-functional aspects of modal meanings expressed in English and Uzbek. This exploration serves as a foundation for research in this field.

Modality (from Latin *modalis*, meaning 'measure' or 'mode') is a functional-semantic category that expresses various manifestations of the relationship between thought and reality, as well as different ways of subjectively classifying the expressed thoughts. Furthermore, it's emphasized that the term modality is used to describe a wide range of phenomena with varied semantic scopes and grammatical characteristics across different levels of language structure. [5; 303 c.].

As a philosophical, logical, and linguistic category, modality reflects the speaker's attitude towards the content of their speech and reality. This relationship can be either objective or subjective. Accordingly, modality can be divided into two types: objective and subjective modality. Subjectivity and objectivity are integral components of the modality category. Modality is present in every sentence. Every sentence in a speaker's discourse expresses a specific intent directed towards reality at a certain time, which is the essence of modality.

Modality cannot be entirely devoid of subjectivity or objectivity, as sentences expressing the speaker's imagination, hopes, or simply clarity contain forms of both objective and subjective modality.

M.A.K. Halliday's theory proposes that there are two types of modal meaning: subjective modality and objective modality. Subjective modality expresses the speaker's evaluation of reality; objective modality reflects the relationship of the expressed thought to reality [1; 38 p.].

The roots of the school of thought dedicated to the study of the category of modality trace back to ancient antiquity. Historical records indicate that the concept of "Modality" was first introduced into the scholarly realm by Aristotle, who articulated the essence of modality as follows: "These are the highest logical concepts, reflecting the fundamental, essential properties of objective existence in categories, from which other concepts are derived. Because they are connected to the material world (objective existence), categories express the relationships and interactions between natural phenomena, revealing the true essence of statements" [9; 9 b.].

Issues related to the functional-semantic properties of modality and its manifestation in various languages have been extensively studied by both international and Uzbek linguists, with these studies serving as a guide for ongoing scientific research in modality. M.A.K. Halliday examines the concept of modality in the context of social interaction, focusing on its functional study of obligation and necessity meanings. He analyzed lexical and morphological units that express meanings such as necessity, possibility, obligation, and ability, emphasizing the role of modality in the process of communication and in managing the flow of information.

J.R. Firth's research is directed towards the etymology of modal expressions and their grammaticalization processes. He explored how modal verbs originated from other lexical categories and studied the cross-linguistic differences and diachronic changes within modal systems.

Charles Bally in French linguistics highlighted the stylistic and expressive functions of modality. He analyzed how modal verbs and adverbs serve as tools to convey the speaker's attitude and evaluation, also examining the interplay between modality and intonation.

Roman Jakobson focused on the expressive function of language, including the expression of emotions and modal meanings. He emphasized the importance of context and pragmatic factors in the interpretation of modal expressions, noting that the understanding of modal expressions often depends on the context and the communicative goals of the speaker [3; 78 p.].

L. Iofik distinguishes between primary modality expressed through morpho-syntactic means (verb moods) and secondary modality expressed through lexical-syntactic means (introductory words and phrases), applying a formal approach [2; 69 c.]. Similarly, B.S. Khaimovich and B.I. Rogovskaya categorize modalities into lexical modality (expressed through modal words), grammatical modality (expressed through verb moods), and lexical-grammatical modality (expressed through modal verbs). While the formal approach provides information about the structure of the modality category, it is not very comprehensive [8; 297 b.].

J.A. Yoqubov illuminated the semantic properties of the modality category through a comparative analysis of logic and linguistics [9;]. M.M. Juraeva studied the linguocognitive and sociocultural properties of the modality category using French and Uzbek fairy tales as examples, also revealing the interconnectedness of the categories of modality, mood, and dictum in linguistics [4;].

In conclusion, modality is a complex concept intricately linked to human thought, speech, and psychology, and it is a subject of research in various fields, including philosophy, logic, psychology, and linguistics. It provides speakers with the means to express their attitudes, beliefs, and considerations. Through cross-linguistic and typological analyses, the expression of modality in different languages, including the characteristics in English and Uzbek, is being studied. These analyses reveal the diversity and commonalities in conceptualizing and expressing modal concepts. Both objective and subjective types of modality, as well as its linguistic, logical, and philosophical aspects, have been explored, with scholarly works created by various researchers from ancient antiquity to the present day. This extensive research enhances

our understanding of how modality is expressed across languages and its role in human communication.

REFERENCES:

1. Hodge R., Kress G. Language as Ideology. – London: Routledge, 1993. – P. 230.
2. Иофик Л.Л. Сложное предложение в новоанглийском языке. – Л: Изд-во ЛГУ, 1968. – С. 214.
3. Jakobson R. Linguistics and Poetics. – Berlin: De Gruyter Mouton, 1981. – P. 3083.
4. Jo‘rayeva M. Fransuz va o‘zbek ertaklarida modallik kategoriyasining lingvokognitiv, milliy madaniy xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2016. – B.200
5. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. – М: Советская энциклопедия, 1990. – С. 682.
6. Sharples B. Mostly Aristotle. Phronesis. – Leiden: Brill, 1997. – P. 308.
7. Wierzbicka A. Semantics: primes and universals. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – P. 512.
8. Хаймович Б.С., Роговская, Б.И. Теоретическая грамматика английского языка. – М: Высшая школа, 1967. – С. 297.
9. Yoqubov J.A. Modallik kategoriyasining mantiq va tilda ifodalanish xususiyatlari. Doktorlik dissertatsiyasi. – Toshkent: 2007.

IJTIMOIIY TARMOQ SHARHLARINI HISSIY TAHLIL QILISH

Allanazarova Saboxat Yusupboyevna
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
allanazarova.sabosh@gmail.com

Annotatsiya. Axborot asrida ijtimoiy tarmoqdan foydalanish mislsiz tarzda oshib ketdi va ma’lumotlar hajmining keskin ko‘payishiga sabab bo‘ldi. Ulkan hajmdagi axborotlarni saralash va tasniflash zarurati tufayli sentiment (hissiy)tahlil deb ataluvchi tabiiy tilni qayta ishlash (NLP)ning bir sohasi bo‘lgan yondashuvga qiziqish ortmoqda.

Kalit so'zlar: *hissiyotlarni tasniflash; ijtimoiy tarmoq; tabiiy tilni qayta ishlash; matn tahlili.*

Millionlab iste’molchilarning sharhlari ijtimoiy tarmoqlarda kuniga to‘lib-toshadi. Twitter, Facebook, turli forum, bloglar foydalanuvchilari soni va kunlik qabul qilinadigan ma’lumotlar keskin ortgan. Bunday katta hajmli ma’lumotlar bilan qo‘lda ishlashning iloji yo‘q. Ma’lumki, tarmoqlardagi postlar va sharhlar imloviy xatolar, emoji, jargon, qisqartmalarga to‘la bo‘ladi va bu tasavvur qilganimizdek, tahlil qilishda murtakkab vazifani keltirib chiqaradi[1,342]. Shunday qilib, matnlarni avtomatik saralash va mavzuiy tasniflash vazifasini bajarishda sentiment(hissiy) tahlil yordam beradi.

MATNLAR TURIGA KO'RA		XUSUSIYATLARI
Rasmiy matnlar	Badiiy asarlar	Adabiy tilga xos so'zlar, Ilmiy atamalar
	Ilmiy asarlar	
	Gazeta asarlari	
	Dissertatsiya ishlari	
	Maqolalar	
Norasmiy matnlar	Ijtimoiy tarmoq shahllari	So'zlashuv uslubi va shevaga xos so'zlar Kinoya, kesatiq, piching Jargon, emojilar, qisqartmalar
	Yozishmalar	

1-jadval. Matnlarning umumiy tasnifi.

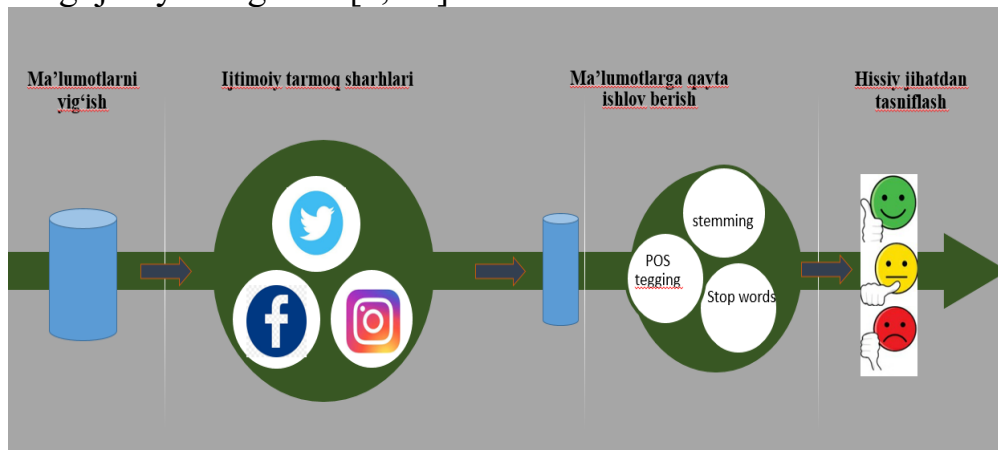
Sentiment tahlili – yozma matndan odamlarning his-tuyg'ulari, mahsulotlar haqidagi fikrlari, biror voqea-hodisaga munosabatlarini subyektivlik jihatdan o'rganuvchi tadqiqot sohasi hisoblanadi[2, 520]. Ijtimoiy tarmoq ma'lumotlarini hissiy jihatdan tahlil qilishning mashinaviy o'qitish, leksikaga asoslangan va gibrit yondashuv kabi usullari mavjud.

Mashinaviy o'qitish yondashuvi mashhur algoritmlarni qo'llagan holda katta hajmli ma'lumotlar bilan ishlashni nazarda tutadi. Lekin ba'zida bu ma'lumotlarda kamchilik bo'lishi mumkin[3, 390].

Leksikaga asoslangan hissiy tahlil uchun emotsional-ekspressivlik jihatdan bo'yoqdor so'zlar to'plami talab etiladi. Yana ham aniqrog'i uch bosqichda tasniflangan hissiy so'zlar to'plami kerak bo'ladi. Umuman olganda, hissiyotlarni tahlil qilish semantik tahlil muammosi, lekin u har bir jumla(sharh) yoki hujjatni "ijobiy" yoki "salbiy" jihatdan aniqlashga katta e'tibor beradi.

- Men tarvuz yedim (obyektiv gap).
- Men tarvuz yeyishni yaxshi ko'raman (subyektiv gap).

Tuyg'ularni tahlil qilishda turli darajadagi vazifalar mavjud. Asosiy vazifa - berilgan matndan his-tuyg'ularning qutbliligini aniqlash, ushbu matnda bildirilgan fikr ijobiy yoki yo'qligini bilish. Biroz murakkabroq vazifa 1 dan 5 gacha bo'lgan shkala yordamida matndan hissiyot darajasini hisoblashdir, bu yerda 1 qiymati eng salbiyni va 5 qiymati eng ijobiyni anglatadi[4, 62].

1-rasm. Ijtimoiy tarmoq ma'lumotlarini hissiy tahlil qilish bosqishlari

Tuyg'ularni tahlil qilishning yuqori darajalari ma'lum bir obyektning turli xususiyatlariga, masalan, mobil telefon ekraniga, restoran xizmatlariga yoki kamera o'lchamlariga nisbatan bildirilgan fikrlarni aniqlashdir[5, 80]. Bundan tashqari, ba'zi sohalarda hissiyot tahlilini qo'llash "baxtli", "qayg'uli", "kulgili", "hayratlanarli" va "g'azablangan" kabi murakkab munosabat turlarini talab qilishi mumkin.

Fikrlarni qidirish so'rovlarining ikkita tipik turi mavjud:

1. Muayyan ob'ekt yoki sub'ektning biror jihati haqida jamoatchilik fikrini topish, masalan: raqamli kamera yoki kameraning tasvir sifati haqida mijozlar fikrini va siyosiy masala yoki saylov oldi nomzod haqida jamoatchilik fikrini izlash.

2. Shaxs yoki tashkilotning (ya'ni, fikr egasining) ma'lum bir shaxs yoki ob'ekt (yoki mavzu) jihati haqidagi fikrlarini topish, masalan: Ukraina-Rossiya urushi haqida Donald Trampning fikrini toping. Qidiruvning bu turi, ayniqsa, fikr bildirgan shaxslar yoki tashkilotlar aniq ifodalangan yangiliklar maqolalariga tegishli bo'ladi.

Birinchi turdagi so'rovlar uchun foydalanuvchi ob'ekt nomini yoki ob'ekt nomi bilan birga aspekt nomini ham berishi mumkin. Ikkinchi turdagi so'rovlar uchun foydalanuvchi fikr egasining nomini va ob'ekt yoki mavzu nomini berishi mumkin.

Veb-qidiruv va fikrlarni qidirish. An'anaviy veb-qidiruvga o'xshab, fikr qidirish ham ikkita asosiy vazifaga ega:

- 1) foydalanuvchi so'roviga tegishli hujjatlarni/jumlalarni olish;
- 2) olingan hujjatlar yoki jumalarni tartiblash.

Biroq, asosiy farqlar ham mavjud. Qidiruv vaqtida fikrni qidirishda ikkita kichik vazifa bajarilishi kerak:

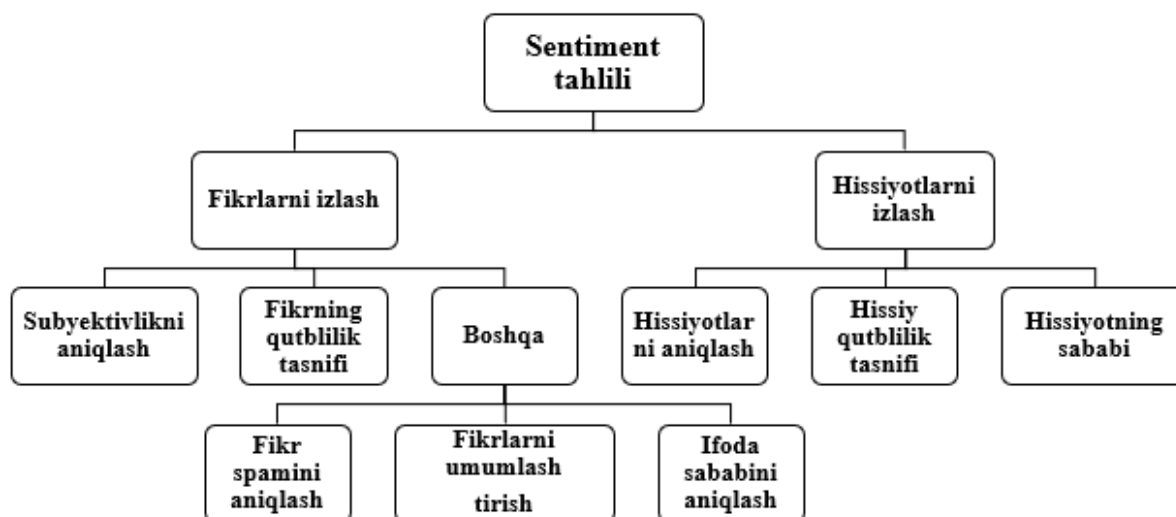
1. So'rovga tegishli hujjatlar yoki gaplarni topish. Bu an'anaviy veb-qidiruvda bajariladigan yagona vazifadir.

2. Hujjatlar yoki jumalar so'rov mavzusi (shaxs yoki jihat) bo'yicha fikr bildirishini va fikrlar ijobiy yoki salbiy ekanligini aniqlang. Bu hissiyotlarni tahlil qilish vazifasi. An'anaviy qidiruv bu vazifani bajarmaydi.

Birinchi so'rov uchun agar kerakli ma'lumotlar birinchi sahifada mavjud bo'lsa, sahifalarning qolgan qismini ko'rishning hojati yo'q. Fikrlarni qidirish uchun bu yetarli emas.

Birinchiidan, u yuqori darajadagi yordam dasturlari yoki ma'lumot mazmuniga ega bo'lgan fikrlarga asoslangan hujjatlar yoki jumalarni tartiblashi kerak. Ikkinchiidan, u ijobiy va salbiy fikrlarning tabiiy taqsimlanishini aks ettirishi kerak. Ushbu ikkinchi maqsad juda muhim, chunki ko'pgina ilovalarda ijobiy va salbiy fikrlarning haqiqiy nisbati muhim ma'lumotdir. An'anaviy qidiruvda bo'lgani kabi faqat yuqori reytingni o'qish kifoya qilmaydi, chunki yuqori natija faqat bitta fikr egasining fikrini ifodalaydi.

Shunday qilib, fikr-mulohazalarni qidirishda reyting butun jamoatchilikning ijobiy va salbiy his-tuyg'ularining tabiiy taqsimlanishini hisobga olishi kerak. Buning oddiy yechimlaridan biri - ijobiy va salbiy fikrlar uchun ikkita reyting yaratish, shuningdek, ijobiy va salbiy fikrlar sonini ko'rsatish[6, 65].

2-rasm. Sentiment tahlil qilish turlari

Har bir fikrni qidirish uchun jihatlarga asoslangan xulosani taqdim etish yanada yaxshi bo'ladi. Biroq, bu juda qiyin muammo, chunki tomonlarni ajratib olish, toifalash va ob'ektlarni uning aspektlari bilan bog'lash juda qiyin muammodir. Ular uchun samarali yechimlarsiz, bunday xulosa qilib bo'lmaydi.

Fikrlarni qidirish bo'yicha joriy tadqiqotlar odatda vazifani ikki bosqichli jarayon sifatida ko'rib chiqadi. Birinchi bosqichda hujjatlar faqat dolzarbligi bo'yicha tartiblanadi. Ikkinchi bosqichda nomzodning tegishli hujjatlari o'z fikrlari bo'yicha qayta tartiblanadi. Fikr ballarini SVM kabi mashinaviy o'qitishga asoslangan hissiyotlar tasniflagichi yoki hissiy so'zlar ballari va so'rov so'zlari-his-tuyg'ularga yaqinlik ballari kombinatsiyasidan foydalangan holda leksikonga asoslangan hissiyot tasniflagichi orqali olish mumkin. Ilg'or tadqiqot modellari bir vaqtning o'zida mavzuning dolzarbligi va fikrini aniqlaydi va ularning birlashtirilgan ballari asosida reytinglarni ishlab chiqadi.

Ijtimoiy tarmoqlardan olingan fikrlar korxonalar va jismoniy shaxslar tomonidan tobora ko'proq foydalanilmoqda. Afsuski, ba'zi maqsadli mahsulotlar, xizmatlar, tashkilotlar, shaxslar va hatto g'oyalarni targ'ib qilish yoki obro'sizlantirish uchun soxta fikrlar yoki sharhlarni joylashtirish holatlari ham uchraydi. Bunday shaxslar fikr spamlari deb ataladi va ularning faoliyati fikr spamlari deb ataladi[7].

Ijtimoiy va siyosiy masalalar bo'yicha spam-mulohazalar hatto qo'rqinchli bo'lishi mumkin, chunki ular fikrlarni o'zgartirishi va ommani qonuniy yoki axloqiy odatlarga zid bo'lgan pozitsiyalarga safarbar qilishi mumkin. Ishonch bilan aytish mumkinki, ijtimoiy tarmoqlardagi fikrlar amalda tobora ko'proq qo'llanilar ekan, fikr spamlari tobora kengayib boradi va murakkablashadi, bu esa ularni aniqlashda katta qiyinchilik tug'diradi. Shunday ekan, ijtimoiy tarmoqlar soxta fikrlar, yolg'onlarga to'la bo'lmasligi, jamoatchilik fikrining ishonchli manbayi bo'lib qolishi uchun ularni aniqlash kerak.

Umuman olganda, spamni aniqlash ko'plab sohalarda o'rganilgan. Veb-spam va elektron pochta spamlari spamning eng ko'p o'rganilgan ikkita turidir. Biroq, spam fikri juda boshqacha. Veb-spamning ikkita asosiy turi mavjud, ya'ni havola spam va kontent spam.

Havola spami - sharhlarda deyarli mavjud bo'lmagan giperhavolalardagi spam. Reklama havolalari ijtimoiy medianing boshqa shakllarida keng tarqalgan bo'lsa-da, ularni aniqlash nisbatan oson. Kontent spami qidiruv tizimlarini aldash uchun maqsadli veb-sahifalarga mashhur (lekin ahamiyatsiz) so'zlarni qo'shib, ularni ko'plab qidiruv so'rovlariga moslashtiradi, ammo bu fikr e'lonlarida deyarli uchramaydi. Elektron pochta spamlari kiruvchi reklamalarni nazarda tutadi, ular ham onlayn fikrlarda kam uchraydi.

Fikr spamlarini aniqlashning asosiy muammosi shundaki, spamning boshqa shakllaridan farqli o'laroq, ularni qo'lda o'qish orqali soxta fikrlarni tanib olish juda qiyin, hatto imkonsiz bo'lsa ham, bu aniqlash algoritmlarini loyihalash va baholashda yordam beruvchi fikr spam ma'lumotlarini topishni qiyinlashtiradi. Spamning boshqa shakllari uchun ularni juda oson tanib olish mumkin.

Haqiqatdan ham, ekstremal holatda, spamni shunchaki o'qish orqali tanib olish mantiqan mumkin emas. Misol uchun, yaxshi restoran haqida haqiqat sharhini yozish va uni targ'ib qilish uchun uni yomon restoran uchun soxta sharh sifatida joylashtirish mumkin. Ko'rib chiqish matnidan tashqari ma'lumotlarni hisobga olmasdan, bu soxta sharhni aniqlashning hech qanday usuli yo'q, chunki bir xil sharh bir vaqtning o'zida ham haqiqat, ham soxta bo'lishi mumkin emas.

Soxta sharhlar aldashning maxsus shakli sifatida qaralishi mumkin[8]. Biroq, an'anaviy yolg'on odatda ba'zi faktlar yoki insonning haqiqiy hissiyotlari haqidagi yolg'onga ishora qiladi.

Tadqiqotchilar matnda ko'plab yolg'on signallarini aniqladilar. Misol uchun, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, odamlar yolg'on gapirganda, ular o'zlarini ajratib qo'yishadi va men, o'zim, meniki va hokazolardan ko'ra siz, u, u, ular kabi so'zlarni ishlatishni yaxshi ko'radilar.

Yolg'onchilar, shuningdek, "soxta" ni yashirish yoki "haqiqat" ni ta'kidlash uchun aniqlik bilan bog'liq so'zlarni tez-tez ishlatadilar. Soxta sharhlar ko'p jihatdan yolg'ondan farq qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilarining sharhlarini hissiy jihatdan tahlil qilish mahsulot va xizmatlar uchun foydalidir. Bu, ayniqsa, ko'plab izohlar qoldirilgan mavzulardagi sharhlarda fikrlarni tezda olishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Bing Liu, Minqing Hu and Junsheng Cheng, 2005. Opinion Observer: Analyzing and Comparing Opinions on the Web. In the Proceedings of the 14th International World Wide Web conference, pp: 342-351.
2. Celikyilmaz Asli, Dilek Hakkani-Tur and Junlan Feng, 2010. Probabilistic model-based sentiment analysis of twitter messages. In the Spoken Language Technology Workshop (SLT), pp: 79-84.
3. Dave Kushal, Steve Lawrence and David M. Pennock, 2003. Mining the peanut gallery: Opinion extraction and semantic classification of product reviews. In the Proceedings of International Conference on World Wide Web, pp: 519-528.

4. Griffiths, Thomas L., Mark Steyvers, David M. Blei, and Joshua B. Tenenbaum. Integrating topics and syntax. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 2005. 17: p. 537–544.

5. He, Yulan, Chenghua Lin, and Harith Alani. Automatically extracting polarity-bearing topics for cross-domain sentiment classification. in *Proceedings of the 49th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL-2011)*. 2011.

6. K. Shimada, S. Inoue, H. Maeda and T. Endo, 2011. Analyzing Tourism Information on Twitter for a Local City. In the *First ACIS International Symposium on Software and Network Engineering*, pp: 61–66.

BASICS OF LINGUISTICS

Satimboyeva Onorxon Anvarjon qizi

Ingliz tili fani o‘qituvchisi

University of economics and pedagogy NOTM

Filology department

Annotation: This article presents research data on the problem of the influence of Uzbek language dialects on the pronunciation of foreign languages. It is emphasized that Uzbek dialectology consists of “sheva”, “lahja”, and parts of dialects, and their pronunciation similarities and differences. Also, the concept of dialect is studied under the influence of factors and their phonetic and grammatical features are discussed.

Key words: *Sheva, lahja, dialect, phonetical, morphological, and syntactic aspects, Karluq-Chigil-Uighur dialect, Kipchak dialect, Oghuz dialect, "manner", "style", Descriptive dialectology or dialectography, Historical dialectology, toponyms, hydronyms, Linguistic factor, geographical factor.*

Language is one of our spiritual values that reflects our identity, and it forms the spirit of the nation. Dialects are local forms of the language, the study of which has a theoretical meaning from the point of view of science, and a practical meaning for the future teacher of a foreign language. The main goal of studying dialects is to reform their main elements, i.e. phonetic, lexical, morphological, and syntactic aspects. The science dealing with linguistics is called "dialectology". While thinking about this, we come across some concepts, such as dialect, dialect, and so on. So what practical meaning do they actually have for linguists?

Dialect means Persian "manner", "style" and means a part of the national (people's) language related to a small territory, which is distinguished by its own lexical, phonetic and grammatical features.

The word dialect comes from the Greek word for "dialect" (literally, the language of a tribe), a group of dialects with many similar linguistic features.

“Lahja” is an arabic word that means "manner, style, accent". As a dialectological term, it refers to the largest group of dialects and dialects that have been the basis for the development of the Uzbek language since ancient times. The Uzbek

language was composed of three dialects in its historical development. They are: Karluq-Chigil-Uighur dialect, Kipchak dialect, Oghuz dialect. The term "dialect" is used in Uzbek and Turkish languages, and in the dialectology of most other nations, the terms "dialect" and "speech" are more often referred. [Ashirboyev.S. 2016, 123-b]

Dialectology is a branch of linguistics, derived from the Greek word "dialectos" - dialect, which studies the existing dialects of a language, that is, local dialects. The science of Uzbek dialectology studies various dialects of Uzbek speakers in Uzbekistan and foreign countries. In terms of object study, the science of dialectology is of two types:

- 1) Descriptive dialectology or dialectography.
- 2) Historical dialectology.

Descriptive dialectology deals with recording the phonetic and lexicogrammatic features of local dialects. Historical dialectology, in addition to the dialectal features of the language, studies the origin and planning of these features, its changes in different periods, its relationship with relative languages, and the participation of other languages in the formation of these dialects. - study using geographic methods also had historical goals in mind.

The study of dialects can provide us with rich and valuable materials for the history of the language as well as for the history of the people. Lexical elements in the literary language that have disappeared or changed to some extent and dialects with some grammatical forms can also be controlled. Uzbek dialectology is the main source for studying the history of the Uzbek language and starting some of its unclear issues. Dialect study has both scientific help and practical injuries, the poem helps to define the phonetic, lexical-grammatical norms of the language, as well as to stabilize the Uzbek orthography and orthography.

The study of dialects is for the history of the people, as well as for ethnography. For example, by studying the dialects, it will be possible to create the history of the people with the help of toponyms, hydronyms and similar names.

Some dialects of our Uzbek language, for example, the Oghuz dialect, according to its characteristics, belong to the southwestern group of Turkic languages, and the Kipchak dialect belongs to the northwestern group. Among these dialects, it is similar to and co-exists with , which they belong to. The modern literary language of the Uzbek language, based on urban dialects, belongs to the southeastern group. In the modern Uzbek literary language, there are 6 vowels that differ in quantity and quality (i, e, a, u, o', o).

Other Turkic languages differ from the Uzbek literary language by having 9 or more vowels. Also, these languages differ in the nature of the harmony and non-harmonization of vowels. For example: full preservation of lip tone (labial singormanism: tulkular) in the Kyrgyz language is very strong, but this phenomenon is very weak in the Uzbek literary language (tulkilar).

Although the consonant system of the Uzbek language is similar to that of other Turkish languages, it also has some differences. , j), such as Uzbek-yol, Kyrgyz-djol, Kazakh-jol. In Uzbek, the t-sound at the beginning of a word is represented by the d sound in Turkic languages belonging to the southeastern group (such as Turkish,

Azerbaijani, Turkmen). For example: Uzbek - language; Turkish, Azerbaijani, Turkmen-language; Uzb-tosh, Turk, Azarb, Turkman –dash. In Uzbek words such as mountain and garden, instead of the g sound at the end of the word, in Kazakh, Karakalpak and Kyrgyz languages u («v»), («u»), («v») sounds are used, that is, Uzb – tog‘, Kazakh - tau, Kyrgyz - too; Uzbek – bog‘, Kazakh - bau, Kyrgyz - boo; the -sh sound that comes at the end of the word is given by the sound of s in Kazakh and Karakalpak languages, for example, tosh- tas. For example: in Uzbek - och, karakalpak and in Kazakh - ash .[Y. Bobojonov. 2010, p. 78]

We study dialects in science based on two factors:

1. Linguistic factor.
2. Due to the geographical factor.

From the linguistic point of view, the phonetic, lexical, and grammatical features of dialects are studied, and from the geographical point of view, the dialect is studied from the point of view of belonging to a certain region of the national language.

In dialectology, two types of dialect can be considered:

1. Local dialects.
2. Social dialects.

Local dialect is a manifestation of our national language related to a specific territory and is a unique manifestation. Uzbek dialectology deals with the study of local dialects, “lahja” and “sheva”. and different from social dialects, it is formed on the basis of people of a certain group giving a special meaning to the words of the national language based on their own interests, or on the basis of the use of the lexicon and terminology of a certain field - professional profession only by the people of this field. . They are not equivalent to any dialect or dialect feature. In the social dialect, words related to the dialect can also sometimes participate. In other words, a social dialect does not have its own phonetic and grammatical features, but it may have some lexical features.

REFERENCES:

1. Ashurboyev.S.O‘zbek dialektologiyasi.Toshkent,2016.
2. IsmailovaB.Y. O‘zbek auditoriyasida birinchi kurs studentlarini ingliz tilining konsonantizmiga o‘rgatishning lingvodidaktik asoslari,Toshkent, 2015.
3. Y. Bobojonov. 2010, p. 78

**ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЯ МОДИФИКАЦИОННЫХ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТИПОВ ИМЁН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ НА
УРОКАХ РКИ (НА МАТЕРИАЛЕ РАННИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ
Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО)**

Сечина Елена Михайловна
магистр, старший преподаватель кафедры русского языка

Аблямитова Сусанна Марленовна
студент-бакалавр
Ташкентский международный университет Кимё
fiery1707@gmail.com,
susannaablyamitova03@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается проблема изучения модификационного словообразования имён прилагательных на уроках РКИ на примере романа Ф.М. Достоевского «Бедные люди», рассматриваются варианты доступного изложения материалов по теме русской модификационной суффиксации.

Ключевые слова: *идиостиль, языковая картина мира, модификационное словообразование, эмотивный смысл, оценочность, экспрессивность.*

Оценка как объективный и субъективный фактор отношения человека к реалиям действительности является предметом исследования таких наук, как философия, психология, социология. Любое исследование эмоций, в том числе и изучение их языкового выражения, требует комплексного подхода.

Языковое выражение «мира эмоций» в художественном тексте является до сих пор областью недостаточно изученной. Несмотря на большое количество работ о художественных текстах, язык многих литературных произведений исследован недостаточно. Некоторые аспекты языка и стиля многих авторов вообще никогда не исследовались. Восполнение обозначенного пробела – необходимый этап в изучении не только творчества множества классиков, но и собственно лингвистических дисциплин.

Ещё в начале XIX века Вильгельм фон Гумбольдт отметил, что язык как деятельность человека пронизан чувствами. В свете этой концепции вполне осуществимо и лингвистическое осмысление системных эмотивных средств.

Во все времена люди испытывали, испытывают и будут испытывать одни и те же чувства: радость, горе, любовь, грусть. Накоплен огромный эмоциональный опыт. В связи с этим психологи говорят об универсальности эмоций, сам перечень которых отражает общечеловеческий опыт осмысления психической деятельности человека. [4, 52]

Учитывая наличие в эмоциональном опыте человечества группы ведущих универсальных эмоций, можно предположить существование универсальных эмотивных смыслов и в лексической семантике, так как опыт человечества в

познании эмоций, как и какого-либо другого фрагмента мира, закрепляется в языковых единицах.

Разнообразные средства для выражения эмоционально-образных стилистических оттенков предоставляет говорящему словообразование. Это обусловлено не только развитой системой русского словообразования и функционально-стилевой закреплённостью некоторых словообразовательных моделей, но и продуктивностью модификационных, эмоциональных и оценочных суффиксов, придающих словам разнообразные экспрессивные оттенки. [3, 65]

Важность модификационных суффиксов заключается в том, что они помогают писателю раскрыть отношение героя к тому или иному явлению, событию или к определённому человеку, как это имеет место в произведениях Ф.М. Достоевского. [1, 132]

Разнообразные средства для выражения эмоционально-образных стилистических оттенков предоставляет говорящему словообразование. Это обусловлено не только развитой системой русского словообразования и функционально-стилевой закреплённостью некоторых словообразовательных моделей, но и продуктивностью модификационных, эмоциональных и оценочных суффиксов, придающих словам разнообразные экспрессивные оттенки. [3, 38]

Основное функциональное назначение современного модификационного словообразования – выражение оценочных и эмотивных смыслов. Оценка как универсальная категория, формирующаяся на основе понятия нормы, составляет основу семантики модификационных производных, которая характеризуется единством объективных, оценочных и эмотивных компонентов.

Исследование показало, что выделенные нами ключевые изобразительно-выразительные средства (слова с суффиксами уменьшительности и ласкательности, повторы слов и выражений) наиболее ярко выступают в качестве речевой характеристики персонажей:

– слова с суффиксами субъективной оценки позволяют раскрыть взаимоотношения главных героев друг с другом и с внесюжетными персонажами: «Подбежал он ко мне, ручки дрожат у него, голосёнок дрожит, протянул он ко мне бумажку и говорит: записка!»; «Замечаю малютку, мальчика, так себе, лет десяти; был бы хорошенький, да на вид больной такой, чахленький, в одной рубашонке да ещё в чём-то»;

«Я уж и к двери, да он-то вошёл – так себе, седенький, глазки такие вороватенькие, в халате засаленном и веревкой подпоясан»;

«Уж потом только как осмотрелся, так всё стало по-прежнему – и серенько и тёмненько»;

– повторы подчёркивают интенсивность описания событий жизни главных персонажей: стиль их писем то плавный, неторопливый, то взволнованный, напряжённый, динамичный:

«Ведь вы слабенькие, как соломинка слабенькие, это я знаю»; «...стоит только минуты две побыть у нас, так и пройдёт, и не почувствуешь, как всё

пройдёт, потому что и сам как-то дурно пропахнешь, и платье пропахнет, и руки пропахнут, и всё пропахнет, – ну, и привыкнешь»;

– с помощью повторов достигается большая смысловая, экспрессивная нагрузка в изображении внутренних переживаний и личностных качеств персонажей, причём повторы позволяют раскрыть не только отдельные черты характера, но и выявить мгновенное психическое состояние; однородные члены предложения используются в романе при описании окружающей обстановки и внутреннего мира героев:

«А старушка, чтоб Маше не скучно было да чтоб не шалила шалунья, сказки, бывало, начнёт сказывать. И какие сказки-то были! Не то что дитя, и толковый и умный человек заслушается. Чего! сам я, бывало, закурю себе трубочку, да так заслушаюсь, что и про дело забуду. А дитя-то, шалунья-то наша, призадумается; подопрёт ручонкой розовую щёчку, ротик свой раскроет хорошенький и, чуть страшная сказка, так жмётся, жмётся к старушке»;

«Моя пуговка – ну её к бесу – пуговка, что висела у меня на ниточке, – вдруг сорвалась, отскочила, запрыгала (я, видно, задел её нечаянно), зазвенела, покатила и прямо, так-таки прямо, проклятая, к стопам его превосходительства, и это посреди всеобщего молчания!» [2, 45]

Таким образом, перед преподавателями РКИ стоит важная задача – ознакомить учащихся с особенностями употребления диминутивов. Данный фактор является важным, чтобы понимать русскую культуру и национальный характер. К тому же умение употреблять слова с субъективно-оценочным значением позволит осуществлять продуктивный межкультурный диалог.

На начальном этапе обучения (уровни А2-В1) ознакомление с диминутивами возможно при помощи текстов русских народных сказок, например, «Три медведя», «Колобок», «Курочка Ряба», «Репка», «Маша и медведь», «Сестрица Аленушка и братец Иванушка». Некоторые из данных сказок уже используются в учебно-методических комплексах по РКИ.

На среднем этапе обучения (уровни В1 – В2) можно научить учащихся использовать слова-диминутивы в стандартных диалогах, чтобы выражать своё положительное или отрицательное эмоциональное отношение к предметам, погодным условиям.

На продвинутом этапе обучения (уровень В2+) категория диминутивности может изучаться на основе текстов художественной литературы. Важность модификационных суффиксов заключается в том, что они помогают писателю раскрыть отношение героя к тому или иному явлению, событию или к определённому человеку, как это имеет место быть в произведениях Ф.М. Достоевского.

В романе Ф.М. Достоевского «Бедные люди» частотны модификационные образования, выраженные аффиксами имён прилагательных, со значением отрицания или противоположности признака, названного мотивирующим словом, слабой степени проявления признака, умеренной степени проявления признака, высокой (усилительное), высшей или чрезмерной степени проявления признака и ласкательным экспрессивным значением.

Для того, чтобы обучить учащихся использовать в речи диминутивы можно предложить следующие упражнения.

Упражнение 1. Распределите слова по группам: безоценочные слова и диминутивы. Слова для справок: *бедненький, бледненький, веселенький, радостный, добренький, жёлтенький, синий, миленький, новенький, старый, простенький, свеженький, смирененький, тоненький, худенький, чахленький.*

Упражнение 2. Найдите в тексте прилагательные с уменьшительно-ласкательными суффиксами и запишите их. Текст: *Вы, может быть, не верите, а я вам, право, не лгу. Так что же, маточка, — нашлись на всё это злые люди! А скажу я вам, родная моя, что я хоть и темный человек, глупый человек, пожалуй, но сердце-то у меня такое же, как и у другого кого. Так знаете ли, Варенька, что сделал мне злой человек? А срамно сказать, что он сделал; спросите — отчего сделал? А оттого, что я смирененький, а оттого, что я тихонький, а оттого, что добренький! Не пришелся им по нраву, так вот и пошло на меня. [2, 65]*

Упражнение 3. Запишите к данным прилагательным их формы без оценочного значения. Слова для справок: *бедненький, бледненький, веселенький, добренький, жёлтенький, миленький, новенький, простенький, свеженький, смирененький, тоненький, худенький, чахленький.*

Стилистические ресурсы русской модификационной суффиксации достаточно богаты для выражения эмоционально-образных характеристик персонажа или явления художественного произведения. И несмотря на то, что литературный язык того времени не обладал такими стилистическими возможностями, какие имеются сегодня, тем не менее великие мастера художественной образности, каким является для мировой литературы Ф.М. Достоевский, при помощи суффиксов с эмоциональной окраской показали всё богатство оттенков русского слова.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва, 1999. 556 с.
2. Достоевский Ф.М. Бедные люди. Белые ночи. Неточка Незванова. Москва, 1991. 384 с.
3. Парсиева Л.К., Гацалова Л.Б. Об эмотивных именах прилагательных с оценочной семантикой // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 2-2.
4. Шаховский В.И. Эмоции: долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / В. И. Шаховский. – Москва: URSS, 2009. – 124 с.

РОЛЬ РОДНОГО ЯЗЫКА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО

Солижонова Кибирёхон Музаффаржон кизи,
докторант 2 курса
Наманганский Государственный Университет
kibriyosolijonova@gmail.com

Аннотация: В данной статье освещены значение и место родного языка в процессе изучения иностранного (на примере русского). Принцип учета особенностей родного языка занимает один из важных мест среди специфических методических принципов обучения иностранному языку, т.к. сопоставление родного и изучаемого языков обеспечивает глубокое проникновение в их структуру. Согласно современной методике обучения иностранным языкам, данный принцип подвергается широким дискуссиям, которые были рассмотрены в этом исследовании.

Ключевые слова: родной язык, иностранный язык, сопоставительный метод, принцип учета родного языка.

В настоящее время как в сфере педагогики, так и в лингвистической науке уделяют значительное внимание проблемам сопоставительного метода, основной причиной которому называют увеличивающийся интерес к изучению русского языка за рубежом, который основывается на разработках современной методики обучения второму языку на уровне современной лингвистической науки.

Несмотря на то, что сопоставительный метод разрабатывался и применялся учеными на протяжении многих лет, нет одного конкретного автора или момента, который можно было бы назвать точкой введения сопоставительного метода в обучение неродному языку. Данный метод был сформирован и развивался благодаря вкладу множества исследователей и деятелей науки.

А.А. Реформатский [8], прежде чем установить принципы сопоставительного метода, предлагает строго различить сопоставительный и сравнительный методы изучения языков. Согласно Т.В. Жеребило, сравнительный метод - метод, устанавливающий общие и специфические черты сходных или разных языков. Сопоставительный метод - способ исследования, при котором исторический аспект языков не играет никакой роли, а также это система приемов и методики анализа, используемая для выявления общего (всеобщего) и особенного в сравниваемых языках. Сопоставляться могут как родственные, так и неродственные языки. [1,351]

В своей научной статье О.Н. Лихачёва, подчёркивая положительное влияние сопоставительного метода при обучении русскому языку, придерживается мнения В.М. Мокиенко о том, что категория учета родного языка в деятельностном понимании представляет собой конкретизацию принципа сознательности и связана с проведением сопоставительного анализа процессов порождения речи. Главная цель этого анализа – установить различия в языковом

сознании носителей родного и изучаемого языков, и поэтому она имеет важное значение для позитивной мотивации изучения русского языка [3].

Развитие теории изучения языка привело к появлению новых взглядов на взаимосвязь между родным и изучаемыми языками. Вопрос об участии родного языка в обучении второму неродному продолжается уже десятилетия из-за наличия двух противоположных точек зрения: одна сторона выступает за полное исключение использования родного языка, в то время как другие предлагают активное его применение с использованием сопоставительного метода. Мы придерживаемся второй точки зрения, считая, что систематическое сравнение языков помогает выявлять особенности и трудности изучаемого языка, преодолевать взаимное влияние, и использовать метод положительного переноса из родного языка, что способствует глубокому пониманию структуры и логики изучаемого языка.

Деллер и Ринволукри [9] подчеркивают идею о том, использование родного языка при обучении другому должно осуществляться только в определенных ситуациях, например:

- при сравнении грамматических систем изучаемого языка с грамматическими принципами родного языка;
- в целях быстрого и эффективного прогресса новичков;
- при выполнении различных языковых упражнений, когда учащиеся испытывают трудности с определенными грамматическими аспектами.

В российской методологической науке Л.В. Щерба не ограничился подчеркиванием значимости родного языка в обучении иностранным: «Родной язык учащихся непременно участвует в наших уроках иностранного языка», но и упомянул о культурологических различиях, отражающихся в языковых. Л.В. Щерба считает, что знание языковых различий способствует улучшению понимания родного языка, так как эти различия «сглаживаются по мере взаимопроникновения и ассимиляции соответственных культур». [7, 107]

Далее, вслед за Л.В. Щербой, важность использования родного языка в обучении второму неродному находит свое подтверждение в работах Р.П. Мильруда и И.Р. Максимовой, где данный вопрос рассматривается с точки зрения психологии, а также в работах Е.А. Осинцевой-Раевской, Е.А. Ерохиной, Е. А. Павловой и М.А. Иванцовой – с точки зрения дидактики и методики.

Р.П. Мильруд и И.Р. Максимова [4,200], исходя из лингвистических, психолингвистических и социолингвистических исследований, в своей работе говорят не только о правомерности, но и полезности билингвизма, результата двуязычного воспитания или изучения второго языка. Е.А. Осинцева-Раевская [5,98], Я.М. Колкер и Е.С. Устинова [2, 25] пришли к единому мнению о том, что использование родного языка в процессе изучения иностранного языка имеет методологическое обоснование, (в целях улучшения) если это способствует улучшению результатов в обучении. Е.А. Павлова [10] предлагает использовать родной язык осознанно и целенаправленно, применяя его в определенных ситуациях для повышения результативности учебного процесса, т.к. формулировка условий различных заданий лучше воспринимаются учащимися-

инофонами на родном языке. Кроме того, автор в своей научной статье рассматривает мотивационную, обучающую, организационную, семантизирующую, контролирующую и коммуникативную функции родного языка.

Большинство зарубежных ученых числятся приверженцами теорий, вышеизученных российских исследователей. G. Mattioli в своей научной работе под названием «On Native Language Intrusions and Making Do with Words: Linguistically Homogeneous Classrooms and Native Language Use» придерживается мнения Harbord, о том, что жесткое исключение или ограничение родного языка не гарантирует лучшего усвоения и не способствует гуманистическому подходу, который признает идентичность учащихся как носителей ценного языка, который является такой же частью их самих, как и их имена. [11,25]

В качестве хорошо организованного урока новозеландский исследователь П. Нейшен [12] признает урок, на котором родной язык играет важную роль в формировании основных четырех навыков (аудирование, чтение, говорение, письмо), включая навык беглого чтения, а также осознанного внимания к особенностям изучаемого языка.

Irena Darginavičienė, Violeta Navickienė, филологи из Литвии, опираясь на результаты проведенного ими опроса среди студентов 1 и 2 курсов по специальности здравоохранения и филологии Клайпедского университета, убедились в том, что все респонденты нуждаются в поддержке своего родного языка при изучении нового [13].

Сопоставляя западную методическую рекомендацию J. Harmer [14,135] (с 135) с российской методической рекомендацией о принципе учета родного языка в процессе изучения другого языка Е.Н. Солововой [6, 58], можно заметить, что выявленные основные представления о необходимости данного принципа схожи.

Ж. Хармер предлагает:	Е.Н. Соловова предлагает:
признать родной язык (Acknowledge the L1)	Провести определенные параллели с родным языком
использовать соответствующие упражнения на родном и изучаемом языках (Use appropriate L1, L2 activities)	Вовлечь инофона в активные действия по сравнению различных языковых явлений родного и изучаемого языков, а также аналогичных, но не тождественных явлений в рамках изучаемого языка
Дифференцировать уровни владения языками (Differentiate between levels), развивая «пятый навык» перевода	Обеспечивать достаточный уровень тренировки и автоматизации навыков
Выработать конкретные методические рекомендации (Agree clear guidelines), учитывая мнения	Учителю следует владеть, помимо изучаемого языка, родным языком его студентов, чтобы понять тех

студентов об использовании родного языка	трудностей, с которыми они сталкиваются
Поощрять и убеждать (Use encouragement and persuasion) говорить на изучаемом языке	Установить общие закономерности

Таким образом, с помощью сопоставительного метода можно установить важную роль родного языка в обучении иностранного, тем самым можно преодолеть различные виды интерференции в исследованиях, особенно в области языкознания, лингвистики и перевода. А также можно выявить сходства и различия между языками, языковыми структурами и концепциями, и оценить степень воздействия интерференции на процесс коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр. и доп. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. – 486 с.
2. Колкер Я.М., Устинова Е.С. Роль родного языка в обучении иностранному // Иностранные языки в школе. 2004. № 2. С. 20–28.
3. Лихачёва О.Н. Использование сопоставительного метода при обучении студентов-иностранцев русскому языку. ЖУРНАЛ Вестник Майкопского государственного технологического университета, 2009.
4. Мильруд Р.П., Максимова И.Р. Учебный билингвизм: вчера, сегодня, завтра // Язык и культура. 2017. № 37. С. 185–204. DOI: 10.17223/19996195/37/13
5. Осинцева-Раевская Е.А. Роль и место родного языка при изучении русского языка как иностранного // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. 2014. № 5. С. 96–102.
6. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: пособие для студентов пед. вузов и учителей – 3-е изд. – М.: Просвещение, 2005 – 239 с.

“YUMOR (HAJV)” FRAZEOLOGIK BIRLIKLARINING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Ahmedova Gulxumor
 Andijon Davlat Chet Tillar Instituti
 e-mail: gulhumoroy@mail.ru

Annotatsiya: Frazeologiya filologiyaning bir qancha sohalarida keng tarqalgan tadqiqot sohasidir. Ushbu maqolada o‘zbek, rus va ingliz tillarida frazeologik birliklarning yumoristik nutqlarda qo‘llanilishining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashda lingvistik usullardan foydalaniladi hamda semantik xususiyatlarini tahlil qilib ko‘rib chiqamiz.

Kalit soʻzlar: frazeologiya, til, lingvistik usullar, turgʻun iboralar, hajviy frazeologik birliklar, ekvivalent, metafora, metonimiya.

Har qanday tilning lugʻat boyligi faqat soʻz birliklari orqali emas, balki yangi iboralar, turgʻun birikmalar hisobiga ham son jihatidan (quantitativ), ham sifat jihatidan (qualitativ) boyib boradi. Tildagi ana shunday turgʻun birikmalar “dunyosi” bilan shugʻullanadigan fan frazeologiya (Phraseologie) fanidir. Frazeologiya iboralar haqidagi taʼlimot boʻlib, bu termini 1928 yilda E.D.Polivanov qoʻllagan edi: Я позволю себе употребить термин “фразеология” для обозначения особой дисциплины (наряду с фонетикой, морфологией, синтаксисом, лексикой...), занимающей по отношению к лексике то же положение, какое синтаксис занимает по отношению к морфологии”. (Men oʻzinga "frazeologiya" atamasidan maxsus fanni (fonetika, morfologiya, sintaksis, lugʻat bilan bir qatorda ...) belgilash uchun foydalanishga ruxsat beraman, bu lugʻatga nisbatan sintaksis morfologiyaga nisbatan bir xil pozitsiyani egallaydi). [1,19].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Jahon tilshunosligida L.P.Smit, A.V.Kunin, B.A.Larin, L.P.Postushenko va boshqa koʻplab olimlar yaratgan asarlari orqali frazeologik birliklarning kelib chiqish manbalari haqida qiziqarli maʼlumotlarga ega boʻlamiz. Oʻzbek tilshunosligida esa bu sohada Sh.Rahmatillayev, M.Sodiqov, M.Abdurakhimov, E.Mamatov, B.Yuldashev, M.Halikova, Q.Toʻxtayevalar ham oʻz hissasini qoʻshishgan. Birinchi marta XX asrning 20-yillarida taniqli rus olimi V.V.Vinogradov mustaqil tilshunoslik frazeologiyasini bir boʻlim sifatida ajratdi va nutq faoliyatiga nisbatan frazeologik birliklarni oʻrgandi; u fanni va frazeologizm hajmini, obyektini aniqladi, yaʼni V.V.Vinogradov frazeologik birliklarni frazeologizmning asosiy obyekti sifatida belgilaydi.

Rus olimlari A.V.Kunin va V.M.Arhangelskiy ham shunday fikrda: “Tilning frazeologik tarkibi tizimli xususiyatga ega boʻlib, bir-biridan ajratilgan frazeologik birliklarning yigʻindisi emas. Frazeologik birliklar frazeologik daraja birliklari sifatida ularning tarkibiy qismlarining bir-biri bilan munosabatlarida ham, frazeologik birliklarning bir-biri bilan munosabatlarida ham maʼlum qonuniyatlar bilan tavsiflanadi. [2,90].

Soʻnggi yillarda lingvistik tadqiqotlarda tilning milliy-madaniy oʻziga xosligi muammosi koʻp koʻtarilmoqda, chunki har bir til unda soʻzlashuvchi xalqning madaniyatini aks ettiradi. [3,110]. Eng koʻp, tilning madaniy mazmuni soʻzlarning turgʻun birikmalarini, klishe-larni, maqollarni hamda iboralarni oʻrganadigan frazeologiyada namoyon boʻladi. Frazeologiyaning oʻrganish obʼyekti frazeologik iboralar boʻlib, ammo tayyor va yaxlit birliklar sifatida tayyor holda qoʻllanishi bilan ajralib turadigan turgʻun soʻz birikmalaridir. [4,4]. A.V.Kunin “frazeologik birlik” atamasini “toʻliq yoki qisman qayta anglanadigan maʼnoga ega soʻzlarning turgʻun birikmasi” tarzida izohlaydi. [5,150].

Har qanday tilning frazeologiyasi chuqur milliy xususiyatga ega boʻlib, u bilan tanishish xalqning tarixi va xarakterini yaxshiroq tushunish imkonini beradi, chunki frazeologik birliklar tarixiy voqealarni, xalqning ularga munosabatini, shuningdek,

insoniy fazilatlar va kamchiliklarni aks ettiradi. [6,207]. Muayyan tilda so'zlashuvchilar olamining milliy manzarasini ochib beruvchi frazeologik birliklarni o'rganish zamonaviy tilshunoslikda tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bunday frazeologik birliklarga yumoristik mavzularning frazeologik birliklari kiradi. Yumoristik diskursning frazeologik birliklari va ularning prototiplari orasidagi semantik maydonlarni aniqlash uchun, eng avvalo, bunday frazeologik birliklarning jonli ichki shaklini o'rganish zarur. Prototip nazariyasining zamirida, Sh.S.Safarov to'g'ri ta'kidlaganidek, kategoriya, ya'ni tushuncha paydo bo'lishini talqin qilish muammosi qo'yilgan. [7,219].

Ma'lumki, hazil inson hayotining ko'p jabhalarini qamrab oladi va insoniyat jamiyatining normal faoliyat yuritishi shartlaridan biridir. Yumor umumbashariy va ayni paytda chuqur milliy hodisadir. Har qanday jamiyatda bu hissiyotlarni ifodalash usullaridan biri, shuningdek, odamlar o'rtasidagi muloqotdir. Hazilni o'rganish o'z madaniyatini va chet el madaniyatini, turli madaniyat vakillarining bir xil hodisalarni idrok etishidagi farqni tushunishga yordam beradi.

O'zbek, rus, ingliz tillarida hajviy ma'noga ega frazeologik iboralar juda ko'p. Bunday iboralar metafora, metonimiya, giperbola, grotesk, satira kabi stilistik usullar yordamida ifodalanadi. Ba'zi kulgili iboralarning analoglarini uch tilda ham kuzatish mumkin. Masalan, o'zbek tilida qo'llaniladigan "tuyani dumi yerga tekkanda" hazil iborasini ko'rib chiqaylik. Bu iboraning asl ma'nosi "hech qachon amalga oshmaydi" iborasiga teng bo'lib, kinoya orqali ifodalangan. Xuddi shu iboraning rus tilidagi so'zma-so'z tarjimasini "когда летают свиньи" degan ma'noni anglatadi. Rus tilidagi ekvivalenti "когда рак на горе свистнет (qisqichbaqa tog'da hushtak chalganda); "после дождичка в четверг; никогда (payshanba kuni yomg'irdan keyin; hech qachon)" bu iboraga mos keladi. Ingliz tilida biz "when pigs fly" deb nomlangan bu iboraning ekvivalentini topishimiz mumkin. Masalan:

- A) I might get a job one day soon!
-Yes, *when pigs fly!* (ingliz tilida)
B) Возможно, однажды я получу работу!
-Да, *когда свиньи летают!* (rus tilida)
c) A) Yaqinda ish topishim mumkin!
-Ha, *tuyani dumi yerga tekkanda!* (o'zbek tilida) [7].

Ushbu jumlada ibora sub'ektiv ma'noda va voqea haqiqatda ehtimoldan yiroq deb hisoblangan va boshqa odamlarning ishonchsizligini masxara qilgan hollarda qo'llaniladi.

Quyidagi o'zbek tilidagi yumoristik frazeologik birliklar pragmatik minnatdorchilik ma'nosiga ega bo'lib, ijobiy baho bildiradi: "do'ppisini osmonga otmoq" (to throw one's hat in the sky), "yettinchi osmonda uchmoq" (to fly in the seventh heaven), "omad tilamoq" (to wish good luck).

O'zbek tilidagi yana bir hazil iborasi "*qulog'ini ding tutmoq*" juda qiziquvchan odamlar uchun ishlatiladi va ingliz tilidagi "*to be all ears*" frazeologik birligiga mos keladi. Ingliz tilidagi yana bir "*a piece of cake*" iborasi o'zbek tilidagi "*xamirdan qil*

sug'urgandek”, rus tilida esa “*npoue npocmozo*” frazeologik birligiga mos keladi. Masalan,

- 1) This work is *a piece of cake* to do. (ingliz tilida)
- 2) Эту работу сделать *npoue npocmozo*. (rus tilida)
- 3) Bu ishni bajarish *xamirdan qil sug'urgandek* bajariladi. (o'zbek tilida)

XULOSA

Frazeologiya tilshunoslikning eng muhim sohalaridan biri hisoblanadi, chunki har qanday tilning lug‘at tarkibi nafaqat yangi so‘zlarning yaratilishi, balki yangi iboralar, turg‘un birikmalar hisobiga ham miqdor, ham sifat jihatdan boyib boradi. Biz ushbu maqolada jahon tilshunosligi va o‘zbek tilshunosligining g‘oya va mulohazalari asosida frazeologiya va frazeologik birliklar haqida ma‘lumotlar to‘pladik. Ayrim tilshunoslarning tadqiqot ishlarini muhokama qilib, 3 tildagi yumoristik ifodali bir qancha frazeologik birliklarni tarjima bilan tahlil qildik. Bu iboralar orasida o‘zbek, rus va ingliz lug‘atidagi oddiy so‘zlarga nisbatan hissiylik, ifodalilik, qiymat va ma‘no o‘zgarishlarining turli darajalari e‘tiborga olinishi kerak bo‘lgan muhim jihatdir.

ADABIYOTLAR:

1. A.M.Bushiy. O frazeograficheskoy kontsepsii Muxtara Umarxodjaeva // Xorijiy filologiya, Samarkand, 1(30), 2009 B-200
2. A.B.Кунин. Фраzeологический уровень языка..., в кн. “Уровни языка и их взаимодействие, Тезисы научной конференции”, М., 1967
3. Панжиева Н.Н. Национально-культурная специфика стилистического приёма // Актуальные проблемы современной лингвистики. Сборник научных статей. – Ташкент: VNESHINVESTPROM, 2021. – С. 153.
4. Шанский Н.М. Фраzeология современного русского языка. – Москва: Высшая школа, 1985. – С.210.
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1986. – С. 120.
6. Расулова М.И. Основы лексической категоризации в лингвистике.– Ташкент: Фан, 2005. – С. 207.
7. .Safarov Sh.S. Semantika.—Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013. – B. 219.

INGLIZ VA O‘ZBEK TOPISHMOQLARINING STILISTIK XUSUSIYATLARIGA KO‘RA TURLARI

Abdujabborova Shohista Adiljonovna

Andijon Davlat Chet tillar Instituti stajyor-tadqiqotchisi (PhD)

Ingliz tili amaliyoti kafedrasida o‘qituvchisi

Email: abdujabborovashohista645@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o‘zbek topishmoqlarining stilistik xususiyatlari chuqur tahlil qilinib, ularning leksik, sintaktik va fonetik jihatlarini solishtirma usulda

o'rganadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — bu turdagi adabiy ifodalarning lisonga xos xususiyatlarini, jumladan, til o'yinlari, ramziy ifodalarni va stilistik elementlarni aniqlash va tushuntirishga qaratilgan. Tahlil jarayonida ingliz va o'zbek topishmoqlarining o'xshash va farqli tomonlari taqqoslanadi, bu esa ikki til orasidagi lingvistik va madaniy aloqalarni yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: topishmoq, stilistik vositalar, metafora, metonimiya, sinekdoxa, personifikatsiya, inversiya, antiteza, alliteratsiya, rifma.

Kirish (Introduction). Topishmoqlar, turli xalqlarning madaniy va tilshunoslik merosining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular til bilan ijodkorona o'ynash orqali tinglovchilarga yashirin ma'nolar va aql bovar qilmaydigan tushunchalar bilan fikrlashga imkon beradi. Ingliz va o'zbek topishmoqlari o'zining noyob stilistik xususiyatlari bilan ajralib turadi, bu esa ularning turlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Darhaqiqat, topishmoqlar o'zining qadimiy kelib chiqishi va madaniyatlarni kesib o'tuvchi universal xususiyatlari bilan adabiyot va folklorning muhim bir qismidir.

Ingliz va o'zbek topishmoqlari, o'ziga xos leksik, sintaktik va fonetik jihatlari bilan ajralib turadi. Ushbu xususiyatlar har bir topishmoqni qiziqarli, rang-barang hamda quvnoq qilishidan tashqari, tilning boy va murakkab tuzilishini o'rganishda qimmatli manba sifatida xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature Review). Mazkur tadqiqot bir qator mavjud adabiyotlar orqali ushbu soha bo'yicha keng qamrovli yondashuvni taqdim etadi. Izlanish uchun tanlangan manbalar turli tilshunoslik va adabiyotshunoslik nazariyalarini o'z ichiga oladi hamda mavzuni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Topishmoqlar matnida turli stilistik vositalarning qo'llanilishi va bu uslublar matnlarning tushunarli va ta'sirchan bo'lishiga hissa qo'shishi mumkinligini o'rganish maqsadida turli manbalardan foydalanildi. V.I.Arnoldning asari yordamida ingliz tilidagi topishmoqlarning lingvistik xarakteristikalarini chuqurroq tahlil qilish mumkin [2]. B.Sarimsoqov badiiylarning lingvistik aspektlari bo'yicha tushunchalarini yoritib, matnlarning estetik qiymatini lingvistik vositalar orqali oshirish mumkinligini ko'rsatadi [6]. O.Dadaboyev ingliz tilidagi matnlarning stilistik tahlilini taqdim etib, matn tahlili metodologiyasini va uning amaliy qo'llanilishini keng yoritadi [4]. Ushbu manba ingliz topishmoqlarining stilistik xususiyatlarini tushunishda asosiy yordamchi sifatida xizmat qiladi. U.S.Qobulova o'zbek topishmoqlaridagi metaforik ifodalarni o'rganish orqali tilning badiiy qiymatini va ma'naviy chuqurligini oshirish yo'llarini ko'rsatib beradi [7]. R.Sayfullayeva va boshqalar xammualifligidagi "Hozirgi o'zbek adabiy tili" kitobi o'zbek adabiy tilining zamonaviy holatini va uning rivojlanish tendentsiyalarini tahlil qiladi [5]. Ushbu manba o'zbek topishmoqlarining tili va uslubiy xususiyatlari haqida chuqurroq tushuncha beradi. T.Boboyev va Z.Boboyevalarning "Badiiy san'atlar" kitobi orqali o'zbek topishmoqlarining madaniy va san'atdagi o'rnini yoritishda foydali bo'ladi [3]. Mazkur adabiyotlar sharhi orqali ingliz va o'zbek topishmoqlarining stilistik xususiyatlarini tushunishda zarur bo'lgan nazariy asoslar va metodologiyalar taqdim etiladi, bu esa tadqiqotning ilmiy asosini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology). Tadqiqotda bir nechta xalq og‘zaki ijodiyoti namunalari bo‘lmish ingliz va o‘zbek topishmoqlari tahlil qilindi. Har bir topishmoqning leksik, sintaktik va fonetik xususiyatlari alohida-alohida tahlilga tortildi. Ma’lumotlar kvalitatif va tasnifiy usullar bilan to‘plandi, bu esa umumiy xulosalar chiqarish imkonini berdi. Shuningdek, ingliz va o‘zbek tillarida topishmoqlarning stilistik xususiyatlari qiyosiy-tavsifiy, distributiv va illyustrativ metodlar yordamida misollar asosida chuqurroq o‘rganildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ishimizning chuqur tahliliga binoan, topishmoqlarning *stilistik vositalar* nuqtai nazaridan 3 turga bo‘linishini e’tirof etamiz: *leksik, sintaktik va fonetik.*

Leksik vositalar		
Metafora	Metonimiya	Sinekdoxa
<p>Ingliz tilida: <i>A long snake that smokes. What am I? (Train)</i></p> <p>O‘zbek tilida: <i>Uzun ichak, uchi tugunchak. (Ilon)</i></p>	<p>Ingliz tilida: <i>My step is slow, the snow’s my breath I give the ground, a grinding death. My marching makes an end of me Slain by sun or drowned in sea. (A glacier)</i></p> <p>O‘zbek tilida: <i>Sariboy bobom ichkari, soqollari tashqari. (Jo ‘xori)</i></p>	<p>Ingliz tilida: <i>I have cities, but no houses. I have mountains, but no trees. I have water, but no fish. What am I? (A map)</i></p> <p>O‘zbek tilida: <i>O‘zi bitta, ko‘zi mingta. (Angishvona)</i></p>
O‘xshatish		Personifikatsiya (jonlantirish)
<p>Ingliz tilida: As red as fire, With a fuzzy tail. He likes long walks. It is ... (A fox)</p> <p>O‘zbek tilida: Kichik temir ustida Shamoldek yelib yurar, Egalarim kelsin, deb Har doim kutib turar. (Poyezd)</p>		<p>Ingliz tilida: <i>The eight of us go forth not back to protect our king from a foe’s attack. (Chess pawns)</i></p> <p>O‘zbek tilida: <i>Qora botir otdan tushdi, Askarlari o‘rab olishdi. (Qozon, tovoq, kosa)</i></p>
Sintaktik vositalar		
Inversiya	Antiteza	Takror
<p>Ingliz tilida: <i>Three eyes have I, all in a row; when the red one opens, all freeze. (A traffic light)</i></p>	<p>Ingliz tilida: <i>What has a tongue but never says a word? (A shoe)</i></p>	<p>Ingliz tilida: <i>“It runs and runs, But it’ll never run out. It flows. Who knows What</i></p>

<p>O‘zbek tilida:</p> <p><i>Cho‘zilib yotar narvon, Undan o‘tar uykarvon. (Temir yo‘l, poyezd)</i></p>	<p>O‘zbek tilida:</p> <p><i>U yoqqa qarasangiz, ko‘rmaysiz, Bu yoqqa qarasangiz ko‘rmaysiz, Boshingizga qarasangiz ko‘rmaysiz, Soyangizga qarasangiz, ko‘rinadi. (Quloq)</i></p>	<p><i>I‘m talking about?’ (A river)</i></p> <p>O‘zbek tilida:</p> <p><i>Chinni, chinni, chinni qiz, Chin tepaga chiqdi qiz, Bollarini iyartib, Tomoshaga chiqdi qiz. (Oy, yulduzlar)</i></p>
Fonetik vositalar		
Alliteratsiya	Qofiya/Rifma	
<p>Ingliz tilida:</p> <p><i>The beginning of eternity The end of time and space The beginning of every end, And the end of every place (The sound “e”)</i></p> <p>O‘zbek tilida:</p> <p><i>Tap-tap etadi, tagidan karvon o‘tadi. (Elak)</i></p>	<p>Ingliz tilida:</p> <p><i>Screaming, soaring/ seeking sky Flowers of fire/ flying high Eastern art/ from ancient art Name me now/ and solve this rthyme (Fireworks)</i></p> <p>O‘zbek tilida:</p> <p><i>Daraxt emas, yaproqli, Ko‘ylak emas, etakli, Odam emas so‘zlaydi Turli kuylar kuylaydi. (Kitob)</i></p>	

Ko‘rib turganimizdek, topishmoqlarning leksik-stilistik vositalarga ko‘ra eng ko‘p tarqalgan turlari 5 xil: *metafora*, *metonimiya*, *sinekdoxa*, *o‘xshatish* va *jonlantirish*. **Metafora** adabiy istiloh sifatida ko‘chim turi bo‘lib, bir predmet yoki hodisa va ko‘rinishga xos xususiyatning boshqasiga ko‘chishidir. **O‘xshatish**da o‘zaro qiyos etilayotgan har ikki komponent ishtirok etadi. Ingliz tilida *as...as...* konstruksiyasi bilan tuzilgan topishmoqlar talaygina. Ushbu topishmoqda o‘xshatish orqali asosiy fikr ifodalovchi mazmun aniqroq, yaqqolroq hamda yorqinroq bo‘lishi maqsadida yashirin narsa va hodisaning o‘xshashligiga ishora qiladi. Masalan, *As red as fire*, *With a fuzzy tail*. *He likes long walks. It is ... (A fox)* topishmog‘ida *tulkin*ing ranggi qizil va olov rangdaligi, dumi esa momiqqa o‘xshashligi ifodalangan. O‘zbek tilida metafora o‘xshatishdan “kabi, singari, misli, bamisoli” so‘zlarining tushib qolishi bilan farqlanadi [6, 49]. *Kichik temir ustida Shamoldek yelib yurar..... (Poyezd)* topishmog‘ida esa *poyezd - dek* qo‘shimchasi yordamida *shamol*ga ishora qilinmoqda.

Metonimiya - grekcha *metonymia* so‘zidan olingan bo‘lib, boshqacha nom berish degan ma‘noni bildiradi. Metonimiya hodisasi ham so‘zlarning ko‘chma ma‘nosi bilan bog‘liq. Ammo bu yerda asosan biror narsa yoki voqea-hodisaning nomi boshqa bir narsa yoki hodisaga ko‘chiriladi. Bu predmet yoki voqea-hodisa ongimizda bir-biri bilan aloqador tushunchalarni anglatishi bilan o‘zaro bog‘langan bo‘ladi. Metaforada bir-biriga o‘xshash predmetlarning belgilari ko‘chirilsa, metonimiyada bu ikki predmet tashqi ko‘rinishi yoki ichki xususiyatlari bilan bir-biriga qandaydir

aloqasi bo'lsa ham, ammo, umuman bir-biridan farq qiluvchi (bir-biriga o'xshamagan) predmetlarning belgilari chog'ishtiriladi [4, 64]. Masalan, *Bir tup katta terak, tubi bir, shoxi o'n ikki. Yaproq'i uch yuz yetmish, yaproq'ining bir tomoni oq, bir tomoni qora.* — *Yil, o'n ikki oy, kunlar, kecha, kunduz: yil → terak; o'n ikki oy → o'n ikki shox; kunlar → yaproq; kecha-kunduz → oq, qora.* Demak, ko'chma ma'noda qo'llangan bo'lishiga qaramay, denotativ ma'noda aktuallashgan holda mavjud bo'lgan so'z va ifodalar aslida mohiyatan jumboqlangan narsaga aloqador bo'ladi [7, 93].

Sinekdoxa yo'li bilan hosil qilingan ko'chma ma'no deganda, biror narsaning nomi bilan uning biror qismini atash va aksincha biror narsaning qismi bilan u mansub butunni atash tushuniladi [5,101]. Misol uchun, *I have cities, but no houses. I have mountains, but no trees. I have water, but no fish. What am I? (A map)* topishmog'ida *shahar, uy, daraxt, suv, baliq* leksemalari butun bir xaritaning qismlari mazmunida talqin qilinadi.

Jonlantirish (Personifikatsiya) metaforaning maxsus turi sifatida og'zaki nutqda xam, badiiy nutqda xam o'xshatishlar kabi juda qadimdan ishlatilib kelinadi. Bu shunday usulki, unda kishilarning xarakatlari, xis-tuygulari, so'zlash va fikrlashlari jonsiz predmetlarga ko'chiriladi. Boshqacha qilib aytganda, jonsiz predmetlarni insonlar kabi harakat qiladigan, fikrlaydigan, so'zlaydigan qilib tasvirlash jonlantirish deyiladi [4, 75]. Masalan, *The eight of us go forth not back to protect our king from a foe's attack. (Chess pawns)* topishmog'ida *shaxmat piyonlari* jonlantirilmoqda, *Qora botir otdan tushdi, Askarlari o'rab olishdi* topishmog'ida esa *qozon, tovoq, kosalar* to'liq holda *askarlar* sifatida jonlantirmoqda.

Topishmoqlarning sintaktik vositalarga ko'ra dinamik turlari 3 xil: *inversiya, antiteza, takror*. **Inversiyada** gap bo'laklari odatdagi tartibini o'zgarishi bo'ladi, bu ikki tilda ham topishmoqlarda uchraydi. Gap ma'nosini o'zgartirmagan holda uning emotsional buyoqdorligini oshirishga xizmat qiladigan o'zgarishlar, ya'ni gap tarkibidagi so'z tartibining o'zgarishlari *stilistik inversiya* deb ataladi. Topishmoqlarda stilistik inversiya topishmoqning ma'lum bir qismini ajratib ko'rsatish va shu orqali undagi emotsional buyoqdorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Antiteza qarshilantirish, zidlash ma'nolariga ega uslubiy figura bo'lib topishmoqda qiyosiy xarakteristikani ochib beradi, ikkita qarama-qarshilikni taqqoslashda narsa va hodisaning ta'sirini kuchaytirishda xizmat qiladi. Misol uchun, *What has an eye but cannot see? (A needle) - Nimaning ko'zi bor, lekin ko'ra olmaydi? (Igna).*

Takror o'zaro yaqin joylashgan tovushlar, so'zlar, morfemalar, sinonim so'zlar va sintaktik qurilmalarning takrorlanishi ko'rinishidagi nutq shakliga takror deb aytiladi [2, 221]. Topishmoqlarda bildirilayotgan ma'lumotning ifodaliligini oshirishga ko'maklashadi: *Tap-tap etadi, tagidan karvon o'tadi. (Elak)*

Topishmoqlarning fonetik vositalarga ko'ra shakllari ham juda sermahsul bo'lib, ular 2 xil: *alliteratsiya va qofiya/rifma*.

Alliteratsiya (lot. al – ga, littera – harf) – she'rda, jumlada, bandda va qisman nasriy asarlarda ham bir xil undosh tovushlarning takrorlanishi. Alliteratsiya fonetik-stilistik usul sifatida badiiy nutqning intonasion ifodaviyligini va ohangdorligini kuchaytiradi [3, 115]: *Tick tocks tell time (A clock).*

Qofiya/Rifma topishmoqlarning eng ko‘p tarqalgan ko‘rinishi hisoblanadi. Qofiya she‘rning ritmik va musiqiylikini ta‘minlovchi o‘zaro oxangdosh so‘zlardir. Qofiya she‘rning g‘oyaviy mazmuni, janri, shakli va kompozitsiyasida muxim o‘rin egallaydi. Ko‘pchilik xalqlar poeziyasida qofiya, asosan, misralarning oxirida keladi [4, 93]. Topishmoqda qofiyaning eng muxim vazifasi topishmoqning mazmuni bilan bog‘liq, u topishmoqning misralarini uyushtiradi, topishmoqdagi goyaviy mazmuni saqlaydi, ifodali aytilishiga xizmat qiladi, topishmoq matnida ritmni ushlab turadi. Shuning uchun, ingliz va o‘zbek topishmoqlarida qofiya/rifma muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zga xalqlarda bo‘lgani kabi o‘zbek xalq ijodida ham badiiy nutqning qiyoslash, istiora, jonlantirish, sifatlash kabi asosiy ko‘rinishlari bir maqsadga — poetik idrok qilishga, voqelikni poetik tasvirlashga bo‘ysundirilgan. O‘zbek topishmoqlarida o‘zbek voqeligi, o‘zbek tabiati ifodalangan. Shuning uchun ham xalq topishmoqlari xalq badiiy asarlarining jajji namunalari sanaladi [1, 6].

Conclusion (Xulosa). Demak, topishmoqlar o‘zining stilistik vositalari jihatidan uch asosiy kategoriyaga bo‘linadi: leksik, sintaktik va fonetik. Leksik-stilistik vositalar doirasida topishmoqlar odatda quyidagi usullar yordamida ifodalanadi: metafora, metonimiya, sinekdoxa, o‘xshatish va jonlantirish. Ushbu usullar tilning obrazli va ta’sirchanligini oshirishda muhim ro‘l o‘ynaydi. Sintaktik vositalar esa o‘z ichiga inversiya, antiteza va takror kabi dinamik tuzilmalarni oladi, bu esa gap tuzilishining noyobligini va matnning umumiy ta’sir darajasini oshiradi. Fonetik jihatdan esa, topishmoqlar alliteratsiya va qofiya/rifma kabi shakllar bilan boyitiladi, bu esa ularning ritmik va she‘riy xususiyatlarini ta’kidlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Abdujabborova Sh.A. O‘zbek tilshunosligida topishmoqlarning nazariy tadqiqoti, ta’rifi, tushunchasi // Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi. Filologiya fanlari. – 9/4, 2023. – B. 5-7.
2. Арнольд В.И. Стилистика современного английского языка. – Ленинград: Просвещение, 1973. – 221 с.
3. Бобоев Т., Бобоева З. Бадий санъатлар. – Т.: ТДПУ, 2001. – 122 б.
4. Дадабоев О. Инглиз тили стилистикаси ва матн таҳлили. – Наманган. Ўқув-услубий кўлланама, 2020. – 108 б.
5. Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Боқиева Г. ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: Фан ва технология, 2009. – 391 б.
6. Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Т.: Янги аср авлоди, 2004. – 87 б.
7. Қобулова У.С. Метафорик матнда интеграл ва дифференциал семалар муносабати (ўзбек халқ топишмоқлари мисолида): Филол. фанл. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2007. – 121 б.

REKLAMA MATNIDA LINGVO-MADANIY XUSUSIYATLARNING IFODALANISHI

Abdurahmonova Nargis Olimjon qizi
Qarshi davlat universiteti
Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili)
yo'nalishi 2- bosqich talabasi
abdurahmonovanargis0@gmail.com

Annotatsiya: Reklama matnida lingvo-madaniy xususiyatlar ifodalanishi juda muhim, chunki bu xususiyatlar matnning samaradorligini, ta'sirini va xususan ham o'sha matnni o'qiyotgan kishining madaniy, ijtimoiy va geografiyaviy mohiyatiga tushuntiradi. Reklama matnida lingvo-madaniy xususiyatlar doimiy ravishda ifodalangan.

Kalit so'zlar: madaniy va geografik mohiyati, xususiyatlari, tushunchalarni ifodalash, leksika, grammatik, semantika, fonetika va til tuzilishi bo'yicha mazkur tushunchalar.

Reklama matnida lingvo-madaniy xususiyatlar doimiy ravishda ifodalangan. Shu bilan birga, qanday lingvo-madaniy xususiyatlar ifodalanganligi reklama matnining madaniy va geografik mohiyatiga bog'liq.

Til qoidalari va idiomalar: Reklama matnlari tilning ma'nolari, qoidalar va iboralarini o'z ichiga oladi. Bu, har bir matn yaratishning o'z xususiyatiga ega bo'lgan va poetik hamda jazma tilidan foydalanish.

Madaniy tushunchalar va an'analar: Reklama matnlari madaniyatni o'z ichiga oladi. Madaniy kontekst va an'analar matnlarni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Har bir tilning o'z madaniy tarmoqlari mavjud.

She'rlar va ma'nolar: Reklama matnlari hamda faolligi, matn tuzilishi, stil, vazn va qator boshqa elementini o'z ichiga oladi. Bu elementlar tomonidan yaratilgan she'riy tasvirlar matnni o'qishni qiziqarli va xushbo'y qiladi.

Mamlakatchilik va lokallik: Reklama matnlari madaniyatli, ma'lumotli va mamlakatning o'z xususiyatlarini ifodalaydi. Bu, ma'lum viloyat, mamlakat yoki mintaqani aks ettiradigan ma'lum bir so'zlash, leksika yoki til qoidasini ifodalaydi.

Rasmiy til va qoidalar: Reklama matnlarida rasmiy va rasmiyatsiz turladigan til qoidalar mavjud. Rasmiy matnlar yaxshi ma'lumot beradigan, etakchi va tushunarli bo'lishi kerak. Rasmiyatsiz matnlarda esa endi foydalanish va odatiy til ishlatiladi.

Harakat va noyob tushunchalar: Reklama matnlari barcha yangiliklarni, odatdagi hamda sadoqatli sayohatlarni, odatiy harakatlarni va boshqa fikrlarni ifoda etadi. Ushbu xususiyatlar yalpi reklama matnini, reklamani yaxshi sifatli va saylanadigan, samarali, ko'zda tuyg'u, uni o'qish qiziqarli va yodda qolishga asosiy elementlar hisoblanadi. Har bir shinbologiya, madaniy tushuncha yoki til boyicha imkoni boricha ma'lum bir reklama matni orqali tushunish, tafsirlash hamda o'zgartirish kerak.

Reklama matnida lingvo-madaniy xususiyatlar turli yo'llar bilan ifodalangan bo'ladi. Ular matnni tushunishda va kulishda muhim ahamiyatga ega. Aytish mumkin, til va madaniyat bilan bog'liq har bir nuqta matnda joy oladi. Bu xususiyatlar quyidagilar orqali ifodalanadi:

Madaniy Asoslar: Madaniyat, xalq adabiyoti, jahonkorlik, tarixiy mavzular, milliy raqsga va madaniy ma'rifatga tegishli ma'lumotlarni kotaradigan reklama matnlari mavjud. Madaniyatdan tortib faqatgina so'z yoki jumlar emas, belki uning simvollar, ranglari, musiqisi va boshqa elementlari ham matnlarda ifodalanadi.

Til Tanlovi: Matnlarning tilga xos xususiyatlari, shuningdek, leksika, grammatik, semantika, fonetika va til tuzilishi bo'yicha mazkur tushunchalar reklama matnda odatda ham ko'rinadi. Matnlarda odatda biror tilning o'ziga xos bo'yicha tilga xos o'girliklar, iboralar yoki kontekstli ma'nolar ifodalanadi.

Intertextuality: Odatda reklama matnlari turli turlar bo'limlarini qo'llab-quvvatlaydi. Ular umumiy tushunchalar, misollar, hikoyalar, iqtiboslar, mazkur hayotdan misollar yoki boshqa matnlardan olingan ma'lumotlar bo'ladi.

Kulturafiguralar: Matnlarda kulturafigurative elementlar sifatida shirinliklar, ikonalar, simvollar, madaniy tushunchalar yoki madaniyatning boshqa jihatlari mavjud bo'ladi.

Madaniy Stereotiplar: Ular matnda an'analar, ma'lum bir cemaat, jamiyat yoki inson to'plami uchun keng tarqalgan tasavvurlarga asoslangan ifodalar bo'ladi.

Til Funksiyalari: Reklama matnida tilni biror ma'lum vazifani bajarish, masalan, bir narsani sotish, biror ma'lumotni tarqatish, tushunchalarni ifodalash, fikrlarni o'rnatish va boshqalar uchun ishlatiladi.

Semiotika: Bu reklama matnlarda ko'ringan belgilar, simvollar, ranglar, rasmlar va boshqa vizual materyallarni o'z ichiga olgan semiotika tushunchalarni o'z ichiga oladi. Ularni biz yo'qolib ketadigan narsalar sifatida ko'radigan reklama va matn o'rtasida aloqani o'rganish uchun ishlatamiz. Ko'rib turganingizdek, lingvo-madaniy xususiyatlar reklama matnlari orqali necha xil usullar bilan ifodalanadi. Ular vaqtincha asoslangan matn yaratish uchun zamonaviy reklama strategiyalarini yaratishga yordam beradi.

Reklama matnlari muayyan maqsadlarni yoki ma'lum bir fikr yo'nalishini ko'rsatish uchun tillardan keng qo'llanadi. Ular quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

1. **Dialektlar va Zargonlar:** Reklama matnlari, masalan, mahalliy dialektlardan yoki kasbli zhargonlardan foydalanish orqali to'g'ri ravishda targ'ib berish uchun ma'lum bir auditoriyaga narx berishga muvaffaq bo'ladi. Bu tilga oid xususiyatlar ma'lum bir auditoriyaga murojaat qilish yoki ularni o'zlashtirish uchun yordam beradi.

2. **Iboralar va So'z Birikmalari:** Reklama matnlari mahalliy iboralar va so'z birikmalari yordamida e'tiborli va mahalliy turmush tarzi bilan bog'liq bo'lgan xabarlar ko'rsatish istiqbollari bor.

3. **Tilning Tonusi va Stili:** Reklama matnlari muayyan balandlikda, formal yoki rasmiyatsiz tonda til ishlatadi. Bu, reklamadiruvchi kompaniyalar yoki mahsulotlarning brandini yaratishda juda muhim rol o'ynaydi.

4. **Tushunchalar va Ma'nolar:** Reklama matnlari odatda ma'lum bir tushuncha yoki ma'noni izohlashga yordam beradigan so'zlardan foydalanadi. Bu, masalan,

yangiliklar, sarguzashtlar, hayot tarzi va hokazo bo'lgan muhim tushunchalar bilan bog'liq.

5. Semantik Elementlar: Reklama matnlari odatda ma'lum bir semantik element yoki ma'noli tushunchani yoritishga qaratilgan. Bu, ayniqsa, sha'riy ma'nolarni yozuvga qo'shish yoki matnni ajoyib qilish uchun foydalanilgan.

6. O'zlashtirish va Til Qoidalari: Endi reklamalarda til o'zlashtirishining dahshatli qobiliyati bilan boy bo'lgan tilni o'zgartirish va reklama izlanishini oshirish uchun odatiy til qoidalarini buzish yordam beradi. Ushbu xususiyatlar reklama matnlari orqali xabardorlikni oshiradi, xabarni hamkorlikdan tortishuvchiga o'tkazadi va boshqa marketing maqsadlarini yengilroq bajaradi.

ADABIYOTLAR:

1. Abdusaidov S. Gazeta janrlarining tili va uslubi. Samarkand, 2001
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. – M.: Русский язык, 1981.
3. Rajapova M. A. The usage of cognitive metaphor and allegory in discourse. "Экономика и социум" №1 2021
4. Yusupova Khilola Uktamovna. "GIVING STABLE COMPOUNDS AND EXPRESSIONS IN TRANSLATION." E-Conference Globe. 2021.

BENEFITS AND DRAWBACKS OF USING SYMBOLS INTERCULTURAL COMMUNICATION

Khakimova Surayyo Iskandarovna

PhD researcher at Alisher Navoi' Tashkent State
University of the Uzbek language and literature

surayyokhakimova@gmail.com

Abstract. The article deals with the role of symbols in developing intercultural communication skills. Intercultural Communication (further) IC consists of several components making the interaction among cultures effective such as involving rituals, customs, taboos, images, stereotypes, signs, symbols, body language and so on. We have investigated the advantages and disadvantages of using symbols in communication. Based on this, we can say that the advantages are more than disadvantages. Therefore, we also put more emphasis, in this article, on benefits of using symbols in IC.

Key words: *Intercultural communication, intercultural communicative competence, competence, symbolic language, symbol.*

Introduction

Intercultural communication is an interaction across different nations. It focuses on how variance in cultural symbols, values, and behaviors affects communication across cultures. The reason why all cultures have their ways of life, embodiments of cultural values, patterns, etalons, symbols that make the culture be specific and more

nationally relevant. That's why, main characteristics of IC are the followings: cultures are learned; cultures are shared; cultures are multifaceted; cultures are dynamic; cultural identities are overlapping. It may be highlighted that language, culture and communication are main defining tools of intercultural communication: language as "a system of symbols and rules that enable us to communicate"; culture is how a group of people create a system of shared symbols, values, and behaviors over time in an effort to maintain social cohesion, survive, and instruct future generations whereas communication is the process of sharing and interpreting meaning and information using symbols and behavior. Thus, intercultural communication involves understanding symbols, values and behaviors as they vary culture by culture and how they impact communication interactions.

Literature review

The term «intercultural communication» was introduced by Americans E. Holl and D. Traher in their book «Culture as communication: Model and Analysis» in 1954. They focused on the specificity of intercultural communication as a sphere of human relations. E. Holl (2005) affirmed that culture is communication and communication is a culture. Another American Researcher D. Teylor in his book «Intercultural Communication: an important dimension of effective education», contends that communication is a product of culture. The notion of intercultural communication has become particularly prevalent in the following features.

- there are cultures which differ from each other;
- communication and culture are closely related;
- elements of culture are reflected in communication;
- similar cultures facilitate communication, but different ones make it difficult;
- belonging to a particular culture suggests specificity of communication. [5, 233-241]

From the 1960s, the intercultural communication has become the subject of many American studies. In Europe, an interest in intercultural issues appeared later, in the 1970s, and the establishment of intercultural communication occurred in the 1970s and 1980s. Today, it is one of the most dynamic new sciences. The researchers consider that intercultural communication has an interdisciplinary character and they have indicated the following disciplines related to intercultural communication: social psychology, ethnology, ethnic psychology, linguistics, cultural linguistics, sociology, political science, ethnocultural science, anthropology, pragmalinguistics, theory of communication, folklore and etc.

Within intercultural communication studies, the notion of intercultural communicative competence (ICC) developed by M. Byram has been played central role in language learning and teaching. It is an extension of communicative competence that involves not only develop the appropriate knowledge, skills and also the awareness of our own and others' cultures, the ability to compare between cultures, an awareness of the relative nature of cultural norms and the ability to mediate between different cultures. Intercultural communication competence involves not only communicative competence in linguistic and pragmatic terms of the language used in the intercultural

encounter, more importantly it demands awareness of different sets of cultural scripts and the ability to mediate between different cultural identities [1, 35].

Li Song defined intercultural communication competence as a person’s ability to engage in productive intercultural dialogues of meanings and relationships with people from different cultural backgrounds. To make the intercultural interaction productive, communicants need to have the ability to construct the meaning and rapport with people from different cultural backgrounds through appropriate and effective use of verbal and nonverbal language [4, 268].

The alternative element or notion of ICC is “symbolic language or competence” offered by C.C. Kramsch. As he noted, symbolic language is a more reflexive perspective that addresses the ideological, historic and aesthetic aspects of intercultural communication and language teaching. There is the third culture that must be seen less. This third world is known as symbolic language that is described as a “dynamic, flexible and locally contingent competence”. This due to the fact that symbolic language is associated with the knowledge of the cultural and communicative practices of particular groups. According to his theory, “an effective communication has increasingly come to mean not only ‘getting things done in the real world’, but ‘redefining the symbolic reality of the real world’ [2, 1-14]. The symbolic language represents language and culture that will be a challenge for interpretation in diverse communicative situations. Therefore, foreign language teachers should be not only language teachers but also teachers of culture during the lesson.

A symbol as one of the component of IC requires learning in the classroom. This is simply because using symbols may lead to some misunderstanding in interaction. While communicating with a help of symbolic languages, people face conflicts, uncertainty and cultural shock due to the subtle distinction between cultures. However, using symbols in languages have the following benefits:

- Healthier community;
- Expanding international, cultural, national knowledge;
- Enriching the vocabulary;
- Ensuring effective communication.

Benefits of using symbols in IC	Drawbacks of using symbols in IC
Creating healthier community; Expanding international, cultural, national knowledge; Enriching the vocabulary; Ensuring effective communication.	Conflict; Uncertainty; Culture shock.

According to E. Reid, teaching language without culture would be like teaching meaningless symbols to which students add the wrong meanings. Speakers can comprehend them based on their own experiences and consequently, interpret situations based on their own cultures, and this can often lead to misunderstanding. It is important though to teach target culture in contrast and comparison with one’s own culture [3. 973, For this reason, the teachers should use a number of methods and techniques in the classroom in teaching semiotics involving signs and symbols in order

to obtain accurate and clear comprehension in intercultural communication as ICC are very much needed for real life usage. The reason for ICC is to prepare learners to act appropriately and successfully in real life situations in a foreign language. Therefore, teachers should know how to manage developing ICC through symbols and signs in English language lessons.

Conclusion

To conclude, using semiotic language in interaction has both benefits and drawbacks at the same time. However, the advantages of using symbols outweighs the disadvantages. For this reason, in order to achieve effective communication, communication participants should put more emphasis on learning symbols and signs. Therefore, learning and teaching symbols is of profound importance in developing ICC studies.

REFERENCES:

1. Byram, M. (1997). Model of Intercultural Communicative Competence (ICC) Müller- Hartmann, 35 p.
2. Kramsch, C. The symbolic dimensions of intercultural. Language teaching, 2010. pp. 1-14
3. Reid, E. Techniques developing intercultural communication competence. Procedia-Social and behavioral science. 2015. pp. 973-979.
4. Song, L. Teaching English as Intercultural Education Challenges of Intercultural Communication. Intercultural Communication Research, 2009. - 268 p.
5. Zainchukovska, A. The problems of intercultural communication. Moskva: SAGE Publication, 2017. p.233-241
<https://literacyforallinstruction.ca/symbol-based-communication/>
<https://www.open.edu/openlearn/mod/oucontent/view.php?id=116256§ion=7>

ZOOMORF FRAZEOLGIK BIRLIKLARDA “ERKAK” VA “AYOL” OBRAZI

Qoraqo‘ziyeva Diyora

Andijon davlat universiteti doktoranti

diyoraotajonova17@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada gender semantikasiga ega frazeologik birliklar tadqiqi haqida so‘z boradi. Xususan, ingliz tilidagi zoonim komponenti qatnashgan frazeologik birliklardagi gender semantikasi struktur-semantik, sotsial va lingvokulturologik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *frazeologik birlik, metagender, maskulinlik, femininlik, zoomorfizm, referentsiya, konnotatsiya.*

Zamonaviy gumanitar fanlarda gender sotsiokultural jins sifatida aniqlanadi, bu esa shaxsga uning biologik jinsi asosida ma'lum sifatlar va xulq-atvor me'yorlarini qo'llash bilan bog'liqdir. Ta'kidlanishicha, gender lingvistik kategoriya emas, lekin uning mazmuni til tuzilmalarini tahlil qilish orqali ochib berilishi mumkin. Gender kategoriyalarini lingvistik vositalar yordamida o'rganish, lingvistik genderologiya kabi ko'p tarmoqli tadqiqot sohasining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Til va gender bo'yicha tadqiqotlar turli xil bo'lib, asosan ikki asosiy yo'nalishga qaratilgan:

1. Til va gender ifodasi: Bu turli jinslarning mavjudligi til orqali qanday ifodalanganligini tavsiflash va tushuntirishni o'z ichiga oladi, shu jumladan erkaklar va ayollar qanday baholanishi va bu baholar qaysi semantik maydonlarda eng aniq va ravshan ifodalanishini o'z ichiga oladi.

2. Genderga xos muloqot namunalari: Bu soha erkaklar va ayollar tomonidan ishlatiladigan tipik strategiyalar va taktikalarni aniqlashga qaratilgan. U genderga xos leksik tanlovlar, samarali muloqot texnikalari va leksika hamda sintaktik tuzilmalardagi afzalliklarni o'rganadi, erkaklar va ayollar nutqining ajralib turadigan xususiyatlarini yoritadi.

Gender tushunchalari eng muhim madaniy tushunchalar qatoriga kiradi, chunki ular har bir madaniyatda mavjud bo'lib, til shaxsiyatini shakllantirishda va shaxslararo muloqotlarda muhim rol o'ynaydi. Gender tushunchalari til orqali o'z ifodasini topadi, shuning uchun ularning mazmuni va tuzilishi til vositalari orqali obyektivlashtirishni tahlil qilish yo'li bilan tavsiflanishi mumkin. Jamiyatning istalgan rivojlanish davrida tushunchani ifodalovchi til vositalarining yig'indisi tushunchaning nominativ maydoni deb belgilanadi. Gender tushunchalarining nominativ maydonining muhim qismi turli jinslardagi shaxslarning nomlanishini, shu jumladan, zoomorfik tasvirlarni o'z ichiga oladi. Erkak va ayol jinsidagi shaxslarni nomlash va gender tushunchalarini ifodalash vositasi sifatida zoomorfik leksikani o'rganish juda istiqbolli hisoblanadi. Zoomorfizmlar faqatgina odamning tashqi ko'rinishi, xulq-atvor xususiyatlari, jismoniy, intellektual va axloqiy sifatlarini, hamda hissiy holatini tasvirlash imkonini bermay, balki aniq baholovchi ohangni va madaniy xususiyatni ham o'z ichiga oladi.

Gender tushunchalarini ifodalovchi leksik birliklar genderga oid deb belgilanadi. Ularning semantikasi genderga oid ma'lumotni o'z ichiga oladi, ya'ni kommunikantlar ongida gender stereotiplari va ko'rsatmalarini faollashtirish potensialini va bu birliklarni erkak yoki ayol referentlarga nisbatan qo'llashda cheklovlar qo'yishni anglatadi [4]. Genderga oid leksik birliklarni tavsiflashda ularni uch guruhga bo'lish mumkin: metagender, maskulin va feminin referentlarga ega birliklar. Bu birliklarni o'rganish usulini ishlab chiqish hozirgi zamon lingvistik genderologiyasining asosiy masalalaridan biridir.

“Yuqoridagi tahlil natijalaridan ko'rinib turibdiki, frazeologik birliklarning milliy va madaniy o'ziga xosliklarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi va har bir individual frazeologik birlikning semantik maydonini ochib beradi. Lingvokulturologik, zidlash va kognitiv yondashuvlardan kompleks foydalanish til frazeologik tizimining to'liq manzarasini ochib beradi”[3].

A.A. Kipriyanova va T. Ogdanova tomonidan [5] ta'kidlaganidek, zoomorfizmlarning funksional-semantik guruhini zoonimlar qatori sifatida belgilanadi, bu esa xarakterlash va ifodaviylik vazifasini bajaradi. His-tuyg'ular va obzarlilik ma'nolari bilan boyigan zoomorfizmlar kundalik nutqda va adabiyotda keng qo'llaniladi. Zoomorfik tasvirlar aniq konnotatsiyalarni o'z ichiga oladi. Ularning maqsadi odamga doim yoki deyarli doim baholovchi ma'no kasb etadigan ma'lum xususiyatlarga nisbat berishdir, chunki hayvon xususiyatlarini odamga o'tkazish baholovchi konnotatsiyalarni anglatadi.

Zoonimlarning ramziy ma'nolari dunyoni (xususan, hayvonot olamini) ijodiy tushunish natijasida paydo bo'ladi va bu ma'nolar hayvonlar haqidagi ham umuminsoniy, ham milliy tushunchalar asosida shakllanadi. Asosan, turli xalqlar orasida o'xshash hayvon nomlari ularning xarakteristik vazifalari uchun tanilgan bo'lsa-da, har bir tilning zoomorfizmlar mazmuni boshqa tilning shunga o'xshash zoomorfizmlar mazmunidan farq qilishi mumkin

Ingliz tilida 'magpie' (hakka) tasviri ko'p keraksiz narsalarni to'plab saqlaydigan odamni tasvirlash uchun ishlatiladi. Shunday qilib, garchi inson fikrlashining odamlarni hayvonlar bilan bog'lash qobiliyati barcha tillarda umumiy bo'lsa-da, zoomorfizmlar faqat umuminsoniy emas, balki milliy xususiyatli assotsiatsiyalarni ham aks ettirishi mumkin. Tadqiqotda biz, ma'lum bir hayvon bilan til so'zlovchilari orasidagi bog'liqlik assotsiatsiyalaridagi farqlardan tashqari, zoomorfizmlarning milliy xususiyati ushbu leksik birliklarning gender referensiyasidagi (ya'ni, ma'lum bir jinsdagi shaxsga nisbatan bog'liq bo'lish qobiliyati) farqlarida, shuningdek hayvon nomlarining erkak va ayol jinsi nomlaridan foydalanish (yoki foydalanmaslik)da namoyon bo'lishi mumkinligini ko'rib chiqamiz.

Zoomorfizmlarning asosiy xususiyatlarini leksikografik manbalar yordamida ko'rib chiqqandan so'ng, keyingi tahlil uchun birliklar korpusi tuzildi. Tahlil uchun tanlangan ingliz tilidagi zoomorfizmlardan iborat materiallar 57 ta birlikdan iborat bo'ldi: *ape (maymun), ass (eshak), bear (ayiq), beast (maxluq), beaver (qunduz), bitch (itning urg'ochisi), bird (qush), bull (buqa), calf (buzoq), cat (mushuk), chick (jo'ja), cock (xo'roz), coot (qashqaldoq), cow (sigir), crow (qarg'a), cur (it), dog (it), donkey (eshak), dotterel (tullak), dove (kabutar), duck (o'rdak), eagle (burgut), fish (baliq), fox (tulki), gander (erkak g'oz), goat (echki), goose (g'oz), hare (quyon), hawk (burgut), hen (to'ng'iz), hog (to'ng'iz), horse (ot), lamb (qo'zichoq), jay (soyqa), lion (she'r), lioness (urg'ochi ayol), magpie (hakka), monkey (maymun), mouse (sichqon), mule (xachir), parrot (to'ti), peacock (tovus), pig (cho'chqa), pigeon (kabutar), rabbit (quyon), rat (kalamush), rook (qarg'a), serpent (ilon), sheep (qo'y), skunk (chayon), snake (ilon), swine (cho'chqa), tiger (yo'lbars), tigress (urg'ochi yo'lbars), vulture (kalxat), wolf (bo'ri), woodcock (qush)*. Ushbu namunada 12 ta birlik dixotomik juftlarni tashkil etadi: *bull - cow, goose - gander, hen - cock, lion - lioness, snake - serpent, tiger - tigress*. Qolgan leksemalar (*beast, bird, calf, chick, cur, fish, hog, lamb* dan tashqari) fauna vakillarining aniq nomlaridir.

Leksikografik ma'lumotlaridan foydalanib, har bir birlik uchun gender referensiyasi aniqlandi. Zoomorfizmlarning gender referensiyasi lug'at ta'riflarida muayyan leksemalar repertuarining mavjudligiga asoslanib belgilandi. Misol uchun,

lion - kuch yoki jasoratga ega shaxs. Uni frazeologik birliklar tarkibida quyidagi misollar bilan ifodalashimiz mumkin:

every dog is a lion at home – har kim o‘z uyida xo‘jayin (omma oldidan ko‘ra o‘z uyida erkinroq, qat’iyroq turadigan insonlarga nisbatan ishlatiladi);

Dog – biror yoqimsiz, jirkanch yoki yomon ish qilib qo‘ygan inson, asosan, erkak nazarda tutiladi.

it is a poor dog that does not know ‘come out’ – qachon to‘xtashni bilmaydigan insonlarga nisbatan ishlatiladi;

Wolf – kuchli, juda ham aqlli bo‘lmagan, ochko‘z ma’nolarini o‘zida jamlaydi. Ko‘proq peyorativ ma’nolarda ishlatiladi.

a wolf in sheep’s clothing - qo‘y terisini yopingan bo‘ri. (Aslida muloyim, sofdil ko‘rinsa-da, aslida g‘arazli insonlarga nisbatan ishlatiladi).

Tadqiqot davomida tavsifni osonlashtirish maqsadida zoomorfizmlar semantik guruhlariga bo‘lingan. Zoomorfizmlarni ularning semantik guruhiga qarab tahlil qilish natijasida ingliz materiallarida eng ko‘p ishlatiladigan tasvirlar xarakter xususiyatlari, axloqiy sifatlar va intellektual qobiliyatlarni ifodalovchilar ekanligi aniqlandi. Ko‘rinish, jismoniy xususiyatlar, yosh, turmush tarzi, kasbiy faoliyat va xulq-atvor xususiyatlari aks ettirish kamroq uchraydi. Tadqiqot natijalari ko‘rsatishicha, eng ko‘p ishlatiladigan tasvirlarning asosiy qismi ushbu lingvistik madaniyat uchun o‘ziga xosdir.

Ingliz tilidagi to‘plangan materiallarni barcha semantik guruhlarda tahlil qilish jarayonida salbiy konnotatsiyaga ega zoomorfizmlar ustunligi aniqlandi. Turli lingvistlarning asarlarida [6] ijobiy baholardan ko‘ra salbiy baholarning ustunligi ta’kidlanadi. R.Lakoff eslatib o‘tganidek, bu insonning haqiqatni konseptualizatsiya qilish xususiyatiga bog‘liq, bu yerda ‘yaxshi’ me’yor hisoblanadi va doim tilga olinmaydi, ‘yomon’ esa belgilanadi va tilga ideal ‘yaxshi’ dan chetlashuv sifatida tez-tez aks etadi [2].

Tadqiqot davomida insonni obrazli nomlash uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri muqobili bo‘lmagan zoomorfizmlar aniqlandi. Ingliz tilida quyidagi hayvon nomlari milliy xususiyatga ega: beaver (qunduz), coot (liska), cur (ko‘ppak), dotterel (tullak), duck (o‘rdak), jay (qush), mule (xachir), rook (qarg‘a), skunk (sassiqqo‘zan), vulture (tuyaqush), woodcock (qush). Ushbu tasvirlardan faqat coot, cur, mule, skunk va vulture ingliz namunalarida topildi, biroq ularning ishlatilgan kontekstlari soni nisbatan kam.

Tadqiqot davomida quyidagi natijalar olingan. Ingliz tili madaniyatida gender tushunchalarini ifodalashda bir qator zoomorfizmlar boshqa til madaniyatlariga o‘xshash tarzda ishlatiladi, ya’ni ular o‘xshash assotsiatsiyalarni o‘z ichiga oladi, ularning gender referensiyalari mos keladi va maskulinlik/femininlik tushunchalarini obyektivlashtirishda ishlatilish chastotasida farq qiladi. Quyidagi zoonimlar uchun ishlatilishda universalliklar kuzatiladi: *rat; ape, monkey; pig, swine; hawk; lamb; fish va calf* (fish va calf so‘zlari uchun, ma’no va referensiyada moslik bo‘lishiga qaramay, kontekstlarda kam ishlatilish kuzatilgan).

Shunday qilib, ingliz tilida hayvonlarni jinslarini ajratish uchun nomlash jarayoni nisbatan murakkabdir, va odamni tasvirlashda hayvon nomlaridan

foydalanilganda, hayvonning jinsi emas, balki unga bog‘liq assotsiatsiyalar muhimdir. Bu, ko‘rsatilgan zoomorfizmlarning erkak va ayol muqobillarining yo‘qligini tushuntirishi mumkin.

Ingliz tilida, erkaklar uchun ishlatiladigan *gander* tropidan tashqari, ayollar uchun *goose* tropi ham odamni tasvirlashda ishlatiladi va u shuningdek, umumiy tur nomi sifatida ham xizmat qiladi. Qiziqarli jihati shundaki, odamlarni tasvirlashda, ‘goose’ zoomorfizmi ham erkaklar, ham ayollar bilan bog‘lanishi mumkin:

*Cassandra Murnieks, a cricket fan, led the charge to have Ponting sacked: ‘Ponting is a **goose** and he has stuffed up so many chances for Oz now,’ she wrote on her Facebook page (The Times, 24.08.2009)*

*Hitler’s half-sister, Angela, for example, reportedly once called Eva Braun ‘a **silly goose**’ (The Guardian, 21.08.2006)*

Snake/serpent juftligiga olsak, erkak/ayol muqobillariga oid gender referensiyalarida asimmetriya mavjud. Ingliz materiallarida, tadqiqot ko‘rsatganidek, har ikkala muqobil (ayol bilan bog‘liq ‘snake’ leksemasi va erkak bilan bog‘liq ‘serpent’ leksemasi) metagender referensiyalariga ega va maskulinlik hamda femininlik tushunchalarini ifodalash qobiliyatiga ega:

*She told Jennifer that Helene thought her a **snake**. Loucinda had won round Helene... and now- as Helen’s face of thunder implied ~ she was a treacherous bag (The Times, 24.04.2008).*

*And his attempt to take over Harley Davidson failed after a case in which the judge described him as a “**snake in sheep’s clothing**” (The Guardian, 14.12.2004).*

*“Your conduct has converted me into a very **serpent**”, she proclaims (Times Literary Supplement, 31.10.2008).*

*Jason Braham thought of Mr MacPherson as a treacherous **serpent** (The Sunday Times, 06.07.2008).*

Cow zoonimida, gender referensiyasi ko‘p tillarda mos kelganiga qaramay (ikkala zoomorfizm ham femininlik tushunchasini obyektivlashtiradi), inglizcha muqobili yanada kengroq ma’noga ega: yoqimsiz, jozibasiz, qiziqarsiz ayol:

*“What for?” she asked, looking miserable. She always looks miserable, **poor cow** (The Guardian, 22.12.2007).*

Hen zoonimida ma’noda sezilarli farq kuzatiladi. Ingliz til madaniyatida ‘hen’ zoomorfizmi ayolni yoshi bo‘yicha tasvirlab, pishiq, keksa ayol bilan bog‘lanadi:

*This month I shall feel a bit like an old **hen** myself, because all three of my children are coming home from various foreign parts... (The Times, 07.07.2007).*

Tigress zoomorfizmi olingan barcha o‘rganilgan kontekstlarda salbiy ma’no (xavfli, agressiv ayol) kasb etgan. Leksikografik ma’lumotlariga ko‘ra, ingliz til madaniyatida ‘tigress’ tasviri jasur, energik ayol bilan bog‘lanadi, lekin shu bilan birga tez-tez haddan tashqari agressiv va shafqatsiz bo‘ladi. Biroq, ba’zi namunalarda faqat ijobiy ma’noda ishlatilgan, quyidagi misol kabi:

*...his wife could have made Ivan the Terrible quake in his boots. A **tigress** when it came to pursuing career appointments both for her husband and their eldest son, her steely courage served her best when she was fighting for the survival of her family (The Guardian, 21.03.2009).*

“Ayol va erkak borliqni turlicha qabul qiladi va baholaydi. Nutqiy muomalaning gender o‘zgaruvchanligi tilning turli sathlarida, ya’ni fonetik, leksik, grammatik, semantik sathlarda namoyon bo‘ladi. Gender munosabatlar faqatgina kodlangan ko‘rinishda ishlatilmay, balki nutq hodisasining mavzular majmui va xususiyatini yuzaga keltiradi”[1].

Shuningdek, ingliz lingvistik madaniyatida zoomorfizmlarning hozirgi ishlatilishini o‘rganish metagender referensiyaga ega birliklarning ustunligini ko‘rsatdi, bu birliklar turli kontekstlarda ham maskulinlikni, ham femininlikni ifodalay oladi, hayvonning jinsidan qat’iy nazar. Bu hayvonning jinsi emas, balki zoonim qaysi inson jinsiga tegishli bo‘lishini belgilaydi degan xulosaga olib keladi. Bu yerda hal qiluvchi omil, ehtimol, ma’lum bir hayvon uyg‘otadigan assotsiatsiyalardir.

ADABIYOTLAR:

1. Korakuzieva, D. I. kizi . (2023). Theoretical basis of gender relations in English and Uzbek phrases. Oriental Journal of Philology, 3(05), 8–14. <https://doi.org/10.37547/supsci-ojp-03-05-02>

2. Lakoff Robin. Language and Woman’s place. – New York: Harper and Row, 1975. – 372 p.

3. Qoraqo‘ziyeva Diyora. Ingliz va o‘zbek frazeologik birikmalarida gender stereotiplarining lingvomadaniy tadqiqi. Results of National Scientific Research International Journal, 2023, Volume 2 Issue 8, ISSN: 2181-3639. B.- 150-155. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10156732>

4. Васькова О.А. Гендер как предмет лексикографического описания (на материале фразеологии). 2006. – 21 с.

5. Киприянова, А.А. Функциональные особенности зооморфизмов: На материале фразеологии и паремииологии русского, английского, французского и новогреческого языков. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 1999. – 48 с.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA KONSEPT TUSHUNCHASI: TAVSIF, TASNIF

Rejapova Moxlaroy Farxodbek qizi,
Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti
mokhlaroymamadaliyeva@gmail.com

Annotatsiya: Tilshunoslikda zamonaviy yo‘nalishlardan biri bu – kognitiv lingvistikadir. Kognitiv lingvistikada konseptlar alohida ahamiyat kasb etadi. Jaxon va o‘zbek tilshunoslari tomonidan konseptlar yuzasidan bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ushbu maqolada konseptlarning o‘rganilish tarixi, ularning turkumlanishi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: kognitiv, konsept, konseptosfera, madaniyat, tushuncha.

Kognitiv tilshunoslik o'tgan asrning oxirgi choragida ilk qadamlarini tashlab, XXI asrning boshlarida tilshunoslikning yetakchi sohalaridan biriga aylandi. Bu sohaning rivojlanishi J.Miller, J.Bruner, J.Lakoff, R.Lankager, R.Jakendoff kabi amerikalik olimlarning ishlari bilan bog'liq. Kognitiv tilshunoslik, tilni bilishning falsafiy nazariyasi bilan bog'laydi va tilning shakllanishida psixologik, biologik, neyrofiziologik omillar hamda ijtimoiy, madaniy va til bilan bog'liq hodisalarning o'zaro aloqasini tadqiq etadi. "Kognitiv" so'zi "bilish, anglash, tushunish" ma'nolarini anglatadi va bu soha, kognitologiya, kognitiv psixologiya, psixolingvistika, lingvistika kabi sohalar bilan chegaradosh bo'lib, ulardan ajralib chiqqan. 1975 yilda J.Lakoff va S.Tompsonning maqolasida "kognitiv grammatika" atamasi ilk bor paydo bo'lgan va 80-yillarga kelib, Yevropa tilshunosligida kognitiv tilshunoslik o'z o'rnini topgan. Rus tilshunosligiga bu yo'nalish V.I.Gerasimovning 1988 yildagi "Новое в зарубежной лингвистике" maqolasi orqali kirib kelgan. E.S.Kubryakova kabi rus olimlari kognitologiyani ko'p qirrali fan sifatida ta'riflaydilar va uning doirasida tilshunoslik, til va bilim strukturalari o'rtasidagi aloqalar, doimiy ziddiyatlar tahlili va izohlanishini nazarda tutadi[6, 90].

O'zbek tilshunosi Sh.S.Safarovning aytishicha, kognitiv tilshunoslikning asosiy vazifasi til orqali bilim olish va saqlash, tilni amaliy qo'llash, shuningdek, til tizimi va tarkibini inson miyasidagi aksi sifatida tafakkur bilan bog'lab, chuqur ilmiy tadqiq etishdan iboratdir [11, 91]. Prof. A.Mamatov til tizimini kognitiv jihatdan tahlil qilar ekan, tilning kognitiv yondashuvi inson ongi, fikri, bilish strukturalarining til shaklida aks etishini tadqiq etuvchi jarayon ekanligini ta'kidlaydi. Kognitiv tilshunoslik, insonning bilish faoliyatiga asoslangan barcha turdagi bilimlarning tizimlashuvini ifodalaydi, deydi u [8, 212]. Prof. G.M.Hoshimov esa, "Kognitiv tilshunoslik insonning borliqni til orqali anglashi, o'rganishi va konseptlar orqali dunyoni qanday qabul qilishi, his etishi va idrok etishi bilan bog'liq murakkab konseptual jarayonlarni o'z ichiga oladi", deb ta'kidlaydi [14].

Zamonaviy lingvistik nazariyada til nafaqat nima ekanligi, balki qanday qurilganligi haqida ham javob berishi kerak. Shu maqsadda kognitiv lingvistika o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

- 1) Tafakkur jarayonida tilning rolini aniqlash;
- 2) Kognitiv jarayonlar va til bilan bog'liq bilimlarning modelini ishlab chiqish;
- 3) Nutqda madaniy omil sifatida qanday ishtirok etishini belgilash;
- 4) Konseptosferani tashkil etuvchi universal konseptlar tizimini tushuntirish;
- 5) Tilning jahon miqyosidagi dolzarb muammolarini aniqlash;
- 6) Milliy tilning dunyoqarashini tasvirlash.

Bu masalalar tilning mental jarayonlar bilan chambarchas bog'liqligi inobatga olinganda, kognitiv lingvistikadagi asosiy tadqiqot obykti sifatida konseptning o'rnini yanada muhimlashadi.

Kognitiv tilshunoslikda eng muhim o'rganiladigan masalalardan biri konsept hisoblanadi. Zamonaviy ingliz tilidagi ilmiy adabiyotlarda "concept" atamasi ayniqsa tez-tez uchraydi, bu atama kognitivistlar, sun'iy intellekt tizimlarini ishlab chiquvchilar, psixologlar, semiotiklar va boshqalar tomonidan ishlatiladi. Ushbu atamadan foydalanish orqali, ko'pincha allaqachon hal qilingan deb hisoblangan

masalalarning noan'anaviy va yakuniy bo'lmagan yechimlariga urg'u berishga intilinadi. Kognitiv tilshunoslik dunyoni lingvistik tasvirlashda, muayyan konseptning mohiyati va obyektiv voqeliklar bilan aloqasini o'rganadigan soha bo'lib, konsept ushbu fanning asosiy tushunchalaridan biri sifatida madaniyat va inson o'rtasidagi aloqani o'rnatuvchi element hisoblanadi. Konseptning lingvistik sohada qo'llanila boshlanishi 1980-yillarda ingliz tilshunoslarining, jumladan Cheyf, R. Jakendoff, va Lakoff kabi olimlarning asarlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu davrda konseptualizatsiya va konseptual mohiyat kabi atamalar tez-tez ishlatilgan. Konseptning lug'aviy ma'nosi bo'yicha turli olimlar turlicha qarashlarni taqdim etishgan. Ba'zilar uni mantiqiy kategoriya, boshqalar esa amaliy falsafa tushunchasi yoki milliy mentalitetning muhim bir qismi sifatida qabul qilishadi. Lotin tilidan olingan "conceptus" so'zi aslida "tushuncha" degan ma'noni anglatadi. Terminologiya tarixida, o'tgan asrning 80-yillariga qadar "konsept" atamasi lingvistikada "tushuncha" so'ziga sinonim sifatida qo'llanilgan bo'lsa, hozirgi vaqtga kelib bu terminning ma'nosi ancha kengayganini ko'rish mumkin. Kognitiv lingvistika sohasida konseptga berilgan ta'rif esa bu tushunchaning bizning fikrlash jarayonimizdagi aqliy va psixologik resurslar bilan bog'liq holda inson bilim va ko'nikmalarini aks ettiruvchi omil ekanini anglatadi. Zamonaviy tilshunoslikda "konsept" atamasi, odatda, tafakkur doirasidagi leksik birlikning obrazini tasvirlash uchun ishlatiladi. Boshqa ma'no 1970-yillarning boshlarida "semantik tarmoqlar" g'oyasi bilan bog'liq holda paydo bo'lgan: konseptlar tarmoqdagi tugunlar deb ataladi, ular bir-biri bilan bog'lanib, til ifodasining semantikasini tavsiflash uchun modellashtirilgan elementlarga mos keladi [5, 606]. Shunday qilib, konseptlar inson ongida konseptual tizimni hosil qiladi, o'z navbatida, inson tilining belgilari ushbu tizimning mazmunini so'zda kodlaydi.

XX asrning birinchi qismida atoqli tilshunos S.A. Askoldov konsept tushunchasani rus tilshunosligiga olib kirgan va u konseptlarni tadqiq qilish, nazariy asoslarini yaratish bo'yicha maqolalar, kitoblar nashr ettirgan taniqli rus olimi hisoblanadi. Ko'plab mashhur tilshunoslar konsept tushunchasini chuqur o'rganib, har biri bu atamani o'ziga xos usulda talqin qilishgan. Askoldovga ko'ra, "konsept madaniyat elementlaridan birining inson fikrlash jarayonida shakllangan ko'rinishidir, bu ko'rinish orqali madaniyat insonning mental olamiga kirib boradi" [3, 267]. Olim konseptlarning og'zaki, konseptual va obrazli shakllari yuzasidan o'z fikr-mulohazalarini ifoda etib, ularni ikki: kognitiv va badiiy turkumga ajratadi va eng asosiy turkum sifatida kognitiv konseptni birinchi navbatga qo'yadi. Kognitiv konseptlar alohida e'tiborga loyiqdir, chunki ular birinchi navbatda insonning idrok va tafakkur jarayonlarini faollashtiradi. Bular, kommunikativ vaziyatlarni yaratishda, nutqiy strategiyalarni shakllantirishda va maqsadlarga erishishda muhim rol o'ynaydi. S.A. Askoldovning bu mavzudagi bir qator chiqishlariga qaramay, konsept tushunchasi rus lingvistikasida faqat 1980-yillarga kelib, ingliz tilidagi olimlarning rus tiliga tarjima qilingan ishlari paydo bo'lganidan keyin vujudga keldi.

Jumladan, Arutyunova, A. Vejbitskaya, A. Babushkin, Ye. Kubryakova, S. Nikitina, V. Teliya, V. Maslova, R. Frumkina kabi olimlar ushbu atama bo'yicha tadqiqotlar olib borganlar. Yu.S. Stepanovning " Концепты. Тонкая пленка цивилизации " kitobida konsept madaniy hodisa sifatida, Platonning "G'oyalar"iga

o'xshash tarzda, mantiq, psixologiya va falsafaga tegishli deb baholanadi. V.Z. Demyankov o'zining " Термин «концепт» как элемент терминологической культуры " nomli asarida konsept va tushuncha atamalarini tarixiy dubletlar sifatida, ammo endilikda ilmiy va noilmiy foydalanishda ularning o'zaro farqlanishi haqida yoritib beradi hamda ularga quyidagicha ta'rif beradi: "Konsept - og'zaki belgining mazmun tomoni, tushuncha esa voqelik. Ular inson hayotining aqliy, ma'naviy yoki hayotiy muhim moddiy sohasiga tegishli bo'lgan, odamlarning ijtimoiy tajribasi bilan rivojlangan va mustahkamlangan, ularning hayotida tarixiy ildizlarga ega bo'lgan, ijtimoiy va sub'ektiv ravishda tushunilgan jarayonlardir"[5, 606]. Ular insonga tegishli bo'lgan, ijtimoiy tajriba orqali rivojlanib, mustahkamlangan va tarixiy ildizlarga ega bo'lgan, ijtimoiy va sub'ektiv tarzda tushuniladigan jarayonlardir.

Rus tilshunosi V.A. Maslova konseptni ko'p qirrali tuzilma sifatida ko'rib chiqadi. Uning fikricha, konsept faqat til egalarining o'ylashi emas, balki ularning his qilishlari, hayajonlari, baholari, milliy obrazlari va konnotatsiyalari bilan ham bog'liqdir. Olima konsept tuzilishida noyob nuqtai nazar mavjudligini ta'kidlaydi va uning markazida qadrilikning turishini, madaniyatni o'rganishga xizmat qilishini, madaniyat asosida qadrilik prinsipining yotishini bayon qiladi. Bundan tashqari, u har bir konseptning murakkab mental uyg'unligi, ma'noli tuzilishi bilan birga, insonning ifodalayotgan obyektga munosabati hamda umuminsoniy, milliy-madaniy, ijtimoiy, til egalariga tegishli shaxsiy individual komponentlarni o'z ichiga olganligini qayd etadi [9, 208]. V. Maslova konseptning quyidagi o'zgarish belgilari bilan ajratib ko'rsatadi: 1) "bu inson tajribasining minimal birligi bo'lib, u ideal tasvirlanishda so'z orqali verbalizatsiya qilinadi va maydoniy tuzilishga ega"; 2) "bu bilimlarni qayta ishlash, saqlash va uzatishning asosiy birligi"; 3) konseptning "harakatlanuvchi chegaralari va aniq vazifalari mavjud"; 4) "konsept ijtimoiydir, uning assotsiativ maydoni uning pragmatikasini belgilaydi"; 5) "bu madaniyatning asosiy hujayrasi"[10,46].

Yana bir rus tilshunosi D.S. Lixachev o'zining "Rus tilining konseptosferasi" ilmiy ishida konseptni so'zning lug'aviy ma'nosi va insonning milliy qarashlari bilan to'qnashuv natijasida hosil bo'ladigan fikrlash jarayonining mahsuli deb tasvirlaydi. Olim konseptga quyidagicha ta'rif beradi: «konsept –shaxsning tushunishi, mazmundorlikning oz miqdorda obyektiv ma'no va tushuncha tarzida namoyon bo'lishi»[7, 281]. E. Komarov o'zining nomzodlik dissertatsiyasida konseptning mazmun tuzilmasi leksik ma'noga qaraganda kengroq ekanligini ta'kidlaydi va bu holatni konseptning mental hodisa ekanligi bilan izohlaydi. N. Arutyunova konseptni ham mental birlik, ham tafakkur elementi sifatida talqin etib, uni olam va inson o'rtasidagi madaniy element ekani bilan tavsiflaydi. E.S. Kubryakova konseptni "mental tuzilma va turli tarkibdagi va ko'rinishdagi bilimlar to'plami yoki umumlashmasi" ekani bilan ta'kidlaydi [6, 90]. S.G. Vorkachev esa "Konsept — tildagi o'z ifodasi va lingvokulturologik xususiyatiga ega tushuncha, tasavvur va bilimlar to'plami" deya ifodalaydi [4]. N.Yu. Shvedova konseptni "bir tushuncha sifatida, bu tushuncha ortida ijtimoiy yoki subyektiv tarzda qabul qilingan, inson hayotining muhim moddiy, aqliy va ruhiy jihatlarni ifodalaydigan, o'z tarixiy ildizlariga ega bo'lgan, xalqning umumiy tajribasini aks ettiruvchi mazmun turishini" [16, 603] belgilaydi.

Zamonaviy lingvistikada konseptni tushunish bo'yicha uch asosiy yondashuv ajratib ko'rsatiladi, ular quyidagicha ifodalangan: konsept bu tushuncha mazmunini anglatuvchi narsadir, ma'no sinonimi hisoblanadi. Birinchi yondashuvning vakili sifatida Yu.S. Stepanov turadi. Konseptni o'rganishda u kulturologik aspektga katta e'tibor beradi, bu yerda barcha madaniyat konseptlar va ular orasidagi munosabatlar sifatida tushuniladi. Shundan kelib chiqqan holda, konsept bu insonning mental dunyosidagi madaniyatning asosiy hujayrasi hisoblanadi. U konseptlarni Yevropa madaniyatining "ular Yevropa madaniy fondidan va fonidan ajralib chiqqan vaqtidagi holatida" qismi sifatida tasvirlaydi [12, 990]. Bunday yondashuvda til faqat yordamchi vosita hisoblanadi. Lingvistlar konseptda ma'noning ko'p qatlamli tuzilishini ko'radilar, bu tuzilish barqaror til tuzilmalari bilan bog'liq. Yu.S. Stepanovning fikricha, konsept va tushuncha bir xil darajadagi hodisalar, ammo tushuncha asosan falsafa va mantiqda, konsept esa matematik mantiq va madaniyatshunoslikda ishlatiladigan atama hisoblanadi. Oxirgi nuqtai nazardan, konseptlar faqat o'ylab ko'rilmadan, balki boshdan o'tkiziladi ham, ular insonning mental dunyosidagi "madaniyatning asosiy hujayrasi" hisoblanadi [13, 824].

Yu.S. Stepanov konseptda quyidagilarni ajratib ko'rsatadi:

- 1) "harf ma'no", yoki "ichki forma";
- 2) "passiv", "tarixiy" qatlam;
- 3) eng yangi, dolzarb va faol qatlam;
- 4) genetik jihatdan ayrim gipotetik prototip bilan bog'liq bo'lgan ko'p qatlamli tuzilish. Konsept - tarixan shakllangan ma'no qatlamlari yoki evolyutsion-semiotik qator;
- 5) meta-pozitsiya - so'zlar va narsalar ustida "parvoz";
- 6) uning bilim chegarasi - "yuqoridan" - abstrakt ta'riflar sohasi, "pastdan" - shaxsiy tajriba sohasi; ammo siz o'z tavsifingizni (konseptni) faqat ma'lum bir chegaragacha olib borishingiz mumkin, undan keyin ma'lum bir ruhiy haqiqat mavjud, u tavsiflanmaydi, faqat boshdan kechiriladi.

Ikkinchi yondashuv lingvistikaga til belgisining semantikasini kiritishni yagona vosita sifatida ko'radi (N. Arutyunova, T. Bulygina, N. Alefirenko).

Uchinchi yondashuvning tarafdorlari (D. Liachev, Ye. Kubryakova va boshqalar) konsept so'zning ma'nosidan kelib chiqmaydi, balki insonning shaxsiy va milliy tajribasi bilan so'zning ma'nosining to'qnashuvi natijasida yuzaga keladi deb hisoblaydilar, ya'ni konsept so'zlar va haqiqat o'rtasida vositachi vazifasini bajaradi.

Yu.D. Apresean tomonidan taklif qilingan konsept nazariyasi quyidagi pozitsiyalarga asoslanadi: 1) har bir tabiiy til ma'lum bir dunyoqarashni va dunyoni tashkil etish uslubini aks ettiradi; unda ifodalangan ma'nolar ma'lum bir turdagi kollektiv falsafani, til orqali barcha til egalariga majburlanadigan narsani tashkil etadi; 2) tilning konseptualizatsiya uslubi qisman universal, qisman milliy xususiyatga ega; 3) dunyoqarash ("konseptualizatsiya uslubi") "naiv" ma'noda, ya'ni u ilmiy dunyo tasviridan farq qiladi, ammo bu primitiv tasavvurlar emas [2, 39]. Bu yondashuvlar uchun til va madaniyat o'rtasidagi aloqa shubhasiz umumiydir; farqlar tilning konseptni shakllantirishdagi rolini turlicha ko'rish bilan bog'liq. Dunyo obyektlari faqat ular

haqidagi tasavvurlar etno-lingvistik fikrlash orqali tuzilganda "madaniy obyektlar"ga aylanadi.

O'zbek tilshunosligida "konsept" tushunchasi turlicha talqinlarga ega bo'lib, Sh.S. Safarov "moddiy dunyo idrokida ayni paytda idrok etilayotgan predmet – hodisalar haqida tushunchaning tug'ilishini, keyinchalik ushbu tushuncha mental namuna – konsept sifatida shakllanib, moddiy nom olishini" ta'kidlaydi.

O'.Q. Yusupov konseptni "tashqi yoki ichki dunyodagi biror bir narsa yoki hodisa haqidagi ongimizdagi bilimlar majmuasi, u haqidagi obrazlar va unga bo'lgan ijobiy, salbiy, neytral munosabatlar, ya'ni baholashlardir" deb belgilaydi. Tushuncha va konseptni farqlash maqsadida olim "Konsept bilan tushunchani aysbergga o'xshatish mumkin. Agar konsept aysberg bo'lsa, uning suvdan chiqib turgan qismi tushunchadir" deya fikr bildiradi [15, 49]. D.U. Ashurova konseptni mantiqiy, milliy xususiyatga ega bo'lgan bir hodisa sifatida talqin qiladi, shu konseptning negizini aynan shu o'rganilayotgan predmet yoki hodisa haqidagi bilim tashkil qilsa, ifodalashini esa til vositalari (leksik, frazeologik, parameologik va h.k)ning mutanosibliigi tashkil qilishini aytadi [1, 11].

Professor G'.M. Hoshimov konseptga "tafakkurda kechuvchi bir – biri bilan chambarchas bog'liq nafaqat ikki muhim jarayon (konseptualizatsiya (konseptuallashtirish) va kategorizatsiya (kategoriyalashtirish))ning natijasi bo'lib sanaladi, balki unga qo'shimcha yana bir qator muhim (psixologizatsiya, kognitizatsiya, sotsiologizatsiya, (lingvo) semantizatsiya, sotsiolektizatsiya, stilizatsiya (dialektizatsiya, variantizatsiya va idiolektizatsiya kabi) jarayonlarning pirovard natijasidir, va u yaxlit konseptual/kognitiv semantika sifatida lingvistik semantikaning kognitiv asosini tashkil etadi hamda unda til birligi o'zining semantik sig'imi bilan bog'liq holda ma'lum darajada (qisman) aks etadi" deya ta'rif beradi. Olimning fikricha, u o'ziga xos tashkil etuvchilarni o'z ichiga olgan shajara tarkibga ega va tilda gapiruvchilar o'rtasida barcha so'zlovchilar tomonidan belgi(lar) orqali moddiylashtiriladi hamda barchaga umumiy bo'lgan bir ma'no sifatida qabul qilinadi. Shunday qilib, ma'no verbal belgi orqali voqelantiriladi, kalitlashtiriladi, kodlashtiriladi, parollashtiriladi, me'yorlashtiriladi.

Yuqoridagi fikrlarni o'rganish natijasida shuni aytishimiz mumkinki, konsept tushunchasi bizning ongimizda kechuvchi bir necha jarayonlarning asosiy natijasidir va u kognitiv tilshunoslikda chuqur o'rganishni taqozo etadigan birlikdir.

ADABIYOTLAR:

1. Ашурова Д. У. Связь вузовских курсов с современными направлениями лингвистики // Филологиянинг долзарб муаммолари: Маъруза тезислари. – Тошкент, 2008. – Б. 11.

2. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т.2. Интегральное описание языка и системная лексикография/ Ю.Д. Апресян. М., 1995. с 39.

3. Аскольдов С.А. Концепт и слово// Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология.-М:Academia. 1997.-С.267-280.

4. Воркачев С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели // Филологические науки, 2005. – №4.

5. В.З.Демьянков Термин «концепт» как элемент терминологической культуры // Язык как материя смысла: Сборник статей в честь академика Н.Ю.Шведовой / Отв. ред. М.В.Ляпон. – М.: Издательский центр «Азбуковник», 2007. (РАН: Институт русского языка им. В.В.Виноградова). С.606–622.

6. Кубрякова Е. С. О когнитивной лингвистике и семантике термина “когнитивный” // Вестник Воронежского государственного университета Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж, 2001. 90-с.

CONCEPTUAL AND SEMANTIC STUDY OF ARCHAISMS IN MODERN LINGUISTICS

Saydaliyeva Gavharxon Avazovna

Tashkent University of Information technologies
named after Muhammad al-Khwarizmi

gavharwlu@mail.ru

Annotation: The article talks about the essence of archaic words in today's modern linguistics, the history of research and types of analysis related to it. The evaluation of archaic words in Uzbek and English linguistics, different approaches to this phenomenon, and scientific works are discussed.

Key words: *archaism, historiism, synonym, semantic, pragmatic*

Archaisms are considered a universal and standardized form for all English speakers. Although these forms are often used in written speech and are certainly not among the first thousand in terms of frequency of use.[1] Therefore, archaisms divide the speakers of the language into two age groups:

A) Persons who are older and have graduated from an educational institution of at least college level, who are aware of the meaning and functional features of archaisms.

B) Youngsters who have knowledge of the features of meaning and functional use of archaisms.

2. The fact that archaisms in English are the same for the norms of the literary language is important for other synonyms.

3. Enrichment of the lexical layer of the literary language with archaisms requires participation in all functional aspects of its content, and we find this sign in the lexical units.

4. The archaism entering the standard of the language must be a universally recognized word, that is, the language community has accepted it as a precious word as well as a dear root word.

5. It is clear that archaisms must be able to model and have usage wrappings that match word-formation patterns in other words in English.

6. Archaism in the language is considered as a language unit with a form and pronunciation corresponding to the orthographic system of the language.

7. Archaisms in the language correspond to the criteria of the norm of the language.

In these archaisms we find all the above symbols. In order to determine the linguistic status of archaisms, we studied the words marked as "archaism" listed in explanatory dictionaries.

1. Oxford English Dictionary, Oxford University Press, Oxford 2012, 2812p
2. Webster New World Dictionary, Merriam-Webster, New York, 2006, 1864 p.
3. Collins Dictionary of the English Language, Cambridge, 2010, 1600p.

Having studied the content of these dictionaries, we noted some of them. The archaisms identified by us may have appeared as the most fully characterizing language elements.[4]

1. *Abed* (in bed) is sleeping
2. *Abide* (to stay).
3. *Aforetime* (formerly, previously) before
4. *Afric* (African) is a word related to the African continent. This word is usually used in poetry and in other types of speech it is not used.
5. *Albeit* Although

Note that in this and all the other examples above, the word begins with the prefix a. Although the prefix a- is now out of use, it itself is an archaism, and it is seen that it mainly forms words that indicate the situation. But at the same time, not all words with a - prefix are archaisms. For example, words denoting the status category, such as asleep, alert, afraid, are used in modern English without any stylistic color.[2]

6. *Albion* is the old name of England. This word is made in participle again a word is also very popular. A name that has risen to the level of connotation is Foggy Albion. The districts that are always observed in the British Isles explain the first part of this name, and the second part is related to the arrival of Roman workers led by Julius Caesar to the British Isles in the 1st century BC. At that time, the Romans who approached the shores of England in warships saw the limestone cliffs on the shores of the British Isles. The Romans named the island Albeon because of these white limestone cliffs stretching along the coast.[3] Albeon means "White land" in Latin; means "white land, white coast".

7. *Amid (st)* - (among), together. This word is used a lot. This word belongs to the Germanic language group. In German, its corresponding variant is the word mit.

8. *an one* –(a one) this archaism is translated as "some kind of one". The very oldness of this archaism is known by the fact that the word one was formed before the appearance of the consonant [w] at the beginning, that is, it was created in the 10th and 12th centuries. Because in the same period, the sound [w] appeared at the beginning of the pronunciation of the word: [u:n >wu:n] in writing one. A one is a very rare word in modern English.

9. *Anent* is a preposition in Uzbek and is translated as "about, concerning", etc. that is, it is a stylistic synonym of these two words.

10. The word *Araby* is a stylistic synonym of the word *Arabia*, which is an archaism meaning Arabia. This word is used in fiction, journalism and media language.

11. The word *Arcady* is used as a stylistic synonym of the word "*Arkadia*" in poetry. The word *Arcadia* is a place name -Peloponnese is a mountainous region in the center of the island (Greece) and in ancient times its inhabitants were mainly engaged in animal husbandry. That is why *Arcadia* was called in poetry "paradise land, land of happy shepherds, land of happy people".[5]

Slothful and indolent are archaic words used in classical poetry. *Lazy-idle* words are used a lot in today's language. All these words are used to refer to people who "do not like to work", "avoid work", "like to spend time in idleness", "do things at the tip of their hands". The words *slothful and indolent* have a negative connotation. The words *lazy and idle* do not have a negative connotation. A person can be lazy or idle through no fault of his own. Because he may not be busy with work, not because of laziness, but because of temporary absence of work. For example:

This year I am determined to spend a thoroughly lazy holiday. This laziness can be justified.

The word "*Idle*" expresses the meaning of "*useless, ineffective, inefficient, in vain, useless*" work.

For example: "*Tears, idle tears*" (useless tears)

"Idle singer of an empty day".

In Uzbek language, this synonymous line also consists of 5 members: *dangasa, yalqov, ishyoqmas, tanbal, soyaparvar*. [6] The word "*dangasa*" has a weaker meaning compared to the word "*yalqov*". The sign level of the word *ishyoqmas* is stronger than that of the words *dangasa, yalqov*. *Tanbal* is rarely used in today's language. For example:

Ish ishtaha ochar dangasa ishdan qochar. (maqol) Afandining onasi yoshligidan yalqov bo'lib o'qishda ham, o'yinda ham doim o'rtoqlaridan, hatto Afandidan ham qolib yurar edi. (Mushtum) Issiqdan mudragan va horg'in otining yalqov qadamiga bardosh qilib shahardan qaytayotgan dehqon... (Oybek). U idora ishlarini ham o'ziday ishyoqmas bekorchi Shamsievga topshirib qo'ygan. (A.Muxtor) Dala shiyponi qurishga boshliq qilib birlashtirilgan kishi ancha bo'shang va tanbal edi. (Sh. Rashidov) Cenga o'xshagan soyaparvar, bo'yni yo'g'onlar o'zini salqinga urib jo'jaxo'rozning sho'rvasini ich o'tirganda, xotinlar terlab pishib ketmon chopgan. (S. Axmad)

In these examples, we observe the stylistic distribution of synonyms, i.e., their distribution across different styles.

Dangasa and yalqov is used in publicistic style and in media discourse; it is shown that it is used more than in the artistic discourse, in the style of fiction.

In the colloquial speech style, synonyms of *dangasa, yalqov, ishyoqmas* are used more.

Let's look at the dispersion of another synonyms in the Uzbek language by styles.

Darmonsiz, bedarmon, majolsiz, bemajol, madorsiz, bemador, quvvatsiz, bequvvat, kamquvvat.

Although there are 9 members in total in this synonym series, there are only 4 keywords here. These are the words *darmon, majol, mador* and *quvvat*. All these words mean that the strength is lower than other synonyms of the word. 4 of them are based on the Turkish word formation model, and 5 are based on the Persian word formation

model. More precisely: the words *darmonsiz*, *bedarmon*, *majolsiz*, *bemajol*, *madorsiz* are formed based on the Turkish word-formation pattern, while the rest of the words *quvvatsiz*, *bequvvat*, *kamquvvat* are words formed based on the Persian word-formation patterns.[7]

Functional stylistic dispersion is also observed among these synonymous lines. Synonyms in the Turkish form are usually used in colloquial speech, journalism and media style. Synonyms made according to the Persian pattern find their expression in the style of fiction (prose) and poetry. In the style of official documents, synonyms made according to the pattern of both languages are used almost equally in the proportion of 50% - 50%, depending on the communication intention. Another Turkish word, weak, is used more in colloquial speech, media style.

Qiz juda ozg'in, yuzi sarg'aygan edi. Ko'zlari xorg'in, darmonsiz edi. (Oybek)
... *betob, darmonsiz Gulnor bu kun yuvilib, oftobda qurigan bir quchoq yozlik kiyimlarni allaqayoqdan yig'ishtirib kelardi.*

If we consider the stylistic function of the synonyms in these two sentences, the following is known.[8]

We quoted these sentences to illustrate the meaning of the synonym of drugless, but in both sentences we find one more synonym that strengthens their meaning. That is, tired and sick. Each of the 10 words we listed above can be exhausting and unhealthy. Because a person whose health and strength is known from his face, Appalon, will never be tired or sick. Weakness, lack of ability, are the external attributes of fatigue and illness. Any patient, if he is truly ill, will be tired and ill without stimulation.

Ikki elat xorg'in, bedarmon sudralib, bir chekkaga, qovjiragan daraxt ostiga chordona qurishdida o'qchib ko'mir tupurishdi. (Oybek)

Archaic words are used as a stylistic tool in the realistic description of historical events. Archaisms are also used in literary works, feuilletons, and critical articles written in the publicistic genre on socio-political topics to give speech irony, sarcasm, humor. In linguistics, there is another group of words that many people confuse with archaisms, which are called historicisms (historical words), and they are used to denote only historical things or events that do not occur in modern life, as a single term for the things and events they mean. For example: *omoch*, *allof*, *bakovul*, *yasovul*, *qozi*, *qozixona*, *bek*, *vasiqa*, *gumashta*, *meshkop*, *jig'ador* etc. The main difference between istoriisms and archaic words is that their substitute cannot be a synonym. For example, Hamza's expression of old words such as *kulah*, *janda* in the verse " *bitsin endi eski turmush, ul kulohi jandalar* " is a common name given to both of them.

Above, we made some observations about the semantic and pragmatic aspects of the words that were active in the past and have now turned into archaic words, the scope of their stylistic functions in the discourse. It can be seen that the use of synonymous words in other styles for the purpose of expanding their functional scope, in turn, leads to the appearance of new members in synonymous groups.

REFERENCES:

1. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 118 с.
2. Радзиховский, Л. А. Диалог как единица анализа сознания // Познание и общение ; отв. ред. Б. Ф. Ломов, А. В. Беляева, – М. : Наука, 1988. – С. 24-35.
3. Saydaliyeva G.A. Ingliz va o‘zbek matnlarida sinonimlarning stilistik xususiyatlari// Toshkent, 2024. 95-110 betlar.
3. W. D.A. Cruse. Cognitive Linguistics. – Cambridge: the University Press, 2004. –157p.
4. Lakoff, G. Metaphors We Live By. G. Lakoff, –Chicago and London : The University of Chicago Press. 1980.
5. Webster’s Dictionary and Thesaurus of the English Language. - Danbury, CT: Lexicon Publications, Inc. - 1995. - 1248 p.
6. Roget’s International Thesaurus. / Ed. By Robert L. Chapman. - Harper Perennial, 1992.- 1299 p.
7. Roget’s Thesaurus of English Words and Phrases. - Great Britain : Hazell Watson & VineyLtd, 1977.-712 p.
8. Webster’s Dictionary of Synonyms. A Dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and analogous and contrasted words. Springfield, Mass, 1968. - 907 p.

ТИЛ ВА МАДАНИЯТ ТУШУНЧАСИ НИМА?

Ўткур Исламов

Филология фанлари доктори (DSc)
Ижтимоий ва сиёсий фанлар институти
профессори в.б.
(93) 545-37-61

Ўзбекойим Исламова

Тошкент Кимё Халқаро Университети
IV босқич талабаси

Аннотация. Мазкур мақола тил таълими тизимида маданиятнинг маданият таълими тизимида эса тилнинг вазифасига бағишланган бўлиб, мақолада маданият тушунчасининг ижтимоий ҳаётда тутган ўрнини изоҳлашга алоҳида эътибор қаратилган. Тил бу – маданиятнинг айнан ўзи эканлиги, маданиятнинг ижобий ёки салбий томонга қай даражада ўзгариши бевосита тилга, яъни миллий она тилига боғлиқ жиҳатлари очиқ берилган.

Калит сўзлар. *Тил, сўз, маданият, моддий маданият, маънавий маданият, ижтимоий, маънавий, тушунча, халқ.*

Маданият сўзи латинча “**cultura**” сўзидан олинган бўлиб, у дастлаб қишлоқ хўжалиги экинлари ёки уй паррандалари ва ҳайвонларини

маданийлаштириш жараёнига нисбатан қўлланилган. Жамиятдаги кишиларнинг турмуш шароитидаги тараққиётнинг жадаллашуви натижасида кейинчалик ушбу сўзнинг маъноси ҳам кенгайиб борган. Бора-бора маданият тушунчаси инсоният тараққиётига, онгнинг маданийлашувига нисбатан ҳам қўлланила бошлаган.

Маданият – жамиятнинг ишлаб чиқариш, ижтимоий, маънавий-маърифий ҳаётида қўлга киритган ютуқлари мажмуи; бирор ижтимоий гуруҳ, синф ёки халқнинг маълум даврда қўлга киритган шундай ютуқлари даражаси; ўқимишлилик, таълим-тарбия кўрганлик, зиёлилик, маърифат; маданиятли шахс талабларига жавоб берувчи шароит каби маъноларни англатади. Бугунги кунда маданият тушунчасининг қўлланиш доираси ниҳоятда кенгайиб боргани учун инсонлар учун бу тушунча жуда кенг илдиз ёйган нозик тушунчага айланиб бормоқда. Фан-техниканинг ривожини инсонларнинг нутқида қўллаётган сўзларнинг истемол доирасига ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда. Эътибор берсангиз, кундалик ҳаётимизга кириб келаётган ҳар бир янгиликнинг замирида маданият тушунчаси, яъни тумуш маданияти ётади. Демак, ушбу тушунча узоқ минг йиллик ўтмишнинг маҳсули сифатида халқлар ўртасидаги ўзаро маданий ва маърифий, иқтисодий ва ижтимоий алоқаларнинг такомиллашуви натижасида уларнинг кундалик амалларида, нутқида истемол доираси кенгайиб фаоллашиб бормоқда. Маданият тушунчаси одамни покликка, гўзалликка, яъни ҳар бир нарсадан илҳомбахшлик излашга куч бағишловчи қудратли тушунча аслида. Лекин баъзида ушбу тушунчага нисбатан ўз-ўзича, тор мулоҳаза юритиб, омманинг кўнглига ёқмайдиган айрим ўзича қарашлардан, ҳолатлардан дилинг хира тортади. Бугунги шиддатли ҳаёт бизни турмуш тарзимиздаги оддийлик ва одмилик каби кўринишлардан узоқлаштириб бораётгандек гўёки.

Шу ўринда миллатимиз маданияти ва маънавиятига Навоиёна услуб билан ёндашиб, ижод қилган академик Алибек Рустамовнинг қуйидаги сўзларини келтирмоқчимиз: “Ҳар бир ўқувчи ўз ватанининг содиқу солиҳ фарзанди бўлиб етишиши учун аввал ўз аждодининг маънавий ва маданий меросини, ўз миллатининг сунъий ва урфий амалларини яхши англаб, эгаллаб давом эттириши, сўнгра жаҳонда кашф қилинаётган илму фан янгиликларининг ўз эли равақига мувофиқларини ўзлаштириши зарур. Авлоднинг бу даражага эришиши учун соғлом муҳит ва қулай вазият, миллий тарбия ва шунга асосланган жаҳоншумул таълим керак”. [1,3]

Шунинг учун ҳам ушбу тушунчанинг мазмун ва моҳиятини тўғри англаш учун унинг инсон ҳаётида тутган ўрнини белгилаш муҳимдир. Узоқ йиллар мобайнида халқ турмуш тарзи юзасидан тадқиқотлар олиб борган кўплаб олимлар томонидан маданият атамасига турли таърифу тавсифлар берилган бўлиб, кўпинча маданият дейилганда – инсоният фаолияти давомида яратилган барча ютуқлар тушунилади.

Ўзбек тилшунослигида *тил маданияти* термини ўрнида *маданий тил* терминининг қўлланиши кузатилади. Мулоқот қилувчиларнинг тилдан фойдаланишдаги эҳтиёжларини қондирувчи, нутқ тузиш учун тайёр ҳолатда турган; халқ қизиқишлари, маданий қарашларига тўла жавоб бера олувчи ҳар қандай тил шу жамоа учун маданий тилдир. Тилни такомиллаштириш

тарихидаги курашлар замирида маданий тилни яратиш масаласи ётганлиги боис *тил маданияти, маданий тил* терминлари эквивалент сифатида ишлатилаётганлиги маълум. Вариантдорлик *мулоқот одоби, муомала одоби, сўзлашиш одоби, суҳбатлашиш одоби* каби терминларга ҳам хос. Тилшуносликда *тил маданияти* тушунчаси адабий тилнинг муайян даврдаги маданий тил сифатидаги камолоти даражасини ифодалашда ҳам қўлланган. Бу жиҳатдан *тил маданияти* тушунчаси адабий тилнинг маданийлик даражаси, яъни мукамал ҳолатда меъёрлаштирилган ҳолатини ўзида намоён этади.

Англашиладики, тилшуносликда *тил маданияти* термини кенг ва тор маъноларда қўлланиб келинмоқда.

Бизнингча, *маданий тил* термини *“ишлов берилган тил”* маъно қирраси билан *тил маданияти* тушунчасини англатади. *Маданий нутқ* эса ҳар жиҳатдан ҳаммага ибрат бўла оладиган намунали нутқдир. Бундай нутқ эгаларини *намунали нутқ соҳиблари* деб аташ мумкин. Улар мулоқот одоби – нутқ маданияти талабларига амал қилган ҳолда гапирувчи шахслардир. Маданий нутққа хос тўғрилиқ, аниқлик, мантиқийлик, тушунарлилик, жўялилик, ихчамлик, таъсирчанлик каби хусусиятлар мулоқот маданияти доирасига кирувчи сифатлардир.

Одатда *“маданият”* сўзи бевосита одамлар турмуш тарзи билан боғлиқ тарзда изоҳланади. Ўз навбатида шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, инсоният тарихининг ўтган даври мобайнида олиб борилган изланишлар натижасида цивилизация ва турли хил маданиятлар тараққиётига доир бой материаллар тўпланганига ҳамда бу борада дунё олимлари орасида қатор мунозаралар бўлиб ўтганига қарамай фанда маданият терминининг умумий қоидаси мавжуд эмас. Негаки, ижтимоий фанларда табиий фанлар тизимидаги каби доимо ягона, мужассамлашган қарашлар бўлмайди.

Фаннинг турли тармоқлари мутахассислари *“маданият”* тушунчаси ва у сўз ифода этадиган терминни ўзи мутахассис бўлган соҳа нуқтаи назаридан изоҳлайдилар ва шарҳлайдилар. Ушбу мавзу бўйича мутахассислар томонидан олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, мана шундай изоҳлар икки юздан ортиқ эканлиги ва уларнинг ҳар бири маданият тушунчаси тадбиқ этилаётган фан тармоғига кўра ўз терминларига эга. Маданият сўзига олимлар бераётган шарҳларда уни турлича талқин қилишмоқда. Аммо аксарият мутахассислар маданиятни иккига бўлиб талқин этишда яқдилдир. Бу – *моддий маданият* ва *маънавий маданият*.

Моддий маданият реал моддий нарсалар, жисмоний меҳнатнинг маҳсули бўлган моддий объектлар билан боғлиқдир. Масалан, меҳнат куруллари, кундалиқ турмушда ишлатиладиган уй-рўзғор буюмлари, кийим-кечаклар, зебу зийнат буюмлари, транспорт, қурилиш, саноат, коммуникация воситалари, турар жой, маконларни ифода этувчи тарихий обидалар ва бошқалар инсон моддий маданиятининг намуналаридир. Чунки ушбу реал, моддий мавжуд нарсалар ўз моддий вазифаси, қўлланиш, истеъмол қилиниш хусусиятларидан ташқари уни яратган, бунёд этган кишиларнинг маданий савиясидан, диди, моҳирлиги, уни бунёд этганларнинг маданий даражаси, қурилиш санъатидан, камолотидан дарак

бериб туради. Шунинг учун ҳам Самарқанд, Бухоро, Хива ва бошқа шаҳарлардаги архитектура ёдгорликлари фақат моддий объект эмас, балки ўзбек халқи маданий юксалишининг ноёб намуналари эканлигидан дарак бериб туради. Демак, инсон яратган ҳар қандай нарса – буюмлар, уй-жойлар, қасрлар, сув иншоотлари ва бошқаларда моддий меҳнати қаторида халқнинг тарихи, ўтмиши, ҳозирги авваллари туришдан ташқари, уларнинг ҳар бирида инсонлар таъсирланувчи, завқ олувчи дид, савия, моҳирлик, топқирлик, зукколик ўз ифодасини топади. Бу ўша нарса объектларнинг маданийлиги, маданий қимматидан дарак беради. Шунинг учун ҳам уларни маданият категориясининг моддий таянчларидан биридир дея эътироф этишимиз мумкин.

Маънавий маданият тушунчасининг ҳам кўлами анча кенг бўлиб, бу инсоннинг ақлий, маънавий фаолиятининг самараси бўлган илмий, бадиий, ахлоқий, эстетик, диний, фалсафий ва санъатга оид маҳсуллари, улар ҳақидаги конкрет тушунча ва тасаввурлар, категориялар, қонунлар, меъёрларни ўз ичига олади. Маънавий маданиятнинг хилма-хил кўринишлари халқнинг ахлоқ ва одоб, таълим-тарбия, этикавий, эстетик, диний, фалсафий, бадиий, фольклор ва мифологик, лисоний қарашларда намоён бўлади. Келтирилган маълумотлардан маданият тушунчаси кенг ва серқирра эканлигидан дарак беради. Бу ҳол маданият тушунчасини англатадиган терминларнинг ҳам миқдоран бойлигини юзага келтирган.

Ҳар бир этноснинг, халқ ва миллатнинг ўзига хос ва мос тарихан шаклланган ва ривож топган маданият тушунчалари бор. Ўзбек халқи маданияти бир томондан қадимий туркий элатлар дунёқараши билан боғланган бўлса, иккинчи томондан Шарқ халқлар маданияти анъаналари билан боғлангандир. Мана шулардан бири ислом дини асосларидир. Ўзбекларнинг исломни қабул қилиши ўзбек халқи маданиятининг бу диннинг илмий-фалсафий қарашлари билан уйғунлашиб кетишига олиб келди. Ўзбек халқининг маданият белгилари ҳақидаги фикрларимизга ойдинлик киритиш учун унинг айримларини келтириб ўтамиз.

Ўзбек халқининг маданий-маънавий хусусиятларини ифодаловчи сўзлар: **халқпарварлик, ватанпарварлик, инсонийлик, болажонлик, кенгфеъллик, мулоҳазадорлик, меҳмоннавозлик, мулозаматлилик, сертавозелик, сертакаллуфлик, кечиримлилик, камтарлик, қариндошсеварлик, жамоавийлик, маҳалладошлик, оилапарварлик, ота-онага хурмат, кексаларни эъзозлаш, оқ кўнгиллик** ва бошқалар.

Моддий ва маънавий соҳалар, умуман олганда, маданият дейилган кенг тушунча турли моддий ва маънавий соҳаларда ўзига хос тарзда юзага чиқади. Масалан, **савдо маданияти** ва **сахна маданияти, шарқона маданият** ва **европа маданияти** тушунчаларини қиёслаб кўринг.

Маданият билан боғлиқ тушунчалар ўзбек фанининг турли соҳаларида, йўналишалари, тармоқлари кенг қўлланилаётганини, бу борада янги терминлар яшаш, калькалаб олиш, тақлидан ҳосил қилиш сермаҳсуллигини кўрсатиш мақсадида бу терминларни қуйидаги жадвал мисолида икки гуруҳга бўлиб ўрганишимиз мумкин.

“Маданият” тушунчаси билан боғлиқ терминлар	
Моддий маданият терминлари	Маънавий маданият терминлари
Моддий маданият	Турмуш маданияти
Шаҳар маданияти	Оила маданияти
Қишлоқ маданияти	Муомала маданияти
Бозор маданияти	Тил маданияти
Савдо маданияти	Нутқ маданияти
Суғориш маданияти	Театр маданияти
Кийиниш маданияти	Саҳна маданияти
Хизмат кўрсатиш маданияти	Ҳуқуқий маданият
Маиший хизмат маданияти	Таржима маданияти
Давлатчилик маданияти	Маънавий маданият
Бошқарув маданияти	Миллий маданият
Қурилиш-архитектура маданияти	Шарқона маданият
Қурувчилик маданияти	Европа маданияти
Бинокорлик маданияти	Дипломатия маданияти
Ирригация иншоотларини қуриш ва яратиш маданияти	Этник маданият
Дехқончилик маданияти	Нотиклик маданияти
Пахтачилик маданияти	Матбаачилик маданияти
Полизчилик маданияти	Муסיқа маданияти
Меҳмон кутиш маданияти	Саломлашиш маданияти
Меҳмоннавозлик маданияти	Телефонда гаплашиш маданияти
Овқатланиш маданияти	Қадимий маданият
Моддий ва маънавий маданият	Умумий элат маданияти
Мутолаа маданияти	Ўзбек элати маданияти
	Шаҳар ва қишлоқ аҳолиси маданияти
	Кўчманчи аҳоли маданияти
	Чорвадор қабилалар маданияти
	Касб одоби маданияти

Шуни айтиш керакки, терминни гуруҳларга ажратиш қатъий эмас, шартлидир, чунки моддий ва маънавий маданият тушунчалари ўзаро алоқадор, бири-иккинчисини тўлдириб турадиган тушунчалардир.

Тил маданияти, нутқ маданияти, мулоқот маданияти, муомала (нутқда) маданияти ва бошқа маънавий мезонлар маънавий маданиятга киради. Шу ўринда фикримиз мазмунини тўлароқ тушунмоқ мақсадида ҳозирги ўзбек тили фанининг серқирра ижодкори, услубшунослик ва нутқ маданиятига оид бир қанча монографиялар муаллифи, илмий-тадқиқот ишлари раҳбари филология фанлари доктори, профессор Низомиддин Маҳмудовнинг ўзбек миллатининг маънавий маданиятини акс эттиришга бағишланган ушбу жумлаларига эътибор қаратамиз: “Ўзбек – сўзнинг бебаҳо ва муқаддаслигига ҳамма замонларда имон

келтирган, ҳеч қачон ўз сўздан тонмаган, лафзига мункир келмаган, сўзни ўз фарзанди каби оқ ювиб, оқ тараган халқ. Шунинг учун ҳам ўзбек аждодлар ҳикматига амал қилиб, ўйнаб гапирса ҳам ўйлаб гапиради. Ҳамиша қоғиб эмас, тоғиб гапиришнинг пайдан бўлади. Сўзга ошуфталик, нутқнинг латифлигидан, ундаги сўзларнинг фавкулотда уйғунлигидан завқланиш, гўзал ва таъсирли нутқ тузишга айрича ҳавас, бундай санъат соҳибига ҳайрат билан қараш ўзбекларнинг азалий урфларидандир. Айтилмоқчи бўлган фикрга мутлақо мос либос кийдира билиш, сўз билан тингловчининг фақат қулоғини эмас, балки қалбини ҳам забт эта олиш Шарқда, хусусан, ўзбекларда **тарбияланганликнинг, маърифатлиликнинг, зиёлиликнинг қабарик белгиларидан** бири ҳисобланган”. [2.12]

Аmmo аслида бу тушунчалар замирини ҳам моддий, реал ҳодиса бўлган тил воситалари ташкил этади. Демак, миллий тилга ҳурмат ва садоқат ҳам маданиятлиликнинг олий кўринишларидан бири ҳисобланади.

Шу ўринда илм-фан тараққиёти ҳар бир халқнинг тарихи билан боғлиқ эканлиги ҳақидаги ҳақиқат барчамизга маълум эканлиги, шунинг учун ҳам илм-фан кашфиётларини мукамал идрок қилиш учун ҳали инсон онги ожизлик эканлиги, турли халқлар ва элатлар, миллатлар, уларнинг ўз тарихи, урф-одати, қадрияти каби бобомерос бойликларини ўзига хослиги бўйича ўрганиш ҳар бир тадқиқотчидан синчковлик талаб этилажagini қатъий таъкидламоқ даври келди. Ана ўша бобомерос бойликларини асрлар оша авлоддан-авлодга етказиб берувчи ўз қадриятлари ва урф одатлари мавжуддир. Мавжудликни тил сабаб, сўз сабаб ташкил этилиши сир эмас, албатта. Бу тил улар учун энг қадрли ва ҳеч қачон унутилмас даражадаги нодир ва муқаддас меросдир. Чунки бу тил ичра уларнинг миллийлигига даҳлдор бўлган барча нарсаларнинг руҳи жой олган. Шунинг учун олимларимиз сўзнинг ҳам руҳи бўлади, деб бежизга таъкидламаганлар. Шундан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, инсонлар ўртасидаги мулоқот жараёнида нутқ маданияти ва одоби нақадар муҳим эканлигига гувоҳ бўламиз. Бундай тил ўз мухлисларини сеҳрлайди, шундан бўлса керакки, сўзда сеҳр бор, деган ҳикмат бежизга айтилмагандир дейсан, беихтиёр.

Шунинг учун ҳам инсонга табиат ато этган ноёб ва нодир, мислсиз бетакрор ҳамда муқаддас неъмат бўлган нутқ қанчалик қадимий бўлганидек, нутққа одамзоднинг муносабати ҳам шунчалик кўхнадир. Тарихнинг хилма-хил силсиласи поғоналарида гўзал нутқни қадрлаш, баҳолаш, уни муқаддас деб билиш ҳисси одамлар қалбини, уларнинг меҳр дарёсини ҳеч ҳам тарк этмаган. Шу сабабли кўпгина донишмандлар чиройли нутқни инсоннинг қалбига қиёслаган. Бизнинг қадимий аждодларимиз ўз она тилини – ўз номус орини, одамийлик виждонини, элу юртини ҳимоя қилгандек асраган, керак бўлса кўкрагини қалқон қилган. Шу сабабли бу нозик ҳисни, миллий туйғуни истилочилар, босқинчилар яхши сезишган ва ҳар доим ўзлари истило қилган ўлкалар аҳолиси тилини сиқувга олган, унинг ривожланишига йўл бермаслик учун исканжада ушлаб туришга интилишган.

Шу каби ўтган даврлар мобайнида бизнинг юртимиз, тилимиз, маданиятимиз душманлари ҳам халқимизни тил маданиятидан узоқлаштиришга

қанчалик ҳаракат қилмасин, лекин она тилимиз жамиятнинг энг кичик паноҳгоҳи – оилалар оғушида, олимлар, ижодкорларнинг асарларида яшаб, бойиб бораверган. Шунинг учун ҳам ўзбек тили ўзбек миллати учун қадимий ўтмиш аجدодларимиздан улуғ туҳфа, муқаддас маданий мулкдир. Бу лисоний, маданий-маънавий, этномаданият, этноменталитет, халқимизнинг ўтмиши ва тарихи, кўхна фалсафий-диний қарашлари, ўзига хос руҳий дунёси, эстетик диди ва ахлоқий меъёрларини, оламни англаш, баҳолаш ва билишга оид тушунчаларини ўзида ифода этган маданий тилни, яъни тил маданиятини қадрлаш, уни теран ҳис қила олиш ғоят муҳимдир.

Юртимиз мустақилликка эришгач, келтирилган тушунча ўз тарихий илдизлари, ўзбек менталитети, ўзини англашнинг бой анъаналари асосида ривожланиши ва бойиш йўлига ўтди. Бу ўзбек халқи Мустақиллик туфайли эришган улуғ бойлик, имкониятдир. Мустақиллик шарофати ила ўзбек тилига “Давлат тили” мақомининг берилгани, ўзбек алифбоси ва имло қоидаларининг янгилангани, жой номларини тартибга солиш бўйича қонун қабул қилингани, ўзбек тилининг ўз ички имкониятлари асосида тараққий этиш йўлига ўтгани ва тил маданияти йўлида олиб борилган бошқа амалий ишлар бунинг ёрқин далилидир. Ўтган йиллар мобайнида ўзбек тилшунослари томонидан олиб борилган тил маданияти бўйича илмий тадқиқотлар, давлат тили ривожига бағишланган конференциялар ҳамда қатор лойиҳалар мисолида ёрқин кўриниб турибди. Бу эса маданий тилнинг кўпқиррали ва мураккаб алоқавий ва коммуникатив вазифа сифатида ижтимоий ҳаёт, кундалик турмуш, маданий, этномаданий шароитларда ўз ўрни бор эканлигидан далолат беради. Шу сабабли ҳам тил ижтимоий соҳалардаги ўзига хос хусусиятлари билан фарқланиб туради. Бу ҳақдаги билимлар бугунги кунда республикамизнинг ҳар бир таълим муассасаларида алоҳида фан сифатида ўз тингловчиларига етказиб борилмоқда.

Унутмаслигимиз керакки, маданий адабий тил миллий тилнинг яшаш шаклларида биридир. Адабий тил ўз вазифаси, ўзига хос нормаси, тарқалиш доирасига кўра тилнинг бошқа ижтимоий кўринишлари – яшаш шаклларида фарқ қилади. Чунончи, ўзбек адабий тили ўзбек диалект ва шеваларидан, оддий сўзлашув нутқи, профессионал нутқ кўринишларидан ва жаргонлардан фарқлидир. Адабий тилга хос энг муҳим хусусият бу тилнинг умумхалқ доирасида ишлатилиш учун мўлжалланганидир. Бу хусусият ҳар қандай адабий тил учун хосдир. Адабий тилнинг ўзига хос белги ва хусусиятлари эса қуйидагилар:

- 1. Адабий тил умумхалқ тили, умумхалқий тилдир.**
- 2. Адабий тил кўп вазифали тилдир.**
- 3. Адабий тил – умуммажбурий тилдир.**
- 4. Адабий тил – муайян нормаларга солинган, қоидалар остига олинган тилдир.**
- 5. Адабий тил – кенг даражада услубий тармоқланган тилдир.**
- 6. Адабий тил – ҳам ёзма, ҳам оғзаки шаклларга эга тилдир.**
- 7. Адабий тил – умумхалқ тилининг, яъни миллий тилнинг олий шаклидир.**

Демак, адабий тил – умумхалқий тил. Адабий тилнинг бу хусусияти бу тил бажарувчи вазифалар, у хизмат қилувчи доиранинг умумхалқ характерига эгаллиги билан изоҳланади. Адабий тилнинг умумхалқий хусусияти аслида тилнинг халқчил ва демократик асосларига таянади. Бутун таълим-тарбия ишлари, барча оммавий ахборотлар, илмий-маданий хабарлар ўзбек адабий тилида олиб борилади. Илмий-адабий анжуманлар, илмий чиқишлар, йиғилишлар ўзбек адабий тилида ўтказилади, ҳатто кишилар кундалик турмушда ўзаро адабий тилда гаплашишга интиладилар. Айниқса, бу расмий доиралардаги нутқларда, муомалада ёрқин кўринади. Мана шундай омиллар туфайли ўзбек адабий тили ўзбек халқи турмушига, унинг илмий, маданий, кундалик ҳаёти доирасига фаол кириб борган ва кенг қўлланилади. Бу ўзбек адабий тилининг эндиликда умумхалқ мулкига, ўзбек халқининг умумий алоқа қуролига айланганини кўрсатади. Бу ўзбек адабий тилининг умумхалқийлик хусусиятидир. Адабий тилнинг умумхалқийлиги бу тилнинг моҳияти, вазифаси ва шаклланиш хусусиятларида ҳам намоён бўлади. Адабий тилнинг умумхалқийлиги – бу тилнинг бутун халқ учун ягона қурол экани ва умумхалқ мулки эканлигидир. Ўзбек адабий тилининг умумхалқийлиги унинг бутун ўзбек халқи учун ягона алоқа қуроли сифатида хизмат қилишидир. Ўзбек тилининг ҳеч бир лаҳжаси, шеvasи адабий тил ўтайдиган мана шу вазифани ўтай олмайди. Чунки улар муайян ҳудуд, минтақа аҳоли учунгина хизмат қилади. Адабий тил маълум ҳудуд билан чегараланмайди. Шу маънода ўзбек адабий тили нафақат Ўзбекистон Республикаси доирасида яшовчи ўзбекларнинг, балки бошқа хорижий давлатларда яшайдиган ўзбекларнинг ҳам умумалоқа қуролидир.

Хулоса қилиб айтганда, *моддий маданият* ва унинг тушунчаларини ифодаловчи атамалар инсонлар моддий фаолиятининг барча соҳаларини ва уларнинг маҳсули номлари: меҳнат қуроллари, кундалик турмушда ишлатиладиган буюмлар, кийим-кечак ва уй-рўзғор буюмлари, турар жой объектлари, қурилиш материаллари, ирригация иншоотлари, экологик тушунчалар, транспорт воситалари ва уларнинг турлари, алоқа ва коммуникация воситалари ва бошқа номларни ўз ичига олса, *маънавий маданият* атамалари эса онг ва маънавий ишлаб чиқариш маҳсуллари: билим, ахлоқ ва ахлоқ нормалари, таълим-тарбия, ҳуқуқ, фалсафа, этика, эстетика, фан, санъат, адабиёт, мифология, дин ва бошқа соҳалар атамаларини ўз ичига олади.

Ҳар бир этноснинг, халқ ва миллатнинг ўзига хос ва мос тарихан шаклланган ва ривож топган маданият тушунчалари бор. Ўзбек халқи маданияти бир томондан қадимий туркий элатлар дунёқараши билан боғланган бўлса, иккинчи томондан Шарқ халқлар маданияти анъаналари билан боғлангандир. Мана шулардан бири ислом дини асосларидир. Ўзбекларнинг исломни қабул қилиши ўзбек халқи маданиятининг бу диннинг илмий-фалсафий қарашлари билан уйғунлашиб кетишига олиб келди. Унутмаслигимиз керакки, ўзбек халқининг маданият белгилари бевосита диний қарашлар билан чамбарчас боғлиқдир. Чунки агар биз тилни маданиятнинг бир қисми деб тасаввур қилсак, ўша тилдан фойдаланишда албатта, диний тушунча ва қарашлардан келиб чиққан ҳолда унга ёндашамиз.

Демак, тил – бу халқнинг улуғ қарвон йўли. Бу йўлдан халқнинг тарихи, яъни миллий урф-одатлари, қадриятлари, анъаналари, расм-русумлари, илм-фани, маданияти, санъати, маънавият ва маърифати каби маънавий бойликлари авлоддан-авлодга мерос сифатида ўтиб боради. Ўзбек халқининг бугунги маданиятининг бу даражада бой ва серқирралиги ҳам давлат тили, яъни она тили боис халқимиз ардоғида қадрланиб келинмоқда.

АДАБИЁТЛАР:

1. Рустамий Алийбек. Адиблар одобидан адаблар. Т. “Маънавият”, 2003.
2. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. Т. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2009.

NUTQ SAMARASINI OSHIRISHDA ELLIPSISNING TURLI DISKURSLARDAGI O‘RNI: LINGVISTIK VA KOMMUNIKATIV TAHLIL

Latipova Nargiza Valijon qizi
Andijon Davlat Chet Tillar Instituti
Ingliz tili va adabiyoti kafedrasini o‘qituvchisi
ADU 2-kurs tayanch doktranti (PhD)
e-mail: nargiz.latipova@inbox.ru

Annotatsiya. Mazkur maqola ellipsisning turli diskurslardagi ahamiyati hamda tilshunoslik va kommunikativ tahlil doirasida uning zaruratini yoritadi. Ellipsis til resurslaridan oqilona foydalanish va muloqotning samaradorligini oshirish imkonini beruvchi lingvistik hodisadir. Ushbu tadqiqot ellipsisning og‘zaki, yozma, badiiy va media diskurslaridagi qo‘llanilishini tahlil qiladi, shuningdek, har bir sohada uning faolligi va kamchiliklarini belgilab beradi. Misollar ingliz va o‘zbek tillarida chog‘ishtirma uslubda yoritilib beriladi.

Kalit so‘zlar: *diskurs tahlili, ellipsis, kommunikatsiya samaradorligi, og‘zaki diskurs, yozma diskurs, badiiy diskurs, media diskurs.*

Kirish (Introduction). *“Diskursning mantiqiy bog‘liqligi, ya’ni kogeziya o‘quvchilar yoki tinglovchilar tomonidan ularning dunyo haqidagi bilimlariga asoslangan holda aqliy tarzda qurilishi kerak bo‘lgan xususiyatdir.”* [7, 46]

Diskurs tahlili lingvistikaning ko‘p tarmoqlari orasida noyob xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Ushbu tarmoqlar lingvistikaning juda farqli fan yo‘nalishlarini o‘z ichiga oladi va ko‘pincha ushbu farqlilik sezilarli darajada bo‘ladi. Shu sababli, “variatsion nazariya” atamasi ma’lum bir turdagi ma’lumotlarni o‘rganishda qo‘llaniladigan nazariya va metodning maxsus kombinatsiyasiga ishora qiladi. “Suhbat tahlili” atamasi esa, faqatgina etnometodologlar Harvi Sakslar va Emanuel Shegloff [5, 233] lar tomonidan yaratilgan paradigma asosida ishlovchi tadqiqotlarga murojaat qiluvchi maxsus nazariya va metod kombinatsiyasini bildiradi. Shuningdek, transformatsion grammatika” va “kommunikatsiyaning etnografiyasi” terminlari uchun ham xuddi shu

narsa e'tirof etish mumkin. An'anaviy sotsiolingvistik variatsiya, etnometodologik suhbat tahlili, kengaytirilgan standart nazariya va kommunikatsiyaning etnografiyasi bilan shug'ullanuvchilar o'z nazariyalariga, metodlari va ma'lumotlariga hamda, balki muhim deb hisoblanaydigan ilmiy ta'lim va tayyorgarlik bo'yicha umumiy faraz va amaliyotlarga ega. Ammo "diskurs tahlili" atamasi maxsus tahlil metodlarini bildirmaydi, bitta nazariya yoki uzluksiz nazariyalar to'plamini ham anglatmaydi. Bundan tashqari, bu atama nazariy nuqtai nazarni yoki metodologik ramkani umuman ta'riflamaydi. Bu atama faqat tadqiqot obyekti sifatida: jumla darajasidan tashqaridagi tilni ta'riflaydi [6, 5]. Diskurs bo'yicha o'z munosabatini bildirgan Debora Tannen diskurs tahlili sohasining murakkabligi va uni bitta yondashuv bilan cheklab qo'yishning mumkin emasligini tan olish orqali, multidissiplinar tadqiqotlarning zaruratini qo'llab-quvvatlaydi [6, 4]. Darhaqiqat, diskurs tahlili sohasi tilshunoslikning qolgan yo'nalishlaridan farqli o'laroq, juda xilma-xil tadqiqot obyektlari va metodologiyalari bilan ajralib turadi. Bu sohaning xususiyati shundaki, u aniq bir turdagi ma'lumotlar to'plamini o'z ichiga olmaydi, aksincha, lingvistik tahlilning eng umumiy va qamrovli kategoriyasini tashkil etadi. Diskurs jumladan tashqari til hisoblanib, istalgan shakl va kontekstda mavjud bo'lgan tabiiy til oqimidir. Buning ilmiy tadqiqoti badiiy yoki san'at asarlaridagi suhbatlar, rasmiy yoki norasmiy muloqotlar, yozma matnlar kabi turli shakllar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature Review). Ellipsisning tilshunoslikdagi o'rnini chuqur tahlil qilish maqsadida turli manbalardan foydalanildi. Bunda T.A. van Dijk [7], H. Sacks va S. Emanuel [5], D. Tannen. [6], V.V. Buzarov [1], M.M. Davidova [2], E.V. Kovolenko [3], O.I. Reunova [4] kabi klassik hamda zamonaviy tilshunoslarning ellipsis haqidagi ishlari alohida ahamiyatga ega. Olimlar tomonidan ellipsisning nutqiy hamda yozma diskurslardagi qo'llanilishini va muloqotdagi samaradorligini oshiruvchi xususiyatlari keng o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlar ellipsis qo'llanilgan matnni tushunarli va ravon bo'lishiga hissa qo'shishi, muloqot tejamkorligi, adresant va adresat suhbatida kommunitiv-pragmatik pozitsiyalarni faollashtirishi mumkinligini yoritib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology). Tadqiqot ellipsisning turli diskurslardagi qo'llanilish darajasini tahlil qilish orqali amalga oshirildi. Bu jarayonda kvantitativ va kvalitatif ma'lumotlar to'plandi. Kvantitativ ma'lumotlar asosan ellipsisning diskursdagi faolligini foizlarda ifodalash uchun ishlatildi, kvalitatif tahlil esa ellipsisning muloqotdagi ahamiyatini chuqurroq tushunish uchun qo'llanildi. Bundan tashqari, ingliz va o'zbek tillarida qiyosiy-tavsifiy, distributiv, illyustrativ metodlar misollar yordamida o'rganilib chiqildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tilshunoslik nuqtai nazaridan, diskurs tahlili birgina fan doirasidan chiqib, o'zining o'zaro bog'liq tadqiqot sohasini kamida to'qqizta turli ilmiy so'rov doiralarini qamrab olish uchun kengaytiradi. Bular orasida til tuzilishi va foydalanishini (lingvistika), insoniy madaniy hodisalarni (antropologiya), jamiyat tuzilmalarini (sotsiologiya), inson xatti-harakati va aqlini (psixologiya), yozma asarlarni (adabiyot), ishontirish san'atini (retorika), tarixiy va taqqosli til o'rganishini (filologiya), nutqiy kommunikatsiya jarayonlarini (nutq kommunikatsiyasi) va bilim hamda mavjudotning asosiy tabiatini (falsafa) o'z ichiga

oladi. Mazkur fanlarning har biri ichida turli madaniyatga xos fan tarmoqlari paydo bo'ladi, har biri diskursning ko'p qirrali tabiatiga o'ziga xos nuqtai nazar va tushunchalarni taklif etadi. Shu sababli, diskurs tahlilida bir xil, yagona yondashuvni izlash nafaqat behuda harakat balki faning o'z maqsadiga zid harakatdir.

Diskurs tahlilining mohiyati uning ko'p tarmoqliligida, nazariy va metodologik xilma-xillikni ochiq qabul qilishida yotadi. Ana shu turli xil ochiqlik orqali diskurs tahlili o'z kuchini topadi, bu esa turli shakllar, kontekstlar va madaniy doiralarda til va kommunikatsiyani o'rganish imkoniyatini beradi. Ushbu ko'plik etosiga rioya qilish tilning dinamik entitet sifatida murakkab ijtimoiy, madaniy va kognitiv ekotizimlar ichida faoliyat yuritishini chuqurroq tushunish uchun muhimdir. Shunday qilib, diskurs tahlili qattiq me'yorlarning posboni emas, balki intellektual ko'plikni ilgari suruvchi va insoniy kommunikatsiyaning haqiqiy doirasini aks ettiradigan tilshunoslik va madaniy diskurs uchun katalizator vazifasini bajaradi.

Ana shu o'rinda e'tirof etish joizki, diskursning mohiyati nutqni ravonligi, tejamkorligi, takrorlardan yiroq holatda tushunarli bo'lishi niyotda ahamiyatlidir. Shu jihatdan kelib chiqib, "Ellipsis" aynan nutqni ixchamlashtirish hamda yanada samarali qo'llash uchun tirgak vazifasini o'taydi. Nutqni qisqartirish orqali, ellipsis lingvistik resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi va muloqotning samaradorligini oshiradi. Bu jarayon, o'z navbatida, nutqiy axborotni yanada qulay va tezkor tarzda yetkazishga imkon beradi, shuningdek, tinglovchilarning diqqatini asosiy mazmunga qaratishda muhim ro'l o'ynaydi.

Ellipsisning qo'llanilishi, shuningdek, matnning estetik jihatini ham yaxshilaydi. Ko'p hollarda, gap tuzilishini takomillashtirish orqali, ellipsis matnni vizual tarzda ham jozibador qiladi. Biroq, ellipsisning samarali qo'llanilishi, tinglovchilar yoki o'quvchilarning avvalgi bilim va tajribalariga tayanadi. Agar ular matn kontekstini yoki avvalgi ma'lumotlarni yaxshi tushunsa, ellipsis qo'llanilgan joylarda ham osonlik bilan mazmunni tushunishlari mumkin. Ellipsis, lingvistik ifodalarni boyitishda ham katta ahamiyatga ega. Masalan, adabiy asarlarda yoki publitsistik matnlarda mualliflar ellipsisni qo'llash orqali, o'quvchilarni o'ylashga undaydi, ularga matn bo'ylab o'z fikrlarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Shu tariqa, ellipsis, adabiyot va jurnalistikada chuqur ma'no va mazmun yaratishda qo'llaniladi. Nutqning ravonligi va tushunarligini ta'minlashda ellipsisning ijrosi beqiyosdir, bu esa uni har qanday lingvistik tahlil doirasida alohida o'rganishni talab qiladi.

Ellipsis dialogik nutqning noyob xususiyatlaridan biri sifatida e'tirof etiladi - bu yerda "funksiyaning ma'nosini tuzilmaning ma'nosidan ustunligi" g'oyasi muhim ahamiyat kasb etadi [3, 117]. Ushbu xususiyat dialogik nutqqa xos bo'lib, suhbatdagi ma'noviy aloqalarni mustahkamlashda muhim hisoblanadi. O.I. Reunovanning ta'kidlashicha, ellipsis dialogik matnning rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi va muloqotning asosiy ma'noviy tayanchlarini ifodalashda muhimdir [4, 57]. Bu tayanchlar bir tomondan, ifodalar orasidagi ma'noviy bog'liqlikni ta'minlaydi, boshqa tomondan esa, dialogik matnning yanada rivojlanishini rag'batlantiradi. Ellipsis orqali axborot qatori aniqroq shakllantiriladi, chunki ellipsis yordamida axborot qatori qismlari sinonimik almashtirishlar orqali yanada aniq va batafsil ma'no berishga qaratilgan transformatsiyadan o'tkaziladi. Bu jarayon dialogik suhbatda ishtirok

etuvchilarga ma'lumotlarni yanada oson tushunish va ularni samarali tarzda qabul qilish imkonini beradi, shuningdek, nutqning effektivligini oshirishga xizmat qiladi.

Ellipsis dialogda gapiruvchining his-tuyg'ularini ifodalaydi va tinglovchida bu his-tuyg'ularni uyg'otishga turtki beradi. Ellipsis, dialogik replikaning emotsional ta'sir ehtimolini oshiradi va tinglovchining emotsional javobini gapiruvchining niyatlariga mos keladigan darajada ta'minlaydi [2, 23].

Darhaqiqat, ellipsis dialogik nutqning eng xarakterli xususiyatlaridan biri sifatida tanilgan bo'lib, tilning lingvistik tejamkorlik prinsipini amalga oshirishning eng keng tarqalgan usuli sifatida faol ishlatiladi [1,47]. Ushbu prinsip, ayniqsa, dialogik muloqotda, kommunikatsiya jarayonini optimallashtirish va axborotni samarali uzatish orqali til resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlash maqsadida keng qo'llaniladi. Dialogik muloqotning ikki tomonlama tabiati va vaziyatga bog'liqlik xususiyati tufayli, nutqning qisqa va aniq bo'lishi talab etiladi. Bunda, gapiruvchi va tinglovchi o'rtasidagi axborot almashinuvi faqat verbal vositalar orqali emas, balki non-verbal usullar bilan ham amalga oshiriladi, bu esa emotsiyalarni ifodalash va qabul qilishda muhim o'rin tutadi. Bu jarayon, o'z navbatida, dialogik muloqotni yanada aniq va ma'noli qilishga xizmat qiladi, shu bilan birga, tilning dinamik va interaktiv xususiyatlarini namoyish etadi. Ingliz adabiy diskursidan keltirilgan misol:

"Are you much acquainted with Mr. Darcy?"

"As much as I ever wish to be," he answered. (Jane Austen, Pride and prejudice)

O'zbek tiliga tarjimasi: *"Siz janob Darsi bilan yaxshi tanishmisiz?"*

Men xohlaganimdan ham ko'proq tanishman," deb javob berdi u.

Mazkur misolda, Jeyn Ostinning "Andisha va G'urur" romanidan olingan parchada *ellipsis* suhbatdagi tejamkor va samarador kommunikatsiyani namoyish etadi. Adresatning *As much as I ever wish to be* degan javobi ellipsis orqali ifodalanadi, bu yerda gapiruvchi to'liq javobni berish o'rniga, javobning qolgan qismini kontekst orqali to'ldirish imkonini beradi. Tushuniladiki, "Janob Darsi bilan tanishganman" degan jumla tushirib qoldirilgan, chunki ular oldingi savolda allaqachon tilga olingan va tinglovchi bu ma'lumotni erkin hisobga olishi mumkin.

Bunday ellipsisning qo'llanilishi adabiy asarlarda personajlar o'rtasidagi muloqotni tabiiy va oqilona fikrlashga yordam beradi, o'quvchilarga esa personajlarning o'zaro munosabatlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Yana bir ingliz adabiy diskursidan keltirilgan misol,

"I am glad to tell you that Mr. Pip has been invited to stay," said Mr. Pumblechook.

"Has he?" returned Joe. (Charles Dickens, Great Expectations)

O'zbek tiliga tarjimasi: *"Janob Pipni qolishga taklif qilishganini aytishdan xursandman", dedi janob Pamblchuk. "Rostdanmi?" javob qaytardi Jo.*

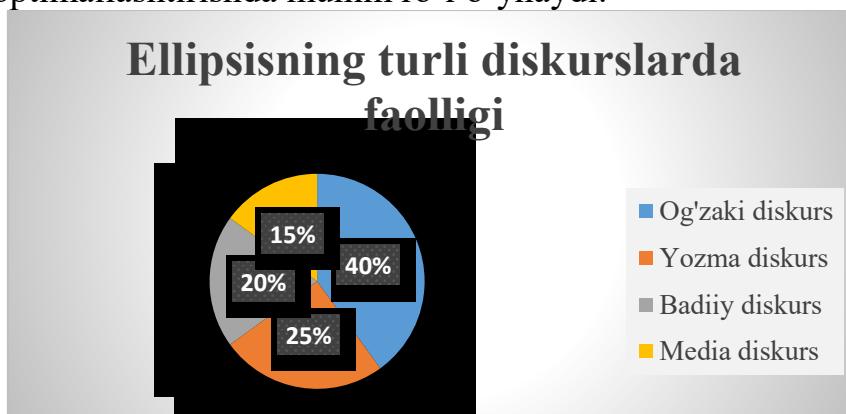
Yuqoridagi misolda Charlz Dikkensning "Buyuk Umidlar" romanidan olingan dialogda ellipsis namoyon bo'ladi. Joning *Rostdanmi?* degan javobi o'z ichiga ellipsisni olib, so'roqning to'liq shaklini aytish o'rniga faqat bir so'z bilan javob beradi. Ushbu jumla avvalgi gapda tilga olingan *has been invited to stay* degan iborani tushirib qoldiradi, chunki bu ma'lumot suhbatdoshlarga ma'lum va ularning suhbat kontekstida aniq tushuniladi.

O'zbek adabiy diskursidan keltirilgan misol :

- *Inim, otangizning birodarlari, qo‘ni-qo‘shni, qarindosh-urug‘ingiz bordir, a?*
 — *Bor, — dedi Zelixon o‘rtog‘i uchun javob berib. — Adirda qolishgan.*
 — *Nimaga qolishdi? Nimaga kelishovurmadi?* (Tohir Malik, Shaytanat)

Keltirilgan muloqotda ellipsis samarali qo‘llanilganini ko‘rishimiz mumkin. Suhbatda ishtirok etayotgan shaxslar orasidagi muloqotning dinamikasi va o‘zbek madaniyatiga xos kommunikatsiya uslublari yaxshi namoyish etiladi. Zelixonning “*Bor, — Adirda qolishgan,*” degan javobi qisqa bo‘lib, javobda u qo‘shimcha tafsilotlarni taqdim etmay, faqat zarur ma‘lumotni beradi. Bu uslub tinglovchiga o‘z tushunchalarini shakllantirish imkoniyatini beradi va suhbatni tezlashtiradi. Shuningdek, suhbatdagi ellipsis tinglovchilarning mavzuni oldindan tushunishiga tayanadi. Masalan, “*Adirda qolishgan*” degan javobda, kimning “*adirda qolgan*”ligi ochiq qoldirilgan bo‘lsa-da, oldingi savoldan kelib chiqqan holda, bu shaxslar Zelixonning qarindoshlari ekani tushuniladi. Adresant “*Nimaga qolishdi? Nimaga kelishovurmadi?*” degan savollari orqali ellipsisni davom ettiradi. Mazkur savollar oldingi javoblarga tayanib yangi ma‘lumot so‘rash orqali muloqotni chuqurlashtiradi. Anglashiladiki, ellipsisning qo‘llanilishi suhbatni tabiiy va samimiy qiladi. Suhbatdoshlar bir-birlarining oldingi gaplarini diqqat bilan tinglashlari va mazmuni to‘ldirishlari lozim.

Ma‘lum bo‘ladiki, ellipsisning tilshunoslikda tutgan o‘rni beqiyosdir, chunki u diskursning deyarli barcha shakllarida, jumladan og‘zaki, yozma, badiiy va media matnlarda keng qo‘llaniladi. Ushbu hodisa tilning samaradorligini oshirishga va nutq tejamkorligiga hissa qo‘shishga xizmat qiladi, shuningdek, kommunikatsiya jarayonlarini optimallashtirishda muhim ro‘l o‘ynaydi.

Discussion (Muhokama). 1. Og‘zaki muloqot (Oral Communication): 40%. Og‘zaki muloqotda ellipsisning yuqori foizda qo‘llanilishi suhbatdoshlar o‘rtasidagi tezkor va samimiy aloqalarni ta‘minlashda asosiy vosita hisoblanadi. Bu uslub gapiruvchining fikrini qisqa va lo‘nda tarzda ifodalash imkonini beradi, bu esa tinglovchining to‘liq javobni kontekst yordamida o‘zi tushunib olishini talab qiladi.

2. Yozma muloqot (Written Communication): 25%. Yozma muloqotda ellipsis ham keng qo‘llanadi, ayniqsa, rasmiy bo‘lmagan elektron pochta, ijtimoiy media xabarlarida, bloglarda, ilmiy maqolalar, rasmiy hujjatlar va boshqa turdagi matnlarda mualliflar ellipsis orqali o‘quvchilarga ma‘lum bir ma‘lumotni qayta-qayta takrorlamasdan, asosiy mazmunga e‘tibor qaratishga imkon beradi. Bu uslub, matnning vizual tuzilishini yaxshilash bilan birga, o‘quvchining diqqatini muhim jihatlarga

qaratishga yordam beradi. Biroq, rasmiy hujjatlar va ilmiy maqolalarda ellipsisning kamroq qo'llanilishi bu foizni pasaytiradi.

3. Badiiy adabiyot (Literature discourse): 20%. Adabiyotda ellipsis, ayniqsa hikoya va she'riyatda, personajlar o'rtasidagi muloqotni tabiiy va hissiyotga boy qilish maqsadida ishlatiladi. Shuningdek, asar qahramonlarining ichki kechinmalarini va dialoglardagi hissiy ziddiyatlarni ifodalashda qo'llaniladi. Shoir yoki yozuvchi ellipsis yordamida o'quvchilarga qahramonning his-tuyg'ulari va fikrlarini yanada chuqurroq his qilish imkoniyatini yaratadi. Bu uslub, adabiy asarlarning estetik qiymatini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi.

4. Media diskurs (News and Journalism): 15%. Jurnalistika va media sohasida ellipsis axborot uzatish vositasi sifatida qo'llaniladi, biroq bu sohada to'liq ma'lumot berish talablari tufayli ellipsisning qo'llanilish darajasi nisbatan past. Ayrim holatlarda jurnalistlar muhim faktlarni qisqa va lo'nda qilib taqdim etishadi, bu esa auditoriyaning voqealar rivojini tezda tushunishini ta'minlaydi.

Conclusion (Xulosa). Xulosa qilib aytganda, ellipsisning turli diskurs turlarida qo'llanilishi, tilning universalligi va ko'p qirraliligi namoyish etiladi. U tilshunoslikda muhim tadqiqot mavzusi sifatida e'tiborga molikdir, chunki u tilning samaradorligini, estetik va pragmatik jihatlarni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Bundan tashqari, ellipsisning turli diskurs turlarida qo'llanilish darajasini tahlil qilish orqali tilshunoslar va kommunikatorlar nutq effektivligini oshirish va muloqotni yanada samimiy va jonli qilish yo'llarini izlashlari mumkin. Og'zaki muloqotda ellipsisning eng yuqori foizda qo'llanilishi bu turdagi muloqotning tezkor va o'zgaruvchan tabiatini aks ettiradi. Boshqa turlarda esa ellipsisning qo'llanilish darajasi turli xil omillar, jumladan janr, auditoriya va maqsadga bog'liq holda farqlanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Бузаров В. В. Круговорот диалогической речи, или взаимодействие грамматики говорящего и грамматики слушающего. – Ставрополь: Ставропольский государственный университет, 2001. – 167 с.

2. Давыдова М.М. Прагматические характеристики эллипсисов: на материале современного английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Курск, 2012. – 23 с.

3. Коваленко Е.В. Эллиптические структуры как элемент художественного текста. автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2006. – 24 с.

4. Реунова О.И. Эллипсис как лингвистическое явление: Монография. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2000. – 230 с.

5. Sacks H., Emanuel S. Opening up Closings. // *Ethnomethodology*. Edited by Roy Turner. – Penguin, 1974. – Pp. 233-264.

6. Tannen D. *Talking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*. – New York: Cambridge University Press, 2007. Second edition. – P. 5.

LANGUAGE PLANNING IN UZBEKISTAN: CHALLENGES AND IMPLEMENTATION ISSUES

Khonzoda Makhramkulova

Master Student of Uzbekistan State World Languages University
xonzodamaxramkulova@gmail.com

Ergasheva Guli

Scientific Supervisor, Doctor of Philological Sciences,
Associate Professor Uzbekistan State World Languages University
ergashevaguli327@gmail.com

Annotation: Uzbekistan faces challenges in language planning due to linguistic diversity, historical legacies, and socioeconomic dynamics. Despite aiming to establish Uzbek as the primary language, implementation is hindered by factors like Soviet influence and minority language rights.

Keywords: *Language planning, Uzbekistan, Challenges, Implementation issues, Linguistic diversity.*

Introduction. Language planning, or the intentional shaping of language use and development within a society, is an important endeavour for countries looking to strengthen their cultural identities, encourage national cohesion, and improve communication. Since the country's independence in 1991, language planning has been a serious concern in Uzbekistan, a country with a rich historical past and diverse linguistic landscape. The establishment of Uzbek as the dominant language of teaching and communication faced numerous hurdles due to linguistic, social, political, and cultural considerations as Uzbekistan began its journey towards modernization and nation-building. The broad field of language planning in Uzbekistan is examined in this article, along with the challenges to its successful implementation. As varied as the linguistic landscape itself, language planning in Uzbekistan faces a variety of obstacles, ranging from the historical legacy of Soviet-era language policy to the modern dynamics of linguistic diversity and socioeconomic inequities. By analysing these difficulties and their ramifications, we hope to shed light on the continuous attempts to negotiate the nuances of language policy and advance inclusive language practices in Uzbekistan, as well as the difficulties of language planning in a diverse and quickly changing society.

Main part. Language planning is a complicated process that involves careful consideration of linguistic, social, political, and cultural aspects. It is the intentional attempt to alter the function, structure, or learning of languages within a community or civilization. Language planning has been a subject of significant discussion and disagreement in Uzbekistan, a Central Asian nation with a rich linguistic legacy, ever since it gained independence in 1991. The development of equal opportunities for the language development of all nations and ethnic groups living in Uzbekistan, as well as the creation of favourable conditions for them to learn the state language, are among

the top priorities of the state programme. While efforts have been made to promote the Uzbek language as the primary medium of communication and instruction, numerous challenges have hindered its effective implementation.

The multilingualism of Uzbekistan is one of the main obstacles to language planning in that country. There are many different ethnic groups living in Uzbekistan, and each has its unique language and accent. Significant communities speak Tajik, Kazakh, Kyrgyz, Russian, and other languages, even though Uzbek is the official language. Because of this linguistic diversity, it is difficult to advance a single language strategy that promotes national cohesion and takes into account the demands and interests of all linguistic communities.

The linguistic diversity of Uzbekistan is one of the main obstacles to language planning in that nation. Many different ethnic groups, each with its own language and accent, call Uzbekistan home. Despite Kazakh, Tajik, Russian, Kyrgyz, and other languages being spoken by sizable populations, Uzbek remains the official language. Because of this linguistic diversity, it is difficult to advance a single language strategy that promotes national cohesion and takes into account the demands and interests of all linguistic groups [3, 465]. The Education Law of 1992 (Republic of Uzbekistan, 1992) gives parents the right to choose the language of instruction for their children (Article 30), but also states that although there is a right to choose the language of instruction, Uzbek is to be taken as the normal language of schooling, with Russian and the other languages acknowledged by the 1989 law also being available.

In Uzbekistan, historical circumstances also have a big influence on language planning. Russian predominated in administration, education, and culture during the Soviet era. Because of this, a large portion of Uzbekistanis speak Russian fluently, and the language is still widely used in public life. There have been several difficulties in the gradual shift from Russian to Uzbek as the main language of instruction and government, including opposition from sections of the populace used to Russian being the dominant language. Problems in Uzbekistan's linguistic domain have been building for many years. Uzbekistan has changed its alphabet four times in the past century: the Arabic alphabet was used for the Uzbek language until 1928, the Latin alphabet was used for writing until 1940, and the Cyrillic alphabet was in use for fifty years. The Uzbek language in Uzbekistan was once more converted to the Latin alphabet in 1993. In actuality, the nation currently employs both Latin and Cyrillic fonts [2,1].

Furthermore, in Uzbekistan, the application of language planning programmes is made more difficult by socioeconomic inequality. In rural areas, where access to school is restricted and poverty rates are higher, there are frequently insufficient resources available to support Uzbek language competency. Language barriers are further reinforced by differences in work prospects between urban and rural areas; for example, being proficient in Russian is frequently required in order to be considered for higher-paying positions in metropolitan areas.

Although it is essential to language planning, Uzbekistan's educational system also faces difficulties. Although Uzbek is the main language taught in schools, there are large regional differences in the calibre of Uzbek education. Especially in remote areas, efforts to enhance Uzbek language competency are hampered by a lack of

resources, obsolete teaching materials, and competent teachers. Furthermore, as exposure to Russian-language content might affect young people's language preferences, the abundance of Russian-language media and entertainment further complicates language planning attempts.

In Uzbekistan, political concerns also affect language planning. To encourage national identification and the usage of the Uzbek language, the government has put in place a number of programmes. But occasionally, especially with regard to linguistic minorities, these regulations have been seen as oppressive or discriminatory. Policymakers still have a difficult problem in promoting Uzbek as the national language while respecting linguistic variety and the rights of minorities. It's not required to speak Uzbek right away, despite the country's wide linguistic environment. People nevertheless go on to launch their own enterprises and advance in their jobs in spite of it. People are motivated to learn any language because of an immediate need. Another political reason, in addition to this, is the flow of migrant workers from Uzbekistan and obligatory testing in Russia for getting a job permit have become a stimulus for many Uzbekistanis to learn Russian language. A renewed interest in using Russian as a means of employment outside of the republics appears to be a reflection of the Russian Federation's growing political and economic dominance. The fortunes of the language appear to have changed with the political and economic state of the Russian Federation. The Putin era's foreign policy, which aims to exercise soft power in the area by promoting the use of Russian in culture and education, further strengthens Russia's position [6, 68]. The International English Language Testing System (IELTS) credential confers advantages when submitting applications for jobs and admission to colleges in Uzbekistan and beyond. One of the reasons young people study English is because of this.

There have been initiatives in the past few years to tackle some of the issues that Uzbekistan faces with language planning. There have been measures taken with the goal of enhancing Uzbek language education standards, increasing rural residents' access to resources, and endorsing multilingualism as a national asset. The significance of protecting and advancing minority languages as a component of Uzbekistan's cultural legacy has also come to be recognised more and more. Following the president's October 2019 directive "On measures to improve the role and authority of Uzbek language as a state language," things started to change. The government currently maintains a Department of State Language Development, whose duties include drafting recommendations to determine and resolve problems pertaining to the usage of state language and to advance a shared state language development policy.

Significant barriers still stand in the way of Uzbekistan's successful language planning implementation, notwithstanding these efforts. Government agencies, educational institutions, and civil society organisations must pay close attention to and work together to address the ongoing challenges of promoting multilingualism as a source of cultural richness, improving access to high-quality Uzbek education, and addressing linguistic diversity while fostering national cohesion. In particular, many cite inadequate training and technique, a lack of supportive and adaptable environments

for Uzbek language study, and a lack of favourable situations for Uzbek language acquisition as major problems.

In Uzbekistan, the Uzbek language has not become the main language of communication or the principal method of social integration throughout the past thirty years. As long as the bulk of government employees and agencies in the capital continue to operate in Russian, Uzbekistan de facto remained a bilingual state.

Contrary to appearances, the Uzbek language problem is much more serious. It is necessary to build a common academic language in Uzbek. The terminology in Uzbek has also not developed much, and it is unable to convey all the nuances of political science, sociology, social studies, and other related fields. To put it another way, the Uzbek language in Uzbekistan was and still is the language of streets and tea shops, not of science, politics, or the economy. Because there is a severe lack of contemporary vocabulary in Uzbek, attempts to undertake serious scientific or political discussions must be conducted in Russian or English instead.

Globalisation establishes rigid guidelines for languages and cultures: one must develop a strong gravitational field or perish. Thus, in addition to encouraging the study of Uzbek, it is also essential to develop a robust and appealing media landscape, a favourable image of a democratic state that is amenable to a powerful civil society, and a modern, attractive, free society without the control of tradition and inflexible restrictions on individual self-expression.

In conclusion, historical, economical, political, and cultural variables all have an impact on the intricate and multidimensional process of language planning in Uzbekistan. Numerous obstacles still stand in the way of the Uzbek language's implementation, despite efforts to promote it and address linguistic diversity. In the future, developing inclusive language policy and advancing national unity in Uzbekistan will require a comprehensive strategy that strikes a balance between the promotion of Uzbek as the official language and respect for linguistic diversity and minority rights.

Conclusion. In conclusion, historical legacies, linguistic diversity, socioeconomic inequities, and political tensions pose a complex array of obstacles for language planning in Uzbekistan. The achievement of language planning goals is hampered by implementation problems that linger despite determined attempts to support inclusive language policies and promote Uzbek as the official language of the country. In order to achieve effective language planning, Uzbekistan must adopt a nuanced strategy that respects the rights of minorities and linguistic diversity while simultaneously promoting Uzbek as the official language. Uzbekistan may strive towards a more inclusive and unified linguistic environment by eliminating the socioeconomic hurdles to language competency, enhancing access to high-quality Uzbek education, and encouraging communication among linguistic communities. To promote linguistic diversity as a source of cultural richness and national unity, government agencies, educational institutions, civil society organisations, and linguistic communities must ultimately work together continuously to navigate the complexities of language planning in Uzbekistan.

REFERENCES:

1. Hasanova, D. (2016). English education in Uzbekistan. In E. S. Ahn & J. Smagulova (Eds.), *Language change in Central Asia* (pp. 245–265). Boston; Berlin: de Gruyter Mouton.
2. Ilkhamov, A. (2021, November 29). Boosted transition of Uzbek language to Latin alphabet: Consequences for the population. CABAR.asia. <https://cabar.asia/en/boosted-transition-of-uzbek-language-to-latin-alphabet-consequences-for-the-population>.
3. Kirkpatrick, A., & Liddicoat, A. (2019). *The Routledge International Handbook of Language Education Policy in Asia*. Abingdon, Oxon: Routledge.
4. Pavlenko, A. (2008). Multilingualism in post-Soviet countries: Language revival, language removal, and sociolinguistic theory. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11(3–4), 275–314. doi:10.1080/13670050802271517.
5. Republic of Uzbekistan. (1992). Таълим тўғрисида [Education law]. Retrieved from http://www.lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=56418.
6. Teurtrie, D. (2004). La langue russe: Un enjeu dans les relations entre la Russie et son étranger proche. *Le Courrier des pays de l'Est*, 1043, 67–75.

Internet resources

1. <https://anhor.uz/vzglyad-iznutri/21871-2/>
2. <https://www.amerikaovozi.com/a/uzbekistan-russia-language/4687935.html>

ИЗУЧЕНИЕ СПОСОБОВ ВЫРАЖЕНИЯ ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ РКН/РКИ

Фёдорова Лариса Ивановна

старший преподаватель,
Ташкентский университет информационных
технологий имени М.Ал-Хоразмий /
Институт социальных и политических наук
f_lora@bk.ru

Аннотация: В статье рассматриваются способы выражения определительных отношений в русском языке, дается специфика их употребления и распространенности в речи. На основе анализа материала автор предлагает функционально обусловленный подход к изучению данных языковых фактов.

Ключевые слова: обучение русскому языку, способы выражения определительных отношений, методика.

Современные реалии при обучении языку требуют от педагога функционального подхода к отбору и подаче языкового материала. Это предполагает, что факты языка должны рассматриваться с точки зрения их

необходимости для выражения мысли и преподносятся в зависимости от их важности для процесса коммуникации и распространённости (частоты использования) в языке. По мере накопления знаний языковой материал обязательно должен систематизироваться на уроках-обобщениях.

Функциональным является не только способ отбора, но и способ подачи языкового материала, который предполагает такую последовательность: от содержания высказывания – к языковым средствам, с помощью которых это содержание можно выразить [1]. Данный порядок соответствует механизму речи человека: он сначала имеет общее представление о том, что хочет сказать, а затем подбирает слова и формы, которые лучше всего выражают его мысль.

В русском языке существует несколько способов выражения определительных отношений.

Первый способ – это использование *согласованного определения*, которое может быть представлено *прилагательным* (**Умные** люди всегда добиваются цели. Студенты изучают **русский** язык), *местоимением* (**Мой** брат интересуется спортом. **Каждый** человек должен работать над собой), *превосходной степенью прилагательного* (Это был **лучший** фильм), *причастием* (Студент сдал в библиотеку **прочитанную** книгу), *числительным* (Начался **две тысячи двадцать четвёртый** год), *словосочетанием* (Продолжался день, **темный от дождя**).

При объяснении этого способа выражения определений важно подробно и тщательно проработать темы, связанные с согласованием рода, числа и падежа, а также особенностями склонения отдельных форм и лексической сочетаемости [2].

Второй способ – *несогласованное определение*, выраженное *существительным без предлога* (Это телефон **студента**. Здесь **центр города**), *существительным с предлогом* (Дайте мне чай **с лимоном**. К нам подошел человек **в очках**. Зима **без снега**), *наречием* (Яйцо **всмятку**. У неё губы **бантиком**), *прилагательным в сравнительной степени* (В комнате освещение **ярче**. На базаре продукты **дешевле**), *инфинитивом* (У него было желание **работать**), *синтаксически цельным словосочетанием* (Предмет **в форме шара**. Девушка **с зелёными глазами**).

Этот способ выражения определительных отношений имеет свои особенности использования (например, стилистические), которые необходимо подробно разобрать для лучшего усвоения. Данный способ подразумевает достаточно хорошее знание языка (и лексики, и грамматики) и рекомендуется для объяснения в группах с продвинутым уровнем владения.

Для облегчения усвоения данного материала можно выделить и обобщить в виде таблицы частотные конструкции с обязательным комментарием по их использованию, например [3]:

Средства выражения	Примеры	Комментарии
Родительный определительный	<i>пальто сестры</i> <i>декан факультета</i> <i>отдел образования</i> <i>брат матери</i> <i>ручка двери</i> <i>этаж дома</i> <i>шум дождя</i> <i>время отдыха</i> <i>человек дела</i> <i>запах духов</i> <i>чувство радости</i> <i>ощущение покоя</i> <i>время перемен</i> <i>эпоха революций</i>	Указывает на: а) принадлежность; б) отношение между предметами, лицами; в) отношение части к целому; г) субъект действия; д) обстоятельственные отношения; е) качественную характеристику лица или предмета; ж) особенности предмета, лица, явления; их свойства.
С + Т.п.	<i>специалист с высшим образованием</i> <i>чай с молоком</i> <i>девушка с чувством юмора</i> <i>кофе с сахаром</i> <i>зима со снегом</i> (.. = снежная зима)	Указывают на: а) признак лица, предмета; б) наличие качества;
БЕЗ + Р.п.	<i>человек без характера</i> <i>чай без сахара</i> <i>зима без снега</i> <i>жизнь без радости</i> (..... = безрадостная жизнь)	в) отсутствие качества. Если признак устойчивый, возможна замена прилагательным.
ИЗ + Р.п.	<i>ваза из стекла</i> <i>пальто из шерсти</i> <i>салат из овощей</i> <i>квартира из четырёх комнат</i>	Служат для характеристики: а) предмета по материалу; б) предмета по составу;
С + Т.п. Родительный определительный В + В.п. С + Т.п. В + П.п.	<i>рубашка с короткими рукавами</i> <i>книга с иллюстрациями</i> <i>человек высокого роста</i> <i>машина шоколадного цвета</i> <i>ткань в клетку</i> <i>тетрадь в линейку</i> <i>дом в три этажа</i> <i>девушка с голубыми глазами</i> (о внешности человека) <i>человек в спортивном костюме</i> (об одежде человека)	в) предмета и лица по внешнему признаку.

Необходимо отметить, что многие согласованные определения можно изменить на несогласованные: *ночное дежурство* = *дежурство по ночам*, *стеклянная ваза* = *ваза из стекла*; а несогласованные определения можно изменить на согласованные: *платье в полоску* = *полосатое платье*; *любовь без ответа* = *безответная любовь*.

Но иногда при замене смысл конструкции может измениться. Сравните: *гражданские права (fuqaro huquqlari)* – *права граждан (fuqarolarning huquqlari)*.

Следующий способ – *определение, выраженное причастным оборотом* (*Перед нами студент, читающий книгу*). При ознакомлении с этим способом выражения определений, надо будет напомнить, что такое причастный оборот. Как он образуется, когда используется. Данный способ имеет свою специфику

употребления, обусловленную стилистически. Для тех учащихся, кто планирует пользоваться литературой по специальности или готовить материал научного характера на русском языке, это один из ключевых моментов понимания особенностей научного стиля речи.

Еще один способ выражения определительных отношений в русском языке – это *определение, выраженное придаточной частью сложного предложения* (*Я посмотрел фильм, который мне очень понравился*). Этот способ, несмотря на выбор конструкции сложного предложения, является достаточно продуктивным и частотным в разговорной речи. Чаще употребляется конструкция со словом «который», но также возможно и использование союзов и союзных слов с дополнительными оттенками значения, которые важно пояснить [3]:

Союз или союзное слово	Примеры	Комментарий
КОТОРЫЙ	<i>Вчера мы посмотрели фильм, <u>о котором нам говорил друг</u>. Завтра приезжают мои друзья, <u>которых я давно не видел</u>. Река, <u>на берегу которой стоял дом</u>, была чистой и прозрачной.</i>	Дополняет характеристику лица, предмета; род и число зависят от слова в главном предложении; падеж – от роли в придаточной части; используется после существительного – в Р. п.
ГДЕ, КУДА, ОТКУДА	<i>Дом, <u>где была их квартира</u>, находился в центре города. Квартира, <u>куда мы вошли</u>, была очень маленькая. Он стоял на балконе, <u>откуда была видна вся улица</u>.</i>	Употребляются в предложениях с оттенком <u>пространственности</u>
КОГДА	<i>Он навсегда запомнил день, <u>когда они встретились</u>.</i>	Употребляются с оттенком времени
ЧЕИ	<i>Она думала о своём отце, <u>чью заботу о себе чувствовала всю жизнь</u>.</i>	Употребляются с оттенком принадлежности
КАКОЙ	<i>Стояла спокойная тёплая погода, <u>какая всегда бывает на юге осенью</u>. На день рождения мальчику подарили <u>такие</u> игрушки, <u>о каких он мог только мечтать</u>.</i>	Употребляются с оттенком сравнения (в главной части <u>части</u>) возможно употребление местоимений тот, таков, такой)

Вывод: не все из приведенных способов могут изучаться на начальном этапе в кружках и на курсах русского языка (при подготовке РКИ, например), выбор материала будет зависеть от целей обучения, отобранных ситуаций и частотности употребления данных конструкций в речи. Как правило, изучение определительных отношений начинается с притяжательных и указательных местоимений, прилагательных (вначале согласованных определений, далее несогласованных на продолжающем этапе) и сложного предложения с союзным словом «который». Причастие и причастный оборот как принадлежность научного стиля на начальном этапе обучения не рассматриваются, но обязательны для изучения на продвинутом языковом уровне (например, в вузе), а также для групп, изучающих РКН.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Новикова О.В. Методика преподавания русского языка как иностранного (курс лекций и практикум) : учеб. пособие для студ.-иностранцев / О.В. Новикова, Л.В. Сычёва ; Воронежский ГАСУ. – Воронеж, 2012. – 120 с. Электронный ресурс: <https://studfile.net/preview/16562697/page:7/>

2. Фёдорова Л.И. Визуализация материала при обучении РКН (на примере специфики объяснения темы «Род имен существительных») // XIX Виноградовские чтения: сб.ст.Междунар.науч.-практ. конф. (Ташкент, 27 сентября 2023 г.) / [отв. ред. Н. М. Миркурбанов] – Ташкент–Екатеринбург: УрГЭУ, 2023. С. 178-184.

3. Фёдорова Л. И. Учебное пособие. Вводно-корректировочный курс по русскому языку (1 часть). – Т., МИА Узб, 2021 . – 128 с.

ENHANCING COGNITIVE SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE LEARNERS: EXPLORING EDUCATIONAL APPROACHES

Madaminova Gulzira Gulamkadirovna, PhD

Andijan State Pedagogical Institute

mguluzra87@gmail.com

Annotation. This article discusses educational approaches and strategies to enhance cognitive competence in EFL learners, emphasizing the interplay between language acquisition and cognitive development. Through problem-based learning, Socratic questioning, graphic organizers, and reading stories, educators can foster learners' critical thinking, metacognition, and creativity. By integrating these activities into EFL instruction, learners are equipped with the cognitive skills essential for success in diverse contexts.

Key words: *cognitive competence, problem-based learning, Socratic questioning, graphic organizers, reading stories.*

In today's interconnected world, being proficient in English as a Foreign Language (EFL) is increasingly crucial for personal, academic, and professional growth. However, simply mastering the language isn't enough anymore. To truly excel in English and apply it effectively, learners must also develop strong cognitive abilities.

Cognitive competence includes critical thinking, problem-solving, creativity, and information processing skills, all of which are essential for navigating the complexities of language learning and communication. Understanding the pivotal role of cognitive development in EFL education, educators are continuously seeking new strategies and activities to foster these skills among learners.

This article aims to explore educational activities designed to improve the cognitive skills of EFL learners. By examining the theoretical foundations of cognitive development in language learning and discussing practical classroom approaches, we aim to provide educators with a comprehensive toolkit to empower their students in mastering English proficiency while honing crucial cognitive abilities.

Through a synthesis of research, pedagogical insights, and real-world examples, we will illustrate the close relationship between language acquisition and cognitive growth. Additionally, we will emphasize the importance of creating a learner-centered environment that encourages curiosity, independence, and self-awareness, empowering students to take an active role in their learning.

Furthermore, we will showcase a variety of educational activities suitable for different proficiency levels and learning preferences, including interactive tasks, collaborative projects, problem-solving scenarios, and technology-driven exercises. By adopting a multifaceted approach, educators can cater to the diverse needs of their students while promoting holistic cognitive development.

One effective approach to enhancing cognitive competence in EFL learners is through the integration of problem-based learning (PBL). In PBL, students confront authentic problems or situations that demand critical thinking, analysis, and teamwork for resolution. For instance, students might be assigned to create a presentation about a global environmental issue in English, necessitating research, data analysis, and effective presentation skills. Through these tasks, students not only refine their language abilities but also strengthen cognitive faculties like problem-solving, decision-making, and synthesizing information. Additionally, PBL cultivates a student-centric atmosphere where learners take charge of their learning, develop independence, and apply language skills practically. This approach fosters active involvement and deep engagement, resulting in more meaningful learning and enhanced language retention. B. J. Becker's[1] and D.H. Schrunk's, B.J.Duch's[2] works on problem-based learning (PBL) offers insights into how this approach can foster cognitive competence in learners. Here are some key points based on her research:

Active Engagement: Problem-based learning requires students to actively engage with complex, real-world problems. This active engagement stimulates cognitive processes such as analysis, synthesis, and evaluation, leading to deeper learning outcomes.

Critical Thinking Development: PBL tasks often involve open-ended problems that require students to critically analyze information, identify relevant concepts, and propose solutions. By grappling with these challenges, students develop their critical thinking skills, including problem-solving, decision-making, and reasoning abilities.

Integration of Knowledge: PBL encourages students to integrate knowledge from various disciplines or sources to address the problem at hand. This interdisciplinary approach promotes cognitive flexibility and helps students make connections between different concepts, enhancing their overall cognitive competence.

Collaborative Learning: In PBL, students typically work in small groups to solve problems collaboratively. This collaborative learning environment fosters cognitive development by providing opportunities for students to share ideas, discuss different perspectives, and negotiate meaning. Through collaboration, students learn to communicate effectively, think critically, and consider alternative viewpoints.

Metacognitive Reflection: PBL often incorporates opportunities for metacognitive reflection, where students assess their own learning processes, monitor their understanding, and adjust their strategies accordingly. By reflecting on their learning experiences, students develop metacognitive awareness and become more self-regulated learners, which contributes to their cognitive competence.

Authentic Learning Experiences: PBL tasks are typically based on authentic, real-world problems or scenarios, which increase students' motivation and engagement. By tackling authentic problems, students develop cognitive skills that are transferable to various contexts, preparing them for future academic and professional challenges.

Another powerful method for cultivating cognitive competence in EFL learners is through the implementation of Socratic Questioning activities. Socratic Questioning, inspired by the teaching methods of the ancient Greek philosopher Socrates, involves posing thought-provoking questions to stimulate critical thinking, reasoning, and reflection.

In this activity, educators guide students through a series of open-ended questions that encourage them to analyze, evaluate, and articulate their thoughts and ideas. For example, during a reading comprehension exercise, instead of simply asking students to summarize the text, the instructor might prompt them with questions like:

"Why do you think the author chose this particular perspective?"

"What evidence from the text supports this argument?"

"How does this concept relate to your own experiences or observations?"

By prompting students to delve deeper into the material and consider different perspectives, Socratic Questioning promotes active engagement with the content and fosters higher-order thinking skills.

Moreover, Socratic Questioning encourages learners to become more metacognitive, as they reflect on their own thought processes and reasoning strategies. Through this introspective approach, students gain a deeper understanding of their own cognitive strengths and weaknesses, enabling them to become more effective and independent learners.

Furthermore, Socratic Questioning enhances communication skills, as students learn to express their thoughts clearly and logically while engaging in meaningful

dialogue with their peers and instructors. This collaborative exchange of ideas not only enriches the learning experience but also fosters a sense of community and intellectual curiosity within the classroom.

Incorporating Socratic Questioning activities into EFL instruction offers numerous benefits for both educators and learners. Not only does it facilitate the development of critical thinking, analytical skills, and metacognitive awareness, but it also creates an interactive and intellectually stimulating learning environment.

Christopher Pell's work on Socratic questioning in English language teaching (ELT) highlights how this approach can foster cognitive competence in learners. Here are some key points based on his research:

Encouraging Active Engagement: Socratic questioning encourages active engagement with content by prompting learners to actively participate in discussions, debates, and inquiries. By engaging in dialogue and defending their ideas, learners deepen their understanding of concepts and develop cognitive skills such as analysis, synthesis, and evaluation.

Fostering Inquiry and Exploration: Socratic questioning fosters a spirit of inquiry and exploration by encouraging learners to ask questions, seek clarification, and explore multiple perspectives. By promoting curiosity and intellectual curiosity, Socratic questioning stimulates cognitive curiosity and fosters a lifelong love of learning.

Enhancing Communication Skills: Socratic questioning improves learners' communication skills by prompting them to articulate their thoughts clearly and effectively. By engaging in dialogue and defending their ideas, learners develop verbal communication skills, active listening skills, and argumentation skills, which are essential for cognitive competence.

Building Confidence and Self-Efficacy: Socratic questioning builds learners' confidence and self-efficacy by providing them with opportunities to express their ideas, opinions, and perspectives. By engaging in dialogue and defending their ideas, learners develop confidence in their abilities and belief in their capacity to think critically and solve problems, which are essential for cognitive competence.

Overall, Christopher Pell's research highlights the value of Socratic questioning as a pedagogical approach for fostering cognitive competence in learners[3]. By promoting active engagement, inquiry, exploration, communication skills, confidence, and self-efficacy, Socratic questioning equips learners with the cognitive skills and dispositions necessary for success in academic, professional, and everyday contexts.

Another effective strategy for developing cognitive competence in EFL learners is the use of graphic organizers. Graphic organizers are visual tools that help students organize and represent information in a structured manner, facilitating comprehension, analysis, and synthesis of ideas.

These tools come in various forms, such as concept maps, Venn diagrams, timelines, and flowcharts, each serving a specific purpose in aiding cognitive processing and understanding. For example, when teaching vocabulary, instructors might utilize a semantic map to illustrate relationships between words, enhancing students' understanding of word meanings and connections.

Graphic organizers promote cognitive competence by[4]:

Facilitating comprehension: By visually organizing information, graphic organizers help learners grasp complex concepts more easily, allowing them to identify key ideas, relationships, and patterns within the content.

Encouraging critical thinking: Graphic organizers prompt students to engage in higher-order thinking skills, such as analysis, evaluation, and synthesis, as they categorize, compare, and contrast information to create meaningful connections.

Supporting metacognitive awareness: Through the process of constructing and revising graphic organizers, students develop metacognitive skills by reflecting on their own thinking processes, identifying areas of confusion, and making adjustments to improve comprehension.

Promoting active learning: Graphic organizers encourage active participation and engagement, as students interact with the material, make connections, and construct their own understanding of the content.

Furthermore, graphic organizers accommodate diverse learning styles and preferences, allowing students to visualize information in a way that best suits their individual needs. Whether visual, auditory, or kinesthetic learners, all students can benefit from the cognitive scaffolding provided by these tools.

Incorporating graphic organizers into EFL instruction not only enhances language learning but also fosters cognitive competence across various domains, including vocabulary acquisition, reading comprehension, writing proficiency, and critical thinking skills.

Above we discussed Problem-Based learning, Socratic questioning and Graphic Organizers as some of the effective activities that can develop cognitive skills of EFL learners in education process. There is one more approach that we believe and recommend to apply into language classroom which can foster cognitive competence of foreign language learners. This is incorporating reading stories into the language learning process.

Reading stories is widely recognized as an effective method for developing cognitive skills in EFL learners. Stories captivate students' interest, stimulate imagination, and provide rich contexts for language learning and cognitive development. Whether through traditional literature, contemporary fiction, or authentic materials, stories offer a wealth of benefits for learners of all proficiency levels.

Here are several ways in which reading stories contributes to the development of cognitive competence:

Comprehension and inference: Stories present learners with narratives that require them to comprehend main ideas, infer meaning from context, and draw conclusions based on textual evidence. By grappling with complex plots, character motivations, and thematic elements, students develop critical thinking skills and improve their ability to interpret and analyze written texts.

Vocabulary acquisition: Stories expose learners to a wide range of vocabulary in context, helping them expand their lexical knowledge and deepen their understanding of word meanings and usage. Through repeated exposure to words in

various contexts, students develop a more nuanced understanding of language and enhance their ability to comprehend and produce English text.

Cultural awareness: Stories provide insights into different cultures, perspectives, and experiences, fostering intercultural competence and empathy among learners. By exploring diverse characters, settings, and themes, students gain a broader understanding of the world and develop a more open-minded and inclusive worldview.

Critical thinking and problem-solving: Engaging with stories encourages students to think critically, analyze situations, and solve problems encountered by characters. By considering characters' motivations, actions, and consequences, students develop empathy, perspective-taking skills, and ethical reasoning, which are essential components of cognitive competence.

Creativity and imagination: Reading stories sparks students' creativity and imagination, encouraging them to envision new worlds, characters, and scenarios. By engaging with imaginative literature, students explore alternative perspectives, question assumptions, and generate innovative ideas, fostering divergent thinking and creativity.

Incorporating story-based activities into EFL instruction can take various forms, such as reading aloud, guided reading, literature circles, and creative writing assignments. By selecting age-appropriate and culturally relevant texts, educators can create meaningful and engaging learning experiences that promote cognitive development while enhancing language skills.

Overall, there are several approaches and educational activities that can serve to the development of cognitive skills of EFL learners. We have mentioned PBL, Socratic questioning, Graphic organizers with all their positive outcomes, and at the end suggested implementing reading stories into the EFL classroom considering it to be a powerful method for fostering comprehension, vocabulary acquisition, critical thinking, cultural awareness, and creativity. By immersing students in rich narratives and thought-provoking texts, educators can cultivate well-rounded and proficient English language learners who are equipped with the cognitive skills necessary for success in academic, professional, and personal contexts.

In conclusion, integrating cognitive-focused activities into EFL instruction not only enriches language learning experiences but also equips learners with essential skills for success in academia, careers, and lifelong learning. As we embark on this exploration of educational practices aimed at nurturing cognitive competence in EFL learners, let us embrace a journey of discovery, innovation, and transformation in language education.

REFERENCES:

1. Becker B.J. Problem-Based Learning: An Overview of its Process and Impact on Learning. Published in the Advances in Physiology Education, 2014.
2. Schrunk D.H., Duch B.J. Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? Published in Educational Psychology Review, 2012.

3. Siegel L.S. and Smith M.K. *Graphic Organizers: A Review of Scientifically Based Research*. Published by the Institute for the Development of Educational Achievement, 2013.

4. Pell Ch. *Socratic Questioning in English Language Teaching: A Tool for Stimulating Critical Thinking*. Published in *The Asian EFL Journal*, 2003.

MODERN CONCEPTIONS ON THE TYPOLOGY OF CONCEPTS IN LINGUISTICS

Abduvaliyev Maxamatjon Arabovich

DSc, professor of Andijan State Institute of Foreign Languages

Abduvaliyev.ma@mail.ru

Annotation. This article provides an overview of the comparative analysis of concept classification in linguistics. It explores cognitive, semantic, and pragmatic approaches to understand how concepts are organized and categorized in different languages. The analysis highlights universal patterns, language-specific variations, and the influence of cultural factors on concept typology. The interdisciplinary nature of concept classification research is emphasized, along with its practical implications for cross-cultural communication and language teaching. Overall, this article contributes to a deeper understanding of the complex relationship between language, culture, and cognition in concept classification.

Key words: *Concept classification, Comparative analysis, Linguistics, Cognitive approaches, Semantic approaches, Pragmatic approaches, Language typology, Cultural factors, Universal patterns, Interdisciplinary research*

Concept typology is a crucial area of study in linguistics that focuses on the classification and organization of concepts within language and cognition. By analyzing different conceptions of concept classification, researchers gain valuable insights into the diverse ways in which languages categorize and represent the world. This article aims to explore the modern conceptions on the typology of concepts in linguistics, highlighting their significance in understanding language structure, thought processes, and cross-cultural variations.

Concepts form the building blocks of language, enabling us to comprehend and communicate about the world. Understanding how concepts are categorized and structured within a language provides deep insights into the underlying cognitive mechanisms and linguistic systems. Concept typology helps researchers uncover the patterns and principles that shape our understanding of the world through language.[1]

The classification of concepts has been approached from various perspectives, each offering unique insights and methodologies. Analyzing different conceptions allows researchers to compare and contrast the frameworks used to organize knowledge across languages and cultures. This comparative analysis helps uncover

universal cognitive processes, cultural influences on concept formation, and the impact of language on thought.

The objectives of this article are twofold: first, to provide an overview of the modern conceptions on the typology of concepts in linguistics, and second, to analyze these conceptions in a comparative framework. The article will explore the cognitive, semantic, and pragmatic approaches to concept classification, highlighting their theoretical foundations and practical implications. Additionally, the article will consider cross-cultural perspectives to shed light on the cultural shaping of concepts and the potential variations in concept typology across languages.

By delving into these objectives, this article aims to enhance our understanding of the organization and representation of concepts within language and cognition. It also seeks to emphasize the importance of interdisciplinary research in concept typology and its broader implications for fields such as language acquisition, translation, and cross-cultural communication.[2]

In the subsequent sections, we will delve into the theoretical frameworks and empirical evidence supporting the modern conceptions of concept typology. Through a comparative analysis, we will examine the cognitive, semantic, and pragmatic aspects of concept classification, as well as explore cross-cultural variations in their manifestation.[3] By doing so, this article aims to contribute to the ongoing discourse on concept typology and foster a deeper understanding of the intricate relationship between language and thought.

Concept typology refers to the systematic study of how concepts are classified and organized within language and cognition. It explores the principles and patterns underlying concept formation, categorization, and representation. Concept typology plays a crucial role in understanding the relationship between language and thought, as well as the cultural and cognitive dimensions of concept classification.[4]

Cognitive Approaches:

Cognitive approaches to concept classification focus on how individuals mentally represent and categorize concepts.[5] They emphasize the role of cognitive processes, such as prototypes, schemas, and conceptual metaphors, in shaping concept typology. Prototype theory suggests that concepts are organized around central prototypes that embody the most characteristic features of a category. Schema theory explores how concepts are structured through cognitive frameworks or mental structures. Conceptual metaphor theory posits that conceptual systems are metaphorically structured, allowing us to understand abstract concepts in terms of concrete, more easily graspable domains.

Semantic Approaches:

Semantic approaches to concept classification examine how concepts are organized based on their meaning and semantic relationships. Classical categorization theory follows a hierarchical model where concepts are classified into superordinate, subordinate, and basic levels. Prototype semantics emphasizes the centrality of prototypical instances within a category, with family resemblance linking related members. These approaches consider features, similarity, and shared attributes as key factors in concept classification.

Pragmatic Approaches:

Pragmatic approaches to concept classification emphasize the role of context, communicative purposes, and language use in shaping concept typology. The graded salience hypothesis suggests that concepts are categorized based on their relevance and salience in a given context. Relevance theory posits that concepts are organized based on their relevance to the communicative goals in a particular context. Contextual pragmatics explores how context-specific factors influence concept classification, including social norms, discourse strategies, and contextual cues.

Comparative analysis plays a vital role in understanding concept typology by examining similarities and differences across languages and cultures. It allows researchers to identify universal cognitive processes underlying concept classification, as well as cultural and linguistic variations in how concepts are organized and represented. By comparing different conceptions and approaches, researchers can uncover cross-linguistic patterns, identify language-specific conceptual structures, and gain insights into the influence of cultural factors on concept typology. Comparative analysis also facilitates the development of frameworks and theories that capture the complexity and diversity of concept classification across different linguistic and cultural contexts.

Prototype theory, developed by Eleanor Rosch and her colleagues, proposes that concepts are organized around prototypes, which are central and typical examples within a category. Prototypes represent the most salient and representative features of a category, serving as a mental reference point for categorization. Concepts that closely resemble the prototype are categorized more quickly and confidently than those that deviate from it.[2]

Prototypes are formed through exposure to various instances of a category, and they capture the shared features and characteristics that are most commonly associated with that category. For example, when asked to think of a "fruit," most people would likely think of an apple or a banana, which are prototypical fruits. Less typical examples, such as a durian or a pomegranate, may take more cognitive effort to categorize.

Schema theory suggests that concepts are organized and classified through cognitive schemas, which are mental frameworks or structures that represent knowledge about a particular concept or domain. These schemas provide a framework for understanding and categorizing concepts by capturing the relationships, roles, and attributes associated with them.

Schemas allow individuals to categorize new instances by matching them to existing mental frameworks. For example, the concept of a "restaurant" is associated with a schema that includes elements such as seating, menus, waitstaff, and food. When encountering a new restaurant, individuals rely on their schema to categorize and understand it.[8]

Concept classification through schemas also involves the use of scripts, which are schemas that describe sequences of events or actions associated with specific concepts. For instance, the concept of "going to a movie theater" involves a script that includes buying tickets, entering the theater, watching the film, and so on.

Conceptual metaphor theory, developed by George Lakoff and Mark Johnson, posits that abstract concepts are often understood and categorized through metaphorical mappings from more concrete domains. Metaphors allow us to conceptualize and reason about abstract concepts by mapping them onto more tangible and experiential domains.[6]

For example, the metaphor "love is a journey" maps the concept of love onto the domain of physical travel. This metaphorical mapping enables us to understand and categorize different aspects of love, such as "being on cloud nine" or "hitting a rough patch."

Conceptual metaphors provide a cognitive mechanism for concept classification by leveraging our embodied experiences and sensory-motor systems. By grounding abstract concepts in concrete domains, we can more easily grasp and categorize them.

Through the lens of prototype theory, schema theory, and conceptual metaphor theory, cognitive approaches to concept classification shed light on how concepts are organized, categorized, and understood in the mind. These frameworks offer valuable insights into the cognitive processes underlying concept typology and contribute to our understanding of how language and thought intersect.[7]

Comparative analysis plays a crucial role in advancing our understanding of concept typology. By examining similarities and differences across languages and approaches, researchers can uncover universal cognitive processes, cultural influences, and language-specific variations in concept classification. This comparative perspective fosters a deeper appreciation for the complexity and richness of concept typology, contributing to a more comprehensive and nuanced understanding of how language and thought interact in shaping our categorization of the world.

Additionally, this comparative analysis highlights the importance of interdisciplinary research in concept typology. By integrating insights from cognitive science, linguistics, anthropology, and other fields, researchers can gain a more holistic understanding of how concepts are formed, categorized, and used in communication and across cultures. This interdisciplinary approach paves the way for further advancements in the field and opens up new avenues for exploring the intricate relationship between language, thought, and culture.

REFERENCES:

1. Zoltán Kövecses - Conceptual metaphor theory. Routledge Handbook of Metaphor Chapter: Conceptual metaphor theory Publisher: Routledge. Editors: Elena Semino and Zsófia Demjén. Eötvös Loránd University. January 2017.
2. Eleanor Rosch - "Cognitive Reference Points" (1973)
3. Eleanor C. Keenan - "Cognitive Anthropology and the Study of Aspects of Language Structure" (1999)
4. Ronald W. Langacker - "Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar" (1991)
5. Dan Sperber and Deirdre Wilson- "Relevance: Communication and Cognition" (1986)

6. George Lakoff - "Metaphors We Live By" (1980, co-authored with Mark Johnson)

7. David Collier - Putting Typologies to Work: Concept Formation, Measurement, and Analytic Rigor. Political Research Quarterly, 2012.

8. Davis Fernandez - Situational systematicity: A role for schema in understanding the differences between abstract and concrete concepts

LINGUISTICS INTERPRETATION OF LITERARY DISCOURSE

Khursanova Laylo Bakhtiyarovna

PhD Student,

Alisher Navo‘i Tashkent State University of Uzbek Language and Literature

E-mail: davletnazarova.laylo96@gmail.com

Abstract: Literary discourse, as a rich and multifaceted form of communication, presents a captivating realm for linguistic inquiry. This research delves into the intricate relationship between language and art, aiming to elucidate how linguistic analysis enhances our understanding of literary expression. Through an exploration of various literary mediums, including literature, visual arts, and performance, this article demonstrates how linguistic theories and methodologies can offer insightful interpretations of literary discourse.

Keywords: *literary discourse, interpretation, research, linguistic analysis, literature.*

Literary discourse encompasses a diverse array of communicative forms, ranging from literature and poetry to visual arts and performance. Embedded within these literary expressions are intricate linguistic structures, symbols, and metaphors that convey profound meanings and evoke emotional responses. This research endeavors to unravel the nuances of literary discourse through the lens of linguistics, shedding light on the interplay between language and art and its implications for interpretation.

The question of the interpretation of literary and literary discourse in the scientific world naturally arose during the emergence of a discussion about approaches to distinguishing types of discourse. It is worth noting that the term “discourse” it began to be used in Russian linguistic science relatively recently, in the late 70s of the 20th century, although some researchers most often attribute the history of its origin to the Renaissance [2, 39–77], while others it is generally believed that this term appeared in the 5th century. AD and was symbolically translated from Latin (*discursus*) as “conversation, talk” [5, 187–214].

Today, the term “discourse” does not have an unambiguous interpretation, which is due to its interdisciplinary status: having originated in philosophy, it has found its place in cognitive linguistics, cultural studies, semiotics, linguoconceptology, logic, linguosociology, text linguistics, literary criticism and other fields of science. Noting

the importance and relevance of discourse research, M.L. Makarov admits, "Today the category of "discourse" in the social sciences plays a role similar to that assigned to the euro in the European economy" [6].

From the position of linguistic science, discourse demonstrates a new, one might say, more complex side of language research, requiring the search for expanded approaches and methods of linguistic research. The main problem in defining discourse lies in its instability and dynamic nature of manifestation. "Methods used in the analysis of words, phrases, sentences only as static entities, stable elements of the system, turn out to be, in general, unsuitable for application to discourse" [1, 288]. This indicates that discourse is, first of all, a process, while language is a system, and the analysis of various units of language in discourse no longer presupposes traditional linguistic research, but something else, since these units, endowed with the characteristic features of discourse, turn out to be the same dynamic ones, "overgrown" with connotative and associative features, and demonstrate semantic instability.

The defining criteria for distinguishing types of discourse are the attribution of the pragmatics of the text, the parameters of its organization and genre-stylistic features, as well as the intentions of the author to one or another sphere of speech use. Based on this, researchers present the following list of discourses: journalistic, political, advertising, religious, literary and artistic or author's discourse.

Literature serves as a fertile ground for exploring the intricacies of literary discourse. In literary texts, language is meticulously crafted to convey complex narratives, themes, and characters. Linguistic analysis of literary discourse involves examining elements such as syntax, semantics, and pragmatics to uncover layers of meaning and symbolism. For example, in William Shakespeare's "Sonnet 18," linguistic analysis reveals the use of metaphor and imagery to depict the enduring nature of love. By dissecting the linguistic devices employed by the poet, linguists can unravel the subtle nuances of emotion and expression embedded within the text.

In the realm of visual arts, language takes on a different form, yet remains integral to the interpretive process. Paintings, sculptures, and other visual artworks communicate through visual cues, symbols, and representations. Linguistic analysis of visual arts involves examining titles, captions, and artist statements to decipher the intended meaning behind the artwork. For instance, in Pablo Picasso's "Guernica," linguistic interpretation extends beyond the visual composition to explore the historical and political context that inspired the painting. By analyzing accompanying texts and contextual information, linguists can elucidate the socio-cultural significance of the artwork and its resonance with viewers.

Performance art encompasses a wide range of Literary practices, including theater, dance, and music, where language intertwines with gesture, movement, and expression. Linguistic analysis of performance discourse involves studying scripts, lyrics, and improvisational dialogue to discern patterns of speech, intonation, and rhythm. For example, in a theatrical production of Tennessee Williams' "A Streetcar Named Desire," linguistic analysis can unveil the nuances of character dialogue and dramatic tension. By examining linguistic features such as register, tone, and discourse

markers, linguists can elucidate the performative aspects of language and their role in shaping audience interpretation.

CONCLUSION

Literary discourse serves as a captivating domain for linguistic inquiry, offering a rich tapestry of linguistic elements and expressive forms. Through the exploration of literary texts, visual artworks, and performance practices, this research has demonstrated the inherent connection between language and art and its significance for interpretation. By applying linguistic theories and methodologies to literary discourse, scholars can uncover hidden meanings, unravel symbolic representations, and deepen our appreciation of the intricate interplay between language and creativity. As we continue to delve into this fascinating intersection, new insights and perspectives emerge, enriching our understanding of both linguistic theory and literary expression.

REFERENCES

1. Borbotko V.G. Principles of discourse formation: from psycholinguistics to linguistic synergetics. – M.: KomKniga, 2006. – 288 p.
2. Demyankov V.Z. Cognitivism, cognition, language and linguistic theory // Language and structures of knowledge representation. – M.: Publishing House INION RAS, 1992. – P. 39–77.
3. Khursanov N. Discourse and pragmatics: phenomena in linguistics. Uzbekistan: Language and Culture. 2023 Oct 4;1(1).
4. Korompot CA, Siregar I, Khursanov NI, Abdullaev D, Mohamed KM. Investigating Gender DIF in the Reading Comprehension Section of the B2 First Exam. 2024. – pp. 57-66
5. Kozhina M.N. The dialogical nature of written scientific speech as a manifestation of the social essence of language // Methodology and linguistics. – M.: Nauka, 1981. – P. 187–214.
6. Makarov M.L. Fundamentals of discourse theory. – M.: Gnosis, 2003.
7. Picasso, Pablo, 1881-1973. Picasso, Guernica : 4-Fold. London :Scala, 2003.
8. Shakespeare, William. "Sonnet 18." The Sonnets. Lit2Go Edition. 1609.
9. Williams, Tennessee. A Streetcar Named Desire. Edited by E. Martin Browne, Penguin, 2009.

ВЫЯВЛЕНИЕ РЕЧЕВЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ДРАМАТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Хурсанов Нурилсом Искандарович

PhD, доцент и.о.,

Университет образования Ренессанс

E-mail: nurislomkhursanov92@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5714-2745

Аннотация: Это исследование углубляется в сложную сферу драматического языка, изучая отличительные характеристики, которые отличают его от повседневной речи. Целью данного исследования является всесторонний лингвистический анализ, чтобы пролить свет на уникальные особенности драматических произведений. Используя примеры известных драматургов и теоретические основы лингвистики, это исследование раскрывает нюансы драматической речи, подчеркивая ее роль в театральном представлении и построении повествования.

Ключевые слова: повествовательное построение, драматургия, драматический язык, драматическая речь.

Драматический язык служит краеугольным камнем театрального выражения, заключая в себе суть персонажей, эмоций и сюжетных линий. Хотя драматический диалог внешне напоминает повседневную речь, он обладает отличительными характеристиками, которые делают его захватывающим и запоминающимся на сцене. Понимание этих языковых нюансов имеет решающее значение как для актеров, режиссеров, так и для драматургов, поскольку оно способствует аутентичности и воздействию театральных представлений. Это исследование направлено на то, чтобы разгадать тонкости драматической речи посредством тщательного лингвистического исследования.

Одной из наиболее ярких особенностей драматической речи является ее повышенная эмоциональная напряженность. В отличие от повседневных разговоров, диалог в драматических произведениях часто усиливает эмоции, вызывая мощную реакцию аудитории. Например, в шекспировском «Ромео и Джульетте» диалог между главными героями в третьем акте, пятой сцене иллюстрирует повышенную эмоциональность через страстные признания в любви и отчаянии [7].

"Parting is such sweet sorrow,

That I shall say good night till it be morrow." – *Romeo.*

Использование острого языка и эмоциональных выражений усиливает эмоциональное воздействие, вовлекая зрителя в бурный мир персонажей.

Драматический язык часто включает в себя поэтические и ритмические элементы, обогащая диалог каденцией и музыкальностью. Драматурги используют такие методы, как размер, рифма и аллитерация, чтобы повысить эстетическую привлекательность своих произведений. В романе Теннесси

Уильямса «A Streetcar Named Desire» персонаж Бланш Дюбуа использует поэтический язык, чтобы передать свое хрупкое психическое состояние и стремление к бегству от действительности [8].

"I don't want realism. I want magic! Yes, yes, magic! I try to give that to people. I do misrepresent things. I don't tell truths. I tell what ought to be truth."

Ритмичный поток и лиричность речи Бланш отражают ее стремление к фантазии и иллюзиям, подчеркивая контраст между ее желаниями и суровой реальностью, с которой она сталкивается.

Персонажи драматических произведений часто демонстрируют характерные речевые модели, отражающие их личности, происхождение и мотивацию. Эти особенности способствуют развитию персонажей и позволяют актерам убедительно воплощать свои роли. Например, в «Death of a Salesman» Артура Миллера фрагментированная речь главного героя Вилли Ломана отражает его внутреннее смятение и разочарование [5].

"Attention, attention must be paid to such a man. He's not to be allowed to fall in his grave like an old dog."

Бессвязная и беспорядочная речь Вилли отражает ухудшение его психического состояния и его отчаянную попытку цепляться за свои иллюзии успеха, тем самым углубляя понимание зрителями его персонажа.

Драматический язык служит каналом для выражения тематических мотивов, развития повествования и динамики персонажей в театральных постановках. Актеры используют лингвистические подсказки, чтобы придать своим выступлениям аутентичность и глубину, вызывая сочувствие и вовлеченность аудитории [3, 17-27; 6, 413]. Более того, режиссеры и драматурги используют язык как инструмент для формирования общего театрального опыта, организуя диалоговые последовательности, чтобы вызвать определенные эмоциональные реакции и тематические резонансы.

Помимо своей роли в изображении персонажей и развитии повествования, драматический язык играет решающую роль в установлении тона и атмосферы постановки [4, 14-19; 9]. Используя поэтические образы, острый ум или пронзительные монологи, драматурги используют язык, чтобы создать богатую палитру эмоций и ощущений, которая окутывает аудиторию. Например, в «В ожидании Годо» Сэмюэля Беккета скудные и загадочные диалоги усиливают экзистенциальную тревогу и абсурдистский юмор, которыми пронизана пьеса.

Кроме того, драматический язык служит средством социальных комментариев и культурной критики, позволяя драматургам решать сложные проблемы и провоцировать заставляющие задуматься дискуссии. Используя метафору, иронию и символизм, драматурги бросают вызов социальным нормам и сталкивают аудиторию с неудобными истинами, способствуя диалогу и самоанализу. Например, в фильме Лоррейн Хэнсберри «Изюм на солнце» диалоги персонажей исследуют темы расы, идентичности и американской мечты, побуждая зрителей противостоять системной несправедливости и укоренившимся предрассудкам.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение отметим, что речевые характеристики драматического языка включают в себя множество нюансов, отличающих его от повседневного общения. Благодаря повышенной эмоциональности, поэтическим и ритмическим рисункам, характерной речи драматический диалог захватывает зрителя и наполняет театральные постановки глубиной и резонансом. Разгадывая эти лингвистические тонкости, актеры, режиссеры и драматурги могут обогатить свои творческие усилия и установить более глубокие связи со зрителями по всему миру.

От шекспировских трагедий до современных драм, сила драматического языка заключается в его способности выходить за рамки простых слов и вызывать интуитивные реакции, которые находят отклик еще долго после того, как опускается последний занавес. Поскольку драматурги продолжают расширять границы языкового выражения, изучение драматического языка остается важным занятием как для ученых, художников, так и для публики, предлагая понимание человеческого состояния и непреходящую силу повествования.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Beckett, Samuel. (2006). *Waiting for Godot*. London, England: Faber & Faber.
2. Hansberry, L. (1997). *A Raisin in the Sun*. Random House.
3. Khursanov N. I. (2024) The Ratio of Verbal and Non-verbal Components in Dramatic Discourse // *Foreign Languages in Uzbekistan*. — Vol 10, № 1 (54). — pp. 17-27.
4. Khursanov, N. I. (2023). SOME VIEWS ON THE LINGUISTIC-PRAGMATIC STUDY OF DRAMATIC TEXTS. *Мировая наука*, (5 (74)), 14-19.
5. Miller, A., *Death of a Salesman*; Penguin Classics. (2015). Example sentence. 1. Arthur Miller, *Death of a Salesman* (Penguin Classics, 2015).
6. Raupova, L., Khursanov, N., Khursanova, L., & Polatova, S. (2023). Development of world modern linguistics and discourse interpretation in it. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 413, p. 03023). EDP Sciences.
7. Shakespeare, William, 1564-1616. *Romeo and Juliet*, 1597. Oxford: published for the Malone Society by Oxford University Press, 2000.
8. Williams, T. (2009). *A streetcar named Desire* (E. Martin Browne, Ed.). Penguin.

IMLO QOIDALARINI O‘ZLASHTIRISHDA KOMPYUTER DASTURLARINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Saydaxmedova Barno

Ijtimoiy va siyosiy fanlar instituti katta o‘qituvchisi
batirovna.b88@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek tilining internet olamiga moslashishi, bu sohada qilinishi kerak bo‘lgan ishlar haqida so‘z yuritilgan. Kompyuter lingvistik ta‘minoti bilan bog‘liq hal etilishi lozim bo‘lgan bir qator muammoli masalalari tahlil qilingan. O‘zbek kompyuter lingvistikasi sohasida qilingan ishlar, hozirgi holati va dolzarb masalalar o‘rganilgan. Shuningdek, imlo qoidalarini o‘zlashtirishda kompyuter dasturlarining o‘rni va ahamiyati haqida tahliliy so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *kompyuter lingvistikasi, avtomatik tahrir, MS Office, VBA muhiti, imlo qoidalari.*

Bugungi kunda o‘zbek tilshunosligining kompyuter lingvistik ta‘minoti bilan bog‘liq hal etilishi lozim bo‘lgan bir qator muammoli masalalari mavjud bo‘lib, ularni ilmiy jihatdan hal etishda tilshunoslar hamda kompyuter dasturchilarining birgalikda, o‘zaro hamkorlikda ishlashi zarur bo‘ladi. Bu muammolardan biri imlo masalalarini o‘z ichiga qamrab oladi. Shu jumladan, “XXI asr – kompyuter texnologiyalari asri”ning o‘zbek tilshunosligiga olib kirgan yangiligi bo‘lmish kompyuter lingvistikasi sohasining rivoji ham. Kompyuter lingvistikasi fani 1960-yilda AQShda shakllandi. Mazkur fan XX asrning o‘rtalarida paydo bo‘lgan matematik lingvistika fani asoslaridan kelib chiqqan. Tabiiy tillar grammatikasi formal modeli kompyuterda tarjima qilish, tillarga o‘rgatish, bilimlarni diagnostika qilish, matnlarni tahrir etish kabi amaliy dasturlarni ishlab chiqishga asos bo‘lgani holda kompyuter lingvistikasi yo‘nalishiga zamin yaratdi. Kompyuter lingvistikasi fanining asosiy maqsadi lingvistik masalalarni hal qilishning kompyuter dasturini yaratishdir. Uning asosiy vazifalariga tillarga o‘qitish, bilimlarni tekshirish, matnlarni turli jihatdan tahrirlash va mashina tarjimasini uchun mo‘ljallangan dasturlarni ishlab chiqish kabilar kiradi. Imlo masalalariga oid hozirgi kundagi asosiy muammolarni tahlil qilib chiqamiz.[3]

1-muammo. O‘zbek tili imlo qoidalarini o‘zida mujassamlashtirgan matn transliteratsiyasini yaratish masalasi. Ayni vaqtda mamlakatimizda ikki xil yozuv parallel ravishda ishlatilmoqda: kirill va lotin yozuvi.

Xuddi mana shu ikkala yozuvdagi so‘zlarning turli shakllar bilan yozilishi transliteratsiya algoritmidan murakkab ko‘rinishni hosil qiladi. Masalan, сентябрь–sentabr, бюджет–budget, нуктаи назар – nuqtai nazar, мўъжиза – mo‘jiza, 2015 йил – 2015-yil.

Soʻzlarning bunday oʻzgarishlar bilan transliteratsiya qilinishi uchun tilshunoslikda maʼlum bir qonun-qoidalar kiritilgan, ayrim istisno holatlar mavjud. Mana shu istisno holatlar dasturchini tuzilajak algoritmgga qoʻshimcha shartlarni kiritishga majbur qiladi. Bu esa algoritm tuzishdagi optimallik darajasining pasayishiga olib keladi. Masalan, kirilldan lotinga oʻgirish jarayonida birgina “ц” va “е” harflari bilan bogʻliq muammolarni koʻraylik:

1) kirilldagi ц harfi lotinga oʻtganda s kabi yoziladi, qachonki u soʻz boshida, soʻz oxirida (hatto unidan keyin kelsa ham), old qoʻshimchadan va undoshdan keyin kelsa. Faqat unidan keyin kelsa ts kabi yoziladi;

2) kirilldagi е harfi lotinga oʻtganda ye kabi yoziladi, qachonki u soʻz boshida, unidan keyin, ъ (yumshatish) belgisidan keyin va ъ (ayirish) belgisidan keyin kelsa. Faqat undoshdan keyin kelsa e shaklida qoladi.

Koʻrib turganimizdek, yuqoridagi holatlar eʼtiborga olinadigan dastur protsedurani tuzish uchun unga qadar ayrim shartlar ham mavjudki, ularning bajarilgan boʻlishi bizning algoritm tuzish uchun tutgan yoʻlimizga xalaqit bermasligi lozim.

Transliteratsiya bilan bogʻliq muammolar hali talaygina. Masalan, yuklamalar, qatnashgan soʻzlarni oʻgirishda ham jiddiy muammoga duch kelish mumkin. Xususan, “u” yuklamasini olib qaraylik. Kirillda “Сену мен” kabi jumladagi “u” yuklamasi lotinga oʻtganda chiziqcha bilan yoziladi “Sen-u men” kabi. Vaholanki, yuklamasiz holda “u” bilan tugaydigan “буфу”, “уруфу” kabi mustaqil oʻzak soʻzlar ham mavjud. Xuddi shuningdek, “ю” yuklamasi ishtirok etgan soʻzlarda ham murakkabliklar bor. Masalan, “келдию кетди” birikmasi “keldi-yu ketdi” shaklida yozilishi kerak. Bunda birinchi holat uchun yozilgan algoritm ikkinchi holatni inkor qiladi.

Yuqorida qayd etilgan ziddiyatli muammolar arab yozuvidagi matn transliteratsiyasida ham faol tus oladi. Maʼlumki, arab yozuvidagi tarixiy asarlarimizning aksariyati oʻsha zamondagi xattotlar tomonidan nastaʼliq usulida bitilgan qoʻlyozmalardan iborat. Zamonaviy adabiyotlarda esa arab alifbosiga tegishli bosma harfalar nasx usuli bilan yasalgan boʻlib, aynan mana shu harflarning har biri uchun kompyuterda maxsus kodlar mavjud.

Kompyuterda matn bilan ishlash faqatgina kodlar sistemasidan foydalangan holatda tashkil etiladi. Har bitta harf yoki belgi uchun (hatto raqamlar ham) alohida bitta kod bilan ajratilgan.

Intellectual uslubdagi matn transliteratsiyasini yaratishning amaliy ahamiyati quyidagilardan iborat:

– katta yoshdagi kishilar kompyuterga matn kiritish (yoki matnni oʻqish) chogʻida kirill imlosidan foydalanishni afzal koʻradilar. Demak, matnni avval kirill imlosida kiritib, soʻng lotin imlosiga avtomatik oʻgirish ular uchun ayni muddao sanladi.

– turli joylarda lotin imlosida yozilgan matnlarda xatoliklar uchrab turadi. Bu holat imlo savodxonligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

– o'zbek olimlarining kirill imlosida yozgan noyob asarlari, shuningdek, arab yozuviga asoslangan o'zbek tilidagi tarixiy asarlarning barchasi hali to'la-to'kis lotin yozuviga o'girilmagan.[2]

Mana shu sabablarga ko'ra o'zbek alifbosi xususiyatlarini o'zida keng mujassam ettirgan intellektual dasturlarni yaratish davr talabi hisoblanadi.

2-muammo. O'zbek tili alifbosi xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan avtomatik ro'yxat tartibotini yaratish masalasi.

Kundalik hayotimizda kishilarning ismi shariflari, turli obyektlar yoki buyumlarning nomlaridan tuzilgan ro'yxatni yoki lug'at tuzishdan iborat vazifalarni kompyuterda qayta ishlayotib, ularning bosh harflari bo'yicha muayyan bir alifbo tartibiga ko'ra saralash muammosiga duch kelamiz. Xususan, bunday muammoga MS Office paketi dasturiy mahsulotlari bilan ishlovchilar ko'proq duch kelishadi.

MS Word matn muharriridagi har bir simvol (harf, raqam va boshqa belgilar) uchun maxsus kodlar tayinlangan bo'lib, bu kodlar 0 dan 65535 gacha bo'lgan butun qiymatli sonlar bilan ifodalanadi.

Kodlarning o'sib borish tartibiga qarab simvollar shunday joylashtiriladiki, ular uchun saralash (tartiblash) amali bajarilganda MS Wordda joriy etilgan rejimga ko'ra ingliz tili alifbosini tashkil etuvchi A dan Z gacha bo'lgan harflar hamda rus tili alifbosini tashkil etgan kirill alifbosidagi A dan Я gacha bo'lgan harflar shu alifbolarda tutgan o'rniga qarab to'g'ri saralanganligini ko'rish mumkin.

Ammo bugungi kunda biz parallel ravishda foydalanayotgan lotin va kirill yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi uchun bunday saralash talabga javob bermaydi (1-jadval):

1-jadval

Ro'yxatning asl tuzilgan holati	MS Word joriy tartibiga ko'ra saralanish	Bizning alifbomiz bo'yicha saralanish
Anor	Anor	Anor
Sumalak	Banan	Banan
Tuxum	Choy	Gilos
Choy	G'alla	Olma
Shaftoli	Gilos	Sumalak
O'rik	O'rik	Tuxum
Olma	Olma	O'rik
Gilos	Shaftoli	G'alla
Banan	Sumalak	Shaftoli
G'alla	Tuxum	Choy

Bizning alifbomiz bo'yicha ro'yxatning to'g'ri saralanganlik holati jadvaldagi uchinchi ustunda berilgan. Mazkur alifboda "Ch" dan keyingi o'rinlarda turgan "Ng" harfi va ' (tutuq belgisi) o'zbek tili leksikasida birorta ham so'z boshida kelmaydi va shunga ko'ra bosh harflar bo'yicha saralash tartibini "A" dan "Ch" gacha deb qabul qilishimiz mumkin. Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, saralash amali bosh harflardan keyin kelgan barcha kichik harflarga ham tegishli bo'lishi shart. Shunga ko'ra bosh harflardan keyin kelgan barcha kichik harflarga ham tegishli bo'lishi shart. Shunga ko'ra, bosh harfdan keyingi o'rinlarda keladigan kichik harflar zanjiri uchun ham endi to'g'ri saralashni a dan ' (tutuq belgisi) gacha deb olish lozim bo'ladi. (2-jadval)

Bugungi kunda ko'pchilik foydalanuvchilar kompyuterning turli dasturiy vositalaridan foydalanishadi. Ammo ularning orasida MS Office dasturiy mahsulotlari faol vositaga aylangan. Shu sababli, eng avvalo, MS Office dasturiy mahsulotlari bilan bog'liq muammoli masalalarni hal etish lozim. Shu sababli dastlabki qadam sifatida, bunday muammoni MS Word 2016 matn muharririning VBA muhitidan foydalanib, hal qilishga harakat qilingan. Yuqorida qayd etilgan masalalardan tashqari tilshunoslik sohasida kompyuterdan to'liq hamda samarali foydalanish, ba'zi ishlarni avtomatlashtirish orqali mehnat unumdorligiga erishish borasida olib boriladigan tadqiqotlar talaygina. Jumladan, matnni avtomatik tahrirlash, mashina tarjimai, avtomatik til o'rgatish, mukammal ko'rinishdagi elektron lug'atlar, bilimlarni baholashga doir intellektual dasturiy ta'minotlarni o'zbek tilida yaratish masalalari shular jumlasidandir.[1]

2-jadval:

Ro'yxatning asl tuzilgan holati	MS Word joriy tartibiga ko'ra saralanish	Bizning alifbomiz bo'yicha saralanish
Masal	Ma'no	Maktab
Maorif	Maktab	Maorif
Maktab	Maorif	Masal
Ma'no	Masal	Mashina
Mashina	Mashina	Ma'no

Kompyuter lingvistikasi masalalarining umumiy yo'nalishlarini aniqlash shunisi bilan ahamiyatli, ularning har biri amaliy jihatdan matn muammosiga borib taqaladi. G'arb kompyuter lingvistikasi esa uzoq yillik tadqiqotlarga egaligi, ilmiy jihatdan ishlanganligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ishimizning avvalida kompyuter lingvistikasining yo'nalishlari borasida amalga oshirilgan samarali ishlar o'rganildi.

Tabiiy tilning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olib, matn muammosiga oid bo‘lgan dasturlarning lingvistik ta‘minoti tuzilgan ishlar puxta o‘rganib chiqildi. Kelgusida davom etadigan tadqiqot ishi uchun muayyan yo‘nalish belgilab olindi.

Til–ijtimoiy hodisa. Shu sababli amalga oshiriladigan tahrir dasturi tildagi o‘zgarishlar oqibatida qayta ishlanishi yoki sayqallanib borishi natijasida mukammal holatga keladi. Chunki kommunikativ birlik hisoblanmish matn ham til bilan bog‘liq holda o‘zgaruvchidir.

O‘zbek tilidagi matnlarni kompyuterda qayta ishlashning (tahrirlashning) samaradorligini yanada oshirish uchun quyidagi murakkabliklarni amalga oshirish zarur:

- Matnlarni avtomatik (fonetik, semantik, grammatik) tahrir qilish.
- Internetda bajariladigan qidiruv tizimi orqali matnlarni saralashga yordam berishi uchun ularni mavzular doirsida tasniflash, guruhlash.
- Matn ustida texnik ishlarni (orfografik, stilistik, grammatik) amalga oshirish.
- Matnlarni kompyuter yordamida tahrir qilinishiga erishish.
- Tahrir qiluvchi dasturlarning lingvistik modullarini yaratish orqali ularning algoritmini tuzish.
- Lingvistik modular va tuzilgan algoritmlar lingvistik ta‘minotining asosi sifatida xizmat qilishiga erishish.
- Lingvistik ta‘minot orqali o‘zbekcha matnlarni avtomatik tahrir qiluvchi dasturni yaratish.
- Tahrirlovchi dasturni amaliyotda qo‘llash va qo‘llanish sohasini kengaytirish.

Yuqorida keltirilgan mushohadalar va bugungi kunning talabiga binoan aytish mumkinki, o‘zbekcha matnlarni avtomatik tahrirlovchi dasturni yaratish o‘z amaliyotini kutayotgan muhim masala hisoblanadi. Kelajakda nafaqat imloni, balki matnni uslubiy jihatdan tekshiruvchi dasturlarni yaratish darkor. Bunday dasturlarni ishlab chiqish uchun til birliklarining fonetik, semantik, morfologik xususiyatlari bilan birgalikda sintaktik-valentlik xususiyatlari kiritilgan lingvistik ta‘min yaratish kerak bo‘ladi.

ADABIYOTLAR:

- [1] Norov A.M., Mallayev A.S., Murodov Sh.A. “Kompyuter lingvistik ta‘minotida o‘zbek tili matn uslubiga xos dolzarb muammolar” ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent-2015.
- [2] Yosh olim va talabalarining “XXI asr - intellektual avlod asri” shiori ostidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Toshkent-2015.

- [3] “O‘zbek filologiyasining dolzarb muammolari” II (o‘zbek filologiyasi fakulteti professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilari va talabalari Ilmiy konferensiyasi materiallari). Toshkent.:Mumtozso‘z, 2013.

**PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ASPECT OF INTERCULTURAL
COMMUNICATION
ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ
МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ
MADANIYATLARARO MULOQOTNING FALSAFIY VA MADANIY
JIHATI**

MADANIYATLARARO MULOQOTDA SAMIMIYLIK KONSEPSIYASI

Mirzakamolova Sadoqatxon Sayidaxmadovna

Namangan Davlat Universiteti katta o'qituvchisi

sadoqatmirzakamolova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxslararo aloqa va munosabatlar, madaniyatlararo muloqot tushunchalari keng yoritilgan. Maqolada til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarga e'tibor qaratilib, shaxslararo munosabatda va madaniyatlararo muloqotda samimiylk muhim omil ekanligini ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *shaxslararo aloqa, shaxslararo munosabat, madaniyatlararo muloqot, samimiylk, verbal, noverbal, hushmuomalalik*

“Yaxshi so'z jon ozig'i” deydi dono xalqimiz. Darhaqiqat, suhbat jarayonida inson yaxshi so'zlarni topib aytishi, suhbatdoshiga nisbatan samimiy ekanligini anglata olishi ham bir san'atdir. Bu san'ati orqali suhbatdoshi kim bo'lishidan qat'iy nazar uning dilkashiga, dardkashiga aylanadi. Ammo ushbu san'atni uddalay olmasa suhbatdoshida shubha-gumon uyg'otishi mumkin, oqibatda esa bu suhbat jarayonlari uzoq davom etmasligi muqarrar.

Samimiylk tushunchasi turli xalqlarda turlicha talqin qilinadi. Bu albatta o'sha millat odamlarining madaniyati, dini, e'tiqodi, dunyoqarashi bilan bog'liq. Ammo samimiylkning ko'rinishi turlicha bo'lgani bilan barcha xalqlarda uning ma'no mazmuni bir xil talqin etiladi.

Odatda madaniyatlar deb ataladigan katta guruhlar asosan muloqotning kognitiv va pragmatik asoslarini belgilaydi. Muloqot jarayonida xabarlar almashinadi, ya'ni ma'lumotlar bir ishtirokchidan ikkinchisiga o'tkaziladi.

Xushmuomalalik- bu yaxshi xulq-atvorni ko'rsatadigan amaliy murojaatdir. Bu madaniyatni anglatuvchi tushuncha bo'lib, bir xalq madaniyatida u haqiqatdan samimiyatni anglatsa, boshqa bir madaniyatda aksincha, qo'pollik sanalishi mumkin. Misol uchun, “bosh barmog'ini yuqoriga ko'tarish” belgisi ko'pchilik madaniyatlarda “yaxshi” degan belgi sifatida qabul qilinadi, ammo Eron, Lotin Amerikasi va boshqa ba'zi madaniyatlarda bu haqoratli ma'noga ega. Xuddi shunday, qo'l bilan ovqatlanish hind madaniyatida qabul qilingan ovqatlanish usuli hisoblanadi, ammo boshqa ko'plab madaniyatlarda odatiy emas. (Minasov,2000)

Inson ijtimoiy mavjudot bo'lib, boshqa insonlar bilan hamisha muloqotga kirishishga muhtoj. Muloqot qilish uchun esa unga muloqot tili kerak. Har bir tilda xushmuomalalikni ko'rsatuvchi elementlar mavjud.

Til va madaniyat bir-biridan farq qiluvchi ikkita turli tushunchadir. Mulyananing fikricha, “Til bu madaniyatni namoyish etuvchi xarita bo'lib, dunyoqarashlar, dinu – e'tiqodlar, bilim va tajribalar bilan bo'lishish uchun insonni turli jamiyatlar bilan bog'lab turadi. Chaer va Avgustina esa esa shunday tasvirlaydi: “ Madaniyat bu inson hayotini tartibga soluvchi inson tomonidan yaratilgan ijtimoiy ahamiyatga ega qonun –qoidalar, inson tomonidan doimiy amal qilinadigan urf- odatlar hamda verbal va noverbal muloqotni anglatuvchi muloqot tushuniladi. Byramning fikriga ko'ra,

madaniy kompetentsiyaga taalluqli tamoyillar xavfsizlik, hurmat va o'zaro munosabatlarni rivojlantirish, hamkorlik, yuqori umidlar, tenglik va xilma-xillikni o'z ichiga oladi [1] Bir xalq vakili suhbat jarayonida o'zining tili orqali madaniyatini ifodalaydi. Tilda madaniyatni anglatuvchi unsur bu xushmuomalalikdir. Har bir xalq yoki millatning samimiyatini ko'rsatuvchi belgilar mavjud. Misol uchun , inglizlar iltimos ma'nosida "Could you possibly pass me the salt?" ya'ni "Tuzni uzatib yubora olasizmi?" kabi iltimos gaplarida uning yanada samimiy va yumshoq chiqishi uchun "Please" yoki "if you would be so kind" ya'ni "iltimos yoki "marhamat qilib" kabi so'zlarni qo'shib gapirishadi. Yaponlarda esa bu kabi samimiyat so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida ijtimoiy status ya'ni tabaqaga bog'liq. Masalan, "Apa pada slamet?" va "Menapa sami sugeng" gaplarining ma'nosi –"Ahvolingiz yaxshimi?" , ammo birinchi salomlashish past tabaqa vakillariga nisbatan hamda ikkinchisi yuqori tabaqa vakillariga nisbatan ishlatiladi .

Spolskiy va Holmesning fikricha, hushmuomalalik boshqalarning histuyg'ularini hisobga olgan holda, ularga muloqotda qulaylik tug'diradi. Lingvistik jihatdan, hushmuomala bo'lish so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi aloqani, muloqotni saqlab qolish va uni davom ettirish uchun kerakli suhbatga asoslanadi. Boshqacha qilib aytganda, ular gaplashayotgan vaziyatga mos keladigan so'zlarni ehtiyotkorlik bilan tanlab gapirishdir. Misol uchun , biron shaxs boshqa bir shaxsdan biror narsa so'rash maqsadida noto'g'ri yoki noo'rin so'zni ishlatrsa, u qo'polikka sabab bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, hushmuomalalik Yulening fikriga ko'ra, "Hushmuomalalik bu boshqa insonning yuzidan ogohlik " deydi . Bu yerda bu shaxsiy imidj. Brown va Levinson esa bunga chuqurroq izoh berishadi ya'ni "odamlar boshqa odamlarning hududiga(jismoniy hududiga, bilim olamiga yoki do'stlashish uchun) kirishdan qochadilar yoki aksincha, o'z ijtimoiy hududlarini kengaytirish uchun boshqalar bilan hushmuomalalik yordamida muloqotga kirishishni afzal ko'radilar." Avval ta'kidlaganimdek, har bir madaniyatda turli me'yorlar mavjud, shu jumladan til me'yorlari ham. Til me'yorlari hisobga olinganda , har bir tilning turlicha hushmuomalalik prinsiplari mavjud. Madaniyatlararo muloqotda insonlar boshqa xalqlar madaniyatida tushunmovchilik bo'lmasligi uchun o'sha xalqning tilidagi hushmuomalalik prinsiplarini o'rganishi kerak.

Hushmuomalalikning ko'rinishlaridan biri bu salomlashishdir. Ko'p tillarda salomlashish uchun savol beriladi, ammo bu parafrasa emas. Savolning javobi esa doim ritual. Misol tariqasida , agar biron kim boshqa inson sog'ligi haqida so'rasa, "Qalaysiz?" yoki "Yaxshimisiz?" desa, ikkinchi odamning bu savolga har doim ham javobini kutmaydi. Odamlar bu savolga oddiygina "Men yahshiman, rahmat" degan javobni aytishadi yoki savolga huddi shunday savol bilan javob qaytarishadi. Ba'zi xalqlarda esa salomlashgandan keyin biron mavzuda qisqacha suhbat ham qilinadi. Masalan, inglizlar salomlashgandan keyin biroz ob –havo haqida suhbat qurishlari mumkin. Vaholanki , bir tildagi ayrim meyorlar boshqa tilga to'g'ri kelmasligi mumkin. Quyidagi holat bunga misol bo'la oladi: Xitoylik odam Germaniyalik hamkasbi bilan ishxonada ko'rishib qolib, xitoylik odam suhbatdoshidan "Qayerga ketyapsiz?" deb so'rabdi va albatta suhbatdoshidan "Ishgaga albatta , nimaga bunaqa ahmoqona savol beryapsiz?" degan qo'pol javob olibdi.

Xitoyliklar uchun “Qayerga ketyapsiz?” iborasi oddiygina norasmiy salomlashish ekan. Germaniyalik odam uchun bu savol g‘ayrioddiy bir qiziqishdek tuyulgan. Xitoy va Indoneziyada odamlar tanish odamlarni ko‘rganda, shu tarzda norasmiy va do‘stona salomlashishga odatlangan ekanlar. Garchi bunday salomlashishlar Yevropa va G‘arb davlatlari uchun ham g‘ayrioddiy tuyulishi mumkin.

Hushmuomalalik bilan so‘ralgan yoki taklif qilingan narsani qabul qilish yoki rad etish ham turli madaniyatlarda turlichadir. Masalan, g‘arb davlatlarida choy yoki ovqat taklif qilinsa, ular oddiygina hohishlariga qarab “ha” yoki “yo‘q” javoblarini aytishadi. Ammo ba‘zi Sharq davlatlarida taklif qilingan narsaga ehtiyoji bo‘lsa ham, birinchi taklifdanoq “yo‘q” deb javob beradilar. Buning sababi birinchi marta taklif qilinganda “ha” deb aytsa, bu ochko‘zlik sanalar ekan. Ikki va uch marta taklif qilingandan keyin “ha” deb aytilish odobdan bo‘ladi deb hisoblaydilar. Ravshanki, hamma millat va xalqlarda o‘z madaniyatlariga xos odob-ahloq me‘yorlari mavjud. Inglizlar ko‘pincha xushmuomalikni anglatuvchi “thank you”(rahmat), “you are welcome”(marhamat), “please” (iltimos) kabi so‘zlarni ko‘p ishlatadilar. Aksincha, xitoy va koreys xalqlarida bunday so‘zlarni kam ishlatishadi, uning o‘rniga biron yaxshilik bilan javob qaytarish haqida o‘ylar ekanlar.

Moddiy madaniyat va undan foydalanish madaniyatlar o‘rtasida ham farq qiladi, masalan, ovqatlanish uchun qoshiq va tayoqlardan foydalanish, arxitektura, kiyim-kechak, kosmetika va boshqalar kabi boshqa narsalar madaniyat jihatidan farq qiladi va agar siz bu haqda ma‘lumotga ega bo‘lmasangiz, muloqotingiz muvaffaqiyatsiz yoki samarali emas. [2]

Turli millat vakillari bilan muloqot qilish uchun odam o‘zini etarli ma‘lumotga ega bo‘lishi va boshqarishi kerak. Madaniyatlararo aloqalarni boshqarishning ba‘zi usullari:

- 1) Madaniy jihatdan sezgir va xabardor bo‘lish;
- 2) Moslashishingiz kerak bo‘lgan madaniyat haqida bilimga ega bo‘lish;
- 3) Gapirishdan oldin boshqa odam qanday javob qaytarishini o‘ylab ko‘rish;
- 4) Siz berayotgan og‘zaki bo‘lmagan imo ishorlardan xabardor bo‘lish;
- 5) Agar uni tasvirlash uchun so‘zlarni bilmasangiz, rasmlardan foydalanish;
- 6) Jargon va mahalliy tildan saqlanish;
- 7) Fikr-mulohaza qilish;
- 8) Ehtiyotkor bo‘lish;
- 9) Ochiq fikrli va bag‘rikeng bo‘lish;
- 10) Boshqa madaniyatni va odamlarni hurmat qilish;
- 11) Iqtidorli bo‘lish;
- 12) Etnosentrik va mutaassib bo‘lmaslik. [3]

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, madaniyatlararo va shaxslararo (o‘zaro) samarali muloqotni haqida yetarlicha tushunchaga ega bo‘lmasdan amalga oshirish mumkin emas. Tug‘ilgandan boshlab, inson ko‘plab guruhlarga kiradi va ularda uning kommunikativ qobiliyatlari shakllanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Byram M., Grundy P. Context and Culture in Language Teaching and Learning. 2003. – 210-b.
2. . Safonova V.V., Maksimova L.I., Meshchanova N.V. Chet tillarni o‘qitish metodikasi. Diagramma va jadvallarda til pedagogikasi. Metodik daftar. – 3-nashr, M., Euroschool, 2008. – 61-b.
3. Minasova S.G. Til va madaniyatlararo muloqot. – Word. – 2000
4. Yusupov O. (2022). Functions of the actor in the performance ART. International Journal of Intellectual Cultural Heritage, 2(2), 43-46.
5. www.psychology.all.ru

KONFESSIYALARARO MULOQOT VA DINIY BAG‘RIKENGLIK– JAMIYAT BARQARORLIGI GAROVI

Muxammadqodir Raxmatullayev

Ijtimoiy va siyosiy fanlar instituti Tarix
yo'nalishi 1-kurs magistranti
email: mqodir650@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolda davlat va din munosabatlarida konfessiyalararo bag‘rikenglik munosabatlari haqida tahliliy ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlari: *konfessiya, bag‘rikenglik, tolerantlik, vijdon erkinligi, diniy ma’rifat.*

Har qanday mamlakatda jamiyat xavfsizligi va barqarorligini ta’minlashda eng avvalo, diniy ma’rifat va bag‘rikenglik, konfessiyalararo hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, mazkur omillar yurtimizda o‘ziga xos yondashuvni taqozo etib, ko‘p millatli mamlakatimizda tinchlik, xotirjamlik va barqarorlikni ta’minlanishi orqali osuda hayotni hukm surishiga zamin yaratmoqda.

Bugungi kunda insoniyat jiddiy ahamiyat berishi talab etiladigan muhim narsalardan biri qadriyatlaridir. U oilada, maktabda, ko‘chada, ish joyida, yoinki ijtimoiy hayotning har bir jabhasida bag‘rikenglikning zarurligi bugun tobora yorqinroq namoyon bo‘lib bormoqda. Bag‘rikenglik, bu biz bilan yonma-yon yashayotgan odamlar orasida sog‘lom muloqot qilish uchun zarurdir. Bu esa, ishonch asosidagi hurmat hukmronlik qiladigan optimistik hayotni barqarorligini ta’minlovchi asosiy elementdir.[1] Dunyoviy jamiyatda hamma sohalar, xususan din ham qonunlar bilan reglamentlashgan bo‘ladi. O‘zbekiston kabi ko‘p konfessiyali mintaqada esa bu alohida ahamiyatga ega bo‘ladi. Shunga ko‘ra dunyoviy davlatda yashayotgan dindorlar bir tomondan diniy e’tiqod egalari sifatida o‘zlari uchun muqaddas bo‘lgan ibodat marosimlarini ado etib diniy vojibotlarini amalga oshirsalar, ikkinchi tomonda mazkur diniy amallarni bajarilishi qonun doirasida bo‘lishi tinchlik va hamjihatlik ta’minlanishi asosi bo‘ladi.[2]

Diniy madaniyatning muhim belgilaridan biri bu bag'rikenglik fazilati hisoblanadi. Inson o'z dini arkonlarini bajarishga harakat qilib yashashi uni ezgulikka intilishini anglatadi. Agar u bu bilan birgalikda jamiyatdagi turli konfessiya vakillariga bag'rikeng munosabatda bo'lsa insoniylikning yuqori cho'qqisida ekanligini belgilaydi.

Diniy mavzuni yoritishda bag'rikenglik (tolerantlik), sabr-toqatlilik, inson, jamiyat, dunyo haqidagi qarashlarning o'zaro muhobasasi usulidan foydalanish maqsadga muvofiq. Diniy va nodiniy dunyoqarash shakllarining o'zaro o'xshash tomonlariga urg'u berish darkor.

Din o'z oldiga hech qanday siyosiy maqsad qo'yishi mumkin emas. Bu me'yor davlatning dunyoviy bo'lishi va mamlakatdagi barcha dinlarga nisbatan teng huquqlilik va o'zaro totuvlikni ta'minlab berishning garovi bo'ladi. Din va qonun o'zaro munosabatlarini bilishi mamlakatda demokratik huquqiy jamiyat qurish poydevorini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Jamiyatning har bir a'zosi boshqalarning fikri va xatti-harakatlariga toqat qilishi, atrofdagilardan chiqadigan turli g'oyalarni qadrlashi va bag'rikenglik bilan muomalada bo'lishi jamiyat a'zolarining bir-biriga yaqinlashishiga imkon beradi. Bularning aksi esa xudbinlik, mutaassiblik va qat'iyatsizlik o'zga din, millat yoki o'zidan pastdagi ijtimoiy qatlamdagilarni kamsitishga olib keladi va bu jamiyatda ijtimoiy notinchlikni keltirib chiqaradi.[3]

Bag'rikenglik bugungi zamonaviy dunyoda hamma uchun umumiy bo'lgan ko'pgina dolzarb sotsial-gumanitar muammolaridan biri hisoblanadi. Aytish kerakki, ilmiy kontekstda bag'rikenglik xalqlar va millatlar orasidagi do'stona munosabatga bo'lgan zaruriyat bilan izohlanadi. Bugungi, globallashuv jarayoni shiddat bilan rivojlanayotgan zamonaviy dunyoda dolzarbligini juda yuqori ekanligiga qaramasdan to'liq e'tibor berilmagan insoniyatning oldida turgan muammolardan bo'lib qolmoqda. Bag'rikenglik tamoyiliga asos qilib qo'llanadigan tahliliy yondashuvlardan yuzaga chiqadiki, bag'rikenglik o'z ichiga olgan mazmuniga ko'ra ilmiy tadqiqotchilar unga nisbatan hali-hanuz bifikrga jamlana olganlari yo'q. Shunga asoslangan holda bugungi kunda bag'rikenglik fenomenining mohiyatini ochib berishga qaratilgan ratsional, an'anaviy va yakkatartibdagi qarashlar rivojlangan.[4]

Qur'oni karim kishilarni halollik, sabr-toqatlilik, qat'iyatlik, rostgo'ylik, sadoqat, saxiylik, kamtarlik, kishilarga nisbatan marhamatlilik kabi yuksak insoniy fazilatlarni kamol toptirishga chaqiradi. Masalan, Qalam surasida "Albatta, Siz buyuk xulq uzradirsiz!" yana Qur'oni karimning 70 surasi Maorij surasining 5-oyatida "Bas, (Ey Muhammad! Kofirlarning aziyatlariga) chiroyli sabr bilan sabr qiling!" deyilgan. Moida surasining 32-oyatida esa shunday deyiladi: "Kim bir jonni nohaqdan o'ldirsa xuddi barcha odamlarni o'ldirgan kabidir. Unga hayot baxsh etgan odam esa barcha odamlarni tiriltirgan kabidir" deyilgan. Musulmonlarga Qur'oni karimda buyurilgani singari, hadisi shariflarda ham jamiyat orasida inson qanday xulqda bo'lishi kerakligi tushuntiriladi. Insonlar o'zaro bir-birlariga adolatli bo'lishlari, jamiyatni barcha a'zolariga nisbatan bag'rikeng munosabatda bo'lishlari kerakligini uqtiradi. Hadisi shariflardan birida jumladan shunday deyiladi: "Kimki ezgu ish qilish uchun da'vat qilsa, xuddi o'sha yaxshi ishni bajargani kabi savobga ega bo'ladi" deyilgan. Boshqa

bir hadisda esa “Alloh sizlarning mol-mulkaringiz yoki kiyim-boshingizga qarab emas, balki xulq atvoringizga qarab ajru-mukofot beradi” deyilgan. Buyuk insoniy xuqlga targ‘ib qiluvchi bunday hadislardan ko‘plab keltirish mumkin.

Islom dini insonparvar, bag‘rikenglikning yorqin dalilidir. Qur’oni karimning Kofirun surasining 6-oyatida shunday deyiladi: “Sizlarning diningiz sizlar uchun, mening dinim men uchundir”. Bu oyati karima nafaqat islom dinidagilar uchun, balki butun insoniyat uchun davr va zamon tanlamasdan birdek amal qilinishi kerak bo‘lgan insoniyatga tavsiyadir. Birgina sharti esa kishining diniy e‘tiqodi o‘ziga, yoki atrofdagilarga zarar yetkazmasligidir.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, xalqaro hamjihatlik yo‘lida har bir inson jamoa va millatlar bashariyatning turli-tuman madaniyatlaridan iborat ekanini anglashi va hurmat qilishi juda muhimdir. Bag‘rikengliksiz demokratiya asoslari jamiyat tartib-intizomini va inson huquqlarini mustahkamlab bo‘lmaydi. Tinchliksiz ilmiy-ma‘rifiy va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot bo‘lmagani kabi, (tolerantlik) bag‘rikengliksiz ham tinchlikka erishib bo‘lmaydi.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2019. – 120 b.
2. ‘Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida’gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5046-Farmoni. 19.05.2017 // <http://lex.uz/docs/3210345>
3. Hasanboyev O‘. O‘zbekistonda davlat va din munosabatlari: Diniy tashkilotlar, oqimlar, mafkuraviy kurashning dolzarb yo‘nalishlari. T.: Toshkent islom universiteti nashriyot matbaa-birlashmasi, 2014. – 150 b.
4. Xusniddinov Z. O‘zbekistonda diniy bag‘rikenglikni mustahkamlash omillari va muammolari: Fal. fan. nomz. dis. – Toshkent. TIU, 2000. Abdullajonov O. Diniy aqidaparastlikni kelib chiqishi, mohiyati va O‘zbekistonga kirib kelishi. – T.: Akademiya, 2000. – 165 b.

FRANSUZ TILI MASHG‘ULOTLARIDA MADANIYATLARARO MULOQOTNI SHAKLLANTIRISHDA KOMMUNIKATIV YONDASHUV

Muzaffarova Nodira Mardonovna
Nizomiy nomidagi TDPU Yevropa tillari
kafedrasida o‘qituvchisi
net44@list.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada fransuz tili darslarida madaniyatlararo muloqotni shakllantirish hamda dars samaradorligini oshirish uchun mamlakatshunoslikka oid materiallardan keng foydalanish masalalari muhokama qilinadi.

Kalit soʻzlar: kompetentsiya, samaradorlik, madaniyatlararo muloqot, madaniyatlararo yondashuv, mamlakatshunoslik, kommunikativ kompetentsiya, etnolingvistika, interferensiya, psixolingvistikada transpozitsiya, fatsilitatsiya, lingvometodikada

Madaniyatlararo kompetentsiyani shakllantirish haqida gap ketganda, uni insonning boshqa madaniyatlar bilan uchrashishdagi shaxsiy tajribasi, shuningdek, ushbu tajribalarni oʻz madaniy kelib chiqishiga nisbatan aks ettiruvchi baholash hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu kompetentsiya sohalarini rivojlantirish, birinchi navbatda, kognitiv bilimlarni berish masalasi emas, balki oʻz shaxsiyatining muhim oʻlchovlariga taalluqlidir. Bu, birinchi navbatda, muayyan noaniqlikni keltirib chiqaradigan ijtimoiy vaziyatlarda muloqot qilish qobiliyatiga taʼsir qiladi. Xususan, shu nuqtai nazardan, muallif madaniyatlararo kompetentsiya asosan xorijiy madaniyatlarning oʻziga xos xususiyatlarini tushunishdan iborat degan dastlabki farazidan asta-sekin voz kechdi. “Xorijiyning bilimi yoki tushunchasi emas, balki madaniyatlararo kompetentsiyaning asosi, balki bilishdan bilmaslikka, tushunishdan tushunmaslikka oʻtish qobiliyatidir.

Oʻtgan asrning 70 yillariga kelib amerikalik olim E. Hall [3. 72] “Madaniyatlararo muloqot”, “Koʻpmadaniyatlilik” tushunchalarini birinchi boʻlib fanga olib kirdi desak mubolagʻa qilmaymiz. Uning “Muloqot – bu madaniyatdir, madaniyat – esa muloqotdir” degan shiori muloqot va madaniyat oʻrtasidagi oʻzaro aloqani belgilab berdi. “Madaniyatlararo muloqot” atamasi hozirgi kunga kelib ommaviylashib ketdi, shu bois bu atamaning pedagogik, psixologik, didaktik adabiyotlarda koʻp uchraydigan, qoʻllaniladigan atamaga aylanib bormoqda. “Madaniyatlararo muloqot” tushunchasi zamiridagi maʼno biroz oʻzgarishi, bir-biridan qoʻllanish jihatidan farq qilishi mumkin. Taʼlimshunoslik (Lingvodidaktika) sohasida ham “madaniyatlararo muloqot” tushunchasi oʻz xususiyati va oʻrniga egadir.

Bugungi kunga kelib chet tilni oʻzini oʻrganish, yaʼni grammatik kategoriyalarni egallash, tili oʻrganilayotgan mamlakat vakili bilan muloqot qilish uchun yetarli boʻlmay qoldi. Chet til darslari samaradorligini oshirish uchun darslarida mamlakatshunoslikka oid materiallardan keng foydalanishni taqozo eta boshladi. Bu borada Oʻzbekistonda koʻplab ishlar amalga oshirilmoqda. Har yili madaniyatlararo muloqot mavzusida ilmiy konferensiyalar tashkil qilinmoqda, ilmiy maqola va kitoblar chop etilmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda fransuz tili oʻqitish boʻyicha qator oʻquv materiallari va darsliklar yaratilib kelinmoqda. Jumladan, fransuz tili oʻqitish oʻqitishda madaniyatlararo muloqot rivojiga oʻz hissalarini qoʻshib kelgan va kelayotgan olimlarimiz safi koʻpayib bormoqda. Ular fransuz tili fanining rivojlanishiga oʻz hissalarini qoʻshish bilan bir vaqtda fransuz tili oʻqitish metodikasining yaxshilash borasida ham birmuncha ijobiy ishlarni amalga oshirib kelmoqdalar. Masalan, professor A.Mamatov, professor J.Yakubov, professor Sh.Atadjanova va boshqalar fransuz tili oʻqitish boʻyicha bir necha shogirdlar chiqardilar, bu sohada ilmiy tadqiqot ishlarini olib borayotgan kishilarga oʻzlarining qimmatli maslahatlarini berib kelmoqdalar.

Bizning fikrimizcha, madaniyatlararo kompetentsiyani rivojlantirishga qaratilgan madaniyatlararo ta'lim ham o'quv rejalarining bir qismidir. Chet tillarni o'qitishda madaniyatlararo kompetentsiyani rivojlantirish talabi til "madaniyat" dan mustaqil ravishda mavjud emas degan asosiy taxminga asoslanadi.

Tilshunoslikda lisoniy va nutqiy jihatlarni farqlashga intilish ushbu fan bilan tengqurdir. Tilshunoslikda lison va nutqni izchil farqlab o'rganish avvalo tilshunoslar V. fon Humboldt va F. de Sossyur nomi bilan bog'liq. Lison va nutqning farqlanishi, tilga tizim sifatida yondashuv XX asr jahon tilshunosligida inqilobga teng hodisa sifatida baholanadi. Chunki bu hodisa tilshunoslikdagi mavjud qarashlarni tubdan o'zgartirib yubordi. Tilga, xususan, o'zbek tiliga sistema sifatida yondashuvning dastlabki yillarida lison o'rnida til atamasi qo'llanilib, u ko'p ma'nolilik tabiatiga ega bo'lganligi sababli, ayrim chalkashliklarni keltirib chiqarar edi. Chunonchi, insonning nutq so'zlash qobiliyati ham, nutqi ham ushbu atama bilan yuritilar edi. Atamalarga esa bir ma'nolilik xos bo'lib, ko'p ma'nolilik ilmiy aniqlikka putur yetkazadi.

Lison deyilganda ma'lum bir jamiyatning barcha a'zolari uchun avvaldan (oldingi avlodlar tomonidan) tayyor holga keltirib qo'yilgan, hamma uchun umumiy va majburiy, fikrni ifodalash va boshqa maqsadlar uchun xizmat qiladigan birliklar hamda bu birliklarning o'zaro birikish qonuniyatlari yig'indisi tushuniladi.

Psixologik tadqiqotlardan ma'lumki, shaxs faoliyatda va muloqotda shakllanadi, o'rgatish/o'rganish obyekti esa nutqiy faoliyat hisoblanadi. Ta'lim jarayonida bir paytning o'zida til va madaniyatni o'zlashtirish kommunikativ metodikaning asosiy metodologik kontsepsiyasidir. Til va madaniyat munosabati murakkab, juda qiyin va ko'p tomonlama muhokama talab qiladigan masala hisoblanadi. Til va madaniyatni tadqiq etish, ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab etadi. Ular tadqiqiga e'tiborsizlik, bu ikki turdagi semantik tizimni yagona qolipga tushurib qo'yishi mumkin. Biroq, bu ikki tizimning o'zaro o'xshash, umumiylik tomonlari mavjudligini esdan chiqarmaslik kerak. V.N. Teliya [10. 93] bunday umumiylikni quyidagilarda ko'radi:

1) madaniyat, xuddi til singari, inson dunyoqarashini o'zida aks ettiruvchi ong shaklidir;

2) til va madaniyat o'zaro munosabatda, muloqotda bo'ladi;

3) til va madaniyatning subyekti – bu doimo individ yoki ijtimoiy guruh – jamoa shaxs yoki jamiyat;

4) me'yoriylik (norma) til va madaniyat uchun umumiy xususiyatdir;

5) tarixiylik – til va madaniyatning muxim xususiyatidir;

6) til va madaniyatga "dinamika va statika" qarama-qarshiligi bir xilda xosdir.

Til va madaniyat o'rtasidagi umumiylik, o'xshashlik qanchalik darajada bo'lmasin, ularni farqlovchi xususiyatlar ham yetarlidir. Madaniyat ham belgilar tizimidir, ammo ushbu sistema til tizimidan farqli tarzda, o'z-o'zidan tartiblashish, tizimlashish xususiyatiga ega emas. Madaniyat kishilik jamiyatining ijtimoiy faolligi hosilasi sifatida tarixiy ahamiyatga moyil bo'lib, inson shaxsini shakllanishida katta rol o'ynaydi.

Madaniyat atamasiga izohli lug'atlarda shunday ta'rif beriladi:

1. Jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma'naviy hayotida qo'lga kiritgan yutuqlari majmui.

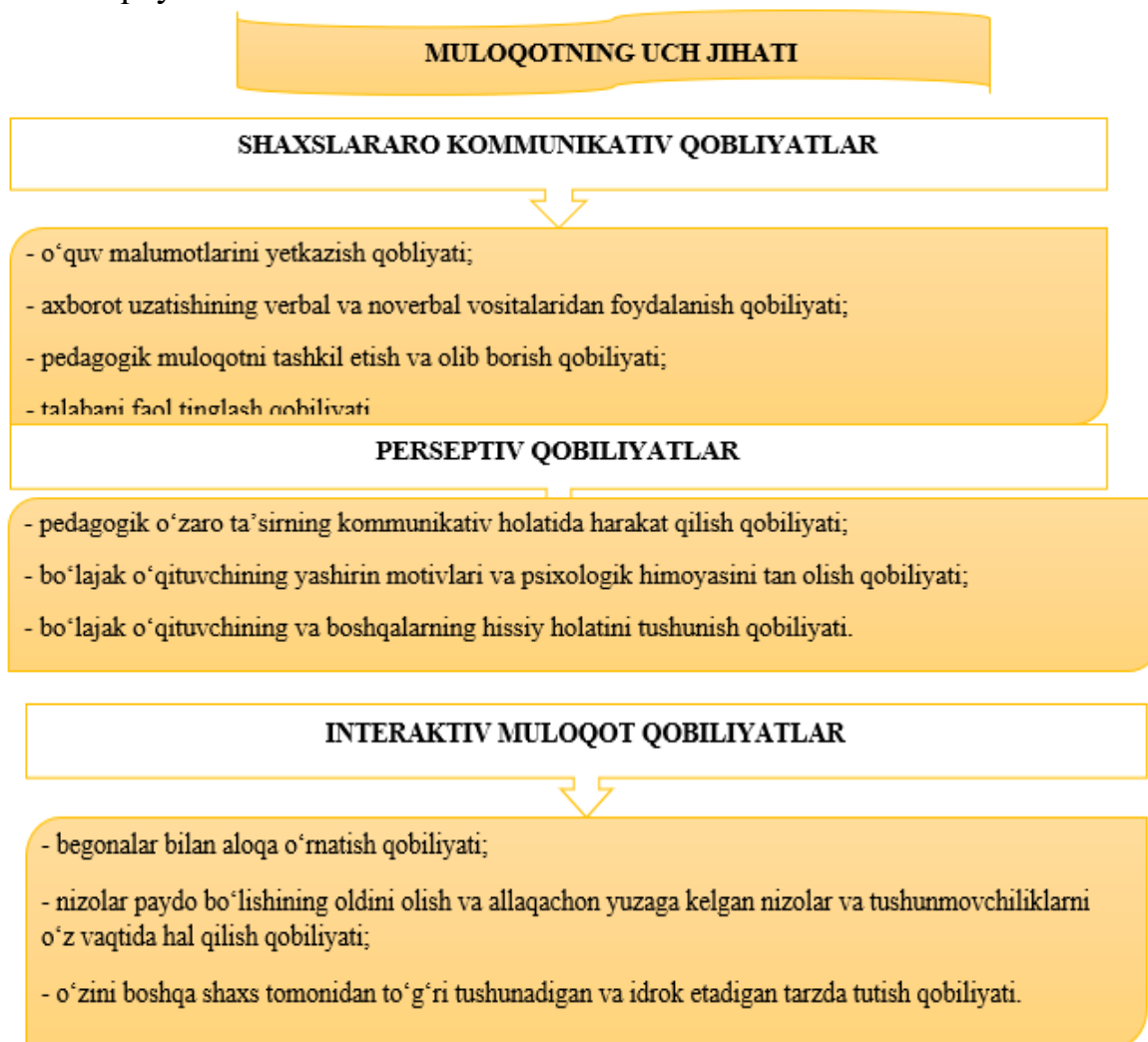
2. Biror bir guruh, xalqning ma'lum davrda qo'lga kiritgan taraqqiyotining darajasi, biror xo'jalik yoki aqliy mehnat sohasi rivojlanganlik darajasi.

3. Jamiyatdagi bilim, mezon, qadriyatlar yig'indisi, o'qimishlilik, ta'lim-tarbiya ko'rganlik, ziyolilik, ma'rifatlik yig'indisi.

Biroq, til madaniyatning bir shakli ham elementi ham emas, "til jamoatchilik faoliyati hosilasining bir shakli emas, til tajriba va bilimlar asosida yig'ilgan fikrni shakllantirish va uzatish vositasidir. Usiz madaniy rivojlanish bo'lmaydi" – degan fikrlar ham mavjud [5. 38].

Madaniyatlaloro muloqot (fran. *Communication interculturelle*, ing. *Culturell communication*, rus. межкультурная коммуникация) tushunchasini ilmiy jihatdan to'g'ri tasavvur etish uchun «Madaniyatlararo muloqot nazariyasi va amaliyoti» deb atalib kelinayotgan yangi sohaning lingvistika, filologiya, madaniyatshunoslik, pedagogika, psixologiya, sotsio-, psixo-, etnolingvistika fanlari bilan aloqasini o'rganish va ular qatorida tutilgan mavqeyini aniqlash muhim sanaladi.

Madaniyatlaloro muloqotning uchta jihati (kommunikativ, perseptiv va interaktiv) asosida tadqiqotchilar o'qituvchining asosiy kommunikativ qobiliyatlari guruhlarini aniqlaydilar.

1-rasm

Shaxsni shaxs tomonidan bilish insonni shaxs sifatidagi umumiy baholashni o'z ichiga oladi, bu odatda u haqidagi birinchi taassurotga, uning shaxsiyatining individual

xususiyatlarini, motivlari va niyatlarini baholashga, ular o'rtasidagi bog'liqlikni baholashga asoslanadi. shaxsning o'zi haqidagi bilimi uning qobiliyatlarini, xarakterini va boshqa shaxsiy xususiyatlarini, qolaversa, insonning tashqi tomondan qanday qabul qilinishini va boshqalarning ko'ziga qanday qarashini baholashni o'z ichiga oladi.

Chet til ta'limidagi yondashuvlardan yana biri kommunikativ yondashuvdir. Chet til o'qitish metodikasining yirik namoyondalaridan E.I. Passov, V. G. Kostomarov, O. D. Mitrofanovlar kommunikativ yondashuvga katta ahamiyat berish kerakligini qat'iy turib himoya qiladilar. E. I. Passovning ta'kidlashicha, chet tilni o'qitishdan ko'zlangan maqsad tilni o'rganish emas, yoki nutqni "fikrni shakllantirish va ta'riflash usuli" emas, hattoki nutq faoliyati turlari – gapirish, o'qish, tinglab tushunish va yozishga o'rgatish ham emas, balki, ko'rsatilgan nutq faoliyati turlarini muloqot vositasi sifatida o'zlashtirishga qaratilmog'i zarur .

Kommunikativ metodning kontseptual asosini yaratishda E.I. Passovning hissasi kattaligini takidlash lozim. Olimning ishlarida bu metod yordamida faqat gapirishni o'rgatish ko'zda tutilgan bo'lsa, keyinchalik ushbu metodning evolyutsion o'zgarishi natijasida og'zaki va yozma muloqotni o'rgatish maqsad qilib olindi.

Chet til *o'qitish metodi* deganda, chet til ta'limidagi amaliy, umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni ro'yobga chiqarishda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining yig'indisi nazarda tutiladi.

Konsept nazariyasi bilimdonlaridan professor Yu.S.Stepanov uni "inson ongidagi quyma madaniyat" [8. 146] - deb ataydi. Har qanday konsept turli tarixiy davrlarda paydo bo'lgan g'oyalar/tushunchalar majmuasidir. Tarixchi konseptning "tarixiy" qatlamini tadqiq etadi.

Tillarni o'qitishda esa u yoki bu konseptga lisoniy, nutqiy va madaniy o'quv material sifatida qaraladi. Zero, zamonaviy lingvodidaktikada til muloqot yuritish va madaniyatni o'zlashtirish vositasi maqomini olgan.

Lingvodidaktikada muhim ilmiy-amaliy muammolardan biri interferensiya hodisasiga munosabat masalasidir. Interferensiya psixolingvistikada transpozitsiya/fatsilitatsiya tushunchasi bilan fikran bog'lanadi, lingvometodikada esa qiyinchilik va xato tushunchalari bilan assotsiativ aloqaga kiradi. Interferensiyani odam fiziologiyasi fanida qabul qilingan irradiatsiya qonuni hodisasi bilan izohlash imkoniyati ham mavjud.

Chet til va madaniyat (mas., fransuz tili va madaniyati) yaxlit tarzda o'rgatilishi qoidalashtirilganligi tufayli madaniyatlar interferensiyasi muammosi paydo bo'ldi. Bu madaniyatlar dialogi nazariyasida muhokama predmetiga aylandi. Binobarin, begona va o'z tili va madaniyati materialida madaniyatlararo tafovutlarga alohida e'tibor qaratish ehtiyoji vujudga keldi. Madaniyatlar nomutanosibligini bartaraf qilish maqsadida, lisoniy (semantik) qiyoslashdan tashqari, konseptor (konseptual emas) muqoyasaga zaruriyat tug'ildi, ya'ni muayyan konsept lingvokulturologik mundariyasi tarkibidagi so'z, so'z birikmasi, gap (jumla) va matn/diskurslarning madaniy mazmun-mohiyati har bir xalqning borliqni til vositasida tasavvur qilish Yu.S.Stepanov [9. 157] terminologiyasida xususiyatlari ochib berilishi maqsadga muvofiqdir. Shu ma'noda o'rganilmish chet til va ona tilida mavjud xos bilimlar (ruscha fonovie znaniya,

inglizcha background knowledge)ni farqlash kerak bo'ladi. Misollarga murojaat qilamiz: qariya/keksa tushunchasi fransuz tilida *les personnes âgées* jumlasini orqali ifodalab kelingan, hozirga kelib, ularning o'rnini *seniors et aînés* so'z birikmasi egalladi. O'zbek adabiy tilidagi katta yoshdagi (fuqaro) yoki yoshulli dialektizmiga to'g'ri keladi.

Madaniyatlarda yaqqol farqlanishga yana bir misol. Farangzabon maktab o'quvchilari uchun sinf ro'yxati - Liste des classes (ordre de classement dans la classe) yuritiladi. Biroq u o'zbek (yoki rus) o'quvchilarining ro'yxatiga mutlaqo o'xshamaydi, chunki bizda alifbo tartibida, ularda esa o'zlashtirish darajasiga qarab o'quvchilar o'rnini belgilanadi. Keltirilgan misollardan ko'rinadiki, inglizcha erkin nutqiy muloqot yuritish uchun, albatta, o'sha tildagi lisoniy xoslikni puxta o'zlashtirish lozim. Aks holda, madaniyatlararo muloqot sodir bo'lmaydi. Xitoy donishmandi Lao-szi (eramizdan avvalgi 4-3- asrlarda yashagan) aytganidek, "Fikrlash - muomalaning boshlanishidir". Tafakkurdagi farq, ma'lumki, erkin muloqotga halaqit beradi.

XX asr oxiri XXI asr boshlanishini lingvodidaktikada kommunikativ-kognitiv/kumulyativ metod shakllangan va konseptual yangilanish davri desak, mubolag'a bo'lmaydi. Bu metod doirasida talabalar chet til o'rganish chog'ida akkulturasiya (muayayn madaniy muhitda tarbiyalangan shaxsning boshqa madaniyat elementlarini o'zlashtirish) jarayonini boshdan kechiradilar.

Kommunikativ-kognitiv/kumulyativ metod (KKKM) tayanch mezonlari qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Tili o'rganilayotgan mamlakat/xalq madaniyatiga oid ma'lumotlar, til va nutq materiali qatorida, ta'lim mazmunini tashkil etadi.
- Nutqiy muloqot yuritish chog'ida kommunikant (retsipiyent/adresat va (re)produtsent/adresant) madaniyatlar dialogini bajaradi.
- Chet til hodisalari mavzuiy va mavzulararo konseptlarni o'rganishga xizmat qiladi, ya'ni dasturiy mavzular bo'yicha tanlanadigan konseptlar minimumi o'rganish maqsadi, ayni paytda lisoniy (leksik, grammatik, talaffuz) minimumlar esa ta'lim vositalari maqomini egallaydi.
- Konseptor tahlil natijalariga qarab, konseptlarning oson va qiyin turlari yoki jihatlari tipologiyasi ishlab chiqiladi. Qiyinchiliklarni yakka (grading) prinsipi asosida ular bartaraf etiladi.
- Ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarning lisoniy, lingvistik, nutqiy, kommunikativ, (lingvo)mamlakatshunoslikka oid, strategik (kompensator), kasbiy kompetensiyalari (N.Chomskiy atamasi) shakllantiriladi.
- Konseptlar mazmun-mundariyasi til o'rganuvchi shaxsining yosh xususiyatlari (maktab/litsey/kollej o'quvchisi, oliy o'quv yurti bakalavr/magistratura yo'nalishi talabasi va b.)ni hisobga olgan holda ilmiy-metodik me'yorlar asosida belgilanadi. Mas. "Bayram" konseptini o'rganish chog'ida farangzabon xalqlarning bayramlari nomenklaturasidan o'rin olgan barcha turlari chet til (fransuz tili) ixtisosligi oladigan talabalarga mo'ljallanadi, qolgan o'quv muassasalari uchun ulardan tanlab olingan bayramlarnigina o'rgatish/o'rganish tavsiya etiladi.
- O'rganilmish konseptlar mazmunini nafaqat verbal (til bilan bog'liq), balki noverbal (mas., kinetika) hodisalari ham tashkil etadi. Nutqiy etiket normalari

belgilangan tartibda maxsus tanlovdan o'tkaziladi va o'rgatiladi. Chet til va ona tilidagi axloq-odobning tafovutli tomonlariga alohida e'tibor qaratiladi [6. 82].

▪ Mazkur metod qoidalariga rioya qilish, yana bir qator talablarni bajarishni taqozo etadi, chunonchi: yigit va qizlarning chet til o'rganish xususiyatlariga gender lingvistikasidan kelib chiqib yondashish; til o'rganish nuqtayi nazaridan shaxsning ratsional-mantiqiy turi (til materialini oson o'zlashtiruvchi, mas., derivativ va asotsiatlarni topishga qiziqadi) va uning aksi - shaxsning intuitiv-kommunikativ turi (nutqni tez egallaydi) nazarga olinadi. Ikkala toifadagi til o'rganuvchilarga, albatta, individual yondashgan ma'quldir. Ular qobiliyatlariga ko'ra, mas., projekt metodini bajarish chog'ida, tegishli topshiriqlar bajarishadi.

Darsliklar madaniyatlararo ta'lim va madaniyatlararo ta'lim nuqtai nazaridan tekshirilishi kerak. Buning uchun mezonlar katalogi yaratildi, uning yordamida ushbu tahlil amalga oshiriladi. Mezonlar katalogining o'zi ham keyinchalik ushbu ishda batafsilroq taqdim etiladi. Bu erda faqat ikkita darslik tahlil qilinganligi sababli, bu sifat tadqiqoti, miqdoriy tadqiqot emas. Bu qaror, ayniqsa madaniyatlararolik, migratsiya, maktab kontekstidagi stereotiplar va noto'g'ri qarashlar kabi nozik mavzularda ikkita tasdiqlangan darslikdan yaxshi ma'lumot olish uchun ularni sinchkovlik bilan o'rganish oqilona tuyulganligi sababli qabul qilindi. Tahlildan so'ng natijalar batafsil va taqdim etiladi. Ikkala darslikning natijalari mavjud bo'lsa, taqqoslash ham mumkin: qaysi sohalarda darsliklarni amalga oshirish tartibi o'xshash va qayerda farqlar mavjud. Nihoyat, natijalar batafsilroq ko'rib chiqiladi va natijalar bo'yicha xulosalar chiqariladi.

Xulosa shundan iboratki, ko'pchilik mutaxassislar e'tirofini qozongan kommunikativ-kognitiv metod chet til o'qitish/o'rganish amaliyotida joriy etildi. Chet til o'rgatish, mazkur lingvometodik nazariyada, ikkilamchi *lisoniy shaxsni*[3] shakllantirish jarayoni va natijasi sifatida ta'riflanmoqda. Binobarin, lingvometodikaning asosiy tushunchalari (kategoriyalari) bo'lmish ta'lim maqsadlari, mazmuni, metod (prinsiplar)i, vositalari va b. ham ushbu metodga tatbiqan talqin, tahlil va tavsif etilishi lingvodidaktlar oldida turgan dolzarb vazifadir.

ADABIYOTLAR:

1. Жалолов Ж.Ж. Чет тил воситасида маданиятлараро мулоқотни ўргатиш ёки коммуникатив-кумулятив методика хусусида // Маданиятлараро мулоқот: назария ва амалиёт (Республика илмий-амалий конференцияси материаллари). - Тошкент: ТДПУ, 2008. -Б. 124-127.

2. Ивановна Ф.Н. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. - Москва : Высш. шк., 1989. – 156 с.

3. Караулов Ю.Н. Филиппович Ю.Н. Лингвокультурное сознание русской языковой личности. Моделирование состояния и функционирования. — М., 2009. — 336 с.

4. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры М.: Языки русской культуры, 1997. — 824 с.

5. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. - М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. - С. 40-76.

6. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Языки русской культуры, 1996. 228 с.
7. Davel, E., Dupuis, J.-P. et Chaniat, J.-F. Gestion en contexte interculturel: Approches, problématiques, pratiques et plongées. Québec : Presses de l'Université Laval et TELUQ. 2008
8. Farmer, Y. et Lussier, M. Études en communication: aspects épistémologiques, méthodologiques et critiques: 2013
9. Hall, E. T. Le paradoxe de la culture. [Chapitre de livre]. Dans Au-delà de la culture (p. 15-29). Paris: Éditions du Seuil. 1979
10. Seelye H.N. Teaching culture: strategies for intercultural communication. Lincolnwood, Illinois: National Textbook Company, 1997. - 336 p.

**INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE SYSTEM OF
INTERNATIONAL TOURISM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION
МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В СИСТЕМЕ
МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ
GLOBALLASHUV SHAROITIDA XALQARO TURIZM TIZIMIDAGI
MADANIYATLARARO ALOQALAR**

INGLIZ TILINI O'QITISHDA TURIZM MADANIYATINING INTEGRATSIYASI

Quziyev Sarvarbek Ilmiddinovich

Ingliz filologiyasi kafedrası o'qituvchisi,

Farg'ona davlat universiteti

sarvarkuziev1988@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola turizm sanoati va tarjima bilan bog'liq xorijiy nazariyalarni tahlil qilish va ularni turizmda ingliz tilini o'qitishda qo'llashni optimallashtirishga qaratilgan. Birinchidan, xalqaro xizmat ko'rsatishning hozirgi holatidan boshlab, ushbu maqolada turizm sanoatining xalqarolashuv tendentsiyasi batafsil yoritilgan. Ikkinchidan, gid kasbi nuqtai nazaridan ushbu maqolada chet tilini o'rganuvchilarning til o'rgatish jarayonida duch keladigan muammolari o'rganilib, ularga qarshi choralar va takliflar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: *Turizm madaniyati, turizm uchun ingliz tili, ingliz tilini o'qitish, integratsiya tahlili*

Turizm industriyasining rivojlanishi odamlarning turizm uchun ingliz tilini o'rganishga e'tiborini kuchaytirdi va bunda turizm madaniyati o'rganish muhim rol o'ynadi. Ijtimoiy va iqtisodiy darajalarni doimiy ravishda yaxshilash va milliy sifatni yaxshilash bilan turistlar o'zlarining ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun turli vositalar orqali mahalliy hududning o'ziga xos etnik urf-odatlarini va an'anaviy urf-odatlarini o'rganish, muloqot qilish va tushunishga tayyordirlar. Shu bilan birga, chet el madaniyatlari olib kelgan joziba va turli madaniy muhitlar keltirgan o'ziga xos tuyg'ularni ham boshdan kechirish mumkin.

Turizm madaniyatini o'rganish sohasida olimlar asosan turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlariga ta'sirini o'rganadilar, ammo turizmni tarjima qilish fanining integratsiyalashuvi va chet tillarini o'qitish o'rtasidagi bog'liqlik to'g'risida haligacha konsensus mavjud emas. Ba'zi olimlar nutqni oson o'qiladigan so'zlarga aylantirish ingliz tilini sinfda o'rganishda muhim yutuq deb hisoblashadi. O'qituvchilar ma'lum vaziyat yaratish orqali zamonaviy texnologik vositalardan foydalanishlari va talabalarga qulay va qiziqarli muhitda til bilimlarini o'rgatishlari mumkin. Vaziyatlarni shakllantirish orqali o'quvchilarning qiziqishlari uyg'onadi, bu esa, izlanish ruhi va fikrlash qobiliyati ijobiy fikrlash usullarini rivojlantirishga yordam beradi[1-2]. O'qitish faoliyati o'quvchilarga bilim va ko'nikmalarni real hayotda o'rganish imkonini berishi kerak. Boshqa tomondan, ayrim olimlar xorijiy tillarni o'qitishning hozirgi holatini tahlil qilib, ingliz ta'limi so'nggi yillarda jadal rivojlanish va yuqori natijalarga erishganligi, uning ko'lamini ham nisbatan katta ekanligini aniqladilar [3-4]. Biroq, umuman olganda, qutblanish hodisasi hali ham mavjud, bu erda o'rta maktabda past darajadagi o'quvchilar ulushi eng yuqori, past darajadagi talabalar va universitetda bakalavriat talabalari ulushi nisbatan kichik. Shu sababli, ushbu maqolada turizm madaniyatiga asoslangan turizm ingliz tilini o'qitishning termoyadroviy tahlili o'tkazildi.

Turizm sanoatining jadal rivojlanishi bilan turizm madaniyati tobora muhim rol o'ynamoqda. Til maxsus shakl sifatida fikrlarni etkazish, ma'lumotni etkazish va his-tuyg'ularni ifodalash kabi turli xil aloqa vositalaridan biridir. Shuning uchun odamlar muloqot qilish uchun turli xil va vakillik tillaridan foydalanishlari kerak. Turizm sanoati ham madaniy sanoatning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Ushbu maqolada so'nggi yillarda chet elda tarjimashunoslik va o'qitishning integratsiyalashuvi bo'yicha olib borilgan nazariy tadqiqotlar va amaliy tajribani tahlil qilib, ushbu uslubni ingliz tili turizm faniga joriy etishning maqsadga muvofiqligi va zarurligi umumlashtirildi va ba'zi muvaffaqiyatli holatlar asosida tegishli yechimlar taklif etildi.

2. Turizmda ingliz tilini o'qitishda turizm madaniyatini o'rganish

2.1 Turizm bo'yicha ingliz tilini o'rgatish

Turizm bo'yicha ingliz tilini o'qitishning asosiy maqsadi talabalarning o'rganilgan mazmunini tushunishlarini yaxshilash va uni amaliy hayotda qo'llash, turizm industriasini rivojlantirishga hissa qo'shishdir. Amaldagi ta'lim modeliga ko'ra, etishtirilgan iste'dodlar amaliy iste'dodlardir. Ushbu turdagi kadrlar kuchli professionallik, yuqori amaliy qobiliyat talablari va yuqori qiyinchilik xususiyatlariga ega [5-6]. Shu bois turizm madaniyatini xorijiy tillarni o'rgatish bilan uzviy bog'lash, samarali integratsiyaviy tadqiqot va tahlillar olib borish, turizm sanoatining barqaror, sog'lom va barqaror rivojlanishiga ko'maklashish bo'yicha tegishli takliflar berish zarur. Turizm Ingliz tilini o'qitish talabalarga yo'naltirilgan bo'lishi, o'quvchilarning qiziqishlari, sevimli mashg'ulotlari va o'rganish xususiyatlaridan kelib chiqib ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi, mazmuni turistlarning har xil turlarining ehtiyojlariga qarab tartibga solinishi kerak. O'smirlar uchun o'qituvchilar o'zlarining qiziqishlarini uyg'otishga e'tibor berishlari va qiziqarli va tushunarli kurs mazmunini taqdim etishlari mumkin; keksalar uchun o'qituvchilar yaxshi o'rganish va o'zlashtirishga yordam beradigan qiziqarli, rag'batlantiruvchi va oson qabul qilinadigan yangi bilimlarni tanlashlari mumkin. Shu bilan birga, o'qitishda talabalarning ingliz tilini o'rgatishning muhim manbalari bo'lgan boshqa mamlakatlarning o'ziga xos til hodisalari va xorijiy festival tadbirlariga ham e'tibor qaratish lozim. Turizm bo'yicha ingliz tilini o'qitishning maqsadi og'zaki nutq va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishdir. Shuning uchun o'qitish jarayonida o'qituvchilar turistlarning turli ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tegishli kurs mazmunini ishlab chiqishlari kerak [7-8]. Turistik ingliz tilini o'rganish jarayonida boshqa mamlakatlar yoki mintaqalar bilan til aloqasi kommunikativ maqsadlarga erishishi mumkin.

Amaliy o'qitishda turizm tarjimonlari tomonidan ingliz tili kurslarini tushunish va qo'llash darajasiga ta'sir ko'rsatadigan ko'plab omillar mavjud, jumladan, talabalarning turli milliy kelib chiqishi va turmush tarzi odatlari. Turizm bo'yicha ingliz tilini o'qitishning maqsadi talabalarning turizm industriasiga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishdan iborat bo'lib, ular til va madaniy konnotatsiyalar nuqtai nazaridan qoniqtirilishi mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarning o'rganayotgan mazmuniga qiziqishini oshirishga ahamiyat berishlari va ikki tilli ta'lim orqali uni yanada jozibador qilishlari kerak. Bu nafaqat o'z sifatini yaxshilaydi va bilim zaxirasini boyitadi, balki moslashuvchanlikni oshiradi va kelajakdagi turizm sanoatiga hissa qo'shadi. Turizmni ingliz tilini o'qitishning asosiy maqsadi talabalarni turizm

madaniyati orqali jalb qilish va ularning og'zaki ifoda etish qobiliyatini va baxtga moslashish qobiliyatini oshirishdir. Shuning uchun sinfda tushuntirish jarayonida o'qituvchilar o'zlarining til muhitida qobiliyatlarini rivojlantirish va o'rgatish, nutqni tarjima qilish qobiliyatlari va boshqa jihatlariga e'tibor qaratishlari kerak. O'qituvchilar o'z o'rgatishlarida asosiy e'tiborni matn mazmunini tahlil qilish va umumlashtirishga qaratishlari, shu bilan birga o'quvchilarning har tomonlama sifatleri va amaliy qo'llash ko'nikmalarini turli jihatlarida takomillashtirishga alohida e'tibor qaratishlari kerak [9-10]. Turizm bo'yicha ingliz tilini o'qitishda o'qituvchilar o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini uyg'otish va amaliy hayotga yaxshiroq integratsiyalashuviga yordam berish uchun vaziyatli dialogdan foydalanishlari mumkin.

2.2 Ingliz tilini o'qitishda turizm madaniyatining integratsiyasi

Turizm industriyasidagi madaniy integratsiya talabalarning ingliz tilini o'rganishi va takomillashtirishga ko'maklashish maqsadida ma'lum bir mintaqadagi ma'lum turistik yo'nalishlarni o'rganish va ularni o'qitishga integratsiyalashuvini anglatadi. Biroq, hozirda ko'pchilik manzarali joylar bu masalaga etarlicha e'tibor bermagan. Maktablar turizm madaniyatining integratsiyalashuvini yanada yaxshilash uchun tegishli xodimlarni tayyorlash, boshqarish va ularga rahbarlik qilishni kuchaytirishi kerak. Garchi ko'plab universitetlar tegishli kurslarni taklif qilgan va nazariyaga asoslangan ikki tilli ta'lim tizimini yo'lga qo'ygan bo'lsa-da, mo'l-ko'l xorijiy tillarni o'rganish resurslari va amaliy bazani qurish loyihalari bilan ta'minlangan bo'lsa-da, ixtisoslashtirilgan o'qitish mexanizmlari yo'qligi sababli, xodimlarni boshqarish va yo'naltirish ishlari hali ham kuchaytirilishi kerak. . Turizm madaniyatining ma'nosi juda keng bo'lib, turli sohalarni o'z ichiga oladi [11-12]. Uni oziq-ovqat, uy-joy, transport va boshqa jihatlar nuqtai nazaridan chuqur o'rganish va tushunish mumkin. Biroq, turizm industriyasining jadal rivojlanishi va shiddatli raqobatning kuchayishi bilan ko'plab oliy o'quv yurtlarida turizm sanoati bilan bog'liq professional kurslar ochildi. Biroq, bilim nuqtalarini umumlashtirish va tartibga solish ish jarayoni va ushbu fanlar bo'yicha amaliy tajribalar to'g'risida har tomonlama tushunilmaganligi sababli, ko'plab maktablar ularni turizm bo'yicha ingliz tilini o'qitish bo'yicha amaliy sinflarga samarali integratsiya qila olmaydi. Bu ham ko'rgazma miqyosi rivojini cheklovchi va xalqaro raqobatbardoshlikni oshiruvchi muhim masalalardan biriga aylandi.

Turizm industriyasiga turizm madaniyatining integratsiyalashuvi uzluksiz izlanish va amaliyotni talab qiladigan uzoq muddatli va mashaqqatli vazifa bo'lib, unga bir kechada erishib bo'lmaydi. Bu esa o'qituvchilardan mustahkam va boy kasbiy bilim poydevoriga ega bo'lishni, fanlararo va ko'p tarmoqli o'zaro bog'lanishni talab qiladi. Biroq, hozirgi vaqtda ko'pgina oliy o'quv yurtlari talabalarning amaliy qo'llash qobiliyatiga emas, balki tegishli iste'dodlarni rivojlantirish uchun nazariy o'qitish va malaka oshirishga (masalan, turizm tarjimasini) e'tibor qaratmoqda. Shu bilan birga, ba'zi universitetlar ikki tilli tarkibni o'z kurslariga kiritdilar, ammo haqiqiy natijalar ideal emas va hatto talabalarning ilmiy faoliyati beqaror bo'lgan holatlar mavjud. Shuning uchun ham amaliy va keng qamrovli sayyohlik madaniyati iste'dodlarini tarbiyalash, turizm madaniyatining integratsiyalashuvi va rivojlanishiga ko'maklashish maqsadida ta'lim tizimini isloh qilishni kuchaytirish zarur. Turizm madaniyatini yoyishning turli yo'llari mavjud bo'lib, turizm industriyasida xorijlik sayyohlar bilan muloqot qilish va

o'zaro aloqa qilishning ko'plab tadbirlari mavjud. Biroq, til muhiti va ijtimoiy kelib chiqishidagi farqlar tufayli bu omillarni to'liq birlashtira oladimi yoki yo'qligini ko'rib chiqish kerak [13-14]. Hozirgi vaqtda aksariyat maktablarda aniq, yagona va aniq amalga oshirilishi mumkin bo'lgan rejalar va rivojlanish yo'nalishlari mavjud emas, buning natijasida o'quvchilar haqiqatan ham tegishli bilim va ko'nikmalarni o'zlashtira olmaydilar, shuningdek, madaniyatni tarqatish va targ'ib qilishni samarali targ'ib qila olmaydilar. Turizm industriyasida ingliz tilini o'qitishda turizm madaniyatini integratsiyalashda ikkita asosiy muammo bor: bir tomondan, talabalarning bilim olish samaradorligini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar to'liq qo'llanilmagan, bu esa ularning o'rganishini qiyinlashtiradi; boshqa tomondan, turizm madaniyati va ingliz tilini o'qitishni integratsiyalashuviga ko'maklashish uchun tarmoq texnologiyasidan to'liq foydalanilmaganligi hamda turizm sanoatida zamonaviy axborot texnologiyalari va yangi media vositalarining yordamchi rolini tushunmaslikdir. Qolaversa, ilg'or xorijiy tillarning nazariy bilimlari amaldagi ishlarni boshqarishda foydalanilmagan. Turizm madaniyati va ingliz tilini o'rgatish jarayonidagi muammolarni hal etish orqaligina turistik diqqatga sazovor joylarning xizmat ko'rsatish sifati va samaradorligi darajasini samarali integratsiyalash va yaxshilash mumkin.

Turizm sohasini rivojlantirish iqtisodiy daraja va odamlarning hayot sifatini yaxshilash, shuningdek, ta'lim va madaniyat kabi turli sohalarda taraqqiyotni targ'ib qilishni qo'llab-quvvatladi. Turizm kurslarining muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida turizm xalqaro miqyosda hal qiluvchi pozitsiyani o'tkazadi. Ushbu modda sayyohlik sohasi ilmiy-tadqiqot ob'ekti sifatida qabul qilinadi va o'z integratsiyasini tahlil qilish va o'rganish uchun o'z amaliyotini birlashtiradi. Tadqiq qilinishicha, tarjima orqali o'qitish jarayonida yuzaga keladigan ba'zi muammolar hal qilinishi, sayyohlik sanoatining xalqarolashtirilganligini targ'ib qilish uchun ba'zi yordam va ma'lumot berish mumkin. Shuningdek, ushbu imkoniyatga tegishli sanoat sohalarining rivojlanishiga ko'maklashish uchun ishlatilishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Bernstein J D, Woosnam K M. Same same but different: Distinguishing what it means to teach English as a foreign language within the context of volunteer tourism. *Tourism Management*, 2019, 72(JUN.):427-436.
2. Bonsignori V, Cappelli G. Developing strategies for conceptual accessibility through multimodal literacy in the English for tourism classroom. *Multimodal Communication*, 2021, 11(1):31-47.
3. Lin B, Yip P C. On the Construction and Application of a Platform-Based Corpus in Tourism Translation Teaching. *International Journal of Translation Interpretation and Applied Linguistics*, 2020, 2(2):30-41.
4. Nurhamsih Y, Syahrial S. Evaluation of English Teaching Materials used at a Vocational High School Based on Cunningsworth's Checklist. *JOALL (Journal of Applied Linguistics and Literature)*, 2019, 3(2):33-46.
5. Putu N R. Using Role Play Technique To Teach Speaking Skill Procedure Text In Tourism Department. *IJET (Indonesian Journal of English Teaching)*, 2020, 9(1):96-107.

ILINGUALISM AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

БИЛИНГВИЗМ И МЕЖКУЛЬТУРНОЕ ОБЩЕНИЕ

BILINGVIZM VA MADANIYATLARARO MULOQOT

БИЛИНГВИЗМ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Черепанова С. А.

Институт социальных и политических наук
sveta_1412@mail.ru

Аннотация. В статье билингвизм рассматривается как явление, ставшее закономерным и одним из основных направлений развития социума. Обозначается значимость данного феномена в условиях современного многокультурного общества. Приводятся варианты определения термина «билингвизм», кратко рассматриваются научные направления, изучающие данное явление. Охарактеризованы виды билингвизма.

Ключевые слова: билингвизм, ментальный лексикон, коммуникация.

Билингвизм является одной из тем, находящихся в центре внимания не только языковедения, но и таких наук, как психолингвистики, социальной лингвистики, социологии.

По происхождению термин «билингвизм» восходит к двум латинским словам: «bi» – двойной и «lingua» – язык. Однако единого толкования самого понятия билингвизма нет: определения, представленные в научной и справочной литературе, существенно между собой разнятся. Еще в XIX веке о явлении билингвизма говорили И. А. Бодуэн де Куртенэ, Е. Д. Поливанов, В. М. Жирмунский, Л. В. Щерба и др. Согласно определению У. Вайнрайха, двуязычие – это социальная практика попеременного употребления в коммуникации двух языков; практика владения двумя языками одновременно и умение посредством этих языков осуществлять успешную межличностную коммуникацию в том или ином поликультурном обществе [1, 48]. В. Ю. Розенцвейг конкретизирует: «Под двуязычием обычно понимается владение двумя языками и регулярное переключение с одного на другой в зависимости от ситуации общения» [9]. В психолингвистических исследованиях билингвизм рассматривается как навык использования в процессе коммуникации двух языковых систем [5, 78].

Вышеуказанные объяснения данного понятия противоречивы, однако им свойственно основополагающее сходство: билингвизм (двуязычие) – умение поочередно использовать два языка в общении. Несмотря на это остается открытым вопрос об уровне владения индивидом обоими языками. Достаточным предлагается считать предположение, согласно которому умение употреблять языки поочередно уже указывает на возможность их использования в процессе общения [6, 110].

Анализируя двуязычие, следует учитывать существование разных подходов к его классификации. В частности, исследователи билингвизма называют такие его виды: индивидуальный (двуязычие, отмечающееся у отдельного индивида; противоположное явление – групповое двуязычие) и общественный

(распространенный в странах, где статус государственного имеют два языка) [5, 102].

Билингвизм, по Е. М. Верещагину, имеет трехуровневую организацию: рецептивный (характеризуется тем, что индивид понимает второй язык вследствие его освоения, несмотря на то что производить текст на втором языке не способен), репродуктивный (для воссоздания услышанной и прочитанной информации индивид использует тот из языков, на котором она была усвоена) и продуктивный (способность как понимать и воссоздавать текст, так и «строить цельные осмысленные высказывания») [3, 112].

Другим критерием, служащим для разграничения билингвизма, является возраст, в котором приступают к изучающего второго языка. В связи с этим говорят о билингвизме «параллельном» (когда происходит билингвальное развитие: ребенок изучает два языка одновременно до трехлетнего возраста) и «последовательный» (второй язык изучается после неполного или абсолютного усвоения первого языка). Последовательный билингвизм включает в себя *ранний* (неродной язык осваивается в детском возрасте после 3-х лет) и *поздний* (иностранный язык начинают изучать уже в зрелости).

При исследовании двуязычия ученые дифференцируют «естественный» («бытовой») билингвизм и билингвизм индивидов, осваивающих второй язык в результате планомерного формального обучения в учебном заведении. Зарубежными исследователями такой вид билингвизма называется «искусственным» («культурным»), в российской литературе — «искусственным» («учебным») [7, 36]. В основе такой классификации лежит метод, с помощью которого человеком приобретается двуязычие. Вычленение естественного билингвизма осуществляется на основании используемого способа усвоения второго языка: билингвом неродной язык именно усваивается, а не выучивается, что происходит при искусственном билингвизме. Условиями формирования естественного билингвизма обычно становится двуязычная семья, немногочисленные по составу двуязычные коллективы, в частности, детские группы, когда усвоение детьми неродного языка осуществляется напрямую при взаимодействии и диалоге со сверстниками. Более того, специальное изучение неродного языка дополняет и усиливает подобное его усвоение. Двуязычие, приобретенное естественным путем, характеризуется произвольной сменой одного языка другим в процессе коммуникации. Отличительная черта искусственного билингвизма – это не самопроизвольное усвоение второго языка (в процессе коммуникации с его носителями), а его выучивание (вследствие целенаправленного обучения), вместе с тем второй язык фактически не используется в повседневном общении.

Несмотря на то, что два языка могут быть освоены одновременно, нельзя гарантировать одинаковый уровень владения ими. В действительности бóльшую часть времени в процессе коммуникативной деятельности используется преимущественно один из языков. [4, 82]. Таким образом, различаются «сильный» (доминирующий) и «слабый» языки, при этом «сильный» идентифицируется чаще всего как язык социума (среды). Он является средством

общения в ближайшем социальном окружении индивида. Вследствие редкого употребления в общении второго языка, в течение времени навыки владения этим языком могут утратиться, особенно к зрелым годам.

При овладении иностранным языком после окончания пубертатного периода, а также в совершеннолетнем возрасте, механизмы его усвоения формируются посредством первого языка. Такой билингвизм получил наименование «подчиненный», и он противопоставлен «скоординированному». «Скоординированный» билингвизм весьма часто встречается в процессе параллельного билингвального развития. Для него характерно явление обособленного, изолированного усвоения и запоминания лексических единиц неродного языка. В случае «подчиненного» билингвизма значения лексем иностранного языка абсолютно идентичны значениям этих единиц в родном языке в связи с их адаптацией к системе родного языка [5, 79]. Усвоение иноязычных грамматической и морфологической систем аналогично осуществляется посредством соответствующих систем родного языка. В связи с этим при изучении иностранного языка нередко происходят интерференции на каждом его уровне: фонологическом, лексико-семантическом, грамматическом.

Конец 80-х – начало 90-х гг. XX века был ознаменован «когнитивным переворотом» в методике обучения иностранным языкам. Изменение подхода к обучению иностранным языкам явились следствием передовых научных взглядов ученых в области нейролингвистики, психоллингвистики и социоллингвистики.

Среди исследований в области психоллингвистики отдельного внимания заслуживает анализ теории ментального лексикона и определение сущности и аспектов механизма понимания речи и ее порождения. Научное понимание ментального лексикона представлено, в первую очередь, в исследованиях зарубежных ученых-психолингвистов.

Несмотря на обширное использование термина «ментальный лексикон» в научных изданиях, опубликованных за последние годы, полное определение данного феномена фактически не представлено. Ментальный лексикон рассматривается как «компонент грамматики, который имеет фонологическую, морфологическую, семантическую и синтаксическую информацию, то есть все, что говорящие знают об отдельных словах и морфемах» (Фромкин Э., 1988), «ментальные репрезентации слов и лексических единиц языка в долговременной памяти человека», «индивидуальный словарный запас» (Овчинникова И., 1994) и др. М. Шварц в рамках когнитивной психологии приводит такую формулировку: «Ментальный лексикон – та часть долговременной памяти, в которой ментально представлены и хранятся слова и лексические единицы языка» [7, 34].

На основании анализа представленных определений можно выделить по меньшей мере два взгляда на изучение вопросов ментального лексикона: его рассматривают в качестве словарного запаса и как комплексную модель, состоящую из нескольких уровней и характеризующую закономерности обработки информации в процессе перцепции и продуцирования речи. При

осуществлении речетворческой деятельности, в частности, оформлении своих мыслей и выборе наиболее подходящих для этого лексических единиц, индивид регулярно задействует персональный ментальный словарь. Важной проблемой является изучение механизмов и специфики активации каждого уровня в процессе порождения текста.

Исследователи не пришли к единому заключению о формировании и устройстве внутреннего лексикона. Значительная часть научных трудов описывает его организацию как комплекс множества ментальных сетей или узлов: семантических, синтагматических и парадигматических групп, полей и семей слов. Изучение этого вопроса привело к следующему выводу: когда лексическая единица включена в многочисленные подсети, упрощается дальнейшая активация этого слова.

Исключительное внимание уделяется изучению двуязычного внутреннего лексикона, формирующегося во время изучения второго языка. В поисках наиболее достоверного описания его структуры в большей мере аргументируемым признается утверждение, что усвоенные иноязычные лексемы формируют новые подсети. Тем не менее заимствованные и родные лексические единицы непрерывно взаимодействуют, что приводит к образованию двуязычного ментального лексикона [3, 59]. Вместе с тем, усваиваясь, новая лексика базируется на уже освоенной и регулярно возвращается к данной информации. При этом языковой материал чужого языка становится своеобразной «надстройкой» родного. Эта теория подкрепляется результатами исследований, цель которых – изучение процессов освоения иноязычной лексики и выявление трудностей, возникающих при этом у обучающихся, а также описание лексических и фонетических ошибок, допускаемых при изучении иностранного языка. [2, 287].

Вопрос о роли возраста при изучении иностранного языка в исследовании билингвизма остается решающим. Действительно ли дети изучают второй язык быстрее и лучше, чем взрослые? Тезис, что в раннем возрасте человек способен освоить (и чаще всего дети, действительно, осваивают) второй язык с большей легкостью, чем в зрелые годы, в научной литературе представлен довольно широко. Во взрослом возрасте изучение второго (иностранного) языка многим представляется долгим и достаточно трудоемким процессом. В обосновании утверждения, что дети имеют преимущество перед взрослыми в ходе освоения иностранного языка, лежит ряд научных концепций и в первую очередь исследования когнитивных и аффективных факторов, способствующих эффективному изучению иностранного языка. Отличительной чертой детского интеллекта является наличие уникальных механизмов, обеспечивающих естественное усвоение языка. Кроме того, существенную роль играет и то, что дети осваивают язык в процессе изучения окружающего мира: язык помогает его понять. Таким образом, изучение второго языка происходит произвольно, как бы само собой. Взрослые, напротив, сконцентрированы на освоении языка, для них этот процесс целенаправленный и осознанный, так как цель изучения языка – описание, а не познание [6, 52].

Эмпирические и экспериментальные исследования двуязычия, проведенные за рубежом за последние сорок лет, не подтверждают мысль о более успешном освоении языка в детском возрасте. Взрослые оказались способны в совершенстве овладеть навыками владения иностранным языком за такой же короткий срок, а в некоторых случаях гораздо эффективнее и за меньшее время. [4, 130]. В силу этого возраст индивида не имеет первостепенного значения в процессе освоения второго языка. Принцип «чем раньше, тем лучше» был обоснован результатами большей части эмпирических исследований исключительно в сфере фонологии и интонации (т. е. произнесения и темпа речи). Подтверждается, что в детском возрасте вероятность приобретения правильного произношения и освоения второго языка без акцента гораздо выше [5, 48].

Большую распространенность билингвизма в сегодняшнем мире можно объяснить этническими и политическими компонентами сферы общества, а также географической мобильностью. В эпоху глобализации и интеграции не менее значимую роль играют социальные и финансовые аспекты, определяющие владение двумя и более языками как предпочтительное либо необходимое условие для получения образования или трудоустройства на территории своей страны или за ее пределами [8]. В связи с масштабностью и высокими темпами межэтнической, лингвистической и межкультурной интеграций, чрезвычайное значение в межкультурной коммуникации имеет билингвизм, оказывающий содействие в воспитании толерантности, интереса и уважения к другим национальным культурам, что в настоящее время стало исключительно важными задачами.

Сложившаяся политическая и экономическая ситуация в наше время в мире привела к реформированию европейской образовательной политики, охарактеризовавшейся усилением внимания к изучению иностранных языков. В Республике Узбекистан интенсивное изучение иностранных языков также поддерживается, а их знание считается конкурентной силой на рынке труда соискателей. Развитие космополитизации, массовая эмиграция, стремительный рост научного знания, технический прогресс настаивают на знании иностранных языков и одновременно с этим стимулируют овладение ими.

Таким образом, билингвизм не только является одним из средств достижения эффективной коммуникации в обществе, где смешение культур и одновременная распространенность нескольких языков стали нормой жизни, но и способствует укреплению культурных отношений между народами; содействует популяризации языка межнационального общения. Также справедливо будет заметить, что билингвизм невозможно изучать как феномен неизменный и/или целостный. В действительности он имеет всевозможные формы и характеристики, изменяется под влиянием таких сил, как исторические, политические, культурные, религиозные и другие. В соответствии с эволюцией общества и от улучшения нашего понимания билингвального потенциала человека также определенным изменениям подвергнется и отношение в обществе к билингвальному поведению. Однако неоспоримым

можно считать, что растущее число билингвов в мире делает билингвизм или даже мультилингвизм типичной чертой общества не только в ближайшем будущем, но и в последующие века его существования.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. – Киев. – 1979, 259 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии в описании языков. – М. – 1999, 785 с.
3. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). – М. – 1969, 162 с.
4. Выготский Л.В. Мышление и речь. Изд. 5-е, исправленное. – М. – 1999, 352 с.
5. Залевская А.А., Медведева И.А. Психолингвистические проблемы учебного двуязычия. – Тверь. – 2002, 194 с.
6. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М. – 1997, 287 с.
7. Лещенко Ю.Е. Двуязычный ментальный лексикон и некоторые методы его моделирования (по материалам современных и зарубежных публикаций) // Социо- и психолингвистические исследования. – М. – 2014, № 2, 32 – 39 с.

MODERN INTERPRETATION OF THE PROBLEMS OF LINGUISTICS AND COMMUNICATION CULTURE

Makhmudov Muzaffar Mamirovich

scientific supervisor:

Xamroyeva Nafosat, Jumayeva Baxtigul

student:

Tashkent University of Applied Sciences

muzaffarmakhmudov88@gmail.com

Annotation: This article highlights current problems in the field of linguistics and intercultural communication, which necessarily imply the formation of a dialogue between cultures not only on the basis of scientific and methodological principles, but also taking into account the effectiveness of mutual understanding, communicative comfort and aesthetic empathy. It is important to focus on the universal values and worldview of each individual who is a representative of a certain culture.

Keywords: *linguistics, communication, linguoculturology, globalization, modern technologies.*

Modern realities are increasingly contributing to the development of a purposeful and versatile communication process between different nations and cultures. However, quite often there are problems associated with misunderstanding of speech, incorrect interpretation of foreign words and terms, and improper semantic

load. This is due to the fact that the issues of linguistics and linguistic and cultural communication have not been fully studied and considered today, they have a number of problematic aspects.

It is worth noting that currently there are a huge number of works, both domestic and foreign authors, devoted to this issue. Among the domestic Uzbek scientists, the works of N.Mahmudov, G.Dadabaev, A.Nurmanov, Sh.Safarov, B.Mengliev, D.Khudoiberganova, M.Khakimov, M. Yuldashev devoted to this problem can be distinguished. Among the main well-known foreign representatives who worked in the field of linguistics, one can show Savushkin L.N., Barmatov S. P., Batarchuk D.S., Rosenthal D. E., Rezunov M.V., Ryabtsovsky G.V., Tsvetkov M.V., Edward Sepir, as well as scientific works by such authors as Evsyukova T.V., Butenko E.Yu., Yakushina O.I., Chalaya M.A., Babich Ya.A., etc. However, almost each of them considers the issues of linguistics, intercultural communication and linguoculturology one-sidedly, separately from each other. There is no comprehensive approach to the consideration of these concepts.

"Actual problems of linguistics" is an independent branch of linguistics, which is influenced by the practical needs of human society, as well as methodological guidelines and methods aimed at solving these problems are growing and developing. These problems can be divided into traditional and modern problems. Linguistics has been solving traditional tasks for centuries, including the maximum possible study of language and speech phenomena and practical work aimed at always organizing the educational work of society at the necessary level. Modern problems of linguistics include the creation of linguistic foundations for machine translation, information languages and their connection with natural human language, terminology and its connection with information retrieval, automatic indexing of documents, automatic abstracting and annotating documents, linguistic support for information systems, a dictionary for automatic information retrieval, for example: thesaurus compilation, automatic text synthesis and excellent study of the speech phenomenon language.

Today, linguistics is understood as the science that studies languages. In a broader sense, it is the science of language, studying the phenomenon of human language and individual languages (their groups) through various methods [1,35]. In essence, it is designed to carry out a range of the following actions: observe, register and describe speech facts, put forward a number of hypotheses in order to interpret them, formulate hypotheses as theories and models through which language is described, carry out the process of experimental verification and refutation, as well as predict speech behavior.

Modern linguistics and communication theories deal with a wide range of topical issues related to the use of language in modern society. One of these issues is the problem of intercultural communication and language interpretation.

With the development of globalization and world technologies, modern society is faced with the need for effective interaction between representatives of different cultures and languages. The problem with intercultural communication is that different cultures have different linguistic and cultural codes, which can lead to misunderstandings and conflicts. To solve this problem, it is necessary to develop

communication theories that would take into account the specifics of each culture and help effectively transfer information between them.

There are issues of a classification approach to languages. Within the framework of this issue, it is not entirely clear how many classifications of languages can exist; why some languages are classified and others are not; what are the basic principles of language separation or unification.

Applied linguistics and the range of links between linguistics and other scientific fields is also a problematic paradigm. This is interpreted by the fact that today there is no specificity in the issues of competence of applied linguistics, there is no understanding of the possibilities of interaction of linguistics with other sciences, there is no idea about the prospects of applying the synthesis of linguistics with other areas of human cognition [2,125].

It is worth noting that the range of topical problematic aspects of linguistics presented today is much wider. However, it should be assumed that the considered problems are paramount and dominant, since they cover the most extensive range of theoretical foundations of linguistics.

Another urgent problem of modern linguistics is the influence of digital technologies on communication. With the development of the Internet and social networks, the ways of communication and transmission of information have also changed. This creates new challenges for linguistics and communication theory, as digital technologies bring changes to the ways people interact, create new language codes and communication standards.

Intercultural communication refers to the process of communication between people from different cultures. If we consider this concept from the point of view of discipline, then intercultural communication is interpreted as a discipline that studies communication processes carried out between different cultures and social groups, and the influence that cultures have on this communication process [3,56].

L.P. Vladimirova identifies several groups of problems of intercultural communication, where the main problem is based on general principles and rules, cultural and national components. In other words, the problem-solving presented by the linguist is based mainly on speech and non-verbal communication [4,23].

Thus, today the whole spectrum of the main problems of intercultural communication can be divided into problems of verbal and non-verbal communication, problematic aspects of acceptance or rejection of intercultural communication at the personal level of the human subconscious, the problems of "cultural shock".

Linguoculturology is a complex field of scientific knowledge about the interrelationships and mutual influences of linguistic and cultural components. Today, linguoculturology is only being formed and is beginning its development, as it is a new, not yet fully developed branch of linguistics [5,89]. The need to create and form linguoculturology is justified by the fact that the process of rapid globalization of world problems has created the need to take into account universal and specific characteristic behavioral and communication features of various nations.

Linguistics and cultural studies are two closely related disciplines that play an important role in understanding the languages and cultures of different peoples. In

Uzbekistan, as in many other countries, there are certain problems in the field of linguistics and cultural studies, which are worth mentioning:

1. The problem of insufficient motivation of students to learn languages. To solve this problem, you can use innovative techniques, interactive lessons, a playful approach to learning, as well as create an atmosphere in the classroom that will promote passionate language learning.

2. The problem of the shortage of qualified language teachers. To solve this problem, it is necessary to provide high-quality training for language teachers, provide them with additional courses and trainings, as well as increase their motivation and level of professionalism.

3. The problem of uneven distribution of language resources and services in education. To solve this problem, it is important to ensure that language learning is accessible to all categories of the population, develop additional courses and programs for everyone, as well as create special language centers and resources.

4. The problem of insufficient use of modern technologies in language teaching. To solve this problem, it is important to actively introduce online resources, interactive applications, educational platforms and other modern technologies into the language learning process.

5. The problem of the lack of incentives for self-study of languages. To solve this problem, it is possible to propose the creation of language clubs, field language programs, language exchanges, as well as to encourage independent research and self-study using various language resources.

When we talk about the problem of linguistics and communication culture, we should also not forget about the preservation and development of national languages in the context of globalization. Uzbek and Russian are predominant in Uzbekistan, but there are also many other languages such as Karakalpak, Tajik, Kazakh and others. It is necessary to develop strategies and programs for the preservation and development of all languages in order to preserve the multilingual cultural heritage of the country.

It should also be noted the problem of insufficient attention to national traditions and customs in teaching linguistics and cultural studies. It is necessary to integrate these aspects into educational programs, conduct research and publications in order to preserve and promote the unique features of Uzbek culture.

We believe it is important to understand that the problems of linguistics and cultural studies in Uzbekistan require attention and comprehensive measures to solve them. It is important to develop scientific research, education, preserve and popularize the national languages and culture of the country in order to enrich society and preserve cultural diversity.

Thus, in conclusion of our analysis, we would like to emphasize that the current problems of modern linguistics and communication theory are related to various aspects of communication in modern society. To solve them, it is necessary to constantly develop and adapt communication theories to modern realities, as well as take into account the specifics of languages and cultures within the framework of intercultural communication.

REFERENCES:

1. Naumov V.V., Chekhovich I.A. History of linguistic doctrines. General Linguistics: A course of lectures for full-time and part-time undergraduates. M.: Lenand; 2018. 200 p.
2. Churilina L.N. Actual problems of modern linguistics. M.: Flinta; 2018. 555 p.
3. Yakushina O.I. Cultural interaction and prospects for the implementation of intercultural communication. *Kommunikologiya*. 2017; 5(6):51–59.
4. Vladimirova L.P. Intercultural communication in the modern world. *Uspekhi sovremennoy nauki i obrazovaniya*. 2017; 4(1):22–24.
5. Cultural linguistics: reader, bibliographic B75 list [text]: scientific and bibliographic edition / comp. R.H. Khairullina [i dr.]. Ufa: RIC BashGU; 2019. 220 p.

LANGUAGE AND CONTENT IN BILINGUAL EDUCATION

Umarxo‘jayeva X.S.

Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti
Email: khilola.umar@mail.ru

Abstract. This article explores the implementation of Content-Based Language Teaching approach in Bilingual Education. Content-based language learning (CBLT) has acquired significant popularity in a variety of educational institutions, both in Europe and on other continents. The CBLT paradigm is still in its early stages of development in Uzbekistan, despite its widespread renown. This study emphasizes the need of having a clear theoretical framework that is compatible with competency based CBLT activities.

Keywords and expressions: *CBLT, bilingual education, approach, collaborative learning, authentic language.*

Introduction

Content-based language teaching (CBLT) in bilingual education is an approach that integrates language instruction with content or subject matter. According to Lightbown (2014)¹, CBLT is a more effective and motivating way to develop such abilities than more traditional grammar-based approaches. In this approach, students learn a second language through the study of academic subjects such as science, math, social studies, or literature. The goal is to develop students' language proficiency while also building their knowledge and skills in a specific content area.

CBLT in bilingual education can be effective because it provides meaningful context for language learning and allows students to apply their language skills in real-world situations. By studying content in a second language, students are exposed to

¹ Lightbown, P. M. (2014). Focus on content-based language teaching. Oxford:Oxford University Press.

authentic language use and are motivated to learn the language in order to understand and communicate about the subject matter.

Teachers in CBLT programs often use a variety of instructional strategies, such as hands-on activities, group projects, and collaborative learning, to help students engage with the content and practice their language skills. Additionally, teachers may provide language support and scaffolding to help students understand and express themselves in the second language.

In content-based language teaching (CBLT) in bilingual education, the focus is on integrating language learning with the study of academic content. This approach is often used in bilingual programs where students are learning a second language while also studying other subjects in that language. Here are some key features and benefits of CBLT in bilingual education:

Language Development. CBLT provides students with opportunities to develop their language skills in authentic contexts. By engaging with academic content in the target language, students practice reading, writing, listening, and speaking skills in meaningful ways.

Academic achievement. By studying content in a second language, students not only improve their language proficiency but also deepen their understanding of academic subjects. CBLT can help students build vocabulary, comprehension, critical thinking, and problem-solving skills in both the language and the content area.

Cross-cultural understanding. CBLT exposes students to different cultures and perspectives through the study of content from various subject areas. This can help students develop intercultural competence and a broader worldview.

Motivation and Engagement. Learning content in a second language can be more engaging and motivating for students compared to traditional language instruction. Students are often more interested in topics that are relevant to their lives and can see the practical value of learning the language.

Literature review

CBLT is an instructional approach in which non-linguistic subjects such as geography, history, or science are taught to students through the medium of a language that they are learning as an additional language (Allen et al., 1990).[1] CBLT emphasises the development of literacy and academic ability alongside language. According to Lightbown (2014), CBLT is a more effective and motivating way to develop such abilities than more traditional grammar-based approaches. CBLT enriches classroom discourse through substantive content in a way that provides both a cognitive basis for language learning and a motivational basis for purposeful communication (Allen et al., 1990). Also, CBLT provides students with many opportunities for meaningful and purposeful language use (Coyle, 2001)[2].

There have been several studies conducted on the implementation of CBLT approach in bilingual education. There is a substantial body of research on content-based language teaching (CBLT) in bilingual education, highlighting its benefits and effectiveness in promoting language acquisition and academic achievement. Here are some key research works that focus on CBLT in bilingual education:

A study conducted by Short, D. J., & Fitzsimmons, S. (2007) explores strategies for engaging English language learners through CBLT. The researchers discuss the importance of making content relevant and accessible to students to enhance their language learning experience.[3]

In a study "Promoting Academic Language Development in Dual Language Education: A Longitudinal Study of Biliteracy Development" by Lindholm-Leary, K. (2016) investigates the development of academic language skills in a dual language education program that incorporates CBLT. The research highlights the benefits of integrating language and content instruction for promoting biliteracy development. In the book by the name "Content-Based Language Learning in Multilingual Educational Contexts" edited by Christiane Dalton-Puffer, Tarja Nikula, and Ute Smit (2010) examines the theoretical foundations and practical applications of CBLT in multilingual educational contexts, emphasizing its role in promoting language development and academic success.

"Content-Based Language Instruction: Investigating the Effectiveness of the Adjunct Model" by Snow, M. A., & Brinton, D. M. (1997): This study examines the effectiveness of the adjunct model of CBLT, where language instruction is integrated with content instruction. The researchers found that this approach can lead to significant gains in language proficiency and academic achievement.[4]

These studies provide valuable insights into the effectiveness of CBLT in bilingual education and highlight the benefits of integrating language learning with academic content to promote language proficiency, academic achievement, cross-cultural understanding, motivation, and engagement among students. Moreover, these research works provide valuable insights into the theoretical foundations, practical applications, and outcomes of content-based language teaching in bilingual education.

Methodology

In content-based language teaching (CBLT) in bilingual education, several teaching methods and strategies are commonly used to integrate language learning with academic content. Some of the key methods include:

Project-Based Learning: This approach involves students working on long-term projects that require them to research, analyze, and present information related to a specific topic or theme. Projects can be interdisciplinary and involve multiple subject areas, providing opportunities for students to use language in meaningful contexts while engaging with academic content.[5]

Task-Based Learning: Task-based learning focuses on engaging students in real-world tasks that require them to use language to complete a specific goal or objective.[6] Tasks can be related to academic content, such as conducting experiments in science, solving math problems, or analyzing historical events, allowing students to apply language skills in authentic situations.

Content and Language Integrated Learning (CLIL): CLIL is an approach that combines language learning with content instruction in a bilingual setting. Teachers deliver content lessons in the target language, providing students with opportunities to acquire language skills while engaging with subject matter in a meaningful way.

Scaffolded Instruction: In CBLT, teachers often provide scaffolding support to help students understand and access academic content in the target language. This may involve using visual aids, graphic organizers, vocabulary support, and other resources to facilitate comprehension and language development.[7]

Authentic Materials and Resources: Incorporating authentic materials such as articles, videos, textbooks, and websites related to academic content can help students engage with real-world language use and contexts. Authentic resources expose students to diverse language structures and vocabulary while deepening their understanding of subject matter.

Collaborative Learning: Encouraging collaboration and interaction among students in group activities, discussions, and projects can enhance language learning and academic engagement. Collaborative learning promotes communication skills, critical thinking, and problem-solving abilities in the target language.[8]

By incorporating these teaching methods and strategies in CBLT programs, educators can create dynamic and interactive learning environments that support students' language development and academic growth in bilingual education settings.

Conclusion

Overall, CBLT in bilingual education can be a powerful approach for developing students' language proficiency and academic skills simultaneously, preparing them for success in both language and content areas.

Content-based language teaching is essential in bilingual education as it offers a comprehensive approach to language learning that supports academic achievement, cognitive development, language fluency, cross-cultural understanding, motivation, and multidisciplinary learning. By incorporating CBLT strategies in bilingual education programs, educators can create rich and immersive learning experiences that prepare students for success in a multilingual and interconnected world.

CBLT in bilingual education is a comprehensive approach that combines language learning with academic content to support students' linguistic, cognitive, and socio-cultural development. By integrating language and content instruction, CBLT programs aim to prepare students for success in both academic and language proficiency.

REFERENCES:

1. Allen, P., Swain, M., Harley, B., & Cummins, J. (1990). Aspects of classroom treatment: toward a more comprehensive view of second language education. In *The Development of Second Language Proficiency* (pp. 57– 81). Cambridge: Cambridge University Press <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524568.007>
2. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *Content and language integrated learning*. Cambridge: Cambridge University Press
3. Dalton-Puffer, C. (2011). Content-and-language integrated learning: from practice to principles?. *Annual Review of applied linguistics*, 31, 182-204.
4. Dalton-Puffer, C., & Smit, U. (2013). Content and language integrated learning: A research agenda. *Language Teaching*, 46 (04), 545-559.

5. Kasper, L.F. (1997) The Impact of Content-Based Instructional Programs on the Academic Progress of ESL Students. *English for Specific Purposes*, 16, 309-320.

6. Mironova I.N. (2020). *Basic Principles And Reasons For The Content And Language Integrated Learning Implementation*, Moscow University for the Humanities.

7. Lightbown, P. M. (2014). *Focus on content-based language teaching*. Oxford: Oxford University Press.

8. Stryker, S.B. and Leaver, B.L., Eds. (1997) *Content-Based Instruction in Foreign Language Education: Models and Methods*. Georgetown University Press, Washington DC.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В КОНТЕКСТЕ БИЛИНГВИЗМА

Лямкина Виктория Александровна,
заместитель декана по научной работе и инновациям;
Узбекский государственный университет мировых языков;
viktoriya.uzspic@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматривается использование информационно-коммуникационных технологий на занятиях по русскому языку в условиях билингвизма. Особое внимание уделяется использованию интерактивных образовательных платформ, онлайн ресурсов для обмена языковыми навыками с носителями языка.

Ключевые слова: русский язык, информационно-коммуникационные технологии, билингвы, РКИ, обучение, речевое развитие.

В современном мире информационно-коммуникационные технологии являются неотъемлемой частью повседневной жизни людей. Применение информационно-коммуникационных технологий в системе образования способно повысить качество образовательных услуг за счет улучшения преподавания и обучения. Они позволяют получить доступ к широкому спектру информации [5]. Интерактивные доски, компьютеры, программное обеспечение, камеры и различные цифровые устройства помогают сделать процесс обучения эффективнее и увлекательнее для учащихся.

В контексте обучения русскому языку билингвов, использование информационно-коммуникационных технологий становится ключевым аспектом, который способствует эффективности и доступности образовательного процесса. Этот подход не только учитывает современные потребности учащихся, но и открывает новые возможности для учащихся, но и для преподавателей. Использование информационно-коммуникационных технологий при обучении русскому языку влияет на эффективность обучения,

расширение доступности учебных ресурсов, а также создание интерактивной и мотивирующей образовательной среды.

Современная методика обучения русскому языку как иностранному (РКИ) ориентируется на практическую, коммуникативную цели обучения, которые нашли отражение в существующей системе обучения билингвов [1]. На занятиях по русскому языку важно организовывать разнообразную практическую деятельность [2]. Обучающий процесс должен основываться на межпредметном, многоуровневом и многофункциональном подходе [3].

При обучении русскому языку билингвов информационно-коммуникационные технологии открывают широкие возможности. Например, запись звука доступна уже несколько лет, но переносные устройства для записи звука (например, в форматах MP3 или MP4) делают запись простой, акцентирующей на аудировании. Кроме того, цифровые камеры, помогают учащимся отражать и комментировать использование русского языка. К примеру, жесты, поза и мимика являются неотъемлемыми элементами устной речи для билингвов.

В настоящее время в образовательных учреждениях существует множество аудиосистем для чтения, многие из которых имеют значительные преимущества перед книгами. Для учащихся, которые испытывают трудности существует множество программ для коррекции чтения на базе программного обеспечения. Данные программы помогают значительно повысить их успеваемость. Некоторые из этих программ оснащены программами для распознавания речи, а также интегрированы с системой оценивания.

Необходимо отметить, что использование средств информационно-коммуникационных технологий, включающих в себя упражнения на слуховое и визуальное восприятие, может существенно повлиять на процесс обучения, изменить уровень восприятия языка и облегчить изучение русского языка. Кроме того, на занятиях по русскому языку билингвам необходимо приобретение навыков слушания, которые важны во всех сферах учебной деятельности. Имеется цифровые продукты, предлагающие упражнения не только на бумажных носителях, но и аудио и видео материалы. Данные мультимедийные продукты открывают перед учащимися целый ряд возможностей, позволяющих развивать основные навыки понимания, даже не осознавая этого.

Обозначим как современные информационно-коммуникационные технологии могут влиять на обучение русскому языку в условиях билингвизма. На наш взгляд, данные технологии можно разделить на четыре основные группы. Среди которых:

- интерактивные обучающие программы и приложения;
- онлайн ресурсы для обмена языковыми навыками;
- учебные платформы и онлайн курсы;
- социальные медиа ресурсы и онлайн сообщества.

К первой группе можно отнести мультимедийные ресурсы и игровой метод. Интерактивные программы (приложения) предлагают большое количество обучающего материала на двух языках, которые используют

билингвы, что позволяет лучше понимать и запоминать информацию [6]. Мобильные приложения предоставляют удобный способ изучения языка. Они часто включают игровые элементы, краткие уроки и возможность общения с носителями языка. В свою очередь использование игр не только на занятиях по русскому языку, но и в качестве самостоятельной работы учащихся мотивирует к изучению обоих языков одновременно и помогают развивать языковые навыки как на родном, так и на втором языке [7]. Многие образовательные игры и задания помогают закрепить лексику, грамматику, расширить словарный запас, а также другие языковые навыки, используя занимательный подход. Прослушивание аудио материалов и просмотр видеоматериалов на русском языке помогает улучшить навыки восприятия речи, произношения и понимания.

Ко второй группе относятся видеоконференции, форумы, чаты, виртуальные классы. С помощью видеоконференций на платформах по обмену языковыми навыками билингвам предоставляется возможность общения и взаимодействие с другими учащимися из разных городов (стран). Онлайн-чаты и сообщества помогают общаться на обоих языках, обмениваться знаниями и навыками с другими билингвами. Важно, чтобы занятия по русскому языку для билингвов расширяли их лингвистический кругозор, способствовали формированию культурных навыков, содействовали общему развитию [2].

В третью группу можно выделить индивидуальные курсы, занятия. Онлайн-курсы могут быть представлены на двух языках, что позволяет углублять и расширять знания в обоих языках одновременно. При этом преимуществом данных платформ является индивидуальный темп занятий, что особенно важно при изучении второго языка.

К четвертой группе можно отнести общение с носителями языка с целью обмена культурными и языковыми знаниями. Онлайн сообщества предоставляют возможность узнавать о культуре и традициях государств через общение с носителями изучаемого языка. В процессе общения билингвов с носителями расширяется их кругозор, происходит процесс практики языковых навыков [4]. Данный процесс может быть направлен на формирование личности билингва, с целью социальной адаптации к постоянным условиям изменяющегося поликультурного, полиязычного мира [3].

В заключении необходимо отметить, что информационные технологии играют значимую роль в обучении билингвов с помощью которых обеспечивается доступ к разнообразным и эффективным обучающим ресурсам, инструментам, способствующим развитию языковых навыков и культурного понимания. Необходимо интегрировать информационно-коммуникационные технологии в образовательный процесс для развития языковых навыков в контексте билингвизма.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Лямкина В. А. Лингвокультурологический подход в обучении русскому языку в условиях билингвизма //Методика преподавания в современной школе: проблемы и инновационные решения. – 2022. – С. 260-265.

2. Лямкина В. А. Особенности обучения русскому языку в условиях билингвизма // Проблемы современного филологического образования. – 2023. – С. 136-142.
3. Саяхова Л.Г. Методика преподавания русского языка. Лингвокультурология. Лексикография. Уфа: РИО БашГУ, 2006. 335 с.
4. Хамраева Е.А. «Теория и методика обучения детей-билингвов». М, 2017, 176 с
5. Clark R. (1985). Evidence for Confounding in Computer-based Instruction Studies: Analyzing the Meta-analyses. Educational Communications and Technology Journal, 33(4), 249-262.
6. Fishman 1994: Fishman J. A. Critique of Language Planning: A Minority Language Perspective // Journal of Multilingual and Multicultural Development. 1994. Vol. 15, N 2-3.
7. Thomason Sarah Grey (ed.). 2000. Contact languages: An introduction. Washington, DC: University Press

**ECONOMICS AND MANAGEMENT
ЭКОНОМИКА И МЕНЕДЖМЕНТ
EKONOMIKA VA MENEJMENT**

BO‘LAJAK IQTISODCHILAR YOZUV MALAKASINI BAHOLASH

Pulatova Zulfiya Abduazizovna

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi “Ijtimoiy fanlar va chet tillari” kafedrası dotsenti v.b., pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
zulfiya-pulatova79@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolaning maqsadi bo‘lajak iqtisodchi talabalari tomonidan taqdim etilgan yozma topshiriq turlarini hisobga olgan holda ularning yozma ishlarini baholashning turli usullari haqidagi fikr-mulohazalarini taqdim etishdir. Fan va texnikaning jadal rivojlanishi va sezilarli darajada kengayishi global miqyosdagi kadrlarni talab qiladi. Biznes va professional muhitda muloqot qilish uchun xorijiy tilni bilish darajasiga ega bo‘lish muhim omillardan hisoblanadi. Shuning uchun talabalarga ta‘lim jarayonida bilim darajalarini rivojlantirish, aynan ularning yozuv malakalarini o‘stirish muvaffaqiyatning kalitidir. Chunonchi, mashqlar tizimi, yozuv turlari, baholash rubrikasi masalalari xaqida fikr yuritish ushbu samaradorlikka ma‘lum ma‘noda ijobiy xizmat qiladi.

Kalit so‘z: rubrika, baholash, iqtisodchi mutaxassislar, hisobot, yozuv malakasi.

Dunyoning aksariyat mamlakatlarida iqtisodiy sohadagi muloqot asosan rasmiy yozma hujjatlarga asoslanadi. Hisobotlar, eslatmalar, yo‘riqnomalar, takliflar, ichki ma‘lumot eslatmalari, xatlar, bayonnomalar, protokollar va boshqalarni aytib o‘tish mumkin. Turli xil yozma hujjatlarni yozish va tayyorlash, o‘z fikrlarini yozma ravishda ifoda etish qobiliyati bo‘lajak mutaxassislar uchun muhim omildir. Kompaniyada muhim lavozimlarni egallagan shaxslar ham turli xil rasmiy yoki ichki hujjatlarni tayyorlashlari kerak. Hozirgi vaqtda e‘tiborga olinishi kerak bo‘lgan ikkinchi muhim omil - bu biznes bozori global miqyosga aylanganligi va ko‘plab kompaniyalar faoliyati ko‘p millatli kontekstda amalga oshirilayotganligidir. Shunday qilib, iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullanadigan shaxslar nafaqat o‘z ona tilida samarali muloqot qilish qobiliyatini, balki xorijiy tilda o‘z fikrlarini ifoda etishi va global biznes madaniyatini tavsiflovchi standartlarga muvofiq harakat qilish qobiliyatini namoyish etishlari kerak [1]. Shundan kelib chiqib ta‘kidlash lozimki, talabalarga chet tilidan va chet tilidagi professional nutqni to‘g‘ri ifodalashni o‘rgatish va uni nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bo‘lajak iqtisodiyot mutaxassislari chet tilini kelajakdagi karyeralarida samarali qo‘llashlari uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni taqdim etishdan tashqari, xorijiy til o‘qituvchilari faoliyati talabalar o‘zlashtirish darajasini baholashni ham o‘z ichiga oladi. Xorijiy tilni egallash bilan bog‘liq bo‘lgan umumiyevropa kompetensiyasini o‘rganish, dars berish, baholashni o‘z ichiga oladi [2] va bu holat barchamizga ma‘lum. Biz ushbu maqolamizda, dastavval, biznes ingliz tili sohasidagi, hususan loyiha boshqaruvida keng foydalaniladigan hisobot turiga qisqacha ta‘rif berish, uni o‘rgatish va so‘ngra ushbu yozuv turini baholash haqidagi fikrlarimiz bilan bo‘lishamiz. Loyiha boshqaruvida jarayonga tegishli o‘zgarishlar yuzasidan

beriladigan hisobotlar “**progress report**” deb ataladi. Biznesdagi yangilanishlar va hisobotlar soha kontekstida, masalan, qurilishda yoki ishlab chiqarish sohalarida pudratchi mijozga hisobot berishi kerak bo‘lgan loyihalarda ishlatiladi. Bundan tashqari, ushbu hisobot kompaniyaning ichki loyihalari, masalan, hamkasblar rivojlanish haqida bir birlarini o‘zaro xabardor qilishi kerak bo‘lgan yangi mahsulotlarni ishlab chiqishda talab qilinadi.

Rivojlanish bilan bog‘liq bo‘lgan ushbu bayonot og‘zaki taqdimot yoki yozma hisobot shaklida bo‘lishi mumkin. Ikkalasida ham uslub juda rasmiy bo‘lishi talab etiladi, chunki sifat, muddatlar va narx masalalari xavf ostida qolish ehtimoli mavjud. Zero, loyihaning muvaffaqiyatli yakunlanishi, loyihaning hajmidan qat’i nazar, barcha ishtirokchilar uchun bir xil ahamiyat kasb etadi.

Hisobotning mazmuni, albatta, vaziyatga bog‘liq. Ammo u quyidagi qismlardan iborat bo‘lishi shart:

- loyihaga ta’sir ko‘rsatadigan yangi ma’lumot
- loyihaning oxirgi yangilanishidan keyingi holati
- oxirgi yangilanishdan beri erishilgan yutuqlar va muhim bosqichlar
- yuzaga kelgan muammolar va yechimlar. Bu muammolar hali ham ochiq va uzoqroq bo‘lishi mumkin va unga yechim topishda eng yaxshi muqobil usulni ishlab chiqish uchun yig‘ilishlar talab qilinishi mumkin.
- oldinda qilinishi kerak bo‘lgan ishlarning ko‘pligi va budjetni baholash masalalari. [3]

Tafsiyaviy xarakterga ega bo‘lgan quyidagi metodimiz bir nechta bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Modulimiz tinish belgilarini qisqacha ko‘rib chiqish bilan boshlanadi. Eng muhim jihat sifatida axborot va tarkibning tartibini tahlil qilishni maqsad qildik. Shuningdek, darsimiz bog‘lovchi so‘zlarni o‘rgatishni o‘z ichiga oladi va hisobotni talab darajasida yozish uchun zamin yaratadi. Hisobotlar odatda maqsad, manbaa, bajarilgan ishlar to‘g‘risidagi ma’lumotlar, muammolar va rejalashtirilgan ishlarni o‘z ichiga oladi. Birinchi galda, tinish belgilari haqida ta’rif beramiz va aynan “,” vergul tinish belgisining ahamiyati haqida izoh beriladi. Quyidagi mashq ushbu qoidani qanchalik o‘zlashtirilganligini tekshirish uchun ma’lum ma’noda xizmat qiladi (1-rasmga qarang):

8.5 Writing Progress reports

Punctuation

1 Match the punctuation marks in the box with their names 1–9 and functions a–i.

. , : ; ? ! - () ' _ '

1 brackets	a) indicates a question
2 colon	b) indicates strong words or feelings
3 dash	c) indicate a person's exact words
4 exclamation mark	d) separates sentences
5 full stop	e) separates independent clauses
6 comma	f) directs you to information that follows, e.g. a list
7 question mark	g) separates grammatically related parts of a sentence
8 quotation marks	h) indicates extra information or explanation
9 semi-colon	i) indicates a break in the structure of a sentence

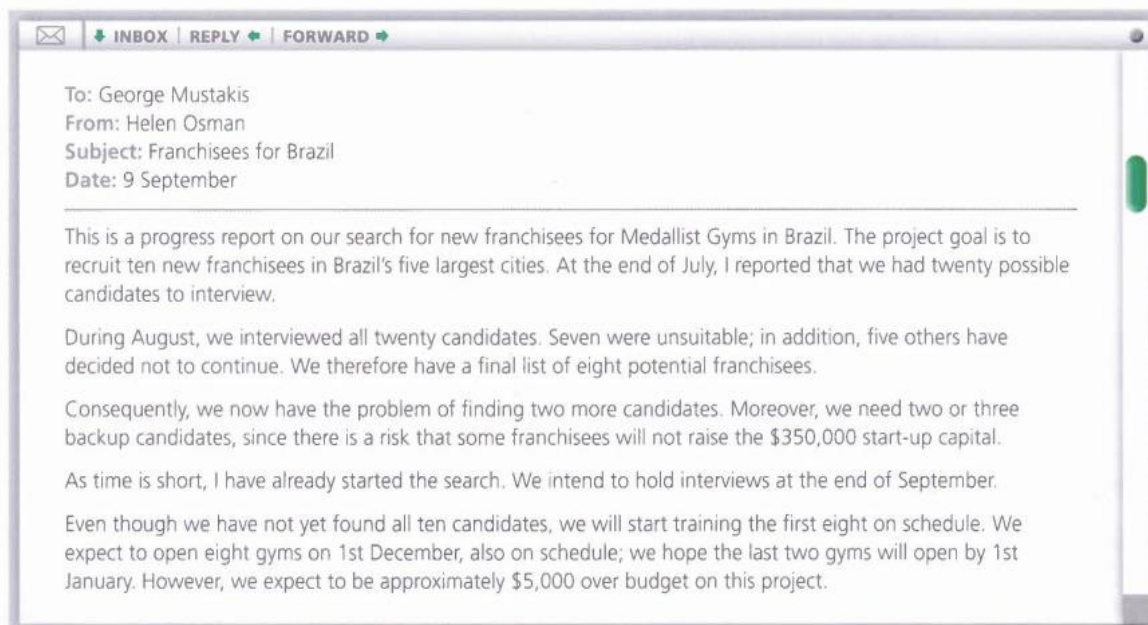
1-rasm "Tinish belgilari" mashqi

Galdagi topshiriq hisobotning yozilishi, tartibi va faol lugat boyligi qay tarzda namyon bo'lishini o'zida aks ettiradi. Shundan so'ngra hisobot yuzasidan talabalar tomonidan savol-javob orqali muloqot olib boriladi. Bunda ular kontent (matn mazmuni)ga va grammatik qoidalarga rioya qiladilar (2-rasmga qarang):

Model

2 Helen Osman is recruiting entrepreneurs to open her franchise's gyms in Brazil. Read her progress report and answer the questions.

1 What progress has Helen made?	3 What does she plan to do?
2 What problems has she met?	4 Will she meet her objectives?

2-rasm Hisobot namunasi

Navbatdagi mashqni talabalarga taqdim etishdan avval bog'lovchining kategoriyalari bilan tanishtirish va ular haqida tushuncha berish maqsadga muvofiq.

Bog'lovchilarning aynan yozuv malakasidagi ahamiyati rasmiy hisobotlarda yaqqol namoyon bo'ladi. 3-rasmda berilgan mashq yakka tartibda bajariladi. O'qituvchi tomonidan nazorat qilinadi va zarur holatlarda ko'maklashiladi va barcha talabalarning fikr-mulohazalari tinglanib, fidbek beriladi (3-rasmga qarang):

6 Write these sentences in a different way. Replace the words in **bold** with the word in brackets. Change the punctuation as necessary.

- 1 We have sourced a supplier, **but** we have not yet agreed a price. (although)
Although we have sourced a supplier, we have not yet agreed a price.
- 2 There is very little competition. We **therefore** believe the company will grow quickly. (since)
- 3 **As** salaries are low, our margins will be larger than in Europe. (consequently)
- 4 **Even though** our transport costs will increase, the product will still be profitable. (however)
- 5 Sometimes products are damaged during shipping **and another problem is** they are often delayed at customs. (moreover)
- 6 Some franchisees can't raise enough capital **and that means** we need to find backup candidates. (therefore)
- 7 Some candidates didn't know much about sport **and that's why** they decided not to continue. (as)
- 8 They made appointments **but** two people didn't come to the interview. (although)

3-rasm "Bog'lovchilar" mashqi

Talabalarning o'quv jarayonida amaliy BKM(bilim, ko'nikma, malaka)larini nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan baholash jarayoni turi, shakli va vazifasi bo'yicha tahlil qilinib, jadval shaklida ko'rsatilgan. (1-jadvalga qarang): [4]

Chet tilini baholash jarayonining turi, shakli va funksiyasi bo'yicha tahlil natijasi

1-jadval

Nazorat turlari	Nazorat shakllari	Nazorat funksiyalari
Joriy Oraliq Yakuniy	Og'zaki Yozma	Diagnostik Ta'limiy Yo'naltiruvchi Rivojlantiruvchi Qayta aloqa o'rnatuvchi

shakllaridan og'zaki shakl, asosan, joriy nazoratda qo'llaniladi va talaba bevosita yozma nazorat shakliga tayyorlanadi. Baholash usuli sifatida analitik ball ko'pincha talabalarning yozgan topshiriqlarini belgilashda qo'llaniladi. U vakolatli guruh tomonidan ishlab chiqilgan belgilash sxemasiga tayanadi va yozma topshiriqning turli qismlarini alohida baholaydi. Chunki aynan yozuv turlari ta'lim sifatining indikatori bo'lib, talabaning o'zlashtirish darajasini aniqlash vositasi hamdir. Shuningdek, u foydalaniladigan didaktik tizimning, o'z ichiga ta'lim metodikasi va o'quv jarayonini tashkil qilishning, zamonaviy texnologiyalarni amalga oshirishning samaradorlik ko'rsatkichi ham hisoblanadi. Talabalarning yozma topshiriqlarini baholash rubrikasi shular jumlasiga kiradi (2 -jadvalga qarang):

**Oraliq/Yakuniy yozma topshiriq uchun baholash rubrikasi. Baholash darajalari
(Umumiy ball- 0-100%)**

Mezon	Talabga javob bermaydi=D (standartdan past) (0-55%)	Qoniqarli=C (standartga o'rtacha javob beradi) (56-70%)	Yaxshi =B (standart darajasida) (71-85%)	A'lo=A (standartdan yuqori)
Topshiriqning bajarilishi va tahlil qilinganligi	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Javob topshiriqqa mos emas, ➤ fikrlar, asosan, noto'g'ri, noo'rin, etarlicha yoritilmagan, ➤ tanqidiy fikrlashni etarlicha ifodalamaydigan mujmal fikr-mulohazalar keltirilgan. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Javob topshiriqqa qisman mos, ➤ topshiriq bajarilgan, ammo mazmunni anglash taxmin qilish talab qiladi, ➤ tanqidiy fikrlash etarlicha ifodalanmagan. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Fikrlar etarlicha va ishonchli dalillar bilan yoritilgan, ➤ qo'llab-quvvatlovchi fikrlar sust, ➤ tanqidiy fikrlash mohiyatga ko'chgan. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Topshiriqni to'liq bajargan, ➤ asosiy g'oyani qo'llab-quvvatlovchi ishonchli dalillar taqdim etilgan, etarli miqdorda so'zlardan foydalanilgan, ➤ tushunishga xalaqit bermaydigan kichik xatoliklar bilan yuqori darajadagi tanqidiy fikrlar ifodalangan.
Matn yaxlitligi va fikrlarning bog'liqligi	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Mantiqiy izchilikka rioya qilinmagan, ➤ fikrlarni bog'lashda ba'zi o'rinlarda izchilik yo'q, ➤ jiddiy xatoliklar tufayli chalkashlikka yo'l qo'yilgan, ➤ asosiy g'oya bayonida 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Umumiy tuzilishda va mantiqiy izchilikda xatoliklar mavjud, ➤ ba'zi fikrlar noto'g'ri va mavzudan uzoqlashgan, ➤ asosiy fikrni ifodalash va izchilik 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Fikrlar izchil va mantiqiy bog'langan, xilma-xil bog'lovchi vositalaridan asosan to'g'ri foydalanilgan, ➤ har bir paragraf aniq umumiy tuzilishga ega, ➤ asosiy fikrlar sifatli va bir 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ma'lumot va fikrlar mantiqan izchil bog'langan, ➤ tizimli matn aniq xulosaga etaklaydi, ➤ asosiy fikrlar o'ta sifatli va bir qancha detallar bilan izchil ifodalangan,

	izchillik etishmagan.	<p>cheklangan darajada,</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ bog‘lovchi vositalar noto‘g‘ri, nomutanosib yoki ortiqcha qo‘llanilgan. 	<p>qancha detallar bilan izchil ifodalangan,</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ havolalar har doim ham aniq va kerakli darajada qo‘llanilmagan. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ izchillikning barcha jihatlari mohirona qo‘llanilgan, ➤ bog‘lovchi vositalardan to‘g‘ri va samarali foydalanilgan.
Leksika	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Topshiriqni bajarish uchun so‘z boyligi etarli emas, ➤ sohaviy leksik birliklardan o‘rinli foydalanilmagan, ➤ tegishli mavzuga doir lug‘at birliklari umuman mavjud emas, ➤ cheklangan miqdordagi so‘z va iboralardan foydalanilgan. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Asosiy lug‘at boyligidan foydalanilgan; ba'zi leksik birliklar noaniq tarzda ishlatilgan yoki mavzuga doir emas, ➤ sohaviy leksikadan cheklangan darajada foydalanilgan, ➤ tegishli mavzuga doir lug‘at birliklari ayrim hollarda mavjud, ➤ so‘z yasash yoki so‘z tanlashda takroriy xatoliklar mavjud. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ba'zi noaniqlik bilan turli leksik birliklardan foydalanilgan, ➤ sohaviy leksikadan samarali foydalanilgan, ➤ tegishli mavzuga doir lug‘at birliklaridan etarlicha foydalanilgan, ➤ ayrim hollarda so‘z yasash yoki so‘z tanlashda xatoliklar mavjud. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Mavzuni ochib beruvchi turli lug‘at birliklardan deyarli xatolarsiz foydalanilgan, ➤ sohaviy leksikadan mohirona foydalanilgan, ➤ tegishli mavzuga doir lug‘at birliklaridan a'lo darajada foydalanilgan, ➤ so‘z yasash va so‘z tanlash bilan bog‘liq muammolar mavjud emas.
Grammatika	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Imlo, tinish belgilari va grammatik xatoliklar 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Imlo, tinish belgilari va grammatik xatoliklar 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Yozuvda imlo, tinish belgilari va grammatik xatoliklar kam 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Imlo, tinish belgilari va grammatik xatoliklardan xoli,

	tushunishni qiyinlashtiradi, ➤ gap shakllarida aniqlik umuman mavjud emas, ➤ takroriy xatolar mavjud.	tushunishga xalal bermaydi, ➤ ayrim xatoliklar mavjud.	bo‘lib, tushunishga xalal bermaydi, ➤ murakkab jummalarni berishga harakat qiladi, lekin noaniqliklilar uchraydi, ➤ xilma-xil murakkab strukturalardan foydalanilgan.	➤ xatolar juda kam, ➤ xilma-xil murakkab strukturalardan foydalanilgan.
--	---	---	---	--

Bunday rubrik o‘quvchilar uchun foydali bo‘lishi ehtimoldan holi emas, chunki u ular rivojlanishi va o‘zlashtirishi kerak bo‘lgan ko‘nikmalarni to‘g‘ri baholashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak iqtisodchilar yozuv malakasini baholashda topshiriqlarning o‘rni va roli muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir malakani rivojlantirish, o‘rgatish qoidalari biz pedagoglardan katta kuch va mahorat talab etadi. Shu bilan birga, baholash rubrikasi talabning nafaqat bilim darajasini ko‘rsatib beribgina qolmay, uning kelgusi o‘zlashtirishida amaliy ko‘mak beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Abrudan Caciora Simona Veronica. Evaluating and grading the ability of future economists to write in a foreign language. University of Oradea Faculty of Electric Engineering and Information Technology University.
2. Common European Framework of Reference: Learning, Teaching, Assessment. <https://www.coe.int/en/web/portfolio/the-common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching-assessment-cefr>
3. Pete Sharma and Paul Emmerson. (2014). The Business 2.0 B1 pre-intermediate. Teacher`s book. *Macmillan*.
4. Pulatova, Z.A. (2022). Modulli tizimda yuridik yo‘nalishi talabalarining yozuv malakasini baholash. PhD thes. In phil. Tashkent.
5. (PDF) evaluating and grading the ability of future economists to write in a foreign language (researchgate.net)

МЕТОДОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Халилова Шахноза Тургуновна

Доктор педагогических наук, профессор

Тургунбоев Жалолиддин

Университет «ORIENTAL»

e-mail: shakhnoza-khalilova@mail.ru.

Аннотация. В статье раскрыто содержание менеджмента в образовании, определены предмет и объект, основные функции, цели и задачи, методы управления в образовательном учреждении. Проанализированы особенности реализации менеджмента в образовательном учреждении, предложены необходимые методы его использования. Также охарактеризованы личностные и психологические качества менеджера в образовании.

Ключевые слова: менеджмент, методология, методы, образовательный процесс, управление, условия, факторы, функции.

На современном этапе развития Нового Узбекистана менеджмент рассматривается как наука, искусство по мобилизации интеллектуальных, материальных и финансовых ресурсов для эффективного и действенного функционирования организации. В управлении соединяются воедино организационно-технические, психолого-педагогические аспекты, связанные с управлением людьми для организации коллектива на достижение общей цели.

Менеджмент в образовании является особой управленческой подотраслью, имеющей свою специфику и присущие только ей характерные черты. Эта специфика заключается в особенностях предмета, продукта, орудий и результатов труда менеджера образования. Предметом труда менеджера образовательного процесса является управленческая деятельность.

Основные компетенции менеджера: способность к системному концептуальному видению ситуации и процессов в области образовательного менеджмента, выбирать и использовать конкретные методологические подходы и принципы при разработке фундаментальной основы исследования; способность актуализировать и систематизировать знания по образовательному менеджменту как отрасли науки и практики; способность выявлять актуальные для образовательной организации проблемы и противоречия и выстраивать логику поэтапных исследовательских шагов по разрешению выявленной проблемы; умение использовать современные методологические инструменты с учетом специфики исследований в области образовательного менеджмента; способность организовать и контролировать поисковую работу и проводить мониторинг профессиональных исследований; готовность прогнозировать результаты собственных решений и действий и осуществлять мотивационный самоменеджмент исследовательской деятельности. Продуктом труда информация о учебно-воспитательный процесс. Орудием труда является слово,

речь. Результатом труда менеджера является уровень грамотности, воспитанности и развития объекта менеджмента – учащихся [3, с.82].

В практике зарубежного опыта менеджмент в образовании рассматривается как «сосредоточение на процессе принятия наиболее важных решений в школе» [1, с.13]. Основная идея образовательного менеджмента базируется на децентрализации управления в системе образования, – в ее контексте педагог (или руководитель образовательной организации) должен быть наделен правами участвовать в разработке и принятии наиболее важных для своей школы решений. Многочисленные попытки перенести без изменений опыт зарубежного менеджмента в практику нашей действительности не дали ожидаемых результатов, поэтому на сегодняшний день существует актуальная потребность его переработки, адаптации и внедрения с учетом специфики национальных традиций узбекского народа, менталитета, законодательной базы образования, профессиональной направленности и других факторов. Лишь в таком случае использование достижений менеджмента может существенно обогатить профессиональную подготовку сотрудников системы образования и повысить уровень ее общего развития и управления в системе образования в целом.

Внедрение педагогического менеджмента в практику деятельности современного образовательного учреждения вызвано необходимостью осуществления адекватного управления в условиях реформирующегося образования Нового Узбекистана, когда образовательные учреждения уходят от единообразия, предоставляют населению вариативные образовательные услуги, развиваются, на основе демократизации, участвуют в инновационных процессах. Но такое значительное изменение объекта управления – школы, дошкольного образовательного учреждения и т. д. – требует изменения и субъекта управления.

Обобщая изложенное, можно прийти к выводу о том, что менеджмент в образовании выступает как комплекс принципов, методов, организационных форм и технологических приемов управления образовательными системами, направленный на повышение их эффективности.

Перечислим основные функции менеджмента в образовании:

- разработка целенаправленных решений;
- организация выполнения принятых решений, создание надлежащих условий для эффективной работы образовательного учреждения, каждого участника образовательного процесса, обеспечение мотивов и стимулов их деятельности;
- контроль выполнения решений [1, с.55].

К методам управления в образовательном менеджменте применимы все основные концепции применительно к процессам управления, а именно: экономические методы (экономическое стимулирование); административные методы – регламентация деятельности исполнителей, ее нормирование, работа с кадрами, методы психолого-педагогического воздействия – обеспечение благоприятного психологического климата, стимулирование творчества и инициативы, прогнозирование социальных перспектив развития

образовательного учреждения; методы общественного воздействия – развитие демократии коллективов, введение лояльной конкуренции, толерантности, повышение престижа и имиджа как профессии педагога, так и образовательного учреждения в целом.

Цикл менеджмента состоит из планирования, организации, мотивации и контроля. Все эти функции являются базовыми и объединены коммуникационной связью для принятия решений.

Функции управления в образовательном менеджменте отличаются характерными особенностями и представлены следующими: информационно – аналитическую; мотивационно – целевую; планово – прогностическую; организационно – исполнительскую; контрольно – диагностическую; регулятивно – коррекционную функции [3, с.66]. Все они взаимосвязаны и последовательно, поэтапно сменяют друг друга, образуя единый управленческий цикл.

Рассмотрим содержание этих функций.

Обновление управления общеобразовательной школой связывается, прежде всего с формированием системы информационно – аналитической деятельности как главного рычага управления. Причем в каждой подсистеме выделяется три уровня информации:

Для школы – административно – управленческой (директор, заместитель по учебно – воспитательной работе, заместитель по внеклассной и внешкольной работе, заместитель по административно – хозяйственной части, диспетчер и др.); уровень коллективно – коллегиального управления (совет школы, педагогический совет, методический совет, общественные организации); уровень ученического самоуправления.

Следовательно, информационно – аналитическая функция является одной из основных в управлении образовательным учреждением и сущность ее заключается в систематической работе с управленческими и педагогическими кадрами.

Вторая функция образовательного менеджмента – мотивационно – целевая. Основная задача ее заключается в такой организации, при которой сотрудники педагогического коллектива выполняют работу в соответствии с делегированными им обязанностями и планом, с учетом потребностей достижения собственных и коллективных целей. Обеспечить способы, средства для всех участников педагогического процесса, удовлетворять эти потребности – важнейшая задача менеджеров образования.

Прогнозирование и планирование можно определить, как деятельность, направленную на оптимальный выбор идеальных и реальных целей и разработку программ их достижения. Как одна из основных процессов управления планово – прогностическая функция должна на всех уровнях отвечать ряду требований – соответствовать единству целевой установки и условий реализации; единству долгосрочного и краткосрочного планирования; осуществлению принципа сочетания государственных и общественных начал; обеспечению комплексного характера прогнозирования и планирования; обеспечивать стабильность и

гибкость планирования на основе прогнозов. Планирование как один из основных процессов в управлении на всех уровнях должно отвечать ряду принципиальных требований:

- единство целевой установки и условий реализации;
- единство долгосрочного и краткосрочного планирования;
- сочетание государственных и общественных начал;
- комплексный характер прогнозирования и планирования;
- стабильность и гибкость планирования на основе прогнозов.

Системный подход к прогнозированию и планированию требует при определении целей и задач образовательного учреждения комплексного обоснования путей их реализации, учета всех аспектов развития системы образования: политических, экономических, правовых, социальных и педагогических. Этот подход обеспечивает сочетание перспективного прогнозирования и текущего планирования, согласованность прогнозов и планов на всех уровнях управления. [4, с.80].

Для того, чтобы осуществить то, что спланировано, необходимо определить, назвать людей, кто будет выполнять намеченное, то есть субъектов управления, сформулировать, что должен выполнять каждый субъект, иначе говоря, определить его функциональные обязанности. Следовательно, основными направлениями реализации организационно – исполнительской функции являются: реализация лично – ориентированного подхода к организации деятельности; научно и практически обоснованное распределение функциональных обязанностей внутри аппаратов управления руководителями школы и членами педагогического коллектива; рациональная организация труда; формирование относительно автономных систем внутришкольного управления.

Рассмотрим контрольно – диагностическую функцию образовательного менеджмента.

Внутришкольный контроль является одним из видов деятельности администрации совместно с представителями общественных организаций по установлению соответствия функционирования и развития всей системы учебно – воспитательной работы школы на диагностической основе общегосударственным требованиям (нормативам). В современных условиях контрольно – диагностическая функция внутришкольного управления должна как никогда, занять особое место в целях стимулирования деятельности учителя и ученика. Сочетание административного и общественного контроля внутри учреждения образования с самоанализом, самоконтролем и самооценкой каждого участника педагогического процесса входит в практику работы школ и других учреждений образования. Процесс управления требует надежной обратной связи управляющей и управляемой подсистем на любом уровне. Именно контроль как технология в различных его формах и методах (способах, средствах и воздействиях) обеспечивает такую обратную связь, являясь важнейшим источником информации для каждого участника процесса. [3.33].

Таковы в общем виде функции образовательного менеджмента.

Осветим кратко личностные характеристики менеджера образования. Представители американской школы менеджмента Г. Вудкок и Д.Френсис обобщили результаты многолетних исследований в области управления и составили перечень наиболее важных качеств руководителя. На вопрос о том, какие качества в отношении своего руководителя больше всего ценят учителя, получили такие ответы: справедливость, порядочность и честность – 76%; понимание жизненных проблем, человечность, доброта – 25%; умение организовывать работу, управленческая компетентность – 24%; требовательность – 4% [3, с.49]

Психолог Ш.Т.Халилова отмечает следующие качества способного организатора: практичность ума (способность использовать теоретические знания, учитывать особенность ситуации), общительность (потребность, постоянная готовность и умение контактировать с людьми), активность (умение действовать настойчиво, активно, самостоятельно выходить на выполнение служебных задач), инициативность (активное проявление творчества, выдвижения идей, деловитость), настойчивость (умение доводить до логического завершения начатое дело), самообладание (способность к самоконтролю чувств, проявление выдержки в сложных ситуациях), работоспособность (выносливость, способность длительное время напряженно работать без ощущения усталости), наблюдательность (умение замечать выдающееся, сохранять в памяти детали), организованность (способность подчиняться определенным режимным моментам, проявлять последовательность в поступках), самостоятельность (способность работать в автономном режиме и уметь отстаивать собственное мнение) [3, с.66]

Считаем необходимым определить еще некоторые присущие менеджерам образования черты, которые обеспечивают эффективность управления. Прежде всего, это – организаторская интуиция – это способность предвидеть последствия принимаемых управленческих решений, а также принимать управленческие решения при отсутствии достаточной информации.

В особую черту руководителей, которые обладают организаторскими способностями, относят способность к эмпатии – умение понимать других людей. Про таких руководителей говорят, что они обладают психологическим тактом, который помогает легко устанавливать деловые и личные контакты.

Итак, к основным личностным характеристикам менеджера в сфере образования следует отнести: способность управлять собой, наличие четких личных целей, направленность на постоянный личностный рост, умение оперативно решить проблемы, изобретательность и способность к инновациям, способность оказывать влияние на окружающих, знание современных управленческих подходов, способность управлять, обучать и развивать подчиненных. способность формировать и развивать эффективные рабочие группы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе. – М.: Просвещение, 2000. -224 с.
2. Вудкок М., Фрэнсис Д. Роскрепощенный менеджер. Для руководителя-практика: Пер. с англ. – М.: Дело, 2021. – 320с.
Давыденко Т.М. Рефлексивное управление школой: теория и практика. – Москва-Белгород, 2005. 251с.
3. Халилова Ш.Т. «Оперативное управление качеством образования в школе», Т., 2019.

EXPLORING THE CORRELATION BETWEEN ENGLISH PROFICIENCY AND ECONOMIC GROWTH: IMPLICATIONS FOR TEACHING METHODS

Murtazayeva Shaxnoza Kaxramonovna

The Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan,
Senior teacher
“Social sciences and Foreign Languages” Department,
Tashkent, Uzbekistan.
noza_j.lo@mail.ru

Abstract. The relationship between English language proficiency and economic growth is a topic of considerable interest in today's globalized economy. This article examines the relationship between English language skills and economic development, highlighting the impact on teaching methods. By understanding the importance of English in enhancing economic competitiveness and promoting innovation, educators can implement effective teaching strategies to improve language proficiency and promote sustainable economic growth. In today's interconnected global economy, proficiency in English is increasingly essential for professionals in the banking and finance sector. This article explores the utilization of innovative technologies to enhance English language learning specifically tailored for bank and finance learners. Through the integration of immersive virtual environments, interactive simulations, and adaptive learning platforms, educators can provide personalized and engaging experiences that cater to the unique needs of this specialized audience. By leveraging these technological advancements, learners can develop the language skills necessary to excel in their careers, navigate international markets, and foster greater communication and collaboration within the industry.

Keywords: *innovation, mobile apps, multimedia content, virtual reality (VR) technologies, augmented reality (AR) technologies, risk assessment, innovative teaching methods, interactive simulations, adaptive learning platforms, the global marketplace, collaborative whiteboards, technological advancements.*

English has become the lingua franca of the global economy, serving as the primary means of communication in international business, trade, and innovation. As a result, English language proficiency has become a critical determinant of economic competitiveness and success at both the individual and national levels. This article examines the multifaceted relationship between English language proficiency and economic growth, focusing on implications for teaching practices in language education. Research has consistently shown a positive correlation between English language proficiency and various indicators of economic development, including foreign direct investment, international trade, and innovation. Countries with higher English language proficiency tend to attract more investment, engage in international trade, and produce more innovation, leading to higher levels of economic growth and competitiveness. Additionally, people with strong English language skills have greater access to global job opportunities and higher earning potential, which contributes to overall economic prosperity. Teaching methods to improve English language proficiency: Effective teaching methods play a critical role in developing English language skills and promoting economic growth. Immersive language learning experiences, such as study abroad programs and language immersion schools, provide students with authentic opportunities to practice English in real-life contexts, increasing fluency and cultural competence.[1] In addition, communicative language teaching approaches focus on meaningful interaction and collaboration, encouraging students to actively engage with language and develop practical communication skills. Integrating technology into language education: Technology offers innovative tools and resources to improve English language teaching and support economic development. Digital learning platforms, mobile apps, and online resources provide students with access to interactive lessons, multimedia content, and personalized feedback to suit different learning styles and preferences. In addition, technology-enabled language learning initiatives can reach underserved populations and remote communities, increasing access to education and enabling people to participate in the global economy. The relationship between English proficiency and economic growth highlights the importance of effective language education in today's interconnected world.

Proficiency in English is a fundamental skill for professionals in the banking and finance sector, enabling effective communication, collaboration, and the exchange of ideas in the global marketplace. However, traditional methods of language instruction often fail to adequately address the specific needs and challenges faced by bank and finance learners. In response to these challenges, educators are increasingly turning to innovative technologies to enhance the learning experience and better prepare learners for success in their careers. Utilizing Immersive Virtual Environments: Immersive virtual environments offer bank and finance learners the opportunity to engage in authentic language experiences in a simulated setting. Through virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies, learners can immerse themselves in realistic scenarios, such as conducting client meetings, negotiating deals, or navigating international markets. By practicing communication

skills in a safe and controlled environment, learners can build confidence and fluency in English while gaining valuable insights into the complexities of the industry.[2]

Interactive Simulations for Real-World Application: Interactive simulations provide bank and finance learners with hands-on experience applying English language skills to real-world scenarios. Through gamified simulations, learners can practice financial modeling, risk assessment, and decision-making processes while communicating in English. These interactive experiences not only reinforce language skills but also foster critical thinking, problem-solving, and collaboration – essential competencies for success in the banking and finance sector. **Adaptive Learning Platforms for Personalized Instruction:** Adaptive learning platforms utilize artificial intelligence (AI) algorithms to tailor instruction to the individual needs and preferences of each learner. By analyzing learner data and performance metrics, these platforms can deliver personalized lessons, exercises, and feedback in real time. For bank and finance learners, adaptive learning platforms can provide targeted instruction on industry-specific vocabulary, terminology, and concepts, ensuring that learners develop the language skills necessary to excel in their roles. Innovative technologies offer unprecedented opportunities to enhance English language learning for bank and finance professionals.

1. **Immersive Virtual Environments:** Utilize immersive virtual environments, such as virtual reality (VR) and augmented reality (AR), to simulate realistic banking and finance scenarios. Learners can engage in virtual banking transactions, investment simulations, and client meetings, allowing them to practice English language skills in authentic contexts. VR and AR technologies provide an immersive and interactive learning experience, fostering engagement and facilitating language acquisition.

2. **Interactive Simulations:** Implement interactive simulations that replicate real-world banking and finance scenarios. Through gamified simulations, learners can navigate financial markets, analyze investment opportunities, and conduct risk assessments while communicating in English. Interactive simulations promote experiential learning, critical thinking, and decision-making skills, providing learners with practical insights into the complexities of the industry.

3. **Adaptive Learning Platforms:** Integrate adaptive learning platforms that utilize artificial intelligence (AI) algorithms to personalize instruction for each learner. These platforms analyze learner data and performance metrics to deliver tailored lessons, exercises, and feedback in real time. For Bank and Finance Academy learners, adaptive learning platforms can provide targeted instruction on industry-specific vocabulary, terminology, and concepts, ensuring that learners develop the language skills necessary for success in their careers.

4. **Online Resources and Multimedia Materials:** Curate online resources and multimedia materials specifically designed for banking and finance professionals learning English. These resources may include video tutorials, podcasts, articles, and case studies focused on finance-related topics. Additionally, interactive quizzes, flashcards, and vocabulary-building apps can help learners reinforce their understanding of financial terminology and concepts in an engaging and accessible format.

5. Virtual Collaboration Tools: Utilize virtual collaboration tools, such as video conferencing platforms and collaborative whiteboards, to facilitate communication and collaboration among learners. Virtual group projects, discussions, and presentations enable learners to practice English language skills while working collaboratively on finance-related tasks and projects. These virtual collaboration tools promote teamwork, communication, and interpersonal skills, essential competencies for success in the banking and finance sector.

6. Professional Development Webinars and Workshops: Organize professional development webinars and workshops featuring industry experts and practitioners. These virtual events can cover a range of finance-related topics, such as financial markets, banking regulations, and investment strategies while providing opportunities for learners to interact with professionals and peers in English. Professional development webinars and workshops enhance learners' industry knowledge and language proficiency, preparing them for career advancement and leadership roles in the banking and finance sector.[3]

By incorporating these English teaching methods with the help of new technologies, Bank and Finance Academy learners can acquire the language skills and industry knowledge necessary to excel in their careers and contribute to the global financial marketplace. By leveraging immersive virtual environments, interactive simulations, and adaptive learning platforms, educators can provide personalized, engaging, and effective instruction that meets the unique needs of this specialized audience. As the banking and finance sector continues to evolve in an increasingly globalized economy, proficiency in English will remain a critical asset for professionals seeking to thrive in their careers and contribute to the success of their organizations. Teaching English to learners in the banking and finance sector, and integrating new technologies can greatly enhance the learning experience and cater to the specific needs of this audience. By introducing innovative teaching methods and using technology in language teaching, teachers can empower students to develop the language skills needed to thrive in a global economy. As countries and individuals continue to prioritize learning English, they can seize opportunities for economic growth, innovation, and prosperity in an increasingly competitive and interconnected world.

REFERENCES:

1. Approaches and Methods in Language Teaching Publisher: Cambridge University Press, print publication year 2001
2. Appelfield, J. M., Huber, R., & Moallem, M. (2001)
3. Rahman, M. (2012). *Grammar Translation Method (GTM): An Effective and Feasible Method in Bangladesh Context*. Bachelor BRAC University, Bangladesh.

ISSUES OF INCREASING THE SHARE OF HUMAN CAPITAL IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY

Saidkulov Nuriddin Akramkulovich,

Gulistan State Pedagogical Institute,

Associate Professor of the Department of “Social Sciences and Art Studies”.

Orcid: <https://orcid.org/0009-0002-7400-7451>

E-mail: nuriddinsaidkulov89@gmail.com

Abstract. this article is devoted to the rapid development of the country's economy and the role of human capital in its development, as well as the difference between human capital and human resources, the opinion of world scientists in the theoretical and conceptual study of human capital, and its influence on the development of the country.

Key words: *human, human capital, human resource, Schultz, Minser, Denison, Blaug, Becker.*

In our country, the issues of “development of human capital and mobilization of all opportunities for this” [1], in particular, development of continuous education system, strengthening of population's health and creation of decent working conditions are gaining importance. In the strategy of innovative development of the Republic of Uzbekistan in 2019-2021, “the development of human capital is defined as the main goal and the main factor determining the level of the country's competitiveness in the international arena and its innovative development, and by 2030 it will be among the 50 most advanced countries in the world according to the Global Innovation Index rating. to reach the ranks of the country, to increase the quality and coverage of education at all levels, to develop the continuous education system, to ensure the flexibility of the personnel training system to the socio-economic needs, as well as to create conditions for the wide introduction of innovations”[2] tasks are defined. At the same time, “the importance of the task of establishing a personnel training system based on scientifically based experience” [3] was emphasized during the dialogue of the President with representatives of science. In the effective implementation of these tasks, it is important to deepen scientific research in such directions as improving the system of evaluating human capital and its structural elements, researching the scientific and methodological bases of the influence of human capital on the innovative formation of all areas, identifying and improving opportunities for the development of human capital in the republic.

At this point, it is necessary to consider what human capital, human resources and their management are. What is Human Capital Management (HCM)?

The decisive factor of business success is its human resources. If the number of qualified people in the business increases and the skills of these people (talent, knowledge, skills, experience, etc.) are used, the business will be successful and can be one step ahead of other businesses in the competitive race. In this article, based on the concept of human capital, we will discuss “What is Human Capital Management

(HCM)?” we will discuss the topic. We will answer the question. What is human capital?

Human capital refers to the human elements of employees in a business, such as talent, school and professional training, experience, and knowledge. In other words, it is the value of the characteristics acquired at birth and later.

Human capital is capital that develops over time as a result of investment. Innate characteristics can be enhanced by adding knowledge, skills and behaviors acquired from the external environment. However, human capital is a source of acquisition, renewal and innovation.

Human capital is a value-adding element for a business when applied to the company's needs. For example, the value of football teams is determined by the players, which is called human capital.

Differences between human resources and human capital:

Human resources:

- Increasing human labor productivity;
- prioritizes expenses;
- It is considered as a function of business;
- Emphasis is placed on human efficiency;
- The topic can be obtained from the employee.

Human capital:

- Focuses on value created as a result of costs;
- Covers the entire business;
- Focuses on the development of people's talents and the results of training;
- His subject is man himself.

Human capital management (HCM) deals with the acquisition, analysis, and reporting of information that guides strategic, investment, and operational decisions to manage value-added people at the corporate and company management levels. Human capital management is an ancient science for financial and investment analysts as well as accountants and HR professionals.

Human capital management is a systematic approach to managing people. HCM is the discipline of acquiring, maintaining, measuring, managing and operating your workforce. In short, it's about treating employees as assets, not just overheads, and helping employees understand their performance at work.

This approach applies to both the private sector and public organizations. It involves the process of systematically analyzing, measuring and evaluating HR practices and procedures to create value in a competitive world. Effective implementation of human capital management leads to significant improvement in business performance.

5 Key Elements of Human Capital Management (HCM)

Clarity of human capital goals. Understanding the current and target state of the business and articulating this with clear objectives is essential. This increases both the productivity of employees and their loyalty to the business.

Clarity in strategy. Clarity of strategy requires a detailed understanding of the business internally and externally. To set clear direction, we need to understand the

expectations and requirements of senior management, customers, stakeholders, business vision, budget and the needs of your employees.

Human Capital Management (HCM) software. Practical programs for human capital management; It allows measuring the success or failure of an implemented plan, enables businesses to analyze gaps in their plans and solve problems by formulating them, and helps to gain insight into whether strategic plans are working or not.

A well-developed implementation plan. The element that contains the steps and tasks required to implement your human capital strategy is called an implementation plan. Elements such as the resources and budget required to implement human capital plans and the allocation of a target time or time window are elements that must be included in successful implementation plans. You should create an implementation plan that includes clear strategies and goals. Targeted strategies and policies. After defining the objectives, it is necessary to determine the policies and strategies that will enable the business to achieve these objectives.

The idea of human capital has long roots in terms of its use in scientific treatment. The concept of human capital was first indirectly used by William Petty, according to whom human capital can be considered synonymous with “labor”.

The views of Western thinkers such as G. Becker, T. Shultz [4.382], A. Smith, W. Petty [5.155], A. Marshall, J. Merrifield, Sh. Rosen were also studied about human capital. In particular, the idea of human capital has long roots in the history of philosophical and economic thinking. Its first appearance can be found in the work “Political Arithmetic” by U. Petty. Later, the issues of human capital were reflected in the works of A. Smith “The Wealth of Nations”, A. Marshall's “Principles” and many other scientists.

What is needed is an element of both personal and national wealth. Labor is an element of production that has economic value and costs. Because deaths and wars lead to a loss of value and, at the same time, additional costs. In this context, Petty calculated the cost of death and life lost in war, and he predicted capital in a macro sense.

Adam Smith, who, like Petty, views labor as an economic value, divided capital into physical and human capital; human capital, as well as physical capital, along with investment in expensive machinery and equipment, education, compared it to investment. However, human capital is different from physical capital. Life expectancy is a variation in fertility that can be caused by human factors such as illness and depression. Smith; the costs paid to individuals for skills acquired during education, training or apprenticeships, and these skills constitute capital for individuals and society. According to Smith and Petty, human capital is an expression of value. However, it also contains uncertainties. Therefore, everything related to human life. Uncertainty of any kind is a cost element that is difficult to predict for people and the economy.

Like Smith and Petty, human capital is viewed as an economic value. Commenting on it, Farr calculated the monetary value of human capital in terms of public finance. According to Farr, human capital in the British tax system is the taxable value. Kicker clarified Farr's calculations. He said that this is the first study according to the scientific method. But Kicker criticized scholars such as Farr's view that capital

should be taxed, arguing that imposing property taxes would have negative consequences, arguing that the proposed approach would be conceptually misleading.

Wittstein, in his 1800s work, like Farr, describes them as “capital goods.” Individuals claim that their lifetime earnings are the sum of their living and education expenses.

Wittstein's definition of human capital in the 1800s led to the pioneering of human capital theory in the 1960s. Marshall evaluated labor as synonymous with the concept of human capital; “Your most valuable investment,” he says, “is your investment in people.” According to Farr and Petty, human capital includes not only the well-being of the individual, but also considers it as a means of increasing the well-being of the country.

The theory of human capital was formed only in the 50s and 60s of the 20th century. It is necessary to recognize that the famous American economist, Nobel laureate T. Schultz developed the basic theoretical model of human capital. In addition, G. Becker's book “Human capital” is considered the basis for research in the field and is recognized as the starting point of modern economic science. “Human capital is the sum of knowledge, skills and motivations of every person” [6.314], says G. Becker.

Like Smith, Petty, and Farr, Fisher claims to be the first economist to directly use human capital as a concept. Since the late 1950s, the concept of human capital has been accepted in the economic literature.

Similar to Wittstein with Mincer's article “Investment in Human Capital and the Distribution of Personal Income”, he evaluates human capital as an instrument of investment and income. According to Mincer, it is difficult to measure value in terms of human capital; a person's profession is an indicator of education. Occupations can be hierarchically divided into different ranges, from low education occupations and higher human capital investment to highly specialized occupations. Comparing the incomes of individuals, Mincer notes that professionals with higher education have higher annual earnings than professionals with less education and that there is a positive relationship between investment in human capital and productivity growth.

To date, among the Russian scientists O. Yu. Poroshenko, E. A. Kamalov, V. V. Khominskaya, S. A. Kurgansky, T. I. Volkova; The socio-philosophical views of T. Kilo'baeva, Ali Rezo Mohammad Sargolzai and others on human capital were studied within the framework of the Commonwealth of Independent States. According to the definition of S.A. Kurgansky, “human capital is the sum of personal feelings accumulated during a person's life. This will increase labor productivity and increase the income of the population.”

Uzbek scientists N. Rasulov, Sh.G. Akramova, S. Husenov, S. O. Tairov, B. Usmanov, M. Kadirov, J. Eltazarov and others conducted research on human capital. In these studies, human capital is mainly analyzed within the economic category. Also, in the studies carried out by Z.R.Kado'rova, Z.Mo'minova, G.Yunusova, Y.Ernazarova, L.A.Qurbonova, A.Egamberdiev, a person and aspects related to him - his inner world, spirituality, consciousness and worldview have been studied.

Similar to Mincer, Schultz did an economic analysis of the human capital education concept, i.e. on-the-job training, health and migration components. He

emphasized the strong connection between growth and human capital. According to Tansel, the studies conducted by Schultz and his students on different nations show that the income of education is determined to be higher than the income of physical capital. Schultz, like Denison, concluded that there is a positive correlation between time spent in education and growth rate.

Denison believes that human capital is a source of economic growth in the United States. Calculates future growth forecasts. According to Denison, human capital evaluates investment as a component of economic growth. As a result, the quality of work and economic growth will increase.

According to Blaug, another human capital theorist; Although there were different ideas and views in the 18th and 19th centuries regarding the content of the concept of human capital, before Schultz and Besker, all these ideas and proposals were seen as interconnected and could not be systematically explained. 'tate.

Blaug argued that the essence of the concept of human capital is not “momentary pleasure, profit”, but formal education and training for future tangible and intangible income. It argues that spending on health, education, job search, education, immigration, on-the-job training, and other expenses incurred by individuals or members of society should be seen as investments.

According to Becker, he was “one of the pioneers of the concept and theory of human capital, which is that raising the standard of living of people affects individual and national income.” Becker's claims are the basis of human captancy today. Becker considers human capital not only as education, professional training, and qualification courses, but also explains it with abstract concepts such as honesty and punctuality.

In contrast to the investment-growth relationship, Becker, in his Human Capital, examines the future prospects of individual income and human capital investment at the micro level and its impact on income, and the positive impact on returns of aggregate investment in human capital. emphasizes that it will show. Becker argues that investments in formal education and training are important from a human capital perspective. He analyzed the relationship between education and income by comparing the incomes of university graduates. At this time, he emphasizes that not only education, but also investments related to health should be evaluated within the framework of human capital.

A. Smith is a scientist who explained the importance of human intellectual potential and creative ability from a scientific point of view and laid the foundation for the formation of the concept of human capital. In his views, a person, who is the final goal of production and a part of the social wealth of society, appears as the main figure [7.2]. By the end of the 19th century, A. Marshall, another major representative of the economic field, put forward his theories. “The production of material wealth is only to ensure human life, to satisfy his needs and to develop his physical, mental, and spiritual capabilities. However, man himself is the main means and ultimate goal of producing this wealth” [8.482].

Most of the investments in human capital of individuals are young people. Doing so in old age will result in a loss of their current income. Therefore, it depends on time and life. Because investments in human capital, although the income is low at the

beginning, it will increase in later periods. The main reason why investment is mainly done by young people instead of old people is that the investments of young people are able to amortize the costs and reap the benefits over a longer period of time. "...the description of human potential, the "activity" approach and the processes of performing social roles and functions such as needs and abilities of individuals and communities based on it are systematically analyzed, while the basis of human potential is "ability" and its basis is "needs", in which the category of capital is a mechanism that drives needs and abilities" [9.5].

Philosophical literature, scientific works of foreign and Uzbek scientists on the dialectics of socio-cultural processes of the effectiveness of human capital indicate that human capital is studied as a subject in them.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси <https://president.uz/uz/lists/view/2228>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги "2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида" фармони www.lex.uz
3. Инновацион ғояларни илм-фан ва саноатга кенг татбиқ этиш – ислохотлар самарадорлигининг бош мезони / Халқ сўзи, № 107 (7337). 25 май 2019 йил
4. Бу ҳақда қаранг: Шульц Т. Инвестиции в человеческие капиталы. – Москва, 1961. – С. 62.; Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов // Антология экономической классики. – М, 1993, Т.1. – С.382.
5. Петти У. Экономические и статистические работы – М.: Соцекгиз, 1940. – С.154-171.
6. Экономика народного образования. Учебник для студентов педвузов. – Москва: Под. ред. Костянина С. Л. 2 – е издание. 1986. – С. 314.
7. Верякина В. Динамика развития человеческого потенциала и приоритеты высшего образования. Высшее образование в России. – Москва, 2005. – № 2 .
8. Marshall A. Principles of Economics. – London, 1983. – P. 482.
9. Sodirjonov M.M. Inson kapitali rivojlanish jarayonlarining etnosotsiologik xususiyatlari (Farg‘ona vodiysi misolida). sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)disseptatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2022

TIJORAT BANKLARIDA BUXGALTERIYA XISOBI VA HISOBOTIDA DAROMAD VA XARAJATLAR HISOBINI AKS ETTIRILISHI.

Mardanov Zafar Xurramovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

PhD mustaqil izlanuvchisi

Tel: +998 99 837 06 01

Zafarmardanov604@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklarida buxgalteriya xisobi va hisobotida, Daromad va xarajatlar hisobi, uni ochib berishning buxgalteriya xisobi milliy standarti misolida, bunda asosan hisobotni ishlab chiqishga asos bo'luvchi asosiy xujjatlar haqida ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: *Daromadlar, xarajatlar, foizli, foizsiz daromadlar, hisobvaraq.*

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarini buxgalteriya xisobi va hisobotisiz tasavvur etib bo'lmaydi, tijorat banklarini buxgalteriyasida bir qismi bo'lgan daromadlar foizli va foizsiz daromadlarga, xarajatlar esa foizli, foizsiz, operasion, ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni baholash va foyda solig'ini baholash harajatlariga ajratilib hisobga olib boriladi.

Foizli daromadlar va xarajatlar yuzaga kelgan muddatning o'zida hisobga olish usulida yuritiladi. [1]

Qarz qimmatli qog'ozlaridan olingan daromadlar o'z ichiga foiz daromadi, diskontdagi farq, shuningdek qimmatli qog'ozlarning bozor bahosi o'garishi natijasida olingan foyda yoki zararni oladi. Bunday foyda yoki zararlar bozor shartlarini o'zgarishi natijasida hamda qimmatli qog'ozni uning butun muddatidagi daromadni olish xisobi natijasida yuzaga keladi. Qarz qimmatli qog'ozlardan olingan daromadlar xisobi 44800-“Amortizasiyalangan qiymati bo'yicha baholanadigan qarz qimmatli qog'ozlarga qilingan investisiyalar bo'yicha foizli daromadlar” hisobvarag'ida olib boriladi. [2].

Mijozlarga ko'rsatiladigan vositachilik xizmatlar uchun “Bank hisobvaraq” shartnomasi shartlari (tariflarga)ga asoslangan holda, mijozning xisobvarag'idan o'tkazilgan mablag'lar (debet aylanmasi) miqdoridan kelib chiqib to'lov topshiriqnomasi yoki shartnomada ko'zda tutilgan bo'lsa, memorial order orqali mijozlardan bank daromadi undirladi.

Bank mulki xisoblangan qimmatliklarni ijaraga berishdan olinadigan vositachilik xaqi summasi mijoz bilan shartnomasi mijoz bilan shartnomada kelishilgan muddatlarda tarif bo'yicha har oyda bir marotaba undiriladi.

Bank hisobvarag'i shartnomasi shartlari (tariflarga) asosan mijozning hisobvarag'iga xizmat ko'rsatganlik uchun oylik to'lov belgilangan bo'lsa, ushbu to'lov mijozning hisobvarag'iga joriy oy uchun birinchi to'lov (kredit foizlarini to'lash bundan mustasno) amalga oshirilgan paytda xisoblanadi.

Filiallar tomonidan ko'rsatilgan vositachilik xizmatlari uchun bank daromadini to'ridan-to'g'ri mijozlarning asosiy undirilishiga yo'l qo'yilmaydi. Bank vositachilik

xizmatlari uchun xaq 16400-“xisoblangan foizsiz daromadlar” hisobvarag‘i orqali undirilishi lozim. [2].

Bank vositachilik xaqi summasi uchun mijoz hisobvarag‘ida mablag‘ etarli bo‘lmaganida qarzdorlik summasi 90963-“Muddatida to‘lanmagan xisob - kitob xujjatlari” balansdan tashqari hisobvarag‘iga o‘tkazilishi orqali mijozning 2-sonli kartotekasiga kirim qilinadi.

Agar mijozga xisoblangan bank vositachilik xaqi summasi 180 kun davomida undirilmasa filialning asoslangan murojatiga muvofiq, bank Boshqaruvining qaroriga ko‘ra balansdan xisobdan chiqariladi hamda belgilangan tartibda tegishli ko‘zda tutilmagan hisobvaraqa o‘tkaziladi. Ushbu summa mijoz tomonidan qoplanganidan so‘ng, qaytarilgan mablag‘ bank daromadiga olinadi.

“Ma‘muriy-boshqaruv xarajatlari” yuzaga kelgan vaqtning o‘zida xarajat sifatida qabul qilinadi. Ushbu xarajatlarga reklama, e‘lon, devonxona, ofis buyumlari, pochta, telefon, faks, kitob, gazeta, davriy nashriyotlar va shu kabilar bo‘yicha xarajatlari kiradi. “Ma‘muriy-boshqaruv xarajatlari” bank Kengashi tomonidan tasdiqlanadigan “Biznes reja”ga muvofiq amalga oshiriladi hamda ularning xisobi balansning 56400-hisobvaraqlarida olib boriladi.

Xodimlarga ish xaqi shtatlar jadvalida belgilangan lavozim maoshi, shu jumladan bank xodimlarini xaqiqatda ishlagan vaqti uchun bank Kengashi tomonidan tasdiqlangan boshqa to‘lovlar amalga oshiriladi. Ish xaqi va unga tenglashtirilgan to‘lovlar xisobi balansning 56100- hisobvarag‘ida olib boriladi. Filialarda xodimlarning o‘zgarmas va o‘zgaruvchan ish xaqisi, ish vaqtdan tashqari qilinadigan ishlar uchun qo‘shimcha ish xaqqi, mexnat ta‘tili, dam olish va bayram kunlaridagi ishlar, qo‘shimcha mukofot to‘lovlari, ko‘p yillik ish staji va boshqa to‘lovlari xisobi alohida analitik hisobvaraqlarda yuritilishi lozim. Xodimlarga mexnat ta‘tili bo‘yicha to‘lovlar O‘zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksining 148-moddasiga muvofiq, ta‘til boshlanmasidan oldingi oxirgi ish kunidan kechikmay amalga oshirilishi lozim, Balansning 56102- hisobvaraqa talablari asosida amalga oshiriladi. Bank xodimlarini xizmat safari bilan bog‘lik xarajatlari balansning 56302- “Xizmat safari xarajatlari”, 56306- hisobvarag‘ida olib boriladi. Xizmat safariga yuborilgan xodim tomonidan xizmat safaridan qaytgan kundan boshlab 3 (uch) bank ish kuni ichida Bank buxgalteriyasiga xisobot topshirilishi, bo‘nak tariqasida olingan naqd pullarning ortiqcha qismi bo‘lsa, bank kassasiga 2 (ikki) bank ish kuni ichida qaytarilishi lozim.

Xizmat safariga yuborilgan xodimga mexmonxona, yo‘lkira va kunlik xarajatlari ichki tartibda belgilangan miqdorlarda to‘lab beriladi, ortiqcha sarflangan xarajatlari esa, xodimning ish xaqisidan ushlab qolinadi, Shuningdek, xodimga, kunlik xarajatlarning amaldagi qonunchilikda belgilangan miqdorlaridan ortiqcha to‘langan kismi ish xakidan olinadigan daromad solig‘i bazasiga kiritiladi. [3].

Xorijiy davlatlarga xizmat safariga yuboriladigan xodimlarning xizmat safari xarajatlari Moliya vazirligida 2015 yil 19 noyabrda 2730-son bilan ro‘yxatga olingan Vazirliklar, idoralar, korxonalar va tashkilotlar xodimlari O‘zbekiston Respublikasi tashqarisiga xizmat safariga yuborilganda xizmat safari xarajatlari uchun mablag‘lar berish tartibi to‘g‘risidagi nizomda belgilangan talablar asosida rasmiylashtiriladi.

Bank filiallarida xizmat avtomashinalari birlashtirilgan xodimlarga Bank mablagʻlari xisobidan Bosh bank tomonidan belgilangan miqdorlarda yoqilgʻi uchun mablagʻ sarflashga ruxsat etiladi. Yoqilgʻi uchun sarflangan mablagʻlar xisobot oyi yakunida mas'ul xodim tomonidan topshirilgan hisobotlar asosida balansning 56314-hisobvaragʻiga olib boriladi.

Bank filiallari tomonidan tasdiqlangan "Biznes reja" doirasida bankning toʻgʻridan toʻgʻri mavqei (prestiji) va biznesining rivojlanishiga imkon beradigan reprezentasiya va kungilochar tadbirlar taqdimot tadbirlariga mablagʻlar sarflanishi mumkin. Ushbu maqsadda amalga oshirilgan xarajatlar hisobi balansning 56500-"Reprezentasiya va xayriya" hisobvaragʻida olib boriladi.

Kreditlar boʻyicha extimoliy zararlarni qoplash uchun zaxiralar Bank aksiyadorlari va boshqa manfaatdor shaxslarni Bank kredit portfelining xatarliligini boshqarish toʻgʻri tashkil etilganligini tasdiqlash, shuningdek aktivlarni balansda real qiymatda aks ettirish maqsadida shakllantiriladi. Zaxirlarning zaruriy miqdori doimiy ravishda olib boriladigan tasniflashga muvofiq ravishda belgilanadi.

"Umidsiz", deb tasniflangan kreditlar ular uchun yaratilgan zaxiralar hisobiga belgilangan tartibda balans hisobidan chiqariladi. Xisobdan chiqarilgan kreditlar boʻyicha soʻnggi toʻlovlar bank daromadi sifatida tan olinadi.

Qimmatli qogʻozlar boʻyicha zaxiralar har chorakda belgilanadi va u bozor bahosi va xarid qilingan narxlarning oʻzaro nisbatidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Extimoliy yoʻqotishlar boʻyicha zaxira boʻyicha amalga oshirilgan xarajatlar xisobi aktivlarning turi boʻyicha balansning 56800 –"Kiritishi mumkin boʻlgan zararlarni baholash" hisobvaraqlarida olib boriladi. [3].

Bank xizmatlari ofislari faoliyati samaradorligini aniqlash uchun ularning daromadlari va xarajatlari aloxida xos hisobvaraqlarda yuritiladi. Bank xizmatlari ofislari faoliyati boʻyicha xisobotlar bank dasturi minibanklarni boshqarish moduli orqali shakllantiriladi.

Buxgalteriyada tegishli daromad va xarajat hisobvaraklariga oʻtkazilgan mablagʻlarni qaytarish amaliyotlari toʻgʻirlovchi buxgalteriya yozuvlari orqali asosli oshirilishi lozim.

ADABIYOTLAR:

1. "Buxgalteriya hisobi toʻgʻrisida"gi qonuni Toshkent sh., 2016-yil 13-aprel, OʻRQ-404-son.
2. "Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi"
Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2021 yil 26 noyabrda roʻyxatdan oʻtkazildi, roʻyxat raqami №-3336.
3. Tijorat banklarining xisob siyosati 2023 yil.

ISSUES OF ENSURING A STABLE INVESTMENT ENVIRONMENT FOR THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UZBEKISTAN AND ECONOMIC GROWTH

Yoldoshev Ozodbek

2nd year student of the Faculty of Economics,
Tashkent State University of Economics, Uzbekistan

Uldasevozodbek5@gmail.com

+998936401614

Abstract: The article reveals the essence of investment attractiveness, the direct attraction of active national and foreign investments, their role in ensuring a stable investment environment for the economic growth of Uzbekistan, problems arising during implementation and ways to solve them are analyzed. Several global strategies were considered and optimal solutions were selected.

Keywords: *Investments, gross domestic product, investment climate, investment attractiveness, progress, international credit, foreign investment, production, external credit, macroeconomic stability.*

Investment is a relatively new concept in the national economy. Investments [2] (Latin *investio* - wrapping) - long-term investment (investment) of capital in various industries, socio-economic programs, innovations, and business projects in one's own country or abroad for economic development. There are different views and opinions among economists regarding the economic nature and content of investments. We need to understand expenses, each issue as an investment in the economy. Each expense has its result in the future. This feature of spending is important along with the feature of investment.

Currently, foreign investment is the most effective factor that positively influences the economic development of countries. It should be noted that ensuring macroeconomic stability, increasing production volumes, guaranteeing the protection of the rights of foreign investors and creating a wide system of benefits remain among the priorities of a rational investment policy in the country. To attract national and foreign investments through the recipient position of many developed and developing countries of the world, to organize medium and large businesses and to conduct them effectively, investment potential has been created in the state, modern infrastructure has been created and the investment climate has been improved, the socio-economic policy has been strengthened, in particular, attention to the unhindered entry of foreign companies, the inviolability of private property, the creation in the country of special economic and small industrial zones for directing their capital as a business entity, the availability of tax and other financial benefits that they focus on.

From the first years of independence, our country has determined its direction for developing the national economy and ensuring its macroeconomic stability. It should be noted that the establishment of advanced investment activities is a product of the rational investment policy of our government. In addition to domestic

investment, foreign loans and investments are also important for the stabilization and prosperity of the Uzbekistan economy.

In the “New Development Strategy of Uzbekistan for 2022-2026”, adopted by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, special attention is paid to investment issues and they are included among the priority areas [1]. Section 7 of the development strategy defines several tasks to accelerate the development of the national economy and ensure high growth rates. By attracting investments from abroad or obtaining loans from foreign institutions, the economy of our country will be expanded, new methods and technologies will be introduced in areas such as production and service, products that meet modern standards will be produced, as well as exportable goods and products. will be created.

The role of investments in the rapid development of the economy of our country is very great; they make it possible to expand our economy in the following ways:

- small business and private entrepreneurship will develop, the workforce will be formed, and new jobs will be created;
- when expanding production at industrial enterprises, modern equipment and technologies are used, which saves resources and time and increases labor productivity;
- makes it possible to saturate the domestic market of our country, which in turn increases competition in the product market, the greater the competition, the higher the quality of goods and products and services, and the lower the prices;
- through the introduction of modern technologies into economic facilities, it becomes possible to process resources, which prevents pollution of nature, which is one of the global problems.

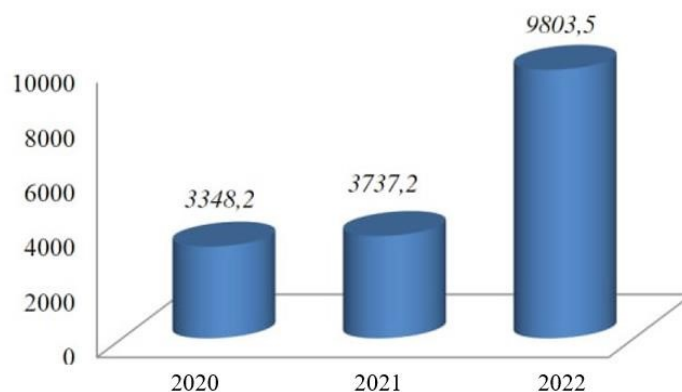

Figure 1. Absorption of foreign investments and loans in 2020-2022. (USD million) [3]

As a result of measures aimed at increasing investment attractiveness and creating an investment environment in Uzbekistan, the volume of foreign investment in the country’s economy is increasing.

If you look at the volume of foreign loans and investments made in 2020-2022, you can observe the following situation: the volume of foreign investments and loans made in 2020 is \$3348.2 million. If these are US dollars, then in 2021 this figure will be 3737.2 million. US dollars, and in 2022 – 9803.5 million amounted to the US dollar.

From these data, it is clear that the volume of foreign loans and investments in the economy is increasing from year to year (Fig. 1).

To attract foreign investment, develop domestic business and support investors, Uzbekistan will allocate \$29 billion 581.6 billion. sums spent [4]. This indicator is positively different from the amount of state budget expenditures aimed at financing investment costs in 2022.

2023 – only 56.6 trillion for January-March. The investment amounts were attracted into fixed capital and amounted to 103.1% compared to the corresponding period in 2022. In the structure of attracting investments in fixed assets - 61.9% or 35.0 trillion. 38.1% or 21.6 trillion soums of investments were financed from raised funds and from the funds of enterprises, organizations and the population. The sum was financed. At the same time, the volume of investments in fixed assets through centralized sources of financing amounts to 5.9 trillion. due to decentralized sources of financing amounted to 50.7 trillion soums. The soum investments were spent.

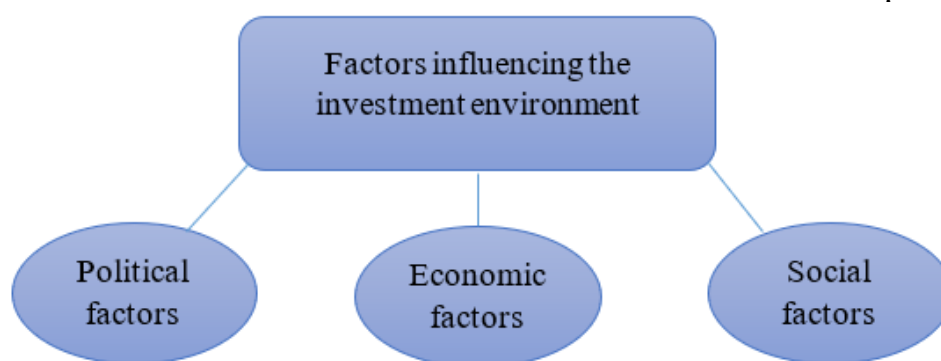

Figure 2. Factors influencing the investment environment (author's development)

From the information presented in the figure, you can find out that three largest segments determine the investment attractiveness of Uzbekistan. These are various factors that can influence political, economic and social networks. The presence of these factors not only serves as the basis of the relationship for investment in the donor's position but also increases the potential of the territory and industries of the country in terms of the direction of the investor's capital. Moreover, the more unfavorable and worse the level of the investment environment, the higher the investor determines his risk, and this negatively affects the volume of investments.

In conclusion, we can say that foreign loans and investments are one of the main factors that positively influence the rapid development of the economy. Foreign investment serves to modernize the country's industrial enterprises, create new manufacturing enterprises and create new jobs. In addition to ensuring an increase in the level of employment of the country's population, it also helps to increase the income of the population, which improves the standard of living of the population. In addition, as foreign investment increases, the volume of goods exported increases and export potential increases. In general, foreign investment plays a key role in ensuring macroeconomic stability in the country and is one of the main factors that positively influence macroeconomic stability.

REFERENCES:

1. 2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/5841063>
2. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. T: "O'ME" davlat ilmiy nashriyoti. 2002. 4-tom. – B.145
3. <https://stat.uz/uz/> (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika Agentligi)
4. <https://openbudget.uz/outcomes>
5. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. B.S. Mamatov, D.Yu. Xujamkulov, Nurbekov. Darslik. T.: Iqtisod-Moliya, 2014. 3-4 bet

POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY AND INTERNATIONAL RELATIONS

**ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ
ОТНОШЕНИЯ**

**SIYOSATSHUNOSLIK, SOTSIOLOGIYA VA XALQARO
MUNOSABATLAR**

ПЕРСИДСКОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Музаффар Ахмад

PhD, профессор

Институт социальных и политических наук

maxmedov@gmail.com

Аннотация. Персидское источниковедение представляет собой обширную область исследований, охватывающую исторические, литературные и культурные аспекты персидского мира. В данной статье мы проведем обзор ключевых направлений исследований в области персидского источниковедения, рассмотрим методологические подходы и актуальные проблемы, а также представим перспективы развития данной науки.

Ключевые слова: исторические источники, литературные источники, археологические источники, методологические подходы, интерпретация источников, аутентичность и подлинность, цензура, методологические проблемы.

Персидское источниковедение представляет собой обширную и многомерную область исследований, которая занимается анализом источников, созданных на просторах персидского мира на протяжении многих веков. Эта дисциплина охватывает широкий спектр материалов, включая исторические документы, литературные произведения, археологические находки, а также монументы искусства, с целью понимания и интерпретации различных аспектов персидской истории, культуры и цивилизации.[2]

Исследователи персидского источниковедения сталкиваются с богатством и разнообразием источников, которые позволяют им проникнуть в глубины времени и раскрыть тайны прошлого персидского мира. Исторические документы, включая хроники, дипломатические записки, архивные материалы и письма, предоставляют ценную информацию о политических событиях, внешних связях и внутренних процессах персидских государств. [2] Литературные произведения, такие как эпосы, стихи, притчи и рассказы, позволяют нам ознакомиться с менталитетом, культурными ценностями и обычаями персидского народа. Археологические находки, включая архитектурные сооружения, предметы быта, украшения и орудия труда, помогают воссоздать материальную культуру и повседневную жизнь древних персов.[5]

Целью персидского источниковедения является не только изучение отдельных источников, но и их сопоставление, анализ в контексте времени и места, а также выявление общих закономерностей и тенденций.[1] Это позволяет исследователям строить более полное и объективное представление о персидском мире и его вкладе в мировую историю и культуру.

Исходя из этого, персидское источниковедение играет важную роль в сохранении культурного наследия персидского народа, а также в формировании научного знания о его истории и культуре. Дальнейшие исследования в этой области будут способствовать расширению наших знаний о древнем и современном персидском мире и внесению вклада в развитие глобальной исторической науки. Одним из основных направлений исследований в персидском источниковедении является анализ исторических источников, таких как хроники, исторические повествования и документы. [4] Изучение этих источников позволяет исследователям воссоздать историю персидского мира, понять политические, социальные и культурные процессы, происходившие на этой территории. В персидском источниковедении также активно изучаются литературные произведения, включая поэзию, прозу и драматургию. Изучение литературных источников позволяет понять менталитет и культурные ценности персидского народа, а также раскрыть исторические события через призму литературного творчества. Археологические находки играют важную роль в исследованиях персидского мира. [6] Изучение археологических источников позволяет реконструировать материальную культуру персидского общества, понять их технологические достижения, а также исследовать аспекты религии и повседневной жизни.

В персидском источниковедении применяются различные методологические подходы, включая исторический, лингвистический, археологический, компаративный и другие. Каждый из этих подходов позволяет рассматривать персидские источники с разных точек зрения и получать более полное представление о персидском мире.

Несмотря на значительные достижения в области персидского источниковедения, существуют и актуальные проблемы, требующие дальнейших исследований.[2] Среди таких проблем можно выделить вопросы интерпретации источников, проблемы аутентичности и подлинности некоторых документов, а также необходимость дальнейшего изучения малоизвестных аспектов персидской истории и культуры. Далее рассмотрим более подробно вышеперечисленные актуальные проблемы:

1. **Интерпретация источников:** Одной из основных проблем является неоднозначность и многозначность персидских источников. Часто исторические документы и литературные произведения могут иметь различные интерпретации, что затрудняет их анализ и понимание. Это особенно актуально для источников, написанных на древнеперсидском, пахлавийском и других древних языках, где могут быть сложности с переводом и толкованием текстов.

2. **Проблемы аутентичности и подлинности:** В силу временного удаления от событий, описываемых в источниках, возникают вопросы о их аутентичности и подлинности. Некоторые источники могут быть подвержены искажениям, цензуре или поздним добавлениям, что затрудняет точное определение их исторической ценности и достоверности.

3. **Недостаток источников:** ещё одной проблемой является недостаток доступных источников, особенно для определенных периодов и аспектов

персидской истории. В некоторых случаях историки сталкиваются с нехваткой письменных источников или археологических находок, что затрудняет полное и объективное изучение определенных периодов и явлений.

4. **Политическая и идеологическая цензура:** в некоторых случаях персидские источники подвергались цензуре или идеологической манипуляции со стороны правящих режимов. Это может приводить к искажениям и ограничениям в представлении исторических событий и фактов.

5. **Методологические проблемы:** Сложность методологии исследования персидских источников также является актуальной проблемой. Использование современных методов анализа и интерпретации требует специальных знаний и навыков, а также учета специфики персидской культуры и языковых особенностей.

Решение этих проблем требует тесного взаимодействия междисциплинарных научных групп, развития новых методов анализа и интерпретации, а также более глубокого изучения персидской истории и культуры.

В перспективе, развитие персидского источниковедения будет связано с использованием современных методов анализа и новых технологий, таких как цифровые гуманитарные науки и компьютерные моделирования. Это позволит расширить наши знания о персидском мире и внести вклад в развитие глобальной исторической науки.

Таким образом, персидское источниковедение играет важную роль в изучении и понимании персидской истории, культуры и цивилизации. Благодаря широкому спектру источников и разнообразию методологических подходов исследователи могут проникнуть в глубины времени и раскрыть множество аспектов персидского мира. [5] Современные методы и подходы в персидском источниковедении, такие как археологические раскопки, лингвистический анализ, цифровые технологии и междисциплинарные подходы, позволяют раскрыть новые факты и тенденции, которые ранее могли оставаться незамеченными. Это помогает не только расширить наши знания о персидском мире, но и лучше понять его вклад в развитие мировой истории и культуры.

Однако, несмотря на значительные достижения, перед персидским источниковедением стоят вызовы и проблемы, требующие дальнейших исследований и развития. Недостаток доступных источников, сложность интерпретации некоторых материалов, а также проблемы аутентичности и подлинности документов — все это требует внимания и усилий со стороны исследователей. Дальнейшие исследования в области персидского источниковедения будут способствовать не только развитию самой науки, но и обогащению культурного наследия человечества. Понимание истории и культуры персидского мира играет важную роль в формировании глобального культурного наследия и способствует толерантности, уважению к разнообразию и взаимопониманию между народами.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахмедов, Б.А. (1924—2002) // *Общественные науки в Узбекистане*. — 2002. — № 3-4.
2. Иванов, И. И. (2020). История персидской поэзии. Журнал "Восточные исследования", 5(2), 112-125.
3. Назаров, Б. А. (2017). История узбекской литературы. Ташкент: Издательство "Узбекистан". ISBN 978-9-XXX-XXXXX-X.
4. Петрова, А. С. (2018). Культурное наследие древнего Ирана. Москва: Издательство "Знание". ISBN 978-5-XXX-XXXXX-X.
5. Абдуллаев, Ш. Ш. (2019). Развитие архитектуры в истории Узбекистана. Журнал "Узбекские исследования", 7(3), 45-58.
6. Саматов, З. А. (2020). Развитие науки и образования в современном Узбекистане. Ташкент: Издательство "Узбекистан". ISBN 978-9-XXX-XXXXX-X.

YOSHLAR SIYOSIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH ORQALI INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Saidkulov Nuriddin Akramkulovich,

Guliston davlat pedagogika instituti,

“Ijtimoiy fanlar va san’atshunoslik” kafedrasida dotsenti.

E-mail: nuriddinsaidkulov89@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada mamlakatning ertangi kuni bo‘lgan yoshlar, ularning dunyoqarashi, siyosiy, madaniy, iqtisodiy va ma’naviy saviyasini yuksaltirish masalalari hamda bu jarayonda, farzandlarimizga jismoniy va ma’naviy sog‘lom, xalqparvar va vatanparvar insonlar bo‘lib tarbiyalanishi uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etish ko‘zda tutilgan. Bundan tashqari yoshlar siyosiy madaniyatini innovatsion-kreativ yondashuv asosida shakllantirishning o‘lchov mezonlari (ko‘rsatkichlari), indikatorlari va subindikatorlari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *yoshlar, yoshlarning siyosiy madaniyati, o‘lchov mezonlari (ko‘rsatkichlari), indikatorlari va subindikatorlar, ta’lim, dunyoqarash.*

Yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirish davlatning yoshlarga oid siyosati yaxlit konsepsiyasining ajralmas qismi bo‘lishi kerak. Yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirishda davlatning bosh islohotchilikdagi rolini kuchaytirish, shubhasiz, mamlakat kelajagi yoshlarning har tomonlama yuksak ideallar asosida tarbiyalanishiga olib keladi. Fikrimizcha, yoshlarning siyosiy tafakkur va madaniyatini shakllantirish hamda uni siyosiy jarayonlarga keng jalb qilish, safarbar etish uchun davlatning yoshlarga oid siyosat tizimini yanada takomillashtirish, yangicha yondashuvlarni qo‘llagan holda zamonbop islohotlarni amalga oshirish zarur. Bundan tashqari, tarbiyaviy-ma’rifiy va ma’naviy tadbirlar tizimini boshqatdan, zamonaviy ruh kasb etgan holda yanada takomillashtirish maqsadga muvofiq. Buning natijasida

yoshlarni siyosiy faoliyatga jalb qilishni rag‘batlantiradigan, o‘z taqdirini mamlakat taqdiri bilan bog‘lashga xizmat qiladigan motivatsion munosabatning yangi mexanizmi paydo bo‘ladi. Shundan ko‘rinadiki, bizning oldimizda turgan asosiy maqsad, “innovatsion insonni”, “kreativ avlod”ni yaratish, o‘qishmi yoki ish jarayoni bo‘ladimi, doimo innovatsiya va yangi bilimlarga moyil bo‘lishi, o‘z ustida tinmay mehnat qilishi kerak bo‘lgan avlodni tarbiyalashdan iborat.

Tadqiqot doirasida yoshlar siyosiy madaniyatini innovatsion-kreativ yondashuv asosida shakllantirishning o‘lchov mezonlari (ko‘rsatkichlari), indikatorlari va subindikatorlari ishlab chiqilgan. Bular quyidagilar:

Shakllantirish ko‘rsatkichlari:

1. Xalq deputatlari mahalliy Kengashlarida yosh deputatlarning ulushi.
2. Joylarda ish yuritayotgan yosh rahbarlar soni.
3. Yoshlarga oid hududiy dasturlar ijrosining ta‘minlanishi.
4. Alohida profilaktik ro‘yxatda turuvchi yoshlar ko‘rsatkichi.
5. Yoshlar o‘rtasida sodir etilgan huquqbuzarliklar va jinoyatlar ko‘rsatkichi.
6. Yoshlarning salomatligi bo‘yicha tibbiy ko‘rikdan o‘tganlik qamrovi.
7. Yoshlarning ta‘lim jarayonidagi bilim olish darajasi.
8. Yoshlarning oliy ta‘lim muassasalaridagi qamrovi.
9. IT-markazlarining tashkil etilganligi va samarali faoliyati.
10. Yoshlar uchun yangi ish o‘rinlarining tashkil etilganligi.
11. Yoshlarni sport bilan qamrab olinganlik darajalaridan iborat.

Indikatorlari:

1. Yoshlarning huquqiy tafakkurini oshirish.
2. Siyosiy faolligi va siyosiy jarayonlardagi ishtiroki.
3. Yoshlar salomatligini saqlash.
4. Yoshlar uchun zamonaviy va sifatli ta‘limni ta‘minlash.
5. Yoshlar bandligini ta‘minlash, ishga joylashtirish.
6. Yoshlarni madaniyat, fan, san‘at va sportga keng jalb etish.
7. Yosh oilalarni ijtimoiy himoya qilish.
8. Yoshlar muammolarini tizimli hal etish.
9. Parlament va mahalliy Kengashlarning yoshlar bilan hamkorlik aloqalarini yo‘lga qo‘yish.

Siyosiy faolligi va siyosiy jarayonlardagi ishtiroki bo‘yicha indikatorning subindikatorlari:

- siyosiy intellektning yuqoriligi;
- siyosatga qiziqish darajasi;
- siyosiy jarayonlardagi ishtiroki;
- siyosiy faollik darajasi;
- siyosiy liderlik qobiliyati;
- innovatsion dunyoqarashi;
- kreativ fikrlash darajasi;
- tanqidiy va tahliliy fikrlay olish qobiliyati;
- jamoadagi o‘rni va mavqei kabilar.

Ushbu sanab o'tilgan o'lchov mezonlari (ko'rsatkichlari), indikatorlari va subindikatorlari yoshlarning har tomonlama faolligini, bandligini, sog'lig'ini, madaniyat, fan, san'at va sport kabi ijtimoiy sohadagi va umuman, barcha sohadagi muammolarni qamrab olishga hamda aniqlangan mavjud muammolarni samarali, tizimli hal etishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, nodavlat notijorat tashkilotlari borki, ular ham jamiyatning xususan, yoshlarning ijtimoiy muammolarini hal etishga ko'maklashadi. Ma'lumki, nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining samaradorligi davlatga ijtimoiy sohada real daromad keltirishi, jamiyatda vujudga kelgan dolzarb ijtimoiy muammolarni o'z vaqtida hal qilishi, bir so'z bilan aytganda, ijtimoiy adolatning qaror topishini tahlil qilish asosida aniqlanadi.

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, iqtisodiy rivojlangan va jadallik bilan rivojlanayotgan davlatlarda nodavlat notijorat tashkilotlarning innovatsion g'oyalari har tamonlama rag'batlantirilganligi uchun shunday natijaga erishilganligining guvohi bo'lish mumkin. Umumiy tarzda halqimizning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda, Yangi O'zbekiston-yangicha dunyoqarash g'oyasini aholi ongida shakllantirishda nodavlat notijorat tashkilotlarining ahamiyati kundan-kunga oshib bormoqda.

Bugungi kunda yoshlarning innovatsion g'oyalari va loyihalarni yaratishda, ularni amaliyotga joriy qilishda davlat, xususiy va nodavlat sektorlarning ahamiyati katta. Fuqarolik jamiyati institutlari jamiyatimizning har bir a'zosi bo'lgan fuqarolarning kreativ fikrlashi va innovatsion dunyoqarashi, ularning siyosiy tasavvur va qarashlarining shakllanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Globalashuv jarayoni tobora jadallashib borayotgan bir paytda, «yoshlarning siyosiy tafakkur va madaniyatini innovatsion-kreativ yondashuv asosida yanada shakllantirish muammolarini o'rganish, tadqiq etish juda dolzarb mavzudir. Chunki aynan shu toifa - yoshlar jamiyat va davlatning jadal rivojlanishida, taraqqiy etishida qo'llab-quvvatlovchi, hal qiluvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Yosh fuqarolarning siyosiy tafakkuri va madaniyat darajasining yuqori emasligi har qanday vaziyat va sharoitlarda yoshlarni ijtimoiy-siyosiy jarayonlardan o'zini olib qochish, aralashmaslik va befarq bo'lish sabablaridan biridir.

Ta'lim tizimida zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash jamiyat rivojida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ya'ni mamlakat rivojiga yo'naltiriladigan sarmoya yoshlar ta'lim-tarbiyasiga qaratilgan investitsiya ekani tarixiy taraqqiyot isbotlab bergan eng xolis haqiqatdir. Shu ma'noda, yangi O'zbekistonning Uchinchi Renessansiga dadil qadam qo'yishi zamonaviy bilimlarni o'zlashtirgan, har tomonlama kamol topgan yoshlarning kelajagi intellektual salohiyati, iqtidori va qobiliyatiga bog'liqdir. Ilmiy tahlillar va tadqiqotlardan aniqlanishicha, insonning 3 yoshidan 22 yoshigacha bo'lgan davrida unga sarflanadigan sarmoya kelgusida 19-22 barobar ko'p foyda keltirar ekan.

Shu bois, O'zbekistondagi barcha yangilanishlarning asosi bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimida ham tub islohotlar, o'zgarishlar uzluksiz olib borilmoqda. Ayni vaqtda, ta'lim, shu jumladan, ijtimoiy soha uchun yo'naltirilayotgan xarajatlar hajmi davlat byudjeti xarajatlari umumiy qiymatining yarmidan ortig'ini tashkil etmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev mazkur xarajatlarni xarajat emas, balki kelajak

uchun yo'naltirilgan sarmoya deb baholab, ta'lim sifati va darajasi davlatning taraqqiyotini belgilab beradigan asosiy omil ekanini ta'kidlamoqda.

Darhaqiqat, olib borilayotgan islohotlarning samarasi, avvalo, kadrlar saviyasiga, ularning zamon talablariga qanchalik javob bera olishiga bog'liqdir. Shu bois, davlatimizda maktab ta'limi tizimi tamomila isloh qilinib, 11 yillik umumiy o'rta ta'lim qayta yo'lga qo'yildi. Yangi oliy ta'lim muassasalari, ilmiy va ijodiy markazlar tashkil etilmoqda. Oliy o'quv yurtlariga qabul o'rinlari yil sayin oshirib borilmoqda. Sirtqi va kechki, maxsus oliy ta'lim shakllari tiklandi. Keyingi ikki yil ichida 20 ga yaqin rivojlangan davlatlarning nufuzli universitetlari filiallari ochildi. Joriy yildan 35 ta oliy o'quv yurtlariga akademik va moliyaviy mustaqillik berildi.

Davlatimiz ta'lim tizimida bola tug'ilganidan boshlab, 30 yoshgacha bo'lgan davr oralig'ida ularni har tomonlama qamrab oladigan, hayotda o'zining munosib o'rinini topishga ko'mak beradigan samarali, manzilli tizimni ishlab chiqish yo'lida amaliy ishlar olib borilmoqda. Bu jarayonda, farzandlarimizga jismoniy va ma'naviy sog'lom, xalqparvar va vatanparvar insonlar bo'lib tarbiyalanishi uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etish ko'zda tutilmoqda.

Bir so'z bilan aytganda, yoshlarning ta'lim-tarbiya olishi, kasb-hunar egallashi, barkamol insonlar bo'lib tarbiyalanishi yo'lida zamonaviy, shinam, ilg'or, kreativ va innovatsion shart-sharoitlarni yo'lga qo'yish uchun O'zbekiston mavjud imkoniyatlarini to'laligicha ishga solmoqda. Asosiy maqsad - Uchinchi Renessans asosini yaratish, mamlakatimiz dunyoning eng rivojlangan mamlakatlari qatoriga chiqishi uchun innovatsion va kreativ fikrlaydigan tashabbuskor yoshlarni yangi O'zbekistonning drayveriga aylantirishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR:

1. Акрамкулович, С. Н. . (2023). Жамият ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашда ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш масалалари. *Miasto Przyszłości*, 36, 455–460.

2. Akramkulovich Nuriddin Saidkulov. (2023). Problems of human capital development in ensuring the stability of society. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 3(11), 233–241. <https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume03Issue11-25>

3. Sheraliyevich, K. O., Akramkulovich, S. N., Narzullayevich, R. N., Xazratkulovich, Y. X., Odilovich, Y. O., & Alikul o'g'li, S. A. (2024). The Role of Studying the History of Irrigated Farming Culture in the Work of Yahya Ghulomov. *NATURALISTA CAMPANO*, 28(1), 1735-1740.

4. Akramkulovich, S. N. (2020). Important Tasks for the Development of Youth Political Culture: Problems and Solutions. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 7(5), 494-497.

GEOSIYOSIY BILIMLAR RIVOJLANISHIDA SOHIBQIRON AMIR TEMURNING XIZMATLARI

Mirislomov Mirdavlat Miraziz o'g'li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
mirdavlatmirislomov57@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sohibqiron Amir Temurning harbiy yurishlardagi muvaffaqiyatlari ortidan geosiyosiy bilimlar va siyosiy dunyoqarashning shakllanishiga qanday ta'sir o'tkazganligi haqida atroflicha bayon qilingan.

Kalit so'zlar: *O'zbek davlatchiligi, geosiyosiy bilim, siyosiy dunyoqarash, geostrategiya, tashqi siyosat, Temuriylar davlati, diplomatiya ilmi, geosiyosiy maydon.*

KIRISH

Amir Temur va temuriylar davri o'zbek davlatchiligi tarixida alohida o'ringa egadir. Amir Temur nomi bilan O'zbekistonda davlat va huquq o'zining eng rivojlangan bosqichiga ko'tarilgan edi. Bu saltanatning chegaralari Sharqda Xitoy devorigacha g'arbda O'rta yer dengizigacha, janubda Hindiston va Shimolda Moskva Knyazligi hududlari bilan chegaralangan edi. Markazlashgan o'z davrida dunyodagi eng kuchli davlatga aylangan edi.

ASOSIY QISM

Amir Temur davrida davlat va qonunchilikni yuksalishi o'z navbatida siyosiy dunyoqarash ham yuksaklikka ko'tardi. Markaziy Osiyo xalqlari uchun Amir Temurning xizmati ulkandir:

- birinchidan, u mamlakatni mo'g'ul bosqinchilaridan ozod etdi;
- ikkinchidan, mustaqil o'zbek davlatchiligiga asos soldi;
- uchinchidan, mamlakatni tuzuklarga (qonunlarga) asosan boshqarishni ta'minladi;
- to'rtinchidan, adolat va ma'rifat ishlarini yo'lga qo'ydi. «Kuch - adolatda» degan shiorga asosan;
- beshinchidan, qo'shni davlatlarni ham bosqinchilardan, zulm va zo'ravonlik o'tkazayotgan diktatorlardan tozaladi va u yerlarda qonuniy tartib o'rnatdi;
- oltinchidan, Samarqandni dunyo markaziga aylantirdi. Bu yerga uzoq Ispaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Xitoy kabi mamlakatlardan ko'plab elchilar, sayyoxlar, savdogarlar, olimlar kelib ketadigan poytaxtga aylantirdi.

Amir Temur o'rta asrlarda Turkistonda shunday shart - sharoit yaratdiki, unda Ulug'bek observatoriyasi, Alisher Navoiy, Bobur va boshqalar o'z asarlari, odil siyosatlari bilan dunyo jamoatchiligining diqqat e'tiborini tortishga muvaffaq bo'ldi. Bu buyuk ishlarni amalga oshirilishining boshida, so'zsiz, Amir Temur turar edi.

U davlat va jamiyat qurilishida, uni boshqarishda adolat va qonuniylikka asoslandi. O'z zamonida xalqlar orasida keng tarqalgan Islom siyosiy mafkurasi va uning qonunlar tizimi - shariatni amalda qo'lladi hamda unga qo'shimcha tarzda o'z

“tuzuklarini” yaratdi. Uning siyosiy va huquqiy ta’limotlari, o‘g‘itlari, ko‘rsatmalari temuriylar davrida dasturi amal bo‘lib xizmat qildi.

Sohibqiron Amir Temur va Temuriylar tashqi siyosatining yo‘nalishlari umuman xali fanda chuqur o‘rganilmagan. Haqiqatan ham bu mavzuni to‘laligicha ochib berish alohida va jiddiy tadqiqotlar olib borishni taqazo etadi. Mazkur mavzu qisqa va umumiy tarzda, ba’zan qisman alohida tadqiqotlarda ochib berilgan ².

Bir tomondan hali Chingiziy mo‘g‘ullarning xavfi kuchli ekanligi, chegaralar xavfsizligini ta’minlash, Chig‘atoy ulusiga egalik qilish, o‘zida siyosatni mujassam etgan Buyuk Ipak yo‘li tizginini qo‘lga olish kabi masalalarni davlat manfaatlari jihatidan to‘g‘ri hal etish nozik tashqi yo‘nalishlarini belgilashni taqazo etdi.

Sohibqiron Amir Temurning mo‘g‘ul zulmiga zarba berishi unga yangicha muammolarni tug‘dirdi. Sabab tashqi havf hali mavjud edi. Vaziyat Amir Temurdan Xorazm, Oltin O‘rda, Mo‘g‘uliston, Eron, Xuroson kabi o‘z davrining kuchli davlatlari bilan yangicha bir - biridan farqlanuvchi tashqi siyosat yo‘nalishlarini belgilashni taqazo etdi.

Amir Temur Chig‘atoy ulusining tarkibiy qismi bo‘lgan Xorazmga davogarlik qilish bilan birga, uning o‘z davlati tarkibiga kiritish orqali u o‘z davlatining shimoliy chegaralarini mustahkamlash, bu yerda kuchli mudofaa makonini yaratish maqsadini ham amalga oshirishni istar edi. Chunki u o‘z davlatini Oltin O‘rdadan bo‘ladigan katta xavfdan himoya qilishni istar edi. Amir Temurning Oltin O‘rdaga nisbatan tutgan tashqi siyosat yo‘nalishi quyidagi maqsadlarni o‘zida mujassamlashtirgan:

- birinchidan, shimoldagi - Oltin O‘rdadan bo‘ladigan xavfni bartaraf etish;
- ikkinchidan, Buyuk Ipak yo‘lining shimoliy tarmog‘i ustidan hukmronlikni qo‘lga kiritish;
- uchinchidan, Oltin O‘rdaning kuchli davlatga aylanishga yo‘l qo‘ymaslik va uni ikkinchi darajali mamlakatga aylantirish;
- to‘rtinchidan uni Eron va Ozarbayjon ustidan hukmronlik qilishga yo‘l qo‘ymaslik;
- beshinchidan Dashti Qipchoqning shimoliy qismiga o‘z ta’sirini o‘tkazish;
- oltinchidan, Xorazmni o‘z tasarrufida saqlab qolishga intilish. Negaki Temur Xorazmni Oltin O‘rdaning emas Movarounnahr bilan davlat birlashmasida bo‘lishi tarafdori edi.

Sohibqiron Amir Temurning Oltin O‘rda munosabatlari muhim siyosiy nuqtalardan biri bo‘lib, u bu bilan davlatni har tomonlama yuksaltirishga, muhofazalashga va xalqaro katta tayoq siyosatini olib borishga intilgan. Demak, u diplomatiyada geostrategiyani avvalgi o‘ringa qo‘ygan. Uning tashqi siyosat yo‘nalishi Misr, Usmoniylar davlati katta muammolardan hisoblanar edi.

Unga dunyoda yetakchi mavqega intilayotgan davlatlarning rahbarlari - Misr sultoni Barquq, Usmoniylar sultoni Boyazid Yeldirim halaqit berayotgan, buning ustiga ular Oltin O‘rda bilan birga Amir Temurni yanchib tashlashga intilayotgan edi. Manfaatlar, hududlar ustidagi tortishuvlar xam ular orasidagi ziddiyatlarning keskinlashishiga katta tasir ko‘rsatgan.

² Asqarov A. Amir Temur va Xorazm. «Amir Temur va uning jahon tarixidagi o‘rni» mavzuidagi xalqaro konferentsiya tezislari. Toshkent, «O‘zbekiston», 1996, 39-40 betlar;

Shunisi aniqki, Amir Temur Boyazid Yeldirimni yengsada uning avlodlariga yana imkoniyat - ularning taxtda qolishlariga imkon berdi. Qariyb yigirma yillik ziddiyatlarga qaramay Misr va Amir Temur davlati o'rtasida yirik janglar yuz bermaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Amir Temur adolatli tashqi siyosat olib borgan. Uni quyidagi fikrlar asosida izohlash mumkin:

- Amir Temur tinch aholi ustiga sababsiz bostirib kirmagan va u iloji boricha masalani tinchlik yo'li bilan hal qilishga intilgan;

- u tinchlik talab davlatlarning osuda yashashini inson manfaati, huquqlarini kafolatlagan, uning diplomatiya g'oyasi zaminida tinchlik, hamkorlik o'rnatish maqsadlari yotadi;

- qoni, irqi, dini, mafkurasi Sharq uchun ziddiyatli G'arb davlatlari bilan ham tinchlik va hamkorlik aloqalarini o'rnatib, Yevroosiyo va integratsiya g'oyasi tamal toshini qo'ydi.

- agar jaloyirlar, qoraqayunlilar, Boyazid va boshqalar u bilan munosabatlarni buzmaganda, u bunchalik keng darajada g'ayrat qilmas edi;

- u g'animlarining obdon mulohaza yuritishi uchun imkon berdi va uning dushmanlari bu imkoniyatni suiste'mol qildi;

- u diplomatiya ilmining nazariy asoslarini kuchaytirdi, uni yangi strategik taktika va amaliyot bilan chambarchas bog'ladi;

- u doimo xalqaro tenglik qoidasini avvalgi o'ringa qo'ydi;

- o'ziga qarshi tuzilgan yirik blokni diplomatik zehni ila bartaraf etdi;

- uning diplomatiyasida ezgu insoniy xislatlar mujassam;

- uning diplomatiyasi adolatli va haqgo'y diplomatiya edi;

- u raqibini ichdan qulatsada, butunlay yo'q qilmadi. Chunki uning maqsadi raqibini yo'q qilish emas, uni tartibga chaqirib qo'yish edi;

- uning diplomatik tadbirlari Sohibqiron Movarounnahrda tahdid solayotgan tashqi ta'sirlarni izchillik bilan birin - ketin yo'q qildi. Davlat tevaragida dahlsiz hududlar yaratishga erishdi.

Sohibqiron Amir Temur diplomatiya ilmini san'at darajasiga ko'targan va bu albatta xalqaro munosabatlarda o'zining ijobiy samarasini bergan. O'sha davrda diplomatiyada eng maqbul yo'llarning tanlanishi Temuriylar davlatchiligi san'at darajasiga ko'tarilganligini ko'rsatadi.

XULOSA

Amir Temurning geosiyosiy maqsadlari nimaga asoslanadi? Avvalo shuni aytish kerakki, u dahshatli harbiy namoyishlarga usta bo'lsa-da, uning harakatlari kuchga asoslanmagan. Biroq g'alaba jismoniy tushuncha emas, aksincha, ma'naviyat, tashabbusni o'z qo'lga olish, dushman irodasini sindirish va bo'ysundirish demakdir. Sohibqiron eng avvalo Yevrosiyo mintaqasidagi zaif, tarqoq hukmdorlarni bartaraf etish bilan birga bu hududlarni kuch bilan emas, balki aql va mahorat bilan barqaror hududlarga aylantirishga intildi va bunga erishdi. Binobarin, Amir Temurning xalqaro siyosiy maydonga kirib kelishi bejiz emas. U jahon urushlariga botgan insoniyatning qutqaruvchisiga aylandi. O.Zotovning yozishicha, Sohibqiron Yevroosiyo qit'asini urush va talonchilikdan tinch va barqaror mintaqaga aylantira olgan hukmdor edi. U Yevrosiyo markazini – "qora makon"ni (Chingizxon vorislari imperiyasi bo'lingan

hududlar o'rniga) tartibsizlik va "barchaga qarshi urush" zonasidan tinchlik, barqarorlik va taraqqiyot zonasiga aylantirdi. U buni tarixiy jihatdan juda qisqa vaqt ichida amalga oshirdi. Temurning butun hayoti (1336-1405) yuz yillik ingliz-fransuz urushining yarmiga to'g'ri kelgan bo'lsa-da, o'z imperiyasidagi barcha qarama-qarshi kuchlarni birlashtirib, buyuk imperiya qurish va mustahkamlash uchun uning hayotining 20 yili kerak bo'ldi.

ADABIYOTLAR:

1. E. G'apparov. "Geosiyosat asoslari", Namangan 2023, 79-bet
2. Alimardonov, Tulkin. (2021). Amir Temur's Geopolitical Practice In The Eurasian Region And Its Modern Interpretations. The American Journal of Social Science and Education Innovations. 03. 59-72. 10.37547/tajssei/Volume03Issue02-11.
3. Buriev O. Amir Temur davrida Movarounnahr va Mo'g'uliston munosabatlari. Sharqshunoslik, 1996, № 7, 37-44 betlar;
4. Buriev O. Temuriylar davri yozma manbalarida Markaziy Osiyo. Toshkent «O'zbekiston», 1997, 186 bet;
5. Abduraimov M. Temur va To'xtamish. G'.G'ulom nashriyoti, 2000, 79 b.; Muhammadjonov A.R. Temur va Temuriylar saltanati. Toshkent, Qomuslar bosh tahririyati, 1994;
6. Uvatov U. Amir Temur va mamluklar. Sharqshunoslik, 1996, № 7, 60-72 bet; G'ulomov S. Amir Temur bilan Ahmad ibn Uvays Jaloyir munosabatlariga doir. Sharqshunoslik, 1997, № 8, 196-200 betlar va boshqalar

INGLIZ VA O'ZBEK SIYOSIY EVFEMIZMLARINING MILLIY-MADANIY NUQTAI NAZARDAN TAHLILI

Jabborova Aziza Jobirovna

Namangan Davlat Universiteti Tayanch Doktoranti
azizajabborova14@gmail.com +998972961797

Annotatsiya. Xalq madaniyati rivojlanib borgan sayin, u foydalanadigan til ham o'zgarib boradi. Oldinlari bor gapni yuziga to'g'ridan-to'g'ri aytish uyatli holat hisoblanmagan bo'lsa, oxirgi yillarga kelib har bir gapni bir qolipga solib tinglovchini noqulay ahvolga solmaslik uchun nutq mazmunini evfemizmlar yordamida ifodalash urfga kirdi. Maqolada ingliz va o'zbek siyosiy diskursida uchraydigan evfemizmlarning tahlili ko'rib chiqiladi va u iboralarning izohi yoritib beriladi. Shuningdek, tobora ko'lam keng rivojlanib borayotgan evfemizmlarning turlariga to'xtalib o'tilib, ularga ingliz va o'zbek tilidan misollar berilib siyosatchilar nutqlaridan ayrim evfemizmlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *ijobiy va salbiy evfemizmlar, ongli va ongsiz ravishda qo'llaniladigan evfemizmlar, kasbiy evfemizmlar, siyosiy evfemizmlar, kasallikka oid evfemizmlar, o'limga oid evfemizmlar, jinoyatga oid evfemizmlar.*

Kirish

Ko'pgina xalqlar orasida birovning ko'nglini og'ritmaslikka harakat qilib tilda qo'llayotgan so'zlarining salbiy bo'yoqdorligini yo'qotib ularni neytral so'zlar bilan alishtirish orqali tinglovchiga yetkazishga urinish holatlari kuzatiladi. Bu holat ilmiy tilda evfemizmlardan foydalanishga tenglashtiriladi. Evfemizm- yunoncha so'zdan olingan bo'lib, "fikrni qolipga o'rab yumshoq ifodalash" degan ma'noni anglatadi. [2]Evfemizm-nutqdagi o'rinsiz, nojo'ya yoki qo'pol so'zlarni yanada mos va maqbul variantga aylantirish deganidir. Bu so'zlar, ayniqsa, siyosiy nutqda va tibbiy sohada to'g'ridan-to'g'ri aytishga noqulay bo'lgan lug'atni boshqacha usul yordamida muhokamaga tashlash uchun qo'llaniladi. Siyosiy til tizimining eng faol qatlamidan biridir. Bir marta siyosiy nutqda qo'llanilgan lug'at qayta-qayta gazetalarda chop etilishi yoki media orqali ommaga takror-takror qo'yib berilishi mumkin. Shuning uchun ham har bir siyosatchi o'zi foydalanayotgan lug'atlarga ehtiyot bo'lgan holda, kommunikativ noqulaylikni yaratmaslik uchun evfemizmlardan aktiv tarzda foydalanishadi. Shuningdek, siyosiy diskursda qo'llanilayotgan lug'at xalqning madaniyatini ham ko'rsatib beradi. Ya'ni bir marta ommaga taqdim qilingan nutq boshqa tillarga tarjima qilinib, boshqa xalq vakillari tomonidan ko'riladi va xulosa chiqariladi. Shu xulosalarga tayangan holda, xalqning qanchalik darajada madaniyatga egaligi haqida tushunchalarga ega bo'lishadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Sh. M. ning BMT Bosh Assambleyasi 78-sessiyasidagi nutqi 122 mingdan ortiq insonlar tomonidan tomosha qilingan. Bu tomoshabinlar orasida chet el xalqlari ham bor. Siyosiy diskursda tinglovchiga so'zlarni yetkazish uchun so'zlovchi har bir ifodani tanlab ishlatadi va har bir so'z hech qanday ichki ma'noga ega bo'lmasligini ta'minlashga, ya'ni so'zlarni o'z ma'nosida qo'llashga harakat qiladi.

Mavzuga doir adabiyotlarning tahlili

Zoxida Sharobbinovna Tursinova o'z [1]maqolasida siyosiy evfemizmlarni tarkibiy shakllarini o'zbek va ingliz tillarida tahlil qiladi. Unga ko'ra, dismissal-ishdan bo'shatish so'zi nutqda "strategic reduction of the workforce-ishchi kuchini strategik qisqartirish" sifatida, "yoqilg'ining narxi ko'tarilishi" atamasi o'rniga "yoqilg'i narxida tuzatish-gasoline price correction" iborasi ishlatilishi haqida aytib o'tilgan. Shuningdek, Xitoy Neft-gaz universitetidan Xiaonan Zhao va Jingping Dong o'z [2]maqollalarida shunday yozishadi: "Prezident Reygan Amerika armiyasining 1983-yilda Grenadaga bosqini haqida gapirganda jurnalistlar tomonidan qo'llaniladigan "bosqin-invasion" so'zidan juda norozi edi. Buning o'rniga, ularning harbiy bosqinini boshqa mamlakatlarga yordam taklifi sifatida ulug'lab u buni "qutqaruv missiyasi-rescue mission" deb nomladi. Xuddi shuningdek, AQShning Vetnam va Liviyadagi havo hujumlari "havo operatsiyasi-air operation", Prezident Bush ham o'z armiyasini ulug'lab 2003-yilda Iroqqa qarshi urush boshlagan kunning o'zidayoq so'zlangan nutqida bu holatni "harbiy operatsiya" yoki "qurolsizlantirish" kabi neytral va umumiy iboralar bilan izohlaydi". Siyosatchilar o'z nutqlarida siyosiy evfemizmlarni zamonga mos ravishda qo'llashlari kerak. [3]Tramp qashshoqlikni bartaraf etishga katta ahamiyat beradi va o'z chiqishlarida bu muammoni hal qilish zarurligini qayta-qayta eslatib o'tadi, shuning uchun u o'z nutqlarida muqarrar ravishda "kambag'al" so'ziga

murojaat qiladi. Biroq, u quyi ijtimoiy-iqtisodiy tabaqadagilarni uyaltirish, xafa qilishi yoki kamsitishi mumkinligini sezgan holda "kambag'al" so'zini qayta-qayta eslatmaslik, har qanday zararni oldini olish va ularga hurmat ko'rsatish uchun turli atamalardan foydalanadi.

Metodlar

Maqolani yozish davomida ikki tilda, ya'ni ingliz va o'zbek tilida yozilgan maqolalar ko'rib taqqoslab chiqildi. Har ikki tilda yozilgan siyosiy maqolalar va siyosiy nutqlar tahlil qilinib o'rganildi. Ikki tilning siyosiy diskursida uchraydigan evfemizmlar tarjima qilinib izohi yoritilib berildi. Maqolani yozish uchun turli manbalardan, ya'ni internet saytlari va videolardan foydalanildi.

Natija

Ingliz tilida qo'llaniladigan ba'zi bir evfemizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda qiyinchiliklarga duch kelish mumkin. Bu o'ziga yarasha chuqur ilmiy bilim, tajriba va tarjima qila olishlik qobiliyatini talab qiladi. Olimlar va tilshunoslar tomonidan ingliz tili siyosiy nutqlarida yoritilgan ko'plab evfemizmlar topilib tahlil qilingan bo'lsa-da, ilmiy ish davomida o'zbek tili siyosiy diskursida evfemizmlarni yoritish borasida o'zbek olimlarining kamroq murojaatini sezish mumkin. Bu esa, o'z o'rnida, shu sohada hali qilinadigan ishlar ko'pligidan dalolat beradi.

Muhokama

H. A. Ravson evfemizmlarni baholanish xususiyatiga ko'ra 2 ta umumiy turlarga bo'ladi: ijobiy va salbiy.[4] Ijobiy evfemizmlar, shuningdek, stilistik yoki bo'rttirib turuvchi evfemizmlar deb ham ataladi. Bu turdan, asosan, zamonaviy amerikaliklar biror uyatli yoki noqulay vaziyatdan chiqish uchun foydalanishadi. Bu turdan ishchilarni o'zining kasbiga nisbatan hurmatini saqlab qolish uchun ham ishlatishadi. Masalan, rat catchers, ya'ni sichqon ovchilari kasbi o'rniga exterminating engineers-yo'q qiluvchi muhandislar nomi, hairdressers-soch turmaklovchining o'rniga beauticians-go'zallashtiruvchilar atamaları qo'llanishi mumkin. Salbiy evfemizmlar an'anaviy evfemizmlar ham deb nomlanadi. Ular juda qadimiy bo'lib tabularga o'xshab ketadi. Shuningdek, evfemizmlar ongli (conscious) va ongsiz (unconscious) tarzda qo'llaniladigan turlarga ham bo'linadi. Ongsiz tarzda qo'llaniladigan evfemizmlar-nomidan ma'lum-ki, uzoq asrlar oldin shakllangan. Masalan, "graveyard"-go'riston deyish o'rniga "cemetery"-marhumlar dafn qilinadigan maxsus joy deb qo'llash mumkin. Ongli ravishda qo'llaniladigan evfemizmlarga misol aytadigan bo'lsak, agar ayol pardoziga qarab olmoqchi yoki qo'ng'iroq qilib olmoqchi bo'lsa, "ayollar xonasiga borib kelmoq" atamasi bilan qo'llaniladi. Bu bo'linishdan tashqari siyosiy diskursda evfemizmlar 6ta semantik kategoriyalarga bo'linadi:

1. Kasbiy evfemizmlar, masalan, road sweeper (ko'cha supuruvchi)ning o'rniga dustman (chang oluvchi), garbage man (axlat yig'uvchi)ning o'rniga sanitation engineer (sanitariya xodimi).

2. Kasallikka oid evfemizmlar, masalan, deaf(kar)-hard of hearing (eshitish qobiliyati past).

3. O'lim evfemizmlari, masalan, death (o'lim) so'zining o'rniga breath one's last (so'nggi nafasini olish), fall asleep (uyquga ketish), pass away (vafot etish), pay the debt of nature (omonatini topshirish) kabilarni qo'llash mumkin.

4. Jinsiy evfemizmlar, masalan, willing woman (hamma narsaga tayyor ayol) so`zi loose woman (vaqtinchalik aloqaga kirishiladigan ayol) so`zi o`rnida qo`llanishi mumkin.

5. Jinoiy evfemizmlar, masalan, five fingers (besh barmoq) -pickpocket (kisovur), hero of the underground (yer osti qahramoni)-heroin dealer (narkotik moddalarni yetkazib beruvchi), the candy man (konfetchi)-drug pusher (narkotik tashuvchi) larning o`rnida qo`llanishi mumkin.

6. Siyosiy evfemizmlar, masalan, aggression (tajovuz) so`zi o`rniga police action (politsiya harakati) so`zi qo`llanishi mumkin.

O`zbek va ingliz tili siyosiy jabhasida so`zlangan nutqlarni analiz qilar ekanman, quyidagi izohlarga duch keldim. You Tubedagi Karimov Foundation kanalida joylangan O`zbekiston Respublikasining sobiq prezidenti Karimov I. A. ning NATO tashkiloti haqidagi nutqida foydalangan evfemizmi “harbiy muvozanatni saqlash”-urushni oldini olish, shuningdek boshqa nutqda “xolisona hech narsa bo`lmaydi”-tekinga mushuk oftobga chiqmaydi zaylida tarjima qilib olish mumkin.

You Tubening KunUz kanalida “Muammolar prezidentga chiqmagunicha yechilmayapti” sahifasi ostida chiqarilgan videoda foydalanilgan evfemizmlar: “Bizdan ko`ra ildamlagan mamlakatlar-rivojlangan davlatlar”, “sarf-xarajatni qoplash-chiqimni to`lab berish”, “ziddiyat-urush yoki kelishmovchilik”, “yangitdan velosiped ixtiro qilib qo`ymang-yo`q joydan muammo tug`dirib qo`ymoq”, “bu muammo qimmatga tushdi-bizning qo`shimcha chiqimimizga sabab bo`ldi”.

Tramp to`g`ridan-to`g`ri "kambag'al odamlar" iborasini almashtirish uchun metonimiya orqali tegishli evfemizmlardan foydalanadi. U nutqlarida “unutilgan erkaklar va ayollar (forgotten men and women)” kabi evfemistik iborani ishlatadi. Pastki ijtimoiy-iqtisodiy tabaqalar haqida evfemizmlardan foydalanish nafaqat Trampning kambag'allarga xushmuomalaligini ko`rsatishi, balki maqsadli guruhning o`zini o`zi qadrlashini ham saqlab qolishi, nutqlarini tajovuzkor qilish va ulardan jamoatchilik tomonidan qo`llab-quvvatlanishi ta`minlashi uchun ham qo`llanilgan.

Xulosa

Madaniy jihatdan har ikkala tilning siyosiy diskursida salbiy tushuncha hosil qiluvchi ma`lum bir so`zlarning o`rniga ijobiy yoki neytral bo`yoqdorlikni ta`minlab turuvchi so`zlardan foydalanishga harakat qilish holatlari kuzatiladi. Ingliz tilida yuritilgan siyosiy nutqlardagi evfemizmlarga ko`plab misollarni, ularning tahlillari bilan kuzatishimiz mumkin. Ammo o`zbek tilida yuritilgan siyosiy nutqlarning tahlilini topish amri mahol bo`lib qolgan.

ADABIYOTLAR:

1. Tursinova, Z. Sh. (2022). O`zbek va Ingliz tillarida siyosiy evfemizmlarning qiyosiy tahlili. Scientific Progress, Volume 3, issue 2. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbek-va-ingliz-tillarida-siyosiy-evfemizmlarning-qiyosiy-tahlili>

2. Рабиева, М. (2023). Evfemizmlarning ingliz va o`zbek tillarida lingvomadaniy shartlanishi. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz)*, 31(31). Извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9261

3. Miller Center. (2023). Famous Presidential Speeches. University of Virginia. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches>
4. Rawson H. A. (1983). Dictionary of Euphemisms and other Doubletalk. Xiaonan Zhao & Jingping Dong. (2010). "Study on the Features of English Political Euphemism and its Social Functions," English Language Teaching, Canadian Center of Science and Education, vol. 3(1), pages 118-118, March. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1081477.pdf>
5. Амирова, Е.Л. (2015). CLASSIFICATION OF EUPHEMISMS IN THE POLITICAL DISCOURSE. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ. <http://repo.kspi.kz/handle/item/97>
6. <https://youtu.be/w6stjZSMUmg?si=yplae845wSUB28P>
7. <https://youtu.be/KqmRj8oFLnU?si=AjADm1vcVX3SWvLL>
8. https://youtu.be/Nbky-aOm3-Q?si=TFfj9hj_92bimszM

CHALLENGES OF UNDERSTANDING STEREOTYPES

Kulmamatov Oybek Amonovich,

Senior teacher of the Nordic International University

Email: okulmamatov@gmail.com

Qulmamatova Shaxnoza A'zamjonovna

Teacher of the Uzbekistan State World Languages University

Abstract. Stereotypes are prevalent in society, shaping our perceptions, attitudes, and interactions with others. These simplified and generalized beliefs about individuals or groups are often based on characteristics such as race, gender, ethnicity, religion, or social class. In this article, we explore the origins of stereotypes, their impact on individuals and communities, and the challenges of combating them in a diverse and interconnected world.

Keywords: *stereotypes, cognition, cultural norm, social interaction, prejudice, discrimination.*

Stereotypes have deep roots in human cognition and social psychology. They often arise from the need to categorize and make sense of the complex social world around us. By organizing individuals into groups and attributing common traits to them, stereotypes help us navigate social interactions and form judgments quickly and efficiently. However, stereotypes can also be reinforced by cultural norms, media representations, and interpersonal experiences, leading to their perpetuation and internalization.

“Intercultural communication is a theoretical and applied scientific direction that is vigorously developing and in demand by society, located at the intersection of linguistics, cultural studies, communication studies and linguodidactics” [1].

The term “stereotype” was first used by the American journalist W. Lippman. In his opinion, these are ordered, schematic, culturally determined “pictures of the world”

in a person's head, which save his efforts when perceiving complex social objects and protect his value positions and rights [2, 7]. According to the Collins Dictionary, "a stereotype is a fixed general image or set of characteristics that a lot of people believe represent a particular type of person or thing" [3].

Psychologists call our mental shortcuts "heuristics" – and we need them to help our brains navigate the world. If you see a creature with feathers sitting on a tree branch, it probably does fly and eat worms. If you are planning a trip to upstate New York in the winter, it's not a bad idea to bring snow boots [4].

The impact of stereotypes is multifaceted and can have far-reaching consequences for individuals and society as a whole. On an individual level, stereotypes can influence self-perception and identity, leading individuals to internalize negative beliefs about themselves or their group. Stereotype threat, for example, occurs when individuals experience anxiety or underperformance due to the fear of confirming a negative stereotype about their group.

On a societal level, stereotypes contribute to prejudice, discrimination, and social inequality. They can shape institutional policies and practices, leading to disparities in education, employment, healthcare, and criminal justice. Stereotypes also influence interpersonal relationships, contributing to biases in hiring decisions, unequal treatment in social interactions, and the perpetuation of harmful stereotypes through media and popular culture.

Combatting stereotypes requires a multifaceted approach that addresses their cognitive, social, and structural roots. Education and awareness-raising efforts are essential for challenging stereotypes and promoting critical thinking about social categories and group differences. Media literacy programs can help individuals recognize and resist harmful stereotypes perpetuated by mass media and popular culture.

Promoting positive intergroup contact and fostering empathy and understanding between different social groups can help break down stereotypes and reduce prejudice and discrimination. Intergroup dialogue initiatives, diversity training programs, and community-building efforts can create opportunities for meaningful interaction and collaboration across lines of difference.

At the structural level, addressing systemic inequalities and promoting social justice are essential for combatting stereotypes and promoting equality. This includes advocating for policies and practices that promote diversity, equity, and inclusion in institutions and organizations, as well as challenging discriminatory laws and practices that perpetuate inequality.

In order to identify differences among several nations, we have selected English, Uzbek, Russian, German and Japanese people and picked up the TOP-5 common stereotypes.

Stereotypes about English people, like stereotypes about any group, are often oversimplified and may not accurately reflect the diversity and complexity of individuals within that group:

1. Politeness: English people are often stereotyped as being excessively polite, using phrases such as “please”, “thank you”, and “sorry” frequently in conversation.

2. Love of tea: The stereotype of the English tea drinker is widespread, with English people often depicted as having a strong affinity for tea and a preference for drinking it in traditional teapots with milk.

3. Reserved or stoic: English people are sometimes stereotyped as being reserved or stoic, maintaining a stiff upper lip and not showing their emotions openly.

4. Obsession with the weather: There is a stereotype that English people frequently talk about the weather, perhaps due to the country’s famously changeable climate.

5. Love of queueing: English people are stereotyped as being fond of orderly queueing, with queues being a common sight in many aspects of English life, from public transportation to waiting in line for events.

Stereotypes about Russian people, like stereotypes about any group, are often oversimplified and may not accurately reflect the diversity and complexity of individuals within that group:

1. Tough and resilient: Russian people are often stereotyped as being tough and resilient, able to endure harsh conditions and overcome adversity.

2. Love of vodka: There is a stereotype that Russian people have a strong affinity for vodka, with drinking vodka being a common social activity.

3. Love of borscht and other traditional foods: Borscht, a beet-based soup, is a classic Russian dish, and Russian people are sometimes stereotyped as enjoying borscht and other traditional foods such as pelmeni (dumplings) and blini (pancakes).

4. Cultural richness and intellectualism: Russian culture is often associated with intellectual pursuits such as literature, music, and ballet, and Russian people are sometimes stereotyped as being cultured and intellectual.

5. Cold climate adaptation: There is a stereotype that Russian people are well-adapted to cold climates, with a preference for outdoor activities such as ice skating, skiing, and ice fishing.

Stereotypes about Uzbek people, like stereotypes about any group, are often oversimplified and may not accurately reflect the diversity and complexity of individuals within that group:

1. Hospitality: Uzbek people are often stereotyped as being warm and hospitable, welcoming guests with open arms and offering generous hospitality.

2. Love of pilaf (plov): Pilaf, a rice dish cooked with meat, vegetables, and spices, is a staple of Uzbek cuisine, and Uzbek people are sometimes stereotyped as enjoying plov and being skilled cooks.

3. Traditionally minded: Uzbekistan has a strong emphasis on tradition and family values, and Uzbek people are sometimes stereotyped as being traditional-minded and conservative in their outlook.

4. Strong family ties: Family is central to Uzbek culture, and Uzbek people are sometimes stereotyped as having strong family ties and prioritizing family relationships above all else.

5. Conservative dress and values: Uzbekistan is a predominantly Muslim country, and Uzbek people are sometimes stereotyped as being conservative in their dress and values, particularly in rural areas and smaller towns.

Stereotypes about German people, like stereotypes about any group, are often oversimplified and may not accurately reflect the diversity and complexity of individuals within that group:

1. Efficiency and punctuality: German people are often stereotyped as being efficient and punctual, with a strong emphasis on planning, organization, and timeliness in all aspects of life.

2. Love of beer and oktoberfest: Germany is famous for its beer culture, and German people are sometimes stereotyped as enjoying beer and celebrating festivals such as Oktoberfest with enthusiasm.

3. Precision and engineering excellence: Germany has a reputation for precision engineering and manufacturing, and German people are sometimes stereotyped as being meticulous and detail-oriented in their work and craftsmanship.

4. Directness and bluntness: German people are often stereotyped as being direct and straightforward in their communication, with a preference for honesty and clarity even if it comes across as blunt or tactless.

5. Love of order and rules: German people are sometimes stereotyped as being orderly and rule-abiding, with a respect for authority and a tendency to follow rules and regulations meticulously.

Stereotypes about Japanese people, like stereotypes about any group, are often oversimplified and may not accurately reflect the diversity and complexity of individuals within that group:

1. Politeness and respect: Japanese people are often stereotyped as being exceptionally polite and respectful, with a strong emphasis on etiquette and social harmony.

2. Hardworking and diligent: Japanese people are sometimes stereotyped as being hardworking and diligent, with a strong work ethic and a dedication to their jobs or studies.

3. Love of technology and innovation: Japan is known for its technological advancements and innovation, and Japanese people are sometimes stereotyped as being tech-savvy and innovative.

4. Collectivism and group harmony: Japanese society places a strong emphasis on group harmony and consensus-building, and Japanese people are sometimes stereotyped as being collectivist in their outlook, prioritizing the needs of the group over individual desires.

5. Shyness and reserved demeanor: Japanese people are sometimes stereotyped as being shy or reserved, particularly in social interactions with strangers or in public settings.

It's important to remember that stereotypes are often based on exaggerations or misconceptions and should not be taken as representative of all individuals within a group. Additionally, individuals may not conform to stereotypes, and it's essential to approach people as individuals rather than making assumptions based on stereotypes.

In conclusion, stereotypes are pervasive in society, shaping our perceptions, attitudes, and behaviors towards others. While stereotypes serve cognitive functions, they can also perpetuate prejudice, discrimination, and inequality. Recognizing the origins and impact of stereotypes is essential for combatting their negative effects and promoting diversity, equity, and inclusion in our communities. By challenging stereotypes, fostering empathy and understanding, and advocating for social justice, we can create a more inclusive and equitable society for all.

REFERENCES:

1. Ter-Minasova S.G. Language and intercultural communication / S.G. Ter-Minasova - M.: Moscow University Publishing House, 2008.
2. Lippman, W. Public Opinion. – New York: Hartcourt, Brace and Co., 1922. – 65 p.
3. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/stereotype>
4. URL: https://greatergood.berkeley.edu/article/item/how_to_beat_stereotypes_by_seeing_people_as_individuals

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИ САЛОМАТЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ВА МИЛЛИЙ РЕПРОДУКТИВ ТАРАҚҚИЁТ МАСАЛАЛАРИ

Каримов Зафарбек Атабоевич

Урганч Давлат Университети
“Миллий ғоя, маънавият асослари ва
ҳуқуқ таълими” кафедраси доценти
zafar.karimov.1988@bk.ru

Аннотация: Ушбу мақолада янги Ўзбекистонда ижтимоий соғломлик ва фаоллик миллий тараққиёт омилларидан бири эканлиги, соғлом авлод концепциясининг аҳамияти тадқиқ қилинган.

Калим сўзлар: *Репродуктив тараққиёт, ижтимоий соғломлик, миллий тараққиёт, “Бир макон бир йўл”.*

Бугун Республикамизда амалга оширилаётган янгиланиш жараёнлари, “Учинчи Ренессанс” деб аталаётган давр кун тартибига қўяётган вазифалар муаммога ана шу ўзгаришлар, трансформация нуқтаи-назаридан қарашга ундайди. Соғлом турмуш тарзининг миллий репродуктив тараққиётга таъсири ва бу борадаги тажрибаларни умумлаштириб, мавжуд муаммоларни аниқлашни ва уларга илмий ечимлар топишни талаб қилади. Репродуктив тараққиётда икки, яъни анланганлик, рационаллик ва анланмаганлик, нораціонал жиҳатлар мавжуд. Биринчиси жараённи бошқариш мумкинлигини анлатса, иккинчиси унинг тескараси, яъни репродуктив ўсишни бошқариш мумкин эмаслигини билдиради. Мазкур икки жиҳатни уйғунлаштириш ва шу асосда анланганлик,

рационаллик жиҳатини қўллаб-қувватлаш, кўпайтириш давлатнинг ижтимоий демографик сиёсатига бариб тақалади. Шунинг эса тутиш керакки, Ўзбекистон давлати аҳолининг неча фарзанд кўриши зарурлиги белгилаб бермайди, фарзандлар кўриш фуқароларнинг хусусий истаги, эр-хотиннинг насл қолдириш билан боғлиқ шахсий режаларидир. Бироқ давлатимиз стихияли тарзда фарзандлар кўриб, ижтимоий демографик вазиятни бошқариб бўлмайдиган хатолик воқеликка, ҳодисага айланиб кетишига ҳам бефарқ қарай олмайди. Ижтимоий демографик ўзгаришлар сиёсатга мувофиқ, яъни рационал бошқарилиши, англандан тарзда йўлга қўйилиши даркор. Ушбу бошқариш оилаларнинг ички, репродуктив ҳаётига аралашини англандмайди, балки бу борада кишиларнинг соғлом ўсишига, жамиятнинг фаол аъзоси, ундаги ўзгаришларнинг онгли иштирокчиси бўлишига ёрдам берувчи омиллардан фойдаланади. Соғлом ота-онадан соғлом фарзандлар туғилади, энг муҳими соғлом ота-она фарзандларининг жисмонан ва ақлан соғлом вояга етиши учун зарур барча шарт-шароитларни яратади, уларнинг ижтимоий саломатлиги, фаоллиги ҳақида қайғуради.

Ижтимоий соғломликни, фаолликни миллий тараққиёт омилларидан бири сифатида қабул қилиш керак. Бу омил аввало жисмоний тарбия, жисмоний тарбия ва спорт билан боғлиқ. Коронавирус пандемияси шароитида иммунитетни оширишнинг энг самарали усули жисмоний чиниқиш, тиббий маданият ва кишиларнинг ижтимоий фаоллиги экани аён бўлди. Жисмоний тарбия ва спорт нафақат баданнинг жисмоний чиниқишига, шунингдек, репродуктив саломатликка ҳам ижобий таъсир этади. Шунинг учун кейинги йилларда Ўзбекистонда ёшларни жисмоний тарбия ва спортга кенг жалб этиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Бугун Республикамизда 51 651 та спорт иншоотлари мавжуд. Уларнинг 417 таси стадион, 10863 таси спорт зали, 316 таси суб ҳавзаси, 182 таси отиш тири, 39 841 таси спорт майдончаси, 8 таси отчопар ва 24 таси спорт манежидан иборат. Худудларда жойлашган очиқ спорт объектлари ҳамда истироҳат боғларида кишиларнинг югуриш, юриш, тортилиш, енгил атлетика, бадантарбия ва бошқа жисмоний тарбия ва спорт турлари билан шуғулланиши учун 5 447 та маҳаллага 7 905 тренер бириктирилган. Инвестиция дастури асосида 68 та спорт иншооти фойдаланишга топширилган. Биргина 2020 йилда 44 та янги, замонавий спорт иншооти барпо этилди. Натижада яна 13 493 нафар аҳоли жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланиш имконига эга бўлди. Карантин даврида ёшларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказиш мақсадида турли онлайн мусобақалар ташкил этилди, уларда 326 мингдан ортиқ киши қатнашди. “Яшил худуд”ларда спортнинг 42 тури бўйича мусобақалар ўтказилди [5].

Президентимизнинг “Соғлом турмуш тарзини кенг тадбиқ этиш ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2020 йил 30 октябрь)ги Фармони келтириш ўринли. Мазкур ҳужжатга мувофиқ 9146 маҳаллада 18 292 та жисмоний тарбия соғломлаштириш масканлари, инфратузилмаси шакллантирилади, 204 та туман (шаҳар)да саломатлик ва велосипед йўлаклари бунёд этилади [5]. Кўриниб турибдики, мамлакатимизда

жисмоний тарбия ва соғломлаштириш ишларига катта маблағ ажратилмоқда, ёшларнинг соғ-саломат вояга етиши учун зарур шарт-шароитлар яратилмоқда. Аммо спорт иншоотлари имкониятларидан фойдаланиш даражаси 12 фоиз атрофидадир. Маҳаллаларда бунёд этилган спорт майдончалари ва министадионлар имкониятларидан фойдаланиш эса 5 фоизга ҳам етмайди. Тажриба ва махсус тадқиқотлар кўрсатадики, бугун замонавий спорт иншоотлари барпо этиш, тупли тўгараклар очиш ва мусобақалар уюштириш қийин эмас, аммо оммавий соғломлаштириш ишида шахснинг фаоллиги, ташаббуси устувор омилга айланмоқда.

Давлатимизнинг оммавий спортга ва соғломлаштириш ишларига эътибор қаратаётгани бежиз эмас. Спорт усталари биладики, жисмоний машқлар организмнинг, мушаклар ва асабнинг зўрланишини тақозо этади. Организм кўп куч ва энергия сарфлайди, натижада, бу табиий ҳол, унда репродуктив ҳаётда фаоллик сусаяди. Машҳур спорт усталари ичида кўп, масалан, 4-5 нафар фарзанд кўрганлари деярли учрамайди. Оммавий соғломлаштириш ва спорт билан шуғулланадиганлар ичида эса, худди доимо жисмоний меҳнат билан машғул кишилардагидек, аксинча, репродуктив фаоллик ўртачадан анча юқори. Шундай экан, профессионал спорт эмас, балки оммавий жисмоний саломатлик, соғломлаштириш машқлари ижтимоий, миллий репродуктив тараққиёт учун учун фойдалироқдир. Жисмоний тарбия билан репродуктив ҳаёт, тараққиёт ўртасидаги узвий боғлиқлик, диалектик алоқалар ҳали махсус тадқиқот мавзулари бўлганича йўқ. Бироқ жисмоний тарбиянинг инсон саломатлигига ижобий таъсирдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, айнан оммавий спорт ва жисмоний машқлар (меҳнат ҳам шундай машқлардан бири) ижтимоий, миллий репродуктив тараққиётни таъминлашнинг ҳал қилувчи омилдир.

Ҳеч бир халқ, миллат тасодифлардан мутлақ муҳофаза қилинган эмас. Тасодифий фалокатлар, урушлар ёки босқинлар мудом халқлар, миллатлар ҳаётига ҳамроқ бўлиб келган. Бу ўринда биз нафақат короновирусни, шунгингдек турли туман урушларни ҳам назарда тутамиз. Бундай урушлар, Гегель назарда тутганидек, халқларни чиниқтирмайди, улар ўртасида янги, соғлом ва пишиқ вужудларни ҳаёт саҳнасига олиб чиқмайди. Аксинча, халқлар ўзнинг энг сара ва бақувват, соғлом авлодини, вакилларини йўқотади, уларнинг аксарияти уруш туфайли майиб мажрук, чалажон кишиларга айланади. Ҳисоб китобларга кўра, Ер юзида 15 мингдан зиёд урушлар бўлган. Уларнинг сони XVI асрда 106 та, XVII асрда 231 та, XVIII асрда 703 та, XIX асрда эса 730 тага етган. Иккинчи жаҳон урушига қадар 882 та, ундан кейин эса 300 та урушлар содир бўлган. XX асрда инсоният 1200 га яқин урушларни ўз бошидан кечирди, бутун тарих атиги 292 йилгина урушсиз яшади. XVII асрда содир бўлган урушларда 3 миллион 300 минг киши, XVIII асрда 5 миллион 200 минг, XIX асрда 5 миллион 600 минг, Биринчи жаҳон урушида 10 миллион, Иккинчи жаҳон урушида 62 миллион киши қурбон бўлган. Умуман кишилик жамияти цивилизацияга қадам қўйганидан бери содир этилган урушларда 3,5 миллиард киши ҳалок бўлган. Бу борада кишилик жамияти бениҳоя катта моддий маблағларидан айрилган, сарфлаган. Мутахассисларнинг ҳисоб китобларига кўра, Цезар давридаги

урушларда битта одамни ўлдиришга 1 доллар кетган. Наполеон даврига келиб у 1000 долларга, Биринчи жаҳон урушида 21 минг, Иккинчи жаҳон урушида эса 200 минг долларга кўтарилган. Мазкур урушларда қатнашган давлатларнинг умумий сарф харажатлари 1 триллион 117 миллиард АҚШ долларига тенг. Ҳозирги кунда ҳар 20 дақиқада миналар портлашидан кимдир ҳалок бўлади, уларнинг 80 фоизи ҳарбий кишилар, қолганлари эса тинч аҳолидир. Битта минанинг нархи 3 минг доллар, уларни зарарсизлантиришга эса 1000 доллар миқдорида маблағ сарфланади. Сўнгги йилларда ҳарбий харажатларга кетадиган сарф харажатлар 45 фоизга ошган. Дарвоқе, бир дақиқада дунёда 25-30 та бола очлик ёки касалликдан вафот этади, шу дақиқада ҳарбий харажатларга 3,65 миллион доллар сарф қилинади [4,207]. Биз бу рақамларни шунинг учун ҳам келтираяпмизки, бугун ҳар дақиқада турли касалликлардан 2 аёл ва 5-6 гўдак ҳаётдан кўз юмади. Уларга зарур тиббий, жарроҳлик, муолажа ва репродуктив саломатлик ёрдамлари кўрсатилмайди. Бу сарф харажатларнинг қуролланишга, бир-бирини ўлдириш ёки майиб мажруҳ қилишга сарфланаётган жуда ҳайратли ҳол. Янги Ўзбекистоннинг ташқи сиёсати барча давлатлар ва халқлар инок, дўст ва очиқ конструктив муносабатларга киришиб яшашдир.

Хитой ўзининг кўп сонли аҳолиси, ўсиб бораётган иқтисодиёти билан Марказий Осиёда етакчи таъсирга эга давлат ҳисобланади. Унинг геостратегик сиёсати ҳам яхши қўшничилик, тинч ҳамкорлик, ўзаро ёрдам тамойилларига асосланган. Хитой Халқ республикаси раиси Си Цзиньпиннинг 2015 йили илгари сурган “Бир макон бир йўл” Шанхай ҳамкорлиги доирасидаги стратегияси Марказий Осиё давлатларини ижтимоий-иқтисодий ва гуманитар ҳамкорликка чақиради. Мазкур доирада ўтказилган иккинчи форумда Президентимиз Ш.М.Мирзиёев Янги Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор вазифаларини эълон қилди. Биринчиси, Президентимиз концепциясига кўра, Марказий Осиё минтақасининг транзит салоҳиятини рўёбга чиқариш ва Хитой Марказий Осиё Ғарбий Осиё иқтисодий коридорини шакллантириш. Бунинг учун Қашқар-Эргаштом-Ўш-Андижон-Тошкент автомобиль йўлагини ишга тушириш, Ўзбекистон-Қирғизистон-Хитой ҳамда Мозори Шариф-Қобул-Пешовар темир йўллари қурилишига киришишдир. Иккинчидан, “Яшил иқтисодиёт” ва “ақлли” қишлоқ хўжалигини ривожлантириш. Озиқ-овқат хавфсизлигига қаратилган энг замионавий технологиялар ва илғор ечимларни жорий этиш мақсадида агроинновациялар қўшма марказини ташкил этиш. Президентимизнинг бу борадаги фикрлари аҳолининг саломатлигини таъминлашга тааллуқлидир.

Бугун дунё бўйлаб аҳолига тоза, организм учун фойдали, унинг репродуктив ўсишига акс таъсир этмайдиган, зарарли химикатлар аралаштирилмаган маҳсулотлар етказиб бериш глобал муаммолардан бирига айланган. Организм учун ўта зарарли маҳсулотларнинг бозорларга чиқарилиши туфайли ҳар куни ўртача 31 мингдан зиёд киши вафот этади, 45 мингдан зиёд киши касалхоналарга ётқизилади. Бу рақамлар ЖССТни, ҳар бир давлатни ташвишга солмаслиги мумкин эмас. Ўзбекистонда бундай рақамлар эълон қилинган эмас, аммо бозорлардаги ғайрисанитария ва ғайригигиена ҳолатлари, кўпгина шифохоналарда оддий шароитларнинг йўқлиги, айниқса қишлоқ

жойларидаги тиббий пунктларнинг ночор аҳволи муаммога ойдинлик киритади. Президентимиз ўз чиқишларида тиббиёт соҳасини жиддий танқид қилади, улардаги порахўрлик, укувсизлик ва кадрлар етишмаслиги муаммоларини қайта-қайта кўтаради. Кейинги йилларда шифохоналар моддий техника базасини мустаҳкамлашга оид кўп чора-тадбирлар амалга оширилган бўлса-да, уларни малакали, ўз касбининг фидокори ва таъмагирликдан йироқ кадрлар билан таъминлаш муаммолигича қолмоқда. Бундай кадрларни тайёрлашнинг ўзига камида 10-15 йил вақт зарур. Учинчидан, Президентимиз Шанхай ҳамкорлиги давлатлари олдига Оролбўйи минтақаси муаммоларига диққатни жалб этади. У давлат раҳбарларини “Оролбўйи ҳудудида экологик инновациялар ва технологиялар зонасини ташкил этиш бўйича лойиҳани амалга оширишда иштирок этишга чақиради” [1,307-308]. Бугун Орол денгизини қуриши билан боғлиқ экологик муаммолар глобал аҳамият касб этган, уларни ҳал этишда АҚШ, Белгия, Германия, Япония, Россия каби давлатлар фаол қанашмоқда. Мустақиллик йилларида болалар ўлими ва ногирон туғилиши деярли уч баробарга камайди, ҳудудни асраш ва унга инвестициялар киритиш билан аҳоли саломатлигини таъминлаш ишлари дадил амалга оширилмоқда. Кейинги тўрт йил ичида Оролбўйи ҳудудига ўтган ўн йилликлардагидан деярли тўрт марта кўпроқ маблаҳ йўналтирилди, янги иқтисодий ва экологик зоналар, ландшафтлар, инфратузилмалар шакллантирилди.

Тўртинчи вазифа қилиб Президентимиз, инсон капиталини ривожлантириш учун давлатлар илмий ва гуманитар салоҳиятидан кенг фойдаланиш ғоясини илгари суради. Унинг фикрича, илмий ва инновацион фаолиятнинг устувор йўналишлари бўйича шерикликнинг яхлит тизимини шакллантириш керак. Замонавий таълим ва янги билимлардан айниқса ёшлар тенг фойдаланишини таъминлаш зарур. Қарайиб 130 та университетни ўз ичига олган янги Ипак йўли университетлар альянси уни муваффақиятли амалга ошириш учун самарали майдонча бўлиб хизмат қилиши мумкин [2, 308]. Тўрт йил олдин Ўзбекистонда 67 та олий таълим муассасаси мавжуд эди, бугун уларнинг сони 129 тага етди. Ёшларни олий таълимга жалб этиш 2025 йилга бориб 7-8 фоиздан 25 фоизга етказилади. Ёшларнинг ижодий ва интеллектуал салоҳиятидан фойдаланиш Янги Ўзбекистоннинг стратегик мақсадларидан бири, усиз мамлакатни инновацион ривожлантириш мумкин эмас. Бугун ижтимоий тараққиёт илмий-техник кашфиётларни, инновацион ишланмаларни тоқазо этади. Барча соҳа, шу жумладан, аҳоли саломатлигини таъминлаш, миллий репродуктив тараққиётни рационал йўлга қўйиш инновацион ёндашувларга муҳтож. Бошқа давлатлар билан ҳамкорлик қилиш асосида улардаги илмий-техник ютуқларни ўзлаштириш ва ўзимизга жорий этиш долзарб масаладир. Президентимиз Янги Ўзбекистон учун шундай ҳамкорлик ўта муҳим эканидан келиб чиқади ва бу борада Шанхай ҳамкорлиги, Евроосиё иқтисодий ташкилоти давлатларини ижодий, гуманитар ва иқтисодий соҳаларда тенг ҳамкорлик қилишга чақиради. Бешинчидан, “Бир макон бир йўл” дастури этномаданий туризмни ривожлантириш ва бу борада ўзаро фойдали ҳамкорликни йўлга қўйиш имконини беради. Ш.М.Мирзиёев, Ўзбекистон “Буюк

ипак йўли” бренди остида кўшма дастурлар ва маҳсулотларни илгари суриш мақсадида дунё тамаддунлари ва маданиятларининг тарихий чорраҳасида жойлашган Самарқандда Ипак йўли Халқаро туризм Ассоциациясини ташкил этиш зарур, деб ҳисоблайди. Мазкур ташаббус доирасида Ўзбекистонда ҳар йили “Бир макон бир йўл” туристик форумларини ўтказиш таклифини беради [3,309]. Туризм аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш омилларидан бири. Ундан самарали фойдаланиш халқимизни бошқа халқлар маданияти билан яқиндан танишиш ва ўзининг маданий бойликларини тарғиб этиш имконига эга бўлади.

Миллий репродуктив тараққиётнинг бош омилларидан бири соғлом бола, авлод тарбиясидир. Бу борада жуда кўплаб асарлар чоп этилган, миллий ва хорижий тажрибалар таҳлил қилинган [6]. Биз улардаги фикрларни такрорлаб ўтириш лозим эмас, деб биламиз. Аммо муаммо нуқтаи-назаридан айрим фикрларни билдиришимиз шарт.

Биринчидан, соғлом авлод концепцияси кўпдан бери илгари сурилаётган, унга оид чора-тадбирлар дастурлари ишлаб чиқиляётган бўлса-да, бу борада аниқ маълумотлар топиш мушкул. Масалан, бизда соғломлик индекси қандай? У қаерларда ва қайси гуруҳ болалар, ўсмирлар ичида синаб кўрилган? Улар қанчалик объектив ва жаҳон стандартларига, индексларига мувофиқ?

Иккинчидан, ҳар бир бола саломатлигига, унда соғлом турмуш тарзини шакллантиришга қанча маблағ сарфланаяпти? Мазкур маблағларнинг манбалари қаерда? Улар қанчалик ишончли? Уларнинг ишончилигини қандай текшириб кўриш мумкин?

Учинчиси, соғлом авлод дастурларининг бажарилиши қандай? Белгиланган маблағлар нималарга сарфланди? Уларнинг миқдори БЖССТ талабларига, нормаларига қанчалик мувофиқ келади?

Тўртинчиси, муаммога оид давлат грантлари бажарилган, уларга катта пуллар ажратилган. Хўш, ушбу грантлар қандай фойда келтирди, неча болаларнинг соғлом турмушини шакллантирди?

Бешинчиси, Янги Ўзбекистондаги соғлом авлодни шакллантириш концепцияси қандай режаларга, прогнозларга асосланиб яратилган? Улар қайси параметрларни ўз ичига олади? Бундай саволларни яна давом эттириш мумкин. Аммо асосий муаммо шундаки, биз ҳали соғлом авлодни тарбиялаш, унга зарур шарт-шароитларни яратиш бериш, унинг модели қандай бўлиши, қандай кўрсаткичларни ўз ичига олиши даркорлигини билмаймиз. Шунинг учун, бизнинг фикримизча, келгусида шундай моделни яратиш устида изланишлар олиб боришимиз керак.

Коронавирус пандемияси бутун инсониятни, жамиятлар ва тиббиёт, соғломлаштириш тизимини синовга тортди. Кўзга кўринмас, ушланмас, аммо ўзининг ҳалокатли таъсири билан кишилиқ ҳаётга хавф солган COVID-19 инсон саломатлиги, у билан боғлиқ соғлом турмуш тарзи ва репродуктив тараққиёт мудом таҳлика остида эканини кўрсатди. Бундай таҳликанинг яна ва ундан ҳам даҳшатлироқ такрорланмаслигига ҳеч қафолат беролмайди. Карантин бизни ҳаётга мутлақ бошқача кўз билан қарашга, борлиқнинг ҳар бир онини қадрлашга, саломатликни асраб, ҳаётни, тирикликни эъзозлаб яшашга ўргатди. Энди

инсоният, биз шунчаки яшашга эмас, ижтимоий борликни, эзгуликни, тирикликни улуғлаб, инсон умрини узайтирадиган, уни бахтиёр қиладиган, фаровон яшашини таъминлайдиган барча нарсаларни қадрлаб яшашимиз даркор. Улар ичида энг эъзозлисиди саломатлик, репродуктив фаол ҳаёт, инсон ҳаётининг боқийлиги ҳам ана шу қадриятлар туфайлидир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3 том. Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2019.
2. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3 том. Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2019.
3. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3 том. Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2019.
4. “Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш энг олий саодатдир”. Ўқув қўлланма. Тошкент: Маънавият, 2016.
5. Халқ сўзи, 2020, 21 ноябрь.
6. Юлдашев И. Ва бошқалар. Жисмингиз тоза бўлсин. Тошкент: Дизайн Пресс, 2012; Зиямухамедлов Б. Соғлом бола шахсиятини шакллантириш ҳақида. Тошкент: Тафаккур қаноти нашр., 2014; Отабоев Ш.Т. ва бошқалар.

ЎРТА ОСИЁДА ФАН ВА МАДАНИЯТНИНГ ҚАЙТА УЙҒОНИШИ ДАВРИ МЕЪМОРЧИЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ

Абдуллаева Насиба Ибодуллаевна
Ижтимоий ва сиёсий фанлар институти
деканат услубчиси, Санъатшунос

Аннотация: Мақолада Темурийлар даври меъморчилигининг ноёб дурдоналари ҳақида, бу иншоотларнинг ўзига хос жиҳати улар ҳажм жиҳатидан маҳобатли қилиб бунёд этилганлиги, Самарқанддаги Амир Темур жоме масжиди, Шахрисабздаги Оқсарой, Туркистондаги Аҳмад Яссавий мақбараси, Машҳаддаги Гавҳаршодбегим жоме масжиди, Мозори Шарифдаги Кўк масжидлари тўғрисида сўз боради.

Калит сўзлар: *Меъморчилик, мақбара, масжит, иншоот, архетиктура мажмуа.*

Ўрта Осиё меъморлигидаги энг яхши давр бу Амир Темур ва темурий шахзодалар номи билан боғлиқ. Темурийлар даврида санъат ва маданият, адабиёт гуллаган давр ҳисобланади. Айниқса, меъморчилик қурилиш ишлари мисли кўрилмаган даражада ривожланган. Амир Темур буюк иморатлар, масжид ва мақбаралар, ўлкан боғу-роғлар, сув иншоотлари барпо этганлиги билан ҳам машхур. Кейинчалик унинг авлодлари ҳукмронлик йилларида салтанатнинг

турли ҳудудларида ноёб архитектура намуналари қурдирган. Булар асосан масжид, мадраса, карвонсарой, расадхона, мақбара, саройлар, хонақоҳлар бўлган. Бу иншоотларнинг ўзига хос жиҳати улар ҳажм жиҳатидан маҳобатли қилиб бунёд этилган. Жумладан, Самарқанддаги Амир Темур жоме масжиди, Шаҳрисабздаги Оқсарой, Туркистондаги Аҳмад Яссавий мақбараси, Машҳаддаги Гавҳаршодбегим жоме масжиди, Мозори Шарифдаги Кўк масжид шулар жумласидандир. Қуйида шу ва шу каби обидаларнинг баъзилари билан батафсилроқ танишиб чиқсак.

Темур ва унинг авлодлари даврида Самарқанд, Тошкент, Бухоро, Шаҳрисабз, Қарши, Туркистон, Ҳирот, Машҳад, Нишопур, Қобул ва бошқа шаҳарларда буюк яратувчилик ишлари олиб борилганди. Албатта, Амир Темур биринчи навбатда ўз пойтахти Самарқандни дунёнинг энг гўзал ва обод, кўркам шаҳрига айлантиришни истар эди. Уни даврида Самарқанднинг довуғи дoston бўлади. Шаҳарнинг тўрт томонида тўртта дарвозаси бўлган. Самарқанднинг ўзида соҳибқирон ҳукмронлиги даврида 80 га яқин ҳаммом, катта 5 та бозор бўлган. Хукмдор пойтахти атрофини боғларга айлантирган. Бундан ташқари Шаҳрисабздаги “Оқ сарой” ўз даврининг энг мухташам, бетакрор, мураккаб меъморий ечимга эга иншооти бўлган. Амир Темур қайси шаҳарни босиб олмасин, у ердаги усталар, санъаткорлар ва меъморларга алоҳида қизиқиш билан қараган. Уларга яхши шароитлар яратиб берганлиги тарихдан маълум.

Маълумотларга қараганда Темур кўрдирган қасрлардан машхурлари сифатида Самарқанд аркидаги Кўк сарой, Шаҳрисабздаги Оқ сарой, Ҳиротдаги Боғи Шарқ, Маврадаги Шоҳ саройларини мисол келтириш мумкин. Шуларнинг ичида унча-мунча сақланиб қолгани ва маълум даражада ўрганилгани — бу Шаҳрисабздаги Оқ сарой ҳисобланади. Бу қаср Шаҳрисабзнинг арки ҳисобланган. Унинг қурилиши 1380 йилдан бошланган бўлиб, Испания қироли Карл III нинг Темур саройидаги элчиси Руи Гонзалес Клавихонинг хабарига кўра ҳатто 1404 йилда ҳам баъзи пардоз ишлари давом эттирилган. Иншоотни ҳовлининг тўрт томонини ўраб олган муқташам иморат ташкил этган. Унинг ичида Амир Темурнинг ўзи ва ўғиллари учун алоҳида сарой хоналари барпо этилган. Шунингдек, қатор бошқа хоналар ҳам бўлган. Арkning кириш қисми ўлкан пештоқдан иборат бўлиб, бу пештоқ икки таянчининг харобаси бугунги кунда ҳам унинг салобатли эканлигидан гувоҳлик бериб турибди.

Амир Темур хар бир меъморий ёдгорликни кўрдирган сўнг уни қурган уста меъморни қатл эттирган деган маълумотлар ҳам бор. Сабаби, ҳеч қаерда бошқа бундай иншоат кўрилмаслигидадир. “Кўдратимизга шак-шўбханг бўлса биз қурдирган иморатларга боқ” ибораси айнан Амир Темурнинг Шаҳрисабз шаҳрида кўрдирган Оқсарой меъморий обидасида зарҳал харфлар билан ёзиб қўйилган. Ҳақиқатдан ҳам бундай ўлкан меъморий обидани кўрдириш, фақатгина кўдратлиларнинг қўлидадир.

Темур даври ёдгорликлари ичида гултожиларидан ҳисобланган Гўри Амир мақбара бугунги кунгача яхши сақланган. Мақбара аслида Амир Темурнинг невараси, Жаҳонгир Мирзонинг ўғли валиаҳд Муҳаммад Султон учун 1403-1424 йилларда бунёд этилган. Муҳаммад Султон 1403 йилда Кичик

Осиёга қилган сафари вақтида, 29 ёшида бевақт вафот этади. Шахзода Самарқандга келтирилиб, дастлаб масжиднинг хонақоҳида дафн қилинади. Мақбара битгач у ерга кўчирилади.

Кейинчалик мақбарага Амир Темур ва бошқа темурийзодалар ҳам дафн этилган. Бугунги кунда ушбу мақбарада Амир Темур, Муҳаммад Султон, Мирзо Улуғбек, Саййид Барака, Мироншоҳ Мирзо, Саййид Умар, Шохруҳ Мирзо, Абдуллоҳ Мирзо ҳамда Абдурахмон Мирзоларнинг қабрлари жойлашган.

Халқ орасида Бибихоним масжиди номи билан машхур бўлган, турли афсонаю ривоятларга мавзу бўлган масжиднинг асл номи Амир Темур жоме масжидидир. Мазкур масжид 1399-1404 йилларда Амир Темур буйруғига кўра бунёд этилган. Манбаларда қайд этилишича, ўз даврида мусулмон дунёсидаги энг йирик жоме бўлган ушбу масжид ўз бағрига ўн минг намозхонни сиғдира олган. Ўзининг маҳобати, гумбазининг ўлканлиги билан замондошларининг ҳайратларига сазовор бўлган. Жумладан, темурийлар даври муаррихи Шарафиддин Али Яздий масжид гумбази ҳақида шундай деган: “Агар осмон гумбази бўлмаганда, масжид гумбази оламда ягона бўлар эди”. [1]

Юқоридагилардан ташқари, Темур даврида қурилган ўлкан бунёдкорлик намуналарининг кўпчилиги бизгача сақланиб қолмаган ёки айрим қисмларигина сақланган. Биз мақолада тилга олмаган бошқа ёдгорликлар ҳам бор. Масалан, Самарқанддаги Шоҳи Зинда ансамблидаги қатор мақбаралар, Мирзо Улуғбек мадрасалари, Шаҳрисабздаги Оқсарой қолдиқлари, Кўк Гумбаз масжиди, қатор мақбаралар ушбу даврга оид архитектура намуналари ҳисобланади. Бундан ташқари, Амир Темурнинг Самарқанд атрофидаги боғлари ва улардаги саройлар сақланиб қолмаган.

Яна бир мадраса бу Гўри Амир ансамбли ҳовлисининг шарқий қисмида жойлашган Муҳаммад Султон номи билан аталадиган бино қолдиқларидир. Бу бино пойдеворлари ковлаб очилган. Пештоқли бу мадрасанинг ҳам икки ташқи бурчагида иккита минора бўлган. Тахминан квадратга яқин бўлган кўринишли мадраса ҳовлисининг тўрида, пештоқнинг тўғрисида ёзги дарсхона, тўрт бурчагида тўртта каттароқ хона, ҳовлининг икки ён томонида олтитадан хужра жойлашган. Шулардан бири масжид вазифасини бажарган бўлса, яна бири қишки дарсхона бўлиб, қолганларидан ижтимоий мақсадларда фойдаланилган. Темур даврида қурилган мадрасалар қаторига яна Г. А. Пугаченкова [2] томонидан киритиладиган Шаҳрисабздаги Дор ут Тиловат мадрасасини кўрсатиб ўтиш мумкин. Масжид, мадраса ва хонақоҳлар ҳақида сўз борганида Амир Темур қурдирган бинолар келажакда мукамал ўрганиб чиқилиши зарурлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Чунки Биби Хоним масжиди хусусидаги баҳсли фикрлар, яъни у фақатгина жомеъ масжиди бўлганми ёки айни пайтда мадраса вазифасини кам ўтаганми, шунингдек Самарқанддаги Ишратхона ва Оқсарой, Тимдаги Араб ота мақбаралари дастлаб шу мақсадда қурилганми ёки бошқа бир иморат, жумладан қаср вазифасини бажарганми, деган фикр тадқиқотчилар, (хусусан Г. А. Пугаченкова ҳамда П. Ш. Зоҳидовлар) орасида ҳар хил баҳс туғдириб келган. Худди шунингдек Темурбек томонидан Ясси (ҳозирги Туркистон)да бунёд этилган Хожа Аҳмад Яссавий мақбараси — хонақоқи,

Шахрисабздаги Жаҳонгир мақбараси (Ҳазирги номи Ҳазрат Имом), Самарқанддаги Гўри Амирнинг тугалланмай қолган қисмлари каби иншоотлар Тсмурдан олдин ҳам, кейин ҳам ўша кўринишда (Ҳиротдаги Гавхаршодбегим мақбараси бундан мустасно) қайтарилмаган. Бу иморатлар ниҳоятда юксак меъморий ечимга эга. Аммо Шоҳрух, Улуғбек ва Навоий даврларида улар томонидан Ҳирот, Самарқанд ва бошқа шаҳарларда талайгина мадрасалар қурилади.[1]

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, Ўрта Осиё қадимий маданий масканлардан ҳисобланиб, дунё санъати ва адабиёти тараққиётига муносиб ҳиссасини қўшиб келган. Шунингдек бу ўлкада қад ростлаган меъморчилик дурдоналари ҳам жаҳон халқлари меъморчилиги орасида муносиб ўринга эга. Жумладан сомонийлар мақбараси, Минораи Калон, Хўжа Аҳмад Яссавий хонақоҳи, Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз ва бошқа қатор шаҳар меъморий ансамбллари ўзининг бадиий ифодаси, сержилолиги билан кишилар диққатини тортиб келмоқда. Орадан бир неча юз йилликлар ўтган бўлсада Амир Темур ва Темурийлар бунёд этган иншоотлар ўз маҳобати ва гўзаллиги билан жаҳон меъморлигининг асл дурдоналаридан бири бўлиб турибди.

Амир Темур юртни обод қилиш иши билан бевосита шуғулланар экан, бу соҳанинг ўзига хос қоидаларига катъий амал қилди, булар қурилишнинг пухта ўйланган режаси, жойнинг аниқ ва тўғри танлаши, исрофгарчиликка йўл қўймаслик, шошма-шошарлик қилмаслик, турли ҳил иншоотлар-мудофаа девори, Арк, ҳукуматга тегишли бинолар- масжидлар, мадрасалар, савдо расталари, бозорлар, қарвонсаройлар, маиший иншоотларнинг ўзаро мутаносиблиги: мўътадил иклимини яратувчи каналлар, ариқлар, боғлар, ҳовузларнинг жойлашиши.

Ҳақиқатдан ҳам бугунги Самарқанд меъморчилик обидалари, шаҳар қурилиши Темур меъморчилик соҳасида ноёб дид эгаси бўлганлигини тўла исбот эта олади. Ана шуни алоҳида таъкидламоқ жоизки Амир Темур шаҳарсозлик маданияти жуда эрта шаклланган, иктисоди, санъати, илм-фани минг йилликлар давомида гуллаб яшнаган, неча бор инқирозга юз тутган Турон заминнинг фарзанди эди.[3]

АДАБИЁТЛАР:

1. М.Қ. Аҳмедов. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи Тошкент 1995
2. Г.А.Пугаченкова .Л.И.Ремпел История искусств Узбекистана (Сдревнейших времён до середины девятнадцатого века) М.:Искусств: 1965 с
3. Амур Темур давлати ва унинг тарихида тутган ўрни фанидан маъруза матни. Термиз Давлат университети.

ХАЛҚАРО НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА УЛАРНИНГ ЖАҲОН СИЁСАТИГА ТАЪСИРИНИНГ СИЁСИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Эрназаров Дилмурод Зухриддинович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
“Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси доценти
Сиёсий фанлар доктори (PhD)
E-mail: dilm79@inbox.ru

Аннотация. Ушбу мақолада жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатлар тизимида халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлар (ХННТ)нинг фаолияти ва унинг ўзига ҳос жиҳатлари таҳлил қилинган. Халқаро сиёсий майдонда ХННТларнинг пайдо бўлиши, уларнинг жаҳон сиёсатида жиддий ўзгаришлар рўй беришига олиб келди.

Калит сўзлар. ХННТлар, давлатлар, сиёсат, халқаро муносабатлар тизими, ривожланиш.

“Илк халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлари (**International non-governmental organization - INGO**) XIX - асрда пайдо бўла бошлаган ва уларнинг сони ўсишининг энг кучли тўлқини XX асрнинг иккинчи ярмида содир бўлган. “Халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлар йилномаси”да тўлиқ маълумотлар келтирилган. Ушбу рўйхатда 25 000 та ХННТлар, 5000 та халқаро ҳукуматлараро ташкилотлар (ХХТ) келтирилган бўлиб, ҳозирда уларнинг кўплари ўз фаолиятини тўхтатишган. Халқаро ташкилотлар бўйича 2020 йилги академик маълумотлар тўпламига кўра, 561 та ҳукуматлараро ташкилотлар тузилган бўлиб, ҳозирда улардан учдан бир қисми фаолиятда эмас”. [1]

Халқаро нодавлат нотижорат ташкилотларининг (ХННТ) “халқаро ташкилотлар” тушунчасига киритилиши бежиз эмас. ХННТлар турли халқлар ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлашга ёрдам беради. Халқаро ривожланишнинг ҳозирги босқичида халқаро муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш ва халқаро ҳамкорликни кучайтириш механизми сифатида ХННТларнинг роли сезиларли даражада ошди.

Халқаро ташкилот - аъзо давлатларнинг иқтисодиёт, сиёсат, маданият, экология ва хавфсизлик соҳаларида ҳамкорлик қилиш учун тузилган ихтиёрий иттифоқидир. Уларнинг барча фаолияти халқаро шартномаларга асосланади. Ўзаро муносабатларнинг табиати ҳам давлатлараро, ҳам нодавлат, жамоат бирлашмалари даражасида бўлиши мумкин.

Халқаро ташкилотларнинг хусусиятлари: Ҳар қандай халқаро ташкилотнинг марказида камида олти асосий хусусият мавжуд:

- Ҳар қандай ташкилот халқаро ҳуқуқ стандартларига мувофиқ ташкил этилиши ва фаолият юритиши керак. Одатда, бундай ассоциацияни яратишда барча аъзо давлатлар иштирокчилар томонидан ўз зиммаларига олган барча

мажбуриятларнинг бажарилишини кафолатлайдиган халқаро конвенция, протокол ёки битимни имзолайдилар.

- Халқаро ташкилотларнинг фаолияти уларнинг Устави билан тартибга солинади, унда бирлашманинг мақсадлари, вазифалари, тамойиллари, тузилмаси белгилаб қўйилади. Низом қоидалари халқаро ҳуқуқ нормаларига зид келмаслиги керак.

- Барча иштирокчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларининг мавжудлиги. Улар одатда иттифоқнинг ҳар қандай аъзоси учун тенгдир. Шунингдек, улар иштирокчиларнинг мустақил ҳуқуқларини бекор қилмасликлари керак. Давлат суверенитети бузилмайди. Халқаро ташкилотларнинг ҳуқуқлари бирлашманинг мақомини белгилайди, уларни ташкил этиш ва фаолияти масалаларини тартибга солади.

- Халқаро муаммоларни ҳал қилиш учун доимий ёки мунтазам тадбирлар, сессиялар, аъзолар ўртасидаги учрашувлар.

- Ташкилот аъзоларининг оддий кўпчилик овози ёки консенсус асосида қарор қабул қилиш. Якуний қарорлар ҳужжатларда акс эттирилади ва барча иштирокчилар томонидан имзоланади.

- Штаб ва бошқарув органларининг мавжудлиги. Камдан-кам ҳолларда ташкилот раиси охириги бўлиб ишлайди. Иштирокчилар чекланган вақт учун навбат билан раислик қиладилар.

“Бугунги кунда ХННТлар жаҳондаги халқаро ташкилотларнинг энг катта қисмини ташкил қилади, улар Халқаро уюшмалар иттифоқи маълумотларига кўра, уларнинг сони тахминан 10 мингдан ортиқ”. [2]

Умуман ҳолда олиб қараганда, жаҳон сиёсатида халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлар (ХННТ) халқаро ҳуқуматлараро (давлатлараро) ва халқаро нодавлат (нодавлат, жамоат) ташкилотлар етакчи роль ўйнайди.

Йўналишига кўра, халқаро нодавлат ташкилотлари асосан таълим ва илм-фан, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи, диний, пацифистик (тинчликни ёқловчи), ижтимоий тарраққиётни ривожланишига кўмаклашувчи ва иқтисодий характерга эга. Бугунги кунда ХННТларнинг халқаро муносабатлар тизимида фаол иштирок этиши тан олинган. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг барча тизимлари, органлари, ташкилотлари халқаро ҳаётнинг бошқа иштирокчилари ХННТлар билан алоқалар ўрнатишда тинчлик, дунё ҳамжамиятини демократлаштириш ва халқаро муносабатларни ҳар томонлама ривожлантириш жараёнига салмоқли ҳисса қўшади.

Тадқиқотчи М.Кадировнинг фикрича, “бугунги кунда фуқаролик жамияти институтларининг жаҳон сиёсатидаги иштирокини таъминлаш ва сиёсий масалалар бўйича кенг доирадаги мулоқотини уюштириш, инсон ҳуқуқлари, гендер масалалари, ирқчилик, ижтимоий адолат ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш муаммоларига оид масалаларни БМТнинг кун тартибига киритиш; жаҳон жамоатчилиги фикрини уйғотиш, керакли ҳолларда сиёсий босимни ташкил қилиш; БМТ бўлинмалари билан мулоқот ва маслаҳатларни уюштириш; халқаро конференция ва форум ишида иштирок этиш; миллий ва минтақавий даражада давлат сиёсатида таъсир ўтказиш; кундалик фаолиятида янги ёндашувларни

қўллаш, янги ахборот ва билимларни тарғиб этиш ва ҳоказоларни ўз ичига олади. Фуқаролик жамияти институтларининг жаҳон ҳукуматлараро ташкилотлар фаолиятига таъсири “янги глобал архитектура” юзасидан мунозараларда иштирок этиш; БМТни ислоҳ қилиш бўйича тadbирларда қатнашиш; БМТ бошқарувида бевосита иштирок этиш ва ҳоказолар киради”. [3]

“Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгашининг 1950 йил 27 февралдаги резолюциясида ХННТ - тушунчасининг қисқача таърифи берилган: “Булар давлатлар ўзаро келишув асосида тузилган ташкилотлардир”. Халқаро нодавлат нотижорат ташкилотларининг (ХННТ) асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- 1) фойда олиш мақсадининг йўқлиги;
- 2) Ҳеч бўлмаганда бир давлат томонидан эътироф этилиши ёки халқаро давлатлараро ташкилотлар ҳузурида маслаҳат бериш мақомига эга бўлиши;
- 3) бир нечта мамлакатлардан маблағ олиши;
- 4) биттадан кўп мамлакатлардан пул маблағларини олиши;
- 5) ХННТ персонални ёллаш учун шартномалар тузиш, кўчма ва кўчмас мулкларни тасаруф этиш, суд ва арбитраж судларда чиқиш;
- 6) давлат сиёсий тузими ва жамият соҳаларини модернизация қилишдаги иштироки”. [4]

Россиялик тадқиқотчи В.В.Овсепяннинг “Проблема классификации НПО” [5] номли илмий мақоласида ХННТларнинг таснифи келтирилади. Унингча, ХННТлар фаолиятини қуйидаги таснифлар бўйича бўлинади:

- фуқаролик жамияти, демократияни ривожлантириш; иқтисод, молия, савдо; соғлиқни сақлаш, тиббиёт; фан ва таълим, юқори технологиялар; инсон ҳуқуқлари; экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш; дин, маданият, санъат; спорт, хоббий, дам олиш.

Россиялик тадқиқотчи В.В.Овсепяннинг келтирган таснифи тўғри. Бунинг сабаби ўрганилган бошқа илмий манбааларда [6] ҳам шунга яқин тасниф келтирилган. Бизнинг фикримизча, ушбу соҳалар кўплаб ХННТлар фаолиятининг асосини ташкил этади.

ХННТлар – муайян давлатлардан ташқари ҳар қандай тузилмалар томонидан тузилади. Шунингдек, тадқиқотчилар орасида энг кўп тарқалган фикр шундан иборатки, ХННТлари халқаро ҳуқуқ субъекти эмас, аммо улар халқаро ҳуқуқий муносабатлар иштирокчилари сифатида ҳаракат қилишлари мумкин. Бизнингча, ХННТларнинг ХХТ фаолиятига таъсири, уларнинг халқаро муносабатлардаги ўрни фаолиятнинг турли жиҳатларида намоён бўлади:

ахборот тарқатиш - ХННТлар маълумот тарқатишда ёрдам беради;

маслаҳат - ХННТлар маслаҳатлашув функцияларини бажарадилар;

қонун ижодкорлиги - ХННТлар маълум бир фаолият соҳасидаги давлатлар мавқеига таъсир кўрсатиб, қонун ижодкорлиги жараёнида қатнашадилар.

“ХННТ”лар тушунчасининг келиб чиқиши халқаро ҳуқуқ меъёрий ҳужжатларида баён этилган. XIX-асрнинг охиридан бошлаб халқаро нодавлат нотижорат ташкилотларининг халқаро муносабатлар тизимига кўшилиши тенденцияси ва аниқ белгилаб қўйилган. XX-асрнинг ўрталарида БМТ

тузилгандан сўнг ифодаланган халқаро ҳамкорликнинг мустақил иштирокчилари тўғрисидаги ғояларни ишлаб чиқиш зарурияти пайдо бўлди. Дастлаб, маҳаллий, миллий, минтақавий ёки халқаро хусусий ихтиёрий характердаги, жамоат манфаатларини кўзлаб фаолият юритувчи ва тижорат фойда кўрмайдиган бундай ташкилотларга нисбатан “нодавлат ташкилот” атамаси БМТ томонидан қўлланилди.

ХННТ тушунчасининг ишчи таърифига келсак, у БМТ Бош Ассамблеясининг юқорида кўрсатилган резолюциясида берилган. Халқаро нодвалат нотижорат ташкилотлари ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларига эга бўлиб, уларни юридик шахсини мақоми ва ҳуқуқий табиатидан келиб чиқиб қуйидагича тавсифлаш мумкин: халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлар ўз табиатига кўра нодавлат нотижорат ташкилотлардир, Чунки, улар ташаббускор шахслар, йирик давлат арбоблари томонидан тузилади, лекин улар ҳеч қачон уларни давлатлар бирлаштирамайди.

ХННТ ижтимоий характерга эга бўлиб, уларнинг бюджети хайриялар, аъзолик бадаллари ва бошқа манбалар ҳисобидан шакллантирилади, уларнинг фаолияти ихтиёрийлик асосида амалга оширилади. Ушбу турдаги ҳар қандай ташкилотнинг низомида мажбурий равишда мустаҳкамланган мустақиллик тамойилига асосланади. ХННТларнинг асосий ҳуқуқ ва мажбуриятлари унинг низомида мустаҳкамланган. ХННТлар суверен давлатларга нисбатан маълум миқдорда мустақил маъмурий ваколатларга эга бўлди, буни бир қатор минтақавий (ЕИ) ва универсал халқаро ноҳукумат ташкилотлари фаолиятида ҳам кузатиш мумкин. (Масалан, ХВФ).

Америкалик тадқиқотчи Рассий Сумаривалланинг (Sumariwalla, Russy D) таъкидлашича, “ХННТлар қонун ижодкорлиги ваколатига эга, лекин бу ташкилотларнинг қонун ижодкорлиги чексиз эмас, чунки ташкилотнинг қонун ижодкорлиги доираси ва тури унинг таъсис ҳужжатида қатъий белгиланган. Бундай жараён жараёнида вужудга келган меъёрлар, албатта, миллатлардан юқори, яъни халқаро характерга эга бўлиб, улар алоҳида давлат ёки давлатлар гуруҳининг миллий манфаатларидан анча юқорига чиқади”. [7]

Шу маънода, бундай меъёрлар миллатлараро тартибга солишнинг асосларини ўз ичига олади. Шунини кўшимча қилиш керакки, халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлари ўз фаолияти давомида ўзларининг таъсис ҳужжатларига мувофиқ миллий қонунчилик нормаларига нисбатан устувор бўлган халқаро нормаларни шакллантирадилар. Бутунжаҳон қасаба уюшмалари федерацияси, Халқаро Қизил Хоч қўмитаси кабиларни халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлар сифатида кўриб чиқиш мумкин.

Уларнинг ўзига хослиги шундаки, улар, қоида тариқасида, жисмоний (шахслар гуруҳлари) ёки юридик шахслар томонидан ташкил этилган ва хорижий ташкилотлар сифатида тан олинади. Ушбу ташкилотларнинг низомлари, ҳукуматлараро ташкилотлардан фарқли ўлароқ, халқаро шартномалар эмас ва шунинг учун бундай халқаро ташкилотлар кўпинча халқаро ҳуқуқий тартиботга жиддий таъсир кўрсатишига қарамай, халқаро ҳуқуқнинг субъектлари ҳисобланмайди.

Шундай қилиб, халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлари БМТ ва унинг ихтисослашган муассасаларида консултатив халқаро ҳуқуқий мақомга эга бўлиши мумкин. Бироқ, халқаро ҳуқуқ субъектига қўйиладиган асосий талаб бажарилмаган - халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлари халқаро ҳуқуқ нормаларини яратиш ҳуқуқига эга эмаслар ва шунинг учун ҳукуматлараро ташкилотлардан фарқли ўлароқ, халқаро юридик шахснинг барча элементларига эга бўла олмайдилар. Бошқа айтганда, ХННТлар халқаро ҳуқуқий муносабатларнинг иштирокчилари сифатида иштирок этиши мумкин.

“Бугунги кунда глобал муаммолар ташқи ишлар вазирликларининг мутлақ ваколати бўлиб қолмаяпти. Жамият ҳаётини модернизация қилиш ва қарорлар қабул қилишда ХННТларнинг иштироки ва таъсири ортиб бормоқда. Улар глобал бошқарувнинг янги шакллари ривожлантиришда ижодкорона иштирок этмоқдалар. Бугунги кунда дунёда 20000 дан ортиқ халқаро нодавлат ташкилотлари мавжуд. Уларнинг фаолияти халқаро муносабатларнинг деярли барча соҳаларини қамраб олади”. [8]

ХННТ фаолияти ижтимоий муносабатларнинг турли даражаларида намоён бўлади – миллий, яъни муайян давлатлар ичида ҳамда халқаро миқёсда ҳам фаол ишламоқда.

Шуни ҳисобга олган ҳолда ХННТ фаолиятини қуйидаги даражаларга бўлиш мумкин, деб ҳисоблаймиз: 1. Миллий, минтақавий ва глобал даражаги ташкилотлар.

Маълумки, ХННТлар фуқаролик жамиятининг энг фаол акторларидан биридир. Унинг таркибига профессионал ташкилотлар, савдо палаталари, этник ташкилотлар ва бошқалар киради. Ушбу ташкилотлар ўзларининг мақсад ва вазифалари, фаолият усуллари ва шаклларига эга, улар баъзида ўхшаш ва бир йўналишга эга. Уларнинг барчаси фуқаролик жамияти ва давлатнинг ривожланишига муайян ҳисса қўшади.

ХННТнинг категорияси нафақат жамоат фаолияти билан шуғулланадиган ташкилотларни, балки алоҳида хусусиятга эга ташкилотларни ҳам қамраб олади. Улар қаторига юқорида айтиб ўтилганидек, халқаро нодавлат тадбиркорлар уюшмалари ва бошқалар киради. Бошқа атамалардан фарқли ўлароқ, “халқаро ноҳукумат ташкилот” атамаси унинг ҳукуматлар ёки давлат идораларининг расмий вакилиги йўқлигини англатади. Ушбу ҳолат ХННТларни бошқа жамоат ташкилотларидан, шу жумладан халқаро ҳукуматлараро ташкилотлардан ажратиб туради.

АДАБИЁТЛАР:

1. <https://aspektcenter.ru/vsemirnyye-i-regional-nyye-pravitel-stvennyye-organizatsii-tablitsa/>

2. <https://www.evkoval.org/referat-na-temu-mezhdunarodnyie-nepravitelstvennyie-organizatsii>.

3. Кадиров М. Глобал фуқаролик жамиятини ривожлантириш омиллари. // Konsensus. xalqaro jurnaliinternational journal of consensus. No2(2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-0788-2020-2>. Б – 84.

4. Woodward, Barbara K. "THE ROLE OF INTERNATIONAL NGOS: AN INTRODUCTION." Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution, vol. 19, no. 2, 2011, pp. 203–31. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/26211687>. Accessed 22 Aug. 2022.

5. <https://journals.rudn.ru/political-science/article/download/8847/8298>

6. Т.М.Быкова "Правовое положение международных неправительственных организаций,

O'ZBEK TILSHUNOSIGIDA YURISLINGVISTIKA VA UNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Shuhrat Kuchimov

Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
filologiya fanlari doktori

Annotatsiya: mazkur maqolada "Yurislingvistika" fanining dunyo ilm-fanida shakllanishi, uning maqsadi, vazifasi va predmeti haqida soʻz boradi. Oʻzbekistonda mazkur fanning bugungi holati tahlil etiladi, uni rivojlantirish yuzasidan muhim fikr, taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit soʻzlar: *yurislingvistika, oʻzbek tilshunosigi, til, huquq, yuridik til, yuridik nutq, yuridik terminologiya.*

Jamiyat taraqqiyotidagi oʻzgarishlardan kelib chiqqan holda jahon ilm-fanining rivojlanish tendensiyasi har bir davrda oʻzgarib turadi. XX asrda aksariyat ilmiy tadqiqot ishlari asosan maʼlum bir fan doirasidagina olib borilgan.

XXI asrda esa bu tendensiya oʻzgardi, yaʼni olimlar oʻz tadqiqot ishlarini faqatgina bir fan doirasida emas, bir nechta fanlarning integratsiyasiga asoslangan holda olib bormoqdalar. Chunki bugun insoniyat hayotida paydo boʻlayotgan ayrim muammolarni faqat bir fan doirasidagina yondashib hal qilib boʻlmaydi, u bir necha fanlarning oʻzaro integratsiyasi va hamkorligini taqazo etmoqda. Jumladan, bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasidagi huquqbuzarliklar, kiberjinoyatlar (xakerlar hujumi, elektron moliya tizimidagi oʻgʻirliklar kabilar) kiber huquq fanining paydo boʻlishi va rivojlanishiga zamin yaratdi.

Shu bois bugungi kunda jahon ilm fanida fanlararo integratsiya masalasiga alohida eʼtibor qaratilib, natijada yuridik psixologiya, harbiy geografiya, fizikaviy ximiya, matematik lingvistika, kompyuter lingvistikasi kabi fanlar qaror topdi va ular tez surʼatlar bilan rivojlanib bormoqda.

Aynan shu nuqtayi nazardan dunyo ilm fanida bir nechta ilmlar oʻzaro integratsiyalashib, ularning oʻzaro kesishgan nuqtasida yangi ilmiy yoʻnalishlar va fanlar paydo boʻlmoqda. Ayniqsa, bu fanlararo integratsiyalashuv boshqa fanlarga nisbatan tilshunoslik ilmining boshqa sohalar bilan hamkorligida yanada yaqqolroq namoyon boʻlmoqda.

Bu hodisani tilning ijtimoiy hodisa ekanligi bilan izohlash mumkin, ya'ni har qanday soha til orqali namoyon bo'ladi. Shu sohaga oid bilim va ta'limotlar til va nutq orqali namoyon bo'ladi. Hatto shu sohada qo'llanayotgan terminlar ma'lum bir talablarga javob bermasa, gaplar grammatik nuqtayi nazardan to'g'ri tuzilmasa, aynan shu bilimlarni o'zlashtirish qiyinlashadi. Bu esa ma'lum ma'noda shu sohaning rivojiga ham salbiy ta'sir qiladi. O'z navbatida, til ham jamiyatda o'z vazifasini to'la bajarishi va undan foydalanuvchilarga qulay bo'lishi uchun boshqa sohalar bilan o'zaro integratsiyani taqazo etadi.

Shu nuqtayi nazardan davlat va jamiyat taraqqiyotida til fanlarining boshqa sohalar bilan integratsiyasi ham juda muhim hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda, jahon tilshunosligida yangi ilmiy yo'nalishlar qaror topib, tez sur'atlar bilan taraqqiy etmoqda. Xususan, **matematik lingvistika, kompyuter lingvistikasi, amaliy lingvistika, antropolingvistika, sotsiolingvistika, psixolingvistika, neyrolingvistika, yurislingvistika** kabi fan yo'nalishlari dunyo ilm fanida ancha rivojlanish cho'qqisiga erishmoqda.

Hozirda shunday nisbatan yangi fanlardan biri yurislingvistika hisoblanadi. **U huquqshunoslik + tilshunoslik fanlarining o'zaro integratsiyasiga asoslangan.**

Insoniyat tarixiy taraqqiyoti davomida barcha fanlar singari huquq va til fanlari muhim o'rin tutgan. Huquqni o'rganuvchi fan "Huquqshunoslik" - "Yurisprudensiya", tilni o'rganuvchi fan "Tilshunoslik" - "Lingvistika" deb qabul qilingan.

Yurislingvistika so'zi tuzilishi jihatdan yuqoridagi ikki so'zdan, *yur(is) (huquq) + lingvistika (tilshunoslik)* dan iborat.

Yur(us) lotincha "*jus*", "*juris*" co'zlaridan olingan bo'lib, o'zbek tilida "huquq", "adolat", "odillik" ma'nolarini beradi [1,287-b]. *Lingvistika* esa, fransuzcha "*linguistique*" so'zidan olingan bo'lib, o'zbek tilida *til haqidagi fan, tilshunoslik* ma'nolarini anglatadi [2,37-b].

Shundan kelib chiqqan holda, aytish mumkinki, "yurislingvistika" - "huquqiy tilshunoslik", "huquqqa oid tilshunoslik" demakdir.

Tilshunoslik fani tilni umumiy holatda tadqiq etsa, yurislingvistika esa, tilni barcha sohalarida emas, faqat huquq yo'nalishida qo'llanishini o'rganadi. Ya'ni, oddiy qilib aytganda, huquqning tili va uslubi, yuridik nutq va yuridik terminologiya kabi masalalar bilan shug'ullanadi.

Bu fan uzoq yillar davomida, ya'ni XIX va XX asrlarda dunyo olimlari tomonidan "*yurislingvistika*", "*yuridik lingvistika*", "*huquqiy tilshunoslik*", "*huquqiy lingvistika*", "*huquq lingvistikasi*" "*lingvoyuristika*", "*sud lingvistikasi*" singari turli nomlar asosida yuritilgan.

XX asr oxiri XXI asrdan boshlab "*yurislingvistika*" degan nom ko'pchilik olimlar tomonidan maqbul atama sifatida qabul qilingan. Jumladan, mazkur fanni "*yurislingvistika*" degan yagona atama sifatida yuritishni 1999-yilda Rossiyalik olim - filologiya fanlari doktori, professor N.D.Golev tomonidan ilmiy iste'molga kiritish taklif qilingan va shu yildan boshlab, Rossiyaning Oltoy davlat universitetida "Yurislingvistika" nomli jurnal nashr etila boshlagan. Mazkur fan bugungi kunda shu nom asosida ommalashib, jadal sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda.

Shunday qilib, yurislingvistika huquq va til fanlarining o‘zaro aloqadorligini o‘rganuvchi maxsus fan sifatida qadimdan mavjud. Ayniqsa, ilg‘or rivojlangan mamlakatlarning ilm-fanida o‘tgan asrlardan boshlab unga bo‘lgan e‘tibor kuchaydi.

Xususan, XIX asr boshlarida Germaniyada huquq va til fanlarining o‘zaro aloqalarini aniqlash maqsadida olimlar tomonida mukammal darajada o‘rganila boshlangan.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda u dastlab “sud lingvistikasi” (forensic linguistics) sifatida yuritilgan. Bu nomning kelib chiqishi Britaniyalik yozuvchi va olim Yan Svartvik bilan bog‘liq.

Yan Svartvik 1968-yilda London shahrining Kensington qismida o‘z xotini va bolalarini o‘ldirganlik jinoyatida ayblangan Timot Evansning sudi ishi materiallarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazadi va uning aybsizligini isbotlab beradi. Ya‘ni, Timot Evansning sud jarayonida bergan barcha yozma ko‘rsatmalarini qiyosiy taqqoslab, aybini bo‘yniga olganligi haqidagi hujjatning til va uslubiga qarab, mazkur hujjatni Timot Evans yozmaganligini, politsiya xodimlarining o‘zlari yozganligini isbotlab beradi [3,58-b].

Vaholanki, ungacha Timot Evansga nisbatan sud hukmi e‘lon qilinib, u qotil sifatida qatl etilgan edi va o‘limidan so‘ng Yan Svartvik lingvistik ekspertizasi natijalariga ko‘ra oqlanadi.

Bu voqea-hodisa keng jamoatchilik o‘rtasida katta shov-shuvlarga sabab bo‘ladi. O‘z navbatda, yurislingvistika fanining sud lingvistikasi sifatida rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Olimlar tomonidan mazkur fanga bo‘lgan e‘tiborni yanada oshiradi.

Yurislingvistika fani rivojlanishiga 1970-yillarda Germaniyada nemis olimlari katta hissa qo‘shganlar, uni “huquqiy lingvistikasi” (Rechtslinguistik) degan nom asosida yuritishgan. Mazkur termin 1976-yili nemis olimi Adalbert Rodlex tomonidan qo‘llangan bo‘lib, u bu haqda shunday yozadi: “Huquqiy lingvistikasi bu zamonaviy tilshunoslikning barcha talablariga javob beruvchi, til va huquqiy normalarning o‘zaro munosabati masalalariga oid barcha metodlar va tadqiqot natijalarining yig‘indisidir” [4,105-110 b].

Germaniyaning Bonn shahrida 1993-yilda yurislingvistika masalalari bo‘yicha dunyo olimlarining birinchi xalqaro konferensiyasi bo‘lib o‘tadi. Shu yilning o‘zidayoq “Xalqaro yurislingvistlar ittifoqi” tashkil topadi va “Til va huquq” deb nomlangan jurnal nashr etila boshlaydi.

Shu paytlardan e‘tiboran ayrim rivojlangan mamlakatlarda (Germaniya, Avstriya kabi) yurislingvistikaga alohida rasmiy fan maqomi berildi va uning ilmiy-nazariy qoidalari ishlab chiqildi va yuridik oliy o‘quv yurtlarida fan sifatida o‘qitila boshlandi.

Yurislingvistika sohasida Rossiyada A.S.Pigolkin, A.A.Ushakov, L.P.Galanza, V. M. Saviskiy, N.D.Golev, O. V. Barabash, T.Gubayeva, O‘zbekistonda F.Bakirov, A.X.Saidov, G‘.Abdumajidov, G‘.Ahmedov, H.Odilqoriyev, X.Hayitov, Sh.Sodikov, Sh.N.Berdiyarov, R.I.Mirzaev, N.Mahmudov, B.Mamedov, G.G‘ulomova, M.Qosimova, Q.Mo‘yidinov, P.Nishonov, O.F.Tursunova, E.Sh.Sabirova, J.N.O‘rozov, N.A.Jumaniyozova, G‘.Sotimov, N.Sharipova, A.Qo‘rg‘onov,

D.Djuzbayeva kabi olimlar tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan, ilmiy risola va maqolalar yozilgan, lugʻatlar tuzilgan.

“Yurislingvistika” fanining maqsad va vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Huquq va til oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarni oʻrganish, huquqning rivojida tilning, tilning takomillashuvida huquqning vazifalarini belgilash;
2. Yuridik til va uslub, yuridik nutq, yuridik terminologiya masalalari yuzasidan bilimlar berish;
3. Yurislingvistik ekspertizaga oid bilimlarni takomillashtirish;
4. Yuridik tilni yuridik texnikaning obyekti sifatida oʻrganish;
5. Yuridik til leksikasi, morfologiyasi, sintaksisini tadqiq etish;
6. Yuridik til, qonunchilik lingvistikasi va qonunchilik uslubiyatiga doir nazariyani muttasil takomillashtirish;
7. Yuridik til va uning tarkibiy qismlarini chuqur ilmiy-nazariy tahlil etish asosida yuridik tilning modelini yaratish;
8. Yuridik terminlar muammolarini chuqur ilmiy asosda oʻrganish;
9. Amaliyotda huquqning rivojiga toʻsqinlik qilayotgan, qonunni qoʻllash uchun qiyinchilik tugʻdirayotgan ifoda usullarini aniqlash;
10. Huquqiy normalarni ifodalashning metodologik asoslarini ishlab chiqish;
11. Yuridik tarjimashunoslik muammolari bilan shugʻullanish;
12. Yuridik nutq nazariyasini ilmiy-nazariy tahlil etish;

Yuqoridagi fikrlarga umumlashtirgan holda aytish mumkinki, “Yurislingvistika” fanining predmetini - yuridik til va uning uslubi, yuridik nutq, yuridik terminologiya, yuridik tilning leksikasi va grammatikasi tashkil etadi.

Bunday ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish ancha murakkab hisoblanadi. Chunki bu sohani oʻrganuvchi mutaxassis faqat bir sohani emas, har ikki sohani, yaʼni lingvistika va huquq fanlarini mukammal oʻzlashtirgan boʻlishi lozim.

Bu sohada til va huquq fanlarining integratsiyasi demokratik jamiyat qoʻrishdagi oʻrni va vazifasidan kelib chiqqan holda juda muhimligini alohida taʼkidlash lozim. Chunki tilning rivojida huquq, huquqning taraqqiyotida esa til nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, har qanday milliy tilga davlat tili, xalqaro til kabi huquqiy maqom berilsa, u rivojlanadi, qoʻllanish doirasi kengayadi. Yoki aksi boʻlsa, til tanazzulga yuz tutadi.

Shu bois hozirda dunyo ilm fanida yurislingvistika faniga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Hatto yurislingvistikaning bir qancha turlari shakllanib bormoqda. Xususan:

1. Kriminalistik lingvistika;
2. Lingvokriminalistika;
3. Qonun tili lingvistikasi;
4. Norma ijodkorligi lingvistikasi;
5. Sud lingvistikasi;
6. Prokuror nutqi;
7. Advokat nutqi kabilar.

Shunday qilib, yurislingvistikaning predmetini yuridik til va yuridik nutq tashkil etadi. Huquq sohasida qo‘llanadigan barcha til birliklarining majmui (so‘z, termin, morfema, fonema) yuridik tilni tashkil etadi.

Yuridik tilning huquqshunos faoliyatida qo‘llanishi, ya’ni yuridik fikrni anglatishi, biror yuridik voqelik haqida xabar berishi yuridik nutq hisoblanadi. Yuridik nutqning birligi tovush, harf, qo‘shimchalar, so‘z, termin, so‘z birikmasi va gapdir.

Bu o‘rinda shuni alohida ta’kidlash lozimki, bugun biz qurayotgan huquqiy davlat yuridik hujjat va qonunlar mukammal uslubda aniq, ravon, tushunarli yozilsagina barpo etiladi, chunki bu fuqarolarning tushunishi uchun qulay bo‘ladi va qonunning ijrosi ham oson kechadi. Yoki aksincha bo‘lsa, qonun ijrosi ta’minlanmaydi.

Aynan shu nuqtayi nazardan har bir davlat va jamiyat taraqqiyoti huquq va til integratsiyasi, huquqning rivojida tilning vazifalari, til taraqqiyotida huquqning o‘rni va rolini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu masalalar yurislingvistika fanining o‘rganish obyektidir. O‘zbekistonda aynan shu fan yo‘nalishini rivojlantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Biroq bu vazifa shunday murakkab jarayonki, uni ilg‘or xalqaro tajribalardan kelib chiqqan holda, o‘zbek yuridik tilini takomillashtirishning umummetodologik ilmiy asoslarini ishlab chiqmasdan, eng asosiysi, jahon ilm-fanida allaqachon tilshunoslikning alohida sohasi sifatida shakllangan yuridik lingvistikani o‘rganmasdan va uni O‘zbekistonda maxsus ilmiy yo‘nalish sifatida doimiy takomillashtirib bormasdan amalga oshirish ancha murakkabdir. Chunki yuridik til, qonun tili, qonunchilik uslubiyati - bu ilmiy izlanishlarning yangi mustaqil bir yo‘nalishidir. Bu soha huquqshunoslik va tilshunoslik bilimlariga oid fanlararo muammodir. Bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar bir vaqtning o‘zida ham lingvistik, ham yuridik bilimlarni taqozo etadi.

Bundan tashqari, yurislingvistika sohasi jahon ilm-fanida bundan qariyb bir asr ilgari shakllangan bo‘lsa-da, bizning mamlakatimizda esa unga mustaqillikdan so‘ng davlat tilida qonunlar tayyorlana boshlagandan keyin katta ehtiyoj sezildi. Natijada fanning aynan shu masalalar bilan shug‘ullanadigan sohasi O‘zbekistonda mustaqillikdan keyin huquqshunoslik va tilshunoslik fanlarining o‘zaro kesishgan nuqtasida paydo bo‘lib, “Yurislingvistika”, “Yuridik lingvistik” nomlari bilan shakllanmoqda.

Binobarin, mamlakatimizda “qonun tili” tushunchasi 1990-yillardan keyin kirib kelib, bu sohada bugungi kunda Respublikamizda birmuncha ishlar amalga oshirilyapti. O‘zbek yuridik tili va terminlari bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari yo‘lga qo‘yilmoqda. Huquqshunos va tilshunos olimlar tomonidan o‘zbek yuridik tiliga bag‘ishlangan bir qancha ilmiy risola, lug‘at va ilmiy-ommabop maqolalar nashr etildi. Lekin bularning hammasini boshqa rivojlangan davlatlarda yuridik lingvistik sohasi bilan qiyoslaydigan bo‘lsak, dengizdan bir tomchi sifatida baholash mumkin.

Shu bois o‘zbek yuridik lingvistikasining shakllanishi, taraqqiyoti va uning qonun ijodkorligi jarayonidagi o‘rni va roli masalalarini o‘rganish, yuridik terminlarni unifikatsiya qilish va standartlashtirish, ularning izohli lug‘atini yaratish, bunda

hozirgi zamon yuridik terminlari bilan bir qatorda qadimda ota-bobolarimiz tomonidan musulmon huquqida qoʻllangan terminlarning ham izohiga alohida eʼtibor qaratish oʻzbek tilshunosligining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bizning nazarimizda, bugungi kunda Oʻzbekistonda mazkur sohani dunyo ilm fani darajasida rivojlantirish uchun quyidagi masalalarga alohida eʼtibor berish zarur:

1. Mamlakatimizda yurislingvistik tadqiqot ishlariga Oʻzbekiston Respublikasi Oliy taʼlim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan ustuvor soha sifatida qaralishi, tilshunos va huquqshunos olimlar esa yuqorida taʼkidlangan ilmiy yoʻnalishlarga alohida etibor berishlari, zarur boʻlsa, boshqa soha olimlari (siyosatshunos, diplomat, iqtisodchi kabi) bilan hamkorlikni yoʻlga qoʻyish va ular tomonidan bu sohada koʻplab ilmiy-tadqiqot ishlari yaratilishi maqsadga muvofiqdir.

2. Yurislingvistika sohasida bajarilgan ilmiy-tadqiqot va dissertatsiya ishlari muallifiga qaysi fan yoʻnalishi boʻyicha (filologiya yoki yurisprudensiya) ilmiy daraja berish masalasi ham bugungi kunda muhim hisoblanadi. Bu oʻrinda, bizning nazarimizda, ishning mazmunidan kelib chiqqan holda ilmiy daraja berish prinsipiga rioya qilish maqsadga muvofiq. Yaʼni tadqiqot ishining asosiy mazmuni lingvistik aspektida boʻlsa, filologiya fanlar boʻyicha ilmiy daraja berish kerak. Agar ishning asosiy mazmuni yuridik fanlar uchun xizmat qilsa, yuridik yoʻnalish boʻyicha ilmiy daraja taqdim etilishi kerak.

3. Qonun chiqaruvchi hokimiyat - Oliy Majlis deputatlari va senatorlar qonunlarning sifat jihatdan mukammal ishlab chiqilishiga, normativ-huquqiy hujjatlarning tili va ifoda uslubi masalalariga oʻz eʼtiborlarini yanada oshirishlari zarur. Buning uchun ular yurislingvistika, qonunchilik texnikasi, qonunchilik uslubiyati masalalari boʻyicha maʼlum bir bilimlarga ega boʻlishi maqsadga muvofiq.

4. Bu sohadagi eng muhim vazifalardan biri yurislingvistika yoʻnalishi boʻyicha mutaxassis kadrlar tayyorlash masalasidir. Shu bois Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbek tili va adabiyoti universiteti va Toshkent davlat yuridik universitetlarining magistratura bosqichlarida “Yurislingvistika” yoʻnalishini tashkil qilish va unda mutaxassislar tayyorlashni yoʻlga qoʻyish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, Oʻzbekistonda yurislingvistika sohasini ilmiy, amaliy va taʼlim sohasida rivojlantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Bu esa, davlat va jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR:

1. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. Olti jildlik. 6-jild. T., Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022., 287-b.

2. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. Olti jildlik. 3-jild. T., Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022., 37-b.

3. Плотникова, С. Н. Лекции по судебной фонетике / С. Н. Плотникова. - Иркутск : ИГЛУ, 2006. - 58 с.

4. Podlex A. Rechtlinguistik // Grimm, Dieter [Hrsg.]. Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften. Bd. II, Munchen: Beck, 1976, S. 105-116

MA'RIFATPARVARLIK DAVRINING ASOSIY KONSEPTLARI

Obilov Ilhomjon

Namangan davlat universiteti magistranti

ilhomjonobilov@gmail.com

Annotatsiya. Ma'rifatparvarlik davri haqida maqola, XVIII asrning o'rtalaridan XIX asrning boshlarigacha bo'lgan intellektual harakatni, uning asosiy g'oyalarini, tarixiy kontekstini va jamiyatdagi ta'sirini qisqacha bayon etadi.

Kalit so'zlar: *Ma'rifatparvarlik davri, ilmiy bilimlar, inson huquqlari, diniy tolerantlik, sanoat inqilobi, ijtimoiy islohotlar*

Ma'rifatparvarlik davri, XVIII asrning o'rtalaridan boshlanib, XIX asrning boshlarigacha davom etgan va G'arb dunyosida keng tarqalgan intellektual harakat sifatida tanilgan. Ushbu davrning asosiy konseptlari va tarixiy konteksti inson aql-idrokining kuchiga, ilmiy bilimlarning rivojlanishiga, shuningdek, siyosiy va ijtimoiy islohotlarning amalga oshirilishiga asoslangan. Ma'rifatparvarlik davri, ayniqsa, Fransiyada va Germaniyada, o'zining o'ziga xos xususiyatlarini namoyon qilgan bo'lsa-da, uning ta'siri butun Yevropa va Amerikaga tarqalgan.[6,7]

Ma'rifatparvarlik davrining asosiy konseptlari:

Ma'rifatparvarlik davri aql-idrokning kuchiga ishonch bilan ajralib turadi. Bu davrda insonning o'z taqdirini o'zi belgilashi va tabiat hamda jamiyatdagi qonuniyatlar ustidan aql yordamida hukmronlik qilishi mumkinligi ta'kidlanadi.

XVII asrdagi ilmiy inqiloblardan so'ng, XVIII asrda ilmiy bilimlar yanada rivojlandi. Astronomiya, fizika, kimyo va biologiya sohalarida yangi kashfiyotlar ma'rifatparvarlik g'oyalarini mustahkamladi.[5]

Ma'rifatparvarlik davrida inson huquqlari va shaxsiy erkinliklar g'oyasi kuchaydi. Bu, Amerika Mustaqillik Deklaratsiyasi va Fransuz Inqilobidan keyingi Inson va Fuqaro Huquqlari Deklaratsiyasida o'z aksini topdi.

Diniy tolerantlik va din hamda davlat ishlarining ajratilishi g'oyalari ma'rifatparvarlar tomonidan kuchli qo'llab-quvvatlandi. Bu, diniy erkinlikka va turli e'tiqodlarga nisbatan ochiqlikka olib keldi.

Ta'limning keng tarqalishi va umumiy bo'lishi ma'rifatparvarlik davrining muhim maqsadlaridan biri edi. Ta'lim orqali jamiyatni yuksaltirish va rivojlantirish mumkinligiga ishonch bildirildi.

Ma'rifatparvarlik davri, ko'pincha, monarxik tuzumlar va avtoritar hokimiyatlar tanqid qilindi. Fransuz Inqilobi (1789-1799) ma'rifatparvarlik g'oyalarining amaliyotga tatbiq etilishi va jamiyatdagi tub o'zgarishlarning yorqin misoli bo'ldi.[4]

Sanoat Inqilobi XVIII asrning ikkinchi yarmida boshlangan va iqtisodiy taraqqiyotga, shuningdek, ishlab chiqarish usullarining o'zgarishiga olib keldi. Bu o'zgarishlar jamiyat tuzilishida va ijtimoiy sinflar o'rtasidagi munosabatlarda ham o'zgarishlarga sabab bo'ldi.

Ma'rifatparvarlik davrida, Renessans va Reformatsiya davrlaridan boshlangan ilmiy va falsafiy fikrlar rivoj topdi. Bu davrda Immanuel Kant, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, John Locke kabi fikr ahllari o'z asarlarida inson aqlining kuchini, jamiyatdagi o'zgarishlarning zarurligini va shaxsiy erkinliklarni ta'kidladilar.[1,2,3]

Ma'rifatparvarlik davri, XVIII asrning o'rtalaridan XIX asrning boshlarigacha davom etgan, G'arb dunyosida intellektual va madaniy taraqqiyotning yangi bosqichini belgilagan muhim tarixiy davrdir. Bu davrning nomi lotincha "enlightenment" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu "nur taratish" yoki "aql yoritish" degan ma'nolarni anglatadi. Ma'rifatparvarlik davri inson aqlining kuchiga, ilmiy bilimning ahamiyatiga va ijtimoiy adolatning ta'minlanishiga qaratilgan g'oyalar bilan ajralib turadi. Ushbu davrning asosiy g'oyalarini tushunish, zamonaviy jamiyatimizning ko'plab asosiy tushunchalarini va qadriyatlarini qanday shakllantirganini ko'rsatadi.

Ma'rifatparvarlik davri, avvalambor, inson aqlining cheksiz imkoniyatlariga ishonch bildirish bilan bog'liq. Bu davr fikr ahllari, olimlar va yozuvchilar inson ongining tabiatni anglash va jamiyatni takomillashtirish qobiliyatiga katta umid bog'lashgan bir paytdir. Ma'rifatparvarlik davri odamlarni jaholat, qoloqlik va avtoritarizmdan ozod qilishga intilgan harakat sifatida ko'riladi. Bu davrda ta'kidlanganidek, aql-idrok va ilmiy bilim orqali insoniyat o'z taqdirini o'z qo'lga olishi va jamiyatda adolatli o'zgarishlar amalga oshirishi mumkin.

Ma'rifatparvarlik davri aql-idrokning kuchiga ishonch bildirish bilan ajralib turadi. Bu davr fikr ahllari inson aqlining tabiat ustidan g'alaba qozonishini va jamiyatdagi o'zgarishlarni boshqarishni mumkin qiladigan asosiy vosita deb hisoblashgan.

Ilmiy metod va empirik tadqiqotlar ma'rifatparvarlik davrida katta ahamiyat kasb etdi. Bu davrda ilmiy kashfiyotlar va texnologik yutuqlar insoniyatning tabiatni tushunishini va unga ta'sir qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshirdi.

Inson huquqlari, shaxsiy erkinliklar va fuqarolik jamiyati g'oyalari ma'rifatparvarlik davrida muhim o'rin egalladi. Bu davrda insonning tabiiy huquqlari, jumladan, so'z va matbuot erkinligi, adolatli sudlov va diniy tolerantlik kabi tushunchalar keng tarqaldi.

Ma'rifatparvarlik davri diniy tolerantlik va diniy institutlardan davlat hokimiyatining ajralishini targ'ib qildi. Bu davr fikr ahllari diniy erkinlikni qo'llab-quvvatlab, turli e'tiqodlarga nisbatan ochiqlikni va bag'rikenglikni ta'kidladilar.

Ta'lim va bilimning keng tarqalishi ma'rifatparvarlik davrida muhim g'oya sifatida qaraldi. Ta'limning kengayishi orqali jamiyatni yaxshilash va insonlarning o'z salohiyatini to'liq ishga solishiga imkon berish maqsad qilingan.

Ma'rifatparvarlik davrida, jumladan John Locke va Jean-Jacques Rousseau kabi fikr ahllari tomonidan ijtimoiy shartnoma nazariyalari ishlab chiqildi. Bu nazariyalar jamiyatdagi siyosiy va ijtimoiy tuzumlar insonlar o'rtasidagi kelishuv asosida shakllanishi kerakligini ta'kidlaydi.

Ma'rifatparvarlik davri avtoritar hokimiyat tuzumlariga, shu jumladan monarxiyaga va cherkovning siyosatdagi ta'siriga qarshi kurash bilan ham ajralib turadi. Bu davrda adolatli va demokratik jamiyat qurish g'oyalari kuchaydi.

Ma'rifatparvarlik davri, zamonaviy jamiyatning ko'plab asosiy tushunchalarini va qadriyatlarini shakllantirgan muhim tarixiy davr hisoblanadi. Bu davrning asosiy g'oyalardan biri – inson aqlining kuchiga, ilmiy bilimning ahamiyatiga va ijtimoiy adolatning ta'minlanishiga bo'lgan ishonchdir. Ma'rifatparvarlik davri inson huquqlari, diniy tolerantlik, ta'limning kengayishi va ijtimoiy shartnomalar nazariyasini o'z ichiga oladi. Bu davrning merosi, zamonaviy demokratiya, huquqiy davlat, ilmiy metod va ta'limning umumlashuvi kabi tushunchalarning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ma'rifatparvarlik davri insoniyat tarixida yangi davrni boshlab berdi va uning g'oyalari bugungi kunda ham bizning jamiyatimizning asosiy qadriyatlari hisoblanadi.

Ma'rifatparvarlik davrining chuqurroq tushunilishiga yordam beradigan qo'shimcha ma'lumotlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: bu davrning ilmiy yutuqlari, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlari, shuningdek, bu davrning zamonaviy dunyoga qoldirgan merosi va uning bugungi kunda qanday qo'llanilayotganligi haqida.

Ma'rifatparvarlik davri ilmiy inqiloblarga boy bo'lgan. Isaac Newtonning fizika va matematikadagi ishlari, Carl Linnaeusning tabiatshunoslikdagi tasniflari, Antoine Lavoisierning kimyodagi ishlari kabi kashfiyotlar bu davrning ilmiy yutuqlaridan ba'zilari hisoblanadi. Ular tabiatni tushunish va unga nisbatan yondashuvimizni tubdan o'zgartirgan, ilmiy metodni asosiy bilim manbai sifatida mustahkamlagan.

Ma'rifatparvarlik davri, shuningdek, katta ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarga guvoh bo'ldi. Fransuz Inqilobi (1789-1799) va Amerika Mustaqillik Urushi (1775-1783) ma'rifatparvarlik g'oyalarining amalga oshirilishida muhim voqealar edi. Bu inqiloblar monarxiyaga qarshi kurash, respublikachilik va konstitutsiyaviy hokimiyat kabi tushunchalarni mustahkamladi. Inson va fuqaro huquqlari, shaxsiy erkinliklar va qonun ustuvorligi g'oyalari ushbu davrda kuchaydi va zamonaviy demokratik tuzumlarining asosi bo'lib xizmat qildi.

Ma'rifatparvarlik davrining merosi, zamonaviy jamiyatning ko'plab aspektlarida namoyon bo'ladi. Bugungi kunda demokratiya, qonun ustuvorligi, ilmiy metod va ta'limning umumiy qabul qilinganligi, shuningdek, inson huquqlari va erkinliklarining keng tarqalganligi bu davrning ta'sirini ko'rsatadi. Ma'rifatparvarlik davri g'oyalari, shuningdek, diniy tolerantlik va turli madaniyatlarga nisbatan ochiqlik kabi zamonaviy qadriyatlarning asosini tashkil etadi.

Ma'rifatparvarlik davrining g'oyalari bugungi kunda turli sohalarda, jumladan siyosat, ta'lim, ilm-fan va madaniyatda qo'llaniladi. Masalan, demokratik davlatlar inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishda ma'rifatparvarlik davrining g'oyalariga tayanadi. Ta'lim sohasida esa, kritik fikrlash va ilmiy bilimlarning ahamiyati ta'kidlanadi, bu esa o'z navbatida fuqarolarning jamiyatdagi faol ishtirokini rag'batlantiradi. Ilm-fan sohasida ilmiy metod va empirik tadqiqotlar, ma'rifatparvarlik davrida qo'yilgan asoslar ustida rivojlanib, yangi texnologiyalar va kashfiyotlarga yo'l ochmoqda.

Ma'rifatparvarlik davri, zamonaviy jamiyatning ko'plab asosiy tushunchalarini va qadriyatlarini shakllantirgan muhim tarixiy davr hisoblanadi. Bu davrning g'oyalari – aql-idrokning kuchiga, ilmiy bilimning ahamiyatiga, inson huquqlari va erkinliklariga bo'lgan ishonch – bugungi kunda ham jamiyatimizning asosiy

qadriyatlarini hisoblanadi. Ma'rifatparvarlik davri insoniyat tarixida yangi davrni boshlab berdi va uning merosi, zamonaviy dunyoda qanday qo'llanilayotganini tushunish, bu davrning ahamiyatini yanada chuqurroq anglashimizga yordam beradi.

Ma'rifatparvarlik davri o'zining keng ko'lamli ta'siri bilan zamonaviy dunyoning ko'plab jihatlarini shakllantirgan. Bu davrning merosi faqat siyosiy va ilmiy sohalarida emas, balki madaniyat, falsafa, iqtisod va ta'lim kabi turli sohalarida ham seziladi. Ma'rifatparvarlik davrining ko'proq chuqurroq tushunilishi uchun quyidagi qo'shimcha ma'lumotlar va tahlillar taqdim etiladi.

Ma'rifatparvarlik davri san'at va madaniyatda ham muhim o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Bu davrda san'at asarlari va adabiyotda insoniy qadriyatlar, shaxsiy erkinlik va tabiat go'zalligi kabi mavzular ko'proq o'rganila boshlandi. Masalan, Jean-Jacques Rousseau va Voltaire kabi yozuvchilar o'z asarlarida jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizliklarni tanqid qilishdi va insonning tabiiy holatini ulug'lashdi. Shuningdek, bu davr san'atida klassitsizm va keyinchalik Romantizm kabi yangi harakatlar paydo bo'ldi, ular o'z navbatida inson tuyg'ulari va tabiat bilan bog'liqlikni ta'kidlash orqali ma'rifatparvarlik davrining g'oyaviy asoslarini aks ettirishdi.

Ma'rifatparvarlik davri falsafiy fikrning rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi. Immanuel Kant kabi faylasuflar bu davrda "Tanqidiy falsafiya"ni taklif qilishdi, bu esa bilim va aql-idrokning chegaralari haqida yangi tushunchalarni o'rta qo'ydi. Kantning "Aqlning tanqidi" asari[1] aql-idrokning bilim olishdagi rolini o'rganadi va shu bilan birga, etik va estetik masalalarga yangi yondashuvlar kiritadi. Ma'rifatparvarlik davridagi falsafiy ishlar, shuningdek, ijtimoiy shartnoma, fuqarolik jamiyati va siyosiy erkinliklar kabi tushunchalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynadi.

Ma'rifatparvarlik davrining iqtisodiy sohada ham muhim ta'siri bor. Bu davrda Yevropada sanoat inqilobi boshlandi, bu esa ishlab chiqarish usullarida, mehnat tashkil etishda va iqtisodiy tuzilishda tub o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Sanoat inqilobi, o'z navbatida, ma'rifatparvarlik davridagi g'oyalarni, jumladan, ilmiy va texnologik taraqqiyotga ishonchni mustahkamladi. Iqtisodiy o'sish va sanoatlashuv jamiyatdagi ijtimoiy sinflar tuzilishini o'zgartirdi va yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratdi, bu esa ma'rifatparvarlik davrida ijtimoiy o'zgarishlarni rag'batlantirdi.

Ma'rifatparvarlik davri ta'lim sohasida ham muhim o'zgarishlarni boshlab berdi. Bu davrda ta'limning keng tarqalishi va umumiy bo'lishi g'oyasi kuchaydi. Ta'lim orqali insonlarning o'z salohiyatini to'liq ishga solishi va jamiyatda faol ishtirok etishi mumkinligi ta'kidlandi. Ta'lim tizimlarida ilmiy metod va kritik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar joriy etildi. Bu o'zgarishlar, zamonaviy ta'lim tizimining asoslarini qo'ydi va keng qamrovli bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish orqali fuqarolarni jamiyatdagi o'zgarishlarga tayyorladi.[8]

Ma'rifatparvarlik davri, zamonaviy jamiyatning ko'plab aspektlarini, jumladan siyosiy, ilmiy, madaniy va iqtisodiy taraqqiyotni shakllantirgan muhim tarixiy davr hisoblanadi. Bu davrning merosi bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy demokratiya, huquqiy davlat, ilmiy metodologiya va ta'lim tizimining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ma'rifatparvarlik davri insoniyatning ilmiy va intellektual salohiyatini oshirish, jamiyatdagi adolat va erkinliklarni ta'minlash yo'lida yangi bosqichni boshlab berdi.

ADABIYOTLAR:

1. Kant, I. (1784). Answering the Question: What is Enlightenment?
2. Israel, J. I. (2001). Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750. Oxford University Press.
3. Outram, D. (2019). The Enlightenment (3rd ed.). Cambridge University Press.
4. Gay, P. (1995). The Enlightenment: The Rise of Modern Paganism. W. W. Norton & Company.
5. Hunt, L. (2007). Inventing Human Rights: A History. W. W. Norton & Company.
6. Porter, R. (2000). Enlightenment: Britain and the Creation of the Modern World. Allen Lane.
7. Delbourgo, J., & Müller, N. (Eds.). (2017). The Enlightenment: A Brief History with Documents. Bedford/St. Martin's.
8. Zafirovski, M. (2010). The Enlightenment and Its Effects on Modern Society. Springer.

НЕТРАДИЦИОННЫЕ УГРОЗЫ БЕЗОПАСНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И УЧАСТИЕ КИТАЯ В БОРЬБЕ С НИМИ

Фёдорова Екатерина Алексеевна

магистрант, Санкт-Петербургская школа социальных наук и
востоковедения НИУ ВШЭ, г. Санкт-Петербург, РФ
f-kat@inbox.ru

Аннотация. В работе рассматриваются нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии. Показана их специфика. Также рассматриваются особенности сотрудничества Китая в борьбе с указанными угрозами безопасности и дальнейшие перспективы развития этого взаимодействия.

Ключевые слова: *нетрадиционные угрозы безопасности, Китай и Центральная Азия, взаимодействие в сфере безопасности.*

Пять постсоветских государств (Казахстан, Киргизия, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан) представляют один из наиболее значимых регионов, вызывающих интерес у многих стран, таких как, например, Россия, Китай, США или Индия. Важный фактор – угрозы безопасности, из-за которых данный регион получает столь пристальное внимание. Лучше всего рассмотреть данный вопрос на примере сотрудничества в области противодействия нетрадиционным угрозам безопасности.

Многие под словом «безопасность» подразумевают противодействие военным угрозам. Однако в современном мире изменилось понимание данного термина. После окончания холодной войны важное место заняли именно

нетрадиционные угрозы [17]. К сфере безопасности теперь относятся не только традиционные, военно-стратегические вопросы, но еще и нетрадиционные угрозы, представляющие собой преимущественно невоенные угрозы, которые связаны с процессами глобализации и ростом взаимозависимости стран друг от друга в мировой политической системе [16].

В отличие от термина *human security* (безопасность человека) – концепции человеческой безопасности, представленной в 1994 г. Программой ООН по развитию [9], которая «призывала к выдвиганию глобальной инициативы по продвижению безопасности людей, а не территорий, и не с помощью оружия, а посредством устойчивого развития через совершенствование здравоохранения, образования и политической свободы в дополнение к экономическому благосостоянию» [9], этот совершенно новый подход основывается на «противодействии угрозам массовых эпидемий, стихийных бедствий, распространению наркотиков, торговле людьми, преступлений в сфере информационных технологий, терроризму и пр., т.е. безопасности не конкретной личности, а сообщества в целом» [7]. Данная концепция «секьюритизации», была разработана исследователями «копенгагенской школы», а затем частично была использована в концепции безопасности Б. Бузана и О. Вевера. Исследователи обращали большее внимание на межгосударственные конфликты и отношения разных стран, с учетом восприятия государствами друг друга внутри одного общего региона по шкале «друг–враг–соперник» [10]. По мнению Барри Бузана, «безопасность – это стремление избавиться от угроз и способность государств и обществ сохранять свою независимую идентичность и свою функциональную целостность в неприкосновенности от тех перемен, которые рассматриваются ими как враждебные» [5, с.109]. Отсюда следует, что любая потенциальная угроза государству, которая не является военно-политической, называется «нетрадиционной угрозой» [5, с.109], и это:

- 1) религиозный экстремизм
- 2) терроризм
- 3) торговля людьми
- 4) экологические преступления
- 5) торговля наркотиками
- 6) пиратство
- 7) контрабанда оружия
- 8) контрабанда оружия массового уничтожения или его компонентов и др.

Связи Китая с Центральной Азией (далее – ЦА), появившиеся еще в эпоху Великого шелкового пути, получили новое развитие после того, как государства данного региона стали независимыми. После распада СССР в регионе образовался «геополитический вакуум», КНР, имея общую границу со странами ЦА, начала участвовать в разделе влияния в регионе. Для КНР слишком большая активность других игроков приравнивалась к потенциальной угрозе суверенитету и национальным интересам [6]. Стремление Китая к сотрудничеству со странами ЦА в области безопасности и противодействии нетрадиционным угрозам связано с несколькими основными факторами.

Во-первых, с усугублением проблем уйгурского сепаратизма (что является ключевой внутренней проблемой для Китая). После обретения республиками ЦА независимости, где давно проживала большая диаспора уйгуров, полностью поддерживающая движение за независимость СУАР (Синьцзян-Уйгурского автономного района) [15], проблема уйгурского сепаратистского движения в Китае усилилась именно за счет действий данной диаспоры. Во-вторых, это связано с усилением ислама и исламистских течений в регионе (особенно радикальных), а также деятельности религиозных экстремистских групп, получавших большую поддержку со стороны Афганистана и ряда других исламских стран [5, с.109]. И последний фактор, повлиявший на безопасность региона, это связь между транснациональными группировками по контрабанде наркотиков и религиозными экстремистскими партиями, члены которых участвовали в перевозке опиума из Афганистана через страны ЦА в другие страны, а также героина в больших количествах на территорию КНР [5, с.109].

Новый взгляд на нетрадиционные угрозы безопасности нашёл свое место и в политике КНР. По утверждению бывшего заместителя начальника Генерального Штаба Народно-освободительной армии Китая, профессора Университета Синьхуа и Пекинского Университета, Сюн Гуакай среди нетрадиционных угроз безопасности КНР присутствуют разные угрозы, такие как международный финансовый кризис, терроризм, энергетическая и продовольственная безопасность, проблемы по изменению климата, угрозы информационной безопасности, безопасности пищевых продуктов и здравоохранения [13]. В отношениях с государствами ЦА с начала обретения ими независимости (т.е. с 1990-х годов) особое внимание концентрировалось на борьбе с терроризмом, где страны ЦА были как буферная зона между Афганистаном и СУАР [4, с.122]. В целом можно выделить «три потенциальных фактора, порождающих угрозы национальной безопасности Китая – проблему «трех зол» (三股势力) – терроризма, экстремизма, сепаратизма, а также нелегальный оборот наркотиков» [3, с.1].

Олицетворением стратегии Пекина является инициатива «Один пояс, один путь», которая напрямую связала страны ЦА «крупными инфраструктурными проектами и многомиллиардными контрактами» [8]. Торговля, инвестиции, инфраструктурные проекты и другие инструменты, используемые Китаем, создают в регионе основу для будущего доминирования во всех сферах – *RaxSinica* («китайского мира») [14]. По мнению экспертов, приоритеты политики КНР в ЦА связаны как с экономикой, так и с безопасностью, а также финансами и вопросами экологии [2, с.121]. Например, создание специальных институтов (ШОС) Пекин инициировал только для сотрудничества по вопросам нетрадиционных угроз безопасности и финансового управления.

В отношении государств ЦА в дополнение к указанным проблемам можно еще упомянуть про водно-энергетические и территориальные конфликты между бывшими республиками [11], нестабильную внутривнутриполитическую ситуацию, экологическую катастрофу Арала (повлиявшую сильнее на Казахстан и Узбекистан), а также межэтнические противоречия и экономические трудности

во всех странах ЦА, общую границу Узбекистана, Таджикистана и Туркменистана с Афганистаном [14].

И хотя сотрудничество со странами ЦА в борьбе с нетрадиционными угрозами интересует Китай только в контексте решения его собственных проблем в СУАР и имеет региональный характер, совместные проекты Китая со странами ЦА реализуются в нескольких областях: безопасность, экономика, финансы, экология. Свои инициативы КНР подкрепляет выделением значительных материальных ресурсов, не прибегая к жёсткой силе для принуждения стран к участию. Все китайские инициативы сопровождаются созданием новых концепций или норм, которые предлагают китайское видение существующих проблем («три зла») и инновационный или альтернативный существующим подход к их решению (новая концепция безопасности КНР, «Шанхайский дух», «Один пояс, один путь», «Экономический пояс Шелкового пути») [18]. По мнению А. Прейманиса, экономиста ЕБРР по ЦА: «Активность Китая во всех секторах растёт, и невозможно представить, что западный или российский капитал займет место китайского» [12]. Страны ЕС и США не в состоянии стать альтернативой Китаю ни в торговой, ни в инвестиционной сферах [14].

Вывод: развитие связей по противодействию нетрадиционным угрозам безопасности КНР со странами ЦА стратегически выгодно всем участникам для поддержания стабильности режимов и экономически подкреплено проектами и инвестициями Китая разного характера, основывается на перспективных планах связать транспортными коридорами регионы Юго-Восточной и Восточной Азии с ЕС и странами Ближнего Востока [1, с.28] и, несмотря на имеющиеся отдельные негативные моменты, однозначно является позитивным фактором взаимодействия и будет иметь долгосрочный характер.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алимов Р.К. Шанхайская организация сотрудничества и Большая Евразия // Вестник международных организаций. 2018. Т. 13. № 3.
2. Лузянин С.Г. Китайские «корни» и российские «ветви» в ЦА (К вопросу о соотношении политики КНР и РФ в регионе) // Центральная Азия и Кавказ. 2007. № 3(51).
3. Парамонов В. Столповский О. Интересы безопасности Китая в Центральной Азии // Центральная Евразия. Русская серия. 2008. Май. 08/20 (R).
4. Хлюпин В. Треугольник геополитического взрыва Казахстан–Китай–Россия // Международный Евразийский институт экономических и политических исследований. – Вашингтон, 1999 год, [Электронный ресурс]. URL: http://www.iicas.org/AIBOLIT/publ_Vtr_5.htm
5. Худайкулова А.В. «Безопасность личности»: концепция, политический дискурс и возможности практического применения // Вестник МГИМО/ [Электронный ресурс]. URL: <https://docviewer.yandex.ru/view/1211471905>

6. Regions and Powers: The Structure of International Security. Edited by Barry Buzan and Ole Wæver. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 596 pp. [Электронный ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/281090398_Regions_and_Powers_The_Structure_of_International_Security/link/5a009572aca2725286dc2389/download

7. 中国关于新安全观的立场文件(2002年7月31日2002-08-06 [Электронный ресурс]. URL: http://switzerlandemb.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/tytj_674911/zcwj_674915/t4549.shtml

SIYOSATSHUNOSLIKDA MAHALLA – MILLIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNING SUBYEKT SIFATIDAGI FAOLIYATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYALARI

Isamutdinov Ravshan Raxmonovich

O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi Kotibiyati
Saylov qonunchiligi va zamonaviy texnologiyalar bo'yicha
o'quv markazi direktori o'rinbosari, mustaqil izlanuvchi
ravshan1004@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada mahallaning O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizligini ta'minlashning subyekti sifatidagi faoliyati o'rganilgan. Shuningdek, mahalla jamiyatning muhim tarkibiy qismi sifatida jamiyat boshqa tarkibiy qismlaridan ajralib turuvchi o'ziga xos xususiyatlari atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mahalla, milliy xavfsizlik, jamoatchilik nazoratini o'rnatish, jamiyat, davlat, mahalla yettiligi, subyekt.

Har qanday mamlakat hayotiy muhim manfaatlarini ichki va tashqi tahdidlardan himoya qilishda milliy xavfsizligini ta'minlashga yo'naltirilgan siyosatni ishlab chiqqan. Shu o'rinda milliy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha davlat ma'lum bir ijtimoiy institutlarning imkoniyatlaridan siyosatni amalga oshirishda samarali foydalanishi mumkinligi kuzatilgan. Bunday institutlar milliy xavfsizlikni ta'minlashda ijtimoiy munosabatlar ishtirokchi sifatida o'z faoliyatini subyekt sifatida namoyon etib kelgan.

Bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy munosabatlar ishtirokchisi va milliy-tarixiy institut sifatida mahalla e'tirof etiladi. Mahalla o'zbek xalqining tom ma'nodagi qadriyati bo'lib, uning shakllanishi va rivojlanishi bir necha asrlarga borib taqaladi. Mahalla instituti jamiyatning bir bo'lagi sifatida O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizligini ta'minlashning subyekti deb e'tirof etishimizdan oldin xavfsizlik subyektlarini tasniflash va ularning o'ziga xos xususiyatlarini izohlash o'rinlidir.

Subyekt (lotincha subjectum – ostida, asosida turuvchi) tushunchasi faol ish-harakat qiluvchi, biluvchi ong va irodaga ega bo'lgan individ yoki ijtimoiy guruh [1, 575] degan ma'noni anglatib, subyektlar – bu muayyan faoliyat turining ishtirokchilari bo'lib, uni amalga oshirish jarayonida mustaqil ishlab chiqilgan rejalarni amalga oshiradilar va uning natijalari bilan o'z ehtiyojlarini qoniqtiradi. I.Boboqulov,

X.Umarovlarning fikricha, “Xavfsizlik subyekti – bu avvalo xavfsizlik sohasidagi ijtimoiy munosabatlar ishtirokchisidir. Xavfsizlik subyektini shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin: asosiy (birlamchi) va hosila (ikkilamchi). Birlamchi xavfsizlik subyektiga davlatni, hosila subyektiga esa universal va mintaqaviy tashkilotlar, jamoat tashkilotlari, siyosiy partiyalar va boshqalarni kiritish mumkin. Xavfsizlikning hosila subyektlari asosiy subyektlarning irodasi natijasi o‘laroq yaratiladi.” Bizning fikrimizcha, davlat bilan bir qatorda, shaxs va jamiyat xavfsizlikning birlamchi subyekti bo‘lib, shaxs va jamiyat ham yaratuvchilik xususiyatga ega.

Jamiyat o‘z-o‘zidan shakllangan va usluksiz taraqqiy etib boruvchi ijtimoiy organizm bo‘lib, uning bir qismi – mahalla ijtimoiy organizmni bir bo‘lagi hisoblanadi.

Shu jihatdan olib qaraganda, mahalla birlamchi subyekt jamiyatning muhim tarkibiy qismi sifatida jamiyat boshqa tarkibiy qismlaridan ajralib turuvchi o‘ziga xos quyidagi xususiyatlarga ega:

- mustaqilligi (suvereniteti);
- doimiy aholisi;
- ma’lum bir hududga egaligi;
- boshqaruvi;
- vakolatlari va vazifalari doirasi qonun hujjatlarda belgilanganligi;
- boshqa xavfsizlik subyektlar bilan munosabatlarga kirishish qobiliyati.

Mazkur sanab o‘tilganlarning har birini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, avvalo mahalla institutini mustaqil va suverenitet huquqiga ega ekanligini e’tirof etishimiz lozim. Unga ko‘ra mustaqil faoliyat yuritishi mahallaning muhim belgisi hisoblanib, amaldagi qonun hujjatlarda bu erkinlik o‘z aksini topganligini ko‘ramiz. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 127-moddasiga muvofiq, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari mahalliy ahamiyatga molik masalalarni fuqarolarning manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy o‘ziga xos xususiyatlaridan, shuningdek milliy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an‘analardan kelib chiqqan holda, qonunga muvofiq mustaqil ravishda hal etishga haqli ekanligi qayd qilingan.

Mahallaning mustaqilligi o‘zini o‘zi boshqarishda namoyon bo‘lib, aholi o‘zini o‘zi boshqarishda o‘zining saylov huquqlariga muvofiq fuqarolar yig‘inlari (fuqarolar vakillarining yig‘ilishlari) orqali amalga oshiradi.

Bunda fuqarolar jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, bevosita yoki o‘zlarining saylanadigan vakillari orqali o‘zini o‘zi boshqarishda teng huquqlarga ega bo‘ladi.

Shu bilan birga, mahalla o‘z siyosiy huquqidan mamlakatda o‘tkaziladigan saylov va referendum jarayonlarida foydalanadi. Bu esa ovoz berish orqali davlat organlari va boshqa tuzilmalarini tashkil etishdagi saylov jarayonda mustaqil faoliyat olib borishida ko‘rinadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesiga, viloyatlar, tumanlar, shaharlar davlat hokimiyati vakillik organlariga bo‘lib o‘tadigan saylovlarda mahalladan yuborilgan vakillar o‘z kuzatuvlarini mustaqil amalga oshiradi.

Mahallaning mustaqilligining yana bir belgisi uning faoliyatiga davlat organlari va boshqa mansabdor shaxslarining aralashuvi taqiqlanganligi hisoblanadi.

Shuningdek, mahalla jamiyatning bir qismi sifatidagi o'ziga xos xususiyatlaridan biri doimiy aholiga egaligi bo'lib, unga ko'ra mahalla hududida istiqomat qiluvchi odamlar majmui mahallani tashkil etadi. Amaldagi qonun hujjatlarida, mahallalar hududlarning tarixiy xususiyatlarini, qoidaga ko'ra, kamida 500 oila yashaydigan aholi punktlarining geografik joylashishini hisobga olgan holda, istisno hollarda, 500 nafardan kam aholi, lekin kamida 100 oila yashaydigan borish qiyin bo'lgan va tog'li tumanlarda hamda harbiy shaharchalarda tashkil etilishi mumkinligi belgilangan.

Bizning fikrimizcha, aholi mahallani tashkil qiluvchisi bo'lib, agarda mahalla hududidagi aholi va oilalar soni belgilangan normadan oshib ketadigan bo'lsa yangi mahallalarni tashkil qilishga ehtiyoj tug'iladi. Yangi mahallani tashkil qilishda asosiy omil aholi va oilalarning ko'payish jarayoni hisoblanadi. Masalan, so'nggi 5 yilda 326 ta yangi mahallalar aholining ko'payishi va aholining fikrini hisobga olgan holda, aholisi ko'p bo'lgan mahalla fuqarolar yig'inlarini bo'lish natijasida tashkil qilingan.

Bu esa mahallani jamiyatning bir qismi sifatida ko'rishimizdan dalolat beradi. Shu bois, oila, sinflar, ijtimoiy taqabalar guruhlar, tarixiy-etnik birliklar kabilar jamiyatning tarkibiy tuzilishini tashkil qiladi.

Shuningdek, mahallaning o'z hududiga egaligi uning o'ziga xos xususiyati davlat hududining bir qismi ekanligida ko'rinadi. O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek Qoraqalpog'iston Respublikasidan iborat bo'lib, qishloqlar va ovullar esa tumanlar hududida joylashgan, fuqarolar yig'inlaridan (mahallalardan) iborat bo'lgan aholi punktlari hisoblanadi. Shunga asosan, bugungi kundagi 9442 ta [2] mahalla davlat hududining eng quyi hududiy bo'g'ini hisoblanadi.

Albatta shu o'rinda mahallaning boshqaruvi haqida to'xtalib o'tish joiz, mahallaning tarixiy-ijtimoiy institut sifatidagi o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, mahalla murakkab bo'lgan o'z boshqaruv tuzilmasiga ega. Unga ko'ra tegishli mahalla hududida doimiy yashayotgan va 18 yoshga to'lgan shaxslar saylov huquqlari orqali fuqarolar yig'inini shakllantiradi. Fuqarolar yig'ini tuzilmasining tarkibiga fuqarolar yig'ini kengashi, fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha komissiyalar va taftish komissiyasi kiradi. Fuqarolar yig'inining eng oliy organi – fuqarolar vakillarining yig'ilishi (majlisi) bo'lib, yig'ilish a'zolari mahalla hududidagi barcha hovli, uy va ko'chalardagi fuqarolarning vakillari hisoblanadi.

Fuqarolar yig'ini kengashi mahalla tuzilmasining boshqaruvining Markaziy apparati boshqacha nomlanganda devon bo'lib, ushbu devonni mahalla fuqarolar yig'ini raisi boshqaradi.

Fuqarolar yig'ini aholi manfaatlarini ifodalaydi va mahalla hududi doirasida amal qiladigan qarorlar qabul qiladi. Ushbu keltirilgan boshqaruv shakli o'zini o'zi boshqarish bo'lib, shunga asosan leksikonimizda qo'llaniladigan mahallaning nomi qonun hujjatlarida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari deb ko'rsatiladi.

Mahallaning vakolatlari va vazifalari qonun hujjatlarda belgilangan bo'lib, biz tadqiqotimiz davomida amalda qonuniy kuchga ega bo'lgan 1991-2023 yillarda qabul

qilingan O‘zbekiston Respublikasi qonunlari hamda kodekslarini tahlil qilganimizda, jami 95 ta normativ-huquqiy hujjatda 170 ta (Shundan 81 tasi O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatidagi 121 ta hamda 14 tasi O‘zbekiston Respublikasi kodeksidagi 49 ta vazifalarni tashkil qiladi) vazifa mahallaga yuklatilganligi ma’lum bo‘ldi.

Ushbu vazifalar bo‘yicha mahalla jamiyatning bir qismi sifatida xavfsizlikning subyekti sifatidagi faoliyati kontent tahlil qilinganida, mahalla 259 ta funksiyani bajarishi bilan boshqa xavfsizlik subyektlardan ajralib turishi aniqlandi va ularni har ikkinchisi mahallaning jamoatchilik nazoratini o‘rnatish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta’minlash (ishtirok etish) hamda ma’lum bir sohalarida xavfsizlikning boshqa subyektlarga ko‘maklashish kabi uchta funksiya bo‘yicha faoliyat olib borishi ma’lum bo‘ldi.

Mazkur funksiyalar bo‘yicha mahallaning o‘ziga xos xususiyati jamoatchilik nazoratini olib borishidir.

Mahalla – jamoatchilik nazorati subyekti sifatida davlat organlariga murojaatlar va so‘rovlar yuborish, davlat organlarining ochiq hay’at majlislarida ishtirok etish, jamoatchilik muhokamasi va jamoatchilik eshituvini o‘tkazish, davlat organlari mansabdor shaxslarining hisobotlari va axborotini eshitish shakllarda amalga oshiradi.

Jamoatchilik nazorati shakllarini amalga oshirishda mahallaning milliy xavfsizlik va uning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, ma’naviy xavfsizlik sohaları hamda oziq-ovqat, jamoat, migratsion, energetika xavfsizligi kabi darajalarida davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarning samarasi va muvaffaqiyatini ta’minlashda asosiy vositalardan biri sanaladi.

Xususan, mahalla oziq-ovqat xavfsizlik yo‘nalishida o‘z hududida joylashgan oziq-ovqat mahsulotini ishlab chiqarish, tayyorlash, xarid qilish, qayta ishlash, yetkazib berish, saqlash, tashish va realizatsiya qilish bilan shug‘ullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslarni belgilangan normalar va qoidalarga rioya etilishi faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini [3] o‘rnatadi.

Bunda mahalla oziq-ovqat mahsulotini sifati va xavfsizligi muayyan vaqt o‘tganidan keyin o‘zgarishi hamda odamlarning hayoti va salomatligiga xavf tug‘dirishi mumkin bo‘ladigan oziq-ovqat mahsulotiga yaroqlilik muddati belgilanganligi yoki oziq-ovqat mahsuloti, uni ishlab chiqarish, saqlash, tashish va u bilan savdo qilishga mo‘ljallangan texnologiyalar, uskunalari, buyumlar va vositalar ularning normalar va qoidalarga mosligini tasdiqlash maqsadida sertifikatlanganligi bo‘yicha oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligini nazorat qiladi.

Mahalla o‘z vakolatlariga muvofiq, xavfsizlikning boshqa subyektlari bilan munosabatlarga kirishish qobiliyatiga ega bo‘lib, bu uning kommunikativ xususiyatini namoyon qiladi. Bunda hudud istiqomat qiluvchi aholining o‘zaro muloqot qilish maydonini mahalla fuqarolar yig‘ini huzuridagi “mahalla guzari” yoki “choyxona” bajaradi. Xatto tarixda mahalladagi “choyxona”dan aholi o‘rtasida turli mavzular bo‘yicha targ‘ibot maydoni sifatida foydalanilgan.

Masalan, 1943 yil 14 oktyabrida Butunittifoq Bolsheviklar Kommunistik partiyasi Udmurt oblasti qo‘mitasining tashviqot bo‘yicha kotibi I. Kutyavin tomonidan Butunittifoq Bolsheviklar Kommunistik partiyasi Markaziy Komitetining

targ'ibot va tashviqot bo'limiga yuborilgan Udmurt ASSRdagi korxonalar va qurilishlarida ishlaydigan o'zbeklar, turkmanlar va tojiklar o'rtasida olib borilayotgan ishlar to'g'risidagi xatida "O'zbek mehnatkashlari o'rtasida tashviqot ishlarini olib borish uchun kombinat partiya qo'mitasi o'zbek va tatarlardan iborat tashviqotchilar guruhini ajratdi. ... Ular bilan olib borilayotgan ommaviy targ'ibot markazi yotoqxonada tashkil etilgan choyxona hisoblanadi. Choyxonani o'zbek boshqaradi. Choyxona ertalabdan kechgacha ishlaydi: u yerda ishchilar har doim milliy choy ichishadi.

Shuningdek, o'zbek tilida risolalar, "Qizil O'zbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalar mavjud. Choyxonada har kuni siyosiy suhbatlar o'tkazilib, Sovinformburodan ma'ruzalar o'qiladi. ... Choyxona shinam ko'rinadi, ona tilidagi shiorlar, dasturxon ustida o'zbek tilidagi risola va gazetalar, radio qo'yilgan; Devorlarga partiya va hukumat rahbarlarining portretlari o'rnatilgan, axborot byulleteni chop etilmoqda... Mana, choyxonada o'zbek ishchilari choy ichish uchun muntazam ravishda yig'ilishadi. O'rtoq Ahrarov har kuni gazeta o'qiydi, suhbatlar o'tkazadi. [4]" degan ma'lumotlar bayon qilingan.

Mustaqillik yillarida esa, A.Abduraxmonovning keltirishicha, "Hozirgi yoshlar tarbiyasidagi ayrim nuqsonlarning mavjudligi ham ularning choyxonalarga kirmay qo'yganliklari, keksalarning foydali va ibratli pand-nasihatlarini eshitishdan mahrum bo'lganliklaridandir. Choyxonalarga faqat ovqatlanish uchungina kirganliklari tufayli hozirgi ba'zi yoshlarda ko'p hollarda kattalarga nisbatan andishasizlik, hurmatsizlik hollari uchraydi. [5]"deb ifodalangan.

Bugungi kunda mahalla fuqarolar yig'inlaridagi "mahalla guzari" va "choyxonalar" aholining turli mavzularga oid bilim va tasavvurlarini kengaytirish, axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirish vositasi hisoblanmoqda. Shunga asosan, mahalla shaxslararo muloqot jarayonlarida kommunikatsiya funksiyasini bajarmoqda.

Mahalla jamiyatning bir qismi sifatidagi faoliyati o'zini o'zi boshqarish nazariyalari va modellarning rivojlanish tendensiyalari, shuningdek, ijtimoiy va siyosiy institutlardagi o'zgarishlar sharoitida turli ko'rinishlarida o'zida mujassam etib kelmoqda.

Keyingi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida, o'zini o'zi boshqarish organlari tuzilmasiga yangi tuzilmalar, kollegial organlar va lavozimlar kiritildi. Mahalla nazorat guruhi, Mahalla yettiligi, yoshlar yetakchisi, hokim yordamchisi, soliq inspektor kabilar shular sirasiga kiradi.

Shu sababli, bugungi kunda olim va soha mutaxassislar o'rtasida mahalla instituti o'zini o'zi boshqarish organmi yoki davlat idorasimi degan savol bo'yicha bahs-munozaralar mavjud. Bizning fikrimizcha, mahalla institutini to'liq mustaqil faoliyat yuritadi deb bo'lmaydi. Boisi, mahalla boshqaruvi tarkibiga kiritilgan mahalla yettiligi xodimlarining deyarli barchasi davlat xizmatchilari hisoblanadi va ularni ishga qabul qilish, lavozimga tayinlash, mehnatiga haq to'lash davlat idoralari tomonidan amalga oshiriladi.

Xususan, profilaktika inspektori – Ichki ishlar vazirligi, yoshlar yetakchisi – Yoshlar ishlari agentligi, hokim yordamchisi – Mahallabay ishlash va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi, soliq inspektori – Soliq qo'mitasi, xotin-qizlar faoli – Oila va

xotin-qizlar qo‘mitasi, ijtimoiy xodim – Ijtimoiy himoya milliy agentligining mahalla fuqarolar yig‘inidagi xodimi hisoblanadi. Ushbu idoralar mahalladagi xodimlarini lavozimiga tayinlash, uni bo‘shatish va mehnatiga hak to‘lash ishlarini mustaqil hal qiladilar.

Shu munosabati bilan, mahalla tizimini isloh qilishda avvalo uni jamiyatning tayanchi sifatida o‘zini o‘zi boshqarish organi hamda milliy tarixiy instituti ekanligini inobatga olish zarur.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, so‘nggi yillarda mahalla tizimini transformatsiya qilish jarayonlari kechmoqda. Bu transformatsiya mahalla tizimini tubdan o‘zgarishini ifodalaydigan jarayon bo‘lib, yangi tizim mavjud milliy tarixiy o‘zini o‘zi boshqarish organini saqlab qolishga qaratilgan emas, balki mahallani davlat tashkilotiga aylanib qolishga olib kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. A.Madvaliyev tahriri ostida. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. T – 2006. – B.575.

2. O‘zbekiston mahallalar uyushmasining 2023 yil ma’lumotlari.

3. O‘zbekiston Respublikasining 1997 yil 30 avgustdagi “Oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligi to‘g‘risida”gi 483-I-sonli qonuni. 8-modda. <https://lex.uz/acts/2156899>.

4. Докладная записка секретаря Удмуртского обкома ВКП(б) по пропаганде И. Кутявина Управлению пропаганды и агитации ЦК ВКП(б) о работе среди узбеков, туркменов и таджиков, работающих на предприятиях и стройках Удмуртской АССР. 14 октября 1943 г. // РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 125. Д. 184. Л. 79-82. Подлинник. Машинопись, подпись — автограф. <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/124053?query=%D1%87%D0%B0%D0%B9%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B0#mode/inspect/page/4/zoom/4>

5. Abdurahmonov A. Choyxona. «Guliston» jurnali, 1989 yil, 4-son. <https://ziyouz.uz/matbuot/qayta-qurish-davri-matbuoti/abdulaziz-abdurahmonov-choyxona-1989/>

**PEDAGOGY, LITERARY STUDIES, TRANSLATION AND TEXT
INTERPRETATION IN A MULTICULTURAL WORLD**

**ПЕДАГОГИКА, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ПЕРЕВОД И
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА В МНОГОКУЛЬТУРНОМ МИРЕ**

**KO‘P MADANIYATLI DUNYODA PEDAGOGIKA,
ADABIYOTSHUNOSLIK,
MATNNI TARJIMA QILISH VA TALQIN QILISH**

LITERARY DISCOURSE ON ENGLISH FICTIONS

Jobborov Mirzakhuja

Teacher of English
at Institute of Social and Political Sciences
Email: mirzaxoja.jabborov@gmail.com

Abstract. This article explores the profound impact of literary discourse on our understanding and appreciation of English fiction. It highlights the significance of cultural and historical contexts in shaping literary works and emphasizes the role of interpretation and discussion in unlocking the layers of meaning within these texts. By examining societal norms, political climates, and intellectual movements, readers gain insights into the motivations and intentions of writers, enabling a deeper understanding of their works. Furthermore, the article emphasizes how literary discourse fosters a vibrant community of readers, scholars, and enthusiasts, where ideas are exchanged, debates are sparked, and new connections are forged. Through this dynamic discourse, readers engage with diverse perspectives, expanding their understanding of English fiction and breathing new life into these cherished works. Ultimately, the article asserts that literary discourse is a transformative journey that invites readers to delve into the depths of literature, connect with the insights of remarkable authors, and celebrate the timeless beauty of English fiction.

Key words: *Literary discourse, English fiction, Cultural and historical contexts, Interpretation, Discussion, Societal norms, Political climate, Intellectual movements, Motivations and intentions of writers, Community, Diverse perspectives, Debates, Connections, Transformative journey, Insights, Timeless beauty*

Literary discourse on English fictions goes beyond mere appreciation of the written word. It is an intellectual pursuit that seeks to unravel the layers of meaning embedded within these works and shed light on the profound insights they offer. By engaging in critical analysis, scholars and readers alike can delve deeper into the themes that resonate throughout English literature.

Themes in English fiction is as diverse as the authors themselves. From the exploration of love and its complexities in Jane Austen's works to the examination of social class and inequality in Charles Dickens' novels,[2] these themes reflect the human condition and provide a lens through which we can understand ourselves and the world around us. Through literary discourse, we can dissect these themes, exploring their nuances, contradictions, and universal truths. We can discern how they evolve across different time periods, reflecting the shifting values and concerns of society.

Styles and techniques employed by English authors contribute to the richness of the literary discourse. Each writer brings their unique voice and artistic vision to their work. From the poetic language and vivid imagery of William Shakespeare's [3] plays to the stream-of-consciousness narrative of Virginia Woolf's novels,[4] these styles and techniques shape the tone, atmosphere, and impact of the fiction. Literary discourse allows us to appreciate and analyze these artistic choices, uncovering the underlying

motivations and intentions of the authors. It is through this examination that we gain a deeper appreciation for the craft and artistry of English fiction.

Cultural and historical contexts play a significant role in shaping English literature. Literary discourse examines how societal norms, political events, and cultural movements influence the creation and reception of literary works. For instance, the Victorian era in England witnessed a focus on social reform and moral values, which is reflected in the novels of authors like Thomas Hardy[5] and George Eliot. By exploring these contexts, we gain insight into the socio-political climate in which these fictions were produced and understand the ways in which literature both reflects and challenges the prevailing ideologies of its time.

Interpretation and discussion form the heart of literary discourse. It is through the exchange of ideas and perspectives that a deeper understanding of English fiction emerges. Different readers bring their own experiences, knowledge, and cultural backgrounds to the table, influencing their interpretations. By engaging in discussions, readers can explore alternative viewpoints, challenge existing interpretations, and broaden their understanding of the text. Literary discourse fosters a collaborative and dynamic environment where ideas are shared, debated, and refined, creating a collective exploration of literature that transcends individual perspectives.

Literary discourse on English fictions encompasses a wide range of elements that contribute to a comprehensive understanding and appreciation of this rich literary tradition. By delving into themes, styles, techniques, and cultural contexts, readers and scholars can unlock the profound insights and beauty embedded within these works. Through interpretation and discussion, the literary discourse breathes life into English fictions, ensuring their enduring relevance and providing a platform for continuous exploration and discovery.

Themes in English fiction is a powerful conduit for exploring the depths of the human experience. Love and loss, for example, are perennial themes that have captivated readers for centuries. Through literary discourse, we can delve into the complexities of these themes, examining the various facets of love and the profound impact of loss on individuals and societies. We can analyze how different authors portray these themes, whether it is through the tumultuous and passionate love affairs in the works of Emily Brontë or the bittersweet romantic encounters in the novels of Jane Austen.

Power dynamics, another prevalent theme, often find their way into English fiction. Whether it is the struggle for power within families, institutions, or even nations, literary discourse allows us to explore the intricacies of these power dynamics. Through the works of authors like William Shakespeare [3] or George Orwell, we can examine the corrupting nature of power, the abuse of authority, and the consequences of unchecked dominance. By engaging in discourse, readers can gain a deeper understanding of the complexities of power and its impact on individuals and societies.

Social justice is a theme that has been at the forefront of many works of English fiction. From the social critique of Charles Dickens[2] to the exploration of racial inequality in the novels of Toni Morrison, literary discourse enables us to confront issues of social injustice. Through critical analysis and discussion, we can examine

how these works shed light on systemic discrimination, advocate for equality, and challenge societal norms. Literary discourse not only raises awareness of social issues but also inspires readers to consider their own roles in promoting justice and equality.

Existential dilemmas are another facet of the human experience that English fiction often explores. Questions about the meaning of life, the nature of existence, and the search for identity are themes that resonate profoundly with readers. Through literary discourse, we can delve into the existential musings of authors like Virginia Woolf[4] or Samuel Beckett, examining the complexities of human existence and the philosophical implications of these dilemmas. Such discourse invites readers to reflect on their own place in the world and grapple with the fundamental questions that define our existence.

Literary discourse on English fictions provides a gateway to the exploration of captivating themes that touch upon the essence of the human experience. By dissecting and analyzing these themes, we gain insight into universal truths, challenge our perspectives, and deepen our understanding of ourselves and the world around us. Through such discourse, we engage in a profound and transformative journey that transcends time, connecting us with the profound insights and enduring relevance of English literature.

The styles and techniques employed in English fiction are captivating and diverse, reflecting the creativity and ingenuity of the authors who wield them. Literary discourse provides a platform for appreciating and understanding these artistic choices, allowing us to explore their impact on the narrative structure, character development, and overall reading experience.

In the realm of English literature, we encounter a range of stylistic approaches. The Romantic poets, such as William Wordsworth and Percy Bysshe Shelley, embraced the beauty of nature and evoked powerful emotions through their lyrical prose. Their use of vivid imagery, rhythmic patterns, and heightened language created a sense of enchantment and emotional resonance. Literary discourse allows us to delve into the nuances of Romantic poetry, examining the interplay between nature, emotion, and the human spirit.

Moving forward in time, the modernist movement ushered in a new wave of experimentation in English fiction. Writers like Virginia Woolf,[4] James Joyce, and T.S. Eliot challenged traditional narrative structures and pushed the boundaries of language and form. Through stream-of-consciousness, fragmentation, and unconventional storytelling techniques, they sought to capture the complexities of human consciousness and the fragmented nature of modern life. Literary discourse enables us to unravel the intricacies of these experimental narratives, exploring how they shape our perception of time, identity, and the human condition.

Furthermore, literary discourse delves into the techniques employed by authors to develop their characters. Whether it's the psychological depth of a protagonist in a novel by Jane Austen[1] or the multifaceted portrayal of individuals in the works of Charles Dickens,[2] analyzing character development enhances our understanding and connection to the narrative. Through discourse, we can examine the choices authors make in presenting their characters, such as their dialogue, actions, and internal

monologues. This analysis allows us to discern the motivations, conflicts, and growth of these literary creations, deepening our appreciation for their complexity and realism.

The impact of styles and techniques on the reader's experience cannot be underestimated. The choices made by authors in terms of language, sentence structure, and narrative devices shape the tone, atmosphere, and emotional resonance of the work. Literary discourse provides a space for readers to engage in a close analysis of these choices, examining how they evoke specific moods, enhance the storytelling, and elicit a particular response from the reader. By understanding and appreciating these artistic decisions, we can fully immerse ourselves in the world of the fiction and appreciate the author's unique vision.

Literary discourse allows us to explore and appreciate the spectrum of styles and techniques employed in English fiction. By closely analyzing these choices, we gain a deeper understanding of how they shape the narrative, develop characters, and impact the reader's experience. Through such discourse, we unravel the intricacies of these artistic decisions, uncovering the genius behind them and enhancing our appreciation for the craftsmanship and impact of English literature.

Literary discourse also invites us to consider the ways in which literature both reflects and challenges the prevailing ideologies of its time. Through analysis and discussion, we can uncover the subversive elements, social criticisms, and alternative perspectives embedded within English fiction. By engaging with these works in their cultural and historical contexts, we broaden our understanding of the complexities of the human experience and the power of literature to shape and be shaped by the world around it.

Literary discourse offers a pathway to explore the cultural and historical contexts that shape English fiction. By examining societal norms, political events, and intellectual movements, we gain insights into the motivations of writers and the ways in which their works reflect and comment on the world in which they were created. Through such discourse, we deepen our appreciation for the intricate relationship between literature and its cultural milieu, and we recognize the enduring relevance and significance of English fiction in illuminating the human condition.

Literary discourse is a dynamic and enriching process that thrives on interpretation, discussion, and the exchange of ideas. It provides a platform for readers, scholars, and enthusiasts to come together and engage in conversations about the works they encounter, fostering a vibrant community of literary exploration and appreciation.

In conclusion, the literary discourse surrounding English fiction is a captivating voyage of exploration and discovery. It beckons us to dive deep into the richness of literature, unearthing layers of meaning and engaging with the profound insights embedded within these works. Through the examination of themes, styles, techniques, and cultural contexts, literary discourse enables us to unravel the complexities of English literature and forge a connection with the timeless creations of remarkable authors.

Literary discourse invites us to appreciate the power of literature as a medium of expression and exploration. It encourages us to critically engage with the works, asking thought-provoking questions, and seeking deeper meanings. Through this process, we

develop a greater appreciation for the artistry and craftsmanship of English fiction, recognizing the profound impact it has on our lives and the broader cultural landscape.

In the end, the literary discourse surrounding English fiction is a testament to the enduring power of literature to captivate, enlighten, and inspire. It is an invitation to embark on a journey of exploration and interpretation, where the beauty of diverse perspectives and illuminating discussions breathe new life into these treasured fictions, enriching our understanding of the human experience and our connection to the world of literature.

REFERENCES:

1. Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. Penguin Classics, 2003.
2. Dickens, Charles. *Great Expectations*. Penguin Classics, 2002.
3. Shakespeare, William. *The Complete Works of William Shakespeare*. Edited by Jonathan Bate and Eric Rasmussen, The Royal Shakespeare Company, 2007.
4. Woolf, Virginia. *Mrs. Dalloway*. Harcourt Brace Jovanovich, 1925.
5. Hardy, Thomas. *Tess of the d'Urbervilles*. Penguin Classics, 2003.

AYRIM RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA TA'LIM-TARBIYA TIZIMI (AQSH MISOLIDA)

Shodiyeva Shohsanam Furqatovna
“Ijtimoiy va siyosiy fanlar instituti”
“Ijtimoiy va iqtisodiy fanlar”
kafedrası o‘qituvchisi
shohsanamshodiyeva8@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi kunda ilg‘or hisoblangan Amerika ta‘lim tizimining uzviyligi va uzluksizligi, ta‘lim bosqichlari ketma-ketlikda batafsil bayon qilingan. Unda, jumladan, maktabgacha ta‘lim, o‘rta ta‘lim va oliy ta‘limning asosiy funksiyalari ochib berilgan va xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ta‘lim tizimi, uzluksiz ta‘lim, ta‘lim mazmuni, bosqichlilik, uzviylik, maqsad, vazifalar, ta‘lim turlari.

Amerika Qo‘shma Shtatlari juda zich joylashgan. U jami 50 shtatdan iborat. AQSh ham mehnat qilish va ishlash uchun eng yaxshi mamlakat, chunki unda dunyodagi eng obro‘li kompaniyalar mavjud. Agar kimdir AQShga joylashmoqchi bo‘lsa, u o‘z farzandlarining ta‘limi haqida o‘ylashi kerak. Chunki AQSh ta‘lim tizimi ham yaxshi. AQShdagi ta‘lim dasturi dunyodagi eng yaxshi ta‘lim dasturlaridan biri ekanligi ma‘lum. AQSh maktablarida o‘qish uslubi boshqa g‘arb mamlakatlariga qaraganda biroz farq qiladi. Ular ko‘proq nazariy bilimga emas, balki amaliy bilimga e‘tibor berishadi. Shuningdek, AQSh talaba ta‘limiga dunyoning istalgan davlatiga qaraganda ko‘proq pul sarflaydi. Bu AQSh ta‘lim tizimining eng yaxshilaridan biri bo‘lishining sabablaridan biridir.[1]

Amerika Qo'shma Shtatlarida savodxonlik darajasi katta foizni tashkil etadi. O'z fuqarolarini zarur boshlang'ich ma'lumotlarga ega bo'lishlari uchun birlashtirgan qonun tufayli. Ushbu davlat qonuni 6-18 yoshgacha bo'lgan har bir talabaning bilim olishiga majbur qiladi. Garchi bu maktabgacha ta'lim muassasalariga taalluqli bo'lmasa-da, har bir shtatda farqli o'laroq farq qiladi.

Amerika Qo'shma Shtatlarida xususiy, davlat va uy maktablari mavjud. Qo'shma Shtatlardagi o'quvchilarning aksariyati davlat yoki davlat maktablarida o'qiydi. O'quvchilarning boshqa qismi xususiy maktablarga, qolganlari esa uy maktablariga borishadi.

Amerika Qo'shma shtatlarida ta'lim tizimining tuzilishi quyidagicha:

1) bolalar 3 yoshdan 5 yoshgacha tarbiyalanadigan maktabgacha tarbiya muassasalari;

2) 1-8- sinflargacha bo'lgan boshlang'ich maktablar (bunday maktablarda 6 yoshdan 13 yoshgacha o'qiydilar);

3) 9-12-sinflardan iborat o'rta maktablar (bu maktablarda 14 -17 yoshgacha bo'lgan bolalar ta'lim oladilar). U quyi va yuqori bosqichdan iborat.

4) Amerika Qo'shma Shtatlarida navbatdagi ta'lim bosqichi oliy ta'lim bo'lib, u 2 yoki 4 yil o'qitiladigan kollejlarda hamda dorilfununlar va boshqa oliy o'quv yurtlari tarkibida tashkil etilgan aspirantura yoki doktoranturalardir.[2]

AQShdagi maktablar:

- Bolalar 5 yoki 6 yoshdan maktabga borishni boshlashadi va 17 yoki 18 yoshda tugatishadi.

- Talaba uzaytirilgan ta'til yoki darsning sustligi sababli darsni takrorlashiga to'g'ri keladi, ammo bu juda kam.

- Hammasi bo'lib 12 yillik o'qish.

- Boshlang'ich (boshlang'ich) maktabda 1 dan 5 gacha sinflar mavjud.

- Kichik o'rta yoki o'rta maktab 6-8-sinflarni murosaga keltiradi.

- O'rta maktabda 9 dan 12 gacha sinflar mavjud.

Qo'shma Shtatlardagi barcha bolalar uchun majburiy ta'lim. Maktabga qatnaydigan yosh chegarasi har xil davlatda farq qiladi. Ba'zi shtatlarda, o'quvchilar 14-17 yosh orasidagi ota-onalarning ruxsati bilan maktabni tark etishlari mumkin. Biroq, boshqa o'quvchilar 18 yoshga qadar maktabda qolishlari kerak. Majburiy ta'lim bepul. Aksariyat ota-onalar farzandlarini davlat yoki xususiy ta'lim muassasasiga yuborishadi. AQShda bola tarbiyasi odatda 5 yoshdan 6 yoshgacha bo'ladi. Maktabgacha tarbiya bolalar bog'chasi maktablari deb nomlanadi.[3]

Amerikada davlat maktablarining yuqori sinflaridagi o'qish-o'qitish biznikidan tubdan farq qiladi. Amerikada yuqori sinfdagi har bir o'quvchiga alohida o'qituvchi murabbiy biriktiriladi. U shu o'ziga biriktirilgan o'quvchining qobiliyati, qiziqishlarini sinchiklab o'rganib, faqat shu o'quvchiga alohida e'tibor beradi.

Maktab soatlari va muddatlari quyidagicha:

- Maktab sentyabrda boshlanadi va may yoki iyungacha (to'qqiz oy) ishlaydi.

- Aksariyat maktablarda ikki semestrlik tizim qo'llaniladi. Sentyabrdan dekabrgacha va bahor yanvar-may oylarida.

• Ba'zi maktablar chorak tizimiga amal qiladi. U uchta seansni o'z ichiga oladi. Sentyabrdan dekabrga, yanvardan martga va martdan may-iyunga qadar.

Amerika maktablarida bitiruv imtihonlari yo'q. Abituriyentlar oliy o'quv yurtiga kirish uchun biznikidek kirish imtihonlari topshirishmaydi. Biroq har bir abituriyent oliy o'quv yurtiga kirish uchun matematika va ingliz tilidan test topshiradi. Bunday testlar Amerikada ko'p marotaba o'tkaziladi. Sinov savollari har yili kitob shaklida chop etiladi va abituriyentlar sotuvdan olib bimalol tayyorlanishadi. Unda masalalar misollar va ularning yechimlari beriladi.[4]

Amerika oliy o'quv yurtiga kirish uchun belgilangan testlar ikki xil bo'ladi:

-SAT (sxolastik aptityud testlar);

-AKT (amerikan kollej test);

SAT sinovlari murakkabroq bo'ladi. Mashhur universitetlarga kirish uchun bu test lozim.[5]

Amerika oliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyati shundaki, talabani o'qish davomida uning "asosiy" yo'nalishini bir necha marta o'zgartirish qobiliyati. Amerikaliklar ko'pincha bu imkoniyatdan foydalanishadi. Bu shuni anglatadiki, oliy ma'lumot olish jarayonida talaba boshqa mutaxassislikni yoqtira boshlaydi va bu borada Amerika universitetlari juda moslashuvchan. Universitetlarda mashg'ulotlar bir-biridan farq qiladi: bir necha yuz talabalarga mo'ljallangan katta ma'ruzalardan tortib, bir necha talabalar uchun kichik darslar va seminarlarga (munozaralarga) qadar. Amerika universitetlari sinflaridagi muhit juda jo'shqin. Talabalar o'z fikringizni bildirishi, o'z nuqtai nazarlarini himoya qilishlari, munozaralarda ishtirok etishlari va taqdimotlar tayyorlashlariga ruxsat etiladi. Aynan shu jihatlar AQShdagi chet ellik talabalarni ko'pincha hayratda qoldiradi.[6]

Amerikaning eng katta boyligi bu-aql. Aql bu mamlakatda qadrlanadi. A'lochi talabalar o'quv yurtlarining faxri hisoblanadi. Ularga turli rag'batlantirishlar berilib ularni oliy dargohda olib qolishga harakat qilishadi. O'zi tanlagan sohada muvaffaqiyatga erishayotgan talabalar tanlab olinib ro'yxati har yili kitob bobida nashr etilib boriladi. Bundan maqsad mazkur soha bilan qiziqadigan kompaniyalarning e'tiborini bo'lajak olimlarga qaratishdir.[7]

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, bugungi kunda ilg'or hisoblangan Amerika ta'lim tizimining uzviyligi va uzluksizligi, ta'lim bosqichlari ketma-ketligi, unda, jumladan, maktabgacha ta'lim, o'rta ta'lim va oliy ta'limning asosiy funksiyalari ochib berilgan, ushbu ma'lumotlardan mahalliy tajribani hisobga olgan holda zarur xulosalarga kelish lozim.

ADABIYOTLAR:

1.K.Hoshimov, S.Nishonova "Pedagogika tarixi" darslik Alisher Navoiy nomidagi milliy kutubxona Toshkent-2005 252-258

2.Khaydarov S.A. (2020). Pedagogic and didactic possibilities of using miniature works in historical lessons. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. 24(8). 1475-1792

3. Khaydarov, S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGESCIENCE. In *Conference Proceedings* (pp. 41-43).

4. Davrenov, J., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA XVI-XVIII ASRLARDA YAPONIYA DAVLATI TARIXINI AHAMIYATI. *Scientific progress*, 1(6).

5. Narmatov, D., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA ISPANIYA XV-XVII ASRLARDAGI TARIXI. *Scientific progress*, 1(6).

6. Elguzarov, B. B. O. G. L., & Haydarov, S. (2021). Tarix fanini o'rganishda miltanni davlatchiligi va ahamiyati. *Scientific progress*, 1(6), 616-619.

7. Nomozov, M. M. O., & Haydarov, S. A. (2021). OZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA'LIM SOHASIDAGI ISLOHOTLAR. *Scientific progress*, 1(5)

ABDULLA QAHHORNING “O‘JAR” HAMDA O‘GENRINING “MO‘JIZAVIY KULCHALAR” ASARLARI TAHLILI

Sultonova Visola Sanjar qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti,
Xorijiy filologiya fakulteti KF 4-22-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Xursanov Nurislom Iskandarovich

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Amaliy ingliz tili va adabiyotshunoslik kafedrasida dots. v.b.,
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti
E-mail: nurislomkhursanov92@gmail.com

Annotatsiya: Badiiy tahlil, jumladan qardosh bo‘lmagan tillarda yaratilgan adabiyotlar qiyosiy yoki chog‘ishtirma tahlili ba‘zan tadqiqotchini hayratga soladi. Bunga sabab mutloq bir biridan ham lisoniy, ham sotsial jihatdan farq qiluvchi bunday badiiy adabiyotlardagi mazmunan o‘xshashlik, personajlar xarakter xususiyatlari, maishiy muammolardagi hamda janriy yaqinlik o‘quvchi va tadqiqotchilarga bir qancha savollar tug‘diradi. Maqolada Abdulla Qahhorning “O‘jar” hamda O‘genrining “Mo‘jizaviy kulchalar” asarlaridagi shunday o‘xshashliklar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: *Adabiyot, janr, xarakter, drama, komediya, tragediya.*

So‘z san‘atida uchta adabiy tur mavjud bo‘lib, bu uch tur insonning aql-tafakkuri o‘ziga xos yaratuvchanlik xususiyatiga ega ekanligini asrlar mobaynida yaqqol namoyon etib kelgan. Ushbu dunyoqarashlar xilma-xilligi hamda inson idrokining mahsuli bo‘lmish har qanday kashfiyotlar - izlanilgan harakatlar natijasidir. So‘z san‘ati adabiyoti ham ana shunday uzoq yillik tarixga ega.

Adabiyotlarda “Inson tafakkurining kashfiyoti” kabi ta’rif bilan e’tirof etilgan ushbu uch adabiy tur lirika, epika va dramatika bo‘lib, yunon faylasufi Aristotel o‘zining “Poetika” asarida so‘z san’atiga doir mavzularni shu uch turga bo‘lib sharhlaydi.

Lirik turga mansub bo‘lgan g‘azal, tuyuq hamda ruboiy janridagi yo‘nalishlarda asosan qofiyalar yozuvchi-shoirning adabiy mahoratini ko‘rsatadi. Drama turida yozilgan asarlar janri esa komediya, tragediya, dramani o‘z tarkibiga oladi [4].

Epos turi so‘z san’atining XIX-XXI asr adabiyoti yozuvchilari va adabiyotsevar o‘quvchilari orasida eng ommabop bo‘lib kelayotgan roman, qissa hamda hikoya janrlaridagi asarlarni qamrab oladi.

Jahon adabiyotining epos turdagi hikoya janrida sermahsul ijod qilgan O’Genri XIX asr oxirlari XX asr boshlari Amerika yozuvchiligining yorqin vakilidir. Hayoti davomida 381ga yaqin hikoya yozgan yozuvchining asl ismi Uilliam Sidney Porter bo‘lib, u O’Genri nomini adabiy tahallus sifatida ishlatgan [5].

O‘zbek adabiyoti zabardastlaridan Abdulla Qahhor so‘z san’atining lirika, epos va dramaning komediya janrlarida qalam tebratibgina qolmay, O’Genrining asarlari tarjimalari bilan ham shug‘ullangan.

Ikki turli dunyo adabiyotshunosligining O’Genri va Abdulla Qahhor kabi ham ijod tomonlama, ham hayotiy faoliyat tomonlama o‘xshash jihatlari bir qancha bo‘lgan ushbu yozuvchilarning umumiyliklarini ularning “Mo‘jizaviy kulchalar” va “O’jar” asarlari tahlillari asnosida ko‘rishimiz mumkin.

O’Genrining “Mo‘jizaviy kulchalar” hikoyasi epilogi Marta Michem ismli xonimning ko‘cha muyulishidagi zina bo‘ylab pastga tushib eshik ochilganda qo‘ng‘iroqchalari jiringlaydigan kichkina non do‘koniga egalik qilishi bilan boshlanadi. Tasviriy ifodaning bunday sodda, o‘quvchiga tushunarli va go‘zal boshlanmasi O’Genrining adabiy uslubiyatlaridan biri bo‘lib, o‘zining “So‘nggi yaproq”, “Yashil eshik” nomli hikoyalarida ham yozuvchi tabiatni tasvirlash mahoratini namoyon etgan.

Hikoya davomida qirq yoshli, “bankdagi hisobida ikki ming dollar yotardi...” jumlasini orqali naqadar beg‘amligi va hissiyotga beriluvchan bo‘lsada, hamon turmush qurmagan soddadil Marta Michem xonimning e’tibori do‘koniga haftada ikki-uch marotaba tashrif buyura boshlagan o‘rta yoshlardagi ko‘zoynak taqqan, qora cho‘qqi soqolli mijozga tushadi. Eskirgan, dazmol tegmagan, yamoq tushgan kostyumli, ko‘rinishi orasta ushbu notanish insonga Michem xonim qo‘ygan asosiy baho bu janob Blyumbergerning xushmuomala ekanligida edi. Bu mijoz har safar ikki dona qotgan kulcha sotib olar, Michem xonim nazdida, bu yosh janobning yangi, narxi besh tsent turadigan kulchalarga pul orttirmas, balki shuning uchun ikki yarim tsentlik qotgan kulchalar bilan kun kechirishi haqida tahmin qilardi.

Doimiy mijoziga aylangan janob Blyumbergerning qo‘lida bo‘yoq izlarini payqaganidan so‘ng esa unga bo‘lang hurmati yanada oshib, o‘y-hayollariga oydinlik kiritish maqsadida qachonlardir kimochdi savdosida sotib olgan su‘ratini do‘konning janob Blyumberger payqaydigan yeriga ilib qo‘yadi va undan: “ - ijodkor noto‘g‘ri ishlagan...” degan javobni olgach, mijoz shubhasiz rassom ekaniga ishonchi komil bo‘ladi.

Hikoyaning eng noodatiy yondashilgan jihati, haftada ikki-uch marotaba kelib Marta xonim bilan gurunglashib ketadigan, nemischa talaffuz bilan inglizchada gaplashadigan mijozining shaxsiy hayoti haqida biror marotaba bosh qahramon o'z mijozidan to'g'ridan to'g'ri so'ramaydi [5]:

- uning nemischa shevada inglizcha gapirishi haqida biladi lekin nega undayligi haqida so'ramaydi;

-uning doim qotgan kulchalar sotib olishini, boshqa pirog, somsa, mazali qumoq pechenyelar olmasligini biladi-yu, sababini so'ramaydi;

-uning doim kiyib yuradigan, dazmol tegmaydigan kostyumini biladi-yu, yolg'iz yashaydimi yo'qmi, so'ramaydi;

-uning barmoqlaridagi qizil-jigarrang bo'yoqlarni ko'rib, mijozini rassom bo'lsa kerak deb taxmin qiladi-yu, lekin Blyumbergerdan bu haqida so'ramaydi.

Bularning bari Marta xonimning tortinchoq ekanligidan dalolat bermaydi, aksincha, mijozining doimo qotgan kulchalar sotib olishining sababi bu janob Blyumbergerning faqirligidan deydi va ko'pincha buzoq go'shti, yog'li shirin kulcha, murabbo va choydan iborat nonushtasidan xo'rsinib, g'arib rassom o'zining yelvizak kirib turadigan chordog'ida qotgan nonlarni kemirib o'tirganini o'ylab eziladi. Shu sabablar tufayli ham janob Blyumbergerning shaxsiy hayoti haqida so'rab mijozining dilini og'ritgisi kelmaydi. Janob Blyumbergerning "manzara noto'g'ri chizilgan..." degan gaplaridan so'ng, "Bir qarashdayoq manzarani tushunish-u qotgan kulchalar bilan kun ko'rish. Daholar, dunyo ularni tan olmasdan avval, ko'pincha yashash uchun kurashga to'g'ri keladi" deya bank hisobidagi ikki ming dollar bilan rassomni moliyalashtirish g'oyalari tug'ila boshlaydi [2].

Asardagi konflikt non sotuvchi xonimning doimiy mijoziga aylangan janob Blyumberger uchun kutilmagan sovg'a tayyorlamoqchi bo'lgan Michem xonim tufayli sodir bo'ladi. Har safar qotgan kulchalar harid qiladigan janob Blyumbergerning nonlari Marta Michem tomonidan qotgan kulchalar o'rtasidan kesilib, katta-katta saryog' bo'laklari solinib, almashtirilib qo'yiladi.

Marta xonimning kichkinagina ayyorligidan janob Blyumbergerning xursand bo'lishi kutilgan lahzada do'kon eshigi tepasidagi qo'ng'iroq g'azab bilan jiringlab peshtaxta yoniga ikki kishi qadamlarini gursullatganicha kirib keladi.

Bir bechora rassomga yaxshilik qildim deb o'ylagan Michem xonim janob Blyumbergerning "musht tugilgan g'azabi"ga uchraydi, undan "surbet qari mushuksiz" degan haqoratlarni eshitadi. Huddi mana shu vaziyat hikoyaning kuliminatsion nuqtasi bo'lib, ayol rassomning asl qiyofasini ko'radi: "behol bo'lib non tokchalariga suyanib" eski mijozini taniyolmay gangib qoladi.

Konfliktning yechimi g'azablangan janob Blyumberger bilan do'konga birga kelgan notanish yigit tomonidan oydinlashtiriladi. Janob Blyumberger yaqin kunlarda bo'lib o'tadigan konkursga tayyorlanayotgani, chizmachilikda qotgan kulcha "o'chirg'ichdan yaxshi" bo'lgani uchun shu do'konga kelib sotib olishi zarur bo'lgani haqida, endi esa "saryog'li buterbrod"ga yaraydi deb fikrini xulosalaydi.

Hikoya epilogi Michem xonimning janob Blyumberger uchun kiygan mayda mayda xol-xol oq, havorang gulli shoyi ko'yilagini avvalgi jigarrang paxta ko'yilagiga

almashtirib, behi urug‘i qo‘shilgan surtmasini deraza ortidagi axlat qutisiga ag‘darishi bilan yakunlanadi.

O‘Genrining mo‘jizaviy kulchalar hikoyasda har bir inson bilan sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan va hech kim ilg‘amagan mavzu orqali ikki inson ijrosida jamiyatga hozirgi kunda yo‘qolib borayotgan insoniy tuyg‘ularga ishora qilingan.

Hikoya mavzusi hamda uning tahlilidan har turli xulosalar chiqarish mumkin. Ulardan biri, “Mo‘jizaviy kulchalar” asarida kulchalarning mo‘jizaviyligi non do‘koni egasi Michem xonimning qotgan kulchalar bahonasida haftada ikki-uch marotaba keladigan mijoz bilan samimiy suhbat ramzi bo‘lsa, boshqa tomondan chizmachilikda “o‘chirg‘ichdan yaxshi”ligi uchun chizmachilikda janob Blyumberger tomonidan qotgan kulchalarning mo‘jizaviyligidir. Har qanday asarda ezgulikka qarshi kuchlar bo‘lgani kabi Marta Michem xonimning yaxshiliklariga hikoya so‘nggida qaytarilgan kutilmagan javobdan har qanday insonni taabi xira bo‘lishi aniq.

Fikrimizcha, Michem xonimning doimiy mijoziga aylangan ushbu janob, do‘kon egasi tomonidan kamtar, samimiy va xushmuomala deb baholangan, bankdagi ikki ming dollar bilan moliyalashtirish uchun arziydigan inson sifatida Marta Michemning nazariga tushgan Blyumbergerning asl qiyofasi huddi o‘sha “saryog‘li kulchalar” orqali namoyon bo‘lgan. Uzoq muddatlik do‘stlik, hurmat va oliyjanob jentlmenlik tuyg‘ulari bo‘lganida do‘kon egasi Marta xonimga nisbattan behurmatlik qilmas edi. Kulchalarning mo‘jizaviyligi Marta xonimning janob Blyumbergerning asl qiyofasini ko‘rishi uchun sabab bo‘lganidadir.

Hikoya bosh qahramoni Michem xonimni o‘z davrdoshlariga qaraganda mehribon, qo‘li ochiq ayol ekanligi guvohi bo‘ladigan bo‘lsak, hikoya so‘nggiga kelib uning osmon-osmon o‘y hayollari barbod bo‘lganida ham bardosh ila insonlarni asl qiyofasini boricha qabul qila olgani guvohi bo‘lamiz.

O‘zgalarni ham o‘zi kabi samimiy deb ko‘ruvchi yosh bolalar kabi beg‘ubor obrazning bosh qahramon sifatida tanlanganining bosh maqsadi o‘sha davr jamiyatida noyob sanalgan har qanday inson har qanday yoshda baxtli bo‘lishga intilishi, nasl-nasab odamlar o‘rtasidagi to‘siq bo‘lishi kerak emasligi kabi g‘oyalarni ilgari surgan bo‘lsa ajab emas.

Abdulla Qahhorning “O‘jar” nomli hikoyasi prologi Qutbiddinov hamda Zargarovning ismli ikki oshnaning semiz tustovuqni chorakam bir litr xushbo‘y vino bilan dilkashlik qilishi ustidagi suxbat bilan boshlanadi. O‘Genrining “Mo‘jizaviy kulchalar” asaridagi voqealar rivojiga nisbattan teskari qurilishda ega bo‘lgan “O‘jar” hikoyasi o‘ziga bino qo‘ygan, laganbardor, nohaq bo‘lsada haqni tan olmaydigan, “ikki mavzudan chetga chiqmas,...” fan va siyosat bobida o‘ta ketkan tanqidchi Qutbiddinov hamda Zargarov kabi jamiyatda qoralanuvchi xarakterlar bilan bo‘yoq beriladi.

Asar davomida o‘z o‘g‘illariga berishayotgan tarbiyalari natijasi bilan o‘rtoqlashayotgan ikki ota shaxmotning zarari-yu, uning hozirgi yoshlarga ta‘siri haqida gaplashishadi. Yozuvchi tabiri bilan aytganda, “hozirgi tarbiyani olib shaxmotga urib, shaxmotni olib tarbiyaga; ikkovining ham dabdalasi chiqarildi... ryumkalarni to‘ldirdi.”

Yoshlik yillarida shaxmot o‘ynashda salohiyati yetmaganini tan olishni o‘ziga ep bilmagan Qutbiddinov va gazetaga bir maqola chiqarmoqchi bo‘lgan lekin “ellik

oltiga kirib ham birovdan aql o'rganishni" xohlamaganidan maqolaga qo'l urmagan, "endi biz birovga aql o'rgatsak tuzuk" degan naql bilan hayot kechiruvchi insonlarni aks ettirgan ushbu ikkita "jamiyat otasi" o'z davrining ilm-ma'rifat uchqunlariga tuproq sepuvchi insonlar obrazini gavdalantirgan bo'lishi ham mumkin.

Asarda konflikt ikki og'ayni o'zlari kabi laganbardorlik qilmagan Suyarning haqiqatni so'zlashiga g'ashlarini keltirgan vaziyat bilan boshlanadi. Suyar ham otasining ham Zargarovning malomatiga qoladi, otasi Qutbiddinov o'g'li shaxmotda instruktorini qoldirganini eshitib suyunmagani yetmaganidek, Zargarov bilan o'ynagan garovida g'olib bo'lish niyatida rus adabiyoti vakili Shchedrin Saltikov haqida "Saltikov katta yozuvchimi, yoki Shchedrin katta yozuvchimi?" savoli muhokamasi bilan o'g'li Suyarni savolga tutadi. Asar kuliminatsion nuqtaga ko'tariladi. Noto'g'ri savol bilan yuzlanayotgan inson otasi bo'lishiga qaramay Suyar: "ikkovi bitta odamku!" deb javob beradi. Zargarovning "ho'p, bilmabman" deyishga o'rgan, yaxshi emas" degan gapidan achchiqlangan Suyar: "Noto'g'ri aytsalar-chi?" degan javobiga Qutbiddinov jahl bilan: "Bola ham shunday o'jar bo'ladimi?" degan munosabatidan Suyar ko'z o'ngida haqiqatning egilishiga chiday olmaydi.

Hali uzoq davom etilishi kutilgan hamda haqiqatning "Eng oliy yechim - dalil!" degan xulosaga kelgan Suyar katta bir kitob bilan "haqiqatni o'z yo'rig'iga solmoqchi bo'lgan" ikki ota qarshisiga chiqib: "*mana, - deydi. Mana Saltikov Shchedrin!*" Yovvchi ikki adabiyotshunos emas, bir shaxs ekanligi haqida isbot tariqasida kitobdan portret ko'rsatadi [1].

Zargarov suratning ostidagi yozuvni o'qib, huddi qanotli tuyani ko'rgandek ajablanadi va Qutbiddinovning oldiga kitobni suradi. Qutbiddinov portret va uning ostidagi yozuvga uzoq tikilib, ko'zaynagini sekin qulog'idan bo'shatar ekan "xmm, Saltikov Shchedrin! Ko'rdingizmi, o'sha vaqtdagi yozuvchilar ham soqol qo'ygan ekan..." [1] deya mavzunni boshqa yerga buradi va bu orqali Abdulla Qahhor asardagi haqiqiy o'jarlik haqiqatni qo'lida ushlab turib ham tan olmaydigan "O'jar" Qutbiddinovning so'zlari bilan muhokamani yakunlaydi.

Hikoya epilogi mantiqan g'alaba qozongan Suyarning bu ikki tanqidchidan o'ch olish imkoniyati bo'la turib, buni o'ziga lozim topmagani bilan yakunlanadi.

Ul tuta ot quyrug'indan, "bo'l uzun soch" deb qo'ya,
"Tek nega boshda tugul?" Tanqidga muhtoj deb qo'ya [1].

Abdulla To'qayning epigraf qilib tanlab olingan ushbu to'rtligi mazmuniga hikoyani o'qib, yakuniga yetkazgan o'quvchi ko'proq tushuna boshlaydi, "bo'l uzun soch" deganidan so'ng, natijasidan "Tek nega boshda tugul" deb tanqid ham qilib qo'yadigan insonlarga qaratilgan ushbu misralar Qutbiddinov va Zargarovning ayni o'zlarini ifodalaydi.

Jahon adabiyoti Amerika yozuvchiligida hikoya janrining sermahsul merosiy to'plamlari bilan tanilgan O'Genring "Mo'jizaviy kulchalar" va o'zbek adabiy xazinasini so'z san'atining drama, lirika, epika turlari, jahon adabiyoti tarjimalari bilan boyitgan Abdulla Qahhorning "O'jar" singari ham oila ham jamiyat tarbiyasida muhim o'rin tutuvchi shu nomli hikoyasi ijtmoyi ruhdagi mavzularni, g'oyalarni ifodalagan. Har ikkala hikoya epik turdagi hikoya janrida, o'z davrining milliy ruhi bilan,

bo‘yoqdorligi bilan boyitilgan, jamiyatdagi tanqid ostiga olingan va ta’lim-tarbiya qatlamidagi mavzularni havjiy yo‘l orqali xalqqa taqdim etilgan.

Ikkala asar prologi kundalik tashvishlari bilan kun kechirayotgan obrazlar bilan boshlanib, biri ikki inson orqali yozuvchi hikoyaning ortiqcha o‘quvchini chalg‘ituvchi obrazlardan halos etgan, ikkinchi hikoyada ham ikki ota va o‘g‘il suhbatlari orqali hikoya o‘quvchisining diqqati bir joyga qaratilgan.

O‘sha davr jamiyati vakillari sifatida ikkala yozuvchi ham inson jahli chiqqan payt o‘zini qanday tutishi bo‘yicha o‘z qarashlarini janob Blyumbergerning Michem xonimga nemischada “Dummkopf!”, “Tausendonfer” va shunga o‘xshash so‘zlar bilan baqirgani, uni do‘sti bo‘lishiga qaramay haqorat qilgani misol bo‘la olsa, Abdulla Qahhorning hikoyasida Qutbiddinov nazarida o‘g‘li tufayli Zargarovga kalaka bo‘lganidan Suyarni mehmon oldida urushib beradi. Fikrimizcha “O‘jar” hikoyasi konfliktining yechimi hikoyachi tomonidan keltirilmagan, bu hikoya Suyunning otasi kabi “o‘jar”lar haqida.

ADABIYOTLAR:

1. Abdulla Qahhor. O‘jar (hikoya). www.ziyouz.com
2. O‘Genry. “Mo‘jizaviy kulchalar”. Rus tilidan Saidjalol Saidmurodov tarjimai. “Jahon adabiyoti” jurnali, 2011 yil, 10-son.
3. Quronov D. Adabiyotshunoslik kirish. Darslik. - T. 2007. 228 b.
4. Xursanov N. The Social Characterization of the Speech of the Protagonists of Dramatic Works. Computer Linguistics: Problems, Solutions, Prospects. 2022 May 19;1(1).
5. Barzani SH. A Stylistic Analysis of " After Twenty Years" by O. Henry. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry. 2021 Oct 1;12(9).

ПРИЕМЫ СЕМАНТИЗАЦИИ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В ПОЭЗИИ

А.ВОЗНЕСЕНСКОГО

Абдусаматова Л.Х.

Лилия Хафизовна Абдусаматова

Старший преподаватель

Институт социальных и политических наук

liliya@mail.ru

Аннотация: Восприятие художественного произведения во многом зависит от звуковой организации поэтического текста. Исследование семантики звука способствует декодированию глубинного смысла произведения. В связи с этим проблема обнаружения ассоциативно- смыслового характера звука для понимания поэтического произведения представляется актуальной.

Ключевые слова: лексического значения, фоносемантика, семантизации, стихотворение.

Звуковая организация поэтической речи рассматривалась литературоведами – структуралистами. В 70е годы Журавлев стал основателем

фоносемантики. В настоящее время фоносемантика стала полноправным разделом филологических наук.

А.Вознесенский - поэт, которому в большой степени присуще внимание к звуковой семантизации слова и имени собственного в частности.

В данной работе делается попытка определить приемы семантизации имени собственного в стихотворениях А. Вознесенского.

Отсутствие у имен собственных лексического значения делает их семантическую структуру плоской, двухмерной. Но в семантике имени собственного в поэтическом тексте сконцентрированы и речевые, и экстралингвистические энциклопедические сведения, и эмоциональные моменты.

Чрезвычайно широко используется А. Вознесенским прием реминисценции. Это и целые произведения («Песня Офелии») и краткие упоминания, расширяющие семантику уже известных литературных персонажей. Имена собственные вырастают до символа:

Друзья?

Ох, эти **яго** доморощенные! («Туманная улица»)

Примечательно, что имя шекспировского героя написано со строчной буквы, употреблено во множественном числе. Имя «Яго» стало нарицательным и не требует расшифровки. В контексте стихотворения оно противопоставлено понятию друг и ведет нас к постижению идеи произведения.

В "Плаче по двум нерожденным поэмам" рифмой к "К Харонам" является многократное "хороним" - почти полное повторение - звукоподражание. Фонологический параллелизм подчеркнут анафорой. Опора на энциклопедическую информацию имени –Харон-перевозчик в царство мертвых – становится основой для метонимического переноса.

Убил я поэму.

Убил, не родивши. К Харонам!

Хороним.

Хороним поэмы.

Неблагозвучность имени, усиленная троекратным повтором создает добавочное семантическое значение – горечь утраты.

Одной из основных тенденций функционирования имен собственных в поэтической речи является стремление "восполнить" недостаток лексического значения, заполнить свою звуковую оболочку содержанием, стать трехмерным. Содержательность звучания является определяющей в семантике имени собственного в поэтическом тексте.

Звуковая организация, выступая как инструментовка, охотнее всего строится поэтом на собственных именах, так как они не привносят "от себя" никакой семантической игры, а, напротив, как бы отражают ту семантическую атмосферу, которую создает контекст нарицательных слов.

Один из приемов увеличения семантического веса имени собственного у А.Вознесенского - чрезвычайно сложный прием поэтической этимологии- "обыгрывание" внутренней формы имени.

Стихотворение "Олененок" - пример ненавязчивой поэтической этимологии имени собственного.

ОЛьга, опомнитесь! Что с вами, ОЛьга?

В контексте стихотворения имя лирической героини становится производящей основой для слова "олененок", вырастая в сложный метафорический образ:

Горе застыло в зрачках удлинённых,
о олененок,
вмерзший ногами на двух нелюдимых
и разъезжающихся льдинах!

Весь комплекс ассоциаций, связанных со словом "олененок" (хрупкость, нежность, красота, незащищённость и т.д.) прикрепляется к имени. В результате в этом стихотворении, благодаря приёму поэтической этимологии, вырисовывается трёхмерный портрет лирической героини: звуковой, зрительный, психологический.

Интересно построено стихотворение "Баллада работы". В нём сопоставляются два тезки: Петр I и художник Петер Пауль Рубенс. Первая строфа, сопровождающая имя героя, построена на звуках, повторяющих имя :

Петр
Первый -ПоТ
ПЕРВЫЙ...

Следующая строфа - выделение звуков ПиЛ :

От Плотской забавы гудела спина,
от Плотницкой бабы,
ПиЛы, коЛуна

Через все стихотворение проходят монорифма, опирающаяся на гласный "А". Это "А" поддерживается и анафорическими, строчками третьей строфы (Аж..), начало четвертой строф - А.

И вдруг на фоне этого А - вторая строка четвертой строфы:

А он только крякал, УПРУГ и УПРям,
расставивши краги, как башенный кран.

Гласная "У", явственно сопряжённая с согласными имени лирического героя, ассоциируется с силой, трудолюбием, настойчивостью и целеустремлённостью. Гласная "А" и согласная "Р" добавляет энергии, эти значения поддерживаются и ритмом - первая часть стихотворения написана короткими строчками.

Звукопись строфы, посвящённой Рубенсу, - также перекликается с именем героя:

А может, не Петер? А может,
не Рубенс? Он жил сРЕДи ПЕТЕль, РУБиНов и РУБищ

Далее кратко описывается эпоха и внешность художника, поддерживаемые стечением согласных "БР": неоПРятный, БРюках,

БРюхо, БРюквой, неБРитый. Внешность противопоставлена тому, что делал Рубенс, и здесь эти "БР" ассоциирующиеся с неряшливостью, исчезают,

появляется "Ч"- от Части, Чашки, Чаном и дважды повторенное подхватом слово "наЧАлом - причем эти слова вынесены в рифму - создают ассоциативно образ творчества, в основе которого - пот и труд.

являющийся "началом, рождающим САвских и САский ".

Далее подводится итог:

Бьет пот
олимпийский,
торжественный,
ЦАрСкий!

который объединяет обе части стихотворения, являющегося гимном труду.

Звукопись этого стихотворения, строго подчиненная идейному замыслу, является средством организации смысловой целостности текста. Фоника имен собственных (несмотря на то, что имена одинаковы!) создает неповторимый облик каждого лирического героя.

Таким образом, при рассмотрении вопроса о функционировании имени собственного в поэзии А.Вознесенского следует обратить внимание на два важнейших фактора: тенденция имени собственного в поэтической речи заполнить свою звуковую оболочку содержанием и стремление как можно активнее, многограннее использовать звуковую сторону словесного знака, получая добавочное семантическое или стилистическое оттеночное значение.

ЛИТЕРАТУРА:

1. "www.ДЕВОЧКА С ПИРСИНГОМ.ru" Москва "ТЕРРА" 2000
 2. Гальперин И. Р. Информативность единиц языка. Пособие по курсу общего языкознания.- М.,2018.
 3. Маслова В.А. Аудиальная поэзия: фоника стиха.//Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики.-2011, с.185-193
 4. Нохрина Ю.В., Живаева Л.Н. Фоносемантический анализ текста.// eLIBRARY ID: 42411166 EDN: USJIRU
- НАУЧНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ: ТЕОРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ, ПРАКТИКА. Сборник научных трудов по материалам XIII Международной научно-практической конференции. 2019. С.101-105. УДК:371
- Любимова, Н., Пинежанинова, Н. П., & Сомова, Е. (1996). Звуковая метафора в поэтическом тексте. Издательство Санкт-Петербургского университета. <http://andreyvoznenski.ru/index.php?grpид=6>

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGE AT A TECHNICAL UNIVERSITY

Atashikova Nilufar Anarmatovna

Senior teacher, Tashkent University of Information Technologies
named after Muhammad al – Khwarizmi
atashikova79@mail.ru

Annotation: The article is devoted to the development and formation of professional competence of students of technical universities, based on a professionally oriented approach to teaching foreign languages, which provides for the formation of students' ability to communicate in foreign languages in specific professional, business, scientific fields and situations, taking into account the characteristics of professional thinking. The author also draws attention to the problems that students face when learning a foreign language, to active developmental learning and the teacher-student partnership.

Key words: *professional competency, communicability, student's motivational readiness, higher technical education, communicative skills.*

One of the urgent needs of the 21st century is the need for highly qualified technical specialists with knowledge of a foreign language and a willingness to carry out professional intercultural communication. A modern specialist must be able not only to communicate with foreign partners, but also to use international professional and cultural experience in his work. According to the research of sociologists, the most “requested” abilities in the modern world are the ability for creative development and self-development, the ability to make creative decisions in the process of dialogue, and this becomes possible only upon achieving a sufficiently high practical language level.

Proficiency in foreign languages is necessary for every individual today to effectively solve communicative tasks both in personal interactions and in educational settings. A foreign language has become a universal tool in professional and production life, significantly raising the demands for the level of linguistic competence expected from future specialists. Therefore, the issue of developing and shaping professional competency among students becomes increasingly relevant in teaching foreign languages at a technical university. A high level of professional competency in a specialist is achieved through the acquisition of professional skills during their time at the university.

Today, the parameters of personal development are not just knowledge, skills, and abilities, but competencies. Competency, as an integral characteristic of a person, determines their ability to solve problems and typical tasks arising in real-life situations, using knowledge, educational and life experiences, values, and inclinations [Zimnyaya, 2004:1]. A foreign language contributes to the development of communicative, sociocultural, informational, and other competencies like no other academic discipline. However, the contradiction between the rapidly increasing

demands for the preparation of modern competent specialists and the existing conditions for teaching foreign languages in non-language universities, as well as the discrepancy between the high requirements laid down in the main regulatory document - "Programmatic and methodological support of the system of multilevel training in foreign languages in non-language specialty universities" and the allotted time possibilities, leads to the fact that the communicative component in the structure of basic competencies does not receive its due development.

As teaching practice in technical universities demonstrates, the level of proficiency in oral professional communication in a foreign language among future specialists in the field of professional communication is inadequate. It does not prepare students for active interaction with the professional foreign-language environment. Graduates may be able to read literature in their field and reproduce memorized topics, but they struggle to express their thoughts freely in a foreign language or participate in foreign-language professional communication. Observations, interviews, and surveys indicate that the main problems students face include: inability to consistently implement communicatively functional vocabulary, select the appropriate type of communication for the communicative task, and formulate their expressions accordingly. They also exhibit uncertainty in choosing linguistic means and correctness in structuring their expressions. However, modern society requires today's university graduates to be professionally successful and mobile, capable of building their own careers, working in conditions of fierce competition in domestic and global markets, and actively contributing to the prosperous development of society. This is because it does not consider the practical goal of teaching foreign languages. When teaching professionally oriented English, it is necessary to consider and familiarize students with the culture not only of English-speaking countries but also of those countries where the production and scientific fields in which students specialize are highly developed. This is because they will likely have to communicate with specialists from these countries.

"Foreign language has always been an integral component of non-linguist students' professional training; however, during the learning process, mainly one function was implemented - the informative one, and even then, to a limited extent, as "out of the four language skills (reading, writing, speaking, listening comprehension), only one, passive, oriented towards 'recognizing' - reading" was developed [Ter-Minasova, 2004:2].

For successful communication in English within the technical sphere, specialists need to enhance their skills and abilities primarily in listening comprehension, speaking, and writing. Foreign language skills are successfully realized within the framework of communicative competence only if they correspond to the professional skills defined by the qualification characteristics of specialists in that particular field, aligning with the State Educational Standards for Higher Professional Education. Therefore, it is both practical and methodologically justified to provide professionally oriented language training, which implies teaching students professional-oriented language communication [Bagateeva, 2012:3]. In the context of globalization, a professionally oriented approach to teaching foreign languages in technical universities becomes particularly relevant, involving the development of students' ability for

language communication in specific professional, business, and scientific spheres and situations, taking into account the peculiarities of professional thinking. Currently, professionally oriented language education is recognized as a priority direction in educational renewal. From the perspective of a professionally oriented approach to language learning in non-linguistic universities, it can be argued that the main function of language study in universities is for students to acquire professional competence, of which language communicative competence is an integral component. Professionally oriented education refers to teaching based on students' needs in learning a foreign language, dictated by the specifics of their future profession or specialty [Obraztsov, 2005:4]. It involves a combination of mastering a professionally oriented foreign language with the development of students' personal qualities, knowledge of the culture of the country whose language is being studied, and the acquisition of specialized skills based on professional and linguistic knowledge.

Professional-oriented foreign language education in a non-linguistic university includes components such as studying the foreign language as a means of mastering the profession and as a means of professional communication. It is also a requirement of the time for specialists to actively master not only written but also professionally-oriented oral speech and the ability to communicate in a foreign language. However, by solely relying on traditional teaching methods (where information flows from the teacher to the students), the goal of actively mastering a foreign language is not achieved. Without active learner-centered teaching, without involving learners in communication, without equal partnership, there cannot be full-fledged development of individuals as subjects, members of society, and professionals. Educators propose an approach that yields good results in foreign language learning, which involves:

- addressing the interrelated learning of speech activities;
- the ability to organize speech interaction according to one's communicative intention;
- practical mastery of a set of social and situational roles;
- developing the ability to carry out meaningful communication, with the focus on the content of speech rather than grammatical and other language rules.

Implementing such an approach significantly contributes to the formation of communicative skills in listening and speaking, ensuring a high level of proficiency in oral communication in a foreign language. The formation of professional skills and abilities of future specialists related to foreign language speech activity and the content of their training are based on a model of a specialist that defines the spheres and situations of using a foreign language in the professional activities of the specialist. The analysis of the process of teaching a foreign language in a modern technical university in terms of the correspondence of content selection and organization of educational materials (texts, tasks, and exercises), forms and methods of student work, and the actions of the teacher should correspond to the goals of developing socially valuable qualities of the future specialist's personality. Within the framework of a personality-oriented approach, the learner is initially the subject of education, the bearer of life experience acquired through formal and informal education, in specific conditions of family, socio-cultural environment, in the process of perceiving and understanding the world.

Learning foreign languages will enrich the value-oriented worldview of students and develop the intellectual, emotional, and practical aspects of their personalities only if it is organized using foreign-language texts and specialized tasks and exercises that meet specific requirements. The thematic content of the texts should reflect students' interests, contain both humanitarian and professional information, introduce students to representatives of their future profession, address local and environmental issues, activate students' knowledge of history and culture, and foster their creativity.

A system of exercises aimed at developing communicative skills should evoke an emotional response, foster analytical thinking, encourage evaluation of the moral essence of actions and behaviors, teach students to interpret their own actions from the perspective of societal moral norms, and help them understand the deeper meaning of texts, situations, etc. In this case, foreign language education will also elevate the level of humanitarian culture among students in technical fields. The development of students' personalities in higher education institutions and technical faculties of universities can be achieved through enhancing their level of humanitarian culture by employing specially selected educational content (texts, tasks, exercises), and modern foreign language teaching technologies. A crucial condition that mediates the effective use of foreign language education as a means of humanizing higher technical education is students' motivational readiness to perceive humanitarian content in educational materials in a foreign language, aimed at forming humanitarian culture. A sufficient degree of general erudition and development of humanitarian culture levels provide specialists with the necessary skills to conduct negotiations, motivate and inspire people, resolve conflicts, maintain continuous creative growth, generate new professional ideas, utilize socio-cultural values and technologies, etc. [Fedotkina, 2007:5].

The rapid integration of information technologies into the educational process necessitates a reevaluation of the role and position of the teacher in student learning. The task of the teacher is to create conditions for practical language acquisition for each student, selecting teaching methods that allow every student to demonstrate their activity and creativity. The teacher's goal is to activate the cognitive activity of the student in the process of learning foreign languages. Any specific lexical theme discussed during practical sessions can easily evolve into an individual presentation (often in the form of a presentation). To prepare an extensive presentation on the studied topic, students refer to electronic sources. Using one or both computer encyclopedias, students select keywords, find the leading dictionary article on it, review relevant materials, and prepare independent presentations. Practically, every conversational topic covered during the semester concludes with a small conference featuring presentations of the search results. Such work teaches analytical reading of material, develops the ability for critical and selective review of texts, and encourages making logical conclusions. Active online language practice positively influences the development of language and general competencies in students studying a foreign language, enhances student motivation, and contributes to a more fruitful and engaging organization of the cognitive process in foreign language learning. [Atashikova, 2023:6].

A significant aspect of professional development for both future and practicing specialists is the ability to read and translate technical literature from other countries. This is achievable with a certain level of proficiency in a foreign language and the ability to translate specialized technical literature. Thus, the opportunities for a specialist are not limited to the boundaries of their own country. The ability to access the latest information in their field from a possibly large number of information sources is the path to success!

The development of students' language competence should be based on the necessity of involving each student in an active cognitive process at all levels of mastering all types of speech activity; the necessary and sufficient amount of oral practice for each communicator in each class; the use of the studied language at the stage of its creative application as a means of communication, which involves creating not only an artificial language environment but also a natural one, close to real-life situations, forming a real need to use the material studied for communication with native speakers; the use of cultural material; and the formation of not only language but also sociocultural competence. Therefore, professionally oriented foreign language education in a technical university requires a new approach to content selection. It should be oriented towards the latest achievements in various spheres of human activity, timely reflecting scientific advances in areas directly related to the professional interests of the students, providing them with opportunities for professional growth. The content of foreign language education in a technical university should rightfully be viewed as a combination of what students need to assimilate in the learning process to ensure that the quality and level of foreign language proficiency meet their needs and goals, as well as the objectives of this level of education. Content selection aims to contribute to the comprehensive and holistic development of students' personalities, preparing them for future professional activities.

REFERENCES:

1. Zimnyaya, I.A. Core competencies – new paradigm of the result of modern education // <http://www.eidos.ru>
2. Ter-Minasova, S.G. Language and intercultural communication. – M.: Moscow State University Publishing House, 2004. – P.252-256.
3. Bagateeva, A.O., Akhmetzyanova, G.N., Valeeva, N.Sh. Theoretical justification for the formation of a foreign language communicative competence of future specialists at a technical university/ A.O. Bagateeva, G.N. Akhmetzyanova, N.Sh. Valeeva // Vestnik Kazan. technol. University, 2012. – No. 10 – pp.385-388.
4. Obratsov, P.I. Professionally oriented foreign language teaching in non-linguistic faculties of universities / P.I. Obratsov, O.Yu.Ivanova. – Orel: OSU, 2005. – P.20-23, 92-97.
5. Fedotkina, E.V. Actual problems professionally oriented training foreign languages / E.V. Fedotkina // Humanitarian education at a technical university: traditions and innovations Sat. materials of scientific and technical conference. –M., 2007. – P.286-292

6. Atashikova N. A. The educational process in learning foreign language (English) in non-linguistic institutions. Наманган давлат университети “Илмий ахборотнома”. 2023, 4-сон, -P.475-479

JAHON ILMIY-FANTASTIK ASARLARDA KENG TARQALGAN BADIY MOTIVLAR BADIYATI

Yuldoshova Shaxnoza Azimboyevna

UZDJTU mustaqil tadqiqotchisi,

Toshkent shahar 26-maktab

ingliz tili o'qituvchisi

yustitsiya@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada jahon va o'zbek adabiyoti fantastika va ilmiy-fantastika asarlarida keng uchraydigan adabiy motivlarning tahlili ochib berilgan. Ilmiy fantastikadagi ba'zi umumiy adabiy motivlarga jumladan, o'zga sayyoraliklar bilan uchrashish va koinotning tadqiqi, texnologiya va uning oqibatlari, distopiya jamiyatlari, genetik muhandislik, sun'iy intellekt, vaqtlararo va zamonlararo sayohat, atrof-muhit muammolari kabi sayyor motiflar va ularning badiiy tasvirlariga to'xtalinadi.

Kalit so'zlar: *Motiv, arxitip, sayyor syujet, fantastika, ilmiy-fantastika, futuristik bashorat, virtual reallik, apokaliptik dunyo.*

Ilmiy fantastika (sci-fi) fan, texnologiya va kelajak imkoniyatlariga asoslangan xayoliy va futuristik tushunchalarni yorituvchi maxsus fantastika janridir. U ko'pincha ilmiy yutuqlar, kosmik tadqiqotlar, begona sivilizatsiyalar, vaqtlararo sayohat, muqobil haqiqatlar va boshqa texnologik g'oyalarning ta'sirini o'rganadi. Adabiyot, kino va san'atning boshqa turlarida qo'llaniladigan bu janr, fan sohasidagi fantastik taxminlarga, shu jumladan aniq va tabiiy va gumanitar fanlarga asoslanadi.[1] Ilmiy fantastika texnologiyalari va ilmiy kashfiyotlar, insoniy bo'lmagan sun'iy aql bilan aloqa, kelajakning mumkin bo'lgan istiqbollari yoki tarixning muqobil yo'nalishlari (alternativlik) va bu taxminlarning insoniyat jamiyati va shaxsga ta'sirini tasvirlaydi. Ilmiy fantastika asarlar syujetlar, ko'pincha kelajakda sodir bo'ladi, bu esa bu janrni futurologiyaga bog'laydi. Ayzek Asimovning fikricha, “ilmiy fantastika adabiyotning fan va texnikadagi o'zgarishlarga odamlarning munosabati bilan bog'liq bo'lgan soha sifatida ta'riflanishi mumkin”[2]. Robert A. Xaynlayn esa, “ilmiy fantastika - real olam, o'tmish va hozirgi zamon haqida yetarli bilimga, ilmiy metodning mohiyati va ahamiyatini puxta tushunishga asoslangan kelajakdagi ehtimoliy hodisalar haqida real taxminlardir.” [3] deb ta'riflaydi.

Ilmiy fantastika janrining asosiy xususiyatlari sifatida esa quyidagilarni keltirish mumkin.

1. Spekulyativ tushunchalar: Ilmiy fantastika ko'pincha ilmiy yoki texnologik taraqqiyotning oqibatlarini o'rganuvchi spekulyativ ya'ni, tahminlarga asoslanuvchi

yoki “agar mobodo, shunday bo‘lsachi” kabi senariylarini taqdim etadi. Bu tushunchalar kosmik sayohatdan tortib sun'iy intellect-u, genetik muhandislikgacha ham bo'lishi mumkin.

2. Futuristik syujetlar: Ilmiy-fantastik asarlar odatda kelajakda yoki texnologiya bizning hozirgi tushunchamizdan tashqari rivojlangan muqobil voqeliklarda sodir bo'ladi. Bunday voqeabandlik jamiyat, madaniyat va shaxslar texnologik o'zgarishlarga javoban qanday rivojlanishi mumkinligini tasvirlash va o'rganish uchun zamin yaratadi.

3. Ilg'or texnologiyalar: Ilmiy fantastika ko'pincha real dunyoda hali mavjud bo'lmagan ilg'or texnologiyalarni o'z ichiga oladi, masalan, yorug'likdan tezroq sayohat, teleportatsiya, sezgir robotlar yoki immersiv virtual haqiqat. Ushbu texnologiyalar syujetni shakllantirish va dunyoni qurishda markaziy rol o'ynaydi.

4. Begona sivilizatsiyalar va yerdan tashqari hayot: Ilmiy fantastika ko'pincha begona sivilizatsiyalar, aqlli hayot shakllari, o'zga sayyoraliklar yoki boshqa g'ayritabiyy mavjudotlar bilan uchrashish imkoniyatini muhokama qiladi. Bunday tasviriy yondashuvlar bizning koinotdagi o'rnimiz va mavjudlik tabiati haqida ilmiy va falsafiy savollar tug'diradi.

5. Ijtimoiy kontekst: Ilmiy fantastika ko'pincha futuristik yoki xayoliy vaziyatlar obyektivi orqali zamonaviy muammolarni ko'rib chiqadigan ijtimoiy muommolarni sharhlash uchun platforma bo'lib xizmat qiladi. Mualliflar bu orqali odatda, siyosat, axloq, atrof-muhit muammolari va texnologiyaning jamiyatga va shaxsga ta'siri bilan bog'liq mavzularni ko'tarishadi.

6. Tasavvur va ijodkorlik: Fantastikaning o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning tasavvur va ijodga urg'u berishdir. Mualliflar bizning voqelikni tushunishimizga shubha tug'diradigan yangi dunyolar, texnologiyalar va jamiyatlarni tasavvur qilish orqali mumkin bo'lgan chegaralarni kengaytirishga da'vat etiladi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, ilmiy fantastika ko'p qirrali va ravon janr bo'lib, yozuvchilarga mavzular, konsepsiyalar va g'oyalarning keng doirasini yoritishga imkon beradi, o'quvchilarni hayajonli va xayoliy olamga jalb qiladi. Ilmiy taxminlar, futuristik xolat va insoniy muammolarni o'rganish kombinatsiyasi ushbu janrni ham mualliflar, ham o'qirmanlar uchun jozibador qilishi anglashiladi. Ilmiy fantastikada keng qo'llaniladigan takroriy motivlar esa, asarlarning semantik tomonda tahlil qilinganda juda muhim o'rin egallaydi. Motiv esa, adabiyotshunoslikda eng kichik semantik birlik sifatida ta'riflanadi.

Adabiyotshunoslikda, keng ma'noda motiv deganda badiiy matnning turli darajalarida – g'oyaviy-mavzuiy, syujetli, bayoniy, kompozitsion, makon va zamon, personaj va boshqalarda faoliyat ko'rsatishga qodir bo'lgan tarkibiy-semantik birlik tushuniladi. Uning badiiy matndagi tasviriy shakli juda xilma-xil bo'lishi mumkin: mavzu, g'oya, tasvir, so'z, obyekt, xarakter, badiiy tafsilot va boshqalar[4,11]. Shunday ekan, motivlar badiiy asar g'oyasi va mavzusini to'ldirib keluvchi syujetning ajralmas qismi bo'lib xizmat qiladi. Ilmiy fantastik asarlardagi bir necha tur motivlarning shu xususiyalarning quyida ko'rib chiqamiz.

Ilmiy fantastikadagi ba'zi keng tarqalgan motivlar, shuningdek, ularni o'z ichiga olgan badiiy adabiyot namunalari:

1. *Sun'iy intellekt (AI)*: odamlar kabi fikrlashi va harakat qilishi mumkin bo'lgan aqlli mashinalar yoki kompyuter tizimlari tushunchasini yoritadigan ilmiy fantastik asarlar. Bularga na'muna tariqasida, Ayzek Asimovning "Men, Robot" hikoyalar to'plamini kiritish mumkin, asarda odamlar va Sun'iy intellektli robotlari o'rtasidagi munosabatlar va aqlli mashinalarni yaratishning insoniyat va jamiyatga nisbatan axloqiy oqibatlarini yaqqol tasvirlaydi.

2. *Kosmosni tadqiq qilish*: uzoq sayyoralarga sayohat qilish, begona turlar bilan uchrashish va koinotning eng noma'lum joylarini o'rganishni o'z ichiga olgan hikoyalar. Umuman olganda koinotni tadqiq qilish ilmiy fantastik asarlarda eng keng tarqalgan motivdir. Bu insoniyatning yaratuvchanlik, izlanuvchanlik, yangi yerlarni kashf qilish va bosib olish kabi istaklarini mazojlovchi motiv hamdir. Bu turdagi asarlar jahon va o'zbek adabiyotida ham ko'plab uchraydi. Hojiakbar Shayxovning "Ikki dunyo ovvorasi", "Rene jumbog'i", Sadulla Quronovning "Gallaktikada bir kun", Ray Bredberining "Mars solnomalari", Ayzek Asimovning "Koinot oqimlari", Andy Weirning "Marslik" va boshqa ko'plab asarlar bunga misol bo'la oladi. Duglas Adamsning "Hitchhikerining Galaktika bo'yicha qo'llanmasi" - komedik ilmiy-fantastik romani Artur Dentning ko'p qirrali, ya'ni eklektik qahramonlar guruhi, jumladan Ford Prefekt ismli o'zga sayyoralik bilan kosmos bo'ylab sayohat qilganida sodir bo'lgan baxtsiz hodisalar haqida hikoya qiladi. Asarda kosmosda avtostopda sayohat qilayotgan Artur va boshqa ko'plab qahramonlar o'z hayotlarida ma'no topish va o'z mavjudligida ma'no izlash uchun kurashadilar.

3. *Distopiya jamiyati*: zulm ostida qolgan, totalitar hukumatlar tomonidan boshqariladigan yoki atrof-muhit halokatiga uchragan, yomon kelajak jamiyatlari tasvirlanadigan asardir. Bunday asarlarga, Jorj Oruellning "1984", Yevgeniy Zemlyinning "Biz", Ray Bredberining "Faringeyt bo'yicha 451 daraja" romonlarini misol keltirishimiz mumkin. Bu asarlarda antiutopik, yani muqobil yomon jamiyat, individuallik bostirilgan va fuqarolar doimiy ravishda hukumat tomonidan nazorat qilinadigan, totalitar rejim, fikrlash va ijodkorlik taqiqlangan, iste'molchilikka yonaltirilgan jamiyatlar tasvirlanadi va bu orqali insoniyat ogohlikka chaqiriladi.

4. *Vaqtlararo sayohat*: Qahramonlar tarix yo'nalishini yoki voqealar rivojini o'zgartirish yoki turli davrlarni o'rganish uchun vaqt bo'ylab sayohat qiladigan asarlar. Bunday asarlarga Herbert Uellsning "Vaqt mashinasi", Kurt Vonnegutning "5-raqamli qassobxonona yoki bolalarning salb yurishlari", Stiven Kingning "11,22,63", Oktavia Butlerning "Tafakkur"(Kindred), Ayzek Azimovning "Mangulikning oxiri", Toxir Malikning "Falak", Ray Bredberining "Momaqaldiraq gumburladi" kabi asarlarini kiritish mumkin. Bu asarlarda odamzot o'z afsus nadomatlariga yechim sifatida yoki yashayotgan vaqtidagi ulkan muommolariga vaqtni oldinga surish yoki orqaga qaytarish orqali yechim izlashi, dunyodagi eng bo'ysunmas narsa bo'lgan vaqtni boshqarishga urishi kabi orzusi asos bo'lib yotadi.

5. *Genetik muhandislik*: genetik manipulyatsiya, klonlash va inson genomini o'zgartirishning axloqiy oqibatlarini o'rganish, bunda ijtimoiy tuzumni boshqarish uchun genetik muhandislikdan foydalaniladi, odamlar muayyan funktsiyalarni bajarish uchun genetik jihatdan o'zgartirilgan dunyoning oqibatlari tasvirlanadi. Aldous Hakslining "Ajib yangi dunyo", Chingiz Aytmatovning "Kassandra tamg'asi", Isajon

Sultonning “Boqiy darbadar”, Herbert Uellsning “Doktor Moro oroli”, Margaret Atvudning “Oriks va Kreyk” asarlarini bu toifaga kritish mumkin. Bunday asarlarning negizida yaratuvchiga isyon qilib insonni sun’iylashtirish qanda shavqatsiz va to’g’irlab bo’lmas o’qibatlariga olib kelishi mumkinligi tahmini yoritiladi.

6. *Apokaliptik fantastika*; bu yadro urushi, pandemiya, yerdan tashqari hujum, zarba to’lqini, kibernetik g’alayon, texnologik o’ziga xoslik, disgenika, g’ayritabiiy hodisalar, iqlim o’zgarishi kabi potentsial falokat natijasida sivilizatsiyaning tugashi bilan bog’liq ilmiy fantastika kichik janri. , resurslarning kamayishi yoki boshqa umumiy ofat.[5] Post-apokaliptik fantastika dunyoda yoki sivilizatsiyada shunday falokatdan keyin sodir bo’ladi. Vaqt oralig’i falokatdan so’ng darhol omon qolganlarning azob-uqubatlari yoki psixologiyasiga e’tibor qaratish, ko’pincha falokatdan oldin tsivilizatsiya mavjudligi unutilgan (yoki mifologik) mavzusini o’z ichiga olgan vaqt oralig’ida o’zgarishi mumkin. Bunday asarlarga Stiven Kingning “Qarshilik”, Meri Shelleyning “So’ngi odam”, Syuzin Kollinsning “Ochlik o’yinlari”, Pyer Bulning “Maymunlar sayyorasi”, Kurt Vonnegutning “Mushukning belanchagi”, Uilliam Goldingning “Pashshalar hukmdori”, Ray Bredberining “Mayin yomg’irlar yog’adi” kabi asarlar bularga yaqqol misol bo’ladi.

Ushbu misollar ilmiy fantastika adabiyoti murakkab mavzular va g’oyalarni ijodiy o’rganish uchun xayoliy-uydirma hikoyalardan qanday foydalanishi mumkinligini ko’rsatadi. Ushbu motivlar badiiy adabiyotda qo’llanilishini asarni chuqurroq tushunish va tafakkur qilishda muhim o’rin egallaydi. Zero, ilmiy fantastikaning ham boshqa adabiy janrlar kabi asosiy vazifasi hayotiy haqiqatni badiiy to’qima bilan tasvirlab ko’rsatishdir. Ammo, buncha ilmiy fantastika, ilm-fanga va mantiqiy ehtimolliklarga suyanadi va uning asosiy vazifalaridan biri ana shu ehtimolliklar haqida ogohlantirish, insoniyatni sodir bo’lishi mumkin bo’lgan daxshatlardan ogoh etishdir.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy fantastika o’zining hayoliy olamlari, futuristik texnologiyalari va o’ylantiruvchi mavzulari bilan o’quvchilarni maftun etuvchi kuchli va mustahkam adabiy janr sifatida shakllanmoqdadir. Ilmiy fantastika kosmik sayohat imkoniyatlarini o’rganishdan, sun’iy intellektning axloqiy dilemmalarini o’rganishgacha bo’lgan davrda bizning tasavvurimiz chegaralarini kengaytirishda va atrofimizdagi dunyoni tushunishimizga turtki bo’lib xizmat etmoqda. Kelajakka nazar tashlash, hayotiy va dolzarb muommolarni o’rganish, xatolarimizni to’g’irlashimiz va yaxshi kelajakni o’zimizdan qoldirishga haqida o’ylashga ilhomlantiradi.

ADABIYOTLAR:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Science_fiction
2. Asimov, "How Easy to See the Future!", Natural History, 1975
3. Heinlein, Robert A.; Cyril Kornbluth; Alfred Bester; Robert Bloch (1959). The Science Fiction Novel: Imagination and Social Criticism. University of Chicago: Advent Publishers.
4. Л.В. Гармаш, Теория мотива в литературоведении -Наукові записки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2014
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Apocalyptic_and_post-apocalyptic_fiction

AYZEK AZIMOV HAMDA HOJIAKBAR SHAYXOV IJODINING UNIVERSAL VA XUSUSIY JIHATLARI

Fayzullayeva Dulfuzaxon G'ulomjon qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti doktoranti

E-mail: dilfuzamahmudova4@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ayzek Azimovning ilmiy fantastika janrining rivojiga qo'shgan hissasi va uning boy adabiy merosi hamda, Hojiakbar Shayxovning o'zbek adabiyotida ilmiy fantastika janrining ilk namoyondasi sifatida ilmiy-fantastika janrining rivojida tutgan o'rniga bag'ishlanadi. Ikki ajoyib yozuvchining ijodidagi kesishish nuqtalari, ijodiy yondashuvlarning o'ziga xosligi qiyoslanadi, badiiy va ilmiy-nazariy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *ilmiy fantastika, sun'iy intellekt, yolg'on detektor, mehanik o'qituvchi.*

Ilm-fanni ommalashtirish, ilmni olimlardan tashqarida, oddiy xalq orasida ham keng yoyishga intilish hozirgi kunda ham dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Chunki jamiyat hayotining ajralmas va eng ustivor qismi bo'lgan ilm-fan sohasiga taaluqli ma'lumotlar qiziqarli bo'lish bilan birgalikda kundalik turmushimizda ham asqotadi. Shu o'rinda yosh avlodni ilmiy sohalarga qiziqtirish, iste'dodli yoshlarni tegishli ilm yo'nalishlariga jalb etish borasida ommabop, ma'rifiy hamda ilmiy asarlar muhim ro'l o'ynaydi. Buning uchun esa, ilmiy masalalar mohiyatini ommaga tushunarli va qiziq tilda bayon qiluvchi malakali yozuvchilar maydonga chiqishadi. Bunday yozuvchilarni jahon va yurtimiz adabiyotidan juda ko'plab misollar orqali keltirishimiz mumkin. Ilmiy-ommabop va fantastik asarlar yozuvchilari orasida eng mashhuri va ta'bir joiz bo'lsa, janr Shekspiri – atoqli Amerika yozuvchisi, biokimyogar mutaxassis, fan doktori – Ayzek Azimov bo'lsa, yana biri Hojiakbar Shayhovdir.

Ayzek Azimov ijod olamiga juda erta kirib kelgan. Uning ilk asari kichik bir shaharchada yashovchi bolakayning sarguzashtlari haqida bo'lib, bu vaqtda atiga 11 yoshda bo'lgan bo'lajak yozuvchi, kitobning 8-bobgacha yozib, so'ngra tashlab yuboradi. Lekin undagi voqealarni o'z o'rtog'iga gapirib berganida, o'rtog'i bunga qattiq qiziqib qolib, davomini yozib berishini talab qila boshlaydi. Ayzek Azimov, keyinchalik ham, o'sha daqiqa uning uchun o'zida yozuvchilik iste'dodi borligini anglashga turtki berganligini ko'p eslagan. Azimovning matbuotda qilgan ilk chiqishi "Amazing Stories" oynomasining 1939-yil yanvar sonida nashr etilgan "Vestaning changalida" nomli hikoyasi bo'lgan edi. Yozuvchiga haqiqiy shuhrat keltirgan ijod mahsuli esa, "Tun kirishi" nomi ostida 1941-yil e'lon qilingan fantastik hikoya bo'lib, unda oltita yulduzga ega sayyoralar tizimida aylanuvchi va faqat har 2049 yildagina tun og'ushiga kiradigan sayyora haqida yozilgan edi. Ushbu hikoya okean ortida juda katta shov-shuvga sabab bo'lib, turli antalogiyalarda 20 marotaba qayta-qayta chop etilgan va ikki bora ekranlashtirilgan. Azimov mazkur hikoyasini, o'zining ijodga kirib kelishidagi "muqaddima bo'limi" sifatida baholagan edi. Umuman olganda Ayzek Azimovning deyarli barcha ilk ishlari ilmiy fantastika janriga taalluqli bo'lgan.

Xususan u, o'zga sayyoralaridagi hayot, yoki, fikrlay oladigan robotlar haqida ko'plab fantastik asarlar yozgan edi. Aytilganidek, uning fantastikasi ishonarsiz, oldi-qochdi syujetlardan holi ekanligi bilan va zamona ilm-fanning real holatiga tayanib bayon qilinishi bilan boshqa yozuvchilarning asaridan ajralib turar edi.[7] Chunonchi, "Robbi", "Yolg'onchi" asarlari bilan, amalda robot-texnikasi va robotshunoslik sohalariga asos solgan. Uning mazkur asarlardan boshlab shakllantirib borgan fikrlari, robot texnikasi uchun o'ziga xos qonuniyatlar sifatida yoyila boshlagan. Xususan, "Yolg'onchi" hikoyasi, odam fikrini o'qiy oladigan robot haqida bo'lib, u zamonaviy yolg'on detektorlari va sun'iy intellekt sohaları paydo bo'lmasidan ancha avval, ushbu sohalar taraqqiyotidan insoniyat uchun kutilayotgan naf va zarar haqida ma'lumotlar bergan edi.

XX asrning o'rtalarida jahon adabiyotida bu janr rivojangan bo'lsa, o'zbek adabiyotiga ushbu janr 60-yillarning oxirida kirib keldi. Endilikda fantastika adabiyotimizda o'z xususiyatlariga ega bo'lgan, mustaqil janr sifatida shakllandi. Agar biz bu boshlang'ich davrni fantastikaning bahori deb ataydigan bo'lsak, Hojiakbar Shayxov bu yo'nalishning qaldirg'ochi sanaladi [1]. Adib dastlabki ijodiy ishini "Yosh Gvardiya" nashriyotida bo'lim boshlig'i lavozimlarida ishlagan paytlarida boshlagan edi. Uning ilk "7-SER" deb nomlangan kitobi nashr etildi. Bu kitobning nomi nechukdir badiiy asar nomiga o'xshamas, mexanika yoxud fizikaga mansub kitobning nomiga o'xshab ketardi. Biroq uning o'ta "ilmiy" nomidan cho'chimay, qo'lga olib varaqlaganlar kitobdan hikoyalar o'rin olganini ko'rib hayron bo'lishdi. Hikoyalarni o'qiganlar esa ularning o'zbek adabiyotida butunlay yangi hodisa ekaniga, ilm muammolari haqida badiiy shaklda mulohaza yurituvchi, ularni badiiy vositalar orqali gavalantirishga urinuvchi asarlar ekaniga ishonch hosil qilishdi. Oradan ko'p o'tmay, adibning "Ajib yulduzlar" degan yangi kitobi chop etildi. Bu kitob ham fantastik hikoyalar va ilmiy badiiy ocherklardan tarkib topgan bo'lib, yosh adibning ilmiy fantastikaga qiziqishi o'tkinchi havas emas, balki butun umrga ketadigan astoydil mayl ekanidan guvohlik beradi. Shundan keyin Hojiakbarning o'z kitobxonlari paydo bo'la boshladi [2]. Ular adib asarlarini qidirib topib o'qish bilan birga, uning shaxsiyatiga, qanday hayot yo'lini bosib o'tganiga, e'tiqodlariga, ijodiy niyatlariga ham qiziqqa boshlashdi. Shunda ma'lum bo'ldiki, Hojiakbar hali yosh bo'lsada, hayotda ancha muncha jiddiy sinovlarga ro'para kelgan, turli-tuman qiyinchiliklarni ko'rib pishgan, hayot qozonida ozmi ko'pmi qaynab, tajriba orttirgan inson ekan.[4,5]

Aytek Azimov va Hojiakbar Shayxov ilmiy fantastika yo'nalishining yorqin namoyondalaridan hisoblanishadi. Aytek Asimov ingliz adabiyotining imiy fantastikasini yuqori pog'onalarga ko'targan bo'lsa, Hojiakbar Shayxov esa o'zbek adabiyotiga bu janrni olib kirganlardan hisoblanadi. Ikkala yozuvchining ham o'z yozish uslubi, texnikasi bor. Quyida ikkala adibning kichik hikoyalari orqali ularning asarlaridagi o'xshash va farqli xususiyatlari tahlil qilanadi.

Aytek Azimov asarlarini o'qigan barcha kitobxonlarni kelajakda insoniyat ro'para bo'lishi kutilayotgan muammoga qaratadi. Yaxshilab o'ylab qarajak, XX asr o'rtalarida yozilgan Azimov o'z asarlariga juda dolzarb mavzu tanlagan. Agar texnologiyalar, kashfiyotlar shunday davom etaversa, bu insonlar o'rtasidagi munosabatlarga chek qo'yadi. O'quvchilar doim uyda mexanik o'qituvchidan ta'lim

olishadi, o'zaro do'stlik, mehr oqibat tuyg'ulari, bilim olishga ishtiyoq yo'qoladi. Shu g'oyalar orqali kelajakda xavf haqida barchamizni Ayzek Azimov yarim asrdan oldinroq ogohantirgan.[8]

“Hojiakbar Shayxov ham ilmiy fantastikada barakali ijod qilgan. Uning ko'plab asarlari kosmik kemalar ishtirokida, o'zga galaktikalardagi hayotni tasvirlaydi. Uning “Sirlil nur”, “Pushtirang falokat”, “Birinchi sinov” kabi hikoyalari ilmiy fantastika janridagi eng yaxshi hikoyalar sifatida tan olingan. Shayxov asarlari ilmiy fantastikaning “kosmosga sayohat” yo'nalishida yozilgan bo'lib, undagi voqealar samokezar kemalarning kosmosga uyushtirgan sayohati, o'zga sayyoraliklar, ularning hayot tarzi yoxud ularning insoniyatga, yer kurrasiga qanday ta'sir ko'rsatishi kabilar yoritiladi. Adibning o'ziga xos yozish uslubi mavjud bo'lib, o'zbek adabiyotidagi birorta ijodkorga taqlid qilmaydi. Hikoyalarida ilm fanning kelgusida erisha olishi mumkin bo'lgan kashfiyotlari bayon etiladi.”[3]

Yuqorida ikkala yozuvchilar Ayzek Azimov va Hojiakbar Shayxovning ijod yo'llari bilan tanishdik. Ikkala yozuvchi ijodiga xos bo'lgan o'xshash jihatlarni tahlil qilsak: A.Azimov va H.Shayxov ilmiy fantastika yo'nalishida aynan XX asrda ijod qilishgan. Ikkala yozuvchining asarlarida ilmiy fantastikaning kosmosga sayohat, kelajakka sayohat, ideal jamiyat kabi yo'nalishlarini ko'rishimiz mumkin.[6] Yozish uslubidagi oddiylik, sodda va tushunarli jumalardan foydalanish ikkala ijodkorning uslubiga xosdir. Hikoyalarida yoritilayotgan mavzular tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, insonlarni ezgulikka, faqat yaxshilikka chorlaydi. Ikkala ijodkor ham jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni ilmiy fantastika orqali ko'rsatmoqchi bo'lishgan va ushbu muammolarga konkret ilmiy yechimlar berishga harakat qilishgan. Ingliz adabiyotida Ayzek Azimov, o'zbek adabiyotida Hojiakbar Shayxov ilmiy fantastikani mustaqil janr sifatida taraqqiy etishiga katta hissa qo'shishgan. Ular yaratgan asarlar yaxshilik bilan yakun topadi, qahramonlar asar so'ngida o'z yo'llarini topib, baxtga erishishadi. Ijodkorlar yaratgan asarlari bilan insonlarni ezgulikka, yaxshilik qilishga chorlaydi. Yaratilgan kashfiyotlar, izlanishlarning barchasi insoniyat uchun foyda keltirishi, ilm fan insonlar hayotini yaxshilashga xizmat qilishi kerakligi ta'kidlanadi. [10]

Yuqorida Shayxov va Azimov ijodiga xos bo'lgan mushtarak jihatlarni ko'rib o'tdik. O'xshash jihatlari bilan birga ular ijodida farqli tomonlar ham bor: Azimov asli kasbi biokimyogar bo'lgani uchun asarlarida asosan kimyoviy moddalarning o'zaro ta'sirlari, ulardan qanday foydalanish haqida yozadi. Biroq Shayxov ko'pincha texnologiyaning qanday yaratilgani, insoniyat uchun qanday naf keltirishini yozadi, ikkala ijodkorning asarlarida o'z kasbidan kelib chiqib, yondashganini ko'rish mumkin. Hojiakbar Shayxovning hikoyalarida, u yaratgan obrazlarda o'zbekona xususiyatlarni ko'rishimiz mumkin. Uning Azimov ijodiy uslubidan asosiy farqlaridan biri shuki, Shayxov asarlarida dinimiz, millatimizga xos bo'lgan jihatlarni uchratamiz. “Tutash olamlar” va “Ikki jahon ovvorasi” kabi romanlari bunga yaqqol misol bo'lishi mumkin. Ikkala ijodkorning asarlarida zamon va makon masalalari bir biridan farq qiladi. Shayxov hikoyalarida voqealar asosan kosmosda kelajakda yuz beradi. Azimov hikoyalarida esa, yer yuzida insoniyat kelajakda ro'para bo'ladigan kashfiyotlar haqida bayon etiladi. Shayxovning astronomiya sohasiga murojaat etishi orqali uning

kelajakda yurtimizda bu sohaning qay darajada rivojlanishini ko`rsatmoqchi. Shu o`rinda Azimov asarlari orqali o`zining ilmiy bashoratlarini bayon etgan bo`lib, ular haqiqatdanam amalga oshmoqda. Buning yaqqol misoli sifatida robot texnologiyasini keltirishimiz mumkin.[9]

Ayzek Azimovning ham, Hojiakbar Shayxovning ham, qahramonlarining ichki olami, ruhiyati, ular bilan bog`liq voqealar, ularning xatti-harakatlari shu qadar ishonchli tasvirlanganki, ularda zamonasining ilg`or, peshqadam insonlari orzusi o`z ifodasini topgan. Ikkala yozuvchi ham fantasik romanlarida bosh qahramonlarning badiiy psixologik xususiyatlarini ochishda salbiy chizgilarga ega boshqa obrazlardan keng foydalangan. Ayzek Azimov hamda Hojiakbar Shayxov faqatgina o`zga sayyoralarda yashagan ziyoliklarni ilm fanni rivojlantirganlarini emas, yoki bo`lmasa o`zga sayyoralardagi muammolarni emas, balki bu obrazlar orqali insoniyatga murojaat qilmoqchi, yer yuzidagi, ayni damda haligacha dolzarb bo`lib turgan muammolarni XX asrda o`z asarlarida yoritishgan.

ADABIYOTLAR:

1. Abdullaeva D. “Adabiyotshunoslikda badiiy psixologizm tushunchasi va uning tarixi” “Adabiyot – insonni kashf etish. Muallim, adabiyotshunos Tal’at Solihovni xotirlab.” –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – B. 77.
2. Alimuhamedov A. Abdulla Qahhor hikoyalarida psixologik tasvir // o`zbek adabiy tanqidi (Antologiya). Toshkent, Turon-Iqbol, 2011. 544 b. B. 51-64.
3. Mirvaliyev S. O`zbek adiblari. –T.: “Fan”. 1993. –B. 144-145
4. O`zbekiston Milliy ensiklopediyasi. “Sh” harfi –T.:Toshkent. 1997.–B.14-15.
5. Quronov D, Mamajonov Z, Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. –T.: Akdemnashr, 2013. – B. 48.
6. Quronov D, Mamajonov Z, Sheraliva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati.–T.: “Akademnashr”, 2013. – B.343– 345. 406. – B.
7. Рубинштейн С.Л. Овнови общей психологии.– спб.: Питер, 2000. – С. 13.
8. Ярошевский М.Г. Психология творчество и творчество в психологии. “Вопроси психологии”. 1985. –с.
9. Oriental Renaissance Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal Impact Factor 2021. – B. 1.
10. <http://e-library.namdu.uz>

BOLALARNING IJTIMOY-HISSIY RIVOJLANISHI

Salayeva Laylo Shavkatovna

Ijtimoiy va siyosiy fanlar institutining
“Ijtimoiy va iqtisodiy fanlar” kafedrası

katta o‘qituvchisi

laylosalayeva89@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiy-hissiy rivojlanishida ijtimoiy omillarning o‘rni va ahamiyati haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: *Maktabgacha yosh, bolalar, ijtimoiy-hissiy, rivojlanish, omillar, moslashuv, qarashlar, inson, mahalla.*

Hissiyotlar insonning ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishining ajralmas qismi hisoblanadi. Ijtimoiy tuyg‘ularning paydo bo‘lishi erta bolalik davrida, tengdoshlar va kattalar bilan munosabatlar orqali sodir bo‘ladi. Ushbu davrda bolalar hissiyotlarni to‘ldirishning funktsional ehtiyojiga sezgir bo‘lib, bu turli xil ob‘ektlar va voqelik hodisalariga o‘zlarining munosabatlari tajribasini almashish istagiga aylanadi va ularning shaxsiyatining yo‘nalishini belgilovchi muhim omilga aylanadi. Bu tabiiy ehtiyoj o‘z hissiy holatidan xabardor bo‘lishga olib keladi, -vaziyatli va ekspressiv signallarni "o‘qish" paytida boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini tan olish va ularga hamdardlik bildirish, -his-tuyg‘ularga bog‘liq atamalar va ulardan foydalanishni bilish; -ichki va tashqi, ijobiy va salbiy his-tuyg‘ularni farqlash, ular bilan kurashish va ularni kommunikativ xatti-harakatlarda ifodalash qobiliyati.[1] Klassik rus psixologiya maktabi (Sergey L. Rubinshteyn va Pavel M. Yakobson asarlarida ifodalangan) hissiyot insonning voqelik ob‘ektlari va hodisalariga munosabatining o‘ziga xos shakli bo‘lib, uning tufayli voqelikning aksi sifatida paydo bo‘lishini ta’kidlaydi, inson ehtiyojlari bilan yozishmalar yoki nomuvofiqlik va insonning dunyo bilan faol munosabati shaklidir. Bola o‘zining ulg‘aygach, uning his-tuyg‘ulari yanada rivojlangan, batafsilroq bo‘ladi, ularning mazmuni ko‘payadi va psixik jarayonlar bilan aralashib ketadi. Tuyg‘ularni axloqiy, estetik, amaliy va intellektual deb tasniflash mumkin va kengaytiruvchi tajriba so‘zlar, intonatsiyalar, ko‘z harakatlari, imo-ishoralar va harakatlardagi empatik ifodani tartibga soladi. Ba’zi his-tuyg‘ular yuzaki, ba’zilari chuqur, ular har doim ham his-tuyg‘ularga mos kelmaydi va bolalar bilan ular o‘z ko‘lamini osongina o‘zgartirishi mumkin.[2]

Maktabgacha yoshdagi bolalarning his-tuyg‘ularini aniqlash qobiliyatining tez rivojlanishi uchun muhim davr hisoblanadi. Jozibador o‘zaro ta’sir va doimiy va faol tengdoshlarning o‘zaro ta’siri maktabgacha yoshdagi ta’limning asosiy rivojlanish vazifalari bo‘lib, his-tuyg‘ularni tanib olish qobiliyati rivojlanishning eng muhim vazifasidir. Bolalarning ijtimoiy maqbulligini rivojlantirish maktabgacha yoshdagi davrda boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini tan olish va tushunishning rivojlanishiga bog‘liq. Lu va uning izdoshlari, bolalarning his-tuyg‘ularini boshqarish bolalarning ijtimoiy qobiliyatini his-tuyg‘ularni aniqlash, nazorat qilish va takomillashtirishdan yakuniy maqsadga o‘zgartirishi yoki xizmat qilishi mumkin bo‘lgan mahoratni

anglatadi, deb hisoblaydi. Ular turli turdagi bolalar bog'chalarini o'rganish orqali bolalarning his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish va takomillashtirish bo'yicha ilmiy takliflarni taqdim etdilar (Lu va boshq., 2019).[3] Bao o'z tadqiqotida bolalarning hissiy muammolarining sabablari xilma-xil ekanligini va bolalarda hissiy alomatlarining ko'p turlari va tipiklikning yo'qligi haqida gapirdi. Shu asosda muallif bolalarning hissiy muammolarini erta aniqlashning ahamiyati va zarurligi nuqtai nazardan tegishli qarshi choralarga e'tibor qaratdi (Bao, 2021). Boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tez va to'g'ri tan olish va ijtimoiy hayotda ijobiy munosabat odamlarning yaxshi yashashi va rivojlanishiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi davrda his-tuyg'ularni to'g'ri ifodalash yoki tanib olish qobiliyatining etishmasligi bolalarning akademik o'sishiga va shaxslararo munosabatlariga jiddiy ta'sir qiladi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarning his-tuyg'ularini aniqlash qobiliyatini rivojlantirishni o'rganish juda muhimdir. Tuyg'ularni aniqlashda aniq yuz ifodasi ma'lumotlari odamlar uchun maslahatlarning asosiy manbai hisoblanadi.[4]

Odatda his-tuyg'ularni aniqlashning ikkita usuli mavjud: fiziologik signalni aniqlash va fiziologik bo'lmagan signalni aniqlash. Odamlar ma'lum his-tuyg'ularni yoki o'zgarishlarni yuzaga keltirganda, ularning asab tizimlari inson tanasining ba'zi a'zolari va mushaklarini tegishli fiziologik faoliyatni ishlab chiqarish va inson tanasining ba'zi fiziologik signallarini o'zgartirish uchun rag'batlantiradi. Hissiyotning fiziologik signalni aniqlash usuli inson tanasining fiziologik signallarini, masalan, elektrokardio-signal (EKG), elektroensefalogramma (EEG), terining galvanik reaksiyasi (GSR) va nafas olish (RSP) kabi fiziologik signallarni o'lchash orqali tegishli hissiy holatni bilvosita aks ettiradi. [5]

Ko'plab tajribalar va tadqiqotlar fiziologik signallar yordamida his-tuyg'ularni aniqlashning ilmiyligini tasdiqladi. Tegishli sohalardagi olimlar bir qator fiziologik signallarning o'zgarishlarini to'plash va tahlil qilish orqali baxt, g'azab, qayg'u va qo'rquv kabi sakkiz xil hissiyot turini muvaffaqiyatli aniqladilar.

Tadqiqot mazmuni maktabgacha yoshdagi bolalarning his-tuyg'ularini tanib olish qobiliyatini va aqliy salomatligini yaxshilash uchun nazariy va amaliy ko'rsatmalar berishi mumkin. An'anaviy ta'lim tizimida maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash juda muhimdir. Bolalarning ruhiy salomatligi ta'lim tizimini optimallashtirish bolalarning har tomonlama sifatini yaxshilashi va zamonaviy bolalarning o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondirishi mumkin. Maktabgacha ta'lim amaliyotida ularning psixologik his-tuyg'ularini faol ravishda o'rganish, ruhiy salomatlik ta'limining samarali yo'nalishini izlash va bolalarning sog'lom o'sishiga rahbarlik qilish juda muhimdir. Bolalarning ruhiy salomatligi ta'limini rivojlantirishda zamonaviy axborot uskunalari va ruhiy salomatlik ta'limining xususiyatlarini birlashtirgan holda ta'lim usullari va yo'llarini tanlash kerak. Bundan tashqari, yosh bolalarning ruhiy salomatligini tarbiyalash maktabgacha ta'limning ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Bolalarning ruhiy salomatligiga e'tibor maktab salomatligini o'rganishda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tuyg'u individual psixologik tajribaning muhim tarkibiy qismidir. Tuyg'u shaxslar va tashqi dunyo o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish, saqlash va o'zgartirish funktsiyasiga ega. Bu his-tuyg'u funktsiyasi qobiliyatning bir

turi, ya'ni hissiy qobiliyat deb hisoblanadi. Hissiy qobiliyatdagi hissiy tushunish psixologik nazariyaning ajralmas qismidir. Bu his-tuyg'ularni qayta ishlash (masalan, hissiy holat va tartibga solish), ongli tushunish yoki hissiyot qanday ishlashini tushunishni anglatadi. Psixologiya nazariyasida bolalarning emotsional idrok etishiga oid tadqiqotlar, asosan, bolalarning oddiy hissiy ifodalarni va bu his-tuyg'ularni keltirib chiqaradigan vaziyatlarni tanib olish, his-tuyg'u va istak o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish, his-tuyg'ularning sababchisi istak ekanligini bilish, bolalar o'rtasidagi munosabatlarni bilishni o'z ichiga oladi.[6] Shuning uchun psixologik nazariyada bolalarning his-tuyg'ularini tushunish bo'yicha tadqiqotlar turli darajadagi hissiyotlarni tushunishni rivojlantirishga qaratilgan. Bu darajalar ifodani tan olish, ya'ni - bolalarning oddiy iboralar bilan bu his-tuyg'ularni keltirib chiqaradigan vaziyatlarni tan olishini qamrab oladi; - istak hissiyotni anglash, ya'ni his-tuyg'u va istak o'rtasidagi munosabatni tushunish va istak hissiyotning asosiy sababi ekanligini bilish; - e'tiqod hissiyotini tushunish, ya'ni e'tiqod va hissiyot o'rtasidagi munosabatni tushunish va e'tiqod hissiyotlarning sababi ekanligini bilish; - ziddiyatli his - tuyg'ularni tushunish. Bolalarning his-tuyg'ularini tushunish bo'yicha bir nechta tadqiqotlar mavjud. Oldingi tadqiqotlarda, asosan, bolalarning hissiy reaksiyalarini aniqlash uchun rasmlardan materiallar sifatida foydalanish va mos keladigan ob'ektlar bilan to'ldirilgan eksperimental yondashuvlar qo'llaniladi.[7] Hissiy rivojlanish bolalarning ijtimoiy rivojlanishi uchun juda muhimdir. Ota-ona va bola muloqoti va tengdoshlar bilan muloqot bolalarning hissiy rivojlanishidagi asosiy ijtimoiy vaziyatlardir. Shunday qilib, his-tuyg'ularni tushunishning rivojlanishi asosan ota-onalar va tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir qiladi. Boshqacha qilib aytganda, ota-onalar, bolalarning hissiy rivojlanishida yordamchi va yo'l-yo'riq sifatida, ularning ta'siri bolalarning yoshi bilan o'zgaradi. Ushbu o'ziga xos hissiy qoidalar guruhidagi bolalar uchun o'ziga xos majburiy kuchga ega. Albatta, bolalarning o'sishi, ota-onalar va tengdoshlarning ta'siri bilan birga, bolaning hissiy rivojlanishiga ijtimoiy muhit, maktab muhiti va ommaviy axborot vositalari kabi turli omillar ham ta'sir qiladi.

A.V.Zaparojes umumlashmalarning rivojlanishi og'zaki muloqotga emas, balki sub'ektning harakatlariga asoslanganligini isbotladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta'lim tizimi bolaning rivojlanishini kuchaytirish g'oyasiga asoslangan bo'lishi kerak: maktabgacha yoshdagi bolaga o'yin, rasm chizish, konstruktiv o'yin kabi rivojlanishni rag'batlantiradigan turli xil faoliyat turlari bilan shug'ullanish imkoniyatini yaratish. Rus an'analarida), ertaklarni tinglash, oddiy yumushlarni bajarish (rus an'analarida "mehnat" deb ataladi), kattalar va tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar va boshqalar. Hissiyotlarning rivojlanishi - bu ma'noga ega bo'lgan faoliyatni baholashni bosqichma-bosqich o'zlashtirish jarayoni, muayyan holat. Tuyg'ular signalizatsiya va tartibga solish funksiyalariga ega. L.I.Bojovich inson ehtiyojlari va his-tuyg'ulari rivojlanishning kech davrida paydo bo'ladigan va madaniyat bilan ham bog'liq bo'lgan murakkab hodisalar ekanligini ko'rsatdi. Etakchi faoliyat bilan shug'ullanish orqali bola keng ko'lamli qobiliyatlarni rivojlantiradi, shu jumladan boshqalar bilan hissiy aloqa, yanada murakkab ijtimoiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun motivatsiya, yangi kognitiv qobiliyatlarni yaratish va eskilarini qayta qurish (Bodrova va Leong, Citation 2007, 98-bet).

G'arbiy psixologik an'analarda hissiyotlar kognitiv va intellektual rivojlanishning bir qismi sifatida qaraladi. Amalda, bu shuni anglatadiki, bolalar o'zlarida his-tuyg'ularni tan olishlari va nomlashlari, ularni boshqa odamlarda aniqlashlari, ularning sabablari va oqibatlarini tushunishlari, ularni qanday boshqarishni o'rganishlari, his-tuyg'ularni, ularning ichki va tashqi ko'rinishini tartibga solish, hamdardlik ko'rsatish, va munosabatlarni o'rnatish va saqlash. Ijtimoiy va hissiy rivojlanishni rag'batlantirish maktabgacha ta'lim dasturlarining ajralmas yoki alohida tarkibiy qismi bo'lib, unda bolalar his-tuyg'ularini boshqarishni o'rgatadi. Pedagoglar hissiy intellekt, hissiy aloqa, hissiy o'sish, hissiy qobiliyatlar kabi atamalardan foydalanadilar. Ular kitoblar, qo'g'irchoqlar, badiiy faoliyat, ertaklar va rolli o'yinlardan foydalanish orqali bolalarning his-tuyg'ularini anglashlariga yordam beradi. Maxsus hikoyalar (qo'g'irchoqlar va kitoblar yordamida) bolalarga o'z his-tuyg'ularini qanday aniqlash va ifoda etishni, tushkunlik va zararli vaziyatlarni qanday hal qilishni, his-tuyg'ularni inkor etmaslik, balki ularni engish yo'llarini ko'rsatish uchun ixtiro qilinadi.[8] Boshqa ogohlantirishlar (masalan, kulgilar, narsalar, hayvonlar, bolalar va kattalar) insonning hissiy holatining belgilarini ko'rsatganidek, bolalar ularni o'qish va nomlashga o'rgatiladi va keyinchalik bu qanday his-tuyg'u bo'lishi mumkinligini, uni qanday boshdan kechirish va muhokama qilish kerakligini eslab qoladi. har bir holatda nima qilish kerak. Pedagogikadagi konstruktiv yondashuv aniq alomatlar asosida qurish va tanish stsenariylardan birini amalga oshirishni talab qiladi. Bolalar qanday bo'lishidan qat'i nazar, o'zlarining tabiiy his-tuyg'ularidan uyalmasliklari kerak, ularni rad etilgan yoki kamsitilganligini his qilmasdan ifoda eta olishi kerak. Ko'rinib turibdiki, bolalar muammolarini kattalar bilan birgalikda hal qilishga, ularni tushunishga va shunga muvofiq harakat qilishga intilishlari tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Abakumova, O. V. (2010). "Emocija" va "ekspressija" v detskoj rechi [bola nutqida "hissiyot" va "ifoda"]. L. V. Velichkova (Ed.), *Ekspressivnye sredstva rechi: psiholingvisticheskie issledovaniya* (25-57-betlar). Voronej davlat universiteti.
2. Andreenko, T. A. va Alekinova, O. V. (2014). *Katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy sezgirlikni rivojlantirish*. Detstvo-Press.
3. Bodrova, E. va Leong, D. J. (2007). *Mavzuni yaratish vositalari: Erta bolalik ta'limiga Vygotskiy yondashuvi* (2-nashr). Merrill/Prentice Hall.
4. Bojovich, L. I. (1968). *Lichnost' i ego formirovanie v detskom vozraste*. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi. Prosveshchenie.
5. Bykova, A. (2018). *Kak podruzhit' detej s emocijami: Sovety «lenivoj mamy»* [Qanday qilib bolalarni his-tuyg'ular bilan do'st qilish kerak: "dangasa onaning" maslahatlari]. Bombora.
6. Kempbell, C. (2019). Dalay Lama 60 yildan beri buddizmning yuzi bo'lib kelgan. Xitoy buni o'zgartirmoqchi. VAQT, 07.03. 2020-yil 28-iyul, time.com/longform/dalai-lama-60-year-exile saytidan olindi
7. Kampo, M. (2013). Vygotskiyda his-tuyg'ularni o'rganish: hissiyotlar nazariyasi. *Psixologik fan va ta'lim*, 4, 323–337.

8. Cekaite, A. va Ekström, A. (2019). O'qituvchi va bolaning o'zaro ta'sirida hissiyotlarning ijtimoiylashuvi: o'qituvchilarning bolalarning salbiy his-tuyg'ulariga javoblari. Psixologiyadagi chegaralar, 10, 1–19. 1546-modda.

ОРГАНИЗАЦИЯ ВНЕАУДИТОРНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ИНОЯЗЫЧНЫХ ГРУПП

Ш.А.Хамракулова

ст. преподаватель кафедры узбекского
и иностранных языков ISFI
shoiraxonabdullaevna@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые формы организации самостоятельной работы по русскому языку студентов иноязычных групп высших учебных заведений, указаны методы проектирования, приведена модель проекта самостоятельной творческой работы.

Ключевые слова: самостоятельная работа, самообразование, проектирование, моделирование, дифференцированный подход, регламентация, целесообразность, доступность, результативность.

Организация самостоятельной работы студентов в процессе обучения в высшем образовательном учреждении, формирование умений самообразования является основой для послевузовского образования и дальнейшей трудовой деятельности. Студент и выпускник ВОУ должен не только получать знания по дисциплинам программы, овладевать умениями и навыками использования этих знаний, методами исследовательской работы, но и уметь самостоятельно приобретать новые научные сведения. В этой связи все большее значение приобретает самостоятельная работа студентов.

Самостоятельная работа студентов – форма организации обучения, сущность которой заключается в самостоятельной познавательной деятельности студентов по овладению научными знаниями, практическими умениями и навыками.

В нашем случае, т.е. при обучении русскому языку, наиболее распространенными видами самостоятельной работы являются: работа с учебником, справочной литературой или первоисточниками; решение языковых задач; выполнение упражнений; сочинения, изложения; проектирование и моделирование и т.д.

Самостоятельная работа студентов проводится с целью: углубления и расширения теоретических знаний; систематизации и закрепления полученных теоретических знаний и практических умений студентов; формирования умений использовать справочную документацию и специальную литературу; развития познавательных способностей и активности студентов (творческой инициативы, самостоятельности, ответственности и организованности); формирования

самостоятельности мышления, способностей к саморазвитию, самосовершенствованию и самореализации; развития исследовательских умений.

Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования в части государственных требований к минимуму содержания основной образовательной программы выпускников по специальности регламентирует максимальный объем учебной нагрузки и объем внеаудиторной самостоятельной работы. Внеаудиторная самостоятельная работа выполняется студентом по заданию преподавателя, но без его непосредственного участия.

Объем времени, отведенный на внеаудиторную самостоятельную работу, находит отражение в рабочем учебном плане; в рабочих программах учебных дисциплин. По совокупности заданий определяется объем времени на внеаудиторную самостоятельную работу по учебной дисциплине, как правило, он составляет 50% от объема времени, отведенного на обязательную учебную нагрузку по данной дисциплине.

При разработке рабочей программы по учебной дисциплине, при планировании содержания внеаудиторной самостоятельной работы преподавателем устанавливается содержание и объем теоретической учебной информации и практические задания по темам, которые выносятся на внеаудиторную самостоятельную работу, определяются формы и методы контроля результатов.

Содержание внеаудиторной самостоятельной работы определяется в соответствии с рекомендуемыми видами заданий согласно рабочей программе учебной дисциплины. Распределение объема времени на внеаудиторную самостоятельную работу в режиме дня студента не регламентируется расписанием.

Планирование объема времени, отведенного на внеаудиторную самостоятельную работу по учебной дисциплине, осуществляется преподавателем. Преподаватель учебной дисциплины в праве свободно определять затраты времени на самостоятельное выполнение конкретного содержания задания внеаудиторной самостоятельной работы, но общий объем времени на её выполнение должен совпадать с объемом времени, установленным учебно-программной документацией.

В дидактической и методической литературе можно встретить многочисленные классификации видов самостоятельной работы студентов по различным основаниям и критериям. Самостоятельные работы делятся по типам решаемых задач на познавательные, творческие, исследовательские и др.; по уровню проблемности – на репродуктивные, репродуктивно-исследовательские, исследовательские (творческие); по методам научного познания – на теоретические, экспериментальные, на моделирование, наблюдение, на классификацию, обобщение и систематизацию.

Организация любой самостоятельной работы студентов включает три этапа: первый этап – постановка перед студентами целей, задач выполнения заданий (упражнений), разъяснения и указания по их выполнению; второй этап –

непосредственная деятельность студентов по выполнению заданий (упражнений), решению задач; третий этап – подведение итогов и оценка выполнения самостоятельной работы студентов.

Самостоятельная работа может осуществляться индивидуально или группами студентов в зависимости от цели, объема, конкретной тематики самостоятельной работы, уровня сложности, уровня умений студентов.

Виды заданий для внеаудиторной самостоятельной работы, их содержание и характер могут иметь вариативный и дифференцированный характер, учитывать специфику специальности, изучаемой дисциплины, индивидуальные особенности студента.

В нашей статье мы предлагаем рассмотреть форму проектирования самостоятельной творческой работы студентов и пути внедрения данного вида работы на занятиях по русскому языку в иноязычных группах.

В качестве примера проектирования внеаудиторной самостоятельной работы студентов хотим предоставить проект творческой работы по лексической теме «Ташкент – столица Узбекистана».

УЧЕБНЫЙ ПРОЕКТ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Разработка экскурсионного справочника «Ташкент – столица культуры и искусства Узбекистана».

I. Проектное задание

Введение. В мировом сообществе растет интерес к Узбекистану, о чем свидетельствует и увеличение количества туристов. По решению ЮНЕСКО государства, входящие в ее состав, приняли участие в праздновании 2200-летия Ташкента - столицы Узбекистана. В связи с этим возрос интерес со стороны жителей других стран к нашей столице, с историческим прошлым и настоящим Ташкента. Гости столицы интересуют его архитектурные и культурные памятники, исторические достопримечательности, музеи, метрополитен, театры и др. Совершая прогулки по городу, они обращаются к прохожим с вопросами. Вместе с тем многие жители не владеют достаточной информацией для ответов.

Проблема, требующая своего разрешения в рамках проекта: обеспечение жителей и гостей столицы краткой информацией о Ташкенте как столице культуры.

Цель проекта (для чего он создается): Разработка справочника о музеях, вернисажах, архитектурных памятниках, метрополитене Ташкента.

Конечный результат: Справочник, содержащий краткую и структурированную информацию о музеях, вернисажах, архитектурных памятниках, метрополитене Ташкента.

Пользователи: жители и гости Ташкента.

Рамки проекта: *сроки выполнения* - 7-14 дней;

Количество участников: до пяти человек.

Структура продукта проекта – Справочника «Ташкент – столица культуры и искусства Узбекистана»:

Введение. • История Ташкента

• Архитектурные и культурные памятники на территории Ташкента.

- Музеи Ташкента.
- Театры Ташкента.
- Ташкентский метрополитен.

Список использованных источников.

Задачи проектной деятельности:

1. Сбор информации об истории Ташкента.
2. Сбор информации об архитектурных и культурных памятниках на территории Ташкента.
3. Сбор информации о музеях Ташкента.
4. Сбор информации о театрах Ташкента.
5. Сбор информации о Ташкентском метрополитене.

Информация предоставляется в текстовом и графическом изображении, в виде фотографий и схем.

Виды деятельности участников проектной группы:

1. Выявление источников информации, ее сбор.
2. Выбор и структурирование информации.
3. Оформление справочника.
4. Подготовка устной информации о результатах проектной деятельности.
5. Подготовка визуальной информации о результатах проектной деятельности.
6. Подготовка отчета о проектной работе.

II. Методические указания студентам по выполнению проектного задания

1. Инструкция к поэтапному выполнению проектного задания:

1. Подготовительный этап

1.1. Уточните проблему, требующую решения в процессе проектной деятельности, цель и результаты проекта, задачи проектной деятельности участников.

1.2. Определите источники информации.

2. Планирование

2.1. Изучите алгоритм достижения цели.

Алгоритм достижения цели проекта

1. Сбор информации по задачам проекта (текст, графическое изображение, фото. Указание источников).
2. Предоставление информации в распечатке и на электронных носителях.
3. Выбор оптимальной информации.
4. Оформление информации в виде справочника (рабочий вариант).
5. Подготовка отчета (пп.1 - 8).
6. Создание визуальной презентации (электронный вариант).
7. Подготовка предложений по устной презентации проекта (в соответствии с правилами устной презентации).
8. Оформление справочника.
9. Завершение подготовки и оформление отчета.
10. Подготовка окончательного варианта визуальной презентации.

11. Подготовка устной презентации.

2.2. Составьте рабочий план выполнения проекта:

- распределите задачи по выполнению проекта между участниками;
- обратите внимание на сроки выполнения и вид готового продукта.

3 этап. Исполнение

3.1. Соберите и систематизируйте полученную информацию.

3.2. Оформите результат в виде справочника (конечный продукт), руководствуясь его структурой.

3.3. Подготовьте отчет, используя инструкцию по подготовке отчета.

3.4. Подготовьте визуальную презентацию проекта, используя инструкцию по подготовке презентации в Microsoft Power Point. Определите функции членов группы в устной презентации.

В завершение надо сказать, предварительное заключение - результат уникален.

ЛИТЕРАТУРА:

1. С.С.Магдиева. Современные технологии преподавания русского языка и литературы (Литература). –Т.: «Fan va texnologiya», 2012.

2. Молева, Г. А. Методика обучения технологии [Электронный ресурс] : учеб.-метод. пособие / Г. А. Молева, Т. С. Борисова – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2022.

3. Самостоятельная работа студентов: виды, формы, критерии оценки : [учеб.-метод. пособие] / [А. В. Меренков, С. В. Куньщиков, Т. И. Гречухина] ; Изд-во Урал. ун-та, 2016. — 80 с.

4. Рубцова Е.В. Особенности организации самостоятельной работы студентов при изучении русского языка как иностранного (на примере метода проектов); М., «Наука и образование», 2018.

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ИНОЯЗЫЧНЫХ ГРУПП

М.О.Абдужаббарова

магистрант кафедры «Зарубежной филологии»

Alfraganus university

shoiraxonabdullaevna@gmail.com

Аннотация: Проблемное обучение направлено на поиск обучающимися новых знаний и способов их получения с учётом принципа проблемности. В статье рассматриваются некоторые методы и приемы проблемного обучения, которые облегчают изучение грамматики русского языка студентов иноязычных групп, приведены примеры их применения.

***Ключевые слова:** индивидуальный подход обучения, современные педагогические технологии, проблемное обучение, ролевая игра, опорные конспекты, обучение орфографии, словообразовательный анализ.*

В современной педагогике в центре стоит личность студента, которая и является целью образования. Поэтому педагогический процесс имеет ориентацию на индивидуальный подход к каждому студенту, который имеет свои способности. По этому поводу Президент Республики Ш. М. Мирзиёев отметил, что: «Главное, стратегическое направление развития системы образования находится в решении проблемы личностно-ориентированного образования, такого образования, в котором личность студента была бы в центре внимания педагога».

Именно так построена система образования в лидирующих странах мира. Она отражает гуманистическое направление в философии, психологии и педагогике. Знания, умения и навыки перестали быть основным результатом образования, но стали средством решения человеком задач различного характера. Система образования отказывается от традиционного представления результатов обучения в виде знаний, умений и навыков. При этом знания, умения и навыки формируются, применяются и сохраняются в тесной связи с активными действиями самих студентов. Качество усвоения знаний определяется многообразием и характером видов универсальных учебных действий.

Современные педагогические технологии требуют создания таких условий, при которых студент не должен быть пассивным потребителем знаний, а активно бы включался в образовательный процесс, проявляя не только интерес к обучению, но и самостоятельность в получении информации, креативность мышления, желание открывать неизведанное. Например, проблемное обучение, которое направлено на поиск студентами новых знаний и способов их получения с учётом принципа проблемности.

Первоначально необходимо вызвать интерес к своему предмету. Этого можно добиться, если не допускать на уроках скуки и однообразия, формировать обстановку эмоционального оживления, достигнутого новизной и формой подачи материала, нетрадиционными приемами работы.

В качестве примера можно привести ролевую игру. На 1-2-х курсах студенты с удовольствием представляют себя в роли преподавателя. На практических занятиях по русскому языку на первом этапе можно предложить им поменяться тетрадями и проверить друг у друга задание, выставив оценку карандашом. На втором этапе роль “преподавателя” усложняется. Студенту предлагается провести опрос аудитории, задавая вопросы по изученной теме и оценивая ответы товарищей.

Вызвать удивление, а значит – интерес к предмету можно необычной формой подачи нового материала: рассказом об истории слов, сказкой о жизни частей речи, путешествием по стране “Глаголия” и т.д. Сформированный интерес к

изучаемому предмету позволяет перейти ко второму этапу – проблемному обучению.

Можно вводить новый материал не в форме собственного объяснения, а по схеме: “Пример – вопрос – вывод сделай сам”. Например, даются слова: “мороз”, “нож”, “просьба”, завязка”, “бровь”, “скобка”, преподаватель задает вопрос: какое правило объединяет все слова? Сформулируйте его.

Или: поставьте ударение, определите часть речи, выделите окончание, сделайте вывод, у каких частей речи и когда в окончаниях пишется “О”, когда “Е”: “свечой”, “пейзажем”, “овцой”, “ключом”, “с душой”, “чужой”, “свежего”, “кущего”, “хорошему”.

Разбирается тема: “Повелительное наклонение глагола”, предлагается сравнить две группы глаголов, найти, в чём их отличие: ходите – ходите, гоните – гоните, выберете – выберите, крепнете – укрепните. На что указывают разные окончания? После определения наклонений объяснить правописание глаголов в изъявительном и повелительном наклонениях.

Понятие о деепричастии вводится через этимологию этого слова: “деепричастие” от древнерусское “дее”, “деяти” – “делать”, “действовать” и старославянского “причастие” – “вместе”. С чем же вместе “действует” деепричастие? Для ответа на этот вопрос предлагается сравнить два предложения:

1. Студенты пишут упражнение, подчёркивают орфограммы и выполняют разборы.
2. Студенты пишут упражнение, подчёркивая орфограммы и выполняя разборы.

Определите, в каком предложении только глаголы передают действие студентов. Итак, во втором предложении появились слова, похожие на глаголы. Чем похожи? В чём их отличие? Какое действие – основное или добавочное – они обозначают?

Хорошие результаты могут показать обучение студентов применению опорных конспектов. Сначала составляем опорные конспекты на уроке, извлекая теоретические сведения из текстов параграфов, определений, правил, таблиц. Конспекты не предлагаются в готовом виде, а “вырастают” на доске и в специально для них заведённых тетрадях для правил. Созданию опорного конспекта предшествуют такие элементы урока, как целевая установка с мотивацией необходимости вводимых знаний, создание проблемной ситуации (какие ключевые моменты нужно выделить из данного материала), работа с терминами. В опорный конспект не вписываются примеры, так как он предназначен служить справочным материалом в ходе выполнения тренировочных упражнений. После составления опорного конспекта выполняется самостоятельная работа с использованием материала конспекта. Следующий этап в обучении составлению конспекта – создание его по аналогии. Последний этап в обучении составлению опорных конспектов – самостоятельная работа над ними.

Развитию аналитического мышления, логической взаимосвязи языковых сведений, их обобщению способствуют алгоритмы. Студенты знакомятся с ними

ещё в школе, но не все умеют применять их. Работа над алгоритмами начинается тогда, когда необходима отработка орфографических навыков. Обучение орфографии с опорой на алгоритмы эффективно, когда нужно обобщить пройденный материал, привести его в систему, а впоследствии подготовить студентов к сдаче экзамена. Первый этап в работе над алгоритмом – знакомство с ним, порядком его применения и образцами рассуждения. Второй этап – овладение алгоритмом: проговаривание, запоминание, контроль преподавателя за логическим рассуждением студента. Третий этап – диагностика успешного усвоения алгоритма через такие формы контроля, как самостоятельная работа с применением алгоритма, лингвистические задачи, тестирование, работа по карточкам, взаимопроверка. Конечная цель – научить студентов использовать сокращённый алгоритм. Пример алгоритма. Тема “Правописание приставок на З, С”: 1) Выдели приставку в слове; 2) Следует ли после нее звонкий согласный; 3) Если «да» - пиши в приставке З, если «нет» - пиши С

На каждом уроке обязательно отводится место какой-либо словарной работе (орфографической, орфоэпической, этимологической, лексической), целью которой является не только пополнение словарного запаса студентов, но и развитие языковой догадки. Например, даётся этимология слова “орфография” (из греч. “орфо” – правильный, “графо” – писать) и предлагается найти эти греческие корни в других русских словах (орфограмма, орфоэпия, география, фотография, биография, графика).

В словарной работе предлагается объяснить иностранные слова русскими синонимами, например, компромисс = соглашение; привилегия = преимущество, право; миграция = перемещение. Для развития исследовательских навыков в словарной работе используются методы сравнения, сопоставления или полученные ранее знания.

Развитию языковой догадки помогает словообразовательный анализ, который представляет общую формулу для открытия однотипных образований. В процессе работы со словообразовательными моделями затрагивается не столько память, сколько аналитические возможности студентов. Такая работа обостряет языковую интуицию, способствует свободной ориентации в структуре слова, то есть помогает “считывать” по морфемам информацию о лексических, грамматических, орфографических свойствах слов.

Рассмотренные приёмы проблемного обучения на занятиях «Пропедевтический курс русского языка» способствуют не только повышению интереса к предмету, но и повышению качества знаний студентов иноязычных групп.

Таким образом, проблемное обучение помогает студентам иноязычных групп не только с интересом усваивать предмет, но и формируют личность, стремящуюся самостоятельно проникнуть в тайны слова; заставляют творчески мыслить, писать нестандартные тексты, заниматься маленькими научными исследованиями.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. - Т.: «Fan va texnologiya», 2016.
2. Бабанский Ю. К. Проблемное обучение как средство повышение эффективности учения школьников. – Ростов-на-Дону, 1970.
3. Магдиева С.С. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. - Т.: «Fan va texnologiya», 2012.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНОЧНОЙ ЛЕКСИКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.С. ПУШКИНА

Абдуразаков Сайфиддин Бахтиер угли

Преподаватель Наманганского государственного университета,
г. Наманган, Узбекистан

E-mail: sayfiddin.abdurazakov92@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются особенности оценочной лексики на основе произведений А.С.Пушкина с точки зрения лингвистических стилей, что позволяет нам глубже проникнуть мало изученных тем в области лингвистики.

Ключевые слова: *Стилистика, лингвистический стиль, оценочная лексика, эмоциональная окраска, жанр.*

Творчество Александра Сергеевича Пушкина отличается великим разнообразием лингвистических стилей, что является одной из главных особенностей его литературного наследия. Пушкин виртуозно владел различными стилями и жанрами, отражая свою многогранность как поэта, прозаика и драматурга.

Одним из наиболее заметных стилей, присутствующих в творчестве Пушкина, является классический стиль. В своих стихотворениях и поэмах Пушкин придерживался строгих канонов классической поэзии, включая основные принципы построения стихотворных форм, ритмики и гармонии. Его язык был изысканным, точным и элегантным, а структура его произведений была органичной и сбалансированной [1, 26]. Примером классического стиля в поэзии Пушкина может служить его знаменитое произведение "Евгений Онегин".

Помимо классического стиля, Пушкин также использовал романтический стиль. В своих стихотворениях и поэмах он передавал эмоциональные переживания, чувства и фантазии, характерные для романтизма. Пушкин мастерски сочетал эмоциональность и воображение с яркими образами и языковыми выразительными средствами, создавая волшебную атмосферу и вызывая сильные эмоциональные отклики у читателей. Произведение "Руслан и Людмила" является отличным примером романтического стиля в творчестве Пушкина.

Кроме того, Пушкин проявлял свою мастерскую владение языком и в других стилях. Он умел писать в стиле сказки и фольклора, создавая яркие и запоминающиеся образы и события. Примером такого стиля является его сказка "Сказка о рыбаке и рыбке". Пушкин также был знаменит своим остроумием и юмором, и его произведения в стиле сатиры и юмористической прозы, такие как "Капитанская дочка" и "История Пугачева", стали классикой русской литературы [2, 45].

Необходимо отметить, что Пушкин не ограничивался одним стилем, а часто сочетал их в своих произведениях. Он мог использовать элементы классического стиля в романтических произведениях или сочетать юмор и сатиру с глубокими философскими размышлениями. Это придавало его творчеству уникальность и глубину, делая его доступным и интересным для различных читателей.

В целом, разнообразие лингвистических стилей в творчестве А.С. Пушкина является одной из его величайших сил. Он мастерски владел различными стилями и жанрами, отражая свою творческую универсальность и способность к экспериментам. Благодаря этому разнообразию, его произведения остаются актуальными и привлекательными для поколений читателей, восхищая своей красотой, эмоциональностью и глубиной.

Особенности использования оценочной лексики в различных стилистических регистрах зависят от целей, контекста и аудитории, которым предназначены тексты. Разные стилистические регистры требуют различных подходов к оценочной лексике для достижения желаемого эффекта и передачи нужных эмоциональных оттенков [4, 86]. Рассмотрим несколько примеров особенностей использования оценочной лексики в различных стилистических регистрах:

1. **Нейтральный регистр:** В нейтральном регистре оценочная лексика используется с осторожностью, чтобы избежать субъективности и сохранять объективность текста. Вместо ярких эмоциональных оценок, в этом регистре часто используются нейтральные слова, фактические данные и академические термины. Оценочные суждения в нейтральном регистре чаще основаны на обоснованных аргументах и доказательствах, а не на субъективных мнениях. Это позволяет создавать более объективное восприятие и аргументацию текста.

2. **Формальный регистр:** В формальном регистре оценочная лексика используется сдержанно и умеренно. Она чаще всего ориентирована на факты и логические выводы, нежели на эмоциональные оценки. В формальных текстах оценочная лексика может использоваться для выражения профессионального мнения, но в более умеренной и объективной форме. Важно избегать слишком сильных эмоциональных выражений и субъективных суждений, чтобы сохранить формальный характер текста.

3. **Художественный регистр:** В художественном регистре оценочная лексика играет важную роль в создании образов, настроения и эмоциональной окраски текста. Здесь оценочные выражения могут быть более яркими, эмоциональными и субъективными. Авторы могут использовать сильные

эпитеты, метафоры и другие стилистические приёмы для передачи своего восприятия и оценки предметов, персонажей или событий. Оценочная лексика в художественных текстах помогает создать атмосферу, вызвать эмоции и углубить понимание сюжета.

4. Публицистический регистр: В публицистических текстах оценочная лексика может быть использована для выражения авторской точки зрения, установки на определенные ценности и убеждений. Здесь оценочные суждения могут быть более явными и четкими, чтобы воздействовать на аудиторию и вызвать ее реакцию. В публицистических текстах оценочная лексика часто используется для убеждения, воздействия на эмоции и формирования общественного мнения.

5. Информационный регистр: В информационных текстах оценочная лексика используется осторожной ограниченно. Здесь важно поддерживать объективность и передавать фактическую информацию без субъективных оценок. Оценочные суждения в информационных текстах могут быть нежелательными, так как они могут влиять на нейтральность и достоверность информации. Вместо этого, в информационных текстах используются факты, статистика и объективные данные для передачи информации читателям.

Важно помнить, что использование оценочной лексики в различных стилистических регистрах должно быть осознанным и соответствовать целям и контексту текста. Правильное применение оценочной лексики помогает авторам достичь нужного эффекта и точно выразить свои мысли и эмоции, а также воздействовать на аудиторию в соответствии с жанром и стилистическим регистром текста.

Роль и функции оценочной лексики в формировании стилистической характеристики произведений А. С. Пушкина являются важной составляющей его литературного наследия. Пушкин, будучи одним из величайших русских поэтов, мастерски использовал оценочную лексику для создания эмоциональных и художественных эффектов, формирования образов и передачи своих мыслей и чувств.

Одна из основных ролей оценочной лексики в произведениях Пушкина заключается в передаче эмоционального отношения автора к описываемым явлениям, событиям и персонажам. Оценочная лексика помогает выразить авторскую симпатию, неприязнь, восхищение, разочарование и другие эмоциональные оттенки, что влияет на восприятие произведения читателем. Пушкин мастерски использовал эти эмоциональные нюансы, чтобы создать более глубокую связь с читателем и вызвать у него сочувствие или отторжение к определенным персонажам или идеям.

Еще одна важная функция оценочной лексики в произведениях Пушкина состоит в создании образов и передаче характеристик персонажей. Оценочные прилагательные, эпитеты и другие стилистические средства помогают автору описать внешний вид, внутренний мир и поведение персонажей [3, 12]. При помощи оценочной лексики Пушкин создает картины и передает эмоциональные состояния героев, делая их более живыми и реалистичными. Проницательные и

точные оценки помогают читателю лучше понять мотивы и поступки персонажей, а также сопереживать им.

Также оценочная лексика в произведениях Пушкина играет важную роль в формировании образа автора и его отношения к происходящим событиям и идеям. Пушкин использует оценочные выражения для выражения своих мнений, убеждений и ценностей. Через оценочную лексику автор передает свою философию, отношение к любви, свободе, справедливости, истории и другим важным темам. Оценочные суждения помогают автору выразить свои мысли и идеи более ярко и убедительно.

Оценочная лексика в произведениях Пушкина также играет роль в создании стилистического богатства и красоты текста. Он изысканно подбирает слова и фразы, чтобы вызвать определенные эмоции, создать гармонию звучания и оформить тематические акценты. Оценочная лексика помогает Пушкину создавать метафоры, аллегории, сравнения и другие стилистические приемы, которые придают его произведениям уникальный художественный стиль и эстетическое воздействие.

Сопоставление оценочной лексики с другими стилистическими приемами в произведениях А.С. Пушкина позволяет обнаружить глубину и многообразие его художественного мастерства. В произведениях Пушкина оценочная лексика тесно взаимодействует с такими стилистическими приемами, как метафора, аллегория, контраст, повтор и др., создавая богатый эмоциональный и художественный эффект.

Одним из наиболее часто встречающихся приемов, сопоставляемых с оценочной лексикой в произведениях Пушкина, является метафора. Метафорические образы, создаваемые с помощью оценочной лексики, позволяют передать сложные эмоциональные и философские идеи. Например, в стихотворении "Я вас любил" Пушкин использует метафору "солнце золотое" для описания любимой женщины, что создает образ высокой и неприступной красоты.

Аллегория также сопоставляется с оценочной лексикой в произведениях Пушкина. Он использовал аллегорические образы и символы для выражения своих философских и этических идей. Например, в поэме "Медный всадник" Пушкин создает аллегорический образ "Медного всадника" как символ власти и неумолимого хода истории.

Контраст является еще одним стилистическим приемом, который часто сочетается с оценочной лексикой в произведениях Пушкина. Автор использует контрастные оценочные характеристики для выделения противоположных идей, состояний или персонажей. Например, в романе "Евгений Онегин" Пушкин сопоставляет оценочные характеристики героев Татьяны и Онегина, подчеркивая их различия в характере и мировоззрении.

Повтор является еще одним стилистическим приемом, который взаимодействует с оценочной лексикой в произведениях Пушкина. Повторение оценочных прилагательных или эпитетов создает эмоциональную насыщенность, усиливает эффект их воздействия на читателя. Например, в

стихотворении "Зимний вечер" Пушкин повторяет оценочное прилагательное "холодный" для передачи ощущения ледяного холода и безжизненности зимнего пейзажа.

Также стоит отметить, что оценочная лексика в произведениях Пушкина часто сочетается с другими стилистическими приёмами, такими как сравнение, эллипсис, антитеза и др. Взаимодействие этих приёмов создаёт гармоничное и эффективное художественное выражение.

В заключение, сопоставление оценочной лексики с другими стилистическими приёмами в произведениях А.С. Пушкина позволяет раскрыть его талант и мастерство как виртуозного словесника. Оценочная лексика взаимодействует с метафорой, аллегорией, контрастом, повтором и другими приёмами, создавая глубокие эмоциональные образы, выражающие философские идеи и характеризующие персонажей. Это взаимодействие придаёт произведениям Пушкина богатство, эстетическую привлекательность и неповторимый стиль.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Виноградов В.В. Язык Пушкина: Пушкин и история русского литературного языка. – М.; 1935 г
2. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка. — М.: Наука: Флинта, 2009. — 432 с.
3. Караулов Ю.Н. Современное состояние и тенденции развития русской лексикографии // Советская лексикография. — М.: Русский язык, 1988. — С. 3–18.
4. Маркелова Т.В. Прагматика и семантика средств выражения оценки в русском языке: монография. — М.: МГУП, 2013. — 300 с.

O'SMIRLARNING INTELLEKTUAL VA IJODIY QOBILIYATINI TAKOMILLASHTIRISHGA OID ILMIY QARASHLAR.

Pirmanova Gavhar Nazarkulovna
Navoiy davlat pedagogika institute
Pedagogika fanlari bo`yicha
falsafa doktori(PhD) dotsent

Haydarova Nozigul Bahrom qizi
Zarafshon shahar kasb-hunar maktabi
ingliz tili fani o`qituvchisi
Haydarova.nozigul@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada yosh avlodning intellektual va ijodiy qobiliyatini rivojlantirish va bu jarayonni samarali tashkil etish bo`yicha buyuk mutaffakkirlarning tajribalari hamda maslahatlari haqida qisqacha aytib o`tilgan.

Kalit soʻzlar: fikr, taʼlim, intellektual, siyosat, ijodiy, mustaqil, erkin, taraqqiyot, yosh avlod, dunyoqarash.

Har bir inson yashar ekan, butun umri davomida oʻsib, kamol topib, oʻzgarib boradi. Bu ayniqsa, bolalik, oʻsmirlik va oʻspirinlik yillarida yaqqol koʻzga tashlanadi. Rivojlanish deganda biz shaxsning ham jismoniy, ham aqliy, ham ijodiy va maʼnaviy kamol topish jarayonini tushunamiz. Pedagogika va psixologiya fanlari rivojlanishni biologik va sotsial xususiyatlari oʻzaro chambarchas bogʻliq boʻlgan bir butun jarayon deb hisoblaydi. Insonni shaxs sifatida rivojlanishi, undagi intellektual va ijodiy qobiliyatning takomillashishi va har tomonlama kamol topishining samarali boʻlishiga erishish maqsadida pedagogika fani rivojlanishning qonuniyatlarini, unga taʼsir etuvchi omillarni shuningdek, shaxs kamolotida taʼlim-tarbiya hamda faoliyatning taʼsiri, ahamiyatini aniqlaydi va tahlil qiladi.

Inson yashash davri mobaynida murakkab rivojlanish jarayonini boshdan kechiradi va natijada shaxs sifatida shakllanib boradi. Shu sababli insonni maʼlum ijtimoiy tuzumning mahsuli deb tushunishimiz lozim.

Takomillashuv jarayonida jamiyatda shaxsning shakllanishi, kamol topishi muam- molariga toʻgʻri yondashish uchun shaxsning tabiatini, tuzilishini, uning xulq-atvorini va unga taʼsir etadigan sabab va vositalarni bilish zarur. Shaxsning rivojlanish jarayoni bir qancha omillar taʼsirida sodir boʻladi. Bular irsiyat, yaʼni biologik omil hamda muhit, taʼlim va tarbiya, shaxs faoliyati (ijtimoiy omil) shaxsni shakllantirishning asosiy omillari hisoblanadi.

Maʼlumki, shaxs, inson tirik organizmdir, shu sababli uning hayoti biologiyaning umumiy qonunlariga, yoshlar anatomiyasi va fiziologiyasining maxsus qonunlariga boʻysunadi.

Shaxsning, ayniqsa, bolaning jismoniy rivojlanishi, sogʻligʻi biologik omilga bogʻliqdir. Biologiyaning asosiy tushunchasi boʻlgan irsiyatning, yaʼni bolaning nasl-nasabiga olimlarimiz alohida eʼtibor bermoqdalar. Har bir shaxs insonlarga xos boʻlgan xususiyatlar bilan dunyoga keladi. Shunday ekan, odam bolasi tugʻilgandan soʻng unda shaxs boʻlib shakllanish, yetuk inson boʻlib voyaga yetishi imkoniyati mavjud boʻladi. Bola oʻzining oʻsishi, ulgʻayishi jarayonida avlod-ajdodlaridan koʻpincha biologik belgilarni meros sifatida qabul qilib oladi, hatto ayrim kasalliklar ham nasldan-naslga oʻtadi. Ushbu omillar shaxsning jismoniy, intellectual va ijodiy qobiliyatini rivojlanishiga ham sezilarli darajada taʼsir koʻrsatadi. Shunday ekan, sogʻlom ota-onadan sogʻlom farzand dunyoga kelishini unutmasligimiz lozim.

Oilaviy muhitning sogʻlomligini, ota-onaning oʻzaro totuvligi, bir-birini tushuna olishi, qoʻllab-quvvatlashi, izzat-hurmati belgilaydi. Shaxs ijtimoiy hayotning mahsuli ekan, u albatta bolani oʻrab turgan muhit taʼsirida rivojlanadi. Insonning hayoti davomida muhit unga yoʻ ijobiy, yoki salbiy taʼsir koʻrsatadi.

Muhit - bu shaxsga taʼsir etuvchi tashqi voqea va hodisalar yigʻindisidir. Bular, tabiiy muhit (geografik, ekologik) ijtimoiy muhit (shaxs yashayotgan jamiyat) va boshqalardan iborat boʻladi. Bular orasida ijtimoiy muhitning, yaʼni shaxs yashayotgan jamiyatning inson kamoloti uchun belgilangan imkoniyatlari muhimdir. Faqat tarbiya orqaligina insondagi rivojlanish imkoniyatlarini roʻyobga chiqarish mumkin. Tarbiya

jarayonida aniq maqsad va reja asosida shaxsga ta'sir etiladi. Buning natijasida muhitdagi voqealarning to'g'ri ijobiy ta'sirini amalga oshirish imkoni tug'iladi.

Muhit bera olmagan narsalar tarbiya orqali hosil qilinadi, hatto tarbiya tufayli Barcha kamchiliklarni ham yo'qotib shaxsni kamolga yetkazish mumkin. Bundan tashqari muhitning salbiy ta'siri tufayli tarbiyasi izdan chiqqanlarni ham qayta tarbiyalanadi. Rivojlanish shaxs faoliyatidan tashqarida kechmaydi. Shu sababli inson faoliyati uning rivojlanishi uchun asos bo'ladi.

Pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilgan har qanday faoliyat xoh o'yin, mehnat, o'qish, sport va boshqalar shaxsning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Inson ulg'ay borgan sari uning faoliyati ham mazmunan, ham shaklan o'zgarib boradi, turli yosh davrlarida esa faoliyat turlari ham o'zgarib boradi. Shu sababli bola hayotida o'yin, o'quvchi hayotida o'qish, kattalar hayotida mehnat faoliyatlari katta ahamiyatga egadir.

O'quvchilarning intellektual va ijodiy qobiliyatining tamillashuvi davrida o'quv jarayonlarining ahamiyati va ta'siri beqiyosdir. Bilimlarni o'zlashtirish ularning tafakkurini o'stiradi, intellektual va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning asosiy vositasi bo'lib qoladi. Bu jarayonda ularda ijtimoiy xulq mezonlari shakllanadi.

Shaxs qaysi yoshda bo'lishidan qat'iy nazar, ularning rivojlanishida mehnat faoliyatining ahamiyati kattadir. Ayniqsa, mehnat insonning ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan kamol topishida muhim hisoblanadi. Mehnat jarayonida uning ishtirokchilari bir-birlari bilan aloqada bo'ladilar, o'zlarining nimaga qodir ekanliklarini ko'rsatishga harakat qiladilar.

Mehnat orqali shaxsning axloqiy sifatlari tarkib topadi, ularda vatanparvarlik, mas'uliyat, intizomlilik, faollik ortadi. Ular o'z-o'zini tarbiyalashga astoydil kirishadilar. O'z-o'zini tarbiyalashga ota-ona, o'qituvchining tarbiyaviy ta'siri yanada samarali bo'ladi. Tarbiya bilan rivojlanishning o'zaro bir-biriga ta'siri va munosabatlari mavjud, sababi shuki, qayerda tarbiya jarayonida yuzaga kelgan muammolari to'g'ri hal etilsa, u inson rivojlanishiga va kamolotiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim - tarbiya shaxsning rivojlanishini ta'minlashi uchun boladagi rivojlanishning mohiyatini tushunish, bilish faoliyatining o'zgarish sabablarini aniqlash zarur. Tarbiya haqiqatan rivojlantiruvchi omil bo'lmog'i uchun jamiyatning talablarini, shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini bilishi zarur. Pedagogika fani shaxs rivojlanishida tarbiyaning yetakchiligini isbotlagan holda ularning o'zaro bir-biriga ta'sirini tan oladi.[1]

Shaxsning rivojlanib kamol topishi, hayotning hamma bosqichlarida bir xil bo'lmay, balki yosh xususiyatlari va hayot tajribalariga qarab har xil bo'ladi. Buni tarbiya jarayonida e'tiborga olish zarur.

Insonning kamol topish jarayonini faqatgina irsiyat, ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiyaga bog'lab o'rganish, talqin qilish maqsadga muvofiq emas. Chunki ijtimoiy taraqqiyotda shaxsning o'zi ham faol ishtirok etadi.

Shuni aytish joizki, ijtimoiy muhit, ta'lim-tarbiya shaxsning o'zi faol ishtirok etgandagina uning tug'ma hamda yashash davrida orttirgan layoqatini uyg'otadi, iste'dod, qobiliyatlarini o'stira oladi. Agar kishi o'z kasbini sevsa, uning shu sohadagi

iste'dodi tezroq va kuchliroq ro'yobga chiqa boshlaydi. Shunday hollar ham uchraydiki, ba'zan kishi bir soha bilan qiziqadi-yu, uning qobiliyati boshqa sohada namoyon bo'ladi.

Bunday hodisalar ko'proq hali kishining qobiliyatlari to'la ro'yobga chiqmagan va shakllanib bo'lmagan hollarda yuz berishi mumkin.[3] Qobiliyat va iste'dodning ro'yobga chiqishida insonning muayyan faoliyatga qiziqib qarashi bilan bir qatorda uning o'z ustida ishlashi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Iste'dodli kishilar o'z iste'dodlari- iqtidor kuchini to'la ro'yobga chiqarishlari uchun o'z ustilarida tinmay ishlashlari, mehnat qilishlari lozim.

Masalan, mashhur yunon notig'i-nutq ustasi Demosfenning (eramizdan avvalgi IV asr) omma orasidagi dastlabki nutqlari muvaffaqiyatsizlikka uchragan, uni hatto mashara ham qilishgan. Demosfen duduq, ovozi xasta, qisqa-qisqa nafas oladigan kishi edi. U doimo bir yelkasini uchirib turar edi. Lekin u aktyor Satirning maslahati bilan o'z nutqini takomillashtirishga kirishadi.

Demosfen o'z kamchiliklarini bartaraf etish uchun qat'iyatlilik ko'rsatadi: u og'ziga mayda toshlar va sopol parchalarini solib, so'zlarni talaffuz qilishni mashq qildi, dengiz bo'yida to'lqinlar shovqinida nutq so'zlad, qoyalarga chiqib baland ovoz bilan she'rlar o'qidi, oyna oldida turib yuz harakatlarini bir maromga keltirdi. Uy shiftiga qilichni osib qo'ydi, u odati bo'yicha yelkasini har uchirganda qilich sanchilardi. Demosfen haftalab uydan chiqmay notiqlikni mashq qiladi. Uydan chiqmaslik uchun sochining yarmini qirdirib tashladi. Bunga o'xshash misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Masalan, Alisher Navoiy, Ibn Sinolarning qunt bilan kitob mutolaa qilganlari, Amir Temur, A.V. Suvorovlarning harbiy san'atni egallash borasidagi mehnatlari fikrimizning dalilidir.

Ba'zi kishilarda bolalik va maktabda o'qigan yillarida qulay muhit bo'lishiga qaramay tug'ma iste'dod va qobiliyat nishonalari ko'rinmaydi. Biroq, keyinchalik qunt va mustaqil ishlash, g'ayrat va qat'iyatlilik natijasida ular intellektual va ijodiy qobiliyat egalari sifatida maydonga chiqishadi. Mashhur kishilar hayoti shuni ko'rsatadiki, ularning ijodiy faoliyatlaridagi asosiy narsa uzluksiz ishlay bilish, oylab, yillab o'z oldilariga qo'yilgan maqsad uchun intilish, kurashish, unga yetish yo'llarini tinmay izlashdir.[2]

Demokratik jamiyatimizda har bir inson o'ziga xos uquv, qobiliyat va imkoniyatlarga ega. Demak, har bir shaxs o'z imkoniyatlaridan to'g'ri va to'liq foydalana olsagina mehnati unumli bo'ladi. Shuning uchun ota-ona, oila a'zolari, bog'cha, maktab, ta'lim-tarbiya muassasalari har bir bolani uquvi, qiziqishi, qobiliyatiga va asosan kasb egallashiga mas'uldirlar.

ADABIYOTLAR:

1. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi
2. Z.T. Nishonova. Mustaqil ijodiy fikrlash. -t.:Fan. -2003
3. Deyl Karnegi. O'z-o'ziga ishonch hosil qilish va omma oldida so'zlash san'ati. Toshkent, 2013.

SHAXSDAGI HAVOTIRLANISH DARAJASINI PSIXOLOGIK ADABIYOTLARDA O‘RGANGANLIK DARAJASI

Komilov Xusniddin Shamsiddin o‘g‘li

Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumani 4-DMTT
xusniddinkomilov762@gmail.com

Annotatsiya: Havotirlanish holati yorqin ifodalangan shaxs atrofimizni o‘rab turgan dunyoni xavf-xatar, qo‘rqinch, tahlika idrok qilishiga moyillik bo‘ladi. Ko‘pincha chet ellik psixolog olimlar havotirlanishni shaxs holati sifatida qaraydilar va shu mazmunda bir qator nazariyalarni yaratganlar.

Kalit so‘zlar: *havotirlanish, qo‘rquv, jaxl va g‘amginlik, emosional holat, sub’yektiv hissiyotlar, vaziyatli havotirlanish.*

Har qanday tadqiqotni boshlang‘ich nuqtasi tushunchalarni ma‘nosini aniqlashdir ammo “havotirlanish” atamasini aniqlashda fikrlar tarqoqdir. Shuning uchun eng avvalo quyidagi savollarga javob berish lozim. Havotirlanish holatining o‘zi nima? Uning psixologik asosini qanday omillar tashkil qiladi? Tadqiqotchilar tomonidan “Havotirlanish tushunchasini eng ko‘p umumiy o‘rganiladigan jabhasi uni nevrotik va nevrotik oldi tuzilishi sifatida ko‘rib chiqishdir (B.I.Kochubi, E.V.Rodjers, K.Xorni va boshqalar)”. Bu holatni aniqlashtirish jarayonida havotirlanish tushunchasini fikr va mushoxadalarida ziddiyat yuzaga keladi. Avvalo havotirlanish ichki notinchlik kechinma, qo‘rquv kabi psixologik holat (A.M.Prixojan, N.D.Livetov), sub’yektiv xissiy taranglik salbiy havotirlarni oldindan sezish (I.Spelberger, O.M.Gadyuk, A.M.Prixojan) emosional noqulaylikni xis qilish (A.M.Prixojan), no‘malum hatarni oldindan sezish (F.B.Berezin) sifatida ko‘riladi. Shunga ko‘ra ko‘pchilik tadqiqotchilar spesefik kechinmalarida havotirlanish holatini tavsiflovchi faqat emosional tarkib aks sub’yektiv tarzda yoqimsiz his qilinadigan noqulaylik xatarnigina ajratadilar (M.S.Merlin, O.M.Gadyuk, A.M.Prixojan, D.Lyuis, K.Izard). K.Izard havotirlanishni salbiy emosiyalar sifatida aniqlaydi: qo‘rquv, jaxl va g‘amginlik. Havotirlanishga yoqimsiz emosional fon shaxs tuzilishidagi defektlarni boshqaruvchi va turli kasalliklarni rivojlantiruvchi sifatida qaraladi. (Yu.A.Edipov 1994; Ya. Reykovskiy 1979; D.I.Isayev 1988; J.Atkinson 1974; N.D.Levitov). Ch.Spilberger izidan borgan holda har qanday psixologik holat singari havotirlanishni his qilish va faqat shartli tarzda undagi tarkibiy qismlarni evaziga emosional holat sifatida xarakterlanishi mumkin. Aslida esa havotirlanish murakkab tuzilma sifatida tavsiflanadi, u o‘zida kognetiv, emosional va operasional aspektlarni emosionallik domentantlik qilgan holda mujassamlashtiradi. Shunday qilib Ch.Spelberger havotirlanish holatini avtonom nerv tizimidagi faollikni oshishi bilan kuzatuvchi emosional reaksiya sifatida aniqlaydi.

Atamashunoslikdagi ko‘p ma‘nolilik va chalkashliklardan qochish maqsadida CH.Spilberg o‘z tusi bo‘yicha yoqimsiz emosional holatni tavsiflash va taranglik, havotirlanish mudxishtuyg‘ular kabi sub’yektiv hissiyotlar bilan xarakterlanuvchi ichki sharoitlar fiziologik tomondan esa avtonom nerv tizimining faollashtirishni

havotirlanish stress holatlarini tushuntirish uchun qo'llashni tavsiya etadi. Psixologik taranglik atamasini bu tushunchani salbiy assosiasiyalar holi qiladi va odamni qiyin vaziyatlarda aynan psixik funksiyalashuvini o'rganishga taqozo etadi. Holat sifatida ba'zi tadqiqotchilar tomonidan vaziyatli havotirlanish deb ham yuritiladi, u sub'yektiv his qilinadigan emosiyalar taranglik, havotirlanish. Tashvishlanish ma'lum vaziyatdan kelib chiqqan asabiylashish va vegetativ nerv tizimini faollashuvi, yurak urushining tezlashishi, ko'p terlash bilan kechuvchi harakatlar bilan tavsiflanadi. Bunday holat vaqtinchalikdir chunki organizm bunday holatda ko'p qololmaydi va xavf vaziyati yo'qolgandan so'ng yoqoladi, shuning uchun havotirlanishni holat sifati mantiqan xaqiqatda havotirlanish emas, vaziyatli havotirlanish deyish maqsadga muvofiq. Bizning fikrimizcha, havotirlanish so'zi ko'proq darajada yaqinlashayotgan tashqi xatar bilan assoiasiyalanadi, ichki kechinmadan ko'ra.

V.S.Merlin va E.P.Ilin boshqalar singari havotirlanishni yuqori emosional ta'sir ma'lum vaziyatga reaksiya sifatida aniqlaydi. Biroq E.P.Ilin umumqabul qilingan havotirlanish holatidagi kechinmalarga salbiy tavsifnoma fikriga qarshi shuni ta'kidlaydiki, havotirlanishning ma'lum darajasi bu shaxsning muhim faol faoliyati xususiyatidir. Har bir odamda havotirlanish darajasining optimal varianti mavjud. Rivojlanish va kompensatorli va hmoyaviy namoyishlarni realizasiyalash va yuksaltirish stimuli sifatida ya'ni "foydali" havotirlanish sifatida. Muallif bilan rozi bo'lgan holda havotirlanishning bu ko'rinishini "konstruktiv havotirlanish" deymiz. Xuddi shunday holatni T.A.Nemchin ham egallaydi, sinaluvchilarning sub'yektiv namoyishlarini o'rganish asosida so'rovnomasida tibbiy ko'rikning analitik ma'lumotlarini yig'ish va kuzatish yordamida shuni aniqlaydiki, asab psixik taranglik intensivligiga bog'liq holda sust, o'rtacha va ortiqcha sinaluvchilar ekstremal vaziyatda o'z holatini turlicha baholaydilar, qiyinchiliklarini yengib o'tishni turlicha xis qiladilar. Agar sust taranglikda barcha namoyishlar neytral bo'lsa, ortiqchasida jismoniy va psixologik noqulaylik, psixik faoliyatni dezorganizasiyasi yorqin namoyon bo'ladi, unda o'rtacha psixik namoyishni aks ettirishda umuman boshqacha korinish namoyon bo'ladi. O'rtacha asab psixik taranglikning umumiy tavsifnomasi bolib, psixik faoliyat mobilizasiyasi axloqiy-psixologik xissiy va jismoniy kuchlarni umumiy tarzda ko'tarish xislari yuzaga chiqadi. Individ holati umumiy ijobiy tus, ijobiy emosional fon a'lo kayfiyat bilan xarakterlanadi. Bu bog'liqlik Yerkes-Doolsonning mashhur qoidasiga mos keladi, unga ko'ra motivasiya kuchi qancha yuqori bo'lsa, (taranglik, faollik) faoliyat natijaviyligi shunga yuqori boladi. Nafaqat keying motivasion-emosional taranglik keltiruvchi faoliyat samaradorligini yomonlashuviga olib keladigan optimal darajaga emas. G.L.Shabanova D.O.Xebbnikiga o'xshash model keltiradi, unga ko'ra taranglik bo'lmagan talablar kam qo'yiladigan sharoitdagi faoliyat zerikishga olib keladi. Taranglikni kuchaytirishi stimullash va enerlizatordek muhim. Agar talablar odamning individual imkoniyatlaridan ortib ketsa, bu havotirning yuqori darajasi konsentraciya diqqatni pasayishiga faoliyat sifatini yomonlashishiga olib keladi. Xebbnig ta'kidlashicha taranglikning ortishi davom etsa shaxsiy resurslarni ko'paytirmasdan talablarni kuchaytirishi xolsizlanish yonishiga olib keladi.

T.L.Shabanoba L.I.Bojovichga yondashib havotirlanish ko‘rinishlarini klassifikatsiyasini keltiradi, tashqi ta’sirlarga adekvatligini bog‘lagan holda:- sub’ekt real nosog‘lomligida, adekvat havotirlanishni his qiladi;

- agar sub’ekt holati adekvat yaxshi bo‘lsa, Bojovich bunday havotirlanishni noadekvat deb baholaganlar;

- real nosog‘lomlikni sezmaslik “noadekvat xotirjamlik” deb ataladi, lekin biz Xorni fikriga yondashamiz, unga ko‘ra har qanday havotirlanish adekvatdir, chunki u ob’ektiv emas, sub’ektiv sabablarga ko‘ra inobatga olinmasligi mumkin, u tashqaridan ko‘rinmas, ammo sub’ekt uchun muhim bo‘lishi mumkin.

Me’yoriy R.Mey havotirlanishni 2 asosiy turga bo‘lgan: me’yoriy va nevroitik.Me’yoriy havotirlanish 3 asosiy jihat bilan tavsiflanadi:

Havotirlanishni namoyish etish kelib chiqqan vaziyatdagi ob’yektiv xatarni mumkinligini ko‘rsatadi.

Havotirlanishni 2 ko‘rinishini: “xarakter havotirlanishi” va “vaziyatli havotirlanish”ni differensiyalashni L.I.Kitaev-Smik ta’kidlaganidek, aynan barqaror individual farqlarni belgilashda individni havotir holatini his qilishga ishtiyoqida Ch.Spelberger “havotirlanish” (“shaxsiy havotirlanish”) atamasini qo‘llashni tavsiya etadi. Havotirlanish shaxs hususiyati sifatida uni harakterida namoyon bo‘lmaydi, ammo uning darajasini individda havotirlanish holati qancha tez takrorlanib turishi orqali bilib ilish mumkin.

Havotirlanish tushunchasini chet el psixologlari singari rus psixologlari ham xuddi shunday ta’riflaydilar. Xususan, R.S.Nemov havotirlanishni doimiy yoki situativ yuzaga keluvchi insonni yuqori havotirda spesifik vaziyatlarda qo‘rquv va hayajonni his qilishi sifatida ko‘radi. O.M.Radyuk ham havotirlanishni insonni havotirni his qilishga ishtiyoqi sifatida o‘rganadi. E.P.Ilin Spelbergerga yondashgan holda quydagicha ta’rif beradi. “Yuqori havotirlanish –shaxs emsional xususiyatini namoyon bo‘lishi turli hayotiy vaziyatlarda havotirlanish holatini tez-tez namoyon bo‘lishi, shu bilan ir qatorda uni keltirib chiqarmaydiganlarda ham”.

Shu tariqa havotirlanish tushunchasi psixologiyada ikkita o‘zaro bog‘liq ma’noda qo‘llaniladi. 1) aniq vaziyatli stressorga nisbatan reaktiv holat javobi sifatida; 2) turli vaziyatlarda insonni bu holatni his qilishga bo‘lgan ishtiyoqi. Havotirlanish atamasini sinonimlari sifatida birinchi ma’noda “havotir”, “havotir holati”, “vaziyatli havotirlanish”, “reaktiv havotirlanish” atamalarini ko‘rishimiz mumkin. Ikkinchi ma’noda quyidagi atamalar ishlatiladi: “havotirlanish”, “shaxsiy havotirlanish”, “xarakter”, “havotirlanish holati”, “faol havotirlanish”, “yuqori havotirlanish”.Ma’lumki, bu havotirlanish tushunchalari orasidagi bog‘liqlik va ularning differensiyasi inson havotir holatini his qilishi chastotasi jihati bo‘yicha aniqlanadi, yani reaksiya parametri bo‘yicha. Bu bog‘liqlik bir tekisdir;inson qanchalik ko‘p vaziyatli havotirni xis qilsa, uni shaxsiy havotirlanishi shunchalik barqarorlashadi.

ADABIYOTLAR:

1. A.I.Ivanov, M. Zufarova. “Umumiy psixologiya” T. 2010
2. E.G’oziyev. Psixologiya muammolari. –T.: O’qituvchi 1996.

3. E.G'oziyev. Umumiy psixologiya. –T.: O'qituvchi, 2011.
4. E.G'oziyev. Tafakkur psixologiyasi. –T.: O'qituvchi, 1990.
5. E.G'oziyev. Psixologiyadan maruza matni.
6. E.G'oziyev. Intellekt psixologiyasi. –T.: O'qituvchi 1998.
7. M.Voxidov. Bolalar psixologiyasi.
8. T.: 2006. S.M.Nemov. Psixologiya. –M.: 1994.

PROBLEMS IN THE LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION OF ENGLISH CONJUNCTIONS IN DICTIONARIES.

Ataboyev Ahadjon Djumakuziyevich

Associated professor of Andijan State Institute of Foreign Languages,

Saidalikhonov Azizkhon Saidalikhon o'g'li

Master student of Andijan State Institute of Foreign Languages.

Annotation: This article deals with problems in the lexicographic interpretation of English conjunctions in dictionaries, differentiating the unique and universal features of the conjunction usage in dictionaries and a critical review on the explanation, function, polisemy and synonymy of conjunctions in English, analyzing certain categories based on their functions.

Key words: *lexicography, interpretation, conjunction, explanatory dictionaries, polysemy, synonymy, function, coordination, subordination.*

Lexicography, the art and science of compiling dictionaries, faces numerous challenges when interpreting English conjunctions. Conjunctions are pivotal linguistic tools that facilitate the connection between words, phrases, and clauses, yet their interpretation in dictionaries is fraught with complexities. This article explores the multifaceted challenges encountered in lexicographic interpretation of English conjunctions, shedding light on the difficulties faced by lexicographers and the implications for dictionary users.

English conjunctions often exhibit polysemy, possessing multiple meanings or senses depending on context. For instance, the conjunction "since" can denote both temporal relations ("since last year") and causal relationships ("since he was a child"). This polysemy leads to ambiguity in dictionary entries, as users may struggle to discern the intended meaning without sufficient context or explanation.

Some conjunctions in English have subtle nuances in meaning or usage that may elude clear definition in dictionaries. For example, the conjunctions "although" and "while" both introduce concessive clauses, yet they carry nuanced differences in emphasis and implication. Capturing these subtleties in dictionary entries poses a challenge for lexicographers, as they must strive to provide accurate and nuanced interpretations.

Dictionary entries for English conjunctions often lack sufficient contextual information, hindering users' understanding of how conjunctions are used in different linguistic contexts. Without adequate examples or explanations of usage patterns, users may struggle to grasp the nuances of conjunction usage and apply them effectively in their own language production.

The vastness of English conjunctions presents a significant challenge for lexicographers, as dictionaries may not provide comprehensive coverage of all conjunctions. Rare or specialized conjunctions may be overlooked or given minimal attention in dictionary entries due to space constraints or perceived relevance. As a result, users may encounter gaps in their understanding of conjunction usage.

Language is dynamic, with new words and meanings emerging over time, and existing words undergoing semantic shifts or changes in usage. Dictionaries may struggle to keep pace with these developments, resulting in outdated or inaccurate representations of conjunction usage. Lexicographers face the ongoing challenge of updating dictionary entries to reflect contemporary language usage accurately.

English conjunction usage varies across different registers (e.g., formal vs. informal language) and dialects (e.g., British English vs. American English). Dictionaries may not adequately capture this variation, leading to a lack of coverage or inaccurate representations of conjunction usage in specific linguistic contexts. Users may encounter difficulties in applying dictionary entries to their own linguistic variety.

Dictionaries must cater to the diverse needs and preferences of users, yet achieving this balance poses a challenge for lexicographers. Some users may require detailed explanations and examples, while others may prefer concise definitions and quick reference guides. Lexicographers must consider these factors when crafting dictionary entries for English conjunctions.

The lexicographic interpretation of English conjunctions is fraught with challenges stemming from polysemy, subtle nuances in meaning, lack of contextual information, incomplete coverage, language evolution, variation across registers and dialects, and user needs and preferences. Despite these challenges, lexicographers continue to strive for accuracy and relevance in dictionary entries, employing various strategies to address the complexities of conjunction interpretation. By acknowledging these challenges and embracing innovative approaches, lexicographers can enhance the utility and effectiveness of dictionaries for users navigating the intricacies of English conjunction usage.

REFERENCES:

1. Bennet D.C. Spatial and Temporal Uses of English Preposition. – London, 2005. – 344 p;
2. Blokh M.Y. A Course in Theoretical English Grammar. – M.: Visshaya shkola, 1983. – 383 p.;
3. Givon T. Syntax and Semantics: Discourse and Syntax. – New York: Academic Press, 2009. – 416 p.;
4. Gordon E.M. Krilova I.P. A Grammar of Present-day English. – M.: Higher School Publishing House, 1974. – 333 p.;

5. Khaymovich B.S, Rogovskaya B.I. A Course of English Grammar. – M.: Visshaya shkola, 1967. – 298 p. Ilysh B.A. The Structure of Modern English. – L.: Prosvesheniye, 1971. – 366 p.
6. Аксененко Б.Н. Exercises in English Prepositions. – СПб.: СПбГУ, 2012. – 166 p.;
7. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии английского языка. – М., 1975. – 156 с.;
8. Виноградов В. В. Учебный пособие для филологии специальностей университетов/ Сост. Ю. А. Бельчиков;
9. Гаппоров М., Қосимова Р. Инглиз тили грамматикаси. Академик лицей ва касб-хунар коллажлари учун ўқув кўлланма. – Тошкент: Турон-Иқбол, 2010. – 336 б. – Б. 247.
10. Ильиш Б.А. Значение предлогов в современном английском языке, 2008. – 172 с.;
11. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка. – Бишкек, 2007. – 660 с.

EXPLANATION, FUNCTION, POLISEMY AND SYNONYMY OF CONJUNCTIONS IN ENGLISH

Ataboyev Ahadjon Djumakuziyevich,
Associated professor of Andijan State Institute
of Foreign Languages,

Saidalikhonov Azizkhon Saidalikhon o‘g‘li,
Master student of Andijan State Institute of
Foreign Languages.

Annotation: The article gives a critical review on the explanation, function, polisemy and synonymy of conjunctions in English, analyzing certain categories based on their functions.

Key words: *conjunctions, polysemy, synonymy, function, coordination, subordination.*

Conjunctions are the linguistic glue that holds sentences together, enabling the seamless connection of words, phrases, and clauses. In the English language, conjunctions serve a fundamental role in structuring discourse, expressing relationships between ideas, and conveying subtle nuances in meaning. This article aims to provide a thorough exploration of English conjunctions, covering their explanation, function, polysemy, and synonymy. By delving into these aspects, we can gain a deeper appreciation for the complexity and versatility of conjunctions in English language usage.

Conjunctions are words or phrases that link elements within a sentence, facilitating the coordination or subordination of ideas. They can be classified into different categories based on their functions:

1. **Coordinating Conjunctions:** These conjunctions join elements of equal grammatical rank, such as words, phrases, or independent clauses. Common coordinating conjunctions include "and," "but," "or," "nor," "for," "yet," and "so." For example, "He likes apples, but she prefers oranges."

2. **Subordinating Conjunctions:** Subordinating conjunctions introduce dependent clauses, which cannot stand alone as complete sentences and rely on an independent clause for context. Examples include "although," "because," "if," "since," "while," and "when." For instance, "She studied hard because she wanted to pass the exam."

3. **Correlative Conjunctions:** These conjunctions work in pairs to connect equivalent elements within a sentence. Common correlative conjunctions include "either...or," "neither...nor," "both...and," "not only...but also," and "whether...or." For example, "You can either study now or go out with your friends later."

Conjunctions serve several crucial functions in English:

1. **Linking Ideas:** Conjunctions connect words, phrases, or clauses to form coherent and meaningful sentences, enabling the expression of complex relationships between ideas.

2. **Coordinating Expressions:** Coordinating conjunctions join elements of equal syntactic importance within a sentence, such as coordinating two independent clauses or connecting two nouns, verbs, or adjectives.

3. **Subordinating Clauses:** Subordinating conjunctions introduce dependent clauses, establishing relationships of time, cause and effect, condition, contrast, or concession with the main clause.

4. **Expressing Alternatives:** Correlative conjunctions express alternatives, contrasts, or parallels between two elements, providing clarity and coherence in expression.

Polysemy refers to the phenomenon where a single word or phrase has multiple meanings or senses. Although conjunctions are typically considered functional words with straightforward meanings, some display polysemy:

1. **"But":** Besides its primary function as a coordinating conjunction indicating contrast, "but" can also serve as a preposition meaning "except" (e.g., "Everyone attended the party but Tom.") or as an adverb indicating hesitation or correction (e.g., "I was going to buy the red dress, but, no, I think I prefer the blue one.")

2. **"Since"**: While "since" primarily functions as a subordinating conjunction indicating time or cause, it can also be used as a preposition meaning "from a past time until now" (e.g., "I haven't seen him since last year.")

3. **"That"**: "That" is commonly used as a subordinating conjunction to introduce noun clauses (e.g., "I know that you're busy."), but it can also function as a relative pronoun (e.g., "The book that I borrowed from the library.") or a demonstrative pronoun (e.g., "I want that one.")

While English boasts a diverse range of conjunctions, some exhibit synonymy, sharing similar meanings and functions:

1. **"And" and "Plus"**: Both "and" and "plus" serve as coordinating conjunctions to add information or combine elements within a sentence (e.g., "I like tea and coffee." / "I like tea plus coffee.")

2. **"Although" and "Though"**: "Although" and "though" are synonymous subordinating conjunctions used to introduce concessive clauses, indicating contrast or unexpected outcomes (e.g., "Although it was raining, we went for a walk." / "Though it was raining, we went for a walk.")

3. **"Either...Or" and "Neither...Nor"**: These correlative conjunctions are synonymous in expressing alternatives or choices between two elements (e.g., "You can either stay here or come with us." / "Neither Mary nor John attended the meeting.")

English conjunctions are indispensable linguistic tools that facilitate coherence and cohesion in language. Through their diverse functions, conjunctions enable the connection and organization of ideas within sentences. While most conjunctions have clear meanings and functions, some exhibit polysemy, possessing multiple senses or usages. Additionally, certain conjunctions may be synonymous, conveying similar meanings or functions within specific contexts. Understanding the intricacies of English conjunctions enhances language comprehension and proficiency, enabling effective communication and expression in various contexts.

REFERENCES:

1. Bennet D.C. Spatial and Temporal Uses of English Preposition. – London, 2005. – 344 p;
2. Blokh M.Y. A Course in Theoretical English Grammar. – M.: Visshaya shkola, 1983. – 383 p.;
3. Givon T. Syntax and Semantics: Discourse and Syntax. – New York: Academic Press, 2009. – 416 p.;
4. Gordon E.M. Krilova I.P. A Grammar of Present-day English. – M.: Higher School Publishing House, 1974. – 333 p.;
5. Khaymovich B.S, Rogovskaya B.I. A Course of English Grammar. – M.: Visshaya shkola, 1967. – 298 p. Ilysh B.A. The Structure of Modern English. – L.: Prosvesheniye, 1971. – 366 p.

6. Аксененко Б.Н. Exercises in English Prepositions. – СПб.: СПбГУ, 2012. – 166 p.;
7. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии английского языка. – М., 1975. – 156 с.;
8. Виноградов В. В. Учебный пособие для филологии специальностей университетов/ Сост. Ю. А. Бельчиков;
9. Гаппоров М., Қосимова Р. Инглиз тили грамматикаси. Академик лицей ва касб-ҳунар коллажлари учун ўқув қўлланма. – Тошкент: Турон-Иқбол, 2010. – 336 б. – Б. 247.
10. Ильиш Б.А. Значение предлогов в современном английском языке, 2008. –172 с.;
11. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка. – Бишкек, 2007. – 660 с.;
12. Шахматов А.А. Учение о частях речи. – Москва: Учпедгиз, 1952. – 270 с. ;
13. <http://www.correctenglish.ru/theory/grammar/coordinating-conjunctions>
14. <https://www.native-english.ru/grammar/conjunction-preposition-adverb>
15. <https://www.native-english.ru/grammar/english-conjunctions>
16. <https://www.native-english.ru/grammar/subordinating-conjunctions>

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MANTIQUIY TAFAKKURLARINI O‘STIRISHDA QIZIQARLI MASALALARNI YECHISH USULLARINI QO‘LLASH

Akramova Zuxra Botir qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti sirtqi bo‘lim
“Maktabgacha va boshlang‘ich yo‘nalishlarida masofaviy ta‘lim” kafedrasida
stajyor-o‘qituvchisi
Fotimazuxra0@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematika darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy tafakkurlarini o‘stirishda qiziqarli masalalarni yechish usullarini qo‘llash bayon etilgan. Shuningdek, o‘quvchilar bilimlarni o‘zlashtirishlari va hayotiy masalalarni tezkorlik bilan qo‘llash fazilatlarini shakllantirishda foydalanilishi mumkin bo‘lgan testlardan namunalar ham keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *Tafakkur, tafakkur jarayonlari, analiz, sintez, arifmetik masala, mantiqiy masala, sonli bog‘lanish, matematik boshqotirma, mantiqiy boshqotirma, test.*

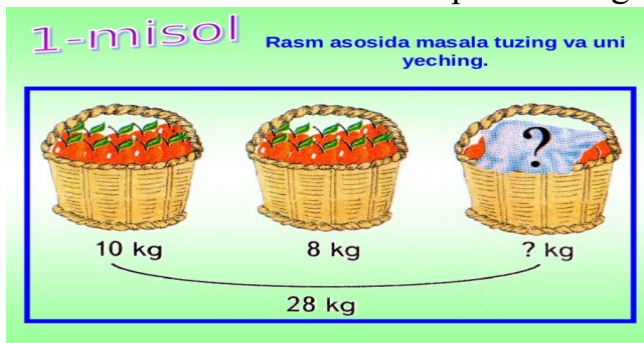
Matematik masalalar yechish matematika o‘qitishning muhim tarkibiy qismidir. Masalalar yechmasdan matematikani o‘zlashtirishni tasavvur ham etib bo‘lmaydi. Matematikada yechishning nazariyasini amaliyotga tadbiiq qilishning muhim yo‘lidir. Masalalar yechishning boshlang‘ich sinflarda o‘rganiladigan u yoki bu nazariy

materiallarni o'zlashtirish jarayonida va o'quvchilarni fikrlash qobiliyatlarini o'stirishda ham muhim ro'l o'ynaydi. Masalalar amaliy ishlar sistemasi asosida tuziladi. Bu degan so'z har bir yangi tushunchani tarkib toptirish har doim bu tushuncha ahamiyatini tushuntirishga yordam beradigan uning qo'llanishini talab qiladigan u yoki bu masalani yechish bilan amalga oshadi.

Bola maktabdagi mashg'ulotlarning birinchi kunidayoq masala bilan uchrashadi.

Matematik masalalar o'quvchilarga matematik tushunchalarni to'g'ri shakllantirishga, uni o'rab turgan muhitni chuqurroq anglashga, shu bilan birga masalalar yechishga bola tafakkurining rivojlanishiga yordam beradi. Eng asosiylaridan yana biri masalalar yechish orqali o'quvchi to'rtala arifmetik amal va ularning xossalarini puxta o'rganadi. Matematika tili rivojlanadi. qisqasi, masalaga bu nazariya bilan amaliyotni bog'lovchi muhim zvenodir.

Masalalarni tasvirlash usuli. Masaladagi berilgan sonlarning nechtaligini ta'kidlashga va ular o'rtasidagi munosabatlarini aniqlay bilish ko'nikmasini rivojlantirishga imkon beruvchi eng muhim matn usuli – masalani tasvirlashdir. Bolalarning narsalarning chizmada tasvirlash usullari bilan tanishishi ham foydalidir. Dastlabki 1-2 ta masalani o'qituvchining o'zi tasvirlab chizadi.

O'qituvchi doskaning ichiga 5 ta qo'ziqorin va uning oldiga bitta qo'ziqorin solingan savatchaning rasmini chizdi. Bolalar o'qituvchi qanday masalani chizganini topganlaridan keyin o'zlari xohlagan narsalar haqida masala tuzadi. Bolalarni masalaning javobi emas, balki masala shartini chizish kerakligi haqida bosh qotirish kerak, o'qituvchi tez

chiziladigan narsalarni tanlash haqida maslahat beradi. U bir nechta yaxshi chiqqan va 1-2 ta yaxshi chiqmagan rasmlarni tanlab oladi. Bolalar kim qanday masala tuzganini topadilar. Ular qaysi rasm bo'yicha masala tuzish mumkin, qaysi rasm bo'yicha masala tuzib bo'lmasligini, nima uchun xatosi nimada ekanligini aniqlaydilar. Rasmda masalada berilgan sonlar ko'rsatilishi kerakli haqida ishonch hosil qilinadi o'zaro tekshirish olib borilsa yaxshi bo'ladi. Ayirishga oid masala tuzishda ko'pincha ikkita rasm chizishga to'g'ri keladi, birida kamayuvchi, ikkinchisida qoldiq va ayiruvchi chiziladi.

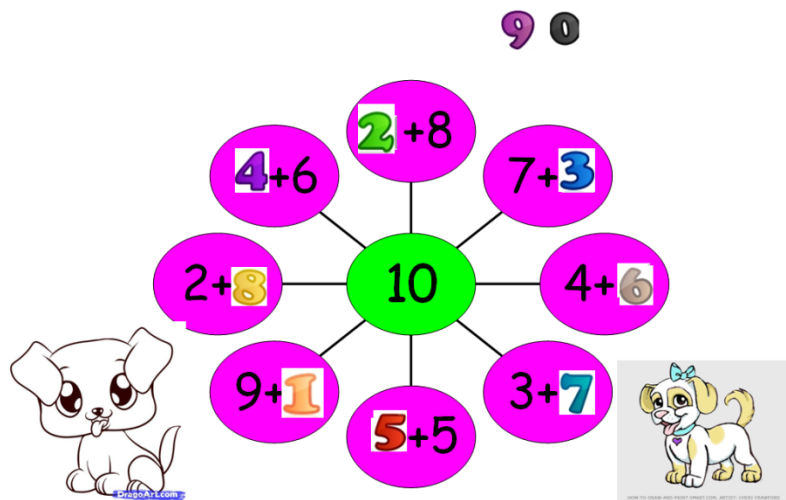
Masalan: birinchisida 6 ta archa, ikkinchisida 5 ta archa chiziladi.

Bolalarga hisoblash usulini o'rgatish.

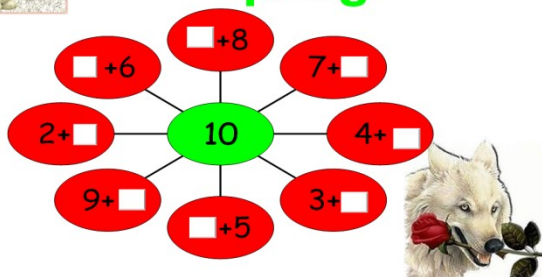
Bolalar arifmetik amallarni ifoda etishga va uni asoslab berishga o'rganib olganlaridan keyin ularni hisoblash usullari bilan tanishtirish mumkin. Ular qo'shish va ayirishni 1 ni qo'shib va ayirib o'rganib olishlari kerak. Bolalar ushbu usullarni egallab borishda qo'shni sonlar o'rtasidagi bog'lanish va munosabatlarni tushunishga hamda sonlarning birliklaridan iborat tartibini bilishga tayanishlari lozim.

Arifmetik amallarni o'rgatish jarayonidagi mashg'ulotning bir qismi sonlarni solishtirish va sonlarning birliklaridan iborat tarkibi haqidagi bilimlarni mustahkamlashga o'rgatadi. Bolalarga hisoblash usullarini qanday o'rgatish mumkin? Rasm bo'yicha quyidagi masalani tuzishni taklif etish mumkin. Bolalarni arifmetik amallarni ifoda etishni hisoblash usullaridan farq qila bilishga o'rgatish uchun qo'shishda + "ga" ayirishda - "dan" qo'shimchalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bolalar hisoblash vaqtida olingan javob bilan birga arifmetik amallarni takrorlaydilar. Shundan keyingina ular masala savoliga javob beradilar. Dastlab bolalar ko'rsatma material asosida keyinroq miyada sonlarning to'g'ri va teskari ketma-ketligi haqidagi bilimlar hamda ular masala o'rtasidagi bog'lanish va munosabatlarni tushunishiga asoslanib hisoblaydilar.

10 sonini hosil qiling!

10 sonini hosil qiling!

Yil oxirida bolalar masala tuzishga undagi shart va savolni farq qila bilishi, berilgan sonlarni ajratib olishni, ular o'rtasidagi miqdoriy munosabatlar aniqlashini arifmetik amallarni to'g'ri to'plashni va ifoda etishni hisoblash usullaridan foydalanib harakat natijasini topishni va masala savoliga to'liq javob berishni bilishlari kerak.

Arifmetik masalalar yechish.

Masala yechishda "Qo'shish", "Ayirish", "Barobar" matematik atamalaridan foydalanish zarur. Bolalar yozishni mashq qiladilar.

1-2 bola mustaqil yozganlarini o'qib beradilar.

"3 ta sharga 1 ta shar qo'shilsa 4 ta shar bo'ladi".

Kim masalani yechadi? 3ga 1 ni qo'shish kerak.

Lolada nechta shar bo'ldi? 4 ta

Doskada 3 o'quvchi barobar 4 deb aytishadi. Bolalar ko'pincha masalani hikoya, topishmoq bilan aralashtirib yuboradilar. Masalan: Akvariumda 6 ta baliq bor edi. Yana bir necha baliq solib qo'yishdi. Bu masalani

"Zukko hisobchi" o'yini

• **Dam olish kuni
Jamshid otasi bilan
baliq oviga bordi. Otasi
17 ta, Jamshid esa
undan 7 ta kam baliq
tutdi. Jamshid nechta
baliq tutgan?**

yechish mumkinmi? Yoki 4 og'ayni bitta tom tagida yashaydi. Bular masala emas, balki hikoya va topishmoqdir. Masalada eng kamida ikkita son ishtirok etishi uqtiriladi.

Testlardan ham o'quvchilar bilimlarini o'zlashtirishlari va hayotiy masalarni tezkorlik bilan qo'llash fazilatlarini shakllantirishda foydalanish mumkin.

Masalan, 1-sinf uchun quyidagi testlarni qo'llash mumkin.

1-5-gacha bo'lgan sonlarni raqamlash

1. Tushirib qoldirilgan sonni belgilang. 1 2 3 ... 5.

a) 2 b) 4 d) 3

2. 3 sonining oldi qo'shni sonni belgilang.

a) 2 b) 4 d) 1

3. 5 sonining oldi qo'shni sonini belgilang.

a) 3 b) 2 d) 4

4. 3 va 5 sonlar orasida joylashgan sonni belgilang.

a) 2 b) 4 d) 1

5. Agar bir son ikkinchi sondan kichik bo'lsa, qaysi belgi qo'yiladi?

a) = b) < d) >

6. Agar bir son ikkinchi sondan katta bo'lsa, qaysi belgi qo'yiladi?

a) = b) > d) <

7. Qo'shish belgisini toping. a) - b) + d) =

8. Sonni orttirish uchun qaysi amal bajariladi?

a) qo'shish b) ayirish

9. Sonni kamaytirish uchun qaysi amal bajariladi?

a) ayirish b) qo'shish

1-5 gacha bo'lgan sonlarni qo'shish va ayirish

1. Ifodalar to'g'ri bo'lishi uchun katakcha o'rniga mos sonni yozing.

$4 + 2 = \dots$

- a) 6 b) 2 d) 1

2. Ifoda to'g'ri bo'lishni uchun katakcha o'rniga mos sonni yozing.

$\dots + 3 = 5$

- a) 4 b) 2 d) 8

3. Javobi to'g'ri bo'lgan misolni belgilang.

a) $4 - 3 = 1$

b) $5 - 2 = 1$

d) $3 - 2 = 5$

4. Javobi to'g'ri bo'lgan misolni belgilang.

a) $2 + 1 = 5$

b) $3 + 2 = 5$

d) $4 + 2 = 5$

5. Sonlar tartibi to'g'ri yozilgan qatorni belgilang.

a) 1247689 10 35

b) 123456789 10

6. Ifoda to'g'ri bo'lishi uchun katakcha o'rniga mos son qo'ying. .

$\dots + 2 = 4$

- a) 1 b) 3 d) 2

7. Ifoda to'g'ri bo'lishi uchun katakcha o'rniga mos sonni qo'ying. $5 - 2 = \dots$

- a) 1 b) 4 d) 3

8. Javobi to'g'ri bo'lgan misolni belgilang.

a) $2 + 3 = 5$

b) $5 - 4 = 2$

d) $4 - 2 = 8$

9.

- a)6 b)2 d)5

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, yuqorida keltirilgan materiallar o'zining qiziqarliligi, tuzilishi bilan bolalarga yaqindir. Boshqotirmalar, matematik mantiqiy masalalar o'quvchilarni shunday sharoitga soladiki o'quvchilar

**Futbolkada
necha
teshik bor
2 ta emas...**

o'ylashga, fikr yuritishga majbur bo'ladilar. Testlar esa o'quvchilarni tezkorlikka o'rgatadi. Dars jarayonida o'quvchilarda hosil bo'lgan ijobiy his – tuyg'ular ularga aqliy qobiliyatlarni shakllantirishda asosiy shartlardan biri bo'lib hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik tafakkurini shakllantirishga qaratilgan sistemali ravishda olib borilgan ishning ijobiy natija berishi mantiqiy tafakkurning shakllanishiga olib keladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari hamda oliy ta'limning bitiruvchi kurs talabalariga ushbu maqoladan foydalanishni tavsiya beramiz.

ADABIYOTLAR:

1. Akramova Z. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy tafakkurlarini rivojlantirish metodikasi //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 417-422.

2. Akramova Z. Boshlang'ich sinf matematikasini o'qitishda "to'rt bo'yoq muammosi" ga oid masalalarning o'rni //Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar. – 2021. – T. 2. – №. 3.

3. Akramova Z. Ways to form students'logical thinking in primary class mathematics lessons //international scientific research conference. – 2022. – T. 1. – №. 9. – C. 6-9.

4. Akramova Z., Gulmamatova S. Kichik maktab yoshi o'quvchisining tafakkuri o'qishining psixologik asoslari //Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 38-40.

5. www.hozir.org

BO'LAJAK CHET TIL O'QITUVCHILARINING KOGNITIV MOBILLIGINI AUDITORIYA MASHQLARI YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH

Baxriddinova Dilafuz Nasriddinovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,
Xorijiy tillar fakulteti dotsenti
dilafuz.baxriddinova@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak chet tili o'qituvchilarning kognitiv mobilligini rivojlantirishning mazmuni, kasbiy faoliyat samaradorligiga ta'sir qiluvchi qadriyatlar va hissiy munosabatlar tizimi, hamda kognitiv mobillikni auditoriya mashqlari yordamida rivojlantirish to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar. *Mobillik, kognitiv mobillik, didaktika, texnologik madaniyat.*

Bo'lajak chet til o'qituvchilarni o'qitish va kasbga tayyorlash, ta'lim sifatini xalqaro darajaga ko'tarish, kasbiy va kognitiv mobillikni rivojlantirish darajasini oshirish, texnologiyalarini yaratish modulli ta'limni yo'lga qo'yish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

X.D.Xolmurodova til qobiliyati nutq faoliyatining asosiy turlari: tinglash, gapirish, o'qish va yozishda til vositalaridan erkin foydalanish qobiliyatlari, o'quv jarayoni, shuningdek, qo'shimcha kasbiy ma'lumot olish, kasbiy yozishmalarni tuzish, suhbatlar, muzokaralar o'tkazish uchun adabiyotlar bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishni o'z ichiga olishini tadqiqot ishida tahlil qilib o'tgan. [6; 55-b.]

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash shakllari nafaqat talabalarning faol ijtimoiylashuvi va madaniyatiga hissa qo'shishi, balki ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatini ham hisobga olishi kerak.

Shundayki, Moskaleva oliy ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash holatini tahlil qilib, zamonaviy chet tili ta'limining metodologik tamoyili sifatida madaniyatlar mulqotining ahamiyatiga yetarlicha baho berilmayotganini ta'kidlaydi [9; 79-b.]

Bugungi kunning muhim masalasi - talabalar ta'limining ijtimoiy-kasbiy yo'nalishini rivojlantirishga yordam beradigan ta'limning yangi texnologiyalari va zamonaviy usullarini takomillashtirishdir.

Barcha kasbiy yo'naltirilgan mashqlar haqiqiy materiallar asosida qurilishi kerak, bu nafaqat kasbiy va pedagogik ko'nikmalarni shakllantirishga, balki umuman talabalarning lingvistik va kognitiv darajasini yaxshilashga yordam beradi. Mashqlar boshqa texnika usullari bilan birgalikda qo'llanilishi kerakligi quyidagi mashg'ulotda amalga oshirilgan mashqlarda o'z aksini topgan.

- Activity for bloom's taxonomy

Bloom's Level	Key Verbs (keywords)	Example Learning Outcome
Create	design, formulate, build, invent, create, compose, generate, derive, modify, develop.	By the end of this lesson, the student will be able to design an original homework problem dealing with the principle of conservation of energy.
Evaluate	choose, support, relate, determine, defend, judge, grade, compare, contrast, argue, justify, support, convince, select, evaluate.	By the end of this lesson, the student will be able to determine whether using conservation of energy or conservation of momentum would be more appropriate for solving a dynamics problem.
Analyze	classify, break down, categorize, analyze, diagram, illustrate, criticize, simplify, associate.	<i>By the end of this lesson, the student will be able to differentiate between potential and kinetic energy.</i>
Apply	Calculate, predict, apply, solve, illustrate, use, demonstrate, determine, model, perform, present.	<i>By the end of this lesson, the student will be able to calculate the kinetic energy of a projectile.</i>
Understand	Describe, explain, paraphrase, restate, give original examples of, summarize, contrast, interpret, discuss	<i>By the end of this lesson, the student will be able to describe Newton's three laws of motion to in her/his own words</i>

Remember	List, recite, outline, define, name, match, quote, recall, identify, label, recognize	<i>By the end of this lesson, the student will be able to recite Newton's three laws of motion.</i>
-----------------	---	---

Activity 2. Wordwall vositasi uchun mashqlar (Wordwallda bajariladi)

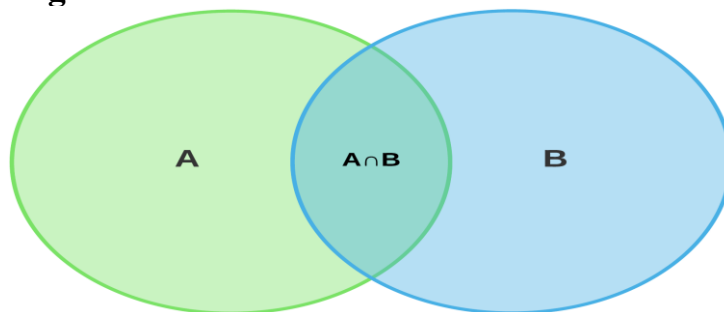
Some people think it's a good idea to live in an apartment. Other people think it's better to live in a house. What do you think ?

Reasons	Example	Never	Opinion
Course	Larger	Idea	Quiet
Better	neighbors	Relaxed	Hand

Some people think it's a good (1)_____ to live in an apartment building while other people think it's (2)_____ to live in a house. In my (3)_____, it's much better to live a house . I have three great (4)_____ for my opinion . To begin, many apartments are very noisy. You might have (5)_____ upstairs who keep you awake all night with their TV.

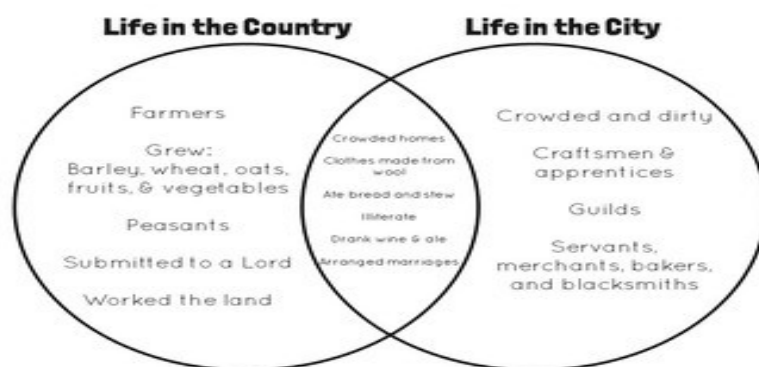
However, most houses are very (6)_____. My family and I live in a house , for example , and we (7)_____ hear our neighbors. Secondly, you can't enjoy a yard if you live in an apartment . on the other (8)_____, most houses have a yard where you can enjoy your free time. For (9)_____, last weekend, I played soccer with my little brother in our yard. Finally, most houses are much (10)_____ than apartment homes. When you have a larger home, you feel more (11)_____. For all these reasons, I really think it's much better to live in a house! Of (12)_____!

Activity 2. Venn diagram

Which one do you prefer to live? Countryside or city life?

Talabalar Venn diagrammasiga A aylanaga qishloq hayotining, B aylanaga esa shahar hayotining o'ziga xos tomonlarini yozib chiqishadi. Ikkala aylana kesishgan o'rtalikka esa ikkala mavzuga ham umumiy bo'lgan so'zlarning yozishadi.

Venn diagrammasida asosan ikkita bir-biriga bog‘liq bo‘lgan mavzular tanlanadi va shu asosda doiralardan foydalaniladi. Bunda mavzular o‘rtasidagi bog‘liqlik, o‘xshashlik va farqlar yozib chiqiladi. Aynan ikkala mavzuga ham tegishli xususiyatlar esa ikki doira kesishgan o‘rtalikda o‘rin egallaydi. Bu usul talabalarning mavzuni yanada aniqroq tushunib, bilimlarini boyitishdagi eng samarali usullardan biridir.

Listening task (transcript)

https://www.examenglish.com/B2/b2_listening_describing_places.htm

Chet tili o‘qituvchisining lingvistik va madaniy kompetensiyasini rivojlantirish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilar madaniyatlararo muloqot sharoitida to‘liq muloqotni ta‘minlaydigan aniq lingvistik va madaniy bilim, ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari mumkin.

Ularning kognitiv mobilligini rivojlantirish uchun til va lingvistik kompetensiyaning o‘sishi va uning o‘qituvchilarni tayyorlashdagi yordamchi roli o‘rtasidagi bog‘liqlikka yordam beradigan uslubiy usullarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish muhimdir.

Auditoriyada yangilangan uslubiy materialning ahamiyati, chet tilidagi nutqiy faoliyatni o‘qitishning faol shakllari, munozaralar, muammolarni hal qilish, juftlik va kichik guruhlarda ishlash, audiovizual vositalardan foydalanish, loyiha metodologiyasi, biznes va rolli-o‘yin o‘ynash va boshqalardan iborat. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash va kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning ushbu shakli lingvistik, kommunikativ, madaniy va kasbiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonini sezilarli darajada optimallashtiradi.

Shunday qilib, amaliy uslublar bo‘yicha maxsus seminar mashg‘ulotlari chet tili o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlash bo‘yicha o‘quv dasturining boshqa o‘quv fanlari bilan uyg‘unligida tizimli-maqсадli yondashuv g‘oyasini yetarli darajada aks ettiradi, bu sezilarli o‘shishda ifodalanadi. Talabalarning darsdagi faolligida, o‘qituvchilik faoliyatining kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarining murakkabligi va amaliy ahamiyatida namoyon bo‘ladi. Kasb-hunar ta‘limining ana shunday tashkil etilishi natijasida kasbiy kompetensiyaning barcha jihatlari – lingvistik, nutqiy va uslubiy jihatlari sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilib, bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarining kognitiv mobilligini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasini yanada takomillashtirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son Farmoni. 2017 yil 7 fevral.
2. Oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son Farmoni. 2019 yil 8 oktyabr.
3. Blumenthal P. Academic Mobility in a Changing World: regional and global trends /2016.
4. Brown, G. Teaching by principles: an interactive approach to language pedagogy / G. Brown, H. Douglas. Prentice Hall Regents, 1994. – 467 p.
5. Coyle, D. CLIL – a pedagogical approach // D.Coyle // Encyclopedia of Language and Education. 2nd edition. – Springer, 2008. –P. 97-111.
6. Xolmurodova D.X. Oliy ta‘lim muassasalarida uzluksiz ta‘lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati. Toshkent davlat pedagogika universiteti “Ilmiy axborotlari” ilmiy-nazariy jurnali, 2021/ 4-son, ISSN 2181-9580/ 137-145 b. (13.00.00 №32)

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA BAG‘RIKENGLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLAR

Ernazarova Nigora Erkaboyevna

Toshkent viloyati Parkent tumani
7-sonli umumiy o‘rta ta‘lim maktabining
boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi
E-mail: dilm79@inbox.ru,

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida bag'rikenglikni shakllantirish masalasi muhokama qilingan. Buning asosiy sababi maktab o'quvchilari o'rtasida murosasizlik, zo'rovonlik, egoizm, Internet va ijtimoiy tarmoqlarning bolalar ongiga salbiy ta'siri ularni toqatsiz qilib qo'yayapti. Shu bois bolalarni ota-onasi, do'stlari, o'qituvchilar, mahalladoshlariga bag'rikenglik ruhida tarbiyalashning samarali mexanizmlarini izlash jarayoni faollashmoqda.

Kalit so'zlar. bag'rikenglik madaniyati, ta'lim, tarbiya, maktab o'quvchisi, ijtimoiy stereotiplar.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida bag'rikenglikni samarali shakllantirish zarurati va imkoniyati ularning yosh xususiyatlari va ushbu yoshda individual shaxsiy xususiyatlarning namoyon bo'lish xususiyati bilan belgilanadi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning kattalarga bo'ysunish, ishonch, ochiqlik, taqlid qilishga intilish, itoatkorlik, mehnatsevarlik kabi xususiyatlari jamiyatda mavjud me'yorlar va ijtimoiy stereotiplarning jadal rivojlanishiga yordam beradi. Shuning uchun boshlang'ich maktab yoshini bag'rikenglik tushunchasini shakllantirishning sezgir davri deb hisoblash mumkin.

Mamlakatimiz hududida qadimdan tarixan shakllangan xalqlarning joylashishining demografik xususiyatlari natijasida hech bir millat yoki elat o'z mintaqasi chegaralarida boshqalardan alohida yashamaydi. Aksincha, har bir ma'muriy-hududiy birlik doirasida turli millat vakillari yashaydi. Barcha hududlarda mehnat va ta'lim jamoalari ko'p millatli shaxslararo va millatlararo munosabatlarning ko'p darajali tarmog'iga ega.

Boshlang'ich maktab o'quvchilarining o'zgalarga nisbatan bag'rikenglik munosabatini tarbiyalash; xalqimizning madaniy va milliy an'alarini tiklash va saqlash; mintaqaholisining madaniy-ma'rifiy darajasini oshirish; shaxsning ijtimoiy imkoniyatlarini ochib berishning eng samarali usullarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot bugungi kunda barcha faylasuflar, sotsiologlar, siyosatshunolar, psixologlar va pedagoglarning ilmiy tadqiqot ishlanmalari va natijalariga asoslangan.

So'nggi yillarda bag'rikenglik masalalariga bag'ishlangan nashrlar va ilmiy tadqiqotlar ko'paydi. Bu tadqiqotlar Rossiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Italiya, Fransiya kabi ko'plab davlatlarda dolzarblashib bormoqda.

Rossiyalik tadqiqotchilar Asmolova, Yu.V. [1] Bobanova, C.B. [2], Dmitriev, G. D. [3], va boshqalar, ularda etnik, millatlararo munosabatlar, etnik o'ziga xoslik va ijtimoiy taraqqiyotdagi etnolingvistik tendentsiyalarning eng muhim nazariy muammolari ishlab chiqilgan. So'nggi yillarda mamlakatimiz olimlari ko'p madaniyatli ta'lim va ta'lim makonida millatlararo bag'rikenglikni shakllantirish muammolarida faol ishtirok etmoqda. Etnopedagogik tadqiqotlarda yosh avlodning etnikmadaniy bilimlaridagi jiddiy kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradigan shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Tolerantlikni shakllantirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlarga qaramasdan, bu muammoni yetarlicha o'rganilgan deb hisoblash mumkin emas. Chunki, zamonaviy kompyuter texnologiyalarining jadal rivojlanishi bolalarni autism (kasalligi), o'zgalarni ko'ra olmaslik, toqatsiz, badjahl, injiq qilib qo'ymoqda.

Birinchidan, bag'rikenglikni rivojlantirish sharti sifatida ta'lim mazmunining mintaqaviy tarkibiy qismi o'rganilmagan.

Ikkinchidan, bag'rikenglikni o'rgatishning taklif etilayotgan ko'plab usullarining zaifligi shundaki, ular qo'shimcha maxsus kurslar, tanlovlar va o'quv modullariga qaratilgan. Maktab dasturlarida yosh o'quvchilarni tolerantlikka o'rgatuvchi ertaklar, kichik hikoyalar, xalq og'zaki ijodi namunalari ko'proq o'rin olgan. Oddiy maktab o'quv dasturi doirasida, maktab o'quvchilari bilan muntazam darslarda va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda foydalanish mumkin bo'lgan bunday usullarni ishlab chiqish zarur.

Aniqlangan muammoning nazariy tahlili boshlang'ich sinf o'quvchilarida bag'rikenglikni shakllantirishning ijtimoiy ehtiyoji va ushbu jarayonni pedagogik qo'llab-quvvatlashning yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasidagi ziddiyatni aniqlash imkonini berdi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida bag'rikenglikni rivojlantirish zarurati va bu muammoning pedagogika fanida hali to'liq o'rganilmagan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bag'rikenglikni shakllantirishning quyidagi pedagogik shartlari aniqlash, tavsiflash va amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq:

- boshlang'ich sinf o'quvchilarida bag'rikenglikni rivojlantirish uchun o'qituvchilarning ilmiy ta'lim va amaliy pedagogik o'qitish va ta'lim jarayonlari bilan uyg'unlashtirgan madaniy yo'naltirilgan pedagogik faoliyatga tayyorligi;

- boshlang'ich sinf o'quvchilarini faol va ijtimoiy ahamiyatga ega etnikmadaniy tadbirlarga jalb qilish;

- boshlang'ich maktabda ta'lim mazmunini mintaqaviy etnik-madaniy an'analar bilan izchil bog'lash (mintaqa xalqlari madaniyati bilan tanishish tajribasi);

- o'quvchilarda bag'rikenglik xulq-atvorini shakllantirish masalalarida o'qituvchilar va ota-onalarning harakatlarining birligi.

Tadqiqotning metodologik asosi quyidagilar edi:

- shaxsiy-faol yondashuv;

- ta'limga aksiologik yondashuv;

- etnopedagogik yondashuv, shaxs tarbiyasida milliy va umuminsoniy munosabatlar haqidagi ta'limot;

Tadqiqotning nazariy asoslari quyidagilardan iborat:

- shaxs sotsializatsiyasi tushunchalari

- tolerantlik muammosiga oid zamonaviy tadqiqotlar

- rivojlanish psixologiyasining nazariy tamoyillari

- ta'limda bag'rikenglik g'oyalarini rivojlantirish.

Muammolarni hal qilish uchun tadqiqot usullari majmuasidan foydalanildi: falsafiy, sotsiologik, psixologik va pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish; pedagogik tajribani tahlil qilish; boshlang'ich sinf o'quvchilarida bag'rikenglikni shakllantirishning pedagogik shartlarini modellashtirish va ushbu modelni amalga oshirish bo'yicha tajriba-sinov ishlarini olib borish; ishtirokchilarni kuzatish, suhbatlar, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, so'rovnoma o'tkazish, test qilish, maktab o'quvchilarining ijodiy ishlarini tahlil qilish, shuningdek, tajriba natijalarini matematik va statistik tahlil qilish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bag'rikenglikni shakllantirishda quyidagi jihatlarni inobatga olish kerak.

1. Ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarning ongida bag'rikenglik tushunchasini shakllantirish o'qituvchilarning tarbiyaviy faoliyatining ustuvor maqsadlaridan biri sifatida qaraladi.

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasidagi bag'rikenglik ko'nikamalari mamlakatimiz xalqlarining madaniy hayoti (kognitiv mezon), bahamjihatligi to'g'risidagi bilimlarning mavjudligida namoyon bo'ladi. Boshqa millat vakillarining madaniy hayotiga qiziqish (hissiy va qadriyat mezon), turli madaniy an'analarga ega bo'lgan odamlar bilan o'zaro munosabatda bag'rikenglik (empatik-hurmatli) xatti-harakatlar (faollik-xulq-atvor mezon).

3. Ta'lim mazmunining hududiy komponentini amalga oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida bag'rikenglikni shakllantirish modeli quyidagilarni o'z ichiga oladi: maqsadni belgilash, ta'limning hududiy komponentini amalga oshirish tamoyillari, hududiy komponentni amalga oshirish mazmuni, usullari va shakllari bilan izohlanadi.

4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bag'rikenglikni shakllantirish modelining samaradorligi quyidagi pedagogik shartlarni amalga oshirish bilan ta'minlanadi:

- boshlang'ich sinf o'quvchilarida bag'rikenglikni rivojlantirish uchun o'qituvchilarning ilmiy ta'lim va amaliy pedagogik ish elementlarini uyg'unlashtirgan madaniy yo'naltirilgan pedagogik faoliyatga tayyorligi;

- boshlang'ich sinf o'quvchilarini faol va ijtimoiy ahamiyatga ega etnikmadaniy tadbirlarga jalb qilish;

- boshlang'ich maktabda ta'lim mazmunini mintaqaviy etnik-madaniy an'analar bilan izchil bog'lash (mintaqa xalqlari madaniyati bilan tanishish tajribasi);

- o'quvchilarda bag'rikenglik xulq-atvorini shakllantirish masalalarida o'qituvchilar va ota-onalarning harakatlarining birligi.

Hozirgi vaqtda bag'rikenglikni rivojlantirish masalasi jahon hamjamiyatini tashvishga solayotgan jarayonlar bilan bog'liq holda ayniqsa dolzarbdir. Bu, birinchi navbatda, ekstremizm, tajovuzkorlikning har xil turlarining kuchayishi, mojaro zonalari va ziddiyatli vaziyatlarning kengayishi. Zamonaviy pedagogika fanida bag'rikenglik shaxsning eng muhim gumanistik sifati sifatida qaraladi, u turli dunyoqarashlarni, turli xil qadriyat yo'nalishlarini va vakillarning xatti-harakatlari stereotiplarini tan olish, qabul qilish va tushunishda ifodalangan boshqa odamlarga qadriyatga asoslangan munosabatdir.

Tolerantlikni shakllantirish murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, uni o'z-o'zidan amalga oshirish mumkin emas, lekin maqsadga muvofiqlik va maxsus tashkil etilgan faoliyatni talab qiladi. Bugungi kunda bag'rikenglikni rivojlantirish vazifasi barcha ijtimoiy institutlar va birinchi navbatda, shaxsning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan shaxslar faoliyatiga singib ketishi kerak. Shu munosabat bilan maktab ijtimoiy institut sifatida bolalarda tolerantlikni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega.

Turli yoshdagi bolalarni boshqa madaniyatlar va boshqa millat vakillariga hurmat va bag'rikenglik bilan o'rgatish kerak. Shu bilan birga, biz ishonimizki, bolada bag'rikenglikni rivojlantirish jarayoni qanchalik tez boshlansa, shaxs shunchalik tez xavfsiz va samarali o'zaro ta'sir va muloqotga qodir bo'ladi. Boshqa millat vakillariga munosabat maktabgacha yoshdan boshlab shakllana boshlaganini va eng aniq boshlang'ich maktabda namoyon bo'lishini hisobga olsak, bu hodisani ayniqsa boshlang'ich maktab yoshida o'rganish qiziqish uyg'otadi.

Boshlang'ich maktab yoshida shaxsni shakllantirishning axloqiy va madaniy asoslari, uning fuqarolik yo'nalishi qo'yilganligi va guruhdagi o'zaro munosabatlar shakllana boshlaganligi sababli, kichik maktab o'quvchilari kommunikativ faoliyatning yomon shakllanishi bilan ajralib turadi, bu davrda ularning bilim faolligi va qiziquvchanligi yana ortadi. Atrofdagi dunyoni tushunishda, ya'ni boshlang'ich maktab yoshi bolalarda bag'rikenglikni shakllantirish uchun eng qulaydir.

ADABIYOTLAR:

1. Asmolov, A.G. Tolerantnost: ot utopii k realnosti Tekst.: Na puti k tolerantnomu soznaniyu / A.G. Asmolov.- M.: Smisl, 2000.- 255 s.

2. Bobanova, C.B. Vospitanie kulturni tolerantnosti Tekst. / C.B. Bobanova // Nachalnaya shkola. 2004. - №8. - S. 76-78.

3. Dmitriev, G. D. Mnogokulturnoe obrazovanie Tekst. / G. D. Dmitriev M.: Narodnoe Obrazovanie, 1999.- 208 s.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA IJODIY MASHQLAR BILAN ISHLASHNING SAMARADORLIGI

G‘afforova Zarnigor Abdumo‘min qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Sirtqi bo‘lim o‘qituvchi

zarnigorgafforova63@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida ijodiy mashqlar bilan ishlash orqali bolalarni mustaqil fikrlash, keng tasavvur va dunyoqarashga ega bo‘lish, shaxsiy rivojlanishga yo‘naltirish haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: *Ona tili va o‘qish savodxonligi, ijodiy fikrlash, qobiliyat, ijodiy mashq, o‘quv materiallari, idrok, zehn, tafakkur, o‘yin texnikasi, faollik, matematik nutq, kompetensiya, pedagogik texnologiya.*

Boshlang‘ich sinfda bolalarda ona tili savodxonligi darslarida keng mulohaza yuritish, mustaqil fikrlash, vaziyatga munosabat bildirish kabi ko‘nikmalar to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Birinchi sinfdan boshlab mashqlar bilan ishlash bola tafakkurining rivojlanishi uchun zamin yaratadi. O‘quvchilarni harakatga keltiradigan mashqlardan foydalanish aqliy rivojlanish salohiyatini yuksaltiradi. Bunda mashqlarni bajarish o‘qituvchi ko‘rsatmalari bilan bolaga to‘g‘ri yo‘naltiriladi. Bugungi kun talabi ham mustaqil fikrlovchi, keng dunyoqarashga ega kelajak avlodni tarbiyalashdan iboratdir. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirining “Xalq ta‘limi tizimida uzluksiz metodik xizmat ko‘rsatish ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi 2022-yil 5-dekabr 372-son buyrug‘i[1] asosida pedagog kadrlarni salohiyatini oshirish va zamonaviy metodikalarni targ‘ib qilishni rivojlantirishda o‘quvchilarni “Kreativ fikrlash” (o‘z maqsadlarga erishish yo‘lida yangiliklarga qo‘l urish, noodatiy qarorlar qabul qilish, ixtirochilik ko‘nikmalarini o‘rgatish)ga yo‘naltirish muhim omillardan biridir.

Ona tili savodxonligi darslarida berilgan mashqlar oquvchilar tafakkur doirasini ostirish, ogzaki va yozma nutqni erkin bayon qila olishga undaydi.[4] Psixologik-pedagogik tadqiqotlar tahlili va ilg‘or o‘qituvchilarning ish tajribalarini o‘rganish boshlang‘ich sinflarda ona tili savodxonligi darslarida ijodiy topshiriqlar quyidagi o‘ziga xos xususiyatlarni belgilashga imkon beradi:

- boshlang‘ich sinflarda yuzaga kelgan o‘quv muammolari o‘zida qandaydir hayotiy vaziyatni namoyon etmog‘i lozim. Dars jarayonida o‘quvchilar e‘tiborini jalb etish uchun ijodiy topshiriqlarni berish lozim.

- Ona tili savodxonligining o'quv predmeti sifatidagi ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati, hayot bilan aloqasiga ko'ra boshqa fanlardan keskin farqlanishidir.

- Faqat boshlang'ich sinflarning ona tili savodxonligi darslari uchun xarakterli metodik usullarda ish ko'rishda.

- O'quvchilarga o'quv materialining hissiy ta'sir etishida.

- Faqat ona tili savodxonligi darslarida ijodiy topshiriqlardan foydalanish jarayonida.

- Boshlang'ich sinflar ona tili savodxonligin ta'limida ijodiy topshiriqlardan foydalanish, balki unga tayyorgarlik haqida ham gap boradi, chunki o'quvchilar bunday topshiriqni qabul qilishga oldindan psixologik, mantiqiy tayyorgarlik ko'rgan bo'lishlari kerak;

- Boshlang'ich sinflardagi ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning doimiy ravishda mashg'ul bo'lishi bilan bog'liq. Mashg'ul bo'lish ijodiy topshiriqlarni bajarish holatiga olib keladi.

Bolalar qiziquvchan va ozgacha tasavvurga ega boladilar. Bolalar bilan ijodiy oylash mashqlaridan foydalanish muammoni hal etishga ruhlantirish, doimiy oylash muhitidan chiqish, jamoa bolib ishlash, oziga bo'lgan ishonchni orttirish uchun ajoyib usuldir.[2,3]

Quyida ijodiy fikrlashga yo'naltirilgan ta'lim usullaridan namunalar keltiriladi:

1. "Matn (hikoya, ertak, rivoyat..)ni davom ettiring" topshirig'i asosida biror matn eshittiriladi va kulminatsion nuqtaga yetganda to'xtatilib, "Nima deb o'ylaysiz yakuni qanday bo'ladi? Davom ettirib yakunlang" kabi topshiriq berilib, har bir o'quvchining ijodiy yondashuvi eshutiladi.[5]

2. Rasmlar asosida hikoya, ertak, she'r, masal to'qish vazifasi asosida ham o'quvchilarni kreativ fikrlashga yo'naltirgan holda iqtidor va iste'dodlarini namoyon qilishlariga imkon beramiz.

3. Bayon yozish orqali ham o'quvchilardagi kreativ fikrlash imkoniyatlarini rivojlantirishimiz mumkin.

4. Mavzular asosida rasm chizish, yasash, yaratish orqali ham o'quvchilarning ijodiy jarayondagi kreativ yondashuvlarini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

5. O'quvchilar nutqida faolga aylangan so'zlar va lug'at bilan ishlash jarayonida o'rganilgan so'zlar asosida bog'lanishli matn tuzish. Bunda o'quvchilar so'zlarni ma'no jihatidan bir biri bilan bog'lashni, fikrini namoyon etishni, tasavvurida vaziyatni shakllantirishni o'rganadi.[6,7]

O'quvchilarda ijodiy fikrlash yo'nalishlari quyidagilar asosida shakllanadi:

- Qobiliyat;

- Iste'dod;

- Muloqotqatchanlik;

- Kasbga yo'nalish;

- O'zaro hamkorlik;

- Dunyoqarash kengayishi;

- O'zligini namoyon qilish imkoni va hokazola

Xulosa qilib aytganda o'sib kelayotgan avlodni erkin va mustaqil fikrlovchi hamda o'z tasavvur va keng dunyoqarashga ega qilib shakllantirishda ijodiy

mashqlardan bolaning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda foydalanish samarilidir.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirining “Xalq ta’limi tizimida uzluksiz metodik xizmat ko‘rsatish ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi 2022-yil 5-dekabr 372-son buyrug‘i.
2. Begetto, R. and J. Kaufman (2010), Nurturing creativity in the classroom, Cambridge University Press.
3. A. A. Ismoilov, X. J. Daminov Z. A. Kosimova G. A. Primov “Kreativ fikrlashni baholash”. Toshkent- 2021.
4. Safarov, B.N. (2022). Pirls-xalqaro o‘qish savodxonligini o‘rganish bo‘yicha taraqqiyot. Ta’lim faoliyatida innovatsion rivojlanish , (5), 134-138
5. Turakulov X. A., Buktakov S. Civilizational Pedagogical Systems-Intellectualization Of Educational Content As A Didactic Basis //International Scientific and Current Research Conferences. – 2020. – C. 145-147.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH

Joniqulova Zulayxo Burxon qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Sirtqi bo‘lim o‘qituvchi

Joniqulovazulayxo1@gmail.com

Annotatsiya: Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar bilan ishlashda didaktik o‘yinlardan foydalanishda har bir bolaning manfaatlarini va uning rivojlanish xususiyatlarini inobatga olish zarur. Shuning uchun, muayyan o‘yinni ta’lim jarayonida tanlashda o‘qituvchi katta mas’uliyatga egadir. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar buyurtmalarga rioya qilish qiyin bo‘lgani uchun ular uchun didaktik o‘yinlar o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu asrda har qanday o‘yin chidamlilik, epchillik, e’tiborlik va ixtirochilikni o‘rgatishi kerak. Shuning uchun o‘quvchilar uchun didaktik o‘yinlar savol yoki ishni bajarish yoki topshiriq berishdir.

Kalit so‘zlar: didaktik, o‘quvchi, individual didaktik, jismonan rivojlanishi, bola, o‘yinchoqlar, so‘z, maktab, pedagog, psixolog.

Kirish: Ta’lim va o‘qitish mazmunining nazariy masalalarini, uning shakli va uslublarini pedagogikaning bir qismi bo‘lgan didaktika o‘rganadi. Umuman pedagogika singari didaktika ham rivojlanadi. Uning rivojlanishiga Yan Amos Kamenskiy hissa qo‘shgan. Uning “Buyuk didaktika” asarida o‘qitishni rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Boshlang‘ich ta’lim didaktikasining asoslari Shvetsariya pedagogi I.G.Pestolotsi asarlarida ishlab chiqilgan. Bulardan tashqari rus didaktikasining atoqli namoyondasi K.D.Ushinskiy bo‘lgan. U ham o‘qitish

masalalarini chuqur psixologik asosini yaratdi. O`zbek xalqi orasida ham H.H.Niyoziy, A.Avloniy kabi pedagoglar yetishib chiqdi. Ular ham o`zbek xalq maktablarini ochish, kabi o`quvchilarga darsliklar yozish ishlarni davom ettirdilar.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta`lim sohasida amalga oshirilayotgan keng islohotlar vatan taqdiri, xalq ravnaqi, mustaqil yurtning kelajakdagi boshqaruvchi-lari yangi avlod tarbiyasiga qaratilmoqda. Mustaqil Vatanimizga har tomonlama yetuk, mukammal, axloqiy, yuksak ma`naviy xislatlarga ega, iymon-e`tiqodi butun, o`z xalqi, o`z ona - Vataniga fidoiy, barkamol insonlarni tarbiyalash davlat siyosatida ustuvor masalalardan biri sifatida qaralaladi.

Didaktikaga asoslangan holda biz o`quvchilarga yanada samaraliroq, kuchliroq bilim beramiz. Ta`lim jarayonida turli usullardan foydalanishimiz kerak. Dars turini to`g`ri va muvaffaqiyatli o`tish uslubini ham to`g`ri tanlasak dars yaxshi natija beradi. Har bir darsni ko`rgazmali va texnika vositalari bilan o`tkazish joizdir. Shundagina dars bilimga boy yaxshi o`tadi. O`qituvchi izlanuvchan bo`lishi, darslarni ravon va tushunarli qilib o`tishi kerak. Dars qiziqarli o`tishi uchun faqat ko`rgazma qurollarga tayanib qolmasdan, o`yin elementlaridan, dars davomida harakatli o`yinlardan foydalanish lozim. Didaktik o`yinlar texnologiyalari o`quvchi ko`nikmalarini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan bo`lishi kerak. Ular o`quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro`yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega bo`ladi.

O`yin orqali bola faoliyati mustahkamlanadi, ularni jismonan ruhan rivojlanishiga yordam beradi. O`yin jarayonida qiyinchiliklarni, to`siqlarni yengishga o`rgatib boradi.

O`yin bolalar faoliyatining asosiy turlari. Bola o`yin orqali materiallarning ko`rinishi, ranglari, tuzilishi va turli o`simlik va hayvonot olamidagi o`zgarishlarni anglaydilar. O`yin- bu bolalar uchun o`qish, mehnat qilish tarbiya vositalaridir. Biroq, darsning asosiy qismini o`yin darsiga aylantirib qo`ymaslik lozim.

Bola hayotining asosiy turi o`yindir. "Bola uchun o`yin voqelik"- deb yozgan edi K.D.Ushinskiy, binobarin, tevarak atrofdagi voqelikdir. U bolaga xususan tushunarli bo`lgani uchun qiziqdir, o`yin bolaga shuning uchun tushunarli, unda qisman bolaning o`zi yaratgan narsa bor. Bolalarning o`yin faoliyati maktabgacha yoshda paydo bo`lib, o`z taraqqiyotida oddiy taqlid qilishdan murakkab rolli o`yinga qadar bo`lgan yo`lni bosib o`tadi, bu o`yin dastlab kishilarning predmetlar bilan bog`liq faoliyatini, so`ngra o`ziga xos xususiyatlarni aks ettiradi.

Asosiy qism: O`yin o`sib borayotgan bola organizmining zaruriy ehtiyojidir va u orqali bolalarda tashkilotchilik ko`nikmalari tarbiyalanadi. Ammo o`yin har qanday sharoitda ham o`yindir. Shunday o`yinlar ham borki, ular bolalarga mustaqillikni, oddiylikni, bir- biriga yordam berish hissini tarbiyalaydi.

Yan Amos Kamenskiy Grammatik o`yinlardan sistemali foydalanishning ahamiyati xususida gapirib, bunday deb yozgan edi: "Bola sog`lom bo`lishi uchun u doimiy harakatda bo`lishi zarur, shundagina o`yin qiziqarli o`tadi. O`yinga rahbarlik qilish va bolalarning hatti-harakatlarini doimo kuzatib turishi kerak. Chunki bolalar o`yin jarayonida har tomonlama tarbiyalanadilar.

Didaktik o`yinlarning asosiy turlari: Intelektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o`yinlardan iborat. Bu o`yinlar ishtirokchilarda aqliy, jismoniy ahloqiy, psixologik,

estetik, badiiy, tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim – tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy jismoniy, roli, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlari bo'yicha ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi o'yinlar alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda.

Ko'pchilik o'yinlarda didaktik o'yinchoqlar va bunga bevosita a'loqador bo'lgan boshqa qo'llanmalar foydalaniladi. Didaktik o'yin jarayonida shunday holatlar ham tez-tez bo'lib turadiki bolalardagi eng yaxshi kayfiyat birdan sho'xlik, notinchlik va intizomsizlik bilan ham almashib qoladi. Bunday paytlarda o'qituvchi ayrim bolalarga tanbex berishga majbur bo'ladi va bu boshqarning o'yin kayfiyatini shubhasiz tushiradi. Agar shunday vaziyat sodir bo'lsa ham o'yin qoidasi bilan birga qo'shib tushuntirsa metodik jihatdan to'g'ri bo'ladi.

Individual didaktik o'yin o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida bevosita munosabat yaratishga va bolalarning orqada qolishi sabablarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bunda o'qituvchining quyidagi kabi mantiqiy topishiriqli o'yin mashqlarini o'tkazishi maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi yoki o'quvchilardan birontasi bir so'z aytadi, bolalar ana shu so'zga yaqin yoki qarama-qarshi ma'noli so'z topib aytadilar.

O'qituvchi yoki tarbiyachi til o'rgatishdagi qiyinchiliklarni yengishga, ona tilidan olgan bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Ayniqsa birinchi sinfga kelgn bolalarning ancha kamchilikari bo'ladi. Masalan:

Ular r,z,s,t,sh kabi tovushlarni to'g'ri talaffuz eta olmaydilar. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'yin mashqlari ovozbolalarga kaptok otadi. Kaptok otayotganda, o'qituvchi masalan: "anor"-, deydi. O'quvchilar esa sholi-poli, uy-o'y, rom-pom, ucho'ch degan so'zlarni topib aytishlari kerak. Har bir o'quvchiga stol ustida turgan rasmlardagi bir-biriga nomlari yaqin bo'lganlarini topib aytishi topsiriladi. Grammatik o'yinlar, havo yo'lining ishlashini normallashtiradi, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilib, eslab qolishga yordam beradi.[1]

1-sinfda talaffuz etilishi qiyin bo'lgan so'zlar ishtirokida turli o'yinlar o'tkaziladi.

O'qituvchi bir necha so'zni (olma, shahar, gulzor) aniq, lekin juda tez aytadi. O'quvchilar bu so'zarni yaxshilab eshitib olishga va uni takrorlashga harakat qiladilar. Bu o'yin bolalarning eshitish qobiliyatini mustahkamlashga yordam beradi, ularni intizomli bo'lishga o'rgatadi.

O'yin jarayonida bola xarakteridagi o'ziga xos tomonlari oydinlashib boradi, tarbiyachi ularning har biriga mos muomila qilishiga o'rgatadi. Ularning salbiy tomonini ochadi o'qituvchi esa o'z navbatida uni to'g'irlashga harakat qiladi.

O'yin orqali bola ko'rgan bilganini tasvirlaydi. Masalan: "Maktab-maktab", "Magazin", "Sotuvchi" kabi o'yinlar shular jumlasidandir.

O'qituvchi didaktik o'yinlarni rejalashtirayotganda quyidagi muayyan talablarga amal qilishi muhimdir.

-O'yin o'rganilayotgan material uchun dalil va uni mustahkamlovchi omil bo'lib xizmat qilishi, ammo uning o'rnini to'liq egallab olmasligi, shuningdek qolgan vaqtda to'ldiruvchi vosita bo'lmasligi;

-O'ynaladigan o'yinning maqsadini aniq bilishi va shu maqsadga erishishi uchun harakat qilishi;

-O'yin qoidalarini, vazifalarini bolalarga ravshan va qiziqarli qilib tushuntirishi, ularda o'yinga bo'lgan qiziqishni oshirish hamda uni mashq bilan almashtirib yubormasligi;

-O'yinning qanday o'ynalayotganini tez, to'g'ri, tushunish va uni o'quvchilar qanday bajarayotganini kuzatib turishi;

-O'yin natijalariga mohirlik bilan yakun yasash va ularni erishilgan natijalar bilan bog'lash;

Yuqorida aytib o'tilganlar qatorida didaktik o'yinlar o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish hulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, ahloq odob o'rgatish, yangi bilimlar o'rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlarga ajratiladi. Umumiy o'yinlar nazariyasiga, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashda ularni funksional, mavzuli konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlariga ajratiladi. Bularning orasida ta'lim tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini berishi Talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali bilan alohida o'ringa ega. O'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyat shakli hisoblanadi. Bu esa pedagog va psixolog olimlar tomonidan shu yosh davridagi o'yinlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini o'rganish va yanada oshirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilishiga asos bo'ldi. Natijada, oldingi asrning 60-yillari boshidan AQSH-da so'ngra boshqa g'arb mamlakatlarida ishchanlik o'yinlari qo'llanila boshlandi. Ishchanlik o'yinlari tadqiqotchilari bu usulni eng asosiy, samarali va tejamli ta'lim metodlaridan iborat deb takidlaganlar. Didaktik o'yin texnologiyalari amalga oshiriladigan ayrim noanaviy dars shakllari ishchanlik o'yini darsi –dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi.

Rolli o'yin darsi - dars mavzusi bo'yicha masalalarni o'rganishda o'quvchilarga oldindan ma'lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustahkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars – dars mavzusi bilan bog'liq sahna ko'rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimedia, virtual o'quv kursi va shu kabilar) asosida o'tiladigan dars.[2]

Kim oshdi savdosi darsi – o'quv fani ayrim bo'limi bo'yicha bilimlarni har bir o'qituvchi qanchalik ko'p bilishini namoyish etish darsi. Yarmarka darsi – dars mavzusini bo'laklar bo'yicha oldindan o'zlashtirgan o'quvchilarning o'zaro muloqot asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o'tiladigan dars. Formulalar darsi – o'quvchilarning formulalarni puxta o'zlashtirishlari bo'yicha turli o'yinlar shaklidagi mashqlar o'tkazish darsi. O'yin darsi – dars mavzusiga mos o'yin orqali o'quvchilarning o'zlashtirishlari tashkil qilish darsi. “Sud darsi” - o'quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi.[2]

Kontsert darsi - dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi kontsert shaklida ifodalash mashqlari bo'lib, o'quvchilarni faollashtirish va bilimini mustahkamlash

imkoniyatini beradi. “Tergovni bilimdonlar olib boradi” darsi - dars mavzusini oldindan puxta o‘rgangan o‘quvchilar yordamida qiziqarli savol-javoblar, tahlillar asosida isbotlab tushuntirish mashqlari bo‘lib, bunda o‘quvchilar dars mavzusini o‘zlashtirib, eslab qolishlari uchun qulaylik yaratiladi.

Talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali №5 103 Integral (integratsiyalashgan) darsi - bir necha fanlarga oid integratsiyalash uchun qulay bo‘lgan mavzular bo‘yicha tashkil qilingan dars bo‘lib, o‘quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini ortirib, ta’lim jarayonidagi faolliklarini ta’minlaydi. Bunday darslar o‘quvchilarga fanlararo bog‘liqlikni o‘rgatish orqali ulardan olam tuzilishining ularning ilmiy asoslarini to‘liq idrok etish, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. “Mo‘jizalar maydoni” darsi – o‘quvchilar bilan o‘tkaziladigan qiziqarli o‘yin bo‘lib, turli savollarga belgilangan vaqt davomida to‘g‘ri javoblar topish va g‘oliblarni rag‘batlantirish orqali o‘quvchilarda fikrlash, topqirlik, ziyraklik va bilimlarini kengaytirib borish sifatlarini shakllantiradi. Didaktik o‘yinlarni amalda qo‘llash shart-sharoitlari didaktik o‘yinlarni tanlashda ishtirokchilarning yoshi, bilimi va tarbiyalanganlik darajasi hisobga olinadi.[3,4]

Didaktik o‘yin turlarini tanlash me‘zonlari: - ishtirokchilar tarkibi bo‘yicha o‘g‘il-bolalar, qiz-bolalar, qiz bolalar, o‘smirlar katta yoshdagilar uchun o‘yinlar; - ishtirokchilar soni bo‘yicha –yakka, juftlikda kichik guruh, sinf jamoasi, raqobodosh komandalar, sinflar aro va ommaviy o‘yinlar ; - o‘yin jarayoni bo‘yicha – fikrlash, o‘ylash topog‘onlik, harakatlar musobaqa va boshqalarga yo‘naltirilgan yo‘llar; - vaqt me‘yori bo‘yicha dars, mashg‘ulot vaqtining reja bo‘yicha ajratilgan qismi, o‘yin maqsadiga erishguncha, g‘olib yoki g‘oliblar aniqlanguncha davom etadigan va boshqa o‘yinlar.

Didaktik o‘yinlardan amalda foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo‘lgan ta’lim –tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ko‘zda tutiladi. Turli o‘quv fanlariga oid didaktik o‘yinlar mavjud bo‘lib, ular shu fanlarni sifatli o‘rgatish maqsadlariga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. J.O.Tolipova,A.T.G‘ofurov “Biologiya o‘qitish metodikasi”. Toshkent. 2004.
2. B.Sobirov. Interfaol metodlar. Farg‘ona. 2020.
3. <https://uz.everaoh.com/maktabgacha-tarbiyachilar-uchun-didaktik-oyinlar/>
4. <https://azkurs.org/i-bob-boshlangich-sinf-darslarida-o‘yin-va-didaktikoyinlardan.html>

ZAMONAVIY DUNYODA BOLALAR O‘YINLARI NOMLARI TUZILISHINI TADQIQ QILISH

Khusanova Gulasal Shuhratjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti 1-kurs doktoranti

g.xusanova@pf.fdu.uz

Anotatsiya: Ushbu maqolada xalqimizning milliy qadriyatlari tarkibiga kirgan eng ommaviy tadbirlardan biri bo‘lgan xalq o‘yinlari, ularning tuzilishi va nomlarining etimologik tahlili haqida keltirib o‘tilgan. Shuningdek, Mahmud Qoshg‘ariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida keltirilgan qadimgi o‘yin nomlari tahlili va folklor namunalari keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: "Devonu lug‘otit turk", "to‘piq suyagi", «To‘p tosh», "anju kal", "O‘n to‘rt"

Kirish: Xalq milliy o‘yinlari milliy qadriyatlar tarkibidagi xalqning eng sevimli ommaviy ma‘naviy tadbirlaridan biridir. Ma‘lumki, inson o‘z hayotida o‘yin, o‘qish, mehnat va dam olish kabi mashg‘ulotlar bilan band bo‘ladi. Inson hayotining dastlabki davrlarida o‘yin asosiy faoliyat hisoblanadi, keyin esa o‘qish bilan baravar davom etadi, undan so‘ng esa o‘yin kamayib uning o‘rnini o‘qish va mehnat faoliyati egallaydi. Odamlar tarixining dastlabki davrlarida o‘yinlar hayotda muhim o‘rin tutgan. O‘yinlar yordamida insoniyat o‘sgan, ulg‘aygan, chiniqqan, jismonan baquvvat bo‘lgan, aqlan, ruhan rivojlangan, ma‘naviy kamol topgan. Milliy o‘yinlarimizning tarixi uzoq o‘tmishga borib taqaladi.

Asosiy qism: Abu Rayhon Beruniy[1] Abu Ali ibn Sino, Mahmud Qoshg‘ariy[4] asarlarida ham bolalar ijodkorligi va folklor o‘yinlariga taaluqli ma‘lumotlar juda ko‘plab uchraydi. O‘yinlarimiz xalqimiz singari qadimiy va boydir. Xalq o‘yinlarining nomlanishi va ularning o‘ynalish tarkibi to‘g‘risida turkiyzabon olim Mahmud Qoshg‘ariy o‘zining "Devonu lug‘otit turk" asarida, o‘ynalish tartibini tiklash va tadbiriq etish o‘zbek xalqi uchun katta ahamiyatga egadir. Zero, o‘yinlar xalq madaniyatining ajralmas bir bo‘lagidir. "Devonu lug‘otit turk" asarida anchagina o‘yinlarning nomlari keltirilgan. Alisher Navoiy[3], Zahiriddin Muhammad Bobur[2] asarlarida "Chavgon" o‘yini haqidagi ma‘lumotlarni uchratishimiz mumkin. M.Qoshg‘ariy asarida esa o‘yin nomini chavgon to‘pini uradigan cho‘p nomidan olganligini ta‘kidlaydi. Chavgon cho‘pi shu nom bilan atalgan bo‘lib fors-tojikcha so‘zdir. Uning ma‘nosi "uchi egri, uzun tayoq" deganidir. Qoshg‘ariy lug‘atidan o‘rin olgan o‘yinlardan biri "ko‘chirma o‘yini" ya‘ni "O‘n to‘rt" degan o‘yindir. Yerga qo‘rg‘onga o‘xshatib to‘rtta eshik qilinadi. Shu eshiklardan yumaloq tosh yoki yong‘oq tashlab o‘ynaladi. Koptok bilan o‘ynaladigan o‘yinlarimizning ham turlari ko‘p bo‘lgan. Xususan, "Mungiz-mungiz" degan bolalar o‘yini ham mavjud bo‘lib, bu o‘yin quyidagicha o‘ynalgan: bolalar birorta uncha chuqur bo‘lmagan chuqur atrofida o‘tirishadi va sonlari orasiga xo‘l qum olib to‘ldiradilar. So‘ng qumni qo‘llari bilan uradilar. Ulardan biri (ona boshi) "mungiz-mungiz" deydi. Qolganlari "na mungiz" deydilar. Ona boshi birin-ketin shoxli hayvonlar nomini ayatadi, bolalar takrorlaydilar.

Ona boshi shu nomlar orasiga tuya, ot kabi shoxi yo‘q hayvonlarning nomlarini aytib bolalarni chalg‘itadi. Bolalarning birortasi ona boshi ketidan shoxsiz hayvonning nomini aytib yuborsa, o‘yin shartiga muvofiq uni chuqurga itarib yuborishadi. Bu o‘yin yosh avlodning tafakkurini o‘stirish, atrof-muhitga e‘tiborli bo‘lish kabi ko‘nikmalarni shakllanishida yordam beradi. Yuqorida bir necha barobar ta‘kidlanganidek, barcha millatlar o‘z o‘yinlarining nomlarini o‘zlarining qadriyatlaridan kelib chiqib, milliy urf-odatlariga tayangan holda nomlaydi. Misol uchun: Hindistonda “anju kal” o‘yini mavjud bo‘lib, uning tarjimasini “besh tosh” demakdir. Hindiston milliy o‘yinlarining eng oldi qatoridan joy olgan ushbu o‘yin, beshta yoki yettita toshchalar yordamida o‘ynalgani uchun ham shunday nomlanadi. O‘yinning aynan shunday nomlanishiga yana bir sabab esa o‘yin besh bosqichda o‘tkaziladi va har bir bosqichda sekin-asta murakkablasha boradi. Hindistonning "besh tosh" o‘yiniga yaqinroq keladigan, biroz o‘shaydigan o‘yin esa inglizlarda "knucklebones" deb yuritiladi. Ushbu so‘zning ma‘nosi "to‘piq suyagi" deb nomlanadi. Chunki ushbu o‘yin dastlab o‘ynalishni boshlanganida, qo‘y yoki shunga o‘shash jonivorlarning to‘pig‘idagi kichkina suyak qismi orqali o‘ynalgan. Shuning uchun ham "knucklebones" "to‘piq suyagi" deb nomlangan. Ushbu o‘yin garchi hozir ingliz davlatlarida ham turli toshlar, kattakon urug‘ yoki chig‘anoqlar va ba‘zida kichkina kubikchalar, metal yoki plastika bo‘lagi yordamida o‘ynalsa-da, uning nomlanish tarixi hozirgacha saqlanib qolgan. Ushbu o‘yinga o‘xshash ba‘zi variantlar: "ikki marta sakrash", "qafasdagi cho‘chqalar", "panjara ustida", "savatdagi tuxumlar" (yoki "savatdagi gilos"), "uchuvchi gollandiyalik", "dunyo bo‘ylab", va boshqalar.

Xuddi shu o‘yin ya‘ni “besh tosh” o‘yini esa ona tilimizda "To‘p tosh" deb yuritiladi. Ba‘zi dialektlarda esa biz ham uni “besh tosh” deb ataymiz. Bu nom qo‘yilishi tarixi ham yuqoridagilarga o‘xshaydi. Avvalo, o‘yin beshta toshdan iborat bo‘ladi. So‘ngra esa, o‘yinda ikkita bola qatnashadi. Kim oldin beshta tosh yig‘ib kelsa, o‘yinni o‘sha boshlaydi. Birinchi o‘ynovchi besh toshchani «darvoza» qilib qo‘yilgan panjaralari oldiga tashlaydi. Ulardan birini ikkinchi qo‘liga oladi. Uni kuzatib turgan o‘rtog‘i qolgan to‘rtta toshchani bittasini «asos» deb ko‘rsatadi. Shundan so‘ng birinchi bola toshchalami «darvoza»ga kirita boshlaydi, «asos» hammadan keyin kiritiladi va boshqa toshchalami kiritayotganda u qimirlamasligi kerak. Shundan so‘ng hamma toshchalarni yig‘ib, kaftiga olib yuqoriga irg‘itadi va kaftining orqasida nechta toshcha qolsa, o‘shancha ball olgan bo‘ladi. Agar kaftining orqasida bitta ham toshcha qolmasa, o‘yinni o‘rtog‘i davom ettiradi. Eng ko‘p ball to‘plagan bola g‘olib hisoblanadi. «To‘p tosh» barcha fasllarda ko‘chada, hovlida, uyda o‘ynaladi. Demak, barcha toshchalar to‘p qilib bitta joyga, ya‘ni “darvoza”ga kiritilgani va bitta joyga to‘plangani uchun ham “To‘p tosh” deb ataladi.

Yana bir mashhur o‘yinlardan biri “Tag” o‘yini bo‘lin, bu so‘zning ma‘nosi “belgilab qo‘yish”, “yorliq” va yana bir nechta ma‘nolarni anglatadi. 2018-yilda mashhur internet mutaxassislari “How old when you were when you found out ____” ya‘ni “Buni bilganingizda necha yoshda edingiz ____” nomli so‘rovnoma aylana boshladi. Unda ta‘kidlanishicha, “tag” so‘zining ma‘nosi yorliq so‘zining ma‘nosi “teging va boring” degan ma‘noni anglatuvchi qisqartma so‘z ekanligini ta‘kidlagan[4]. Biroq, snopes.com sayti tomonidan olib borilgan tergov bu noto‘g‘ri

ekanligini aniqladi.[5] Merriam-Webster lug‘atiga ko‘ra, "tag" nomining kelib chiqishi hamon noma'lum, Oksford inglizcha lug‘ati esa uni "tig" so‘zining ning bir varianti deb taxmin qiladi, boshqa manbalarga ko‘ra esa “tag” so‘zi bu "tick" “belgilamoq” so‘zining bir varianti bo‘lishi mumkin. Tag (shuningdek, [TAG], tig, it, tiggy, tips, tick, tip) – bu o‘yin maydonchasi uchun mo‘ljallangan o‘yin hisoblanib, bir yoki bir nechta o‘yinchilar boshqa o‘yinchilarni “belgilash” va ularni o‘yindan chetlashtirish maqsadida quvlaydi, va odatda, qo‘l bilan teginish orqali o‘yindan chiqarib yuboradi. Davlatlararo ushbu o‘yinda juda ko‘plab farqlar mavjud; aksariyat o‘yinlarda jamoalar, ballar yoki jihozlar yo‘q. Odatda, biror kishiga belgi qo‘yilganda quvlovchi shaxs “tag, you are it!” “belgiladim, sen “belgisan!”” deydi. “Tag” paytida eng oxirgi belgi keyingi bosqich uchun "it" so‘zi bilan almashinadi. O‘yin dunyoning turli burchaklarida boshqa nomlar bilan tanilgan, jumladan, Hindistonda "yugurish va ushlar" va Yaqin Sharqda "qo‘lga ol va pishir" deb ataladi. “Teg, ya’ni quvlashmachoqqa o‘xshash o‘yinlar miloddan avvalgi IV asrdayoq tarix davomida o‘ynab kelingan. Yunon shoirasi Erinna o‘zining “Distaff” she’rida bir qiz (bu qiz bu yerda “toshbaqa” deb ataladi ya’ni quvlaydigan shaxs) boshqa qizlarni quvlashi, boshqa bir qizni ushlashi, ushlangan qiz esa “toshbaqa”ga aylangani haqida so‘zlaydi, bu esa “quvlashmachoq” o‘yini miloddan avvalgi asrlarda ham mavjud bo‘lgan degan fikrimizni isbotlaydi Qadimgi yunon o‘g‘il bolalari ham Ostrakinda (quvlashmachoq) o‘yinini o‘ynashgan.³

Shuningdek, Hindistonda “Xo-xo” (quvlashmachoqning bir turi) ming yillar davomida u yoki bu shaklda kabaddi bilan birga o‘ynalgan, ularning o‘yinlarining ba’zi jihatlari Mahabharatada, taxminan eramizning 300 yillarida yoki undan oldin tilga olingan. Tegning ba’zi hind o‘zgarishlari qadimgi Hindiston tarixidagi ba’zi narsalarni ifodalash uchun nazariy asos qilib olingan; Misol uchun, an’anaviy bengal gollachut o‘yini, bunda o‘yinchilar raqiblar tomonidan belgilanmasdan aylana maydondan chiqib ketishga harakat qiladilar, Hind vodiysi sivilizatsiyasi davrida qullarning qochishga urinishlarini ifodalashi mumkinligini ko‘rsatadigan dalillar aynan shu o‘yinda o‘z ifodasini topadi, chunki aynan “chhut” so‘zi “yugurmoq” yoki “qochmoq” degan ma’noni anglatadi.

Bizning Vatanimizda esa yuqorida sanab o‘tilgan o‘yinlar “Quvlashmachoq” deb ataladi. O‘yinda asosan to‘rt-beshta bola qatnashadi. Oldin chek tashlanadi, nechta bola bo‘lsa, shuncha raqamlar alohida qog‘ozlarga yozilgan bo‘ladi. Eng keyingi raqam kimga tushsa, o‘sha quvlaydi, qolganlari esa qochadi. Qochayo tganda har bir bola tutqich bermaslikka intilib, quvong‘ichga qarab shovqin solgan holda shunday deydi:

Baliqchi, baliqchi,
 Bizni tutib ko ‘ring-chil
 Yoki:
 Laka-lak, lak-laka-lak,
 Shamolda uchdi kapalak.
 Qochishing, ho qochishing!
 San tut bo‘lmasdan halak.

³ Stepen E.Kidd(2014). Nonsense and Meaning in Ancient Greek Comedy. Cambridge University press. p. 49. ISBN 978-1107050150

Shu taxlitda quvong'ich (quvlayotgan odam) mazax qilinadi.

Quvlagan kimni tutsa — navbatdagi o'yinda o'sha bola boshqalami quvlaydi. O'yin shu taxlitda davom etadi. O'yinda o'ynovchilardan chaqqonlik talab qilinadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bolalar o'yinlari nomlarining tarixiy-etimologik tadqiqi va tuzilishi, ularning ma'nosini izohlash, o'zbek tilining hududiy va umumiy lingvodidaktiv lug'atlarini yaratish leksikografiyaning asosiy vazifalaridan bo'lib qolmoqda. Bu yo'lda, avvalo, leksik birliklarni farqlash, ularni manbalar asosida izlash va, albatta, ilmiy-nazariy asoslarini yaratish borasida jiddiy tadqiqotlar olib borish zarur. Milliy ma'naviyatimiz va til madaniyatimizning rivoj topishiga fanning boshqa barcha sohaları qatori o'yin nomlari ham o'z ulushini qo'shishi lozim. Ayni paytda, lingvokulturologiyaga xorijiy tillardan o'zbek tiliga bevosita yoki bilvosita kitib kelyotgan o'yin nomlari rivoyatlarda mujassam bo'lgan milliy ma'naviyat va til madaniyatini xalqqa asliymonand tarzda yetkazib berish talab qilinadi. Leksik birliklarning vazifasi o'yin nomlarini ijodkor tomonidan mohirona tasvirlangan milliy ma'naviyat va til madaniyatini tarixi-etimologiyasini chuqur o'rganishdan iborat. Agar tilshunos asliyatda noto'g'ri talqin etsa, birinchidan, asliyatdagi asar va uning muallifi hamda ana shu tarixi bo'lgan xalq sha'niga dog' tushirib qo'yadi. Ikkinchidan esa tarjima tili xalqining milliy ma'naviyati va til madaniyatiga nisbatan nojoizlik paydo bo'ladi. Bolalar o'yinlari nomlarni tarixi-etimologiyasini to'liq tushunilishi bir jihatdan o'quvchiga yoki tinglovchiga ham bog'liqdir, ya'ni, qardosh tillarda so'zlashuvchi insonlar bir-birlarining tillaridagi terminlarni ortiqcha izohlarsiz bemalol tushuna olishlari mumkin. Chunki bu xalqlar madaniyati bir-biriga yaqin bo'lganligi, ularning milliy madaniy urf-odatları va ularni ifodalovchi so'zlar ham nisbatan o'xshash yoki semantik jihatdan uyg'unlikka ega boladi. Bundan tashqari, lingvokulturologik jihatlari borki, ularning boshqa deyarli barcha tillarda muvofiq ekvivalentlari mavjud. Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni ayta olamizki, bolalar o'yinlari nomlari tarixi-etimologiyasi anchayin olis tarixga borib taqaladi va xalqning shaklanishi, urf-odati, an'analari va milliyiligini hozirgi kungacha saqlanib qolishi va bizgacha yetib kelishiga zamin yaratgan.

ADABIYOTLAR:

1. Beruniy, A. R. (1998). *Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar*. Toshkent.
2. Bobur, Z. M. (1989). *Boburnoma*. Toshkent: Yulduzcha.
3. Navoiy, A. (1987). *Mahbub ul-Qulub*. Toshkent.
4. Qoshg'ariy, M. (б.д.). *Devoni lug'otut turk*.
5. Safarov O. O'zbek xalq bolalar o'yinlari. – Toshkent: Sharq, 2013. – 75 b.
6. Yo'ldoshev S. *Uzliksiz ta'lim-tarbiya jarayonida xalq o'yinlarining tarixiy, ilmiy pedagogik asoslari*. – Farg'ona: Classic, 2020. – 46 b.
7. Shoniyozov Q. *O'zbek xalqining shakllanish jarayoni*. – Toshkent: Sharq, 2001. – 289-290 b.
8. Khusanova G. *O'yin nomlarining leksik-semantik xususiyatlari / Ilm-fan muammolari yosh tadqiqotchilar talqinida*. – Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Farg'ona, 2023. – 210-216 b.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI INTELLEKTUAL FAOLIYATGA TAYYORLASH

Pardabayeva Dilshoda Ne‘matulla qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Dilshoda_pardabayeva@mail.ru

Annotasiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlash masalalari haqida ma‘lumotlar keltiriladi. Mazkur maqolada bo‘lajak mutaxassislarni ijtimoiy faol, yetuk, intellektual va ijodkor o‘qituvchi shaxsini shakllantirish muammosi bilan shug‘ullanuvchilar foydalanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *Intellektuallashtirish, bo‘lajak, o‘qituvchilar, faoliyat, intellektual salohiyat, raqobatbardosh, didaktik o‘yinlar, vositalar, intellektual faoliyat, texnologik xarita, ilm-fan, intellektual mulk, intellektual kitoblar, zamonaviy, innovatsion, texnika-texnologiya, tavsiyalar, natijalar, xulosalar.*

Mamlakatimizning mustaqilligi sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarni intellektual yangi ijtimoiy hayotga tayyorlash, ta‘lim-tarbiya jarayonida intellektual faollikga erishish, bu borada pedagoglarning intellektual faoliyatlarini rivojlantirish asosida ijodkor, raqobatbardosh, innovatsion va kreativ fikrlaydigan kadrlar tayyorlash hozirgi kunda dolzarb muammo ekanligi hammamizga ma‘lum. Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev yoshlarimizning intellektual salohiyatini o‘stirishga ko‘plab e‘tibor qaratmoqda. Bu borada quyidagi fikrlarini eslatib o‘tishimiz lozim: “Yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib, kamol topishi baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [1].

XXI-asr bu –intellektual qadriyatlar ustunlik qiladigan asr bo‘lib davlat taraqqiyoti faqat insonning intellektual salohiyatiga hamda fan va ta‘limning so‘nggi yutuqlariga tayanishi mumkin. Shu nuqtai nazardan bo‘lajak o‘qituvchilarni intellektuallashtirish, fan va ta‘lim, texnologiyalarning ildam rivojlanishi, mamlakatni modernizatsiyalash va zamonaviy jamiyat barpo etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib XXI-asrni “Intellektuallashtirilgan jamiyat asri” “Axborotlashtirilgan jamiyat asri” “Aql-zakovot asri” desak xato bo‘lmaydi.

Jamiyatimiz taraqqiyotining jadal o‘sib borishida, intellektual salohiyatli pedagoglarning o‘rni behisob katta. Jamiyatning intellektual salohiyati izchil va barqaror rivojlanishi, har bir fuqaro tomonidan o‘z qobiliyatlarini amalga oshirishi uchun keng sharoitlar yaratildi. O‘zbekiston tomonidan inson rivojlanishining eng yuqori indeksiga ega davlatlar o‘rtasida munosib o‘ringa ega bo‘lishini intellektuallashtirish vositalarning ishlab chiqilishi va amaliyotga tadbiiq qilinishi bilan bog‘liq.[2]

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tarbiya islohatlari rivojlanib borayotgan bir vaqtda boshlang'ich ta'lim o'qituvchi shaxsini shakllantirish ularga, mavjud ilmiy bilimlarning boshlang'ich asoslarini yetkazish muhim bosqichdir.

O'qituvchining intellektual tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar, ularning ulug'lanishi Sharq mutafakkirlari Ismoil al-Buxoriy, Yusuf Xos Hojib, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Abdulla Avloniylarning asarlarida o'z ifodasini topgan. Intellektual faoliyat keng qamrovli tushuncha hisoblanib, o'zida shaxsning bilimi, tafakkuri, ongi, aql-idroki vabilish jarayonlarini qamrab oladi. Ko'pgina mualliflar odatda ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va intellektual faoliyat deb ataladigan uchta faoliyat turini ajratib ko'rsatishadi. Bu tushunchalar orasidagi farqlarga e'tibor qaratsak, intellektual faoliyat o'ziga xos xususiyatlarga ega. Jumladan, ma'lumot bilan ishlashga e'tibor berish, insonning intellektual qobiliyatlaridan unumli foydalanish, kasbiy malakalar intellektual faoliyatning asosiy xususiyatlari hisoblanadi.[3]

Intellektual faoliyat -bu iqtisodiy faoliyatning har qanday sohasida, shaxsning intellektual qobiliyatlari yordamida amalga oshiriladigan va axborot bilan ishlashga qaratilgan mehnat faoliyati turi. Intellektual faoliyatning asosini inson aqli -bu juda ko'p qirrali miqdor. Bu insonning ijtimoiy foydali tomonini ham, uning individual xususiyatlarini ham belgilaydi, ongning asosiy namoyon bo'lishi bo'lib xizmat qiladi. Aslida, aql -bu bizni hayvonot dunyosidan ajratib turadigan narsa, bu inson uchun alohida ahamiyatga ega bo'lib, unga atrof-dagi dunyoni dinamik ravishda o'zgartirish, o'zi uchun atrof-muhitni qayta qurish va tez o'zgaruvchan voqelik sharoitlariga moslashmaslik imkonini beradi. Aqliy qobiliyatni sinash yoki sinovdan o'tkazish har qanday bosqichda shaxsiyatni yanada rivojlantirishni rejalashtirish, shaxsning intellektual, axloqiy va psixologik evolyutsiyasi yo'nalishini aniqlashga imkon beradigan eng muhim vazifadir. Psixologik tadqiqotning bir qator usullarida intellektual rivojlanish sinovlari alohida o'rin egallaydi. Ta'lim oluvchining yangi bilimlarni egallashi negizida ulardagi intellekt tarkib topa boshlaydi.[4]

Bizning yondashuvimizga ko'ra, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining intellektual faoliyatida bolaparvarlik, o'z kasbini sevish, pedagogik faol bo'lish, o'zi ustida doimiy ishlash namoyon bo'lib turishi kerak. Bunday yondashuv asosida oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini intellektual faoliyatga tayyorlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shu jihatdan xalqaro pedagogik tajribalarida qabul qilingan quyidagi konseptual yo'nalishlarga e'tibor berish lozim: a) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga kasbiy, psixologik va pedagogik bilim berish; b) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini pedagogik ko'nikma bilan qurollantirish; g) bola bilan ishlash psixologiyasini shakllantirish. [5]

Ushbu yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini intellektual faoliyatga tayyorlash kutilgan samarani berishi shubhasizdir.

Xulosa shuki, Mamlakatimizning mustaqilligi sharoitida boshlan'ich sinf o'qituvchilarini yangi ijtimoiy hayotga tayyorlash, talim-tarbiya jarayonida tafakkurning erkin rivojiga erishish, bu borada pedagoglarni intellektual faoliyatini

rivojlantirish asosida ijodkor va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalasi taqbiq etish dolzarb muammo ekanligi barchamizga ma`lum. Shundan kelib chiqib bilim olishning intellektual tizimlar negizida bo`ljak boshlang`ich sinf o`qituvchilarini intellektual faoliyatga toyyorlash muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR:

1. Sh.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O`zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent-O`zbekiston"-2016. 14-b
2. Бахшуллоева III. А. Boshlang `ich sinf O`qituvchisining kasbiy-pedagogik faoliyatini takomillashtirish: Sh. A. Baxshulloyeva Buxoro davlat universiteti magistranti //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 224-231.
3. To`raqulov X.A. Pedagogik tadqiqotlarni axborotlashtirish va uning intellektuallik darajasi// “Fan, ta`lim va amaliyot” majmuasining dolzarb muammolari. Davriy ilmiy maqolalar to`plami. –T.: 2015. -10 chiqishi.- B.4-9.
4. Turakulov X. A., Buktakov S. Civilizational Pedagogical Systems-Intellectualization Of Educational Content As A Didactic Basis //International Scientific and Current Research Conferences. – 2020. – С. 145-147.
5. Bo`ltakov S. X. SIVILIZATSION PEDAGOGIK TIZIMLARNI SHAKLLANTIRISH BOSQICHLARI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – С. 262-265.

EXPLORING COMPILATION PRINCIPLES IN ENGLISH-UZBEK AND UZBEK-ENGLISH DICTIONARIES

Sherali Ruzimov

Ph.D. Student

Nukus State Pedagogical Institute, named after Ajiniyaz

gmail: ruzimovsherali88@gmail.com

Annotation. This article investigates the compiling principles in English-Uzbek and Uzbek-English dictionaries, emphasizing post-independence linguistic changes, the pivotal role of dictionaries in language acquisition, and a comparative analysis of dictionaries by Butayev and Isaqov. The advantages and shortcomings are discussed, highlighting the importance of well-compiled dictionaries for enhanced foreign language learning.

Key Words: *lexicography, synonym, stress, principles, recommendations.*

In the wake of national independence, notable transformations are evident in the economic, political, and social realms, accompanied by advancements in science, literature, and art. This period has witnessed a surge in publications, encompassing books, papers, journals, and the pervasive influence of the press.

The teaching of foreign languages in Uzbekistan has assumed paramount significance since the early days of our country's independence, reflecting a commitment to elevating the educational standards and intellectual growth of our populace.

As articulated by our first President, I. A. Karimov: "Today, it is difficult to overstate the importance of acquiring proficiency in foreign languages for our country, as our people envision a prosperous future through collaboration with foreign partners". [10,150]

The indispensable role of dictionaries in language acquisition cannot be overstated. With the perpetual evolution of vocabulary, the emergence of neologisms, shifts from historical to archaic usage, and the introduction of new word meanings, dictionaries play a pivotal role in disseminating linguistic innovations. The field of lexicography has evolved to become increasingly theoretical and fundamental.

Beyond their educational role, dictionaries also serve as conduits for fostering cultural affinity among nations.

English has, over time, evolved into a universal language, extensively employed in commerce, diplomacy, technology, science, and fundamental communication across the globe. The English-Uzbek and Uzbek-English dictionaries serve not only to make the universal language of English more accessible to Uzbek speakers, but also to render the rich Uzbek language accessible to English speakers.

In light of these considerations, the investigation into the compiling principles of English-Uzbek and Uzbek-English dictionaries stands out as one of the most pressing issues of our time.

Research Aim: To examine the practical principles underlying dictionary compilation and to propose recommendations for enhancing the compilation of the next generation of bilingual dictionaries, with a focus on English-Uzbek dictionaries.

Presently, Uzbek lexicographers are dedicating substantial efforts to improving the quality of dictionaries. This article provides a concise structural analysis of English-Uzbek and Uzbek-English dictionaries compiled by various lexicographers.

To illustrate, a comparative examination of the compiling principles employed in dictionaries by Shavkat Butayev (in collaboration with A. Irisqulov), Zamir Butayev, and Ulugbek Isaqov (in collaboration with M. Rahimov, B. Sobirov, S. Temirov, Sh. Isaqov) will be undertaken.

In both Shavkat Butayev's and Zamir Butayev's dictionaries, the primary headwords are alphabetically arranged and presented in bold type. Each headword includes transcriptions in square brackets e.g., **ABC** [eibi:si:]. [6,10] [9,11]

In instances where two distinct headwords share the same spelling or a single word assumes new meanings, these are distinguished by assigned numbers following the headword. The part of speech or grammatical category is presented in italic type e.g., **ABC** [eibi:si:] *n.* [6,10] [9,11]

To avoid redundancy, additional idioms are marked with a symbol, ensuring clarity in distinguishing meanings e.g., book [bʊk] *n* kitob; ABC ~ alifbo kitobi. [6,118]

Advantages of Shavkat Butayev's Dictionary:

- Inclusion of derived and root words across all parts of speech.
- Alphabetical presentation of synonyms with independent explanations or cross-References to other synonyms e.g., falcated [fækeitid] = falcate. [6,312]
- Inclusion of stress transcriptions.
- Supplementary list of geographical names and capital cities at the end of the dictionary.

Advantages of Zamir Butayev's Dictionary:

- Distinguishing homonyms using Roman numerals.
- Comprehensive list of forty-five English sounds with examples.
- Inclusion of lists of synonyms and antonyms.

Advantages of Ulugbek Isaqov's Dictionary:

- Lists of nouns and adjectives followed by prepositions.
- Lists of irregular nouns.
- Lists of abbreviations for various fields.

Additionally, explanations are provided for the abbreviated names of organizations, companies, agencies, corporations, unions, bureaus, states, funds, and associations.

While these dictionaries lay the foundation for the future development of Uzbek lexicography, challenges remain to be addressed.

General Shortcomings of English-Uzbek Dictionaries:

- Inadequate representation of grammatical features for headwords, particularly with respect to verb transitivity, noun countability, and intransitivity.
- Notable omissions in showcasing the plural forms of nouns where [f] transforms into [v].

General Shortcomings of Uzbek-English Dictionaries:

- Absence of separate variants for male and female in translations of words such as "amakivachcha," "tog'avachcha," and "ammavachcha."

Specific Shortcomings of English-Uzbek Dictionaries:

- Failure to present plural forms of nouns with [f] transforming into [v].
- Lack of attention to plural forms of nouns with vowel stem changes and non-standard nouns.

In conclusion, a well-compiled dictionary, tailored to the national educational system, facilitates foreign language learning, ensuring clarity for learners while addressing essential needs. By considering user preferences and imparting knowledge of diverse cultures, such dictionaries remain invaluable, with their significance enduring through time.

REFERENCES:

1. Akbar Kholmuradov, R. Azizov INGLIZCHA-O'ZBEKCHA LUG'AT (20 mingga yaqin so'z va ibora). - Toshkent: «Tamaddun», 2012.-504 b.
2. Jo'rayev Lutfullo Husanovich "inglizcha-o'zbekcha" lug'at (8000 so'z). - T.: "Davr nashriyoti", 2013.
3. Mirzarahimova M., Poltayeva D. "inglizcha-o'zbekcha" lug'at. (15000 so'z va ibora) "Akademnashr". -Foshlcent:- 2014.

4. Raxmonov G'., A'zamov A., Kadirbekova D. "inglizcha-o'zbekcha" lug'at. (15000 so'z va ibora) "Talqin" nashriyoti. - Toshkent: 2014.
5. Sanjar Nazarov, Feruza Nazarova, Nigora Adizova, Dilbar Poltayeva. "inglizcha-o'zbekcha" lug'at. (35000 so'z va ibora). -F.: "Niso Poligraf, 2013.
6. Shavkat Butayev "inglizcha-o'zbekcha". (80000 so'z va ibora) "O'QITUVCHI" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, - Toshkent: 2013.
7. Shavkat Butayev, Abbos Irisqulov "inglizcha-o'zbekcha o'zbekcha-inglizcha". (70000 so'z va ibora). -T.: "Fan" 2009.
8. Ulug'bek Isaqov, Mansur Rahimov, Burxon Sobirov, Sanjar Temirov, Shavkat Isaqov "inglizcha-o'zbekcha" lug'at. (20000 so'z va fe'lli birikma) "Yangi asr avlodi" nashriyot-matbaa markazida tayyorlangan. -T.: "Yoshlar matbuoti" 2005.
9. Zamirjon Butayev "inglizcha-o'zbekcha o'zbekcha-inglizcha". (24000 so'z va ibora) "O'QITUVCHF" nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -Toshkent: 2014.
10. Каримов И.А. Гармонично развитое поколение - основа прогресса Узбекистана. Речь на девятой сессии Олий Мажлиса Республики Узбекистан // Собр. соч. Т.6. - Ташкент: 1998. С. 350.

INTERPRETING PHRASAL VERBS STARTING WITH 'GET' FOR AN ENGLISH-KARAKALPAK ELECTRONIC DICTIONARY

Sherali Ruzimov

Ph.D. Student

Nukus State Pedagogical Institute, named after Ajiniyaz

Gmail: ruzimovsherali88@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada inglizcha-qoraqalpoqcha lug'atlarni tuzish tamoyillari o'rganilib, 'get' bilan boshlanuvchi frazeologik fe'llarning inglizcha-qoraqalpoqcha elektron lug'atda qanday berilishi bo'yicha izlanish olib borildi va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: *phrazeologik fe'llar, ma'nodosh, ibora, ajratiladigan, ma'no.*

Phrasal verbs play several important roles in language and possess distinct features that contribute to effective communication. They consist of a verb combined with one or more particles (usually prepositions or adverbs), allowing for a wide range of meanings and applications. This versatility enables speakers to convey nuanced ideas and actions concisely. Phrasal verbs are often used in informal and colloquial language, adding richness and naturalness to speech and writing. They reflect everyday communication patterns and are integral to conversational fluency. Many phrasal verbs have idiomatic meanings that may not be deductible from the individual words they comprise. Understanding these idiomatic expressions is essential for grasping their intended meanings in context. Phrasal verbs often allow for variation in the placement of particles, either before or after the verb, leading to differences in meaning or emphasis. This flexibility contributes to the complexity and richness of language use.

Phrasal verbs can serve various grammatical functions within sentences, including transitive and intransitive usages, as well as separable and inseparable constructions. Understanding their grammatical properties is crucial for accurate usage. The meaning and interpretation of phrasal verbs are highly dependent on context. The same phrasal verb may have different meanings in different contexts, making context an essential factor in comprehension and usage. While some phrasal verbs have transparent meanings based on the literal interpretation of their components, others exhibit semantic opacity, requiring learners to memorize their meanings as lexical units. Phrasal verbs are commonly used in spoken and written language, contributing significantly to the lexicon of English and other languages. Learners must familiarize themselves with frequently used phrasal verbs to enhance their language proficiency.

In this article, recommendations were developed on how to give phrasal verbs starting with "get" in the English-Karakalpak electronic dictionary.

Here's a sample presentation of the phrasal verb "get round sth" in an electronic bilingual dictionary:

get round *sth* phrasal verb BrE [AmE **get around sth**]

qandayda bir sharasın tabıw, jolin tabıw, hal qılıw

- A clever lawyer might find a way of getting round that clause. [2, 118]

Including both the BrE (British English) and AmE (American English) variants of the phrasal verb acknowledges regional variations in language usage, ensuring that users from different English-speaking regions can understand the entry.

Clarifying the meaning of the phrasal verb with alternative translations ("qandayda bir sharasın tabıw, jolin tabıw, hal qılıw") offers users a nuanced understanding of its usage, especially when dealing with idiomatic expressions.

The example sentence illustrates how the phrasal verb is used in context, helping users grasp its meaning and usage in practical terms.

Here are sample presentations of the phrasal verbs in an electronic English-Karakalpak dictionary, which begin with "get":

get (sb) off (*with sth*) phrasal verb

ańsat qutılıw, ańsat shıǵıw

- They managed to get him off the charge. [2, 115]

Sinonimler

escape punishment, be acquitted, be absolved, be cleared, be exonerated

get ahead phrasal verb

alǵa jiljiw, tabısqa jetisiw, ósiw, alǵa júriw, jildamlasiw

- She wants to get ahead in her career.

Sinonimler

prosper, flourish, thrive, do well; succeed, make it, advance, get on in the world, go up in the world, make good, become rich; [informal] go places, get somewhere, make the big time

get around phrasal verb

[BrE also get about] sayahat qılıw, geziw

- At the age of 85, Milly still gets around quite well.

Sinonimler

move about, move around, travel

get back *phrasal verb*

qaytıw, qaytıp keliw

- It's late, I ought to get back.

Sinonimler

return, come home, come back

get sb back *phrasal verb* (ALSO **get back at sb**)

[informal] **qas alıw, ósh alıw, qılmısın qaytarıw**

- I'll find a way of getting back at him!

Sinonimler

take revenge on, exact/wreak revenge on, avenge oneself on, take vengeance on, get even with, pay back, retaliate on/against, exact retribution on, give someone their just deserts

get by (on/in/with sth) *phrasal verb*

eplew, ebin tabıw, ilajın tabıw

- I can just about get by in German (=eplep Nemis tilinde soyley alaman).

Sinonimler

manage, cope, survive, exist, subsist, muddle through/along, scrape by, make ends meet, make do, keep the wolf from the door; [informal] make out

get sb down *phrasal verb*

keypiyatin túsiriw, shaxtin túsiriw

- Doing the same thing every day can get you down.

Sinonimler

depress, sadden, make unhappy, make gloomy, dispirit, dishearten, demoralize, discourage, crush, weigh down, oppress; upset, distress; [informal] give sb the blues, make someone fed up

get on with sb / get on (together) *phrasal verb*

[both BrE] [also get along with sb, get along (together) AmE, BrE]

shıǵısıw, jaqsı munasábette bolıw, kelisimge keliw, qosiliw

- She's never really got on with her sister.

Sinonimler

continue (with), proceed with, go ahead with, carry on with, go on with, press on with, persist with/in, persevere with; keep at; [informal] stick with/at

get out of sth *phrasal verb*

(majburiyatden) qutılıw, qashıw, moyın tawlaw

- We promised we'd go — we can't get out of it now.

Sinonimler

evade, dodge, shirk, avoid, escape, sidestep; duck (out of), wriggle out of, cop out of

In some phrasal verbs the adverb or preposition can go before or after the object. We can call these phrasal verbs separable phrasal verbs.

get across (to sb) / get sth ↔ across (to sb) *phrasal verb*

túsindiriw, túsiniw, sawlelendiriw, bildiriw

- He's not very good at getting his ideas across.

Sinonimlar

communicate, impart, convey, transmit, make clear, express

get sth down (sb) phrasal verb

demde jew, demde ishiw

- Get that tea down you.

get sth up phrasal verb

uyimlastiriw, shólkemlestiriw

- We're getting up a party for her birthday.

get sth across phrasal verb

mashqalani kondelen qoyiw, ortağa taslaw, bildiriw

- He's not very good at getting his ideas across.

get sth back phrasal verb

qaytarıp aliw, qaytıp aliw

- She's got her old job back.

Sinonimlar

retrieve, regain, win back, recover, recoup, reclaim, repossess, recapture, redeem; find (again), trace

get sth in phrasal verb

1. tapsıriw

I have to get my application in by Thursday.

2. aytıw

He couldn't get a word in because she was talking so much.

3. [informal] waqıt tabıw

I get in a bit of gardening most evenings.

4. [BrE, informal] satıb aliw

We'll have to get some food in for the weekend if we're having visitors.

get sth down phrasal verb

jazıp aliw

- I'll just get your address down.

Additional meanings of 'get down'

1. basın iyiw, eńkeyiw

- Incoming fire! Get down!

2. dasturxan átirapınnan ketiw

- Please may I get down?

As you see, translations of phrasal verbs which have several meanings can be given one by one in order to their frequency. Here are sample presentations of the phrasal verbs which have several meanings:

get (sb) up phrasal verb

1. turiw, ornınan turiw

- 'Don't get up. I'll let myself out.'

2. oyaniw, oyatiw, ornınan turiw, turgiziw

- He always gets up early.

3. kusheyiw, zorayiw

- The wind is getting up.

get along *phrasal verb* MAINLY AmE [BrE also **get on**]

1. shıǵısıw, kelisimge keliw, qosiliw, jaqsı munasábette bolıw

- We get along just fine together.

Sinonimler

be friendly, be compatible, get on; agree, see eye to eye, concur, be in accord;
[informal] hit it off, be on the same wavelength

2. eplew, sheshiw, ilajin tabiw

- I couldn't get along without you.

3. tark etiw

- It's time we were getting along.

get at *sth phrasal verb*

1. qolı jetiw, aliw

- It's difficult to get at the pipes.

Sinonimler

access, get to, reach, touch

2. imlaw, isharat qılıw, názerde tutiw

- What are you getting at?

get at *sb phrasal verb* INFORMAL

1. mudami aybın tabiw, tırnaq ishinen kir qıdırıw

- He's always getting at me.

2. nızamǵa qarsı zattı etiwge kondiriw, májbúrlaw, buzıw, joldan ayırıw

- The accused claimed that the witness had been got at.

get away *phrasal verb*

1. qashıp ketiw, shıǵıp ketiw

- The dog got away from me in the park.

Sinonimler

escape, run away/off, break out, break free, break loose, bolt, flee, take flight, make off, take off, decamp, abscond, make a run for it; slip away, sneak away;
[informal] cut and run, skedaddle, do a disappearing act

2. demalıw aliw, dem alıw

- We're hoping to get away for a few days at Easter.

get away with *sth phrasal verb*

1. alıp qashıp ketiw, menen qashıp ketiw, urlap ketiw

- Thieves got away with computer equipment worth \$30 000.

2. ańsat qutılıw, jazasız qalıw, qutilip qalıw, suwdan qurǵaqalay shıǵıw

- He was lucky to get away with only a fine.

3. eplew, ilajin tabiw

- The colour's not quite right, but I think you'll get away with it.

get in/into (*sth*) *phrasal verb*

1. jetip keliw

- The train got in late.

2. kiriw, jol tabiw

- We managed to get in through a window.

3. saylawda jeńiske erisiw

- She first got into Parliament in 2005.

4. oqıw dárğayına qabıl qiliniw, kiriw

- She's got into Durham to study law.

5. uyge keliw

- We didn't get in until late.

6. onimdi jıynaw, terip aliw

- The whole village was involved with getting the harvest in.

get into sth phrasal verb

1. kiriw, jetip keliw

- What time do we get into New York?

2. siyiw

- I don't know how she managed to get into those trousers.

3. tarawına kiriw, shuǵıllanıw

- What's the best way to get into journalism?

4. aralasiw, baslaw, qosılıw

- How did she get into drugs?

5. [informal] qızıqıw, qızıqıp qalıw, shuǵıllanıw

- Don't let yourself get into bad habits.

6. saykeslesiw, muwapiqlasiw

- I haven't really got into my new job yet.

7. jay iyelew, aǵzası bolıw

- He first got into Parliament in 1982.

get (sb) off phrasal verb

1. [BrE] uyqlatiw, uyqılaw, uyqlap qalıw

- I had great difficulty getting off to sleep.

2. tayarlanıwına járdem beriw, jiberiw, ketkiziw

- I try to get the kids off in the mornings by 8.30.

get sth off phrasal verb

1. tasıw, jiberiw

- I'll get the documents off to you this afternoon.

2. sheshiw

- Why don't you get those wet clothes off?

3. temanı ózgertiw, soylesmew

- Can we get off the subject of death, please?

get on phrasal verb

1. [AmE get along] eplew, ebin tabiw, ilajin tabiw

- He's getting on very well at school.

Sinonimler

fare, manage, progress, get along, do, cope, get by, survive, muddle through/along; succeed, prosper; [informal] make out

2. (jumıstı) dawam ettiriw

- Be quiet and get on with your work!

3. avtobus/poyezd/samolyotqa shıǵıw

- I think we got on the wrong bus.

4. (jumisqa) kirisiw, baslaw

- Be quiet and get on with your work!

get on to sb *phrasal verb*

1. jalganiw, baylansiw

- The heating isn't working; I'll get on to the landlord about it.

2. bilip qalw

• He had been stealing money from the company for years before they got on to him.

get on with sth *phrasal verb* [BrE also **get on**]

1. [MAINLY AmE **get along with sth**] (jumisqa, iskerlik yamasa shınıǵıwǵa qarata) kirisiw, kirisip ketiw, kirisib aliw

- I'm not getting on very fast with this job.

2. (toqtalıw hám uzulısdan keyin) dawam ettiriw

- Be quiet and get on with your work.

get out *phrasal verb*

1. (tısqarına) shıǵarıw, shıǵıw

- [~ of sth] Get out of my house!

2. (ishinen) aliw

- She got out her violin and started to play.

3. biliniw, ashkara bolıw, hawaza bolıw, tarqap ketiw

- If this gets out there'll be trouble.

4. aylanuwǵa shıǵıw

- We don't get out much, as we have a young baby.

5. (kir, dagaldi) ketkiziw

- I washed the shirt twice, but I couldn't get the stain out.

6. shıǵarıp aliw, suwirip aliw

- Mike got a splinter of glass out of Jenny's toe.

7. jumistan bosatiw, lawazımnan azat etiw

- They were confident they could get the Conservatives out.

8. aytıw, awızınan shıǵarıw

- She managed to get out a few words of thanks.

9. satıwǵa shıǵıw

- There was the usual rush to get the dictionary out on time.

10. basıp shıǵarıw

- Will we get the book out by the end of the year?

get over sth/sb *phrasal verb*

1. jeńip otıw

- Just get over yourself and stop moaning!

Sinonimler

overcome, surmount, get the better of, master, find an/the answer to, get a grip on, deal with, cope with, sort out, take care of, crack, rise above; [informal] lick

2. sheshiw, jeńip otıw

- She can't get over her shyness.

get through (to sb) *phrasal verb*

1. baylanıw, baylanıw

- I got through to the wrong department.

2. túsindirıw

- We can't get through to the government just how serious the problem is!

get through *sth* phrasal verb

1. paydalaniw, sarplaw

- She gets through forty cigarettes a day. [2, 119]

2. orınlaw

- We've got a lot of work to get through.

3. (qıyın jaǵdaydan) shıǵıp qalıw, qutiliw

- I don't know how we're going to get through the winter.

4. (imtixannan) otiw

- I finally managed to get through my driving test.

5. (qarar/nizam) tastıyıqlanıw, maqullanıw

- Once again, we failed to get the Bill through Parliament.

get to *sb* phrasal verb

1. [informal] tásir qılıw

- The heat was beginning to get to me, so I went indoors.

2. ashiwin shıǵarıw, nervin shıǵarıw

- The pressure of work is beginning to get to him.

get together (with sb) phrasal verb

1. [informal] ushirasıw, jıynalıw

- She got together with Paul two years ago.

Sinonimler

meet, meet up, rendezvous, see each other, socialize

2. jıynaw, toplaw

- Lou got the girls together and told them about Anna's accident.

3. [informal] ishqi munosabatni boshlamoq

- Did you two get together (with each other) at university? [2, 119]

get up to *sth* phrasal verb

1. keliw, jetiw

- We got up to page 72 last lesson. [2, 120]

2. shuǵıllanıw, qılıw

- What on earth will he get up to next?

When a word that is part of phrasal verbs is given as a headword, after its explanation, it is appropriate to allocate an additional section for phrasal verbs that it is part of and explain those phraseological units.

bog noun /bɒg/

Frazeologik feyiller

get / be bogged down phrasal verb

bir orında toqtap qalıw

- We mustn't get bogged down in details.

Sinonimler

mired, stuck, entangled, ensnared, embroiled; hampered, hindered, impeded, delayed, stalled, detained; swamped, overwhelmed

In presenting the phrasal verb in an electronic bilingual dictionary, it's essential to balance clarity, completeness, and accessibility, providing users with sufficient information to understand its meaning and usage in various contexts while acknowledging regional variations and potential nuances.

In summary, phrasal verbs are integral components of language that facilitate nuanced communication, convey informal and idiomatic expressions, and contribute to the richness and complexity of linguistic expression. Understanding their features, including versatility, informality, idiomaticity, grammatical functionality, context dependency, and usage frequency, is essential for effective language learning and communication.

REFERENCES:

1. G. Qarlıbayeva, F. Babadjanov, A. Nasirova ‘Ózbekshe-qaraqalpaqsha sózlık’, Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek tili va adabiyoti universiteti qoshidagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o‘qitish va malaka oshirish markazi Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududiy bo‘limi. T. – 2023.

2. Oxford Phrasal Verbs Dictionary. Oxford University press. Acknowledgements. Advisory Board: Dr Keith Brown; Dr Alan Cruse; Ms Moira Runcie; Prof. Gabriele Stein; Dr Norman Whitney; Prof. Henry Widdowson. Phonetics editor: Michael Ashby. Guide to the Particles: Graham Workman. A - Z pages designed by Peer Burgess. Non A-Z pages designed by Sarah Nicholson. Cover design by Richard Morris.

3. Collins COBUILD Advanced Learner’s English Dictionary. Harper Collins Publishers 2001.

4. Macmillan English Dictionary 2nd Edition.

5. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>

6. <https://dictionary.cambridge.org>

SOME PECULIARITIES OF TRANSLATING STYLISTIC DEVICES FROM ENGLISH INTO UZBEK

Subanova Dilafruz Vahapjanovna

TSPU

Email: Subanovadilafruz88@gmail.com

Annotation: In this article the information is given about the ways of translating stylistic devices from English into Uzbek. It highlights some peculiarities of literary translation and analyzes the impact of cultural differences of languages on expressing the ideas. Some recommendations are suggested on getting equivalence of stylistic devices in both languages with the help of illustrations.

Key words: *stylistic devices, recreating the image, the ways of translation, metaphor, simile*

Nowadays the government is paying higher attention to the development of foreign languages in Uzbekistan. Several decisions have been made by the leader of our state regarding this issue. Translation plays an important role in developing political, economic, social, and cultural relations with various countries. It is a bridge between different states. While learning foreign language one should know the cultural background of the learning language. It is a crucial problem to use the language appropriately in different types of communication. In this case the knowledge about the culture, customs and traditions and lifestyle of the foreigners, can be a mirror of communication. The best way of learning the culture is to read the literature of this language. Because literature reflects the history, culture and ideas and wishes of the nation. The writers might express these ideas using different stylistic devices.

Translation is the expression in another language (or the target language) of what has been expressed in another, source language, preserving semantic and stylistic equivalences. Translation is ultimately a human activity which enables human beings to exchange ideas and thoughts regardless of the different languages they use. [1; 12]

Translation problems can be divided into stylistic problems, linguistic problems and cultural problems. Stylistic problems of translation include three main group of issues: lexico-stylistic, grammatico-stylistic problems and problems connected with the stylistic peculiarities of various genres. The linguistic problems include grammatical differences, lexical ambiguity and meaning ambiguity. The cultural problems refer to different situational features. The transfer of stylistic units is one of the major tasks in translation. It should be paid special attention. [2;69]

Tropes are ornamental lexical means of figurative language, or figures of speech. In the Russian linguistic tradition, they are the subject matter of stylistics, whereas English linguists consider them to be the subject of rhetoric. Tropes are mostly used in the literary style (prose, poetry and drama), but also journalistic style (newspaper, journalism, oratory, propaganda), in advertising and everyday conversation.

Translating stylistic devices from English into Uzbek can present certain challenges and peculiarities. Stylistic devices are linguistic techniques used to enhance the expressiveness, impact, and aesthetic appeal of language. They include figures of speech, rhetorical devices, wordplay, and other creative language techniques.

When translating stylistic devices, it is important to consider the cultural and linguistic differences between English and Uzbek. Certain figures of speech or idiomatic expressions may not have direct equivalents in the target language, requiring the translator to find alternative ways to convey the intended meaning and effect.

Translating wordplay and puns can be particularly challenging. These linguistic devices often rely on specific word choices, double meanings, or sound similarities, which may not be easily replicated in another language. Translators need to employ creative strategies to capture the humor or cleverness of the original while staying true to the target language.

Another aspect to consider is the cultural context. Stylistic devices are often rooted in cultural References, historical events, or social nuances that may not be familiar to speakers of the target language. Translators need to find culturally relevant alternatives that can evoke a similar impact or resonance in the target audience.

Adaptation and creativity are essential when translating stylistic devices. Sometimes, a literal translation may not capture the intended effect, and the translator must make choices to convey the essence and spirit of the original while taking into account the linguistic and cultural context of the target language.

The crucial strategy of a translator in rendering all these types of expressions is to make a similar impact upon the reader/listener of the target text as did a source text on its receptor. Metaphor is a transference of some quality from one object to another. It is an implicit comparison of two unlike objects. The purpose of metaphor is to liven up the text, make it more colorful, dramatic and witty - that is, metaphor carries out an emotive function.

Simile is a more cautious form of metaphor. It is a comparison of two objects when the linkage is made explicit, like drumming like a noise in dreams. (It means that you will have to fight for your rights.) [3]

Metaphor is inherent in language. In this case it can go unnoticed in everyday conversation, like

She attacked my views. - Qattiq tanqid qilmoq.

An ailing economy. - Inqirozga yuz tutgan iqtisodiyot;

To have a load taken off one's mind. - Yelkamdan tog' ag'darilgandek bo'ldi.

Language metaphors are stock metaphors. They are trite and typical for many users, and fixed by the dictionary, as mostly idioms. They are sometimes called dead metaphors. Other metaphors are occasionally constructed in individual speech. They are neologistic and ephemeral unless they become language metaphors by being diffused through popular speech and, later, the media.

Metaphor is the main feature of imaginative writing. In their work, a translator must be fully aware of its sense and the emotive effect it produces through its image. Both sense and image should be preserved as much as possible.

Peter Newmark, an outstanding British theorist of translation, suggests the following procedures for translating metaphor, in order of preference:

1. Reproducing the same image in the target language. This procedure is employed if the image has comparable frequency and similar associations in the appropriate register. For example, *ray of hope* – Umid uchquni. But associations may differ from language to language, becoming tricky for translation. For an English-speaking person, the image of **duck** is associated with a darling:

Look Jenny! What a little duck of a dog! (R. Hitchin) – Смотрите, Дженни, какая прелестная собачка! Qarang Jenni! Qanday yoqimli kuchukcha!

For a Russian receptor, the image of duck raises negative connotations: *Ольга Федоровна чудовищно растолстела, была обжорлива, как утка, и нечистоплотна.* (В. Вересаев). – Olga Fedorovna haddan ziyod semirib ketgan edi. Cho'chqadek ovqatlanar va juda besaramjon edi.

2. Replacing the image in the source language with a standard target language image.

What you hear is not genuine. She makes clouds with one hand, rain with the other. She is trying to trick you, so you will do anything for her. (A. Tan) – Ее слова лживы. Левая рука не знает, что творит правая. Ей хочется поймать тебя в ловушку, чтобы ты делала для нее все, что ей угодно.

– Uning gaplari g‘irt yolg‘on. Undan har baloni kutsa bo‘ladi. U seni qopqonga tushurib o‘z nog‘orasiga o‘ynatmoqchi. This procedure is not infrequent in translating similes: *ноги как ватные* – legs like jelly. Oyoqlari paxtadek.

The tongue is a fire. – Язык как бритва. – Til tig‘i qilich tig‘idan o‘tkir.

Usage of metaphor in Shakespears’ King Lear is expressed in Uzbek like that:

...hog in sloth, fox in stealth, wolf in greediness, dog in madness, lion in pray.

...yalqovlikda cho‘chqa, makkorlikda kal, so‘qtoylikda bo‘ri, badjahllikda it, vahshiylikda arslon edim.

Translating metaphor with a simile, retaining the image: *Books are mirrors.* – Книги как зеркало. Kitob bu hayot ko‘zqusidir.

Translating a metaphor (simile) by simile plus sense (i.e. plus explanation of the sense). This transformation is used if there is risk that a simple transfer of metaphor will not be understood by most readers.

3. Converting metaphor to sense, that is explicatory translation:

I guess I keep hoping that if we stay right where we are, she’ll come back, and we can turn the clock back. (D. Steel)

Umid qilamanki, agar biz shu yerda qolsak, u qaytib keladi va biz hammasini ortga qaytara olamiz.

This procedure is justified only in case of a dead metaphor. In other cases, the expressiveness of the metaphor should be compensated in a nearby part of the text.

4. Deletion or reduction. This transformation is employed only if the metaphor is redundant. A deletion of metaphor can be justified only on the ground that the metaphor’s function is being fulfilled elsewhere in the text. [4]

Using the same metaphor combined with sense. Calque translation of metaphor supported by explanation is recommended only if the translator lacks confidence in the metaphor’s power and clarity.

According to above mentioned methods we try to analyze the ways of translation of stylistic devices. The translation of metaphor:

“The snow was a white blanket covering the earth”. – Bu yoqqan qorlar xuddi yerga oppoq gilam to‘shalgandek edi.

“Her voice is music to my ears”. – Uning so‘zlari qulog‘imga moydek yoqadi.

"Time is money." – Vaqting ketti, naqding ketti.

"Her laughter was a symphony." – Uning kulishlari xuddi qo‘ng‘iroq ovozidek mayin va yoqimli edi.

"He has a heart of stone." – Tosh yurak.

"The world is a stage." – Dunyo - bu sahna demakdir.

"Life is a rollercoaster." – Hayot goho shodlik goho g‘amlardan iboratdir.

"She's a shining star." – U yorqin yulduz.

"His words were daggers to my heart." – Uning so‘zlari yuragimga boltadek botdi.

Translation of simile:

"She's as busy as a bee." – It tinsa tinadi, qush tinsa tinadi, ammo bu tinmaydi.

"He's as strong as an ox." – Buqadek baquvvat.

"Her smile is like sunshine." - Uning tabassumi olamni yoritadi.

"He runs like a cheetah." - It quvlagandek yuqurmoq.

"She's as quick as lightning." – Chaqmoq kabi tezkor.

"He's as brave as a lion." – Sherdek jasur.

"He's as sly as a fox." – Tulki kabi ayyor.

"Time flies like an arrow." – Umr oqar daryodir.

From these examples we can say that while translating stylistic devices from English into Uzbek we may use several equivalences in this language taking into considerations of the context and the cultural background. Sometimes metaphor is translated like a simile or vice versa, or we can use explicatory translation and just give explanation of the given stylistic devices. It depends on the expressions of the given image in the target and the source languages.

To conclude it is mentioned that translating stylistic devices requires a deep understanding of both the source and target languages, as well as the ability to navigate the intricacies of cultural and linguistic nuances. It is a delicate balance between staying faithful to the original and effectively conveying the intended meaning and impact in the target language.

REFERENCES:

1. Мусаев Қудрат. Таржима назарияси асослари. - Тошкент; Фан; 2005.
2. A.Mamadaliyev. Translation theory. Textbook. – Tashkent; 2023. P. 69
3. D.Subanova. Ingliz tilidan o‘zbek tiliga stilistik vositalar tarjimasini. “Lingvodidaktikaning fundamental va amaliy aspektlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. 2023-yil. 462-467-betlar.
4. Peter Newmark. 1988. A textbook of translation. Shangai foreign language education press.

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Журабекова Хабиба Мадаминовна

Доцент Андижанского машиностроительного института

E-mail: tj2211@inbox.ru

Аннотация: Автор статьи изучает проблемы, возникшие при изучении русского языка в национальных группах высших учебных заведений с техническим направлением обучения. Автор перечисляет фонетические и лексические проблемы в изучении русского языка. Эффективность

использования различных подходов в изучении русского языка зависит от личности студента и его отношения к изучению языка.

Ключевые слова: русский язык, фонетика, лексика, перевод, изучение.

В технических вузах изучение русского языка представляет собой важное значение исходя из того, что очень большое количество учебных материалов можно найти именно на русском языке. При помощи русского языка студенты не только вступают в коммуникативную связь. Но и получают огромную информацию по своей специальности. Как отмечает исследователь А.Величко, что «Мы говорим не только для того, чтобы сообщить или узнать о чем-то, но и для того, чтобы установить связь с собеседником, выразить свои чувства, свое отношение»[1].

В обучении русскому языку как иностранному существуют следующие направления:

1. Семантическая
2. Прагматичная ориентированность.

Фонетика играет основную роль в изучении русского языка как иностранного, так как русский язык имеет ряд своих особенностей при произношении звуков. Путем выявления фонетических единиц и повторения речи в соответствии с коммуникативными намерениями понимание воспринимаемой ситуации может осуществляться только посредством использования фонетических средств.

Правильное произношение – это одно из важных условий развития языковых умений и компетенций во всех видах речевой деятельности. Не овладев правильным произношением невозможно вступить в грамотное общение, развивать какие-либо коммуникативные навыки.

Во время изучения русского языка, в частности фонетики, необходимо развивать артикуляционные, просодические и интонационные навыки. Студенты - филологи должны усвоить все правила произношения и наблюдать за произношением других людей и развивать навыки самоконтроля. Студенты технического вуза могут иногда отступить от правил произношения, при этом не повлиять на качество общения.

Просодическая сторона речи является одним из основных компонентов устной речи. К просодическим элементам речи относятся тембр, громкость и сила, тон, темп, пауза, модуляция голоса, ритм, логическое ударение, дикция [2].

Фонетические речевые навыки называются слухо-произнесенными навыками и считаются развитыми, когда учащийся воспринимает и повторяет звуки автоматически, быстро и последовательно. Основное методическое требование к объёму фонетического материала состоит в том, чтобы он правильно отражал фонетический строй языка, выражал противоречия в языке, влияющие на общение: различие между твёрдыми и мягкими звуками (быть – бить), глухой - звонкий (гол - кол, день - тень).

В процессе изучения русского языка коммуникативное значение акцента можно лучше объяснить студентам, сравнивая следующие слова: стоит – стоут,

дома – дома, рыки – руки. Выделение отдельных слов в предложении может полностью изменить смысл предложения. Например: НАРГИЗА не пришла на лекцию? Наргиза НЕ ПРИШЛА на лекцию? Наргиза не пришла на ЛЕКЦИЮ?

Необходимо различать слова с разным ударением и предложения с разной интонацией. Другим аспектом этого процесса является обучение произношению звуков, слов и предложений. Объем вводного курса фонетики составляет базовую фонетику, владение которой является обязательным условием для студентов всех национальностей и специальностей.

При изучении фонетики некоторые преподаватели учитывают родной язык обучающегося, а некоторые игнорируют родной язык студента.

Первый вариант более эффективен и может быть использован только в мононациональных группах. При обучении лексике и грамматике русского языка надо работать над такой основной задачей как произношение. Здесь необходимо и уточнение смысла слов при помощи перевода и аутентичности изучаемого текста. Новые слова можно вводить только тогда, когда учащиеся смогут произнести все звуки, составляющие слово, освоить соответствующий ритмический рисунок и т. д. Такая задача должна быть выполнена и при введении нового грамматического материала.

Когда студенты работают над произношением, обязательно надо уделить внимание на работа над акцентом. Во время обучения акценту необходимо учитывать семь типов акцентных структур, которые были разработаны Е. А. Брызгуновой [3].

В обучение намеренно включаются целые синонимичные ряды слов и словосочетаний, характерные для разных ситуаций общения (формальных – неформальных). Использование синонимических строк позволяет избежать повторов в излагаемом материале и дает учащимся возможность использовать разные языковые средства, исходя из объективных и субъективных потребностей.

В процессе изучения языка мы часто можем наблюдать у студентов следующую ситуацию: 150-200 слов, которые студенты усваивают на первом году изучения русского языка и быстро используют в устной речи, на более поздних этапах забываются, т.е. словарный запас не только забывается, но и сокращается. Эту ситуацию можно объяснить многими причинами. Основная причина – сложность овладения словарным запасом иностранного языка, отсутствие обширной практики существующей речи, отсутствие необходимости общения на русском языке, отсутствие языковой среды[4].

Поскольку студенты поступают в институт с недостаточным словарным запасом, необходимо следить за тем, чтобы в их активном словарном запасе было как можно больше слов. Поэтому нам целесообразно найти способы обогатить и улучшить словарный запас студентов.

Современная лингвистика и методология признают ситуационную и тематическую организацию учебного материала наиболее оптимальным фактором, и это отражается на подборе лексики в учебниках и учебных пособиях. Теория семантического поля описывает взаимосвязь между языком и

реальностью, а также то, что слова группируются вокруг определенных понятий («родня», «коллектив», «работа», «досуг» и т. д.).

Наиболее часто используемыми методами семантизации являются перевод, интерпретация, контекстное объяснение, наглядное объяснение, объяснение на основе известных учащимся слов, родственных новому слову по смыслу (синонимы, антонимы, семантизация через общеупотребительные слова), перечисление, такой жест, как показ насквозь (наглядное определение), анализ словообразования.

На этапе закрепления и активизации лексического материала формируется умение быстро и правильно использовать слова и словосочетания для формирования предложений на основе закрепления знаний о лексических единицах.

Эффективность использования различных подходов (когнитивно-аналитического - неаналитического) в изучении лексики зависит от личности студента и его отношения к изучению языка (анализ/подражание), умения работать со лексикой. Кроме того, если на начальном этапе обучения в институте и в последующие годы у студента достаточно навыков перевода слова, то есть пользования двуязычным словарем, недостаточно позже превратить это в коммуникативный навык.

Понятно, что будущему инженеру недостаточно знать, как пользоваться двуязычным словарем. Студент должен иметь возможность находить необходимую информацию не только с компьютера, но и из книг на русском языке, относящихся к его специальности, что актуально для молодого специалиста, поставившего перед собой задачу профессионального развития и конкурентоспособности в своей специальности.

Гораздо важнее развивать способность учащихся усваивать информацию, чем ее запоминать. Со словарем необходимо работать не только на уровне значения, но и на уровне связности, грамматических и стилистических особенностей, необходимо реализовать алгоритм действий по созданию «информационного поля», то есть разработать механизм показа, где и как можно получить лингвистическую информацию. Освоение аспектов системы языка осуществляется вместе с обучением видам речевой деятельности.

Преподаватель на каждом занятии должен проводить словарную работу и студенты должны ознакомиться с новыми для них словами. А это задача требует найти ответы на ряд вопросов, такие как: как вводить новые слова, в каком количестве, как объяснять значение слов?

Эти вопросы должны найти свои ответы во время работы над активным и пассивным словарным запасом студентов. Желательно, при вводе активного и пассивного словарного запаса преподаватель должен обратить большое внимание на выбор лексического текста. Будет лучше, если преподаватель в качестве лексического текста даёт тексты по специальности.

Необходимо стремиться к максимальной яркости первого знакомства учащихся с новыми лексическими единицами и стараться связать их с определенной жизненной ситуацией, поскольку первое восприятие имеет

большое значение для запоминания (хотя это не исключает необходимости дальнейшей работы).). Чтобы запомнить такие слова, как тарелка, нож, вилка, полено, чашка, необходимо обратить внимание на то, что мы можем использовать их во время еды [5].

Обычно студенты быстро запоминают те слова, с которыми они сталкиваются в реальной жизни. Такие слова запоминаются также тогда, когда их вводит учитель или при использовании предметов, которые студенты приносят в аудиторию сами. Яркий вход также создается с помощью изобразительной четкости. После устного вступления преподаватель произносит новые слова (каждое слово отдельно), а учащиеся повторяют их индивидуально и хором. Это необходимо для первоначального закрепления звуковой формы слова. Также полезно записывать новые слова, если возникают трудности, можно провести звукобуквенный анализ.

Значение слова раскрывается в процессе вербального доступа, но после того, как оно вырвано из контекста и произнесено, оно часто требует дальнейшего объяснения. Его содержание зависит от конкретного значения слова, что влияет на сложность его употребления в речи.

При изучении русского языка надо учитывать интерактивные методы сравнения значений лексических слов с лексическими единицами родного языка. Во время занятий студенты должны выполнять и устные и письменные упражнения, которые они сами могут переводить на родной язык или же понимают задания и на русском языке. Особенно полезно переводить с родного языка, когда слова не совсем совпадают.

При обучении русскому языку учитель должен помнить, что лексические упражнения должны быть употреблены в разных речевых ситуациях. Например: написать письмо, встретить друга, обедать с другом, поздравить с днем рождения, сдать экзамен и т. д. При подготовке учебных речевых ситуаций надо учитывать степень подготовленности студентов и уровень владения языком.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Величко А. Функционально-коммуникативная грамматика РКИ: Концепция и принципы описания // Мир русского слова и русское слово в мире: материалы XI конгресса МАПРЯЛ.– Т.6. (1). Изучение и описание русского языка как иностранного. Sofia: Heron Press, 2007. С.46–53.

2. Шереметьева Е.В., Беспоместных О.А. формирование просодической стороны речи у детей раннего возраста с отклонениями в овладении речью средствами этнопедагогики // Современные наукоемкие технологии. – 2019. – № 7. – С. 240-244; URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=37621> (дата обращения: 04.03.2024).

3. Брызгунова, Елена Андреевна. Вводный фонетико-разговорный курс русского языка : Для нефилологов / Е. А. Брызгунова. - Москва : Рус. яз., 1986. - 157 с.

4. Самойлова Н. И. Фонетический аспект в учебнике для начального этапа // Содержание и

структура учебника русского языка как иностранного: сб. статей / Сост. Л. Б. Трушина. М.: Рус. яз., 1981. С.138–145.

5. Ивлева З. Н. Типовой грамматический материал в учебнике русского языка // Содержание и структура учебника русского языка как иностранного: сб. ст. / Сост. Л. Б. Трушина. М.: Рус. яз., 1981. С.128– 138.

TA'LIM JARAYONIDA O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK QOBILIYATLARINI INTEGRATIV YO'NALISHDA TAKOMILLASHTIRISHNING AHAMIYATI.

Xolmuminova Dilfuza Xolmamatovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Sirtqi bo'lim o'qituvchisi.

Annotatsiya: Oliy ta'lim muassasalari maktabgacha ta'lim yo'nalishi o'qituvchilarining pedagogik qobiliyatlarini integrativ yo'nalishda takomillashtirish, oliy ta'lim sifatini yanada oshirishda yangi ijtimoiy ehtiyoj sifatida qaraladi. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini integrativ yo'nalishda takomillashtirishning ahamiyati haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: *ta'lim-tarbiya, davr talabi, zamonaviy yondashuvlar, kasbiy faoliyati, mutaxassislik, mutaxasislarni tayyorlash, pedagogik qobiliyat, yangi ijtimoiy ehtiyoj, islohotlar, integrativ yondashuv.*

KIRISH

Jamiyat hayoti va ta'lim-tarbiya o'rtasida integratsiya va aloqadorlikning qaror topishiga erishish quyidagi ikki omilga bog'liq: birinchisi, davr talabi va ijtimoiy ehtiyoj mohiyatini chuqur anglay oladigan, zamonaviy yondashuvlar asosida kasbiy faoliyati jarayonida o'z mutaxassisligiga muvofiq ish faoliyatini olib boradigan va o'z ustida doimiy ishlaydigan mutaxasislarni tayyorlash, ikkinchidan, chuqur nazariy bilim va o'z mutaxassislik faoliyatini yo'lga qo'ya olish malakasiga ega mutaxasislarning jismoniy va intellektual salohiyati doirasida ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini va ta'lim sifatini yuqori ko'rsatkichlarga olib chiqadigan, kasbiy faoliyati doirasida barcha imkoniyatlarini qo'llay oladigan mutaxasislarga bog'liq bo'ladi. Oliy ta'lim muassasalari maktabgacha ta'lim yo'nalishi o'qituvchilarining pedagogik qobiliyatlarini integrativ yo'nalishda takomillashtirish, oliy ta'lim sifatini yanada oshirishda yangi ijtimoiy ehtiyoj va zamonaviy talablarga javob beradigan pedagog kadrlarni tayyorlashni taqozo etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish, jumladan, oliy ta'lim sohasida islohotlarni izchil amalga oshirish masalalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning ma'ruza va nutqlarida aks etgan. Mazkur manbalar tadqiqot ishi uchun nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Tanlangan mavzu yo'nalishidagi olib borilgan tadqiqotlar va ilmiy adabiyotlarni tahlili natijalariga ko'ra oliy ta'lim

muassasalari pedagoglarini o'z faoliyatlarida pedagogik qobiliyatlardan foydalana olishlari muammosi bo'yicha qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Shuningdek, Respublikamiz pedagog olimlaridan M.M.Mamadazimov, M.R.Jumaniyozova, D.Yunusova, A.Abduqodirov va boshqalarning ilmiy-tadqiqot ishlarida o'qitishni integrativ mazmundagi bilimlar asosida tashkil etishga alohida e'tibor qaratilgan bo'lsa, O.Abduquddusov[24] integrativ yondashuv asosida kasb ta'limi o'qituvchilarni tayyorlashning pedagogik-psixologik yoritib berilgan.

NATIJALAR

Turli soha vakillari tomonidan bo'lajak professor-o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi bilan bog'liq ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, kadrlar tizimini axborotlashtirish sharoitida oliy ta'lim muassasasi maktabgacha ta'lim yo'nalishi professor-o'qituvchilarining pedagogik qobiliyatlarini integratsiyalash, hozirgi globallashtirish, fan va texnika, zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarining taraqqiyoti jarayonida rivojlantirishning pedagogik tizimi, maktabgacha ta'lim yo'nalishi professor-o'qituvchilarining pedagogik qobiliyatini integrativ yo'nalishda takomillashtirish masalalari to'liq o'rganilmagan. Xalqaro miqiyosida bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini yanada takomillashtirish va metodik amaliyotini shakllantirish, ularning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etib, maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, hozirgi zamon talablariga mos ravishda integratsiyalash, maktabgacha ta'lim o'qituvchilarining pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilg'or innovatsion mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb muammo sifatida e'tirof etilmoqda. Oliy ta'lim muassasalari maktabgacha ta'lim yo'nalishi pedagoglarining pedagogik qobiliyat va pedagogik mahoratlarini integrativ yo'nalishda rivojlantirib borishi, o'qitishning ilg'or usullari va ularga zamonaviy yondashuv asosida ijobiy munosabat bildirishi interfaol ta'lim jarayonlarida o'qituvchilar bilan o'zaro hamkorlikka qurilgan natijadorlikning yaqqola namunasi sifatida e'tirof etiladi. Oliy ta'lim muassasalari maktabgacha ta'lim pedagoglarining malakasini uzluksiz oshirish jarayonini tashkil etishda yuqori samarali zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar, ilg'or xorijiy tajribani keng foydalanish, butun jahon internet axborot tarmog'i, multimedia tizimlari va masofadan o'qitish usullaridan foydalangan holda ilg'or pedagogik, innovatsion texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni egallash, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantirish, ilmiy va ilmiy-pedagogik faoliyati natijadorligini xisobga olgan holda yondashish kerakligini belgilab beradi.

MUHOKAMA

Mamlakatimizda ta'lim muassasalarining moddiy-texnik va axborot bazasini mustaxkamlash, xalqaro standartlarga mos keladigan oliy ta'lim tizimini yaratish, mutaxassis tayyorlashning zamonaviy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari, sirtqi, maxsus sirtqi hamda kechki bo'limlarning ochilishi, oliy ta'lim muassasalariga qabul kvotalarining oshirilishi, oliy ta'lim muassasalari bilan jahondagi yetakchi oliy ta'lim muassasalari o'rtasida yaqin manfaatli hamkorlik aloqalari o'rnatish borasida olib borilgan ishlar o'qituvchi, pedagog-tarbiyachi qobiliyatini rivojlantirish imkonini

bermoqda. Hozirgi kunlarda shiddat bilan taraqqiy etayotgan davr oliy ta'lim tizimini dunyo talablariga yanada moslashtirishni, sohaga ilg'or pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilinishini, o'qitishning zamonaviy usullarini qo'llashni talab etmoqda.

Pedagogik jarayonning qanchalik samarali, muvaffaqiyatli tashkil etilishi o'qituvchining pedagogik qobiliyatga egaligiga bog'liq. Manbalardan birida "qobiliyat" tushunchasi "shaxsning osonlik bilan biron faoliyatni egallay olishini ta'minlaydigan individual psixologik hususiyat" sifatida sharhlanadi[45]. Qobiliyat umumiy va maxsus qobiliyatlar tarzida ikki guruhga ajratiladi. "Umumiy qobiliyatlar shaxs faoliyatining asosiy turlarida namoèn bo'lsa, kasbiy faoliyatning ayrim turlarida namoyon bo'ladigan qobiliyatlar (matematik, texnik, musiqa, tasviriy san'at, adabiyot (poeziya va proza), jismoniy tayyorgarlik va boshqalar) maxsus qobiliyatlar deb yuritiladi. Qobiliyatning yetakchi hususiyatlaridan biri – narsa va hodisalar mohiyatini ijodiy tasavvur qilishdir.

XULOSA

Oliy ta'lim muassasalari maktabgacha ta'lim yo'nalishi pedagoglarining pedagogik qobiliyat va pedagogik mahoratlarini integrativ yo'nalishda rivojlantirib borishi, o'qitishning ilg'or usullari va ularga zamonaviy yondashuv asosida ijobiy munosabat bildirishi interfaol ta'lim jarayonlarida o'quvchilar bilan o'zaro hamkorlikka qurilgan natijadorlikning yaqqola namunasi sifatida e'tirof etiladi. Oliy ta'lim muassasasida qobiliyatli, tajribali pedagog o'zining diqqat e'tiborini o'quv materialini qanday bayon etilishiga, uning mazmuniga, o'z fiqlarini atroflicha qilib qanday ochib berishga yoki talabalar fiqriga baralla qaratadi va shu bilan bir vaqtning o'zida barcha talabalarni quzatib, ularni toliqqan-toliqmaganligiga, e'tiborli yoqi e'tiborsizligiga, darsni tushunish-tushunmasligiga ahamiyat berib, talabalarning intizomini kuzatadi xamda o'zining shaxsiy xulq-atvoriga qiziqishiga e'tibor beradi desak mubolag'a bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2016.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1- jild. – Toshkent.: O'zbekiston, 2017. B-570.
3. Mirziyoyev Sh. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild. –T.: O'zbekiston, 2019. 354 –B.
4. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. – Toshkent, 2015. – 120 bet
5. Pedagogika: entsiklopediya. 2-jild./ tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent; "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2015, 368 b.
6. Xasanova G.I. O'qituvchilarining pedagogik qobiliyatini shakllantirishning nazariy asoslari. Innovation in the modern education system. Washington, USA 25 th February 2023., 416-420 b79.

ЛЕКСИКО – СЕМАНТИЧЕСКИЕ ЗАМЕНЫ ПРИ ПЕРЕВОДЕ

Арипова Шахноза Шаахраровна

Банковско-финансовая академия Республики Узбекистан

Кафедра “Социальные науки и иностранные языки”

доктор философии (PhD) по педагогическим наукам,

Ташкент, Узбекистан

earipova@yahoo.com

+99877 7071445

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс перевода, также автор утверждает, что в процессе перевода необходимо уделять особое внимание каждому слову, детали, и предложению произведения-оригинала поскольку раскрытию содержания и сути произведений-переводов важную роль играет стиль переводчика, кроме того, освещается вопрос их влияния на семантическую структуру произведения.

Ключевые слова: *Лексико-семантическое, произведение, структура, аспект, трансформация, речевые привычки.*

Современная наука о переводе занимается изучением большого ряда теоретических и практических проблем; постоянно расширяются и дополняются существующие концепции, подтверждаются или опровергаются их положения. К числу центральных вопросов переводоведения принадлежат фундаментальные понятия «эквивалентность» и «адекватность перевода».

В этой связи актуальным представляется исследование проблемы использования технических приёмов при переводе. Основные принципы переводческой стратегии дополняются обоснованием правомерности применения ряда технических приёмов, нарушающих формальное подобие перевода оригиналу, но обеспечивающих достижение более высокого уровня эквивалентности. Наиболее общими и широко распространёнными из таких приёмов являются добавление и опущение лексических единиц в процессе перевода. В данной статье рассмотрим применение лексических замен (добавление и опущение лексических единиц) при переводе с английского на русский на примере некоторых словосочетаний. Примеры для анализа были взяты путём выборки. В лексических системах английского и русского языков наблюдаются несовпадения, которые проявляются в типе смысловой структуры слова. Любое слово, т.е. лексическая единица – это часть лексической системы языка. Этим объясняется своеобразие семантической структуры слов в разных языках. Поэтому суть лексических трансформаций состоит в замене отдельных лексических единиц (слов и устойчивых словосочетаний) ИЯ (исходный язык – язык, с которого делается перевод) лексическими единицами ПЯ (переводящий язык – язык, на который делается перевод). [1] Существует много причин, вызывающих лексические трансформации и полностью охватить все причины нет никакой возможности. Поэтому мы ограничим свой выбор лишь некоторыми основными причинами, вызывающие необходимость такого типа

трансформаций. Широкое применение в процессе перевода находит прием лексических добавлений. Многие элементы смысла, остающиеся в оригинале невыраженными, подразумеваемыми должны быть выражены в переводе с помощью дополнительных лексических единиц, например: *wage strike* – забастовка с требованием повышения заработной платы, *gun license* – удостоверение на право ношения оружия, *oil countries* – страны – производительницы нефти, *pay claim (pay offer)* требование (предложение) повысить зарплату. При выборе дополнительного элемента в каждом конкретном случае переводчик руководствуется правилами сочетаемости слов в ПЯ. В контекстуальном употреблении слова в поэзии или художественной прозе часто проявляется проникновение автора в самую глубь его семантической структуры. Ведь слову свойственны как парадигматические, так и семантические связи, и лексические потенциалы слова могут быть раскрыты в обоих случаях. Но выявление этих потенциальных значений тесно связано со своеобразием лексико-семантического аспекта каждого языка, отсюда вытекает и трудность передачи контекстуального значения слов в переводе: что возможно в одном языке, невозможно в другом из-за различий в их семантической структуре и в их употреблении. Например: *In any war women and children will be the first hostages*. Слово *hostage*, согласно словарям, имеет только одно значение – «заложник». Однако в данном семантическом окружении это слово приобретает значение «жертва». Это контекстуальное значение, очевидно присутствует в его парадигматическом значении: каждый заложник может стать жертвой и погибнуть в переводе приходится воспользоваться словом *жертва*, так как слово *заложник* в таком контекстуальном значении не употребляется. Правильный перевод звучит так: *Первыми жертвами в атомной войне будут женщины и дети*. Лексические трансформации нередко требуют внесения дополнительных слов. Введение дополнительных слов обуславливается рядом причин: различиями в структуре предложения и тем, что более сжатые английские предложения требуют в русском языке развернутого выражения мысли. Отсутствие соответствующего слова или соответствующего лексико-семантического варианта данного слова тоже является причиной введения дополнительных слов при переводе.

Опущение – явление, прямо противоположное добавлению. При переводе опущению подвергаются чаще всего слова, являющиеся семантически избыточными, с точки зрения их смыслового содержания. Одним из примеров избыточности является свойственное всем стилям письменной речи английского языка употребление так называемых «парных синонимов».

Русскому языку оно совершенно не свойственно, поэтому при переводе в этих случаях необходимо прибегнуть к опущению. Например: *just and equitable treatment* – справедливое отношение; *brave and courageous* – храбрый; *regular and normal* – обычный; *null and void* – недействительный, например, *The treaty was pronounced null and void*. – договор был объявлен недействительным.

Таким образом, для достижения «адекватности перевода» переводчик использует трансформации с тем, чтобы текст перевода с максимально возможной полнотой передавал всю информацию, заключенную в исходном тексте при строгом соблюдении норм ПЯ. Использование переводческих

трансформаций, в первую очередь, диктуется передачей исходного содержания, выражением мысли оригинала. Переводчик никоим образом не должен стремиться сохранить оригинал. Трансформации нужны, чтобы соблюсти «правильность» языковых норм, чтобы речь переводчика воспринималась как «грамотная речь». Еще одна причина, вызывающая трансформации при переводе – предать речи естественность, чтобы речь переводчика соответствовала речевым привычкам носителей ПЯ. Перевод должен читаться как оригинал. Помимо этого, переводчику приходится сталкиваться с переводом развернутой метафоры. Наиболее часто встречающимся лексико — стилистическим средством в сказочном жанре является метафора. Был рассмотрен перевод данного выразительного средства с трех сторон: метафора и сравнение, развернутая метафора, метафора и образы поэтического антропоморфизма. В результате исследования выяснилось, что воссоздание авторского метафорического образа в переводе иногда связано с потерей блеска и прелести самого ' образа, но часто удается передать весь колорит стилистических приемов, использованных автором. Отсюда можно сделать вывод, что успешность самого перевода, зависит от выбранной позиции переводчика, от глубины познания оригинала и от правильности использования переводческих преобразований. Например, там, где молено сохранить авторскую метафору, переводчик обязан передать этот авторский прием, не искажая смысл высказывания в переводе, не нарушая норм ПЯ. В нашем исследовании трансформационный перевод авторской метафоры связан, в основном, с интерпретационным подходом к ее передаче в произведении переходя. Наблюдалось и обратное явление, когда авторская метафора подвергалась переводческой деметафоризации в тексте перевода. При переводе авторских сравнений переводчик прибегает к использованию либо равноценных лексических единиц, тем самым осуществляя перевод традиционным способом, либо использует преобразования, на основе которых сравнительная конструкция английского языка находит свое отражение в русском. Этот вид метафоры имеет в себе несколько метафорических звеньев, контекстуально связанных между собой. Перевод такой метафоры осуществляется с помощью различных переводческих модификаций таких, как лексико-грамматическая замена, интерпретация, а также посредство приемов добавления, опущения. Все модификации осуществляются с учетом контекстуального окружения исходной единицы. Метафора в тесной связи с поэтическим антропоморфизмом. Наделение неживых существ человеческим обликом и свойствами и их роль в сказочном контексте занимают особое место в художественной литературе. При переводе антропоморфических образов переводчик руководствуется принципами и законами языка перевода, при этом (учитываются особенности мифологического мышления англоязычного и русскоязычного народа. В связи с несовпадением английского и русского восприятия окружающего мира, переводчику приходится прибегать к ряду преобразований лексико — семантического, лексико - стилистического и грамматического характера. Переводчик адаптирует мифологическую систему мышления англоязычного народа в соответствии с представлениями

русскоязычной нации. Применяя переводческие преобразования, переводчик при этом вынужден модифицировать смысл авторского изложения. [2]

Пожалуй, перевод, связанный с явлением антропоморфизма,- это уникальный случай, где с помощью переводческих преобразований лексико-семантического, Лексико-стилистического и грамматического плана переводчик вынужден привносить русский дух в английскую сущность и миропонимание, иначе преодолеть расхождения, связанные с тендерными несоответствиями в языках, невозможно.

Другими аспектами исследования являются метонимия и синонимия. При переводе метонимии автор руководствуется принципом максимального сближения читателя с миром автора. Исследование выявило перевод метонимии, как традиционным способом, так и трансформационным, основанным нц. замене частей речи вследствие конкретизации значения. Способы перевода синонимических пар в работе определили неоднозначность подхода к данному языковому явлению. Переводчик, в одних случаях, сохраняет в переводе оба синонима с целью усиления эффекта высказывания, в других случаях, переводчик прибегает к приему опущения по отношению к одному из синонимов, чтобы избежать перенасыщения и тавтологического эффекта. Итак, с помощью переводческих трансформаций, как доказывает изученный материал, переводчик, добиваясь наивысшей степени коммуникации, достоверно передает смысл, заложенный в ту или иную авторскую мысль, и изображает всю музыкальность, звучность, целостность и выразительность авторского слога. В этом огромном безбрежном океане перевода, в этом мире слова и его зеркальном отображении остается множество неведомых путей, поражающих переводчиков своей необузданной силой, нераскрытой тайной и волшебной красотой. Таким остается перевод - удивительная загадка мироздания.'

ЛИТЕРАТУРА:

1. <https://studfile.net/preview/9656041/page:9/>
2. Комиссаров В.Н. Когнитивные аспекты перевода / Перевод и лингвистика текста / Отв. Редактор Убин И.И. М.: ВЦП, 1994. - стр.21.
3. Безрукова Л.Г. Учебное пособие по переводу. М; 1986.
4. Алимов.В. В. Интерференция в переводе (на материале профессионально ориентированной межкультурной коммуникации и перевода в сфере профессиональной коммуникации). М.: КомКнига, 2005,- 232с.

OYBEKINING “A. NAVOIY” ROMANI ARABCHA TARJIMADA PORTRET TASVIRINING BERILISHI MASALASIGA DOIR

Nuriddin Zabixullayev

Ijtimoiy va siyosiy fanlar instituti
O‘zbek va xorijiy tillar kafedrası o‘qituvchisi
nurr@89.list.ru

Annotatsiya. Portret – adabiy asarda qahramon tashqi ko‘rinishining tasviri: uning yuzi, qad-qomati, kiyimi, xatti-harakati tasviridir. Adabiyotda ko‘p uchraydigan psixologik portret orqali adib qahramonning tashqi ko‘rinishi orqali uning ichki dunyosi va xarakterini yashirishga harakat qiladi. Portret epik asarning kompozision unsuri bo‘lmish tavsifning bir ko‘rinishidir.

Kalit so‘zi: (*fr. portraire – tasvirlamoq*), *portret xarakteri, epik asarning kompozision unsuri, personaj, epizod, galereya, mentalitet.*

Portret – adabiy asarda qahramon tashqi ko‘rinishining tasviri: uning yuzi, qad-qomati, kiyimi, xatti-harakati tasviridir. Adabiyotda ko‘p uchraydigan psixologik portret orqali adib qahramonning tashqi ko‘rinishi orqali uning ichki dunyosi va xarakterini yashirishga harakat qiladi [1,325]. Adabiyotshunoslik atamaları lug‘atida portretga quyidagicha ta’rif beriladi: “Portret (*fr. portraire – tasvirlamoq*) personajning so‘z vositasida tasvirlangan tashqi ko‘rinishi (qiyofasi, jussasi, kiyimi, yuz-ko‘z ifodalari, tana holati va harakatlari, qiliqlari), o‘quvchi tasavvurida jonlanadigan to‘laqonli inson obrazini yaratish va uning xarakterini ochish vositalaridan biri. Portret epik asarning kompozision unsuri bo‘lmish tavsifning bir ko‘rinishidir [2, 226].

Badiiy asarda inson obrazi yaratishning muhim vositasi hisoblangan portretni tarjimada to‘laqonli qayta yaratish uchun “tarjimon asar muallifi qo‘llaydigan individual usullar haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishi, har bir portret tasvirining xarakterga aloqador nuqtalari, milliy xususiyatlariga diqqat qaratishi, portretdagı har bir detalning mazmun-mohiyati va vazifalarini aniqlashi kerak bo‘ladi” [3,96]. Tarjimashu-noslar portret xarakteristikasini shartli ravishda bir necha guruhga ajratadilar. Ulardan biri personajning tashqi qiyofasi, egnidagi libos, unga tegishli bo‘lgan ashyolar tafsilotini o‘z ichiga olgan ko‘rinishli portret xarakteristikalaridir. Yana biri – personajning holati tasviri bo‘lib, bunda uning tashqi ko‘rinishidagi o‘zgarishlar vositasida ichki dunyosiga kirib boriladi. Bu yerda personajga beriladigan ma’naviy-axloqiy ta’rif muhim ahamiyat kasb etadi.

Oybekning “Navoiy” romani olinadigan bo‘lsa, unda portret xarakteristikasi asar personajlarining ijtimoiy holatlarini ta’kidlash uchun ham xizmat qilgan. Romanda personajlarning ijtimoiylik kasb etuvchi tashqi qiyofalari tasviriy-ifodaviy vositalar yordamida aks ettirilgan. Asar tuzilishining ajralmas qismi bo‘lgan portret tavsifi qahramonlarning ichki dunyosi, qay toifaga mansubligini ko‘rsatuvchi muhim vosita, ichki madaniyati o‘lchovi bo‘lib xizmat qilgan.

Tarjimon ijodiy ishga kirishishdan oldin badiiy asar matnini to‘la tahlil qiladi, barcha “ikir-chikir”larini tushunish, til xususiyatlarini keng badiiy mushohada va

mulohaza etishga harakat qiladi, keyin hal qiluvchi vaziyat: tarjima tilining zarur ifoda vositalari, adabiy mezonini tanlaydi.

Portret, soʻzsiz, insonlar obrazini yaratishning muhim vositasi hisoblanadi. Biroq, unda adabiy qahramon muallif “koʻzi bilan” koʻrib, qabul qilinadi. Qahramon xarakteri esa uning nutqi, hatti-harakatlari, amallari, shuningdek, oʻsha qahramonning oʻziga xos ruhiyati va tafakkurida yanada kengroq ochiladi va namoyon etiladi. Agar portretning qayta yaratilishi tarjimondan asliyat uslubi, mumtoz soʻz sanʼati anʼanalari, tashqi ifodaviy vositalarni bilishdan tashqari har bir iker-chikirning ichiga kirib borgan holda uni tushunish anglash, boshqacha aytganda, adabiy qahramonning ruhiy olamiga, tafakkuriga chuqur kirib borishni ham talab etadi. Bu demak, tarjimon inson xarakterining shakllanishiga oʻz taʼsirini oʻtkazuvchi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy turmush sharoitlari, urf-odat va anʼanalar, odob-axloq meʼyorlari, eʼtiqod xususiyatlarini hisobga olish demakdir.

Epizodik personajlar haddan tashqari koʻp ishtirok etgan “Navoiy” romanida liboslar tasviri personajlarni tavsiflashning yagona vositasi hisoblanadi. Bunda yozuvchi mahorati hammani lol qoldiradi. Asarni oʻqiyotib voqealar manzarasi xuddi film singari oʻquvchining koʻz oldidan birin-ketin oʻtadi. Soʻz bilan portret chizish sanʼatida Oybekning oldiga tushadigan adib kamligini yozuvchi ijodi bilan shugʻullangan tadqiqotchilar qayta-qayta taʼkidlashgan.

“Navoiy” romanida shunday bir jumla bor: *“Uchinchi talaba ikki yil burun Shahrabzdan tahsil uchun kelgan doʻng peshonali, miqti gavdali, oʻtkir, yirik koʻzli oʻn sakkiz yashar Sultonmurod edi”*[4, 8]. Ushbu jumla arab tiliga quyidagicha oʻgirilgan: *و الطالب الثالث هو سلطان مراد و كان في الثامنة عشرة قوي البنيان و عريض الجبين عيناه و قد جاء إلي المدرسة قبل عامين قادمًا من شهر سبزو. واسعتان معبرتان . و قد* [5, 15]

Arab tarjimoni *“Shahrabzdan tahsil uchun kelgan doʻng peshonali, miqti gavdali, oʻtkir, yirik koʻzli oʻn sakkiz yashar Sultonmurod”* portretini arab tilida ham ishonchli, ham asliyat jumlasining biron bir tafsilotini eʼtibordan chetda qoldirmasdan maromiga yetkazib bera olgan.

“Navoiy”dagi portretlarda shohona kiyingan aslzodalar va odmi, yupun kiyingan mehnatkashlar qarama-qarshi qoʻyiladi. Libos tasvirida turli tabaqaga oid kishilar oʻrtasidagi ijtimoiy kontrast yaqqol namoyon boʻladi. Romanda personajlarning ijtimoiy holati ularning ustidagi kiyimlar tasviri orqali beriladi.

Tarjima, bir qarashda, oddiy ish jarayoniga oʻxshasada, asar boshqa tilda qayta yaratilar ekan, tarjimon ijodiy vazifa bilan band boʻlib, muallif singari har bir soʻz, birikma, jumla uchun barcha masʼuliyatni oʻz zimmasiga oladi. Demak, tarjimon asliyatni yozuvchi yoki shoir sifatida oʻqib, idrok eta olsagina, uni muvaffaqiyat kutadi. Agar tarjimon soʻz zamiridagi muallif koʻrgan narsani koʻrmas, u his qilgan narsani tuymas ekan, tarjimada soʻz qanchalik maqbul oʻxshashi tanlangan boʻlmasin, maʼno anglashilmay qolaveradi.

Tarjimon ikki tilni mukammal biluvchi mutaxassis boʻlishdan tashqari ikki tilda soʻzlashuvchi millat kishilarining psixologiyasini biluvchi mutaxassis ham boʻlishi lozim. Bu oʻrinda tadqiqotchi G.Odilovanning quyidagi fikri oʻrinli: “Tarjimon nafaqat soʻz ustasi, balki kuchli psixolog sifatida ikki tildagi millat kishilarining psixologiyasini oʻrganishi shart... Zarurat tugʻilganda asliyat tilida normal

hisoblangan, ammo tarjima tilida kitobxon “hazm qila olmaydigan” so‘zu jumladan qochish, ularni asar mazmunidan uzoqlashmagan holda muqobilari bilan almashtirish ma’qul yechim sanaladi” [6, 21].

“Navoiy” romanida portret tasviri alohida ahamiyat kasb etadi. Adib har bir personaj portretini batafsil tasvirlab, uning qanday tabaqaga mansubligi, shaxsiyati, xarakterini portret orqali ifodalaydi, har biriga alohida urg‘u beradi: *“Uning orqasida beklar, sardorlar, sulton xonadonining yaqin aqrolari Xurosonning yuksak oilalariga mansub bo‘lgan, saroyning husni, podshohning ziyofat va majlislari uchun hashamat, dabdaba berishgagina xizmat qiladigan duxoba qalpoqli, movut chakmonli, nozik ishlangan qimmatbaho kamarlar taqqan yosh nozanin yigitchalar to‘p-to‘p bo‘lib, otlarini gijinglatib turardilar”* [7, 63]. Ushbu parchada beklar, sardorlar, sulton xonadoniga xizmat qiladigan yigitlarning tashqi ko‘rinish tasvirlangan. Asliyat matnidagi ushbu muallif jumlasini arabcha tarjimada quyidagicha beriladi: وتأتي أيضًا فصائل الشبان الرشيقين في قبعات مخملية وقفطانات من الجوخ مشدودة بأحزمة من لأحجار الكريمة، هم أنجال أسر خراسان الكريمة استدعوا الي الخدمة زينة للقصر، واضفاء للمزيد من اللمعان والأبهة علي استقبالته . بعض الضباط ينطلقون الي هنا وهناك نلوحين بالسياط، و يعلنون عن خروج السلطان في حملة، و يلزمون راكبي الخيول والحمير بأن يترجلوا، والمشاة بالالتصاق بالجدران علي جانبي الشارع. [5, 17].

Tarjimada parchaning asosiy mazmuni aks etgan. Lekin undagi barcha tafsilotlarning to‘laqonli o‘girilganini aytish mushkul. Chunki adib Oybek yozgan har bir so‘z, hatto har bir ohang tarjimada berilishi shart. Bu tarjimaning to‘laqonli bo‘lishini ta’minlovchi shartdir. Berilgan parcha tarjimasiga nisbatan buni aytish qiyin. Adib bejizga to‘p-to‘p bo‘lib, otlarini gijinglatib turgan yigitchalarga nozanin sifatini berib, ularga duxoba qalpoq, movut chakmon, nozik ishlangan qimmatbaho kamarlar taqtirib tasvirlamagan. Asardagi har bir mayda tafsilot tarjimonning nazaridan chetda qolmasligi lozim.

Romanda tasvirlangan Abdulahad portreti buning misolidir: *“Bu kimyogar Abdulahad edi. Uning katta, yumaloq boshida kir taqya, egnida har joyi kuygan, turli dog‘lar bilan yiltiragan eski jomakor; uning ko‘zlari namli, qizargan, sabotli yuzida olov yallug‘i jilvalanadi, ko‘rkam soqolining oqi kir sarg‘ish tus olgan”*. Kimyogarning *“katta, yumaloq boshi”* aqlli, bilimdonligidan darak berayotgan bo‘lsa, boshidagi *“kir taqya”*, egnidagi *“har joyi kuygan, turli dog‘lar bilan yiltiragan eski jomakor”* kimyogarning o‘ziga qarashga vaqti yo‘qligi, qolaversa, haqiqiy olimligini ta’kidlash uchun berilgan. Shu bilan birga, kimyogarning ko‘zlari *“namli, qizargan”* bo‘lsa-da, *“sabotli yuzida olov yallug‘i jilvalanadi”*, *“soqolining oqi kir sarg‘ish tus olgan”* bo‘lsa-da, unga *“ko‘rkam”*lik baxsh etgan.

Adib asar qahramonining xatti-harakati, holatini tasvirlar ekan, o‘z fikri, his-tuyg‘ularini aniq obrazlarda aks ettirishga harakat qiladi. Bu intilish uni shunchaki aniq predmetli ifoda vositalari, balki intonasion-ritmik ifoda vositalarini tanlab olish, beixtiyor, hatto ongli ravishda har bir so‘zning tovush va tus-bo‘yog‘i, so‘zning emotsional xossalarini hisobga olishga majbur qiladi. Xuddi shu his, yana intonatsiya (ohang) va ritm orqali ifodalanib, jumlar, abzaslar, boblar tuzishda rahnamolik qiladi. Xuddi shu his tufayli jumlada, jumlar orasida – abzasda, abzaslar orasida – bobda, va, nihoyat, boblar orasida – butun asarda bir qarashda ko‘zga chalinmas hamohanglik yaraladi. Badiiy asar tarjimoni ham san’atkor sifatida bu hamohanglikni ijod

jarayonida takrorlashi, original asarni tarjima tilida qayta yaratishi lozim. Chunki, "...badiiy tarjimadan asliyat muallifining obraz va ifodalarini syujet chizig'inigina emas, uning adabiy manerasi, ijodiy shaxsiyati, uslubini qayta yaratish talab etiladi. Garchi shu talab hal etilmas ekan, bunday tarjima hech nimaga yaramaydi", – deb yozgan edi K. Chukovskiy.

Libos tasviri vositasida yaratilgan ijtimoiy holatlar orqali asarda mavjud tuzum aks ettiriladi. Personajlarning kiyimlari, tashqi ko'rinishlari orqali adibning mavjud tuzumga bo'lgan munosabati yaqqol seziladi: "*U yo'g'on, chorpaxil gavdali, dakkam-dukkam qizg'ish mo'ylabli; keng, qoramtir yuzining yonoqlari bo'rtgan; qisiq ko'zlari ayyorcha beqaror; kunlar isib ketgan bo'lsa ham, uning egnida qo'pol eski po'stin, boshida qunduzi qalin katta bo'rk...*" [4, 9]. Ushbu parchani o'qir ekan kitobxon ko'z o'ngiga personajning qaddi-basti, yuz tuzilishi aniq yorqin gavdalanadi. Bu adibning so'z bilan portret chizish san'ati, mahoratini yaqqol ko'rsatib turadi. Agar jumlaning arabcha tarjimasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak ham mohirona tarjimaga guvoh bo'lish mumkin: *و كان رجلا بدينا ضخما. له عينان ضيقتان مكرتان تتقلبان بلهفة في وجه أسمر عالي الوجنتين و شاربان أصهبان نحيفان و رغم أن أيام الحر كانت قد بدأت فقد كان يضع علي كتفيه معطفا [5,18].* Tarjimon personaj ustidagi "*qo'pol eski po'stin*" va "*boshidagi qunduzi qalin katta bo'rk*"ni ham, uning "*yo'g'on, chorpaxil gavdasi*"yu, "*dakkam-dukkam qizg'ish mo'ylabi, keng, qoramtir yuzi, bo'rtgan yonoqlari, ayyorcha beqaror qarab turgan qisiq ko'zlari*"ni diqqatdan chetda qoldirmagan.

Mas'uliyatni his etib, tabarruk ishga qo'l urgan ijodkor, avvalo, butun asarni o'z ongiga singdirib oladi, so'ngra uni tarjima tilida qayta yaratadi. Bu zinhor tarjimonga qo'yiladigan umumiy talab emas, balki amaliy zaruratdir.

Portret-xarakteristikalar kitobxon idrokida qahramon siymosini gavdalan tiradi hamda uning keying holat va xatti-harakatini tushunishi uchun ilk tasavvurlar paydo qiladi. Mazkur ilk tasavvurlar esa qahramonlar holat va xatti-harakatlarining asliyatga badiiy-uslubiy jihatdan muqobil tarjima qilinishiga qarab yanada kengayadi.

Qahramonlar portret-xarakteristikalari tasvirining tarjimada talqini tarjimashunoslikning muhim masalalaridan hisoblanadi. Badiiy asarlarda yaratilgan portret-xarakteristikalarda personajlarning birgina tashqi ko'rinishi, kiyinishi orqali uning qaysi millatga, tabaqaga, jinsga mansubligi ifodalanishi bilan birga qahramonning asarda tasvirlanayotgan voqelikka munosabati, kayfiyati botiniy olamida kechayotgan sokinlik yoki qarama-qarshiliklar tug'yoni, kurashi o'z aksini topadi. Oybekning "Navoiy" romanida asarning badiiy-spesifik xususiyatlari talablaridan kelib chiqilgan holda portret-xarakteristikalariga keng o'rin berilgan. Yozuvchi rang-barang portretlar galereyasini yaratgan. Asardagi qahramonlar turli tabaqaga, turli xarakterga ega bo'lishlari bilan birga o'zlarida ma'lum darajada XV asr o'zbek xalqi milliy qiyofasini namoyon etganlar. Masalan: "*Ulardan biri – sersoqol, rangpar va oriq – o'z mantiqining kuchini ko'rsatishga va "haqiqat mezoni"ni o'zicha ta'rif etishga astoydil tirishar, sheriklarining dalillarini rad etardi*" [4, 6]. Mazkur jumla tarjimada asl nusxaga monand qayta yaratishga harakat qilingan: (أحدهم و هو اكبرهم سنا نحيف شاحب) (يسعى جاهدا و بدقة متناهية لإظهار كل ما في المنطق من قوة لتحيل «كافة الميزان»). Asliyatdagi "ulardan biri" birikmasi so'zma-so'z "kelajakda olim bo'ladigan kishi" tarzida tarjima qilingan.

Vaholanki, uni “ هذا رجل منهم ”deya berish kifoya edi. Asl nusxada bo‘lmagan “yosh jihatdan katta” ma’nosidagi birikma tarjima jumlasiga kiritilgan (أكبرهم سنا).

Ma’lumki, badiiy asarda qahramonlarning botiniy olamdagi kechinmalari, his-tuyg‘ulari ularning tashqi ko‘rinishlarida zuhur etadi. Uni o‘z tiliga o‘girayotgan tarjimon personajlarning o‘sha holatdagi portret-xarakteristikalarini qayta yaratish jarayonida tarjima tilida mavjud turli leksik qatlamlar, serjilo tasvir vositalarini qo‘llash bilan cheklanib qolmasdan, qahramonlarning voqelikka munosabati, voqelikka munosabatini ilg‘ashi, maqsad va niyatlarini ko‘ra bilishni, asliyatga mos muqobil portret tasvirini chiza olishi lozim.

Xulosa. “Navoiy” romanining arabcha tarjimasida portret tavsifining berilishi mavzusini o‘rganishga bag‘ishlangan mazkur maqolada XV asrning ikkinchi yarmida o‘zbek xalqining turmush tarzi, urf-odatlarini, milliy mentalitetining portret vositasida berilishi masalasi tahlil qilinib, tarjimon mahorati qirralariga e’tibor qaratildi.

ADABIYOTLAR:

1. Словарь литературоведческих терминов. – Москва: “Мысль”, 1974.
2. Қуроноф Д., Мамажоноф З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: “Академнашр”, 2013.
3. Иброҳимова Ш. Бадий асарлар таржимасида қаҳрамон портретининг берилиши // “Таржима масалалари”. Илмий мақолалар тўплами. – Т.: “Муҳаррир”, 2012.
3. Ойбек. Навои. Таҳрир ҳайъати: Бобир Алимов ва б.–Т.: “Шарқ”, 2004.
4. 1979. ئايبيك، نوائى روايە، دار التقدّم، فرع طشقند
- 5.– Odilova G. Badiiy tarjimada dunyoqarash va milliy mentalitet masalasi // “Yer yuzi” jurnali. – T., 2013 mart soni.
- 5.– Ойбек. Навоий. – Т.: “Ўздавнашр”, 1944.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT MASHG‘ULOTLARIDA O‘QUV JARAYONINI INFOKOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB DASTURIY VA USLUBIY TA‘MINLASH.

Ravshanov Bexruz Xasanovich

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti

bexruzravshanov5@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqola infokommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holda jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarida o‘quv jarayonini dasturiy va uslubiy ta‘minlashga qaratilgan bo‘lib, talabalar axborot texnologiya vositasi asosida kasbiy rivojlanishi, kasbiy faoliyatida yuzaga keladigan muammolarni mustaqil yechishiga, uning ta‘lim jarayonida egallaydigan bilim, ko‘nikmalar va malakasiga ega mutaxassis bo‘lib yetishishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar. *Infokommunatsiya, gigiyenik, ergonomik, periferik, grafik, audiovisual, monitor, dinamik, inkjet, protsessor, 3D skaner, hover, Web, Hawk Eye, Heat Blade, Spalding.*

Jismoniy tarbiya va sport mashgʻulotlarida oʻquv jarayonini dasturiy va uslubiy taʼminlashni takomillashtirish zarurligi hozirgi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, texnik, psixologik, pedagogik, gigiyenik va ergonomik talablarga javob beradigan oʻquv maqsadlari va kasbiy yoʻnalish uchun texnik va dasturiy taʼminotdan foydalanish imkoniyati boʻlishi kerak.

Nazariy materialni oʻrganish uchun oʻquv va kasbiy maqsadlar uchun maxsus mebel, kompyuterlar va tegishli periferik jihozlar bilan jihozlangan ixtisoslashtirilgan ofis tashkil etish kerak [1]. Shkaf quyidagi talablarga muvofiq jihozlangan boʻlishi kerak:

- koʻp qirrali va turli xil sharoit va foydalanish usullariga moslashish;
 - jamoaviy ishlarni tashkil qilish uchun talabalar oʻrtasidagi nazorat qilinadigan munosabatlar;
 - tinglovchilarning bir vaqtda va mustaqil ishlashi imkoniyati;
 - har bir ish joyida stajyorlarning harakatlarining borishini qayd etish imkoniyati;
- matn, grafik va audiovizual maʼlumotlarni kiritish va aks ettirish vositalarining mavjudligi;
- dinamik tasvirlarni yaratish qobiliyati; oʻquvchilarning shaxsiy kompyuterlar bilan interaktiv oʻzaro taʼsiri;
 - foydalanuvchilar uchun foydalanish qulayligi;
 - ishda yuqori ishonchlilik;
 - foydalanuvchining tasodifiy, notoʻgʻri va qasddan harakatlaridan tizimning apparat va dasturiy taʼminoti xavfsizligi;
 - gigiena va mehnat xavfsizligi [2].

Oʻqituvchining ish joyi quyidagilardan iborat shaxsiy kompyuter bilan jihozlangan boʻlishi kerak: tizim bloki; rangli monitor; sichqonchani manipulyatori; klaviatura; ovozli dinamiklar; mikrofon; tashqi yoki arxiv saqlash qurilmasi; lazerli oq-qora va rangli inkjet printer; rangli tekis skaner; Internetga kirish uchun tarmoq uskunalari.

Har bir tinglovchining ish joyi quyidagilarni oʻz ichiga olishi kerak: tizim bloki; rangli monitor; sichqonchani manipulyatori; klaviatura; ovozli dinamiklar. Oʻquv xonasidagi barcha kompyuterlar mahalliy tarmoqqa ulangan va Internetga ulangan boʻlishi kerak.

Oʻqituvchi va talabaning har bir ish joyi asosiy dasturiy taʼminot bilan jihozlangan boʻlishi kerak: tizim dasturiy taʼminoti; asosiy axborot texnologiyalari uchun dasturiy taʼminot (matn protsessor, elektron jadvallar, maʼlumotlar bazasini boshqarish tizimlari, kompyuter grafikolari va taqdimot tizimlari, telekommunikatsiya tizimlari). Zarur amaliy dasturiy taʼminot, shu jumladan elektron taʼlim resurslarini ishlab chiqish vositalariga ega boʻlish majburiydir.

Axborot texnologiyalari va telekommunikatsiyalarining rivojlanishi, jahon axborot resurslarining umumiy mavjudligi masofaviy taʼlim tizimida yangi

imkoniyatlar yaratmoqda. Jismoniy tarbiya va sport sohasida masofaviy ta'lim xizmatlari iste'molchilari musobaqalar va mashg'ulotlarga tez-tez jo'nab ketishlari sababli ta'lim olishda muammolarga duch kelgan sportchilardir.

Shu munosabat bilan bo'lajak jismoniy tarbiya bakalavriat yo'nalishi bo'yicha talabalarga masofaviy ta'limning zamonaviy texnologiyalarini o'zlashtirishlari uchun shart-sharoit va masofaviy ta'limning turli kurslari va fanlari (elektron ta'lim resurslari, o'quv-metodik qo'llanmalar) bo'yicha o'quv-uslubiy materiallarni ishlab chiqish sohasidagi kompetensiyalar yaratilishi kerak. darsliklar, ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar, taqdimotlar va boshqalar).

Sport ta'limining vazifalaridan biri sport faoliyatini yakunlayotgan sportchilarni ijtimoiy moslashtirishdir. Tegishli mutaxassislik bo'yicha masofaviy ta'lim imkoniyati sizga yangi kasbni tanlashga yordam beradi. Shu munosabat bilan talabalarni tayyorlashning dasturiy-uslubiy ta'minoti sport federatsiyalari, jamg'armalari, uyushmalari, sport klublari tomonidan buyurtma qilingan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va ularni masofaviy ta'lim sharoitida moslashuvchan va qulay rejimda amalga oshirish orqali ifodalanishi kerak[3].

Jismoniy tarbiya darslari va sport mashg'ulotlarining o'ziga xos xususiyatlari, jismoniy tarbiya o'quv jarayonida va sport mashg'ulotlari jarayonida ham o'quv, ham kasbiy maqsadlarda kompyuter interfeysli vositalardan foydalanishning maqsadga muvofiqligi. Masalan, proyektorning mavjudligi talabalar va sportchilar tomonidan o'rganilayotgan materialni yaxshiroq o'zlashtirishi uchun kompyuterdan o'quv yoki sport ma'lumotlarini katta ekranga chiqarishga imkon beradi. Interfaol proyektorlarda tegishli dasturiy ta'minot o'qituvchi yoki trenerga proyeksiyalangan tasvirni qayd qilish va keyin uni slayd-shou sifatida ko'rsatish imkonini beradi. 3D skanerlardan foydalanish o'rganilayotgan ob'ektni uning 3D modelini olish uchun hajmli skanerlashni amalga oshirish imkonini beradi. Hujjat kamerasidan foydalanish o'rganilayotgan ob'ektning kattalashtirilgan tasvirini (figura, texnik harakat, sport texnikasi va boshqalar) ekranga proyeksiya qilish imkonini beradi. Jismoniy tarbiya va sport fanlari bo'yicha individual mashg'ulotlarni yozib olishda videokameradan, sportchilarni masofaviy o'qitishda veb-kameralardan foydalanish mumkin. Jismoniy tarbiya bakalavriatining o'zlashtirishi kerak bo'lgan yana bir qurilma - bu planshet bo'lib, u turli xil vazifalarni bajarish, ekranda elektron qalam bilan chizmalar chizish, tayyorlangan materialni zudlik bilan yuborish va hokazo. Simsiz qalamdan foydalanish turli taqdimot materiallarini tayyorlashni qulay qiladi. Ovoz berish uchun 16 yoki 32 radio masofadan boshqarish pultlari bilan ta'minlangan radiotizimdan talabalar – bo'lajak jismoniy tarbiya bakalavrlarini tayyorlash jarayonida, shuningdek, bilimlarni tekshirish uchun ekspress-so'rov va test sinovlari uchun o'quv va o'quv jarayonlarida foydalanish mumkin. Ta'lim muassasalarining o'quv jarayoniga interfaol doskalar joriy qilingan bo'lib, ular o'rganilayotgan materialning ravshanligi va taqdim etilishining qulayligi bo'yicha an'anaviy doskadan sezilarli ustunlikka ega. Shu munosabat bilan jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari jarayonida o'quv jarayonida interfaol doskalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Elektron ko'rsatgich o'qitish jarayonini ham osonlashtiradi va "aylantirish" va "hover" funksiyalarining mavjudligi dasturiy ta'minotni boshqarish va Web sahifalar bilan ishlashni imkon qadar

osonlashtiradi. [4].

Bugungi kunda professional sport - bu axborot va texnologik jihatdan to'yingan zamonaviy sanoat bo'lib, unda AKT vositalari turli sport turlarida, jumladan, kompyuter bilan bog'langanlarida (masalan, tennis, kriket, futbol kabi sport turlarida sinovdan o'tgan Hawk Eye elektron hakamlar tizimi) faol foydalaniladi. Primrose-Idea texnologiyasiga asoslangan simsiz qilichbozlik pinli tiqin, Spalding texnologiyasiga asoslangan kompozit basketbol to'pi, issiq pichoqli konkilar, Heat Blade texnologiyasi asosida ishlab chiqilgan batareya va mikroprotessorlar va boshqalar).

Yagona axborot ta'lim muhitining faoliyat ko'rsatishi jismoniy tarbiya va sportga tayyorgarlik jarayonining zaruriy shartidir. Yagona axborot makonini yaratish to'liq matnli elektron resurslar kutubxonasining mavjudligini nazarda tutadi. Raqamli ravishda tashqi tashuvchilarda saqlanadigan yoki onlayn mavjud bo'lgan ma'lumotlar ta'lim jarayonini axborot bilan ta'minlash uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Shuni ta'kidlash kerakki, to'liq matnli elektron resurslar kutubxonasi asosan quyidagilardan iborat: o'quv nashrlarining elektron versiyalari; ma'ruza materiallari, amaliy topshiriqlar, imtihonlar, testlar variantlari va boshqalar; davriy nashrlarning elektron versiyalari; ma'lumot va ma'lumotnomalar; Internet resurslariga foydali havolalar ro'yxati va boshqalar. Kutubxona jarayonlarini avtomatlashtirish uchun kutubxonani avtomatlashtirish uchun maxsus dasturiy ta'minot mo'ljallangan (MARK, Library, IRBIS, ALEPH, Tinlib, VTLS, LiberMedia). Foydalanuvchilar uchun tashkil etilgan elektron katalogga kirish mavjud parametrlar (muallif, sarlavha, mavzu sarlavhasi va boshqalar) bo'yicha qidirish, talablarni avtomatik ravishda to'ldirish va chop etish imkonini beradi, bu esa foydalanuvchining katalog bilan ishlash vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi. Ombordan kitoblarga elektron buyurtma berish tez bajarilishini ta'minlaydi, buyurtma berish tartibini qisqartiradi, kitobning joylashgan joyini, uning holatini (chiqarilgan, buyurtma qilingan) aniqlash imkonini beradi, adabiyotlarni bron qilish, kitoblarni zaxiralash imkonini beradi. Bundan tashqari, foydalanuvchi hujjatning to'liq matnini Internet orqali olishi mumkin.

Katta qismini sport mashg'ulotlariga bag'ishlaydigan sport industriyasining o'ziga xos xususiyatlari kasbiy-pedagogik kompetentsiyani oshirish vositasi sifatida mustaqil ta'lim faoliyatini amalga oshiradi.

Sportni rivojlantirishning zamonaviy sharoitida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tibbiy-biologik ta'minlashning mavjud tizimi fan-texnika taraqqiyotining eng so'nggi yutuqlarini, kompyuter bilan ulangan tibbiy asbob-uskunalar asosida ishlaydigan tiklash vositalari va usullarini jalb qilishi kerak. Sportga yo'naltirilgan muassasalarda reabilitatsiya-sog'lomlashtirish, test, diagnostika, sport-uslubiy, axborot-texnologik bo'limlar faoliyati kutilayotgan zamonaviy jihozlar bilan ta'minlangan davolash-reabilitatsiya xonalarini tashkil etish zarur. Shu bilan birga, kompyuter bilan bog'langan tibbiy va biologik uskunalarning ishlashi ishonchlilik, ob'ektivlik va axborot mazmuni mezonlariga muvofiq testlarni tanlash jarayonlarini avtomatlashtirishga, shuningdek, funktsional holat va darajani baholash ko'rsatkichlarini aniqlashga qaratilgan sportchilarning tayyorgarligidir. Tayyorgarlik jarayonida kompyuterga ulangan tibbiy va biologik jihozlardan foydalanish talabalarni

sport-pedagogik, psixologik-pedagogik va funksional diagnostikaning avtomatlashtirilgan usullari bilan tanishtirish imkonini beradi. [2].

Dasturiy ta'minotning yangi avlodi (multimedia, gipermediya, Internet texnologiyalari asosida) paydo bo'lishi ularni dasturiy ta'minotga kiritish va jismoniy tarbiya bo'yicha talabalar - bo'lajak bakalavrlarni quyidagi talablarni hisobga olgan holda uslubiy yordam berish zarurligini quyidagicha taqozo etadi: qabul qilingan bakalavrlar tayyorlash dasturida belgilangan maqsad va vazifalar bilan ta'lim resursining mazmuni; o'qitishning didaktik tamoyillariga rioya qilish; ekranda o'quv ma'lumotlarining vizual tasviri; mustaqil ta'lim faoliyatini ta'minlash; ekranda ko'rsatilgan o'rganilayotgan ob'ektlar va jarayonlarning modellari bilan tadqiqot faoliyatini amalga oshirishni ta'minlash; test topshirig'ini bajarish jarayonida boshqaruv va o'zini o'zi boshqarish jarayonlarini avtomatlashtirish qobiliyatini keyinchalik xatolarni tuzatish bilan ta'minlash; o'quv materialining qismlarini takroriy takrorlash, oldingi vazifalarga qaytish imkoniyatini ta'minlash; foydalanuvchi uchun qulay interfeys mavjud bo'lganda ekranda taqdim etilgan ob'ektlar va modellar bilan axborot o'zaro ta'sirida psixologik qulaylik; tasvir va ovoz sifati uchun belgilangan standartlarga muvofiq o'quv materialini taqdim etish uchun kompyuter vizualizatsiya vositalarini taqdim etish.

Jismoniy madaniyat (o'quv maqsadlari) va sport mashg'ulotlari (kasbiy yo'naltirish) bo'yicha o'quv jarayonini dasturiy ta'minot va uslubiy ta'minlash tarkibini blok-modulli tuzilma shaklida belgilaymiz. Har bir blok asosiy dasturiy ta'minotni (tizimli dasturiy ta'minot; asosiy axborot texnologiyalari uchun dasturiy ta'minot (matn protsessor, elektron jadvallar, ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlari, kompyuter grafikasi va taqdimot tizimlari, telekommunikatsiya tizimi (Internet)) va zarur amaliy dasturlarni o'z ichiga oladi. Dasturiy ta'minot tarkibiga kiritish maqsadga muvofiqdir. O'quv maqsadlarida kompyuter bilan bog'langan ma'lum turdagi o'quv jihozlarining va uslubiy ta'minoti (interfaol doska, o'rganilayotgan materialni kompyuterdan katta ekranga proyeksiyalash uchun proyektor, o'rganilayotgan ob'ektning kattalashtirilgan tasvirini ekranga proyeksiya qilish uchun hujjat kameralari), individual mashg'ulotlarni yozib olish uchun videokamera, tinglovchilarni ekspress-so'rov va sinovdan o'tkazish uchun radiotizim va boshqalar) va kasbiy yo'nalish (virtual simulyatorlar, qilichbozlik uchun simsiz bog'lovchi, kompozit basketbol to'pi, isitiladigan konki va boshqalar). Ta'lim maqsadlari va kasbiy yo'naltirilganligi uchun turli xil o'quv, sinov va monitoring dasturlarini kiritish tavsiya etiladi, ularning tanlovi jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarida o'quv jarayonining xususiyatlari bilan asoslanishi kerak. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tibbiy-biologik ta'minlash tizimini yaratish va ishga tushirish uchun dasturiy ta'minot va uslubiy ta'minotga kompyuter bilan bog'langan tegishli tibbiy asbob-uskunalarni kiritish kerak. [5].

Shunday qilib, jismoniy tarbiya (o'quv maqsadlari) va sport mashg'ulotlari bo'yicha o'quv jarayonini dasturiy-metodik ta'minlash belgilandi.

Xulosa qilib aytganda jismoniy tarbiyani o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish loyiha usulining pedagogik va didaktik funktsiyalarini to'liq ochib berishga va unga xos bo'lgan potentsial imkoniyatlarni amalga oshirishga imkon

beradi. Jismoniy tarbiya darslarida axborot va dizayn texnologiyalarini samarali integratsiyalash talabning individualligini, uning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish bilan bog'liq muammolarni hal qilishga yordam beradi hamda dasturiy ta'minotning yangi avlodi (multimedia, gipermedia, internet texnologiyalari asosida) paydo bo'lishi kadrlarni jismoniy tarbiya va sport sohasida ishlashga tayyorlash, ularning infokommunikatsion vositalaridan foydalanish malakasini oshirishga yangicha yondashuvlarni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR:

1. Xasanovich R. B., Saidovich M. O. Jismoniy tarbiya darslarida innovatsion texnologiyalar orqali o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangiliklar kiritish va uni amalga oshirishda interaktiv metodlardan foydalanilish //O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – T. 2. – №. 18. – C. 395-400.
2. Ravshanov B. X. Increasing professional skills of physical education graduates using an electronic educational base //Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 724-727.
3. Ravshanov B. “Jismoniy Madaniyat” va “Jismoniy tarbiya va sport” ixtisosligi talabalarining infokommunikatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – №. 28.
4. Xasanovich R. B., Saidovich M. O. Jismoniy tarbiya darslarida innovatsion texnologiyalar orqali o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangiliklar kiritish va uni amalga oshirishda interaktiv metodlardan foydalanilish //O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – T. 2. – №. 18. – C. 395-400.
5. Ravshanov B. X. Bo'lajak jismoniy tarbiya mutaxassislarini tayyorlashda infokommunikatsion texnologiyalarning roli //GOLDEN BRAIN. – 2023. – T. 1. – №. 10. – C. 311-316.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

Joniqulova Zulayxo Burxon qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Sirtqi bo'lim o'qituvchi
Joniqulovazulayxo1@gmail.com

Annotasiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilan ishlashda didaktik o'yinlardan foydalanish masalalari haqida ma'lumotlar keltiriladi. Mazkur maqolada har bir bolaning manfaatlarini va uning rivojlanish xususiyatlarini shakllantirish muammosi bilan shug'ullanuvchilar foydalanishi mumkin.

Kalit so'zlar: didaktik, o'quvchi, individual didaktik, jismonan rivojlanishi, bola, o'yinchoqlar, so'z, maktab, pedagog, psixolog.

Kirish: Ta'lim va o'qitish mazmunining nazariy masalalarini, uning shakli va uslublarini pedagogikaning bir qismi bo'lgan didaktika o'rganadi. Umuman pedagogika singari didaktika ham rivojlanadi. Uning rivojlanishiga Yan Amos Kamenskiy hissa qo'shgan. Uning "Buyuk didaktika" asarida o'qitishni rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Boshlang'ich ta'lim didaktikasining asoslari Shvetsariya pedagogi I.G.Pestolotsi asarlarida ishlab chiqilgan. Bulardan tashqari rus didaktikasining atoqli namoyondasi K.D.Ushinskiy bo'lgan. U ham o'qitish masalalarini chuqur psixologik asosini yaratdi. O'zbek xalqi orasida ham H.H.Niyoziy, A.Avloniy kabi pedagoglar yetishib chiqdi. Ular ham o'zbek xalq maktablarini ochish, kabi o'quvchilarga darsliklar yozish ishlarni davom ettirdilar.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan keng islohotlar vatan taqdiri, xalq ravnaqi, mustaqil yurtning kelajakdagi boshqaruvchi-lari yangi avlod tarbiyasiga qaratilmoqda. Mustaqil Vatanimizga har tomonlama yetuk, mukammal, axloqiy, yuksak ma'naviy xislatlarga ega, iymon-e'tiqodi butun, o'z xalqi, o'z ona - Vatanga fidoiy, barkamol insonlarni tarbiyalash davlat siyosatida ustuvor masalalardan biri sifatida qaralaladi.

Didaktikaga asoslangan holda biz o'quvchilarga yanada samaraliroq, kuchliroq bilim beramiz. Ta'lim jarayonida turli usullardan foydalanishimiz kerak. Dars turini to'g'ri va muvaffaqiyatli o'tish uslubini ham to'g'ri tanlasak dars yaxshi natija beradi. Har bir darsni ko'rgazmali va texnika vositalari bilan o'tkazish joizdir. Shundagina dars bilimga boy yaxshi o'tadi. O'qituvchi izlanuvchan bo'lishi, darslarni ravon va tushunarli qilib o'tishi kerak. Dars qiziqarli o'tishi uchun faqat ko'rgazma qurollarga tayanib qolmasdan, o'yin elementlaridan, dars davomida harakatli o'yinlardan foydalanish lozim. Didaktik o'yinlar texnologiyalari o'quvchi ko'nikmalarini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan bo'lishi kerak. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega bo'ladi.

O'yin orqali bola faoliyati mustahkamlanadi, ularni jismonan ruhan rivojlanishiga yordam beradi. O'yin jarayonida qiyinchiliklarni, to'siqlarni yengishga o'rgatib boradi.

O'yin bolalar faoliyatining asosiy turlari. Bola o'yin orqali materiallarning ko'rinishi, ranglari, tuzilishi va turli o'simlik va hayvonot olamidagi o'zgarishlarni anglaydilar. O'yin- bu bolalar uchun o'qish, mehnat qilish tarbiya vositalaridir. Biroq, darsning asosiy qismini o'yin darsiga aylantirib qo'ymaslik lozim.

Bola hayotining asosiy turi o'yindir. "Bola uchun o'yin voqelik"- deb yozgan edi K.D.Ushinskiy, binobarin, tevarak atrofdagi voqelikdir. U bolaga xususan tushunarli bo'lgani uchun qiziqdir, o'yin bolaga shuning uchun tushunarliki, unda qisman bolaning o'zi yaratgan narsa bor. Bolalarning o'yin faoliyati maktabgacha yoshda paydo bo'lib, o'z taraqqiyotida oddiy taqlid qilishdan murakkab rolli o'yinga qadar bo'lgan yo'lni bosib o'tadi, bu o'yin dastlab kishilarning predmetlar bilan bog'liq faoliyatini, so'ngra o'ziga xos xususiyatlarni aks ettiradi.

Asosiy qism: O'yin o'sib borayotgan bola organizmining zaruriy ehtiyojidir va u orqali bolalarda tashkilotchilik ko'nikmalari tarbiyalanadi. Ammo o'yin har qanday sharoitda ham o'yindir. Shunday o'yinlar ham borki, ular bolalarga mustaqillikni, oddiylikni, bir- biriga yordam berish hissini tarbiyalaydi.

Yan Amos Kamenskiy Grammatik o'yinlardan sistemali foydalanishning ahamiyati xususida gapirib, bunday deb yozgan edi: "Bola sog'lom bo'lishi uchun u doimiy harakatda bo'lishi zarur, shundagina o'yin qiziqarli o'tadi. O'yinga rahbarlik qilish va bolalarning hatti-harakatlarini doimo kuzatib turishi kerak. Chunki bolalar o'yin jarayonida har tomonlama tarbiyalanadilar.

Didaktik o'yinlarning asosiy turlari: Intelektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy, jismoniy ahloqiy, psixologik, estetik, badiiy, tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim – tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy jismoniy, roli, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlari bo'yicha ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi o'yinlar alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda.

Ko'pchilik o'yinlarda didaktik o'yinchoqlar va bunga bevosita a'loqador bo'lgan boshqa qo'llanmalar foydalaniladi. Didaktik o'yin jarayonida shunday holatlar ham tez-tez bo'lib turadiki bolalardagi eng yaxshi kayfiyat birdan sho'xlik, notinchlik va intizomsizlik bilan ham almashib qoladi. Bunday paytlarda o'qituvchi ayrim bolalarga tanbex berishga majbur bo'ladi va bu boshqarning o'yin kayfiyatini shubhasiz tushiradi. Agar shunday vaziyat sodir bo'lsa ham o'yin qoidasi bilan birga qo'shib tushuntirsa metodik jihatdan to'g'ri bo'ladi.

Individual didaktik o'yin o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida bevosita munosabat yaratishga va bolalarning orqada qolishi sabablarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bunda o'qituvchining quyidagi kabi mantiqiy topishiriqli o'yin mashqlarini o'tkazishi maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi yoki o'quvchilardan birontasi bir so'z aytadi, bolalar ana shu so'zga yaqin yoki qarama-qarshi ma'noli so'z topib aytadilar.

O'qituvchi yoki tarbiyachi til o'rgatishdagi qiyinchiliklarni yengishga, ona tilidan olgan bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Ayniqsa birinchi sinfga kelgn bolalarning ancha kamchilikari bo'ladi. Masalan:

Ular r,z,s,t,sh kabi tovushlarni to'g'ri talaffuz eta olmaydilar. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'yin mashqlari ovozbolalarga kaptok otadi. Kaptok otayotganda, o'qituvchi masalan: "anor"-, deydi. O'quvchilar esa sholi-poli, uy-o'y, rom-pom, ucho'ch degan so'zlarni topib aytishlari kerak. Har bir o'quvchiga stol ustida turgan rasmlardagi bir-biriga nomlari yaqin bo'lganlarini topib aytishi topsiriladi. Grammatik o'yinlar, havo yo'lining ishlashini normallashtiradi, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilib, eslab qolishga yordam beradi.

1-sinfda talaffuz etilishi qiyin bo'lgan so'zlar ishtirokida turli o'yinlar o'tkaziladi.

O'qituvchi bir necha so'zni (olma, shahar, gulzor) aniq, lekin juda tez aytadi. O'quvchilar bu so'zarni yaxshilab eshitib olishga va uni takrorlashga harakat qiladilar. Bu o'yin bolalarning eshitish qobiliyatini mustahkamlashga yordam beradi, ularni intizomli bo'lishga o'rgatadi.

O'yin jarayonida bola xarakteridagi o'ziga xos tomonlari oydinlashib boradi, tarbiyachi ularning har biriga mos muomila qilishiga o'rgatadi. Ularning salbiy tomonini ochadi o'qituvchi esa o'z navbatida uni to'g'irlashga harakat qiladi.

O'yin orqali bola ko'rgan bilganini tasvirlaydi. Masalan: "Maktab-maktab", "Magazin", "Sotuvchi" kabi o'yinlar shular jumlasidandir.

O'qituvchi didaktik o'yinlarni rejalashtirayotganda quyidagi muayyan talablarga amal qilishi muhimdir.

O'yin o'rganilayotgan material uchun dalil va uni mustahkamlovchi omil bo'lib xizmat qilishi, ammo uning o'rnini to'liq egallab olmasligi, shuningdek qolgan vaqtda to'ldiruvchi vosita bo'lmasligi;

O'ynaladigan o'yinning maqsadini aniq bilishi va shu maqsadga erishishi uchun harakat qilishi;

O'yin qoidalarini, vazifalarini bolalarga ravshan va qiziqarli qilib tushuntirishi, ularda o'yinga bo'lgan qiziqishni oshirish hamda uni mashq bilan almashtirib yubormasligi;

O'yinning qanday o'ynalayotganini tez, to'g'ri, tushunish va uni o'quvchilar qanday bajarayotganini kuzatib turishi;

O'yin natijalariga mohirlik bilan yakun yasash va ularni erishilgan natijalar bilan bog'lash;

Muhokama va natijalar: Yuqorida aytib o'tilganlar qatorida didaktik o'yinlar o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish hulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, ahloq odob o'rgatish, yangi bilimlar o'rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlarga ajratiladi. Umumiy o'yinlar nazariyasiga, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashda ularni funksional, mavzuli konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlariga ajratiladi. Bularning orasida ta'lim tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini berishi Talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali bilan alohida o'ringa ega. O'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyat shakli hisoblanadi. Bu esa pedagog va psixolog olimlar tomonidan shu yosh davridagi o'yinlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini o'rganish va yanada oshirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilishiga asos bo'ldi. Natijada, oldingi asrning 60-yillari boshidan AQSH-da so'ngra boshqa g'arb mamlakatlarida ishchanlik o'yinlari qo'llanila boshlandi. Ishchanlik o'yinlari tadqiqotchilari bu usulni eng asosiy, samarali va tejamli ta'lim metodlaridan iborat deb takidlaganlar. Didaktik o'yin texnologiyalari amalga oshiriladigan ayrim noananaviy dars shakillari ishchanlik o'yini darsi –dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi.

Rolli o'yin darsi - dars mavzusi bo'yicha masalalarni o'rganishda o'quvchilarga oldindan ma'lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustahkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars – dars mavzusi bilan bog'liq sahna ko'rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimedia, virtual o'quv kursi va shu kabilar) asosida o'tiladigan dars.

Kim oshdi savdosi darsi – o'quv fani ayrim bo'limi bo'yicha bilimlarni har bir o'qituvchi qanchalik ko'p bilishini namoyish etish darsi. Yarmarka darsi – dars mavzusini bo'laklar bo'yicha oldindan o'zlashtirgan o'quvchilarning o'zaro muloqot asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o'tiladigan dars. Formulalar darsi –

o'quvchilarning formulalarni puxta o'zlashtirishlari bo'yicha turli o'yinlar shaklidagi mashqlar o'tkazish darsi. O'yin darsi – dars mavzusiga mos o'yin orqali o'quvchilarning o'zlashtirishlari tashkil qilish darsi. “Sud darsi” - o'quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi.

Kontsert darsi - dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi kontsert shaklida ifodalash mashqlari bo'lib, o'quvchilarni faollashtirish va bilimni mustahkamlash imkoniyatini beradi. “Tergovni bilimdonlar olib boradi” darsi - dars mavzusini oldindan puxta o'rgangan o'quvchilar yordamida qiziqarli savol-javoblar, tahlillar asosida isbotlab tushuntirish mashqlari bo'lib, bunda o'quvchilar dars mavzusini o'zlashtirib, eslab qolishlari uchun qulaylik yaratiladi.

Talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali №5 103 Integral (integratsiyalashgan) darsi - bir necha fanlarga oid integratsiyalash uchun qulay bo'lgan mavzular bo'yicha tashkil qilingan dars bo'lib, o'quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini ortirib, ta'lim jarayonidagi faolliklarini ta'minlaydi. Bunday darslar o'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ulardan olam tuzilishining ularning ilmiy asoslarini to'liq idrok etish, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. “Mo'jizalar maydoni” darsi – o'quvchilar bilan o'tkaziladigan qiziqarli o'yin bo'lib, turli savollarga belgilangan vaqt davomida to'g'ri javoblar topish va g'oliblarni rag'batlantirish orqali o'quvchilarda fikrlash, topqirlik, ziyraklik va bilimlarini kengaytirib borish sifatlarini shakllantiradi. Didaktik o'yinlarni amalda qo'llash shart-sharoitlari didaktik o'yinlarni tanlashda ishtirokchilarning yoshi, bilimi va tarbiyalanganlik darajasi hisobga olinadi.

Didaktik o'yin turlarini tanlash me'zonlari: - ishtirokchilar tarkibi bo'yicha o'g'il-bolalar, qiz-bolalar, qiz bolalar, o'smirlar katta yoshdagilar uchun o'yinlar; - ishtirokchilar soni bo'yicha –yakka, juftlikda kichik guruh, sinf jamoasi, raqobodosh komandalar, sinflar aro va ommaviy o'yinlar ; - o'yin jarayoni bo'yicha – fikrlash, o'ylash topog'onlik, harakatlar musobaqa va boshqalarga yo'naltirilgan yo'llar; - vaqt me'yori bo'yicha dars, mashg'ulot vaqtining reja bo'yicha ajratilgan qismi, o'yin maqsadiga erishguncha, g'olib yoki g'oliblar aniqlanguncha davom etadigan va boshqa o'yinlar.

Xulosa: Didaktik o'yinlardan amalda foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo'lgan ta'lim –tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi. Turli o'quv fanlariga oid didaktik o'yinlar mavjud bo'lib, ular shu fanlarni sifatli o'rgatish maqsadlariga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. J.O.Tolipova, A.T.G'ofurov “Biologiya o'qitish metodikasi”. Toshkent. 2004.
2. B.Sobirov. Interfaol metodlar. Farg'ona. 2020.
3. <https://uz.everaoh.com/maktabgacha-tarbiyachilar-uchun-didaktik-oyinlar/>
4. <https://azkurs.org/i-bob-boshlangich-sinf-darslarida-o'yin-va-didaktikoyinlardan.html>

“INTERAKTIV O‘QITISH: TA’LIMDA MODERNIZATSIYAGA QADAM”

Qahramonjonov Asadbek Oybek o‘g‘li

Farg‘ona Politexnika inisituti

Menejment yo‘nalishi 74-20M guruxi

Email: asadbekqahramonjonov28@gmail.com

Annotatsiya: Maqola, zamonaviy o‘qitish metodlari va ularning ta‘limdagi ahamiyati haqida batafsil ma‘lumot beradi. O‘qituvchilarning jamiyatdagi roli, ta‘lim tizimlarining shaxsni shakllantirishdagi o‘rni, va turli o‘qitish usullarining afzalliklari va kamchiliklari muhokama qilinadi. Shuningdek, Yaponiya ta‘lim tizimi misolida ta‘limdagi yaxshilanishlar va ularning samaradorligi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: *Interaktiv o‘qitish, ta‘lim modernizatsiyasi, O‘qitish Usullar, O‘qitish strategiyalari, Interaktiv usul, Munozara usuli, Yaponiya ta‘lim tizimi.*

O‘qituvchilar mamlakatning asosiy boyligidir, chunki ular davlat quruvchilardir. O‘qituvchilar va ta‘lim tizimlari shaxsning xarakterini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi va buyuk o‘qituvchilar o‘z o‘quvchilarining hayotini o‘zgartirishga katta yordam beradilar. Shuning uchun, bir mamlakat muvaffaqiyatga erishish uchun o‘z ta‘lim muassasalari va o‘qituvchilariga ko‘proq sarmoya kiritishi zarur. To‘g‘ri o‘qitish usullari va strategiyalari talaba hayotida o‘zgarishlarga olib kelgani haqida cheksiz miqdordagi hikoyalarni topish mumkin. O‘qituvchilik san‘ati juda katta ahamiyatga ega. Muvaffaqiyatli o‘qituvchi bo‘lish uchun barcha mumkin bo‘lgan o‘qitish usullari va strategiyalarini bilish va ulardan to‘g‘ri foydalanish kerak, chunki o‘qituvchi qaysi o‘qitish usuli talabalarni ko‘proq jalb qilishini bilsa, talabalar yaxshiroq bilim va malakaga ega bo‘ladilar.

Bertran Russell o‘zining iqtibosida shunday deydi: "O‘quv dasturidan ko‘ra muhimroq narsa o‘qitish usullari va o‘qitish ruhi masalasidir."

Hozirda o‘qitish usullarini bir qancha turlari mavjud bulardan bazilari:

O‘qituvchi markazlashtirilgan usul bu usul hozirda ham yuritilib kelinmoqda buni kamchiligi bunda talaba faqat yakuniy imtihonlarda yoki baholashda ijobiy baho olish uchungina o‘qiydi.

Kontentga yo‘naltirilgan usullar bu usulda o‘qituvchi aniq belgilangan o‘qitish metotlaridan foydalanadi va bu metotlar foydali yoki yo‘qmi hech kim muhokama qilmaydi.

Interaktiv yoki ishtirokchi usul Bu o‘quvchilar uchun ham, o‘qituvchilar uchun ham foydali deb hisoblangan ta‘lim usulidir. Ushbu o‘qitish usulida yozish mashqlari, o‘ylansh, guruhlashish, bahs-munozara, muammoni o‘rganish yoki vaziyatni tahlil qilish kabi ko‘plab strategiyalar qo‘llaniladi.

Munozara usuli Munozara usuliga faqat o‘qituvchi yuqori malakali va intizomli bo‘lgandagina amal qilish mumkin. Chunki bu ikki tomonlama muloqot usulida o‘quvchilar o‘zaro fikr-mulohazalarini tinglashga, fikr almashishga tayyor bo‘ladilar.

Bunday usullar ko'p lekin hammasini ham Yashi deb bo'lmaydi ularni afzalligi va kamchili yo'q emas, shuning uchun buni to'g'ri tanlay bilish muhimdir.

O'zbekistonda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan yaxshilanishlar va islohotlar, 2023 yil boshida e'lon qilingan Yol xaritasi doirasida amalga oshirilmoqda. Bu islohotlar, asosan, ta'lim sifatini oshirish, barcha fuqarolarga ta'limdan adolatli foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va mamlakatdagi ta'lim muassasalarini zamonaviy talablarga javob beradigan darajada modernizatsiya qilishni ko'zda tutadi.

2023-2026 yillarda amalga oshirilishi rejalashtirilgan asosiy yo'nalishlar quyidagilar hisoblanadi.

1. Ta'lim sifatini yaxshilash: O'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, ta'lim dasturlarini zamonaviy bilim va texnologiyalar bilan boyitish, shuningdek, ta'lim jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish kuchaytiriladi.

2. Ta'lim muassasalarini modernizatsiya qilish: Maktablar, kollejlari va oliy o'quv yurtlari zamonaviy o'quv qurollari, laboratoriya va texnologiyalar bilan ta'minlanadi, shu bilan birga, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlanadi.

3. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish: Nogironligi bo'lgan shaxslar, chekka hududlarda yashovchi aholi va ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarning farzandlari uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish.

4. Ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish: Ta'lim jarayonlarini raqamlashtirish, elektron o'quv materiallari va onlayn kurslarni joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirish va ta'lim oluvchilarga qulaylik yaratish.

5. Ta'lim tizimidagi adolatli foydalanishni ta'minlash: Har bir fuqaroga sifatli ta'lim olish imkoniyatini berish, ta'lim sohasida ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish choralarini ko'rish.

Hukumat va rivojlanish bo'yicha hamkorlar tomonidan amalga oshirilayotgan ushbu islohotlar, kelajakda O'zbekistonning iqtisodiy taraqqiyotiga va fuqarolarining turmush sifatining yaxshilanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini kengaytirish va uni yanada takomillashtirish maqsadida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarni qamrab olish darajasini 80 foizga yetkazish ko'zda tutilgan. Bu maqsadda, maktabgacha ta'lim muassasalarida qo'shimcha 620 ming o'rin yaratish rejalashtirilmoqda. Bu kabi yirik miqyosdagi islohotlar quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Infrastruktura va O'rinlar Sonini Oshirish

- Yangi maktabgacha ta'lim muassasalari qurilishi: Bu orqali bolalar soniga nisbatan mavjud o'rinlar yetishmovchiligini bartaraf etish va ularni sifatli ta'lim olish imkoniyati bilan ta'minlash maqsad qilingan. Mavjud muassasalarni kengaytirish va modernizatsiya qilish: Infrastrukturaning yaxshilash orqali sifatli ta'lim va tarbiya jarayonlarini ta'minlash.

Ta'lim Sifatini Oshirish O'qituvchi kadrlarni malakasini oshirish: Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim beruvchi pedagoglar uchun malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglar tashkil etish. Ta'lim dasturlarini yangilash va diversifikatsiya qilish: Zamonaviy o'quv dasturlarini joriy etish orqali bolalarga turli sohalarda bilimlar berish.

Inklyuziv Ta'limni Rivojlantirish - Maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni qamrab olish: Har bir bola uchun teng imkoniyatlar yaratish maqsadida, maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun moslashgan dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish.

Moliyalashtirish va Qo'llab-Quvvatlash - Davlat va xusiy sektor ishtirokini kengaytirish: Maktabgacha ta'lim sohasidagi loyihalarni moliyalashtirish uchun davlat-xusiy sherikchilik mexanizmlaridan foydalanish.

Ushbu islohotlar maktabgacha yoshdagi bolalarning jamiyatdagi o'rnini va ularning kelajakdagi ta'lim yo'nalishlariga tayyorlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'limni rivojlantirish orqali bolalarning ijtimoiy, emotsional va intellektual rivojlanishiga zamin yaratiladi, shuningdek, ularni maktabga va kelajakdagi hayotga tayyorlashga yordam beriladi.

O'zbekistonning xalq ta'limi tizimi yuzaga kelgan demografik o'sish va kelajakda aholi sonining ortishi bilan bog'liq muammolarni hal etish maqsadida 2026 yilgacha maktablarda 1,2 millionga yaqin qo'shimcha o'rin yaratishni rejalashtirgan. Bu kattalashtirish, ayniqsa, maktablarning o'quvchilarga mo'ljallangan sig'imini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ushbu reja quyidagi asosiy elementlardan iborat:

Infrastrukturani Kengaytirish: Yangi maktablar qurish: Ehtiyojga javob berish uchun yangi maktablar quriladi, bu orqali maktablarning sig'imini oshirish va yangi o'quvchilarni qabul qilish imkoniyatini kengaytirish ko'zda tutuladi. Mavjud maktablarni kengaytirish: Mavjud binolarni kengaytirish va qo'shimcha sinf xonalarini qurish orqali, maktablarning sig'imini oshirish mo'ljallangan.

Ta'lim Sifatini Oshirish: Zamonaviy ta'lim muhitini ta'minlash: Zamonaviy o'quv qurollari, shu jumladan interaktiv doskalar, kompyuterlar va Internet imkoniyatlaridan foydalanish orqali o'quvchilarga sifatli ta'lim taqdim etish. Pedagogik jarayonlarni modernizatsiya qilish: O'qitish metodlari va dasturlarini yangilash, o'qituvchilar malakasini oshirish orqali ta'lim sifatini yaxshilash.

Ta'lim Muassasalari Orasidagi Adolatli Taqsimlanish: Chekka hududlarga e'tibor qaratish: Aholining zich yashaydigan va infratuzilma jihatidan rivojlanmagan hududlarda maktablar qurish yoki mavjudlarini kengaytirish, bu orqali barcha bolalarga ta'lim olish imkoniyatini tenglashtirish.

Moliyalashtirishni Ta'minlash: Davlat va xusiy sektorni jalb qilish: Maktablar qurilishi va modernizatsiyasi uchun zarur mablag'larni ta'minlash maqsadida davlat-xusiy sherikchilik dasturlaridan foydalanish.

Ushbu rejalashtirilgan chora-tadbirlar orqali O'zbekiston hukumati maktabgacha yoshdagi aholi sonining tez o'sishi munosabati bilan kelib chiqqan ta'lim muassasalarida joy yetishmovchiligi muammosini hal etishga va kelajak avlodlar uchun sifatli ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishga umid qilmoqda. Bu harakatlar butun mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va fuqarolarining yash darajasini oshirishga yordam beradi.

O'zbekistonning ta'lim sohasini takomillashtirish bo'yicha qabul qilingan rejalarga muvofiq, keyingi uch yil davomida ta'lim sohasiga 580 million dollardan ortiq sarmoya kiritilishi ko'zda tutilgan. Bu katta miqdordagi moliyalashtirish ta'lim tizimining turli jihatlarini, shu jumladan, infratuzilmalarni rivojlantirish, darslik va o'quv materiallarini

yangilash, o'qituvchilarning malakasini oshirish va raqamli ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish kabi muhim chora-tadbirlarga sarflanadi.

Ta'lim Sarmoyasi Asosiy Maqsadlari: Infrastruktura va Jihozlashuvni Takomillashtirish: Maktablar, kollejlarda va universitetlar uchun yangi bino va sinf xonalarini qurish, shuningdek mavjud o'quv yurtlarini remont qilish va zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash. O'qituvchilar va Pedagog Kadrlarni Tayyorlash: O'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish uchun trening dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, shuningdek, yangi pedagoglar tayyorlash. O'quv Dasturlarini Modernizatsiya qilish: Ta'lim dasturlarini xalqaro standartlar asosida yangilash, zamonaviy darsliklar va o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqish va joriy etish. Raqamli Ta'limni Rivojlantirish: Onlayn ta'lim platformalarini yaratish va kengaytirish, elektron darsliklar va o'quv materiallarini taqdim etish orqali ta'limning raqamli transformatsiyasini tezlashtirish. Inklyuziv Ta'lim: Maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun ta'lim sharoitlarini yaxshilash va ta'lim tizimida teng imkoniyatlarni ta'minlash.

Kutilayotgan Natijalar: Bu kabi sarmoyalarning samarali o'tkazilishi nafaqat ta'lim tizimining sifatini yaxshilashga yordam beradi, balki shuningdek, jamiyatning kelajagini yorqinroq qilishga xizmat qiladi. Sifatli ta'lim - bu raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va fuqarolarning turmush sifatini yaxshilashning asosiy omilidir.

O'zbekiston hukumati ta'lim sohasiga qilinayotgan sarmoyalarni mamlakatning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasining muhim qismi sifatida ko'radi, bu esa yosh avlodni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash, shuningdek, global miqyosda raqobatbardosh bo'lish imkoniyatini beradi.

Bundan tashqari rivojlangan mamlakatlar usullaridan ham keng foydalanilmoqda Yevropa, Kareya va Yaponiya davlatlarini uslublaridan keng qo'llanib kelinmoqda. Birgina yaponiya misolini olsak, Yaponiyada maktab o'quv dasturini 3 qisimga bolishadi boshlang'ich talim (Shogakkou) bu bosqichda asosiy fanlar bilan tanishuv va o'quvchilarga mustaqil fikrlash haqida bilimlar berib boriladi. 2-bosqich Asosiy talim (Chuugakkou) Bu bosqich 3 yillik davomlilikga ega bu bosqichda o'quvchilarga asosiy fanlar (adabiyot,moliyaviy hisob, matematika,Ingiliz tili) shu kabi fanlar o'qitiladi. 3-bosqich Oxirgi darajali bosqoich(koutoukou) Bu bosqichda barcha fanlarni chuqur ixtisoslashtirilgan tarzda o'tiladi.Yaponiya talim tizimi dunyodagi eng yuqori natijalarga erishgan mamlakatlardan biri hisoblanadi va talim sifati amaliyotlar va muhitga oid yuqori standartlarni taminlaydi. Bizning talimni yanada rivojlantirish uchun birinchidan YAIMning 3% uslubiy qo'llanmalarini rivojlantirish uchun yo'naltirishimiz kerak. Fan doktorlarini soni va sifatini oshirishimiz kerak. Sifatli va hususiy oliy talimlarini ko'paytirib dunyoning top universitetlari qatoriga kirishim kerak. Hammasidan eng muhimi boshlang'ich talimga chet elning eng yahshi pedagoglarini olib kelib o'quvchilarni o'qitishimiz kerak.

Jamiyatimizda talim sohasida katta o'zgarishlar bo'lishi juda muhimdir va interaktiv o'qitish usuli bu o'zgarishlarning bir qismi bo'lishi mumkin. Bu, o'quvchilarga ma'naviy va intellektual rivojlanishlarini ta'minlashga yordam beradi va ularga zamonaviy dunyoga tayyorlashda katta qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. interaktiv o'qitish usullari ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi.

Masalan, o'quvchilar darsda faol ishtirok etishlari, o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari va muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuvlarni qo'llashlari mumkin. Bu esa, o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, virtual laboratoriyalar, interaktiv doskalar va ta'limiy o'yinlar, o'quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishlariga va nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashlariga imkon beradi. Shuningdek, bu texnologiyalar o'qituvchilarga har bir o'quvchining o'rganish jarayonini individual ravishda kuzatib borish va kerakli joylarda yordam berish imkonini beradi. Bundan tashqari, interaktiv o'qitish usullari o'quvchilarni zamonaviy dunyoning tezkor o'zgarishlariga moslashuvchan bo'lishga va yangi ko'nikmalar va bilimlarni tez o'zlashtirishga tayyorlaydi. Bu esa, kelajakda ularning ish bozorida raqobatbardosh bo'lishlarini ta'minlaydi. Ta'lim sohasidagi bu kabi o'zgarishlar jamiyatimizning kelajagini yorqinroq qilishga xizmat qiladi.

Interaktiv o'qitish usuli bugungi kunda o'quvchilar va o'qituvchilar uchun juda foydali bo'lgan va talim jarayonini mustahkamlaydigan bir ta'lim usulidir. Bu usulda o'quvchilar darsga qatnashish, o'z fikrlarini bayon etish, muloqot qilish va amaliy mashqlarni bajargan holda mustahkam bilim olishlari mumkin. O'qituvchi ham shuningdek, o'quvchilarga ko'rsatuvchi, yaratuvchi, va ilg'or o'rganish jarayonini ta'minlashi uchun bu usuldan foydalanadi.

Interaktiv usulning afzalliklari quyidagicha bo'lishi mumkin:

a. O'quvchilarning qatnashishi: Bu usulda o'quvchilar darsda faol qatnashib, masalalarni o'rganish va tushuntirish uchun o'z fikrlarini bayon etishlari o'rtasida imkoniyatlar beriladi.

b. O'quvchilarning o'rganish qobiliyati: Interaktivlik o'quvchilarning ma'lumot olish va uning amaliyotga o'tkazishlari orqali bilim va malakalarini rivojlantirishga yordam beradi.

v. O'quvchilarning mustaqil fikr bildirishi: O'qituvchi o'quvchilarning fikrlarini e'tirof etadi va ularning o'z fikrlarini bayon etishlari va mantiqiy savollarga javob berishlari uchun imkoniyat yaratadi.

g. Munozara va bahs: Interaktiv usulda o'quvchilar o'zaro munozaralarni yuritish, fikrlarini taqqoslash va mantiqiy bahs olib borishlari uchun imkoniyatlar yaratiladi.

e. Amaliy mashqlar: Interaktivlik o'quvchilarga amaliy mashqlar orqali bilimlarini sinovlash, jiddiy topshiriqlarni hal qilish va o'zlarining o'rganilgan narsalarni amaliyotga o'tkazishlari uchun qo'llanma yaratishda yordam beradi.

Bu usul o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarni kuchaytiradi va ta'lim jarayonini ko'proq amaliy va o'rganishga yo'l ochadi. Shuning uchun, zamonaviy talim usullaridan biri sifatida interaktiv usul muhim ahamiyatga ega. Bu usulni qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarni motivatsiyalash va ularga ta'lim jarayonini yaxshi o'rganish imkoniyatlarini berish uchun ta'lim muassasalarida va o'qituvchilar orasida rivojlanib borishi zarur deb o'ylayman.

Xulosa: Zamonaviy ta'lim muhitida interaktiv o'qitish usullarining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ushbu usullar o'qituvchilarga talabalar bilan yanada samarali muloqot qilish va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini

beradi. O'qituvchilik san'ati va strategiyalari talabalar hayotida ijobiy o'zgarishlar yaratishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ta'lim sarmoyasi va resurslarini oqilona taqsimlash orqali ta'lim tizimini yanada takomillashtirish mumkin. Yaponiya ta'lim tizimi misolida ko'rib chiqilganidek, ta'limning har bir bosqichi uchun aniq maqsadlar va yondashuvlar belgilab, o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga erishish mumkin. Shunday qilib, ta'lim tizimini modernizatsiyalash va xalqaro standartlarga moslashtirish orqali mamlakatimizning kelajagi uchun poydevor qurishimiz lozim.

ADABIYOTLAR:

1. The First-Year Teacher's Checklist: A Quick Reference for Classroom Success by Julia G. Thompson
2. The Organized Teacher: A Hands-on Guide to Setting Up & Running a Terrific Classroom by Steve Springer, Brandy Alexander, and Kimberly Persiani
3. The New Teacher Book: Finding Purpose, Balance and Hope During Your First Years in the Classroom by Rethinking Schools
4. Iqtisotiyotni rivojlantirishda innovatsiyalarni o'rni. Maqola
5. O'zbekiston hukumati va rivojlanish bo'yicha hamkorlar ... - UNICEF. <https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/press-releases/ozbekiston-hukumati-va-rivojlanish-boyicha-hamkorlar-2023-2026-yillarda-talim>.
6. Ta'lim tizimi: 2021 yilda qanday yangiliklar kutilyapti? - Kun.uz. <https://kun.uz/uz/news/2020/12/29/talim-tizimi-2021-yilda-qanday-yangiliklar-kutilyapti>.
7. Ta'lim yangiliklari - Oliygo.uz.
8. <https://oliygo.uz/yangiliklar>

BABURNAMA – THE TREASURE OF WORLD LITERATURE, CULTURE AND ART

Karimova Maxliyoxon

Student of Andijan State Institute of Foreign Languages
e-mail: karimova_7798@mail.ru

Tuhtasinova Shohsanam

Teacher of Andijan State Institute of Foreign Languages
e-mail: usmonjonova_sh95@mail.ru

Abstract. This article talks about the place of Zahiriddin Muhammad Babur in the history of world politics and culture, and the position of his work "Boburnoma" in world oriental studies and in the history of world translation studies.

Key words: *politics, culture, belonging, oriental studies, translation studies, status.*

The Uzbek people, who have an ancient and rich history, have a worthy place and an incomparable contribution in creating and enriching the treasure of world literature, culture and art. During the long historical process, our nation has delivered many wonderful manifestations of science, art and literature to the world. The scientific, artistic and encyclopedic works created by our great ancestors have been read by different peoples for thousands of years, they have been passed down from century to century with care and respect, they have been translated into dozens of languages, copied by talented scribes, skilled painters, embellished with the brushwork of patterns, it enriches the thinking of mankind, it gives people spiritual pleasure.

One of the important figures in the social, political, scientific and cultural spheres of human history is our great compatriot Zahriddin Muhammad Babur. He was born in Andijan on February 14, 1483 and died in Agra on December 26, 1530. Babur Mirza was a great poet and writer, encyclopedist, and at the same time, a skilled military leader and a great statesman. His poetic works, such as "Boburnoma", "Aruz Risola", "Hatti Boburiy", "Mubayyin", "Risolayi volidiyya" (translation) have reached us. Each of these works is an important stage in the development of Uzbek poetry and prose, and a great contribution to the development of literary and artistic thought, the history of Central Asia, Afghanistan and India at the end of the 15th century and the beginning of the 16th century. It is a source of invaluable information about geography, ethnography, flora and fauna, people, people's profession, language, lifestyle and other features.

That is why these works, in particular, "Boburnoma" have been attracting the attention of Eastern and Western historians and representatives of other fields of science for many centuries. It serves as an important source in the study of Iranian history.

"Boburnoma" was first published in Europe in 1705 in the Dutch language, translated by Witsen. But a little earlier, in 1697, the French orientalist Bartholomew Erbalo Molenly gave the first information about Alisher Navoi and Zahriddin Muhammad Babur in the article "Babur or Babar" in the "Library of the East" magazine. [1, 99]

French orientalists have a significant share in the study of Babur's life and work, in particular, "Boburnoma", and in its wide promotion.

A. de Longperie, A. J. Claprot, J. Dranjete, Pave de Courteil are famous representatives of the French school of folklore.

In 1871, Pave de Courteil was the first to perfectly translate "Boburnoma" from the original language into French.

In 1980, a French translation of "Boburnoma" written by Bake-Grammon was published in Paris, dedicated to the 500th anniversary of Mirzo Babur's birth. In 1985, the second edition was published. The French scientist Louis Bazen, the famous Uzbek baburologist Sabakhat Azimjonova, the Indian scientist Mukhibul Hassan and the Afghan scientist Abdulkhai Habibi wrote a foreword to this publication separately. A lot of reviews and reports on this edition of "Boburnoma" were published in the European press. Louis Bazen answered the question of what motivated him to write

"Boburnoma" and wrote: "... he considered the trades that fell upon him to be the fate of eternity, and he considered it important to reflect them with selflessness." [2, 128]

German scientists also contributed to the study of "Boburnoma". In 1810, the orientalist, traveler and scientist Julius von Klaproth translated the part of Fargona Valley from "Boburnoma" into German and published it in the book "Archive of Asian Literature, History and Linguistics" in Petersburg. In 1828, in Leipzig, A. Kaiser published an abridged English translation of John Leyden and William Erskine into German.

The role of British orientalists in the study of "Boburnoma" was huge. British orientalists began to pay attention to Babur Mirza's personality and his masterpiece from the beginning of the 19th century. Many manuscripts are stored in museums, libraries, various foundations and private libraries in India. This factor was also of great importance in the development of English oriental studies.

As a result of many years of work of John Leyden and William Erskine, the English translation of "Boburnoma" was published in 1826. This translation was the first complete translation not only in English, but also in Europe. This publication opened the way to a deep and comprehensive study of Mirzo Babur's work and "Boburnoma". [3,76] Another significance of it is that the translation into a number of languages was made from this translation. The fact that "Boburnoma" was published nine times in full and short forms in England itself indicates how strong the interest in this work is.

Over the course of two centuries, three excellent English translations of Boburnoma were published, and they played an incomparable role in making Boburnoma world famous.

"Boburnoma" has been seriously studied in the Turkic world. Among them, the publication in Turkey is important. This translation was made by Rashid Rakhmati Arat, one of the scholars of Uzbek classic literature, at the invitation of the great Babur scholar Professor Hikmat Boyir. Before the publication of this translation, the complete text of "Boburnoma" was not available in any public edition of any Turkic people, and according to H. Boltaboev, there are many errors in the manuscript, lithographic and lithographic copies, which are inaccurate about the work. could give rise to a false imagination. This Turkish translation was also used in the preparation of Uzbek editions of "Boburnoma" based on the Cyrillic alphabet in 1948-1949 and 1960.

In 1995, Turkish scientist Dr. Bilal Yujel's monograph titled "Babur Divan" was published. Among other works of Babur Mirza, there is also information about "Boburnoma".

Sufficient attention has been paid to the study of "Boburnoma" in India and Pakistan. In particular, the work was translated into Urdu by Mirza Nasriddin Haidar Kuragoni, a Babur descendant, and it was first published in Delhi in 1924 and in Karachi in 1962. Besides, there is another translation of Baburnoma into Urdu by Rashid Akhtar Nadvi which was published in 1965 and then in 1991 in Lahoor, but this translation is incomplete, mostly from Persian. turned.

The Hindi translation of "Boburnoma" was published by the Indian Academy of Letters in New Delhi in 1974. The work was translated by the well-known translator Yugjit Navalpuri.

The research conducted by the Japanese scientist E. Manu on "Boburnoma" is commendable. For the first time in the history of Babur studies, the creation of the critical text "Baburnoma" can be considered as the greatest service of a scientist in this field.

Just as Zahiriddin Muhammed Babur (1483-1530) occupies a place in the history of world politics and culture, so does "Boburnoma" written by him, in the history of world oriental studies and world translation. This work, created in the 16th century, is literally a proud example of Turkish culture, especially Uzbek spiritual values, and its translations form a special chapter in the history of world translation. It can be said without exaggeration that no other work has aroused so much interest and has not been studied so carefully among Eastern and Western scientists.

REFERENCES:

1. Abduvaliyev M. Pages from the History of English Literature. A., 1996
2. Alfred Bates The Drama: Its History, Literature and Influence on Civilization, vol. 13. ed.. London: Historical Publishing Company, 1996. pp.
3. "Boburnoma", Zahiriddin Muhammad Babur, editor-in-chief of "Sharq" publishing-printing joint-stock company, Tashkent, 2002
4. "Boburnoma" - translated by Wheeler Texton, Mukhdmatismayil Sobirov, from the auto-abstract written for the degree of candidate of philological sciences, Tashkent, 2000
5. M. Hecker. English Literature. Prosveshceniye. M., 1975

XORIJIY TILLARDAN O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILINGAN MATNLARNING STILISTIK MUAMMOLARI XUSUSIDA

Usmanova Sharifa Gulamovna

Assistant Teacher of the University of Economics and Pedagogy

Email: gulamovna1973@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada muallif tomonidan xorijiy tillardan o‘zbek tiliga tarjima qilingan matnlarning stilistik muammolari xususida fikr yuritiladi. Muallifning ta’kidlashicha, har doim ham tarjima jarayonida u yoki bu so‘zlarning tarjima qilinayotgan tilda ekvivalenti mavjud emas. Bunday vaziyatda maqsadli tilga xos bo‘lgan ma’lum vositalar tanlanadi. Shuningdek, stilistik vositalardan foydalanish juda o‘ziga xos bo‘lib, o‘ziga xos milliy xususiyatga ega va shuning uchun ularni bir tildan ikkinchi tilga mexanik ravishda ko‘chirishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, ingliz tili, stilistika, tarjima, milliy xususiyat.

Tarjima nazariyasining eng qiziqarli jihatlaridan biri u yoki bu asarni tarjimasida tilning stilistik usullarini to'g'ri etkazish muammosidir. Hozirgacha bu jihat yetarli darajada rivojlanmagan va nazariy tadqiqotchilar va tilshunos olimlarning e'tiborini tortmoqda. Badiiy asarning obrazli ma'lumotlarini yetarli darajada yetkazish zarurati tarjimada asl nusxaning stilistik ta'sirini qayta yaratuvchi obrazli vositalar tarjimasini o'rganishning asosiy jihati hisoblanadi.

Tarjimaning stilistik tomoni tarjimon uchun zarur, usiz chiroyli tarjimaga erishib bo'lmaydi va bo'lmaydi ham. Aynan shu tilning stilistik jihati nafaqat manba tilidan ko'rsatilayotgan tilga tarjima qilish, balki tarjimonning o'ziga xos xususiyatlari va mahorati uchun ham javobgardir. Zero, asl nusxaning tarjimasi tarjimonning uslubiy birliklar ma'nosini qanchalik to'g'ri yetkaza olishiga bog'liq.

Yaxshi tarjimon matnni yanada jonli va ifodali qilish uchun asl nusxada qo'llaniladigan stilistik vositalarning bir qismidan foydalanadi. Tarjimonning tanlovi bor: yoki asl nusxaning texnikasini nusxalashga harakat qiling yoki agar buning iloji bo'lmasa, tarjimada xuddi shunday hissiy ta'sirga ega bo'lgan o'zining stilistik qurilmasini yarating. Bu stilistik kompensatsiya tamoyili bo'lib, u haqida K.I. Chukovskiy "Metaforani metafora bilan, taqqoslashni, tabassum bilan tabassumni, ko'z yoshlarini ko'z yosh bilan va hokazolarni aytmalik kerak". [4]. Tarjimon uchun shakl emas, balki matndagi uslubiy vositalarning vazifasi muhim ahamiyatga ega.

Tarjima faoliyatini amalga oshirishda stilistik uslublarning o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirganda, eng avvalo, ushbu lingvistik hodisaning xususiyatlarini o'rganish kerak. Tarjimaning stilistik jihatlari G. Salomov, Q. Musayev, I. Gofurov, D. Ashurova, J. Munday, K. Vindl va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida o'rganilgan [1, 2, 3, 5, 6, 7]. Tarjima qilingan matndagi ifodani aniqlay olish muhimdir. Tarjimon matnni yanada ifodali va hissiyotli qilish uchun ba'zan atayin stilistik usullardan foydalanadi. Uslubning lingvistik mohiyati quyidagi ta'rif bilan ochib beriladi: uslub - bu umumiy, milliy til sohasida foydalanish usullarining ijtimoiy ongli va funktsional jihatdan aniqlangan ichki birlashgan majmui. Bundan kelib chiqadiki, asl nusxaning stilistik xususiyatlarini hisobga olmasdan turib adekvat tarjima qilish mumkin emas.

Tarjimada stilistik vositalardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganayotganda shuni ta'kidlash kerakki, assotsiativ-majoziy xususiyatlar deb ataladigan xususiyatlarni uzatish til juftligidagi leksik birliklar mos kelganda eng samarali hisoblanadi. Agar leksik birlik juftlari ma'no yoki rang berishda bir-biriga mos kelmasa, tarjimon kerakli ma'noni etkazish uchun ayniqsa tanlangan bo'lishi kerak. Shunday qilib, transformatsiyani amalga oshirishda turli xil stilistik uslublardan foydalanish kerak.

Shu bilan birga, til stilistikasida troplar va stilistik vositalarni ajratish odatiy holdir. "Trop" atamasi odatda ma'nolarni bir xil shaklda birlashtirish natijasida bir atama ma'nosini boshqasiga o'tkazishga asoslangan ifoda usuli (vositasi) sifatida tushuniladi. Asosiy tropiklarga metafora, metonimiya, sinekdoxa, giperbola, litota va boshqalar kiradi. M.L. Gasparov tilning stilistik hodisasi sifatidagi troplarni "qayta talqin qilish figuralari" deb hisoblash mumkinligini ta'kidlagan [3].

“Stilistik qurilma” atamasi odatda matndagi birliklarni yonma-yon joylashtirishga asoslangan stilistik figura yoki konstruksiya, ifoda vositasi sifatida tushuniladi. Boshqacha aytganda, stilistik vositalar matnga alohida ekspressivlik berishga qaratilgan. Asosiy stilistik vositalarga anafora, epifora, parallelizm, antiteza, gradatsiya, inversiya, ellipsis, oksimoron, sukunat, ritorik savol, ritorik undov kiradi.

Taqdim etilgan barcha stilistik uslublar va troplar tarjima faoliyatida qo'llanilishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, ular muallifning bo'g'inini ta'kidlash uchun ham, tarjima jarayonida "juda yorqin bo'lmagan matnga" ekspressivlik qo'shish uchun ham qo'llanilishi mumkin. Tarjimaning bu turini erkin tarjima deb atash mumkin, ya'ni tarjimonning o'zi tarjima matniga uning asl tuzilishiga tayanmasdan stilistik vositalar qo'shib beradi.

Stilistik transformatsiyalar deganda tarjima matnida manba matnning stilistik vositalaridan farq qiladigan, lekin bir xil kommunikativ funktsiyaga va bir xil kommunikativ ta'sirga ega bo'lgan stilistik vositalardan foydalanish tushuniladi. Tarjimaning stilistik usullari tarjima ob'ekti manba matnining stilistik jihatdan belgilangan birliklari bo'lgan hollarda qo'llaniladi.

Ma'lumki, manba matnning juda kichik qismi, stilistik jihatdan belgilangan elementlari tarjimada standart yozishmalarga ega bo'ladi. Ba'zilarini umuman tarjima qilib bo'lmaydi va ba'zi matnlar sezilarli o'zgarishlarni talab qiladi. Stilistik transformatsiyalar uslubiy kompensatsiya, tarjimaning stilistik moslashuvi, shuningdek stilistik neytrallashtirish (ta'kidlash) kabi usullarni o'z ichiga oladi.

Tarjimaning stilistik moslashuvi - tarjima tiliga xos bo'lgan va so'zlovchilarga tegishli bo'lgan adabiy qonunlar yoki nutq an'analari manfaati uchun tarjima matnini qayta ishlash. Informatsion ilmiy tarjimada moslashuv misoli sifatida manba tilining metrik birliklarini maqsadli tilning metrik tizimlariga tarjima qilish mumkin (boshlang'ich tilda va tarjima tilida metrik tizimlarning farqlari mavjud bo'lganda).

Stilistik kompensatsiya - bu yoki boshqa stilistik tarkibiy qismlarni asl nusxada ifodalangan vositalar bilan emas, balki o'tkazishdan iborat tarjima o'zgarishlarining bir turi. Ushbu usulning mavjudligi har qanday tilda boshqa til yordamida alohida o'tkazilmaydigan elementlarning, shu jumladan stilistik elementlarning mavjudligi bilan bog'liq, shuning uchun tarjimada ushbu yo'qotishning o'rnini qoplash zarurati aniq. Agar tarjimon maqsadli tilga tarjima qilishda manba tilga xos stilistik rang berishdan voz kechishi kerak bo'lsa, u maqsadli tilda ushbu yo'qotishning o'rnini to'ldirishi mumkin bo'lgan moslikni topishi kerak.

Masalan, ingliz tilida juda keng tarqalgan takrorlash o'zbek tilida boshqa kuchaytirish vositalari bilan almashtiriladi:

STOP! STOP! STOP! - Bo'ldi, bas! Xoziroq bas qiling!

Eshiting! Eshiting! Eshiting! - Iltimos, menga quloq soling! Quloq solsangiz-chi!

Tarjima birligining asl ma'nosini stilistik neytrallashtirish, shuningdek, stilistik urg'u, asosan, hissiy va baholash ma'lumotlarining an'analardagi farqlar kabi ijtimoiy-lingvistik omillar bilan belgilanadi. Stilistik neytrallashtirish tarjima madaniyatida ma'lum bir kontekstda berilgan so'zni "o'chirish" ni talab qiladi. Stilistik ta'kidlash esa uning ta'kidlashini talab qiladi.

Shunday qilib, stilistik neytrallashtirishda stilistik rangga bo'yalgan leksik vositalar, xususan, ma'noning emotsional va baholovchi komponenti umumiy yoki neytral vositalar orqali uzatiladi. Misol tariqasida inglizcha-o'zbekcha ilmiy tarjimalarni olaylik.

Agar ingliz va o'zbek ilmiy uslublarini solishtirsak, ingliz va amerikacha ilmiy uslublarga nisbatan o'zbek ilmiy matnlarining jiddiyligi va kam ifodaliligini qayd etish mumkin. Ayrim tillarning funksional uslubi normalari ruxsat etilmagan narsalarni boshqa tillarning me'yorlari qabul qilishi mumkin. Ilmiy tarjimada o'zbekcha matnga stilistik jihatdan yot unsurlarni kiritmaslik uchun ko'pincha muallifning "neytrallashtirish", "tekislashtirish" uslubiy qo'llanmasiga murojaat qilishga to'g'ri keladi. Buning sababi shundaki, ingliz tilidagi ilmiy matnlarda o'zbek tiliga xos bo'lmagan, kutilmaganda yorqin rangdagi lug'at ko'pincha uchraydi. Ingliz tilidagi ilmiy matnning emotsional rangdagi leksik birliklarining o'zbek tiliga mexanik tarzda o'tkazilishi o'zbek ilmiy matniga qo'yiladigan talablarga zid keladi.

Shunga ko'ra, maqsadli tilga xos bo'lgan ma'lum vositalar tanlanadi. Shunday qilib, sub'ektiv-muallif baholashning stilistik rangli vositalari o'rnini bosuvchi sifatida stilistik neytral tarjima ekvivalentlari tanlanadi. Masalan, haddan tashqari qo'shimchasi juda neytral ekvivalent juda bilan ko'chiriladi, hayajonli sifatdoshi qiziq deb tarjima qilinadi.

Ushbu mavzuning nazariy jihatlarini uslubiy vositalar va tropiklardan foydalanishga oid ba'zi misollarni ularning tarjimalari bilan birga amaliy tahlil qilish orqali aniqlash mumkin.

Ma'lumki, takrorlash ingliz tilida o'zbek tiliga qaraganda ancha keng tarqalgan stilistik vosita hisoblanadi. Hatto badiiy nasrda qahramonlarning to'g'ridan-to'g'ri nutqida takrorlash ko'pincha kompensatsiya qilinishi kerak. Masalan, Tomas Xardining "Tarqoq musiqachilar" hikoyasida to'xtash so'zining besh marta takrorlanishi bor: "To'xta! O'zbek tilida uni saqlab qolishning iloji yo'q, bunday takrorga xos bo'lgan urg'ularni ayrim leksik kuchaytirgichlar orqali yetkazish ancha tabiiy: "Bo'ldi qiling! Xoziroq!"

Ayrim hollarda tarjimada stilistik vosita sifatidagi takror saqlanishi kerak, biroq ingliz va o'zbek tillarida ko'p ma'noli so'z yoki keng ma'noli so'zning turli birikmaliligi va semantik tuzilishi turlicha bo'lganligi sababli tarjimon almashtirish va kompensatsiyaga murojaat qilishga to'g'ri keladi. Nensi Mitfordning romanidan olingan quyidagi misolda, qal'adagi oldingi ovqat xonasini tasvirlashda "boy" sifati to'rt marta takrorlanadi.

...its very hid, a bouquet left by a face years of rich food, rich wine, rich cigars and rich women... – bu yerdagi muhit, tarovatni yuz yillar davomida berilgan shoxona ziyofatlar, qimmat sharbatlar, qommatbaho sigaralar va qirolicha misoli xonimlar qoldirgan ...

Yuqorida qayd etilgan sabablarga ko'ra, biz hashamatli va qimmat sifatlarning sinonimik takroriga murojaat qilishimiz kerak. Ramkani takrorlash muqarrar yo'qotish uchun ba'zi bir kompensatsiyadir.

Takrorlash uslubiy maqsadlarda va gazeta jurnalistikasida keng qo'llaniladi. Bunday hollarda ham tarjimon ko'pincha almashtirish va kompensatsiyalarga murojaat qilishi yoki hatto ushbu uslubni uzatishdan bosh tortishi kerak.

A policy of stagnation, hehe no stagnation, speak no stagnation has to long a run for our money.- Biz iqtisodiyotimizda to'liq be'etiborlik qilish va jim yurish siyosati uchun juda uzoq vaqtdan beri badal to'lab kelmoqdamiz.

Tarjimada turg'unlikning uch marta takrorlanishi, garchi so'z (turg'unlik) bilan sinonimik juftlik qo'llanishi (e'tiborsizlik va jimlik) bilan qisman qoplangan bo'lsa-da, lekin, albatta, tarjimada ma'lum bir neytrallanish bor edi. Neytralizatsiya singan frazeologizmlarni tarjima qilishda ham sodir bo'ldi (juda uzoq) bizning pulimiz uchun yugurish.

Gazeta uslubida ham qo'llaniladigan stilistik vositalar orasida ko'pincha sinonimik va alliteratsiyalangan yoki oddiy ritmik, bir-birini semantik ravishda to'ldiradigan juftliklar mavjud. Bunday juftliklardan foydalanish ingliz tilining barcha uslublari, shu jumladan biznes uchun an'anaviy hisoblanadi. Ammo rasmiy hujjatlar tarjimasida ham bunday juftliklar ko'pincha bir so'z bilan tarjima qilinadi. Masalan, BMT Nizomidagi "barcha xalqlarga adolatli va adolatli munosabatda bo'lish" juftligi o'zbekcha matndagi "barcha millatlarga adolatli munosabatda bo'lish" deb berilgan, chunki unda "adolatli" so'zining mutlaq sinonimi yo'q. . Yana bir holatda, yuridik matnni tarjima qilishda bu juftlikni saqlab qolish mumkin: inglizcha "rights and titles" terminologik juftligi o'zbek tilidagi o'xshash juftlikka mos keladi: xuquq va xuquqiy asoslar.

Publitsistik uslubdagi matnlarda sinonimik juftlarni tarjima qilishda ko'pincha bitta so'z bilan cheklanishga to'g'ri keladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining deyarli barcha a'zolari tomonidan qoralangan va insoniyatning mutlaq ko'pchiligi tomonidan chetlashtirilgan va jinoiy tizim sifatida ko'rilgan u (aparteid) faqat g'arbiy imperialistik mamlakatlar tomonidan ko'rsatilgan yordam va yordam tufayli mavjud bo'lib, tanbehlariga qarshi tura oladi. . (W. Pomeroy) - MDXning qanday barcha a'zolari qoralaydilar hamda apparat butun unsoniyat uni jinoiy tizim deb xisoblaydi. Lekin u mavjud va u omma bilan xisoblashmagan holda G'arbning imperialistic davlatlari bergan yordam va daldasiga tayanishda davom etadi.

Ajratilgan va jinoyatchi birinchi juft jinoiy bir so'z bilan tarjima qilingan; mavjud bo'lmoq va tanbeh bo'lmoq ikkinchi jufti hisoblanmasdan mavjud bo'lish grammatik o'zgarishi bilan tarjimada semantik jihatdan saqlanib qolgan. Ammo transformatsiya tufayli biz stilistik qurilmadan - juftlashtirilgan kombinatsiyadan voz kechishimiz kerak edi. Yordam va yordamning uchinchi juftligi to'liq saqlanib qolgan.

Bularning barchasidan ko'rishimiz mumkinki, ingliz tilida ba'zi stilistik vositalardan foydalanish juda o'ziga xos bo'lib, o'ziga xos milliy xususiyatga ega va shuning uchun ularni bir tildan ikkinchi tilga mexanik ravishda ko'chirishga yo'l qo'yilmaydi.

Bundan tashqari, ma'lum bir stilistik qurilma tomonidan ishlab chiqarilgan effekt ingliz va rus tillarida farqlanadi. Bu nafaqat stilistik vositalar va uslublarning milliy o'ziga xosligi, balki ularning ko'p funksiyaliligi bilan ham bog'liq, bu ham har doim

ham mos kelmaydi. Bu stilistik o'zgarishlarga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqaradi: almashtirish va kompensatsiya. Shuning uchun vositalarni tasniflash unchalik muhim emas, uning ta'sirini anglash, ya'ni muallif tomonidan qanday maqsadda foydalanilganligini aniqlash zarur.

ADABIYOTLAR:

1. Musayev Q. M. Tarjima nazariyasi asoslari. – T., 2005. – 352 b.
2. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: O'qituvchi, 1983. – 102 b.
3. G'afurov I. Tarjimonlik mutaxassisligiga kirish. O'quv qo'llanma. – T.: Mehridaryo, 2008. – 118 b.
4. Chukovskiy K. Visokoye iskusstvo. – Moskva: SP, 1968. –84 s.
5. Ashurova D. U. Text Linguistics. – T.: Tafakkur qanoti, 2012. – 200 p.

МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГА: ВЛИЯНИЕ НА ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ

Муртазина Диана Рахибовна

Джизакский государственный педагогический университет

Муртазин Эмиль Рустамович

Джизакский политехнический институт

kirenakirka.fr@inbox.ru

Аннотация: Данная статья исследует влияние межкультурных компетенций педагога на процесс обучения и воспитания в многокультурном обществе. Авторы анализируют ключевые аспекты межкультурных компетенций, их значимость для создания инклюзивной образовательной среды и поддержки разнообразия культурных фонов учеников. Также обсуждаются практические методы развития межкультурных компетенций педагога и их влияние на формирование толерантности и взаимопонимания среди учеников.

Ключевые слова: Межкультурные компетенции, педагогика, обучение, воспитание, многокультурное общество, образовательная среда, толерантность, взаимопонимание.

Введение

В современном мире, пронизанном глобализацией и многообразием культурных течений, образование стало неотъемлемой частью формирования гармоничного и устойчивого общества. Однако, с ростом культурного разнообразия стоит вопрос о том, как педагоги могут эффективно взаимодействовать с учениками из разных культурных и этнических групп, чтобы обеспечить им качественное обучение и воспитание. В этом контексте особенно важными становятся межкультурные компетенции педагога. Межкультурные компетенции педагога - это не просто набор навыков и знаний, а скорее фундаментальный аспект его профессиональной деятельности. Они

включают в себя умение понимать и ценить культурные различия, гибкость мышления и способность адаптироваться к разнообразным образовательным контекстам [1]. Влияние этих компетенций на процесс обучения и воспитания становится все более явным в глобальном образовательном пространстве.

Цель данной статьи - проанализировать роль межкультурных компетенций педагога и их влияние на процесс обучения и воспитания в современном глобальном мире. Мы рассмотрим ключевые аспекты межкультурных компетенций, их значимость для создания инклюзивной образовательной среды, а также примеры практического применения этих компетенций в образовательных учреждениях.

Понятие межкультурных компетенций педагога

В современном образовательном контексте, где многообразие культур и этнических групп становится все более явным, межкультурные компетенции педагога играют ключевую роль в успешном взаимодействии с учениками из разных культурных сред. Эти компетенции охватывают широкий спектр навыков, знаний и умений, которые педагог должен обладать для эффективного обучения и воспитания в многокультурном обществе.

Межкультурные компетенции педагога начинаются с понимания и признания культурных различий [2]. Педагог должен быть готов к осознанию и уважению культурных традиций, обычаев и ценностей, которые могут различаться среди его учеников. Это включает в себя знание и понимание основных аспектов культур каждого ученика, а также осознание влияния культурного контекста на их обучение и воспитание.

Однако, межкультурные компетенции педагога выходят далеко за пределы простого знания культурных особенностей. Важно также обладать навыками межкультурного общения, включая умение эффективно общаться с учениками из разных культурных сред, применять гибкие стратегии коммуникации и учитывать различия в стиле общения, восприятии информации и способах выражения мыслей.

Кроме того, межкультурные компетенции педагога включают в себя умение адаптировать учебные материалы и методики обучения культурным потребностям учеников. Это означает не только учет разнообразия культурных фонов при разработке учебных программ, но и гибкость в выборе методов обучения и оценки успеваемости, чтобы обеспечить эффективное обучение для всех учеников, независимо от их культурных особенностей.

В целом, межкультурные компетенции педагога являются неотъемлемой частью его профессиональной деятельности в современном многокультурном обществе [3]. Эти компетенции помогают педагогу создать включающую и поддерживающую образовательную среду, где каждый ученик может раскрыть свой потенциал и достичь успеха в обучении и воспитании.

Влияние межкультурных компетенций на процесс обучения

В многокультурной образовательной среде межкультурные компетенции педагога оказывают существенное влияние на эффективность обучения и достижение учебных целей. Эти компетенции способствуют созданию

поддерживающей и включающей образовательной среды, где каждый ученик чувствует себя принятым и мотивированным для обучения. Давайте рассмотрим, как межкультурные компетенции педагога влияют на различные аспекты процесса обучения.

1. Адаптация учебного материала и методик обучения

Педагоги с высоким уровнем межкультурных компетенций способны адаптировать учебные материалы и методики обучения культурным потребностям и особенностям своих учеников. Они учитывают разнообразие культурных фонов и стилей обучения при планировании и проведении уроков, что позволяет учащимся лучше понимать и усваивать учебный материал [4].

2. Распознавание и преодоление культурных барьеров

Межкультурные компетенции педагога помогают распознавать и преодолевать культурные барьеры, которые могут возникать в процессе обучения. Педагоги с умением адаптироваться к различным культурным контекстам могут эффективно реагировать на вызовы, связанные с языковыми, социокультурными или этническими различиями, и обеспечивать ученикам доступ к образовательным возможностям.

3. Поддержка межкультурного взаимодействия

Педагоги с развитыми межкультурными компетенциями создают образовательную среду, способствующую межкультурному взаимодействию и обмену опытом между учениками разных культур. Они поощряют учеников к общению, сотрудничеству и уважению культурных различий, что способствует формированию толерантного и гармоничного общества.

4. Развитие критического мышления и межкультурной грамотности

Педагоги с межкультурными компетенциями стимулируют развитие у учеников критического мышления и межкультурной грамотности [5]. Они помогают ученикам осознавать и анализировать культурные различия, развивать уважение к разнообразию мировоззрений и точек зрения, а также учат к адаптации к новым ситуациям и контекстам.

Влияние межкультурных компетенций на процесс воспитания

В современном обществе, где взаимодействие между различными культурами становится все более значимым, межкультурные компетенции педагога играют ключевую роль в процессе воспитания учеников. Эти компетенции определяют способность педагога понимать, уважать и эффективно взаимодействовать с учениками из разных культурных сред. Давайте рассмотрим, какие аспекты межкультурных компетенций оказывают наибольшее влияние на процесс воспитания.

1. Создание уважительной образовательной среды

Педагоги с развитыми межкультурными компетенциями способны создать образовательную среду, в которой каждый ученик чувствует себя принятым и уважаемым независимо от его культурного фона. Они проявляют уважение к разнообразию культурных традиций и ценностей, что способствует формированию у учеников чувства собственного достоинства и самооценки.

2. Продвижение толерантности и взаимопонимания

Межкультурные компетенции педагога способствуют формированию толерантности и взаимопонимания среди учеников. Педагоги, обладающие этими компетенциями, учат учеников принимать и уважать культурные различия, а также находить общие точки соприкосновения между разными культурами [6]. Это способствует созданию гармоничного и мирного общества.

3. Моделирование межкультурного взаимодействия

Педагоги с межкультурными компетенциями выступают в качестве моделей межкультурного взаимодействия для учеников. Они демонстрируют уважение к разнообразию культурных традиций, стремятся к взаимопониманию и сотрудничеству с представителями разных культурных групп, что стимулирует учеников следовать их примеру и развивать межкультурную грамотность.

4. Поддержка развития самосознания и самопонимания

Межкультурные компетенции педагога помогают ученикам развивать самосознание и самопонимание в контексте их культурной идентичности. Педагоги помогают ученикам осознать свои культурные корни, уважать свои традиции и ценности, а также быть открытыми к изучению и пониманию других культур [7].

Заключение

Межкультурные компетенции педагога являются неотъемлемой частью современного образовательного процесса в условиях многокультурного общества. В процессе обучения и воспитания педагоги сталкиваются с разнообразными культурными, этническими и языковыми особенностями учеников, и их способность адаптироваться к этому многообразию играет решающую роль в создании поддерживающей и включающей образовательной среды. В данной статье было рассмотрено влияние межкультурных компетенций на процесс обучения и воспитания. Мы видели, как педагоги с развитыми межкультурными компетенциями способны адаптировать учебные материалы и методики обучения культурным потребностям учеников, распознавать и преодолевать культурные барьеры, поддерживать межкультурное взаимодействие и формировать толерантное и уважительное отношение к различиям.

Важно отметить, что развитие межкультурных компетенций педагога требует постоянного обучения, саморефлексии и готовности к адаптации к меняющемуся образовательному и культурному контексту [8]. Только такие педагоги смогут успешно справляться с вызовами многокультурного общества и обеспечивать качественное обучение и воспитание для всех учеников. В заключении, развитие межкультурных компетенций педагога является ключевым фактором для создания гармоничной, инклюзивной и уважительной образовательной среды, в которой каждый ученик может раскрыть свой потенциал и стать активным участником современного многокультурного общества.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Муртазина, Д. Р. (2023). Методики преподавания и изучения английского. *Science and innovation*, 2(Special Issue 14), 139-145.

2. Шакирова, Л. Ф., & Муртазина, Д. Р. Применение аудирования в обучении. учёный XXI века, 77.
3. Kuziev, B. N., Murtazin, E. R., & Kholmuminova, D. A. (2016). Introduction information technologies to educational process. Ученый XXI века, (3-1 (16)), 26-28.
4. Каршибоев, Ш. А., & Муртазин, Э. Р. (2021). Изменения в цифровой коммуникации во время глобальной пандемии COVID-19. Молодой ученый, (21), 90-92.
5. Кузиев, Б. (2023). Искусственный интеллект в образовании. Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari, 1(1), 14-17.
6. Кузиев, Б. Н., & Муртазин, Э. Р. (2023). Образование и искусственный интеллект. Экономика и социум, (5-2 (108)), 786-789.
7. Кузиев, Б. Н., Холмунинова, Д. А., & Муртазин, Э. Р. Электронное обучение как часть образовательного процесса. Ученый XXI века, 1, 43.
8. Эмиль, М. (2023). Области знаний для робототехнического проектирования. Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari, 1(1), 18-20.

FORMATION OF AESTHETIC CULTURE OF FUTURE TEACHER OF THE FOREIGN LANGUAGE

Shaxnoza Turgunovna Khalilova

doctor of pedagogical

sciences, professor

Oriental university

e-mail: shakhnoza-khalilova@mail.ru

Tashkent, Uzbekistan

Annotation. In this article are opened: a number of the features influencing process of formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language, optimal conditions the providing success and efficiency of formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language. The main stages of skilled and experimental work on formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language, structure of creation of process of formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language, and the recommendation about formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language are offered:

Keywords: *culture phenomenon, esthetic education, esthetic perception, esthetic senses, motivation, esthetic requirements, esthetic ideals, esthetic consciousness.*

Profound changes in the world which celebrated the 90th years could not but affect such sphere of public life as the higher school. In the international community in sphere of formation, culture, art, science, high technologies and economies

demanding reconsideration and carrying out reforms in the field of the higher education. These processes caused statement of the new purposes and problems of preparation of pedagogical shots: the educated, highly qualified specialists capable to the professional growth and professional mobility in the conditions of informatization of society and development of high technologies, to carrying out scientific research, education of spirituality and morality at students.

Much attention is paid to a research of professional culture of the teacher recently. The culturological approach assuming creation of social and pedagogical conditions for realization of the personality in culture acts as one of methodological reference points. During reforms of the higher education in the world priorities are updating of development of sociocultural, intellectual and moral potential of the identity of the teacher, understanding and development of professional qualities and on this basis realization of as persons.

«The problem of formation of esthetic culture of the personality affects the scientific research integrating the pedagogics and an esthetics with a support on their interaction with cultural science, Art Studies, literary criticism, psychology defining and proving models, ways, means of esthetic personal development, various ways of art and esthetic influence» [3; 72].

The analysis of scientific works shows that questions of formation of esthetic culture were considered by scientists of various sciences, however the aspect of influence of esthetic culture on formation of future teacher of a foreign language is poorly studied. At the same time in practical activities the need of carrying out such research is felt.

Still the disproportion in vocational and cultural training of students in a higher educational institution which is expressed in orientation of teaching and educational process to production only of the subject teacher remains.

The analysis shows that for a variety of reasons not at all comprehensive schools bases of esthetic culture sufficiently develop: shots, financing, material resources, organizational and administrative, methodological support. These reasons are inherent also in higher educational institutions. Esthetic education in a higher educational institution is carried out not according to comprehensive plans of education, and educational process at the same time is not decisive factor esthetic development of future teacher as there is an inconsistency of actions of teachers. So, not all successfully use the discipline in formation of esthetic culture of students. Not always the individual and differentiated approach to formation of esthetic culture is successfully used. In insufficient degree the attention of teachers of higher educational institutions to successful use of a cognitive, motivational, activity, communicative, emotional component in formation of esthetic culture is drawn. Teachers of a higher educational institution are poorly informed on level created esthetic culture as there are difficulties in acquisition of teaching and educational, methodological, methodical and special literature on the studied problem that does not give the chance to measure dynamics of development of esthetic culture.

In ours of researches we proceeded from a hypothesis: formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language can be successful and effective if three groups of conditions are met.

The general conditions directed to formation of the general personal development belong to the first group: methodological, material, methodical, organizational and administrative, staffing.

«The private conditions directed to successful formation of esthetic culture enter into the second group: formation of student's collective; development of collective activity of students; accounting of regional features; use of mass media and technical means of training; studying disciplines of the common cultural block in teaching and educational process and inclusion in practical activities of students; accounting of age and specific features of development of each student» [2; 27].

The third group includes the specific conditions evolving from the general and private conditions, directed to efficiency of formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language: use of opportunities of faculty members when forming culture in the course of the learning of foreign language; use of various forms, methods and means of language for formation of esthetic culture; inclusion of each student in personal communication with native speakers, in an active position on acquaintance of pupils, parents, public organizations with the culture of the country of a target language; use of the program for the international exchange of students.

Work of future teacher of a foreign language assumes contact with the different types of art in educational and extracurricular activities developing creative abilities of pupils that affects ability of school students to understand and appreciate fine in art the relation between people and to create fine. Even professional knowledge of the teacher is esthetically painted. In work with students it is necessary to rely on steady pReferences to certain art forms that will allow to support readiness of future teacher for esthetic communication. However and it is impossible to be limited to it.

Process of formation of esthetic culture of the personality is difficult and contradictory. It is carried out throughout all life, one of important points in which are student's years when there is a formation of the personality, the qualities necessary for future profession are gained.

Creation of process of formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language has to be carried out on the basis of the theoretical analysis of a phenomenon of culture and the esthetic culture of the personality reflecting this process as the movement from inside personal characteristics of emotional and sensual and rational subsystems of esthetic consciousness to installations of esthetic activity of the teacher. Thus, the esthetic culture of future teacher is the interiorization social experience directed to creation and reproduction of new cultural values in the course of joint creative, pedagogical activity with pupils.

The esthetic culture of future teacher of a foreign language is the special social experience gained on the basis of interpenetration of two cultures: native and foreign-language. It provides synthesis rational and emotional which forms the basis of teaching and educational process.

In a research we came to a conclusion that there is a number of the features influencing process of formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language:

- 1) features of students;
- 2) features of influence on process of formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language a higher educational institution;
- 3) regional component;
- 4) educational work;
- 5) educational process.

These interconnected components formed the basis of allocation of criteria of esthetic culture: cognitive, motivational, emotional, communicative, activity approach, esthetic good breeding, moral good breeding and their indicators.

We allocated five levels: high, above an average, average, below an average, low. It allowed to consider in more detail dynamics of formation of esthetic culture of students.

«The general hypothesis of a research made by us was that development of creative potential, the emotional and sensual sphere of consciousness, imagination, art vision, understanding of a measure of perfection, harmony and disharmony, fine and ugly, kind and low in art, the world, the person, relationship, the moral and esthetic attitude towards reality and the world of the childhood can be feasible during creation of certain conditions» [1; 55].

Skilled and experimental work in our research on formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language included the following main stages:

- implementation of the pedagogical recommendations following from the general hypothesis of a research;
- fixing of extent of implementation of these recommendations in teaching and educational work;
- periodic carrying out cuts of levels of esthetic culture.

Thus, in the course of the research conducted by us we can note that the hypothesis predetermined effectiveness of our assumptions: on success of formation of esthetic culture in the course of the learning of foreign language the set of the general, private and specific conditions made impact.

The general conditions are directed to formation of the general personal development: methodological, material, methodical, organizational and administrative, staffing.

Private conditions are directed to successful formation of esthetic culture:

- formation of student's collective;
- development of collective activity of students;
- accounting of regional features;
- use of mass media and technical means of training;
- studying disciplines of the common cultural block in teaching and educational process and inclusion in practical activities of students;
- accounting of age and specific features of development of each student.

Specific conditions evolve from the general and private conditions, are directed to efficiency of formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language:

- use of opportunities of faculty members when forming culture in the course of the learning of foreign language;
- use of various forms, methods and means of language for formation of esthetic culture;
- inclusion of each student in personal communication with native speakers, in an active position on acquaintance of pupils, parents, public organizations with the culture of the country of a target language;
- use of the program for the international exchange of students.

In the conclusion we offer some recommendations about formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language:

1. To use possibilities of all teaching and educational process in a higher educational institution for formation of esthetic culture of future teacher of a foreign language.

2. To deepen interrelation of each section of a training material with problems of formation of esthetic culture of the student.

3. To expand intersubject communications, creating the integrated occupations and courses.

4. To increase a number of hours by discipline "Regional geography".

5. To organize esthetic, search and creative activity of students, varying application of various methods and forms.

6. To focus students on educational work with children on formation of bases of esthetic culture.

7. To bring up an esthetics of communication of students, creating favorable moral and psychological climate in collective.

8. To include students in preparation and holding all out-of-class actions and creative occupations, in art and performing activity.

9. To form the esthetic relation to the nature, people, the human relations, work products.

10. To operate as illustrative material in educational and nonlearning work as different types of the classical and modern art, attaching to variety of its types and genres.

11. To use elements of culture of the country of a target language in educational activity in the course of carrying out studies, by preparation of performances, papers, stories, performance of creative tasks, exercises. In extracurricular activities to use the knowledge of language and its elements of culture at the organization and carrying out Week of a foreign language, concerts, performances before the public, in orphanages, boarding schools, in after-school cares, in individual work with pupils and their parents, at the organization of extracurricular activities with pupils in a class, at meetings with foreign delegations. An important point is the personal contact not only with the teachers, but also with foreign citizens - carriers of culture of this language. This process should be carried out at the organization of holidays, evenings with citizens of foreign states. It gives the chance, first, to feel the knowledge of language,

secondly, ability to communicate, thirdly, to obtain necessary valuable information on life, the culture of any given country, fourthly, to enrich the lexicon connected with knowledge of economy, policy, the culture of the country of a target language.

REFERENCES:

1. Belyaev, A.A. Aesthetics: Dictionary. // under total. Ed. A.A. Belyaeva et al. M.: Pedagogy, 2019. – 534 p.
2. Khalilova Sh.T. The theory of aesthetic education of schoolchildren - T.: Fan, 2021. – 183 p.
3. M. Montessori, M. Help me to make it yourself // Cost., Intr. Article M. V. Boguslavsky, G. B. Kornetov. - M.: Embed. House "Karapuz", 2018. - 272 p.

LEARNING WITH BOOKS

Khashimova Zarinabonu

Independent PhD researcher

ASIFL Teacher of the Department of

Practice of the English Language

Email address: mamadaliyevazarinabonu@gmail.com

Abstract. According to this article, learning with book is a complimentary process, and can be classified as a media based on the symbol systems they use, which include both text and images. And also look at the cognitive processes involved in digesting text and text that has images.

Keywords: *medium, framework, long-term memory, acoustic memory, textbase.*

INTRODUCTION

The book is the most often used learning medium in schools. Books can be classified as a media based on the symbol systems they use, which include both text and images. The review's subsequent sections will look at the cognitive processes involved in digesting text and text that has images. They will go over how this technology's stability, which makes it unique, affects how these symbol systems are processed to create knowledge representations and how these are impacted by the individual differences of learners—most notably, variations in their past domain knowledge. The synopsis will explain how the author can support these procedures and frameworks when creating a book.

The stability of the printed page and the reading processes. The main symbol system found in books is orthographic symbols, which are words made up of phonemic graphemes arranged horizontally from left to right in Western culture. Text in books differs from other technologies that employ the same symbol system—like the Times Square marquee—in that this arrangement is fixed. This stability has significant effects on how students interpret information from books as well. In particular, the text's stability helps to establish its meaning.

METHODS AND ANALYSIS

Learning with text involves the construction of two interconnected mental representations: a textbase and a situation model [3,163-182],[4,25-46]. The textbase is a mental representation derived directly from the text, at the level of both micro- and macrostructure; it is a propositional representation of the meaning of the text. While progressing through the text, the reader assembles propositions and integrates them with those previously constructed. As memory limits are reached, the most recent and frequently encountered propositions are retained in short-term memory and held together by repetition or the embedding of arguments [5,363-394]. The reader generalizes from these local propositions to form macro propositions, or summary-like statements that represent the gist of the text. Integrating the information from the text in this way increases the likelihood that it will survive in short-term memory and be fixed in long-term memory.

The situation model is a mental representation of the situation described by the text. Whereas the textbase is propositional, the situation model can be constructed from propositions or spatial information. The situation model is connected to and constructed from information in the text base and from knowledge structures evoked from long-term memory by information appearing early in the text or information activated by the reader's purpose. These structures--called, variously, schemata [1,433-440], frames [6,211-277], and scripts can be characterized as a framework with a set of labeled slots in which values are inserted for particular situations. These structures serve two related purposes: They provide a scaffold upon which the situation model is constructed from the textbase, and they provide default values so that the reader can make inferences about the local situation that were not explicitly mentioned in the text. Learning from text involves the integration of these representations into the comprehender's knowledge system by updating the schemata currently in long-term memory or by constructing a new schema for an unfamiliar situation.

What relevance does any of this have to the media, though? What unique effects does this symbol system have on mental images and cognitive processes? And why would learning procedures and results for books—which store orthographic symbols in a stable, fixed manner—be any different from those for another medium, such as an audiotape or lecture, which might convey the same linguistic information but in a transient manner and with a different symbol system, like speech?

The information might just as easily be delivered in another, more ephemeral media because proficient readers frequently move along through the text at a regular pace. However, there are times when reading processes combine with past knowledge and skills in a way that makes significant use of text stability to support understanding and learning.

All of these are examples of how readers use the stability of the symbol system in books to slow their rate of progression or even to regress over text in a way that would seem difficult or impossible to do with audiotape's ever-advancing presentation of information. However, this distinction is likely to be crucial only in certain situations. For example, readers in the Shebilske and Reid study (1979) reduced their rate from 302 words per minute to 286. This difference is statistically significant, but

it may not have practical significance with regard to media use because the typical audiotape presentation rate of 110-120 words per minute would seem to be slow enough to accommodate these comprehension difficulties. Even the apparent inability to regress over speech might be accommodated by the 2-second duration of information in acoustic memory [2,17-23] that would allow a listener to recover the three or four most recently spoken words and achieve the same effect as regression over text. The clearest advantage to the use of the stability of text to aid comprehension is when the reader must regress over segments of information larger than a phrase.

Summary and implications. We now have a picture of learning with books that illustrates the relationship between human information processes and the characteristic stability and symbol systems of the medium. Readers move along a line of text constructing a representation of the textbase. They build a mental model of the situation described with information from the textbase and schemata activated in long-term memory. They slow down to comprehend difficult or important points, and stop or regress to retrieve the meaning of an unfamiliar word or a confusing clause or sentence. They may also use their knowledge of the domain and highly developed strategies to read very selectively in service of a particular purpose they bring to the task. They use titles and abstracts to skip sections or entire articles or to focus on sections of interest. They read summaries, then overviews, reread portions, and move back and forth between texts.

CONCLUSION

Perhaps more important than the use of the stability of text to recover from local comprehension failure in novel or difficult situations is this use in conjunction with highly developed reading skills (such as those described by Brown, 1980) and elaborate memory structures to strategically process large amounts of text within very familiar domains. This is most dramatically illustrated in a study by Bazerman (1985), who interviewed seven professional physicists and observed them reading professional material in their field. These readers read very selectively, making decisions based on highly developed schemata that extended beyond extensive knowledge of accepted facts and theories in the field to include knowledge about the current state of the discipline and projections of its future development as well as personal knowledge and judgments about the work of colleagues. Readers used this specialized, or domain, knowledge to serve their reading purposes. Most often their interests were to find information that might contribute to their immediate research goals or to expand their background knowledge of the field, and they made their selections based on these purposes.

REFERENCES:

- 1 Anderson, R. C., Spiro, R. J., & Anderson, M. C. (1978). Schemata as scaffolding for the representation of information in discourse. *American Educational Research Journal*, 15, 433-440.
- 2 Baddeley, A. (1981). The concept of working memory: A view of its current state and probable future development. *Cognition*, JO, 17-23.

3 Kintsch, W. (1988). The role of knowledge in discourse comprehension: A construction integration model. *Psychological Review*, 95(2), 163-182.

4 Kintsch, W. (1989). Learning from text. In L.B. Resnick (Ed.), *Knowing and learning: Essays in honor of Robert Glaser* (pp. 25-46).

5 Kintsch, W., & van Dijk, T. (1978). Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review*, 85(5), 363-394.

6 Minsky, M.A. (1975). A framework for representing knowledge. In P.H. Winston (Ed.), *The psychology of computer vision* (pp. 211-277). New York: McGraw-Hill.

O‘SMIR-YOSHLARNING KITOBXONLIGIGA TA’SIR KO‘RSATUVCHI OMILLAR VA UNI RAG‘BATLANTIRISH YO‘LLARI

Xudoyberdiyeva Marhabo Abduqahhorovna

Oila va xotin-qizlar ilmiy tadqiqot

instituti tayanch doktoranti

scorplife5@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘smir yoshdagi bolalarning kitob mutolaasida to‘sqinlik qiluvchi omillar keltirilgan bo‘lib, ularda kitobxonlikka qiziqish uyg‘otish va kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirish usullari, muntazam kitob mutolaasi bilan shug‘ullangan o‘smir-yoshlarda shakllanadigan ko‘nikmalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *kitobxonlik, o‘qish savodxonligi, o‘smir-yoshlar, ichda o‘qish, ovozi o‘qish, mustaqil fikrlash, ota-onalar, o‘qituvchilar, ta’lim muassasasi, maktab kutubxonasi.*

Bugungi kunda o‘qish savodxonligi nafaqat o‘qish va yozish ko‘nikmalarini, balki tushunish, fikrlash, munosabat bildirish kabi bir qator ko‘nikmalarni qamrab oladi. Aksariyat hollarda kundalik hayotimizda duch keladigan harakatlarimiz ham ayni shu o‘qish savodxonligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Masalan, uzoq va yaqindagi do‘stlarimiz bilan muloqot jarayonidan avval fikrlaymiz va fikrimizni gaplar orqali o‘gzaki yoki yozma tarzda bayon etamiz. Muhim ma’lumotlarni esda saqlash uchun qog‘ozga yozamiz va kerak paytda ma’lumotlarni o‘qish orqali undan foydalanamiz. Bularning barchasi bizdan o‘qish savodxonligi ko‘nikmasini talab etadi.

Bizning o‘qish savodxonligimiz qanchalik kuchli bo‘lsa fikrimiz teran, ravshan va mazmunli ifodalanadi. O‘qish savodxonligini oshirish uchun ko‘proq kitob mutolaa qilish samarali natijani beradi. Mutaxassislarining fikriga ko‘ra, muntazam ravishda kitob o‘qiydigan o‘quvchi kitob o‘qimaydigan tengdoshlariga nisbatan ko‘proq so‘z boyligiga ega bo‘lishini aniqlab tadqiqotlar davomida isbotlashgan [6, 8-17-bet]

Bugungi kunda o‘smir-yoshlarning kitob mutolaasiga bo‘lgan qiziqishi anchayin kamayib ketganligini ko‘rishimiz mumkin. Bunga bir necha omillar ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchidan, farzandlari o‘smir yoshga yetgan ota-onalarning bog‘cha yoki boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilariga qaraganda mustaqil o‘qish ko‘nikmasi

shakllanganligi sababli, bolam mustaqil o'qiy oladi deb o'ylab, ota-onalar farzandlarining o'qishga bo'lgan e'tiborini nazoratsiz qoldirishadi.

Ikkinchidan, ota-onalar va o'qituvchilarning o'smir yoshdagi bolalarga nisbatan o'qishini rag'batlantirish pasayadi. Bu esa o'smir-yoshlarning o'qishidagi motivatsiyaning susayishiga olib keladi.

Uchinchidan, rivojlangan axborot texnologiyalari sharoitida o'smir-yoshlarning bo'sh vaqtlari ijtimoiy tarmoq (You Tube, Telegram, Instagram kabi) saytlarga sarflanilib, ularning kitob mutolaa qilishida vaqt cheklovi yuzaga keladi.

O'smir-yoshlarning kitobxonlik malakasini rivojlantirish va kitob mutolaasiga bo'lgan qiziqishini oshirish maqsadida hukumat tomonidan bir necha normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-dekabrda "2020-2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 781-sonli qarori [1], **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13-sentabrdagi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi 3271-son qarori [2]** qabul qilindi.

Shuningdek Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan besh muhim tashabbusda o'smir-yoshlar ta'lim-tarbiyasida kitobxonlikning o'rni va ahamiyati muhim ahamiyatga ega ekanligini alohida ta'kidlab, "Ayni vaqtda axborot-kommunikatsiya sohasidagi oxirgi yutuqlarni o'zlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularni kitob bilan do'st bo'lishiga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi [3]", degan fikrlarni bildirganlar.

O'smir-yoshlarning kitobxonlik ko'nikmasini rivojlantirish uchun ularni muntazam ravishda rag'batlantirib turish, buning uchun ota-onalar ham, ta'lim muassasasi tashkilotlari ham birdek mas'ul bo'lishlari kerak. O'smir yoshdagi bolalarning kitob mutolaasiga bo'lgan qiziqishini oshirish va rag'batlantirishning quyidagi usullardan foydalanish samarali natija beradi:

1. Ta'lim muassasasida adabiyot darslarining har bir soatida, albatta, ichda o'qish uchun ma'lum vaqt ajratilishi kerak. Bu o'quvchining mustaqil o'qish ko'nikmasini shakllantiradi va o'qishga bo'lgan qiziqishini orttiradi. Bundan tashqari, mutaxassislar ichda o'qishning quyidagi afzalliklarini aniqlaganlar:

- bir vaqtning o'zida butun sinf o'quvchilarining o'qishi;
- o'quvchilarda asar matni ustida mustaqil ishlash ko'nikmalari takomillashishi;
- har bir o'quvchining mustaqil ishlash jarayonida o'zlashtirish darajasini aniqlash imkoniyati;
- ichda o'qishda ongli o'qishga talab va e'tiborning kuchayishi [4, 80-bet].

2. Dars jarayonida badiiy asar mazmunini munozara tarzida muhokama qilish, o'quvchilarning asarga bo'lgan qiziqishini oshirib, bir-birlari bilan fikr almashish va bir-birini tushunish imkonini beradi. Munozara darsida, ayniqsa, sinf o'quvchilarini guruhlariga bo'lish orqali darsni tashkil qilish samaradorligi yuqori bo'ladi.

3. Maktab kutubxonasi va kutubxonachi xodimlar o'smir-yoshlarning kitob mutolaasiga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Kutubxona xodimlari kitob targ'iboti ishlarini tez-tez va muntazam ravishda tashkillashtirishlari, shuningdek, tadbirlar, davra suhbatlari, shoirlar bilan uchrashuvlarni tashkil etishlari o'quvchi-yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. O'quvchilarning maktab kutubxonasidagi kitoblardan doimiy foydalanib turishga imkon yaratilishi va kutubxona xodimlarining o'quvchilarga kitob tanlashdagi maslahatlari kitobxonlarni jalb qilishga ko'makdosh bo'ladi. Tadqiqotchilar maktab kutubxonalari o'quvchilarning muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini hamda yaxshi xodimlar bilan ta'minlangan kutubxonalarda o'quvchilarning savodxonlik ko'rsatkichlari yuqori bo'lishini ta'kidlaydi [8].

4. Ko'pincha o'qituvchilar ham, ota-onalar ham farzandlari mustaqil o'qish ko'nikmasiga ega bo'lgach, ularning ovoz chiqarib o'qishini xohlashmaydi, shunday bo'lsada, ovoz chiqarib o'qish o'smirlar uchun o'qish savodxonligini oshirish, kitob o'qishga ijobiy munosabatda bo'lish va ifodali o'qiganidan zavqlanish imkoniyatini beradi. Mutaxassislar tomonidan ovoz chiqarib o'qishning afzalliklari yoritilgan bo'lib ular quyidagilardan iborat:

- ovoz chiqarib o'qish matn mazmunini tez tushunib olishga yordam beradi;
- ovozli o'qishdan kitobxon estetik zavq oladi;
- ovozli o'qishda ifodalilikka katta e'tibor beriladi;
- dars jarayonida o'qituvchi o'quvchilarning xato va kamchiliklarini, o'qish ko'nikmalarini aniqlay oladi.

- ovozli o'qish o'quvchilar lug'atini boyitish va nutqini o'stirishda katta ahamiyatga ega [4,80-bet].

5. Shuningdek, maktab xodimlari ota-onalarni farzandlarining badiiy asarlar o'qishini qo'llab-quvvatlashlari uchun doimiy ravishda jalb qilishlari kerak. O'smir yoshdagi o'quvchilar badiiy asarni o'qish jarayonida ota-onalari bilan asarni muhokama qilib, hamsuhbat bo'lishlari ularning mustaqil fikrlashiga yordam beradi. L. Vigotskiy aytganidek, "Fikrlash jarayoni, bolaning ota-onasi bilan muloqotidan boshlanadi. Mustaqil fikrlash esa bu suhbatlarni bola "yutib", o'zicha "hazm qila" boshlaganidan so'ng shakllanadi [5, 30-bet]. Tadqiqotlarga ko'ra, ota-onalar farzandlarining o'smirlik davrida kuchli savodxonlikni qo'llab-quvvatlovchi rol o'ynashi va o'smirlar ota-onalaridan dalda va tavsiyalar olishlari mumkin. Farzandlarini qo'llab-quvvatlovchi ota-onalar ularning shaxsiy fikri va qiziqishlarini hisobga olishlari aniqlangan [7, 150-bet]

Xulosa qilib aytganda, o'smirlik davrida muntazam kitob mutolaasi bilan shug'ullanish o'smir-yoshlarga quyidagi ko'nikmalarni egallashga yordam beradi:

1. Kitob mutolaasi o'sib kelayotgan o'smir-yoshlarni murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish va yo'l topishga yordam beradi.

2. Tengdoshlari, do'stlari, oila a'zolari, qarindoshlar va yaqin insonlar bilan suhbat jarayonida aniq va ishonch bilan gapirish ko'nikmasini shakllantiradi.

3. Dars mashg'ulotlari jarayonida muntazam kitobxonlik so'z boyligining rivojlanishi va nutqining ravonligini ta'minlaydi.

4. O‘qilgan asarning salbiy va ijobiy tomonlarini muhokama qilish orqali o‘quvchining mustaqil fikrga ega bo‘lish ko‘nikmasi shakllanadi.

5. Kitobxonlik o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning ma’naviy dunyoqarashini kengaytiradi va tasavvur qilish qobiliyatini oshiradi.

6. Badiiy va ilmiy adabiyotlarni o‘qish orqali nafaqat o‘qish malakalari balki, matnlarni xatosiz, aniq va izchillikda yozish malakalari rivojlanadi.

Shunday qilib, har bir yosh avlodni barkamol shaxs sifatida shakllantirish oliy maqsadimiz ekan, yoshlarni ilm nuri hisoblanmish kitobga muhabbat, kitob mutolaasiga qiziqishini oshirishimiz bugungi kunning davr talabi hisoblanadi. Kitobxonlik orqali insonda vatanparvarlik, mehnatsevarlik, yurtga sadoqat, bir-biriga nisbatan hurmat kabi insoniy fazilatlar shakllanadi. Insonning o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortib, teran va aniq fikrga ega bo‘lgan mustaqil shaxs bo‘lib shakllanadi. Zero, xalqimizda naqlga aylangan bir fikr bor, “Kitob o‘qiydiganlar televizor va telefon ko‘radigan insonlarni boshqaradi.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-dekabrda qabul qilingan “2020-2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 781-sonli qarori (*Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 14.12.2020 y., 09/20/781/1619-son; Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 05.04.2022 y., 09/22/153/0266-son*).

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining - Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risidagi 2017-yil 13-sentabrdagi PQ-3271-sonli Qarori.

3. O‘zbekiston respublikasi prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan besh muhim tashabbus-T.: 2019 yil, 19-mart.

4. K.Qosimova, S.Matchonov va b. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T: Noshir, 2009. – 352 b.

5. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. - М.: Просвещение, 1991.-93 с.

6. Cunningham, AE, & Stanovich, KE (1998). O‘qish aql uchun nima qiladi. *Amerikalik o‘qituvchi*, 22, 8-17.

7. Merga, MK (2014). Boshlang‘ich maktabdan tashqari kitob o‘qishni qo‘llab-quvvatlashda ota-onalarning rolini o‘rganish. *Ta’limda ingliz tili*, 48 (2), 149-163.

8. Todd, R., Kuhlthau, C., & OELMA. (2014). *Student Learning through Ohio School Libraries: The Ohio Research Study*. Available online at: „[OELMA Student](#) .

NOFILOLOGIK YO'NALISHLARDA INGLIZ TILIDA MUTAXASSISLIKKA OID SOHAVIY MATNLARNI KASBGA YO'NALTIRIB O'QISHNI O'RGATISH USULLARI

Tojimatova Madinabonu Umidjon qizi

Namangan davlat universiteti

2-kurs tayanch doktoranti

madinainjonova0207@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada nofilologik yo'nalishlarda tahsil oluvchi talabalarga ingliz tilini o'qitish muhim ekanligi va kelajakda o'z kasbiy faoliyatlarini samarali olib borish maqsadida mutaxassislikka oid sohaviy matnlarni o'qitishning ahamiyati va metodlari to'g'risida fikr va mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: ingliz tili, nofilologik yo'nalishlar, o'qish malakasi, sohaviy matnlar, kasbiy yo'naltirish

KIRISH

Hozirgi globallashuv davr talabi bilan insonlar kelajakda yetuk mutaxassis bo'lib chiqishlari uchun chet tillarini o'rganish o'zining ahamiyatini kunga kunga oshirmoqda. Mamlakatimizda yoshlar uchun yetuk kadrlar tayyorlash maqsadida prezident Sh.Mirziyoyev ko'plab imkoniyatlar yaratib bermoqda: "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz"-, degan so'zlari bunga yaqqol misol bo'la oladi [1]. Ayni damda chet tillarini nafaqat tilshunoslar, balki boshqa soha vakillari ham o'rganib o'z kasbiy mahoratini oshirmoqda. Nofilologik oliy ta'lim yo'nalishlarida chet tillari (ingliz tili, rus tili, nemis tili, fransuz tili) o'qitilib kelinmoqda. Bundan asosiy maqsad, nofilologik yo'nalishdagi talabalar o'z sohalarini yaxshi bilishlaridan tashqari, chet tillarida yozilgan adabiyotlarni, ilmiy nashrlar va maqolalarni o'qib, o'z kasbiy faoliyatlarida samarali foydalanish ko'zda tutilgan. Bilamizki, barcha chet tillarida to'rtta malaka mavjud bo'lib, ular o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish ko'nikmalari hisoblanadi. Nofilologik oliy o'quv yurtlarida ingliz tilida 4 ta ko'nikma hosil qilish (reading, writing, listening va speaking) uchun mahoratli pedagoglar talabalarga dars berishadi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, biz tilshunos bo'lmagan talabalar uchun aynan o'qish malakasini o'rgatishning ahamiyati va samarali metodlaridan foydalanishni tavsiya etmoqchimiz.

MATERIALLAR VA METODLAR

Nofilologik yo'nalishlarda o'qishni o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. O'qish ko'nikmasi orqali o'quvchilar o'z kasbiga doir mutaxassislik matnlarini o'qib tushunishadi va kerakli ma'lumotga ega bo'lishadi. Misirov.S.A [2] ning ta'kidlashicha, o'qishning shaxs tarbiyasidagi o'rni beqiyos bo'lib, u tom ma'noda ma'naviy-ma'rifiy ozuqa olish yo'lidagi nutqiy faoliyat, harakat turidir. Retseptiv nutq

faoliyati turi hisoblanmish o'qishni o'rgatishdan ingliz tilida umumta'limiy maqsad ko'zda tutiladi.

O'qish grafik koddagi axborotni undan butunlay farq qiladigan tovush kodiga o'tkazish jarayoni, harfiy belgilarda ifodalangan yozma nutqiy axborotni idrok etish va uning mazmunini tushunish, o'zlashtirishga qaratilgan nutqiy faoliyat turidir.

O'qishga bo'lgan motivatsiya muloqot qilish, maqsad esa axborot (informatsiya) olishdir. O'qishning ingliz tilidagi bunday maqomi o'quvchilarni unga nutq faoliyatining mustaqil turi sifatida yondashishga undaydi, uning amaliy ahamiyatini kuchaytiradi. O'qishga nutq faoliyatining mustaqil turi sifatida to'g'ri yondashuv uning kommunikativ vazifasini aniqlashga ham yordam beradi. Lekin haligacha ba'zi chet til o'qituvchilari orasida tilni amaliy egallash tushunchasini og'zaki nutqni o'rganish deb qabul qilish odatlari mavjuddir, ya'ni og'zaki nutq ko'nikma va malakalarini shakllantirishni – tilni amaliy maqsadda egallash degan talqinlar uchramoqda. Bunday metodik yangilash ingliz tilida o'qishni amaliyotdagi rolining pasayishiga, og'zaki nutqni shakllantirishda vosita sifatida qaralishiga olib kelmoqda. Shunday bo'lishiga qaramasdan, M. Uest, I. M. Berman, V. A. Buxbinder, Z. I. Klichnikova, S. K. Folomkina, J. J. Jalolov, N. V. Barishnikova, M. L. Vaysburd va boshqalar tomonidan o'qishni o'rgatish bo'yicha til ta'limshunosligida ko'plab fundamental ilmiy-tadqiqotlar olib borilgan va ularda mazkur faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari, uni chet til, shuningdek, axborotni o'zlashtirishdagi o'rni metodik jihatdan atroflicha tahlil etib berilgan va qimmatli fikrlar bayon etilgan [3].

Ingliz tili o'qitish metodikasida o'qish maqsad va vosita sifatida o'rgatilishi ko'plab dasturlarda ko'rsatib o'tilgan. O'qishni qachon maqsad va qachon vosita sifatida o'rgatilishini to'g'ri talqin etish uchun, avvalo, uning ta'limning ayrim bosqich va tashkiliy qismlarda tutgan o'rniga to'xtalish lozim.

O'rta maktabning boshlang'ich bosqichida o'qish boshqa nutq faoliyati turlarini shakllantirishda vosita vazifasini bajaradi. Ilk bosqichda asosiy e'tibor ovoz chiqarib o'qishga (reading out) qaratiladi, asta-sekin ichda (ovozsiz – silent reading) o'qish turi ham o'rgatib boriladi. Ichda o'qishga ko'proq vaqt va kuch sarflanadi va bu metodik jihatdan maqsadga muvofiqdir. Ovoz chiqarib o'qish esa asosan o'rganilgan til birliklarini uzoq muddatli xotirada saqlanishi uchun samaralidir.

O'rta maktabning yuqori bosqichlarida o'qish vosita maqomidan maqsad maqomiga o'ta boshlaydi, o'qishdan asosiy maqsad til birliklarini o'rganish emas, balki o'qilayotgan matndan axborot olishdir. O'quvchilar o'qish orqali turli xalqlar madaniyati, yashash tarzi, urf-odatlar haqida va boshqa qiziqarli bilimlarga ega bo'lishadi, natijada ma'naviy ozuqa olishadi.

O'qish malakasidan turli ta'lim bosqichlarida bir nechta turlaridan foydalaniladi:

O'rta maktab ingliz tili ta'limining boshlang'ich bosqichida – ovoz chiqarib va ichda (ovozsiz) o'qish, o'rta bosqichda – o'rganuv, tanishuv o'qish, yuqori sinflarda esa kuzatuv, tanishuv, o'rganuv o'qish turlari o'rgatiladi.

Oliy ta'lim tizimining nofilologik yo'nalishida ham ingliz tilida o'qish malakalari ustida ishlash DTSning eng muhim talablaridan biridir.

Nofilologik yo'nalishlarda o'qishni o'rgatish tilni bilish va o'rganish jarayoni sifatida tashkil etiladi, matn orqali o'quvchi bilishga, undan o'zi uchun yangi, foydali

ma'lumotlar olishga intiladi. Axborot olish bilish faoliyatini harakatlantiruvchi vosita ekanligi barchamizga ma'lum. O'qish faoliyatining natijasi esa bilishga olib keluvchi vosita hisoblanadi. Albatta, o'qilgan matn axborotini o'zlashtirib olish uchun o'quvchi ingliz tilida o'qish malakalarini egallagan bo'lishi talab etiladi. O'qish malakasi uch bosqichda amalga oshadigan faoliyat bo'lib, nutq birligining ko'ruv timsoli, uning nutqharakat timsoli va ma'nosidan tashkil topadi. Uchala ko'nikmani egallash o'qish malakasini hosil qilinganligidan dalolat beradi [4].

O'qishga nutq faoliyatining mustaqil turi sifatida yondashuv uning amaliy-kommunikativ vazifasini aniqlashga ko'maklashadi. Nofilologik yo'nalishlarda o'quv soatlarining chegaralanganligi, o'quv rejasining o'ziga xosligi, til tabiiy muhitining mavjud emasligi, o'quvchilarning yosh xususiyatlari har qanday ingliz tilidagi matnni o'qishga imkon bermaydi. Shu sababli amaliyotda mazkur sohada lozim bo'lgan maqsad va vazifalarni to'g'ri aniqlab olish zarurdir. Bu esa o'qish faoliyatining amaliy jihatdan ahamiyatini kuchaytiradi. Tilni amaliy maqsadda egallash ingliz tili o'rganuvchining kelajakdagi mutaxassislik xususiyati, o'quv yurtining yo'nalishi va uning amaliy faoliyatda axborot olish qobiliyatiga ko'p jihatdan aloqadordir. Axborot olish maqsadida o'qish, avvalo, amaliy maqsad, ikkinchidan, ta'limiy vosita ekanligi nazariya va amaliyotda isbotlangan. Oliy ta'limning nofilologik yo'nalishlarida o'qishdan axborot olish maqsadida uning tanishuv, o'rganuv, kuzatuv turlari o'rgatiladi.

Tanishuv o'qish (fluently reading) - matndan o'zi uchun foydali va qiziqarli ma'lumotlarni olish hamda umumiy mazmunini tushunish uchun o'qiladi. Bunday matnlarning hajmi katta, tili ravon bo'lishi tavsiya etiladi. Tanishuv o'qishni nazorat qilishga qo'yiladigan topshiriqlar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin: (1) matnning asosiy mazmunini bayon etish; (2) matnning tayanch so'zlarini topish; (3) muallif xulosalari uchun asos bo'lib xizmat qiladigan faktlarni sanab o'tish; (4) matnda aks ettirilgan hodisalarning qaysilari asosiy, qaysilari ikkinchi darajali ekanligini aniqlash va h.k. O'qishning mazkur turida axborotning 75 foizigacha tushunarli bo'lishi kerak.

O'rganuv o'qish (close reading) – matnni, jumladan, tilning ifodaviy vositalarini o'rganish, tahlil qilishni nazarda tutadi. O'qishning ushbu turi o'zlashtirilgan axborotni to'liq tushunish va keyinchalik uni qaytadan tiklashni taqozo etadi. Tushunish yuqori darajaga yetkaziladi. Matnning qiyinchilik tug'dirgan, tushunilmagan qismlarini takror o'qish mumkin. O'rganuv o'qish avval sinfda, so'ngra uyda bajariladi. Tushunganlikni tekshirish usullaridan biri sifatida tarjimadan foydalaniladi. Odatda, matnning qiyinchilik tug'diradigan qismlarinigina tarjima qilinadi. Matnning xajmi unchalik katta bo'lmasligi tavsiya etiladi. Matn qamrovidagi axborot sinchiklab o'rganiladi. O'rganuv o'qishda o'quvchi matn mazmuni bo'yicha o'z munosabatini bildirishi, tanqidiy fikrlashi, izohlay olishi, axborotlarni qiyosiy tahlil qila olishi lozim.

Kuzatuv o'qish (skimming reading) – matn mazmuni haqida umumiy tasavvur hosil qilishga qaratilgan o'qish turidir. Ushbu o'qish turiga taniqli metodistlardan biri M.Uest “matn mazmunining qaymog'ini olish”,”mushohadali, muayyan mavzuni qidirib o'qish” deb chiroyli ta'rif bergan. Mazkur o'qishda o'quvchi ko'proq sarlavha, kichik sarlavhachalardan boshlab, matnni to'liq va tezlikda o'qib chiqishi talab etiladi.

Kuzatuv o'qishda til materialini tanish bo'lishi, o'quvchi matndan muayyan axborot (raqam, sitata kabi)larni qidirishi mumkin. Kuzatuv o'qish matndan qo'yilgan savolga javob topish, o'qish jarayonida o'zlashtirilgan axborotni keyinchalik, albatta, ishlatilishi lozim ekanligini tushunilishiga asoslangan o'qish turidir [5].

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Nofilologik ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar uchun sohaviy matnlarni o'qishni o'rganish o'z kasbiy faoliyatlarida muhim ekanligi ko'p bora ta'kidlab o'tildi. Pedagoglar oldida o'qishni talabalarga qanday o'rgatish kerakligi masalasi yotadi. Bu borada ko'plab olimlar turlicha fikrlar berishgan. Rus tilshunosi I.R.Galperinning [6] aytishicha,matnni to'liq tahlil qilib tanishish davomida asl konseptual ma'nosiga tushunib boriladi,ya'ni, muallifning u matnda ifodalaydigan qarashlari ,fikir va mulohazalari anglanadi. Psixologlarning yozishicha, o'qish jarayonida matn bilan tanishayotgan talabaning diqqati,tasavvuri,xotirasi,tafakkuri,hissiyotlari,irodasi,qarashlari va qiziqishlari umumlashadi.Natijada, talabalarning aqliy faoliyat tezligi o'qish jarayoni sababli oshiriladi.

O'zbek metodist olim J.Jalolovning aytishicha [7], o'qilgan matn mazmunini rollarga kirib ijro etish, matndagi qahramonlar fikrini o'z so'zlari bilan bayon etish mustaqil fikrlashga va o'z fikrini erkin ifodalay olishga undaydi. Shu sababli, o'qish ta'lim-tarbiyaning muhim vositasi matnlarni tanlashda quyidagi metodik talablarga amal qilish tavsiya etiladi: (1) tanlangan matnlar talabalarning yosh xususiyatlariga mos kelishi; (2) talabalarga tavsiya etilayotgan matnlar, ularning ma'naviy saviyasini shakllantirishga xizmat qilishi; (3) taqdim etilayotgan matnlarda tili o'rganilayotgan mamlakatning siyosiy va ijtimoiy tuzilishi, milliy madaniyatga oid boy ma'lumotlar o'z aksini topganligi; (4) matnlarni tanlashda nemis tili normasiga rioya qilinganlik. O'qituvchi badiiy janrdagi matnlar bilan birqatorda, ilmiy sohaga oid sodda tildagi matnlarni ham tanlashi mumkin. Bunday matnlar bilan ishlash talabalarni ilmiy izlanishlarga tayyorlab boradi.

L.Yakovlevaning fikriga ko'ra, chet til amaliy mashg'ulotlarida talabalarning intellektual salohiyatini shakllantirish uchun an'anaviy o'qitish usuli qobig'idan chiqib, madaniyatlararo didaktika mazmunidagi adabiyotlardan, matnlardan foydalanib amaliy mashg'ulot o'tish ijobiy natijalarga olib kelar ekan [8].

Chet til o'qitish metodikasida matnni o'qib tushunishning ma'no darajasida lisoniy birliklarni fahmlab yetishga erishildi, mazmun darajasida esa idrok qilingan yoki fahmlab olingan axborotni qayta ishlash, o'zlashtirish bilan bog'liq, to'liq va aniq tushunish nazarda tutildi. Matnni to'liq tushunish talabaning aqliy qobiliyati, til tajribasi va o'qish texnikasiga bog'liq [9].

Yuqoridagi aytib o'tilgan muammolardan kelib chiqib xulosa qilib aytish mumkinki, dastlabki amaliy mashg'ulot jarayonlarida matnni o'qish ko'nikmasini shakllantirishdan oldin matn bilan ishlash qoidalarini talabalarga o'rgatib borish zarur. Mutaxassislikka oid sohaviy matn bilan tanishish jarayoni nafaqat so'zlarni to'g'ri talaffuz orqali o'qish, balki matnda berilgan asosiy ma'noni anglash, grammatik qoidalarni keyinchalik to'g'ri qo'llay olish va matndagi kerakli ma'lumotni og'zaki va yozma tilda ham kerak bo'lganda qo'llay olishni tushuntirish kerak.Talabaga

o‘rganilayotgan tilda yangi bo‘lgan matn bilan tanishish jarayonida o‘zi uchun ma‘nosi aniq bo‘lgan so‘zlar yordamida umumiy ma‘noni tahmin qilishni singdirib borish lozim.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev SH.M. “Erkin va faravon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T.:”O‘zbekiston“, 2016.- 56 b

2. Мисиров С.А. Касб-хунар коллежларида инглиз тили ўқитишнинг лингводидактик асослари: Пед. фан. номз. дис. – Тошкент: ТДПУ, –2007. –Б 156

3. Сайдалиев С. С. Чет тил ўқитиш методикасидан очерклар. –Наманган: – НамДУ, 2000. –210 б.

4. Жалолов Ж. Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. Чет тиллар олий ўқув юртлари (факультетлари) талабалари учун дарслик. –Тошкент: Ўқитувчи, –1996. –231

5. Абдужаббарова З.Р. Касб-хунар коллежлари ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча матнлар ўқитиш технологияси Пед. фан. номз. ... дис. – Тошкент: – ТДПУ, 2007. – Б 84

6. Jalolov. J. Chet tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2012. – B.434.

7. Яковлева Л.Н. Межкультурная коммуникация как основа обучения второму иностранному языку.// Иностранные языки в школе, 2001, –№ 6. – С. 4-6.

8. Убайдуллаев Ш.Н. Касб-хунар коллежи ўқувчиларига маданиятлараро мулоқотни ўргатиш(немис тили материалида). Пед.фан.номз. дисс. – Т., 2009. – 166 б.

AMERICAN LITERATURE AFTER WORLD WAR II

Oydin Kuralboy qizi Riskulova

Student, Chirchik State Pedagogical University

oydin.riskulova@mail.ru

Scientific adviser: Elvina Reshatovna Kenjali

An EFL teacher, Chirchik State Pedagogical University

kenjelya18@gmail.com

Annotation. The political atmosphere of the Cold War in the years following World War II had an impact on every facet of postwar American life, either significantly or not. The fact that literature and culture were among the facets of American society most impacted by the Cold War may surprise a lot of people. However, this truth should not come as a huge surprise. Convincing the rest of the

world that the American way of life was superior than the Soviet way of life was the main American objective in the Cold War. A cold war is a cultural conflict. A multifaceted attempt to show that Western (and particularly American) literature and art were more intelligent and intricate than Soviet literature and art was one of the most crucial tactics employed in this endeavor.

Keywords: *literature, World War, writers, America.*

INTRODUCTION

A mood of disenchantment and mistrust toward conventional ideals and institutions defined the post-World War II era in American literature. The war's agony and destruction had a profound effect on Americans' collective psyche, and the literature of the century reflected this. The Beat Generation, which began to develop in the 1950s, was one of the most important literary trends of the post-war era. The Beat writers championed nonconformity, experimentation, and spontaneity while rejecting conventional wisdom. Themes of alienation, self-discovery, and the pursuit of meaning in an apparently meaningless world were frequently tackled in their works. Among the well-known authors of the Beat Generation are William S. Burroughs, Allen Ginsberg, and Jack Kerouac. The confessional poetry movement, which started in the late 1950s and early 1960s, was another significant post-war literary movement. Poets that tackled themes of love, bereavement, and mental illness in their intensely personal and frequently autobiographical writings defined this movement. Renowned writers including Sylvia Plath, Robert Lowell, and Anne Sexton are part of the confessional poetry tradition.

Many authors have examined the effects of the war on American society and culture in addition to these movements. For instance, Kurt Vonnegut's *Slaughterhouse-Five* examined the psychological trauma of war and the nature of time, while Joseph Heller's *Catch-22* parodied the ridiculousness of war and military bureaucracy. In general, American literature from the post-World War II era rejected conventional institutions and values in favor of focusing on the individual's experience and ability to express themselves, as well as investigating the effects of war on both society and the individual.

FINDINGS

The 1920s and 1930s in particular are frequently referred to as the "second flowering" of American writing during this time between the two World Wars. An innovative and creative literary movement emerged during this time, which had a significant influence on American literature and culture. Around this period, American authors started to use novel approaches and themes in place of more conventional literary forms and styles. Themes of disillusionment, disintegration, and the erosion of conventional values were explored by modernist authors including F. Scott Fitzgerald, Ernest Hemingway, and William Faulkner. In addition, they dabbled in novel narrative approaches like non-linear storytelling and stream-of-consciousness. The Harlem Renaissance, a cultural movement that embraced African American music, literature, and art, also emerged at this time, alongside the modernists. Authors like Claude McKay, Zora Neale Hurston, and Langston Hughes wrote against racial unfairness and oppression while simultaneously celebrating black culture and identity. The "second

flowering” of American writing was a time of enormous inventiveness and inventiveness, which influenced the direction of the genre in the years that followed. The interwar period was referred to as the “second flowering” of American writing by literary historian Malcolm Cowley. Undoubtedly, the 1920s and 1930s saw a new maturity and rich diversity in American literature, and important works by a number of influential authors from those years were released after 1945. Not of the same caliber as before the war, but nonetheless, Faulkner, Steinbeck, Hemingway, and Katherine Anne Porter wrote remarkable fiction, and Frost, Eliot, Wallace Stevens, Marianne Moore, E.E. Cummings, William Carlos Williams, and Gwendolyn Brooks produced significant poetry. Long Day’s Journey into Night, Eugene O’Neill’s most renowned drama, was released posthumously in 1956. Robert Penn Warren wrote and published significant poetry, fiction, and criticism both before and during World War II. His 1947 Pulitzer Prize-winning Novel All the King’s Men is considered one of the best American political novels. However, its free-form, picaresque, almost autobiographical style also worked well with literature written after the 1960s. Following the war, remarkable new playwrights, poets, and novelists appeared. In actuality, there was a slow changing of the guard.

Significant shifts in the ethnic, regional, and socioeconomic nature of American literature occurred after World War II as authors attempted to reflect the diversity of American culture and delve into the intricacies of identity. The increasing diversity and complexity of American society was mirrored in post-war American literature, as authors from a range of backgrounds attempted to address questions of identity, culture, and social change. The literature and culture of America have been influenced by these shifts ever since the postwar era.

Ethnic Character change: Ethnic literature flourished in the postwar era as authors from many backgrounds tried to tell their own tales and subvert the prevailing narratives in mainstream American literature. Significant figures in postwar American literature included African American writers like Toni Morrison and James Baldwin, Chicano writers like Rudolf Anaya and Sandra Cisneros, and Asian American writers like Amy Tan and Maxine Hong Kingston.

Changes in Regional Character: Along with a resurgence of interest in regionalism, the postwar years saw writers attempting to examine the distinctive landscapes and cultures of the many areas of the nation. While Jack Kerouac and other Beat writers were interested in investigating the landscapes of the American West, writers like William Faulkner and Flannery O’Connor were interested in delving into the nuances of the American South.

Social character changes: American society witnessed tremendous transformations in the years following World War II, notably the expansion of the middle class and the emergence of consumer culture. Authors that were interested in examining the lives of common Americans and how societal change affected personal identity were John Updike and Richard Yates.

In post-World War II American writing, two literary genres that have been influential are realism and metafiction. As a literary style, realism places a strong emphasis on the truthful and impartial portrayal of the outside world, frequently

through in-depth accounts of people, places, and events. Many authors, like John Updike, Raymond Carver, and Richard Yates, used realism in post-war American writing to examine themes of personal identity and relationships, as well as social and cultural change. However, metafiction is a literary style that blurs the distinction between fact and fiction, frequently by highlighting the storytelling process itself. Metafiction frequently questions the reader's preconceptions about the distinctions between fact and fiction and can be self-referential and self-conscious. Many authors of post-World War II American literature, including Thomas Pynchon, Don DeLillo, and John Barth, employed metafiction to delve into issues of language's power, identity fragility, and the nature of reality.

In post-World War II American writing, metafiction was frequently used as a reaction to the rapidly shifting cultural environment brought about by the Cold War, the emergence of mass media, and quick advancements in both technology and culture. Writing metafiction gave authors the chance to investigate the boundaries of language and the way reality is constructed, as well as to consider the nature of authority and truth.

CONCLUSION

In summary wide range of genres and techniques, from William S. Burroughs' experimental fiction to Flannery O'Connor's darkly hilarious works, defined post-World War II American literature. As demonstrated by the writings of John Cheever and Sylvia Plath, many writers of this era were likewise interested in delving into the complexity of the human experience and the human psyche. All things considered, American writing after World War II was characterized by a wide variety of themes, styles, and voices during this innovative and creative time. It is still regarded as a pivotal time in American literary history and continues to motivate and sway authors to this day.

REFERENCES:

1. Hollinger, David A. *Postethnic America: Beyond Multiculturalism*. New York: Basic Books; c1995.
2. Reed, Ishmael, ed. *Multi America: Essays on Cultural Wars and Cultural Peace*. New York: Viking; c1997.
3. Torgovnick, Marianna. *The War Complex: World War II in Our Time*. Chicago: Chicago UP; c2005.
4. <https://www.britannica.com/art/American-literature/After-World-War-II>
5. <https://bookerhorror.com/american-literature-after-world-war-ii/>
6. https://en.wikipedia.org/wiki/American_literature
7. https://en.wikipedia.org/wiki/American_literature
8. <https://www.redhousebooks.com/american-literature-after-world-war-ii/>
9. <https://www.easternct.edu/speichera/understanding-literary-history-all/from-world-war-ii-to-today.html>

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Фефелова Г.Р.

преподаватель кафедры русского
языка и литературы

Навоийский государственный педагогический институт

Республика Узбекистан, г.Навои

g_fefelova@inbox.ru

Аннотация. Успешный процесс обучения во многом зависит от степени владения педагогом предметом и методикой преподавания. Существенной проблемой становится угасающий интерес современного школьника к изучению лингвистики. Традиционные методы теряют свою актуальность, в связи со стремительным развитием информационных технологий. Поэтому педагог все чаще обращается к новым методам преподавания.

Ключевые слова: образование, методика, лингвистика, инновации

Стремительное развитие современного общества влияет на множество процессов. Система образования так же не стоит на месте, и пытается соответствовать требованиям общества, вносит свои значительные коррективы. Эти преобразования сказываются на деятельности педагога. Современные методы обучения занимают особое место в работе педагога. Внедрение и изучение современных технологий обучения является обязательным условием успешного процесса обучения.

Сегодня большинство преподавателей все чаще пытаются найти новые методы в обучении, для того чтобы увлечь, заинтересовать учащегося. Основной целью обучения — это не только накопление учеником определённой суммы знаний, умений, навыков, но и подготовка школьника как самостоятельного субъекта образовательной деятельности. Активность учителя и ученика становятся взаимосвязанными понятиями. Главной целью образования становится – воспитание творческой, активной личности, а также привитие навыков самостоятельного обучения.

Традиционные методы преподавания до сих пор являются значимым компонентом системы образования. Объяснения учителя, работа с учебником, наблюдение над языковым и речевым материалом – все это составляет основу традиционного обучения русского языка. Однако, как показывает практика, эти методы теряют свою актуальность, в связи со стремительным развитием информационных технологий. Учащиеся все реже обращаются за информацией к справочникам и, в целом, к книгам. Учитывая эти факторы, преподаватель ищет дополнительные методы и средства в обучении, чтобы увлечь и заинтересовать учащихся. Технологические возможности мультимедийных средств велики, т.к. они позволяют организовать разнообразную учебную

деятельность учащихся, значительно повышают эффективность и мотивацию обучения.

Изучение русского языка является одним из самых важных элементов общего образования. А процесс обучения русскому языку – ключевой этап в развитии лингвистических и коммуникативных навыков учеников. Поиск новых методов обучения на уроках становится необходимостью. Многие преподаватели задаются вопросом как сделать урок русского языка более увлекательным и интересным? Как развить творческий потенциал учащихся? На смену стандартным методикам приходят нетрадиционные/нестандартные, а также инновационные методы, обеспечивающие развитие творческой активности учеников и повышение эффективности обучения.

Особенность предмета “русский язык” состоит в том, что целью обучения является не столько знание о самом предмете, т.е. о языке (языковая компетенция), сколько выработка определенных навыков и умений разных видов речевой деятельности на основе знаний о способе деятельности (коммуникативная компетенция). Язык есть культура, его культурные знания передаются в процессе обучения языку через аутентичный языковой материал. Учащиеся все чаще встречаются в реальной жизни с необходимостью решения проблемных ситуаций. Метод активного обучения направлен на организацию развития, самоорганизации, саморазвития личности. Активное обучение является, безусловно, приоритетным на современном этапе преподавания русского языка, так как опирается на активную мыслительную деятельность. [1, 83]

Если к традиционным методам обучения можно отнести: слово учителя, вопросно-ответные беседы, работу с учебником и наглядным пособием, метод наблюдения над речевым и письменным материалом, то современные методы включают в себя: эвристический, дифференцированный, игровой, модульный, информационно-коммуникативный методы обучения. Современная система образования делает упор на творческом развитии интеллекта учащегося. Одним из наиболее распространенных и часто применяемых методов является эвристический метод. Цель его заключается в самостоятельной работе учащегося. Развитие способности мыслить и находить ответы на различные вопросы. Метод проектов, «мозговой штурм», метод сравнения, самостоятельное оценивание своей работы – это лишь некоторые способы, которые составляют суть эвристического метода. Формы и методы эвристического обучения — это те, основной задачей которых является создание учащимися новых образовательных результатов: идей, сочинений, исследований, поделок, конкурсов, художественных произведений и др. К эвристическим формам занятий относятся: эвристические уроки, олимпиады, деловые игры, интерактивные формы обучения, творческие проекты. [3, 33] Применение эвристических методов развивает у учащихся самостоятельность, творческое мышление, способность к саморазвитию.

Дифференцирующий метод обучения на сегодняшний день актуален как никогда. Понятие “Дифференцированное обучение” в переводе с латинского

"different" означает разделение, разложение целого на различные части, формы, ступени. В основе этого метода заложен принцип разделения учеников на различные группы в соответствии с их уровнем восприятия информации и способом мышления. Задания при дифференцирующем методе обучения составляются в соответствии с уровнем творчества ученика, по степени сложности задания, по объему учебного материала, по степени самостоятельности обучающихся, а также дифференциация работы по характеру помощи учителя.

Игровой метод обучения занял прочное место в современной технологии обучения. Примечательно, что этот метод чаще используется в младшей школе и средней школе. В старших же классах метод игры возможен в форме викторин, конкурсов, соревнований. Игра не уводит детей от усвоения трудных вопросов учебного материала, а делает это усвоение прочным и доступным. Нельзя забывать о том, что игра – естественная потребность для детей среднего школьного возраста. [2, 87]

Термин «модуль» является ещё совсем молодым понятием в современном образовании. Часто модулем называют часть программы курса по конкретной дисциплине, комплекс предметов или программу учебного курса. Главным отличием модульной формы обучения от других методов является самостоятельная работа учащегося. Школьник изучает предмет, а преподаватель координирует и контролирует его деятельность, организовывая учебный процесс, консультируя и мотивируя ученика. Новая информация преподаётся в виде блоков, при изучении которых и достигается конкретная педагогическая цель. Форма общения между преподавателем и учеником тоже отличается от традиционной формы обучения: школьник имеет индивидуальную траекторию обучения.

Активная компьютеризация и информатизация образовательных учреждений, позволяет широко использовать информационные технологии на уроках. Информационно-коммуникативное обучение – организованный педагогом процесс совместной с обучающимися деятельности по передаче и усвоению знаний, формированию умений, развитию навыков с использованием информационно-коммуникационных технологий в условиях их постоянного взаимодействия и сотрудничества, установления эффективной коммуникации, результатом которого служит личностное и интеллектуальное развитие обучающихся. В качестве технологий применяются показ презентаций, видеофильмов, различные задания с использованием информационных технологий.

Использование современных методов обучения повышают эффективность образовательного процесса, повышают интерес ученика к изучаемому предмету, позволяют раскрыть потенциал учащегося и сформировать индивидуальный подход к личности ученика.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кирилина Л.И. Современные технологии обучения русскому языку как средство повышения качества образования в условиях модернизации и профессиональная компетентность учителя // Современные наукоемкие технологии. – 2005. – № 6. – С.82-88.

2. Мельникова Е.Л. Урок в начальной школе, или как открывать знания вместе с детьми// Пособие для учителя. М., Начальная школа. –2002. – С.168.

3. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии// Учебное пособие. М., Народное образование. – 1998. – С. 256.

YANGI O‘ZBEKISTONDA TA’LIM SOHASIDAGI AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHATLAR: MUAMMO VA YECHIMLAR

Zakirova Nigora Xolmuxammadovna

Falsafa fanlar katta o‘qituvchisi
Ijtimoiy va siyosiy fanlar insituti
zakirova.nigora@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda ilm fan sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar hamda zamonaviy ta’lim tizimlarini takomillashtirish haqida bayon qilinadi. Hozirgi kunning dolzarb mavzusiga aylanib ulgurgan ta’lim muammolariga adiqvat yechimlar keltirilib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, taraqqiyot, strategiya, intellektual ma’daniyat, zamonaviy ta’lim, Yangi O‘zbekiston.

Eng katta boylik- bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros -bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik- bu bilimsizlikdir.

Shavkat Mirziyoyev

Ma’lumki, bugungi kunda mamlakatimizda har bir sohada keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O‘z navbatida, mazkur islohotlarning salmoqli qismini ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar tashkil etmoqda. So‘nggi yillarda ta’lim sohasining barcha bosqichlarini amalga oshirilmoqda. Shu jumladan, Oliy ta’lim tizimida islohotlar va amaliy-chora tadbirlar judayam keng ko‘lamli amalga oshirilmoqda. [1]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Shavkat Miromonovich ta’kidlaganlaridek: “Hamмамizga ayonki taraqqiyotning tamal boshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu-ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug‘ istiqboli, birinchi navbatda ta’lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog‘liq. [2]

Prezidentimizning farmoni bilan ”Ta’lim to‘g‘risidagi” qonunning yangi tahririga turli xil qonunlarga o‘zgartirishlar va yangi normalar kiritildi. Misol uchun: birinchida ta’lim olish shaklining tasnifi kengaytirildi:

- ishlab chiqarishdan ajralgan (kunduzgi) va ajralmagan holda (sirtqi, kechki, masofaviy);
- nazariy - ta'lim tashkiloti negizida, amaliy - ta'lim oluvchining ish joyida birga olib boriladigan dual ta'lim;
- oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish;
- katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish;
- jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun inklyuziv ta'lim;
- eksternat tartibidagi ta'lim - o'quv dasturlarini mustaqil ravishda o'zlashtirishni o'z ichiga olib, uning yakunlari bo'yicha ta'lim oluvchilardan davlat ta'lim muassasalarida yakuniy va davlat attestatsiyalaridan o'tish;
- mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash.

ikkinchidan, Vazirlar Mahkamasi, Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi (Ta'lim inspeksiyasi), Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish agentligi, shuningdek soha vazirliklari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari tafsilotlari bilan aniqlashtirildi.

uchinchidan, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining huquqiy maqomiga ko'proq e'tibor qaratilgan:

- ta'lim tashkilotlari – ularni tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish, ustavga talablar;
- pedagogik xodimlar, ta'lim oluvchilar, ularning ota-onalari va boshqa qonuniy vakillari – huquqlar, majburiyatlar va kafolatlar bo'yicha. Ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarini ijtimoiy himoya qilish chora-tadbirlari belgilangan.

to'rtinchidan, davlat ta'lim standartlari va talablari, o'quv jarayoniga o'quv rejalari va dasturlarini, ta'lim sohasiga eksperimental va innovatsion faoliyat ta'limni joriy etish bilan bog'liq masalalar tartibga solingan. O'qishga qabul qilish, jumladan maqsadli qabul qilish mexanizmi bayon etilgan;

beshinchidan, davlat tomonidan tartibga solish va nazorat qilish dastaklari reglamentlangan:

a) birinchilarga quyidagilar kiradi:

nodavlat ta'lim tashkilotlarining faoliyatini litsenziyalash – litsenziyalar Ta'lim inspeksiyasi tomonidan cheklanmagan muddatga, har bir ta'lim turi uchun alohida beriladi;

ta'lim tashkilotlarini attestatsiyadan va davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish – Ta'lim inspeksiyasi tomonidan 5 yil muddatga amalga oshiriladi. Bunda nodavlat ta'lim tashkilotlari litsenziya olingan kundan e'tiboran 5 yil davomida akkreditatsiyadan o'tgan deb hisoblanadi, bu muddat tugagach, ushbu attestatsiya va akkreditatsiyadan o'tkaziladi. Davlat akkreditatsiyasidan o'tgan tashkilotlar maxsus reyestrda kiritiladi, bu haqdagi ma'lumotlar Ta'lim inspeksiyasining saytiga joylashtiriladi;

xorijiy davlatda 1992 yil 1 yanvardan keyin olingan ta'lim to'g'risidagi hujjat tan olish, shuningdek ta'lim sohasidagi rasmiy hujjatlarga apostil qo'yish. Tan olish va apostil qo'yish ham Ta'lim inspeksiyasi vakolatiga kiradi;

b) Ta'lim inspeksiyasi quyidagilarga haqli:

nodavlat ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini nazorat qilish va monitoringini amalga oshirish – biznes-ombudsmanni xabardor qilgan holda;

ta'lim tashkilotlari tomonidan berilayotgan ta'limning mazmuni va sifati ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlariga nomuvofiqligini aniqlagan hollarda – ularni bartaraf etish yuzasidan ularga taqdimnomalar kiritish. Taqdimnoma bajarilmagan taqdirda - ta'lim tashkilotining davlat akkreditatsiyasi to'g'risidagi sertifikatini bekor qilish.[3]

Ta'lim-tarbiya bolalikdan boshlanishi shubhasiz. Ta'lim tizimini isloh qilishni avvalo maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlanishi ham bejizga emas. Ta'limni avvalo bog'chalardan boshlash kerak. Jumladan, joriy yilda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni bog'chalarga qamrab olish ko'rsatgichlari 50 foizgacha o'sgani kuzatildi. Shu bilan birga, 6 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash tizimini joriy qilish davom ettirildi. Shu maqsadda 130 mlrd so'm mablag' lishtirildi. Ushbu ishlarga esa 1,7 mlrd so'm mablag' sarflanishi rejalashtirilgan.

Ko'rib turganingizdek har tomonlama ilm fanni qo'llab quvvatlash hamda limni keng targ'ib qilish turli xil chora tadbirlar olib borilmoqda. Hozirda ta'lim olmaslik uchun hech qanday baxona qolmadi desak adashmagan bo'lamiz. Masalan talaba to'lov kontrakti bilan o'qishga qabul qilinadigan bo'lsa va to'lov kontraktini to'lashga molivaiy tomondan qiynaloyotgan bo'lsa, yoki boquvchisi yuqotgan ijtimoiy resursga muhtoj talaba bo'lsa davlatimiz tomonidan ularga turli xil shart-sharoitlar yaratilib berilmoqda. Misol uchun agarda qizlarimiz to'lov kontrakti asosida o'qishga qabul qilinsa, to'lov kontrakti miqdori qancha miqdorda bo'lishiga qaramay, O'zbekiston Respublikasi Davlat banklaridan foiz stavkasiz "Ta'lim-kredit" olishlari mumkin. Xattoki, ayol-qizlarimizning magistratura uchun to'lov kontraktlari 100% davlat tomonidan qoplanib kelinmoqda. Shu jumladan, bunday sharoitlardan yigitlarimiz ham mustasno emaslar. Yigitlar uchun 14% li "Ta'lim kredit" mavjud va kreditni so'ndirish davomiyligi o'qishni bitirgandan so'ng 7 yil davomiyligidadir. Bundan tashqari chet elda ta'lim olishni xohlagan talabalar uchun "El yurt umidi" jamg'armasi ham mavjud. Bu jamg'arma yoshlarimizga 100% grantlarni taqdim qilmoqda. Yana bir ta'limga qo'shilgan yangiliklardan biri nodavlat ta'lim tashkilotlarining keng tarmoqda ochilishi bo'ldi desak adashmagan bo'lamiz. Ayni damda, nodavlat ta'lim tashkilotlari chet el standartlari bo'yicha ish olib bormoqdalar. Ya'ni o'qishga kirish oson ammo o'qish qiyin. Imtihondan ko'ra o'qisha ko'proq e'tibor qaratmoqdalar. Undan tashqari, nodavlat ta'lim tashkilotlari ham "Hemis" dasturiga kiritilgan va to'laqonli litsensiyalangan. Qo'shimcha qilib aytadigan bo'lsak Oliy ta'limga ham turli xil o'zgarishlar va shart sharoitlar qilib berilmoqda. Masalan hozirgi kunda har bir oliy talim dargohida Internet mavjud va internetdan talabar va o'qituvchilar birdek foydalanmoqdalar. Ammo shuncha erkinlik va sharoitlarga qarmay yoshlarimizni ilmga jalb qilish tobora qiyinlashib bormoqda. Chunki, ilm fan bilan birgalikda texnologiya, internet tarmoqlari ham kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Online ta'lim tizimlari qo'shildi lekin yoshlarning ko'p vaqti

bekor qoldi deb o‘ylaymiz. Internet bo‘lgani va undan yoshlarning foydalangani yaxshi, lekin faqat to‘g‘ri yo‘lda. Yoshlarimiz internet tarmoqlaridan turli xil saytlar orqali qimor o‘yinlari, ekstrimistik oqimlar, tanishuv chatlari, buzg‘unchi g‘oyalarni o‘zlariga yod qilmoqdalar. Tez fursat ichida ommalishib ketgan “SUN‘IY INTELLEKT” ham qaysidir ma‘noda yoshlarning qiyinchiligini “oson” qilmoqda. Bu biz uchun haqiqiy mag‘lubiyatdir. Deylik talabaga bir mavzu berildi va uni prezintatsiya qilib yoritib berish kerak. Talaba o‘ylab ham o‘tirmay “SUN‘IY INTELLEKT” ga murojaat qilyapti va natijasini minutlarga yetmasdan olmoqda. Bu ham tom ma‘noda tubanlikdir. Agar yoshlarimizga ilmga shu tomonlama yondashayotgan yokida olmning qadrini suv iste‘mol qilayotgan bo‘lsa natijasi “ILMNING TANAZZULIGA” olib keladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, jamiyat va davlat taraqqiyoti ertasining qanday bo‘lishi sifatli ta‘limga bo‘g‘liq. Muvaffaqiyatga erishish yo‘lidan bizga faqatgina ta‘lim tarbiya ko‘maklashadi. Bog‘cha, maktablar esa bo‘lg‘usi olim va akademiklarni tayyorlashning birinchi bosqichlaridir. Chunki bolaning ta‘lim olish davridagi eng ko‘p vaqti maktabda o‘tadi. O‘quvchining ta‘limga, hayotga moslashishi ham asosan maktab ostonasidan boshlanadi. Shu sababdan ta‘limdagi yangi islohotlarni maktab va bog‘chalardan boshlashimiz zarur.

REFERENCES:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/fan-va-ta-limda-amalga-oshirilayotgan-islohotlar-yaratilgan-sharoitlar-natijalar-muammolar-va-yechimlari/viewer>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Shavkat Miromonovichning nutqlari.
3. <https://kun.uz/uz/88878429>

TASK-BASED LANGUAGE TEACHING TRANSFORMING ENGLISH LANGUAGE INSTRUCTION

Safarova Zarnigor Zohid’s daughter
Student of UzSWLU
Uzbekistan, Tashkent
zarnigorsafarova85@gmail.com

Annotation: Task-Based Language Teaching (TBLT) is a powerful pedagogical framework that places practical tasks at the center of language learning, offering a dynamic approach to teaching English. This article delves into the key components, practical application, and the impact of TBLT on English language instruction, exploring both the methods employed and the results achieved through this innovative approach.

Key words: *Practical tasks, communicative competence, language fluency, authentic tasks.*

INTRODUCTION

Task-Based Language Teaching (TBLT) is a leading pedagogical approach in language education, transforming traditional language learning paradigms by focusing on practical, real-world language use. TBLT emphasizes the central role of tasks as the core unit of language instruction, fostering learners' communicative abilities and providing them with meaningful opportunities to engage with English in genuine and purposeful contexts. This article explores how TBLT redefines English language instruction, its practical applications, and the transformative impact it has on language learners.

In TBLT involves the strategic selection and design of language tasks to promote specific language skills and communicative competence. This encompasses the identification of tasks aligned with learning objectives, the determination of essential linguistic elements, and the incorporation of interactive activities that cultivate meaningful language use.

Task-Based Language Teaching (TBLT) is a dynamic pedagogical approach that centers on learners engaging in real-world tasks to develop language skills. This approach aims to provide learners with authentic, practical language experiences, emphasizing communication, problem-solving, and meaningful language use.

Practical Tasks: Activities designed to simulate real-world language use, fostering authentic language application and skill development.

Communicative Competence: Mastery of communicative functions and pragmatic language skills, enabling effective interaction in various contexts.

Language Fluency: The ability to express oneself coherently and fluently, emphasizing practical language use over isolated grammatical exercises.

MATERIALS AND METHODS

TBLT is rooted in the belief that learners acquire language effectively through engaging in tasks that mimic real-life language use. These tasks can range from problem-solving activities, information exchanges, and collaborative exercises to interactive role-plays—all aimed at providing learners with a platform for authentic language practice within a supportive learning environment.

TBLT places a strong emphasis on developing learners' ability to use English meaningfully and effectively by engaging them in tasks that reflect authentic language use. For instance, students might be tasked with gathering and relaying information to plan a hypothetical trip, engage in negotiations, or solve a real-world problem, thereby developing their linguistic and pragmatic skills while participating in purposeful language activities.

1. **Task Design and Implementation:** Selection and design of language tasks that encourage language production, negotiation, and communication among learners. For example, students may engage in problem-solving tasks, simulations, or information-gap activities.

2. **Interactive Language Use:** Promotion of communicative activities that require learners to engage in meaningful communication, such as pair and group work, role-plays, and collaborative projects.

3. Language Assessment: Evaluation of language proficiency through the observation of learners' language use in various tasks, aiming to gauge linguistic development and communicative abilities.

RESULTS

The TBLT approach yields tangible results, fostering language learners' confidence and fluency in English by enabling them to engage in practical language use. Learners exhibit enhanced communicative abilities, pragmatic language skills, and a greater readiness to participate in real-world language interactions. TBLT typically results in improved language skills, particularly in areas of fluency, comprehension, and pragmatic language use.

A key outcome of TBLT is the ability of learners to apply language skills to real-world situations, encouraging a deeper understanding of language use beyond the classroom. Learners often demonstrate increased confidence and proficiency when engaging in spontaneous, communicative tasks in English.

Practical Examples

1. Problem-Solving Scenarios: Students engage in language tasks that simulate real-life problems, such as planning an event, resolving an issue, or making decisions, using English to communicate and collaborate effectively.

2. Information-Gap Exercises: Learners work collaboratively to exchange information and fill in missing details, such as in a survey activity where students interview each other to gather and share information in English.

3. Role-Playing Interactions: Through role-plays, students participate in realistic interactions based on various contexts, such as a job interview, customer service scenario, or social interaction, enabling them to apply English in relevant and practical situations.

1. Enhanced Communication Skills: TBLT promotes the development of students' communicative skills, nurturing their ability to express themselves effectively and interact with others in English.

2. Contextual Language Application: Learners demonstrate the ability to apply language skills in practical, real-life contexts, preparing them for effective language use beyond the classroom.

3. Holistic Language Development: TBLT fosters holistic language proficiency, encompassing listening, speaking, reading, and writing skills, as learners engage in diverse language tasks.

DISCUSSION

TBLT immerses learners in genuine language activities, fostering an environment where practical language use is prioritized. The method promotes the integration of diverse language skills, emphasizing their use in combination and various contexts for authentic language application. TBLT elevates language learning by immersing learners in genuine and engaging language activities. It serves as a platform for learners to acquire language skills by doing, promoting a culture of active communication and motivating students to apply English in authentic, real-life contexts.

1. Real-world Language Use: TBLT emphasizes the development of language abilities that are applicable in real-world situations, moving beyond rote memorization and focusing on practical language use.

2. Cultivation of Communicative Competence: The method encourages the development of communicative competence by prioritizing language tasks that promote meaningful language interaction, negotiation, and expression.

CONCLUSION

Task-Based Language Teaching has emerged as a transformative paradigm that places language tasks and communicative activities at the core of English language instruction. By immersing learners in practical, context-driven language activities, TBLT fosters the development of essential language skills, promotes effective communicative competence, and empowers learners to engage fluently and confidently in English language usage. As educators continue to explore innovative methods in language education, TBLT stands as a testament to the transformative potential of task-based, practical language learning approaches in fostering rich and effective proficiency in the English language. As language education continues to evolve, TBLT stands as a progressive and foundational approach to teaching English, paving the way for immersive, context-driven language learning. By placing tasks at the forefront of language instruction, TBLT equips learners with the tools and confidence to effectively engage in, comprehend, and use English, preparing them for seamless, practical language application outside the classroom and in diverse real-world scenarios. Task-Based Language Teaching stands as a highly effective and engaging approach to English language instruction, emphasizing the importance of practical language use. By connecting language learning directly to real-world language tasks, TBLT equips learners with the skills and confidence to communicate effectively in English across diverse contexts.

REFERENCES:

1. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford: Oxford University Press.
2. Willis, J. (1996). *A Framework for Task-Based Learning*. Harlow: Longman.
3. Nunan, D. (2004). *Task-based language teaching*. Cambridge University Press.
4. Skehan, P. (1998). *A Cognitive Approach to Language Learning*. Oxford University Press.
5. Long, M. H. (2015). *Second language acquisition and task-based language teaching*. John Wiley & Sons.

MUNDARIJA

TOPICAL PROBLEMS OF MODERN LINGUISTICS AND COMMUNICATION THEORY АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ И ТЕОРИИ КОММУНИКАЦИИ ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK VA KOMMUNIKATSIYA NAZARIYASINING DOLZARB MUAMMOLARI

Ph.D, prof. M.B. Akhmad. Welcoming speech	3
Abdullayeva Ch.B. Analysis of Figurative Language in Advertising Discourse.....	5
Akhmedova N.M. Content of Development of Monologic Speech Competence in Future Foreign Language Teachers.....	9
Tairova F.F. Topical Problems of Modern Linguistics and Communication Theory..	13
S. Boltabayev. Özbekçe yazi sistemi tartişmalari: bir dil için en uygun alfabe varmi?.....	16
Nimet K. K. Eş Dizimlilik İlkesine Göre Kitab-ı Melhame’de Fiil.....	20
Nesrin G. Babür Divan’ında Kültürdilbilimi Açısından Köñül.....	31
50تدریس المفردات بین اللغة الوسيطة والاستراتيجيات البديلة	
Urinboyeva S.M. Linguacultural Aspects of Paralinguistic Components in Phone Conversation Discourse	56
Karimova Z.G’. So‘z-gaplarning lingvopoetik xususiyatlari	60
Sotiboldiyeva G.M. A Contrastive Analysis of Rhetorical Structures of English and Uzbek Linguistic Research Articles	64
Satimova D.N. Substandard Vocabulary in Humor Discourse: Analysis of Slangs in English and Uzbek.	68
Qayumova N.X. Yangiliklar matnining semantik klassifikatsiyasi	73
Tursunova M. Strategic Presuppositions in Business Discourse: Balancing Persuasive Impact With Ethical Considerations.	77
Валиева Н.З. Вербализация оценочной составляющей концепта “сердца” в узбекской языковой картине мира.	80
Raimova N.O. Socially Limited Lexicon in Uzbek and English Languages as a Branch of Linguistics.....	84
Karimova Sh.T. The Concept of Lexical Competence and Lexical Skill in the Methodology of Teaching a Foreign Language.	87
Sandibayeva D. Development of Methodological Competence of Future Foreign Language Teachers Based on the Competence Approach.	91
Zakirova N.X. Yangi O‘zbekistonda ta’lim sohasidagi amalga oshirilayotgan islohatlar: muammo va yechimlar.	94
Махкамова Г.Т, Ахмедова Д.А. Паттерны коммуникативного поведения как объекты исследования и межкультурного образования.	98
Mashrabova B.N. Zamonaviy tilshunoslikda diskurs va kinodiskurs atamaları tahlili: turli yondashuvlar.	102

Maxmudov Z. M, Usarov Sh. B. Lotin tili va tibbiy terminologiya modulini o‘qitishda muammoli ta’limning nazariy asoslari.	106
Obilov M. A Crosslingual Study of the Modality.	111
Allanazarova S.Y. Ijtimoiy tarmoq sharhlarini hissiy tahlil qilish.	114
Satimboyeva O.A. Basics of Linguistics.	119
Сечина Е. М. Проблема изучения модификационных словообразовательных типов имён прилагательных на уроках рки (на материале ранних произведений ф.м. Достоевского).	122
Солижонova К.М. Роль родного языка в процессе изучения иностранного....	126
Ahmedova G. “Yumor (hajv)” frazeologik birliklarining semantik xususiyatlari. ..	129
Abdujabborova Sh.A. Ingliz va O‘zbek topishmoqlarining stilistik xususiyatlariga ko‘ra turlari.	132
Abdurahmonova N.O. Reklama matnida lingvo-madaniy xususiyatlarning ifodalanishi.....	138
Khakimova S.I. Benefits and Drawbacks of Using Symbols Intercultural Communication.	140
Qoraqo‘ziyeva D. Zoomorf frazeologik birliklarda “erkak” va “ayol” obrazi.	143
Rejapova M.F. Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi: tavsif, tasnif.	148
Saydaliyeva G.A. Conceptual and Semantic Study of Archaisms in Modern Linguistics.	154
Исламов Ў, Исламова Ў. Тил ва маданият тушунчаси нима?	158
Latipova N.V. Nutq samarasini oshirishda ellipsisning turli diskurslardagi o‘rni: lingvistik va kommunikativ tahlil.	166
Makhrankulova Kh, Ergasheva G. Language Planning in Uzbekistan: Challenges and Implementation Issues.	172
Фёдорова Л. И. Изучение способов выражения определительных отношений в русском языке при обучении ркн/рки.	176
Madaminova G. G. Enhancing Cognitive Skills in English Language Learners: Exploring Educational Approaches.	180
Abduvaliyev M. A. Modern Conceptions on the Typology of Concepts in Linguistics.....	186
Khursanova L.B. Linguistics Interpretation of Literary Discourse.	190
Хурсанов Н. И. Выявление речевых характеристик драматического языка: лингвистический анализ.	193
Saydaxmedova B. Imlo qoidalarini o‘zlashtirishda kompyuter dasturlarining o‘rni va ahamiyati.....	196

PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ASPECT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

**ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ
МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ**

MADANIYATLARARO MULOQOTNING FALSAFIY VA MADANIY JIHATI

Mirzakamolova S.S. Madaniyatlararo muloqotda samimiylik konsepsiyasi.	203
---	-----

Raxmatullayev M. Konfessiyalararo muloqot va diniy bag‘rikenglik– jamiyat barqarorligi garovi.	206
Muzaffarova N. M. Fransuz tili mashg‘ulotlarida madaniyatlararo muloqotni shakllantirishda kommunikativ yondashuv.	208

**INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE SYSTEM OF
INTERNATIONAL TOURISM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION
МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В СИСТЕМЕ
МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ
GLOBALLASHUV SHAROITIDA XALQARO TURIZM TIZIMIDAGI
MADANIYATLARARO ALOQALAR**

Quziyev.S.I. Ingliz tilini o‘qitishda turizm madaniyatining integratsiyasi.	217
---	-----

**BILINGUALISM AND INTERCULTURAL COMMUNICATION
БИЛИНГВИЗМ И МЕЖКУЛЬТУРНОЕ ОБЩЕНИЕ
BILINGVIZM VA MADANIYATLARARO MULOQOT**

Черепанова С.А. Билингвизм и его роль в развитии современного общества.	222
Mahmudov M.M, Xamroyeva N, Jumayeva V. Modern Interpretation of the Problems of Linguistics and Communication Culture.	227
Umarxo‘jayeva X.S. Language and Content in Bilingual Education.	231
Лямкина В.А. Роль информационно-коммуникационных технологий в обучении русскому языку в контексте билингвизма.	235

**ECONOMICS AND MANAGEMENT
ЭКОНОМИКА И МЕНЕДЖМЕНТ
EKONOMIKA VA MENEJMENT**

Pulatova Z.A. Bo‘lajak iqtisodchilar yozuv malakasini baholash.	240
Халилова Ш.Т, Тургунбоев Ж. Методология современного образовательного менеджмента.	247
Murtazayeva Sh.K. Exploring the Correlation Between English Proficiency and Economic Growth: Implications for Teaching Methods.	252
Saidkulov N.A. Issues of Increasing the Share of Human Capital in the Development of the Country's Economy.	256
Mardanov Z.X. Tijorat banklarida buxgalteriya xisobi va hisobotida daromad va xarajatlar hisobini aks ettirishi.	262
Yoldoshev O. Issues of Ensuring a Stable Investment Environment for the Development of the Economy of Uzbekistan and Economic Growth.	265

**POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY AND INTERNATIONAL
RELATIONS
ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ
ОТНОШЕНИЯ
SIYOSATSHUNOSLIK, SOTSIOLOGIYA VA XALQARO
MUNOSABATLAR**

Музаффар Ахмад. Персидское источниковедение: анализ и перспективы..270	
Saidkulov N.A. Yoshlar siyosiy madaniyatini shakllantirish orqali inson kapitalini rivojlantirish masalalari.273	
Mirislomov M.M. Geosiyosiy bilimlar rivojlanishida sohibqiron Amir Temurning xizmatlari.277	
Jabborova A.J. Ingliz va O‘zbek siyosiy evfemizmlarining milliy-madaniy nuqtai nazardan tahlili.....280	
Kulmamatov O.A, Qulmamatova Sh.A. Challenges of Understanding Stereotypes.....284	
Каримов З.А. Янги Ўзбекистонда аҳоли саломатлигини таъминлаш ва миллий репродуктив тараққиёт масалалари.288	
Абдуллаева Н.И. Ўрта осиеда фан ва маданиятнинг қайта уйғониши даври меъморчилигининг ривожланиш омиллари.294	
Эрназаров Д. З. Халқаро нодавлат ноижорат ташкилотларининг вужудга келиши ва уларнинг жаҳон сиёсатига таъсирининг сиёсий жиҳатлари.298	
Kuchimov Sh. O‘zbek tilshunosigida yurislingvistika va uning ilmiy-nazariy asoslari.303	
Obilov I. Ma’rifatparvarlik davrining asosiy konseptlari.309	
Фёдорова Е.А. Нетрадиционные угрозы безопасности в центральной азии и участие китая в борьбе с ними.313	
Isamutdinov R.R. Siyosatshunoslikda mahalla – milliy xavfsizlikni ta’minlashning subyekt sifatidagi faoliyatining o‘ziga xos xususiyalari.317	

**PEDAGOGY, LITERARY STUDIES, TRANSLATION AND TEXT
INTERPRETATION IN A MULTICULTURAL WORLD
ПЕДАГОГИКА, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ПЕРЕВОД И
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА В МНОГОКУЛЬТУРНОМ МИРЕ
KO‘P MADANIYATLI DUNYODA PEDAGOGIKA,
ADABIYOTSHUNOSLIK,
MATNNI TARJIMA QILISH VA TALQIN QILISH**

Jobborov M.T. Literary Discourse on English Fictions.....324	
Shodiyeva Sh.F. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda ta’lim-tarbiya tizimi (AQSH misolida).328	
Sultonova V.S, Xursanov N.I. Abdulla Qahhorning “o‘jar” hamda O’genrining “Mo‘jizaviy kulchalar” asarlari tahlili.331	

Абдусаматова Л.Х. Приемы семантизации имен собственных в поэзии а.вознесенского.	336
Atashikova N.A. Formation of Professional Competency of Students in the Process of Learning Foreign Language at a Technical University.	340
Yuldoshova Sh.A. Jahon ilmiy-fantastik asarlarda keng tarqalgan badiiy motivlar badiiyati.	345
Fayzullayeva D.G'. Ayzek Azimov hamda Hojiakbar Shayxov ijodining universal va xususiy jihatlari.	349
Salayeva L.Sh. Bolalarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi.	353
Хамракулова Ш.А. Организация внеаудиторной самостоятельной работы по русскому языку студентов иноязычных групп.	357
Абдужаббарова М.О. Методы и приемы проблемного обучения на занятиях по русскому языку студентов иноязычных групп.	361
Абдуразаков С. Б. Стилистические особенности оценочной лексики в произведениях а.с. пушкина.	365
Pirmanova G.N, Haydarova N.B. O'smirlarning intellektual va ijodiy qobiliyatini takomillashtirishga oid ilmiy qarashlar.	369
Komilov X.Sh. Shaxsdagi havotirlanish darajasini psixologik adabiyotlarda o'rganganlik darajasi.	373
Ataboyev A.D, Saidalikhonov A.S. Problems in the lexicographic interpretation of English conjunctions in dictionaries.	376
Ataboyev A.D, Saidalikhonov A.S. Explanation, Function, Polisemy and Synonymy of Conjunctions in English.	378
Akramova Z.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy tafakkurlarini o'stirishda qiziqarli masalalarni yechish usullarini qo'llash.	381
Baxriddinova D.N. Bo'lajak chet til o'qituvchilarining kognitiv mobilligini auditoriya mashqlari yordamida rivojlantirish.	386
Ernazarova N.E. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bag'rikenglikni rivojlantirishning pedagogik asoslar.	390
G'afforova Z.A. Boshlang'ich sinflarda ijodiy mashqlar bilan ishlashning samaradorligi.	394
Joniqulova Z.B. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilan ishlashda didaktik o'yinlardan foydalanish.	396
Khusanova G.Sh. Zamonaviy dunyoda bolalar o'yinlari nomlari tuzilishini tadqiq qilish.	401
Pardabayeva D.N. Bo'lajak o'qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlash.	405
Ruzimov Sh. Exploring Compilation Principles in English-Uzbek and Uzbek-English Dictionaries.	407
Ruzimov Sh. Interpreting Phrasal Verbs Starting with 'Get' for an English-Karakalpak Electronic Dictionary.	410
Subanova D.V. Some Peculiarities of Translating Stylistic Devices from English into Uzbek.	418
Журабекова Х.М. Проблемы изучения русского языка как иностранного в технических вузах.	422

Xolmuminova D.X. Ta'lim jarayonida o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini integrativ yo'nalishda takomillashtirishning ahamiyati.	427
Арипова Ш.Ш. Лексико – семантические замены при переводе.	430
Zabixullayev Z.N. Oybekining “A.Navoiy” romani arabcha tarjimada portret tasvirining berilishi masalasiga doir.	434
Ravshanov B.X. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarida o'quv jarayonini infokommunikatsion texnologiyalardan foydalanib dasturiy va uslubiy ta'minlash.	438
Joniqulova Z.B. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilan ishlashda didaktik o'yinlardan foydalanish.	443
Qahramonjonov A.O. “Интерактив o'qitish: ta'limda modernizatsiyaga qadam”.	448
Karimova M, Tuhtasinova Sh. Baburnama – the Treasure of World Literature, Culture and Art.	453
Usmanova Sh.G. Xorijiy tillardan o'zbek tiliga tarjima qilingan matnlarning stilistik muammolari xususida.	456
Муртазина Д. Р, Муртазин Э. Р. Межкультурные компетенции педагога: влияние на процесс обучения и воспитания в глобальном мире.	461
Khalilova Sh.T. Formation of Aesthetic Culture of Future Teacher of the Foreign Language.	465
Khashimova Z. Learning with Books.	470
Xudoyberdiyeva M.A. O'smir-yoshlarning kitobxonligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar va uni rag'batlantirish yo'llari.	473
Tojimatova M.U. Nofilologik yo'nalishlarda ingliz tilida mutaxassislikka oid sohaviy matnlarni kasbga yo'naltirib o'qishni o'rgatish usullari.	477
Riskulova O.K, Kenjali E.R. American Literature After World War II	481
Фефелова Г.Р. Проблемы современных методов преподавания русского языка в общеобразовательных школах.	485
Zakirova N.X. Yangi O'zbekistonda ta'lim sohasidagi amalga oshirilayotgan islohatlar: muammo va yechimlar.	488
Safarova Z.Z. Task-based Language Teaching Transforming English Language Instruction.	491

**THE MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND
INNOVATIONS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
INSTITUTE OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES
UZBEK AND FOREIGN LANGUAGES DEPARTMENT**

**ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY
(TURKEY)
KARABUK UNIVERSITY
(TURKEY)**

Proceedings of the international scientific online conference on
“LANGUAGE AND INTERCULTURAL COMMUNICATION”

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И
ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
ИНСТИТУТ СОЦИАЛЬНЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ НАУК
КАФЕДРА УЗБЕКСКОГО И ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

**УНИВЕРСИТЕТ ОНДОКУЗ-МАЙИС
(ТУРЦИЯ)
УНИВЕРСИТЕТ КАРАБУК
(ТУРЦИЯ)**

Материалы международной дистанционной научной конференции
«ЯЗЫК И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ»

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
IJTIMOIY VA SIYOSIY FANLAR INSTITUTI
O‘ZBEK VA XORIJIY TILLAR KAFEDRASI**

**ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITETI
(TURKIYA)
KARABUK UNIVERSITETI
(TURKIYA)**

“TIL VA MADANIYATLARARO MULOQOT”
mavzusidagi xalqaro masofaviy- onlayn ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari

Tashkent April 26, 2024

Muharrir: X. Tahirov
Texnik muharrir: S. Meliquziyeva
Musahhih: M. Yunusova
Sahifalovchi: A. Isxoqov

Nashr. lits № 2244. 25.08.2020 y.
Bosishga ruxsat etildi 13.05.2024 y.
Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog‘ozi. “Cambria” garniturasida.
Hisob-nashr tabog‘i. 31,375. Adadi 100 dona. Buyurtma № 28.

«ZEBO PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent sh., Yashnobod tumani, 22-harbiy shaharcha.